ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ
АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Запорізький Національний Університет
ЗНУ
Zaporizhya National University

СХІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЄДУ
ім. КОВАЛЬСЬКИХ
УКРАЇНОЗНАВСТВА

ZAPORIZHZHYA NATIONAL UNIVERSITY
HISTORICAL FACULTY
Department of World History and International Relations
Department of Source Studies, Historiography and Special Historical Courses

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
The Institute of the Ukrainian Archeographical
and Primary Sources Studies of M.S. Hrushevskyi – the Zaporozhzhya branch
The Institute of History of Ukraine

ZAPORIZHZHYA Y. NOVYTSKIY SCIENTIFIC SOCIETY

ZAPORIZHZHYA REGIONAL RESEARCH SOCIETY FOR HISTORY AND CULTURE OF THE CENTRAL AND EASTERN EUROPE

THE KOWALSKY EASTERN INSTITUTE OF UKRAINIAN STUDIES – THE ZAPOROZHZHYA BRANCH

SUPPORTED BY THE PUBLIC ARRAIRS SECTION OF THE U.S. EMBASSY IN UKRAINE

ON THE OTHER SIDE OF THE DNIEPER: THE IMPACT OF CONTROVERSIAL IMAGES OF THE «OTHER UKRAINIAN» IN THE FORMATION OF MENTAL BORDERS

Zaporizhzhya
Inter-M
2015

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин
кафедра джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського – Запорізьке відділення
Інститут історії України

ЗАПОРІЗЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. Я. НОВИЦЬКОГО

ЗАПОРІЗЬКЕ ОБЛАСНЕ ТОВАРИСТВО ДОСЛІДНИКІВ ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

СХІДНИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. КОВАЛЬСЬКИХ – ЗАПОРІЗЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

ЗА ПІДТРИМКИ
ВІДДІЛУ ПРЕСИ, ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ ПОСОЛЬСТВА США В УКРАЇНІ

ПО ТОЙ БІК ДНІПРА:
ВПЛИВ КОНТРАВЕРСІЙНИХ ОБРАЗІВ «ІНШОГО УКРАЇНЦЯ» НА ФОРМУВАННЯ МЕНТАЛЬНИХ КОРДОНІВ

Запоріжжя
Інтер-М
2015

УДК 94:329.733.1:323.1(477.7)(063)

ББК Т3(4Укр)+Т5(4Укр)–3л0

По той бік Дніпра: вплив контраверсійних образів «іншого українця» на формування ментальних кордонів : Науковий збірник / За заг. ред. д.і.н., проф. М.О. Фролова. – Запоріжжя : Інтер-М, 2015. – 362 с.

Редакційна колегія:

Фролов Микола Олександрович – доктор історичних наук, професор, ректор Запорізького національного університету.

Мільчев Володимир Іванович – доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету, завідувач кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету.

Бессонова Марина Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії» НАН України.

Маклюк Ольга Миколаївна – кандидат історичних наук, в.о. завідувача кафедрою всесвітньої історії та міжнародних відносин, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету.

Білівненко Сергій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету.

Черкасов Станіслав Сергійович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету.

У збірнику містяться статті учасників всеукраїнської науково-практичної конференції «По той бік Дніпра: вплив контраверсійних образів «іншого українця» на формування ментальних кордонів» (5-7 лютого 2015 р., ЗНУ, Запоріжжя); результати соціологічного опитування Центра незалежних соціологічних досліджень ЗНУ; матеріали усної історії.

The collection contains the articles from the Scientific Conference «On the Other Side of the Dnieper: the Impact of Controversial Images of the ‘Other Ukrainian’ in the Formation of Mental Borders» (5-7 February 2015, ZNU, Zaporizhzhya); the results of the sociological survey performed by the ZNU Independent sociological studies center; oral history materials.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв організацій, установ та іншої інформації несуть автори матеріалів. Висловлені авторами думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов’язань. Переклади і передруки дозволяються лише за згодою авторів матеріалів.

Проект здійснено за підтримки Відділу преси, освіти та культури Посольства США в Україні. Погляди учасників заходу не обов'язково збігаються з офіційною позицією уряду США

ISBN 978-966-2672-18-3

© Автори статей, 2015
© Інтер-М, 2015

ЗМІСТ

Фролов М.О.	По той бік Дніпра: вплив контравесрійних образів «іншого українця» на формування ментальних кордонів	7
МІФИ ТА СТЕРЕОТИПИ В ІСТОРІЇ: ПОГЛЯД ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА СВІТОВОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ		
Мільчев В.І.	«Свій/чужий» в уявленнях запорозького козацтва XVIII століття	9
Турченко Г.Ф.	Південна Україна чи «Новоросія»: позиція українських істориків XIX – початку XX ст.	16
Нестеренко Л.О.	Дослідження історії Франції XVI століття: у лабіринтах наукового пошуку	22
Галів М.Д.	Між толерантністю і ксенофобією: національні рефлексії та стереотипи в українському історико-педагогічному наративі (друга половина XIX − початок XX ст.)	26
Ільницький В.І.	Участь вчителів у національно-визвольному русі Карпатського краю ОУН (1945-1954)	32
Грибовський В.В.	Полон, втеча з полону та ідентичність наприкінці XVII ст. (за документами Державного архіву Воронізької області)	37
Македон В.В.	Деякі аспекти джерелознавчого та історіографічного дослідження діяльності національно-культурних об'єднань в суспільному та культурному житті Одеси XIX – початку XX століття	42
Шимкевич К.О.	Міфи про «Велику Сербію» та «Велику Хорватію»: спроби реалізації та розвінчання	46
Звягіна О.М.	Міфи сучасності: Центральна Європа	51
Білівненко С.М.	«Чи існують «інші» українці»?: світоглядні стереотипи сільського населення Степової України XX – початку XXI ст.	55
Покляцька В.В.	Імагологія радянсько-американських відносин у період Холодної війни: методологічні аспекти дослідження	58
Суховерська І.І.	Комеморативні практики як ефективна стратегія державної політики сучасної Росії (приклад німецько-радянської війни)	61
ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ: ПОШУКИ НОВИХ ОБ'ЄДНУЮЧИХ СТЕРЕОТИПІВ		
Киридон А.М., Троян С.С.	Ментальне картографування як інструмент інтерпретації смислів	69
Андрєєв В.М., Андрєєва С.С.	Феномен Мистецького українського руху (МУРу) в українському емігрантському середовищі періоду ДІ-ПІ: європейські виклики та національна традиція	73
Ігнатуша О.М.	Протоієрей Андрій Коренєв у пошуках церковної єдності (1925-1928 рр.)	78
Лиман І.І., Константінова В.М.	«Альбоми пісень» остарбайтерів: віддзеркалення ідентичностей та ментальних стереотипів	85
Грушева Т.В.	Зміни у поглядах сучасних українських протестантів щодо участі у суспільно-політичному житті	97
Калінічева Г.І.	Криза національної ідентичності у контексті процесів українського націєтворення	102
Штейнле О.Ф.	Українська ідентичність у номенклатурному середовищі (1945-1985 роки)	108
Бабка В.Л.	Українська історична пам'ять під впливом інтеграційних факторів	113
Ігнатуша Г.О.	Роль Олександра Воронина у національному відродженні України (1985-1991)	118
Сахно О.В.	Олександр Довженко – радянський митець: міф чи реальність?	122
ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ. ВІЙНИ «ПАМ'ЯТІ»		
Буряк Л.І.	Донбас у контексті соціокультурних епох: експлуатація образних конструкцій	127
Космина В.Г.	Конструювання образу України та українців у сучасній Росії	136
Салата О.О.	Вплив інформаційно-психологічних процесів на історичну	139

	пам’ять українського народу	
Троян С.С., Киридон А.М.	«Війни пам’ятей» як різновид інформаційної війни	142
Єльников М.В.	Концепція «русского мира» та її вплив на ментальні кордони українців	147
Маклюк О.М.	Політичний міф та його вплив на формування історичної пам’яті	151
Марутян Р.Р.	Смислові війни сучасності: український вимір	156
Гібієц М.	Пацифікація 1930 року у Східній Галичині на матеріалах львівської преси	160
Монастирський Є.Д.	Нав’язування ідентичностей населенню Донбасу радянською агітаційно-пропагандистською системою (1917-1938 рр.)	165
МЕНТАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ ТА РОЛЬ МАС-МЕДІА (КІНО, СОЦМЕРЕЖ) У ЇХ ФОРМУВАННІ		
Давлєтов О.Р.	Єврейська національна меншина на тлі реалій Веймарської республіки (1919-1933 рр.): міфи та стереотипи в історії	171
Бессонова М.М.	Стереотипи про Канаду у сучасному медіапросторі	174
Коваленко Л.В.	Стереотипи щодо німецького об’єднання в карикатурах США та Великої Британії (1989-1990 рр.)	178
Покляцький С.А.	Суб’єктивна оцінка умов життя населення великих міст України: ментальні кордони	186
Корочанська А.О.	«Образ Європи» та «образ єдиної Європи» в дискусіях навколо пан’європейського проекту у 1920-ті роки	193
ОБРАЗИ УКРАЇНЦІВ ТА УКРАЇНИ У ПОГЛЯДАХ ІНШИХ НАРОДІВ		
Ціватий В.Г.	Образи українців та України в європейських політико-дипломатичних поглядах та суспільних практиках XVI-XIX століть: інституціональний аспект	199
Аксьонова Н.В.	Північно-східні межі Слобожанщини у вимірі географії культури	203
Казакова О.М., Глінка В.А.,	Образ України та українців у поглядах населення Швеції	208
Корнієнко Н.В.	Трансформація образу України у 2004-2005 рр. (за матеріалами Конгресу США)	213
Бартиш Р.В.	Образи України та українців у поглядах білоруського суспільства	217
Брильова А.О.	Образ українців та України у поглядах канадців (2009-2014 роки)	222
Герасимова А.Ю.	Образ українців та України в Німеччині до і після подій 2013-2014 рр.	226
Дьомочка Г.В.	Україна та українці у поглядах іспанського суспільства	231
Колеснікова К.О.	Образ України в Мексиці до і після подій 2013-2014 рр.	235
Кочина А.А.	Що думають французи про Україну і українців	238
Кряквіна О.Д.	Україна та українці у поглядах китайців	244
Ніколішіна О.В.	Образи України та українців у поглядах поляків	248
Рихлова В.В.	Україна очима американських мандрівників, письменників та режисерів	252
Сергієнко Я.Ю.	Образ України та українців у поглядах чеського суспільства	258
Сулейманов Е.М.	Інформаційна війна Росії проти України: створення негативного образу українця та української держави	263
ДОДАТКИ		268
Статистична довідка за результатами соціологічного дослідження на тему: «Образ «іншого українця» по дві сторони Дніпра»		268
Вибрані інтерв’ю в рамках проекту з усної історії		341
Наші автори		356

ПЕРЕДМОВА

Фролов М.О.

«По той бік Дніпра»: вплив контраверсійних образів «іншого українця» на формування ментальних кордонів

За всю історію існування незалежної України минулий 2014 р. виявився найскладнішим роком – роком випробувань. Для всіх громадян України, незалежно від місця проживання, релігійних вірувань, мови, професії та політичних поглядів, ключовим питанням на сьогодні є стабілізація ситуації у країні та збереження її територіальної цілісності. Політики, державні та недержавні установи, широкі громадські кола, засоби масової інформації докладають значні зусилля для проведення ґрунтовного аналізу подій в Україні та пошуку виходу з політичної кризи. Не є виключенням і науковці.

Ще у квітні 2014 року дослідниками Запорізького національного університету був запропонований науково-дослідницький проект за тематикою «По той бік Дніпра»: вплив контраверсійних образів «іншого українця» на формування ментальних кордонів». Проект був підтриманий Запорізьким науковим товариством ім. Я. Новицького, Запорізьким обласним товариством дослідників історії і культури Центральної та Східної Європи, Відділом преси, освіти та культури посольства США в Україні, та реалізовувався силами науковців та студентів упродовж другої половини 2014 – початку 2015 рр.

Слід відзначити, що проект мав кілька складових: теоретичну, науково-дослідну та практичну. Дослідники поставили завдання: відстежити та узагальнити усталені погляди представників різних регіонів України відносно один одного; виявити специфіку сприйняття образу «іншого» на прикладі Південної, Західної, Центральної та Східної України; розробити та апробувати дієві механізми поступового подолання відмінностей найбільш одіозних і конфліктних проявів регіональних ідентичностей.

Практична складова проекту була спрямована на залучення студентської молоді – наших майбутніх вчених, політичних лідерів, громадських діячів – до виявлення специфіки сприйняття подій XX століття представниками регіонів «прозахідної» та «про-східної» зовнішньополітичної орієнтації, впливу різних політичних поглядів на подальший політичний розвиток України, порівняння із сучасними інтерпретаціями подій у сьогоднішній Україні на прикладі позиції мешканців Півдня та Сходу України. Практичний вимір проекту був спрямований не тільки на накопичення певної джерельної бази для подальших історичних, соціологічних, політологічних досліджень, а й на формування позитивного ставлення до плюралізму думок як одного з базових принципів демократичного суспільства.

Актуальність вивчення регіональних стереотипів щодо представників різних історичних областей України коригується тим, що деякі із стереотипів та кліше і через більш ніж 20 років по отриманні незалежності мають істотний (зазвичай негативний) вплив на побудову українського демократичного суспільства, загалом загрожують існуванню України як соборної держави. Це пов'язано з тим, що значна частина населення сучасної України ментально сформувалась власне в часи СРСР, коли стереотипи сприйняття «іншого» живилися пам'яттю живих свідків конфліктів і протистоянь 1930 – 1950-х років. Проте, серед представників молодшого покоління ментальні стереотипи по відношенню до представників інших регіонів сформовані вже майже виключно за рахунок впливу сучасних мас-медіа, є ще більш стійкими та менш толерантними.

На практиці, у Південно-Східному регіонах України ще є доволі сильними стереотипи радянських часів про «западенців» та «ворогів-бандерівців». Щодо Західного регіону, то тут переважають стереотипи про масову проросійську орієнтацію жителів Сходу, їх повну манкуртизацію і антиукраїнськість.

Реалізація проекту триває вже більш ніж пів року, за цей час проведена величезна робота.

Пошукова робота в архівах Запоріжжя, Харкова, Львова, Острога. Дослідники товариства ім. Я. Новицького знайшли матеріали, які містять інформацію про переселення, трудову міграцію та культурні взаємозв'язки між представниками східних та західних регіонів.

Силами студентів-волонтерів історичного факультету Запорізького національного університету проведено опитування з усної історії з метою виявлення особистісного ставлення жителів Запоріжжя та області до жителів східних та західних, (лівобережних, правобережних, південних, північних, центральних) регіонів України. Знайдені родини, що змінили регіон проживання впродовж XX століття та проведено інтерв'ювання представників таких родин.

Силами студентів-волонтерів історичного факультету Запорізького національного університету проведено соціологічне опитування мешканців міста Запоріжжя за тематикою проекту. Створено навчальний відеофільм на основі зібраних відеоматеріалів, архівних та музейних збірок, який висвітлює основні точки зору щодо регіональної специфіки України, та основних стереотипів у сприйнятті представників зазначених регіонів.

Підготовлена збірка матеріалів дослідження в рамках проекту, що містить три складові: 1. комплекс наративних інтерв'ю жителів різних регіонів по їх ставленню по «антагоністів», 2. матеріали соціологічних опитувань з тієї тематики, 3. аналітичні статті науковців з проблематики проекту.

Проведена робота дозволяє створити представницьку джерельну базу для проведення міждисциплінарного дослідження. Всебічний аналіз оцінок ментальних образів і сконструйованих уявних кордонів, проведений інтерв'юерами, дозволяє виокремити основні фактори впливу та каталізатори, які запускають механізми як автопрограмування на «нелюбов до інакшого», так і свідомого маніпулювання громадською думкою з боку зацікавлених сил.

6-7 лютого 2015 р. на базі Запорізького національного університету відбудеться Всеукраїнська науково-практична конференція, яка передбачає підведення перших підсумків проекту. На цьому науковому заході будуть представлені виступи учасників конференції, репрезентовано навчальний відеофільм та проведено обговорення результатів дослідницького проекту та перспектив подолання негативних стереотипів та підтримки високого градусу толерантності в суспільстві.

У лютому-березні 2015 р. проект буде продовжуватися. Запланована презентація збірки та фільму в містах-учасниках проекту, ротація фільму у місцевих ЗМІ. Дослідники планують передати збірку, диск із матеріалами опитувань та навчальним відеофільмом до бібліотек, в тому числі шкільних, Запорізької, Рівненської, Львівської та Харківської областей.

На завершення, відмітимо, що така науково-аналітична та практична робота, що ведеться викладачами історичного факультету ЗНУ, дослідниками Запорізького наукового товариства ім. Я.Новицького, Запорізького обласного товариства дослідників історії і культури Центральної та Східної Європи, позитивно сприяє розкриттю свідомих чи несвідомих «технологій ненависті». Її результати мають бути донесені до якомога більшої кількості людей. А підготовлений науково-навчальний відеофільм та всеукраїнська наукова конференція дадуть можливість обговорити різні стереотипи про жителів різних регіонів, їх роль в минулому та вплив на сучасність, дозволить представити нові точки зору на відомі події, посилить формування незаангажованих поглядів на минуле України та сприятиме утвердженню у реципієнтів дослідження демократичних традицій, які у першу чергу базуються на різноманітті думок.

УДК 930.253:94(477)«16»

Мільчев В.І.

«СВІЙ/ЧУЖИЙ» В УЯВЛЕННЯХ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА XVIII СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено дослідженню ментальних уявлень запорозького козацтва XVIII століття. Основу наукової розвідки склали документальні й наративні матеріали архівних і бібліотечних зібрань України, Польщі та Російської Федерації. Автором було виокремлено та проаналізовано характерні складові ідентифікації запорозькими козаками себе та «інших» на рівнях: територіальному, етно-конфесійному, соціальному.

Ключові слова: запорозьке козацтво, XVIII століття, самоідентифікація.

Мильчев В.И. «Свой/чужой» в представлениях запорожского казачества XVIII века

Статья посвящена исследованию ментальных представлений запорожского казачества в XVIII веке. Основу научного исследования составляют документальные и нарративные материалы архивных и библиотечных собраний Украины, Польши и Российской Федерации. Автором были выделены и проанализированы характерные составляющие идентификации запорожскими казаками себя самих и «иных» на уровнях: территориальном, этно-конфессиональном, социальном.

Ключевые слова: запорожское казачество, XVIII век, самоидентификация.

Mil'chev V. «Insider/Outsider» in the Mirror of Zaporozhian Cossacks XVIII-th Century Representations

The article is dedicated to the research of Zaporozian cossacks mental representations during the XVIII century. The basis of the scientific research is formed by the documentary sources and narrative materials of Poland, Russian and Ukraine Archives. The author identified and analyzed the main characteristic markers used by the Zaporozhian Cossacks to identify themselves and the «others» in multiple dimensions: territorial, ethnic, religious and social.

Key words: Zaporozhian Cossacks, XVIII century, self-identification.

Запорозьке козацтво від самого початку свого буття на історичній арені, тобто, з кінця XV ст., було спільнотою прикордонною, такою, функціонування якої було викликано до життя постійним протиставленням себе «чужим» і потребою у захисті від них «своїх». Серед «чужих» фігурували, насамперед, як найближчі сусіди – представники кочових народів, так і всі ті, хто входив до складу мусульманського світу (суперетносу). У залежності від політичних кон'юнктур до цієї ж категорії у різні часи потрапляли не тільки євреї-іудеї, але й поляки-католики та навіть православні єдиновірці – росіяни й волохи (молдовани). Так само хиткими, залежними від обставин, були й уявлення щодо того, наскільки сталою була конфігурація «свого» світу. Перебування Війська Запорозького Низового у кримській протекції (1709/11 – 1734) та частини запорозького козацтва у турецькому підданстві (після 1775 р.) суттєво коригували їх.

Позиціонування себе відносно «чужих» у запорозького козацтва досліджуваної доби відбувалося за кількома позиціями. Найбільш важливим було декларування «свого» простору у територіальних межах, в яких відбувалося функціонування січової консорції. Другим фактором, який зумовлював розуміння запорожцями свого місця в світі, була сукупність ментальних уявлень про те, які саме етноси та віросповідання є беззаперечно не своїми, чужими, ворожими, які можуть бути віднесені до компліментарних груп, й які знаходяться «посередині», переміщаючись від полюсу до полюсу. І, нарешті, значущим виглядає соціальне, станове, позиціонування запорожцями себе в рамках «свого», українського, етносоціуму. Сукупність документальних і наративних джерел, випродукованих у результаті історичної діяльності запорозького козацтва та його контрагентів, дозволяє нам, у загальних рисах, у вигляді тез, реконструювати найбільш прикметні складові само ідентифікації низовиків.

Стосовно розуміння запорожцями меж «своєї» території можемо стверджувати, що уявлення запорозьких козаків про кордон, які сформувалися впродовж XVI – XVII ст., багато в чому визначалися вакуумом чи суто номінальною присутністю будь якої державної влади в зоні побутування козацтва, яка й становила одну зі складових потенційної можливості його зародження та виходу на історичну арену. Відтак і кордон був поняттям досить умовним. У запорожців в зазначений

період були відсутні уявлення про кордон як про цілком реальну, чітку лінію, що відокремлювала одна від одної землі державних утворень. Кордони у причорноморських степах хоча й пролягали по конкретних річках та урочищах, та були чітко закарбовані у уявленні населення з обох його боків, але при цьому всьому радше були умовною межею, яка, за історичною традицією, пролягала свідомістю запорожців, чи то ногайців, а не сторінками міжнародно-правових актів. Сама ідея фіксованого кордону, з такими його елементами, як прикордонні знаки, застави та паспорти, яка вже мала сталу практику у західно- та центральноєвропейських монархіях, ще на початку XVIII ст. видавалася населенню запорозько-татарського Степу неприродною, збоченою та навіть богохульною [22, с. 3-4].

Так само й території на які поширювався політичний вплив Війська Запорозького Низового не були сталими, а напряму були пов'язані з військовою потужністю запорожців, обставинами міжнародної політики тощо. Тобто, вплив Війська на нові території у певні часи міг як поширюватися, так і звужуватися. Фігурально висловлюючись, своєю, «запорозькою» для козака була та земля, права на яку можна було довести помахом шаблі чи вистрілом з пістоля. На цій землі можна було сезонно рибалити, полювати чи й взагалі осісти зимівником, обзавестися господарством [22, с. 5-6].

Прикладом такого традиційного запорозького уявлення про «свою» землю, за часів Нової Січі, може слугувати ситуація із місцевістю на лівому березі гирла Дніпра, що на Кінбурнській косі, у так званих Прогноях. З часів перебування Війська Запорозького Низового у кримській протекції тут перебувала запорозька паланка та існували осередки січовиків. Значну роль у їх виникненні відіграла наявність покладів солі. Ця паланка охоплювала околиці так званих Прогноїв, або Прогноїнських соляних озер – Чорного, Засухи, Лисухиного та ін. Після повернення запорожців у російське підданство (1734) та укладення Белградського мирного договору (1739), ці землі – Прогної, формально знаходилися на кримській території. Однак, як бачимо, контроль Кримського ханства та Османської імперії над ними був суто номінальним, а реальними господарями там були запорожці, які беззастережно відносили Прогної до «своєї» землі [17, арк. 35-36].

Ще одним прикладом козацької візії «власного краю», має слугувати ситуація із місце винами на російсько-польсько-турецькому прикордонні, у зоні сходження границь цих трьох держав, у поблизу із південно-західними кордонами самого Запорожжя. Ці слабко заселені землі від другої декади XVIII ст. стали улюбленим місцем перебування гайдамацьких ватаг запорожців, які не вдовольнялись перебуванням на власне військовій землі, але й поширюють свою владу на прилеглі території Очаківського степу (Єдисану). Вже до середини 1750-х років запорожці-здобичники настільки твердо опановують слабко заселенні місцевості нижньої течії Південного Бугу, що відбувається певна трансформація уявлень про межі турецького кордону у свідомості ногайців. Вельми цікавими з огляду на це є свідчення ротного квартермістра Молдавського гусарського полку Гросула, якого влітку 1755 р. було послано від генерал-майора Глєбова із листами до буджацького сераскіра. На зворотному шляху йому у супровід було виділено 2 ногайці, які при урочищі Чечаклії, не доїхавши 90 кілометрів до офіційного російсько-турецького кордону, покинули Гросула та повернулися додому. Відмову супроводжувати його далі вони аргументували тим, що їх можуть порубати запорожці-гайдамаки, які замешкують у цих місцях та реально контролюють їх [13, арк. 357-360].

Зазначимо, що саме «мусульманський» фактор не тільки слугував спонукальним мотивом територіального позиціонування себе для запорозького козацтва, але й був визначальним чинником для визначення ним же себе в етно-конфесійній картині оточуючого світу. Як актова та службова документація, так й приватне листування осіб близьких і дотичних до Війська, що дійшли до нас із XVIII ст., цілком виразно свідчать про це.

«Себя считают быть щитом противу неверных», – такого висновку доходить голова Малоросійської колегії П.Румянцев після розмови з військовим суддею П.Головатим у 1765 р. [8, арк. 4 зв.]. Інший військовий суддя – Микола Касап, сімома роками пізніше, у 1772 р. у своєму листі командирові Дніпровської лінії генерал-майору Василю Черткову, оскаржуючи захоплення військових земель, акцентував на неприпустимості цього «по знатным сего Войска заслугам которыми завжде великие бусурманские погромляючи силы гордое их прагенение на кровь христианскую до конца затлумилы и набеги их татарские грудмы своими сперлы» [18, арк. 222 зв.-223]. Не в останню чергу подібні погляди формувалися під впливом проповідей, запорозького духовенства, причому як в січовий, так і в пост-січовий періоди. Показовою є оцінка запорозького козацтва, зроблена добре відомим з запорозької історії духовником – Кирилом Тарловським, відомим також під прізвиськом «дикого попа»: «…Христолюбивое и верное воинство!» (лист ієромонаха

Кирила (Тарловського) кошовому отаману Війська вірних запорозьких козаків З.Чепізі від 15 березня 1789 р.) [5, арк. 5].

Слід відзначити, що саме такому усвідомленню історичної місії Запорожжя сприяли не тільки засадничі світоглядні імперативи самого січового товариства, але й оцінка його діяльності вищими сюзеренами – російськими монархами – від Петра І і до Катерини ІІ включно. Тексти царських/імператорських грамот Війську Запорозькому Низовому традиційно насичені тематичним образами християнсько-мусульманського протистояння з акцентуванням на місії Запорожжя як традиційного захисника православ'я: «во знак своей к нам подданической верности в защищение нашей православныя христианския кафолическия веры и Святого Креста» або «верные наши подданные против неприятелей Наших и Креста Христового врагов… мужественные и ревностные службы и действа показали» (грамоти імператриці Анни Іоаннівни від 18 червня 1735 р. і 14 січня 1737 р.) [17, арк. 6 зв., 10].

Вважаємо, що немає потреби аж надто детально зосереджуватися на основних перипетіях військових виправ запорозького козацтва проти «невірних», тим більше, що з цього приводу вже існує представницька історіографія, в тому числі й найновіша [24]. Наголосимо тільки на тому, що життя на прикордонні диктувало правила поведінки не тільки всередині козацької громади, але й по відношенню до своїх реальних або потенційних ворогів. В умовах перманентної степової війни краще було мати «свого» серед «чужих». Ще й на середину XVIII ст. зберігалася практика побратимства між запорозькою старшиною та ногайсько-татарськими мурзами та офіцерами турецьких прикордонних фортець, відома за джерелами більш раннього періоду. У тому разі якби в полон, наприклад, до ногайців потрапив запорожець, його «побратим» обов'язково викупив би його, і навпаки. Неабияка раціональність подібної практики призводила до того, що до неї подекуди долучалося й російське офіцерство, яке проходило службу на прикордонні [13, арк. 431-431 зв.].

Також відзначимо, що попри домінування ногайців і кримських татар у якості потенційного об'єкту «ворожості» першого рівня, у залежності від ситуації до них могли потрапляти представники кочового світу взагалі, причому навіть ті, які й сам були ворожі до мусульманського світу. Так, нам відомі факти, що географія виправ запорожців-здобичників не обмежувалася лише територією Північного Причорномор'я, захоплюючи навіть кочівля калмиків (буддистів за віросповіданням), які були підданцями Російської імперії (здебільшого, мав місце відгін кінських табунів (весна 1746 р.)) [11, арк. 45]. Це показує нам надзвичайну гнучкість і рухомість стереотипних уявлень запорожців про «чужого», які могли як звужуватися, так і розширюватись згідно поточних потреб.

«Іудейський» фактор також треба віднести до одного із таких, що слід віднести до домінантних у формуванні ментальної картини «orbis zaporoviensis». Як і у випадку із факторм мусульманським, не будемо займатися переказом добре відомого фактажу про долю євреїв під час козацьких повстань, наведемо лише кілька найбільш цікавих випадків, які є не тільки новими за часом свого введення до наукового обігу, але й сповна ілюструють нам сприйняття місця «чужого»-іудея у картині світобачення січовиків.

Надзвичайно цікавим, з огляду на зясування ідеологічних засад гайдамацького руху запорожців, є документ, датований 1744-м роком – «універсал», виданий одним із гайдамацьких ватажків, чи то просто людиною, яка була (чи хотіла стати) натхненником гайдамацьких виправ на півночі Київщині. Особа «гетьмана», який видав «універсал», заслуговує на увагу, бодай з декларації його походження й повноважень – «Wasko Woszczylo, wnuk Bohdana Chmielnickoho, Ataman i Wielki hetman wojskowy». Мета виданого «гетьманом Вощилом» універсалу – заклик «na wykorzenenie narodu żydovskiego, a na oborone Chrescianstwa». По тексту універсалу йдеться про нестерпні муки й насильства (gwalt), які терплять християни від жидів. Лунають в універсалі й «традиційні» мотиви пролиття іудеями невиної (тобто дитячої) крові. Автор універсалу вказує на те, що його й самого невірні колись намагалися вбити у старості Грищевському, однак Бог не тільки уберіг його від юдейської злоби, але й зробив знаряддям свого Промислу, кінцевою метою якого є покарання нечистивого народу. Мордування жидів, яке має статися, «гетьман» Вощило трактує як «Святу війну». Застерігаючи народ від грабунків шляхти, він, також, рекомендує не чіпати регулярного коронного війська. Своє міфічне військо «гетьман» посилає виконувати наказ у «добра Борисівські» та аж до Бересття (під проводом якогось «майора Анципка»). «Війську» наказувалося не брати жодних провіантів, окрім жидівських [1, арк. 1].

Фактично, основою вибору потенціальних об'єктів гайдамацьких виправ запорожців ставали непрості міжетнічні колізії у відносинах українського й єврейського населення Польської України. Зрозуміло, що анти-іудейські настрої, які опанували згадані землі мали під собою цілком реальне підгрунтя та жевріли ще з часів Хмельниччини, спалахуючи раз по разу у слушну мить. Немає

потреби детально зупинятися на цьому – однак не зайвим було б продемонструвати деякі аспекти соціалізації майбутніх активних учасників коліївсько-гайдамацького повстання 1768 р. Вельми добре це демонструють щоденники російського князя Григорія Шаховського. Цей російський дипломат, залишив нам цікаві подорожні нотатки, зроблені на шляху від Москви до Константинополя, які змальовують повсякдення тих теренів, які вже у 1750-х стали постійною ареною гайдамацьких виправ, і на яких через десять років палатиме полум'я Коліївщини. Досить показовим є запис зроблений 11 серпня 1759 р., під враженням епізоду з життя, свідком якого він став у с.Рагочі, поблизу від м.Паволочів. Під час зупинки він побачив, як п'ятеро місцевих хлопчаків кидали камінням та палками в спину своїй ровесниці-єврейці, викликуючи – «Жидва, жидва!». В інцидент втрутився батько дівчини, який почав лупцювати хлопців. Вгледівши це, Шаховський наказав своїм слугам заламати його, спустити на ньому штани, а хлопців запросив до шмагання іудея різками. Ті з задоволенням пристали на пропозицію, роблячи при цьому компліменти в бік Шаховського: «Оце добрий пан!». Після вчиненої екзекуції підлітки ще кілька хвилин розповідали князеві чому вони не люблять євреїв («Журнал путешествия из Москвы в Константинополь в 1759 году, князя Григория Ивановича Шаховского») [20, арк. 25 зв.].

Вже на самому початку Коліївщини М.Залізняком було чітко сформульовано й навіть документально оформлено головну мету запорозького та правобережного козацтва – повне викорінення польсько-єврейського елементу. Чисельні «ордери», які в свою чергу посилалися на «золоту грамоту імператриці Катерини», видані Залізняком іншим запорозьким ватагам, абсолютно недвозначно вказували на це, заохочуючи, до того удаваною легітимністю отримання майна «забіглих» іудеїв і католиків:

«По указу Ея Императорскаго Величества Самодержицы Всероссийской Екатерины Алексеевны и прочая, и прочая, и прочая. Имеючи я команду Войска Запорозкаго комендерую от себе козака атамана Ивана Чалого куреня Каневского о котором извесно чиню всякому чину як войску российскому так и людям посполитым и даю ему тую промоцею по селах и по деревнях следовати и испитовать ляхов и жидов, и порядок в селах и деревнях учинять и позосталые вещи от беглих ляхов и жидов отбирать самих же тих ляхов и жидов ко мне не присылать но своею командою врученою ему казнить дабы ему вера была дана и всякому человеку должно ему повиноватися во всем что раскажется, что для лутчего вероятия подписуюсь своеручно ж. Максим Залезняк. Полковник Войска Запорозкаго. 1768 году июня 6 числа» [2, арк. 96].

Констатуючи той факт, що від гайдамацьких нападів запорожців всередині XVIII ст. часто-густо потерпало й українське населення, не можемо не погодитися, що головним їх об'єктом, насамперед, був елемент іудейський та католицький (уніатський): «за починенные в Полской области многие разбои жидов и ляхов, и забратие их пожитков умышленно», «за умерщвление жидов», «за последовавшие в Полской области в разных местах разбои и воровские насилние разграбления жидов» – такими є стандартні формулювання у винесенні вироків запорожцям, засудженим за гайдамацтво [14, арк. 23-26, 54-55, 80-81, 138].

Втім, абсолютизувати релігійну складову не варто. Часто-густо жертвами нападників ставали й православні одновірці, які, проте належали до інших етносів – болгари, волохи, серби, росіяни [9, арк. 89, 98-98 зв., 115 зв.]. Варто, мабуть, погодитися з тим, що ксенофобія в цілому, таки була одним із визначальних факторів у виборі потенційного об'єкту нападу, навіть у тому випадку якщо особистісні мотиви були відсутні.

Так само не завжди убезпечувала й «правильна» етнічність. Випадки про які йтиметься далі радше слід розглядати у площині крайньої девіації, однак вони свідчать про те, що за часів перебування Січи під владою кримських ханів (1709/11 – 1734), як «чужі» могли фігурувати й українці. Маємо поодинокі звістки про те, що саме в цей період серед частини запорожців поширюється практика захоплення ясиру в Гетьманщині та Слобожанщині, з метою його подальшого продажу в Криму. Так, маємо звістки від 23 листопада 1730 р. про захоплення запорозько-татарською ватагою ясиру в містечку Тарановці Полтавського козацького полку [16, арк. 1]. Не думаємо що до неї залучалися широкі верстви козацтва – скоріш за все то була прерогатива виключно січового маргінесу, яка до того, ж мала приховуватись від більшості Війська. Згідно донесень російських розвідників, під час скоєного нападу на Полтавський полк, абсолютна більшість запорожців знаходилася на Січі, по куренях та фізично не могла брати участі в згаданій здобичницькій виправі. Скоріш за все, що то була справа рук тих із гультяїв, які жили не в Січі, а окремими куренями поблизу від порожистої частини течії Дніпра (донесення генерал-лейтенанта Дугласа генералові-фельдмаршалу фон Мініху від 4 грудня 1730 р.) [16, арк. 13].

Відомі нам і кілька випадків вже після 1734 р., коли жертвами запорозьких гайдамацьких ватаг були саме етнічні українці – козаки та посполиті з слобідських та українських козацьких полків. Так, впродовж квітня-травня 1746 р. жертвами гайдамацької ватаги, яка складалася з 22 запорожців, стало майже півсотні чумаків та заробітчан, які прямували на рибні заводи в пониззі Дону, та були пограбовані в околицях Глухих Байраків (сучасна Луганська область) [11, арк. 40-40 зв.].

Не можна не згадати ще раз і про добре відомі події Коліївщини, зокрема про такий їх аспект, як ставлення січовиків до тих із українців, які перейшли в унію. Погляди запорозьких ватажків коліївського повстання 1768 р. на майбутнє та сучасність уніатської віри на Правобережжі теж були достатньо далекі від пасторальних картин, змальованих уявою деяких українських дослідників. Ні про яке братерське єднання уніатів і православних, об'єднаних начебто розумінням спільного українства, мова не йшла. Обов'язковою умовою приєднання надвірних козаків до гайдамаків було зречення уніатського обряду та повернення в лоно православ'я. Ті з уніатських священників, хто насмілився б служити не по канонічному обряду, були автоматично приречені на смерть. Як писав у своєму листі до княгині Мнішек у Варшаву один з уніатських пастирів її маєтків на Київщині у серпні 1768 р. – «униатов по самую Рось уже ни один не остался» [2, арк. 80-81].

Якщо ж говорити не про відхилення, а про саму норму, то правильним буде наголосити на стовідсотковому включенні запорожцями українських земель (насамперед Гетьманщини) до образу метрополії, «материнської землі». Козацькі уявлення в цьому плані сповна збігаються й з офіційним, урядовим баченням проблеми. Приймаючи у 1734 р. рішення про взяття Війська Запорозького Низового в підданство, російські сановники підіймали й питання про те, на який етнічний компонент у ньому переважає [3, арк. 1–9 зв]. Способи в які наповнювалась запорозька громада, ніколи не були таємницею для російського уряду – органічний зв'язок Запорожжя із Гетьманщиною та іншими українськими землями був цілком зрозумілий для російських можновладців впродовж усього XVIII ст. Вони прямо закидали Війську Низовому, що прямо пропорційно його зростанню «Малороссия от времяни в другое в числе своих обитателей знатно умаляетца» [8, арк. 4 зв, 6 зв].

Разом із цим, обірвати цю живу нитку, на їх же думку, не вважалося за можливе, оскільки в такому б разі Військо почало швидко наповнюватися за рахунок вихідців із Польської України та Кримського ханства, що неодмінно б призвело до зникнення ментального зв'язку запорожців з населенням Гетьманщини [8, арк. 4 зв. 6 зв].

Стосовно останнього, то є цілком очевидно, що й у завершальний період існування ВЗН, зв'язок конкретного січового куреня з містечком-метрополією носив не тільки суто номінативний характер, але ж і був наділений цілком відчутними рисами духовного й матеріального характеру [6, арк. 131].

Попри відчуття певної соціальної (про це ще йтиметься нижче) зверхності, відношення запорожців до населення Гетьманщини, України в цілому, доброзичливе, любовне. Звичайними в фольклорі (навіть фольклорі кримської доби!) є оцінки-висловлювання на кшталт «брати-сусіди», або «нашій Вкраїні» («Дума про Пилипа Орлика» (час створення прибл. 1730 – 1732 рр.), запис А.Скальковського) [21, арк. 8 зв.].

Наприклад, спорідненість населення Задніпровщини (сучасна Кіровоградщина) із Запорожжям – як за способом життя, так і за прямими родинними зв'язками, неодноразово відзначали представники російської влади різних щаблів. Найбільш характерні та показові характеристики: «без малейшей отмены Запорожцы», «одним промыслом с запорожцами промышляют, или же в их промыслах им способствуют и участвуют» і тому подібні [8, арк. 7].

Разом із цим, з'ясувавши беззаперечний факт включення себе (та навпаки) запорожцями до тогочасного православного українського/руського етносоціуму, ми не можемо не відзначити того факту, що в його рамках вони досить чітко усвідомлювали свою соціальну, корпоративну замкненість. Справа в тому, що в традиційній уяві запорозького козацтва, окремі групи тогочасного суспільство належали неодмінно відонсилися до однієї із трьох верств – стану «духовного, рицарского, посполитого» [15, арк. 46]. Звісно ж, що козацтво, на думку запорожців (так само як і козаків Гетьманщини) мало вважатися станом «рицарським», тобто шляхетним. Усвідомлення своєї належності до шляхетного, «лицарського» стану, визначало й характер сюзеренно-васальних відносин запорозького козацтва з тогочасними європейськими монархіями.

Зауважимо, що характер цей більшою мірою був позначений впливом середньовічної європейської традиції, згідно якої васал був вільним змінювати свого сюзерена в разі невиконання останнім певних, засадничих умов їх відносин. Саме це запорожці й демонстрували, раз по разі, російським можновладцям, викликаючи не тільки їх обурення, але й щире нерозуміння. Показовим у цьому відношенні є епізод з раннього періоду Північної війни, коли своє невдоволення умовами

військової служби частина запорожців, відряджених до експедиційного корпусу в прибалтійські краї, компенсували переходом на службу до шведського короля Карла XII [12, арк. 2].

Так обстояли справи на українських землях. Подібний стан речей був традиційним не тільки для Запорожжя і Гетьманщини, але й для всіх європейських земель доби пізнього Середньовіччя та раннього Нового Часу. Не була виключенням і Російська Держава. Виключенням було саме козацтво, як явище, яке несповна вписувалася в традиційні схеми держави.

Бажаючи значно спростити дещо плутані соціальні структури імперії, уряд Катерини II здійснив спробу «розставити по полицях» всі ті різноманітні прошарки боярства та дворянства, духовенства й міщанства, служилих людей та селянства, які складали тогочасне суспільство. В процесі роботи Законодавчої Комісії (1766 – 1767) були розроблені проекти, які в подальшому мали регламентувати права всіх підданців, а також узаконити їх розподіл по станах. Всі ці проекти неодноразово змінювалися, доповнювалися, мали по кілька редакцій текстів. Згідно остаточних із них, всі російські підданці мали належати до трьох «родів людей» – вищого, середнього та нижчого.

Верхівку суспільства, його перший, «вищий рід» мали становити люди «благородні». Благородством вважалася метафізична чеснота, наявність якої вирізняла її носія від решти людей, та яка дарувала особливі права та привілеї. Благородство бувало двох видів – спадкове та таке, яке заслужили від монарха своїми подвигами чи іншими вчинками. Все благородне людство імперії складалося з князів, графів, баронів та загалу дворянства [15, арк. 62–62 зв.]. Фактично, таке трактування шляхетного стану не містило жодних елементів революційності, а лише мало узаконити той стан речей, який повівся ще з часів реформ Петра I.

До так званого «середнього роду» (другого) людей пропонувалося віднести три категорії: 1) вчених, митців та священнослужителів («упражняющиеся в науках и службах»); 2) купців, фабрикантів, мореплавців та власників суден («торгующие»); 3) ремісники, міщани та звільнені кріпаки («упражняющиеся в разных приличных мещанству работах») [15, арк. 267 зв.].

І, нарешті, третій, «нижчий рід» людей складали землероби (однодворці та інші люди «старых служеб»; іноземні колоністи; чорносошні, економічні, палацові та заводські селяни; державні селяни; ямщики; кріпаки) та кочівники (представники народів, які не займаються землеробством та платять ясак) [15, арк. 370].

Питання про те, де ж тут місце козацтва, мабуть було несповна зрозумілим не тільки для депутатів від козацького населення імперії, але й головним «диригентам» Законодавчої Комісії. Врешті-решт, спробу визначитися з їх місцем у соціальній структурі держави було здійснено, розробивши «Проект законов о правах войск казачьих» [15, арк. 413–427, 428–442].

Попри те, що дію цього «Проекту», не було впроваджено по відношенню до ВЗН, аж до кінця його історичного існування, безсумнівно, справив неабиякий вплив на подальший перебіг подій, оскільки не тільки продемонстрував військовому керівництву подальші сумні перспективи примусової зміни традиційного устрою війська, але й підштовхнули його до рішучих дій щодо зміцнення власних позицій у регіоні. Одним із найбільших подразників при цьому було те, що законодавці таки знайшли, нарешті, куди ж саме, до якого з «родів» їм віднести козацтво. Як того й слід було очікувати, ним став найпринизливіший для «лицарської» гідності третій, нижчий рід.

Депутат в Комісії від ВЗН, Мусій Скапа з цього приводу робив подання до підкомісії, яка працювала над укладенням зводу прав шляхетських, вимагаючи вивести Військо (цілком!) з «третього» до «першого» роду. Наголошувалося на винятковому становищі запорожців, їх давнині та тому, що Військо «всегда в числе шляхетства, а не черносошных, пребывало» [23, с. 296-297]. Підстави для такої точки зору, безперечно, існували. Власне походження з «козачого звання» Гетьманщини, Слобожанщини чи Правобережжя сприймалося самими запорожцями як певний доказ «шляхетності» не тільки за способом життя, але й за народженням. У тому випадку, якщо котрийсь із запорожців походив саме з козацької, а не селянської чи міщанської родини, він неодмінно намагався не тільки зробити цей факт публічним, але й задокументувати його [4, арк. 22].

Про згадану обставину козаки ніколи не забували нагадати в процесі документальних зносин з офіційною владою, як наприклад вже після ліквідації Січі робили численні шукачі офіцерства з числа колишньої запорозької старшини. Семен Білий, наприклад не тільки вказує свою належність до старшини Переяславського полку, але й апелює до свого родового імені, знаного і шанованого на Гетьманщині – Руденків [19, арк. 73–73 зв., 75]. Так само чинять і інші – Петро Гнойовий («из малороссийских старшинских детей») [19, арк.85–85 зв], Йосип Сопілка («сын выборного козака») [19, арк. 146] та Клим Перепілка («из польской шляхты») [19, арк. 114-114 зв., 118]. Крім того, впадає в око значний доплив на Січ представників дрібної гетьманської і слобідської старшини після 1764 – 1765 рр., у яких урядом було здійснено серію заходів із реформування козацьких полків у полки

гусарські, пікінерські, драгунські та карабінерні [19, арк. 73–73 зв., 75, 85–85 зв., 143–143 зв., 146]. Очевидно, що для частини козацтва, шанси якої на отримання армійських чинів та подальшу нобілітацію були мізерними, єдиною альтернативою виглядав вступ до ВЗН, в якому їх старшинське (для них – шляхетне) походження, ні у кого не викликало сумніву.

Також ми не можемо обійти увагою питання про одну із засадничих норм за якою відбувалося віднесення того чи іншого запорожця до «справжніх» січовиків – «лицарів», чи то до «гніздюків». Йтиметься про ставлення суспільної думки січової громади до проблеми сім'ї та шлюбу, та, відповідно, до цього, на поділ всіх козаків на «білу» й «чорну кість» – на холостих і одружених.

Те, що згідно січової традиції запорожець одружений вважався, за своїм соціальним статусом, значно нижчим за холостого, простежується не лише в усній традиції, але й за письмовими джерелами. Ось, наприклад, в якій тональності військовий суддя М.Касап висловлюється з приводу запорожців, які оселилися у форштадті Олександрівської фортеці: «разные женатые казаки и обыватели, оставя свою должность и самые жилья и лакомясь на прибыли, утесняя холостых запорожских казаков…» (згадано лист командирові Дніпровської лінії В.Черткову від 29 вересня 1772 р.) [18, арк. 223 зв.]. Цілком виразно відчувається, що сам суддя, другий після кошового військовий старшина, вважає «гніздюків» у порівнянні з нежонатими «лицарями» не тільки менш вартісною категорією, але й верствою зараженою пошестю користолюбства, начебто не притаманною холостим січовикам.

Найбільш лояльною групою всередині запорозького козацтва, російському урядові здавалися одружені запорожці – «гніздюки». В цьому випадку візія урядовців і справді мало розходилася з дійсністю [9, арк. 148]. «Прив'язані» родинами та господарствами, ці з запорожців і справді були найменш схильні до переходу в турецькі володіння, участі в гайдамацьких виправах та такого іншого. Обов'язкове одруження якомога більшої кількості запорожців здавалося представниками російського уряду чи не найкращим засобом до викоренення «гультяйського» духу на теренах колишнього Запорожжя. Козаки всіляко заохочувалися до обзаведення родинами, отримуючи матеріальну допомогу у розмірі 3-5 крб. на розбудову господарства. Командири повітів (паланок) з числа російських офіцерів, щомісячно рапортували азовському та новоросійському губернаторам відносно кількості колишніх січовиків, які вступили до шлюбу. Зведені відомості відправлялися самому князеві Г.Потьомкіну який особисто переймався проблемою. Наприклад, 23 лютого 1776 р. азовський губернатор В.Чертков доносив Г.Потьомкіну, що з моменту ліквідації Січі, на теренах підпорядкованої йому губернії одружилося 238 колишніх запорожців, в тому числі один старшина [10, арк. 184].

Вельми показовою для характеристики ставлення січовиків-«лицарів» до інституту шлюбу є й «справа» військового товариша Василя Хорбата, який влітку 1776 р. подав чолобитну князеві Г.Потьомкіну з проханням вдовольнити його претензії і повернути частку конфіскованого майна останнього військового писаря Івана Глоби. Суть справи полягала в наступному – з часу своєї появи на Січі у 1761 р. і впродовж наступних 10 років він був «товаришем» Глоби. Спільно вони володіли зимівником, до якого згодом додався ще й млин. Все йшло як треба, аж поки у 1771 р. Хорбат не взяв та й одружився. Здавалося б, що тут такого? Однак укладений ним шлюб став кінцем їх дружби і співпраці. Дізнавшись про одруження товариша, Глоба не на жарт обурився, розірвав духовні узи «товаришування», апелюючи до того, що «мне с тобой в товарищах быть ни за способно, потому что я пан, а с мужиком мне товаришить не можно» (!) [7, арк. 112-112 зв.]. Як слідство, Хорбат втратив не тільки товариша, але й частку майна, оскільки Глоба вбачав у одруженні товариша без попередження особисту образу собі. Тут можна було б, звичайно, розміркувати про особливості несамовитої вдачі Глоби, про можливий наклеп із боку Хорбата, однак не треба забувати одного – Глоба був одним із вищих військових старшин, тобто людиною публічною, кожен крок і вчинок якої був на виду. Слід признати, що розрив його з Хорбатом цілком вкладався в рамки січової традиції, а тому останній і мав чекати аж 5 років поки зміг висунути свої претензії на Глобу вже представникам нової влади, яка дуже несхвально дивилася на практику «січового целібату».

Наостанок ми можемо констатувати, що класичним баченням місця запорожця у соціальній ієрархії українського етносоціуму в зазначений період часу, з боку них самих, була схема, згідно якої низове козацтво відносилося до вищого соціального стану – «рицарського», причому претендувати на віднесення до цієї категорії могла лише достатньо вузький прошарок неодружених січовиків-«лицарів». Саме ця страта уособлювала в собі квінтесенцію «січового духу», вважалася по справжньому запорозькою, «своєю» в соціальному плані, в той час як інші – й одружені запорожці-«гніздюки», й посполиті Війська Низового Запорозького, й більшість населення Гетьманщини та Польської України, могли бути «своїми» виключно із позицій етно-конфесійних, але ж не станових.

Таким чином, проаналізувавши характерні складові ідентифікації запорозькими козаками себе та «інших» на територіальному, етно-конфесійному та соціальному рівнях ми можемо дійти висновків стосовно того що вони усвідомлювали себе як вузько-станову корпорацію яка відносилася до вищої верстви суспільства, відносилася в ширшому розумінні до православного українського/руського етносоціуму, мала своє історичне буття в межах військових земель, право на володіння яких здобувалося зброєю, і вбачала свою місію у стримуванні натиску ворожих сусідів і очищення від них «своєї» землі.

Список використаних джерел і літератури

1. Archiwum glowne akt dawnych (AGAD), AR, dz. II, № 2659.
2. Архив внешней политики Российской империи Историко-документального департамента МИД РФ (АВПРИ), ф. 79, оп. 79/6, д. 933.
3. АВПРИ, ф. 124, оп. 124/1, 1734 г., д. 6.
4. Государственный архив Краснодарского края (ГАКК), ф. 249, оп. 1, д. 18.
5. ГАКК, ф. 249, оп. 1, д. 37.
6. ГАКК, ф. 249, оп. 1, д. 117 (т. 1).
7. Дніпропетровський історичний музей ім. Д.Яворницького (ДІМ), КП. 74238 / АРХ. 14531.
8. Российский государственный архив древних актов (РГАДА), ф. 13, оп. 1 (доп.), д. 76.
9. РГАДА, ф. 16, оп. 1, д. 797, ч. 3а.
10. РГАДА, ф. 16, оп. 1, д. 797, ч. 6.
11. РГАДА, ф. 20, оп. 1, д. 54, ч. 2.
12. РГАДА, ф. 124, оп. 4, д. 48.
13. РГАДА, ф. 248, оп. 113, д. 1579.
14. РГАДА, ф. 248, оп. 126, д. 2659.
15. РГАДА, ф. 342, оп. 1, д. 220, ч. 1.
16. Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА), ф. 20, оп. 1, д. 31.
17. РГВИА, ф. 52, оп. 1, д. 1, ч. 2.
18. РГВИА, ф. 52, оп. 1, д. 95, ч. 3:
19. РГВИА, ф. 52, оп. 1, д. 311.
20. Российская национальная библиотека, Отдел рукописей (РНБ ОР), ф. 550, оп. 1, F IV-5.
21. Санкт-Петербургский Институт истории Российской Академии Наук (СПбИИРАН), ф. 200, оп. 2, д. 188.
22. Кордони Війська Запорозького та діяльність російсько-турецької межової комісії 1705 р. / упоряд. В. Мільчев. – Запоріжжя: ВАТ «Мотор-Січ», 2004. – 80 с.
23. Материалы Екатерининской законодательной комиссии (1767 – 1769) // Сборник Русского исторического общества. – СПб., 1894. – Часть 8 – Т. 32. – С. 296-297.
24. Шпитальов Г. Г. Військова служба запорозького козацтва в російсько-турецьких війнах 1735-1739 та 1768-1774 років. – Запоріжжя: Видавництво «Прем'єр», 2004. – 236 с.

УДК 94(477.7+470+571)«18/19»

Турченко Г.Ф.

ПІВДЕННА УКРАЇНА ЧИ «НОВОРОСІЯ»: ПОЗИЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

У статті охарактеризовано реакцію українських істориків XIX – початку XX ст. на спробу реалізації царською Росією проекту «Новоросія». Зазначено, що легенда про «триєдиний народ» сприяла політиці асиміляції українців. Доведено, що асиміляційні проекти імперського режиму не були сприйняті українською інтелектуальною елітою. Українська наукова спільнота твердо стояла на позиції окремішності українського народу, не сприймала запропонований російською елітою та царською владою імперський проект «Новоросія» й наголошувала на українському характері Півдня України.

Ключові слова: Південь України, українські історики, «Новоросія», асиміляція українців.

Турченко Г.Ф. Южная Украина или «Новороссия»: позиция украинских историков XIX – начала XX в.

В статье охарактеризована реакция украинских историков XIX – начала XX в. на попытку царской России реализовать проект «Новороссия». Отмечено, что легенда о «триедином народе» способствовала политике ассимиляции украинцев. Доказано, что ассимиляционные проекты имперского режима не воспринимались украинской интеллектуальной элитой. Украинское научное сообщество отвергло предложенный российской элитой и царской властью имперский проект «Новоросия», считая Юг Украины украинской территорией.

Ключевые слова: Юг Украины, украинские историки, «Новороссия», ассимиляция украинцев.

Turchenko G. South Ukraine or «New Russia» : the Position of the Ukrainian Historians of the XIX-th – Beginning of the XX-th Century

The article characterizes the reaction of the Ukrainian historians of the XIX-th – XX-th century on the attempt of tsar's Russia to realize the project «New Russia». It is ascertained that the legend about the «triune people» supported the politics of assimilation of Ukrainians. It is well-proven that the assimilatory projects of the imperial regime were not followed by the Ukrainian intellectual elite. The Ukrainian intellectual community rejected the project «New Russia» offered by the Russian elite and tsar's regime, considering South of Ukraine to be Ukrainian territory.

Key words: South of Ukraine, Ukrainian historians, «New Russia», assimilation of Ukrainians.

Ще на початку 2014 р. про проект «Новоросія» говорили переважно в науковому середовищі і серед вузького кола політиків і політтехнологів, головним чином російських. А з весни цього року слово «Новоросія» і пристрасті навколо нього стали чи не найпоширенішою темою в ЗМІ. Реалізація цього проекту в межах Криму, південних і східних областей сучасної України стала перетворюватися в конкретні воєнно-політичні акції Російської Федерації і радикальних прибічників «русского мира».

У контексті зазначеного вище особливої актуальності набувають уроки історії. Буде корисно звернутися до аналізу реакції українського наукового середовища на спробу реалізації проекту «Новоросії» царським урядом. Нагадаємо, що у російському суспільстві домінувало принципове невизнання факту існування українців як окремого народу. Південна Україна сприймалася як частина Російської держави не лише в суто правовому значенні (як визнана у міжнародно-правових актах частина імперії), а навіть як частина етнічної Росії. У нагоді стала теорія «триєдиного» російського народу, який начебто вийшов «з однієї колиски» і включав до свого складу великоросів, малоросів і білорусів. Покликанням Москви вважалося зібрати воєдино ці частини колись «єдиного цілого» і поступово «стерти» відмінності між ними, які накопичилися за період «примусового роз'єднання». Власне, це було одним з головних завдань російського «освоєння» Півдня України.

Для успішної реалізації асиміляційних проектів імперського режиму було вкрай необхідно, щоб ця легенда про «триєдиний народ» й необхідність асиміляції українців була сприйнята самими українцями – спочатку їх інтелектуальною елітою, а потім народом. Боротьба навколо цього питання почалася декілька століть тому і продовжується сьогодні. Українська інтелігенція твердо стояла і стоїть на позиції окремішності українського народу, його відмінності і від російського, і від польського.

Ще наприкінці XVIII ст., за часів Катерини II, на Лівобережній Україні була написана книга «Історія Русів», яку вважають вершиною національно-політичної думки України тієї епохи. Анонімний автор проводить думку, що державне життя українського народу бере початок з часів створеної саме його предками – русами – Київської Русі. Руси жили на слов'янських землях, «що лежать від ріки Дунаю до Чорного моря, до рік Стиру, Случі, Березини та Дінця й Сіви». Окремо від русів, «кочували понад річкою Москвою люди, котрі називалися «москвитами та мосхами, і від чого згодом і царство їхнє дістало назву Московського і нарешті Російського» [10, 8-9]. Чітко вказувалося, що руси і москвити – це різні племена. Це справді так: москвити – місцеві племена фінно-угорського походження – у свій час слов'янізовані, до створення Київської Русі не мали відношення.

Але ж Московське царство з часом одержало назву Російського. Автор «Історії Русів» описує, як Московія поступово «перевтілилася» в Росію: «Року 1547 Іван IV перейменував себе з князя на царя та самодержавця московського, і відтоді завше вже царство Московське і його володарів сею назвою титуловано з перейменуванням врешті царства Московського на Російське», яке стало називатися «Великою Росією» на відміну від Русі Київської, якій залишилася назва «Мала Росія», «Малоросія» [10, 12]. Автор вкладає в уста Івана Мазепи звинувачення на адресу царату в перебранні (фактичному викраденні) московитами собі легендарного імені русів з їх блискучою історією

Київської Русі, до якої Москва не причетна: «Відомо ж бо, що колись ми були те, що тепер московці: уряд, першість і сама назва Русь од нас до них перейшли. Але ми тепер у них, яко притча во язиціх!» [10, 275].

Ознайомившись з такою точкою зору, молодий російський історик Михаїл Погодін на початку 1820-х років занотував у щоденнику: «Малороси називають себе справжніми росіянами (мається на увазі – потомками київських русів. – *Авт.)*, решту – москалями. Москва була, отже, щось осібне, окреме» [3, 153-154]. М. Погодіну дуже не сподобалася ця точка зору, і він став шукати аргументи, щоб спростувати її, будь-що довести великоруську «першість». Він висунув гіпотезу про те, що корінне, «великоруське» населення Київської Русі в умовах монголо-татарського нашестя під загрозою тотального винищення нападниками відійшло на Північ, зокрема, і в район Москви. Саме так: *корінне населення Київської Русі він називав «великоруським»*. Таким чином, за Погодіним, київські переселенці-»великороси» оселилися на півночі в московських краях і продовжили там славні традиції Київської Русі. Таким чином, Москва перетворювалася у Великоросію – наступницю Києва з усією його блискучою історичною спадщиною. Що ж стосується України, то вона в результаті цього переселення на певний час запустіла, поки на її територію з Карпат не прийшли «малороси» і не принесли сюди свою «малоруську» мову і культуру – «зіпсований» варіант великоруської. Справжня ж стародавня мова населення Київської Русі, себто «великоруська» мова, перейшла з Київщини на Московщину й там закорінилася.

Першим цю фантастичну гіпотезу розкритикував Михайло Максимович, відомий український історик, етнограф і мовознавець, деякий час ректор Київського університету. Вивчаючи документи, зокрема, етнографічні і лінгвістичні, він обґрунтував висновок, що зміни населення в Київській Русі в XIII–XIV ст. не було. Свої аргументи він виклав у статті «О мнимом запустении Украины в нашествие Батыево и население ее новопришлым народом» (1857 р.) й у циклі опублікованих листів до Погодіна. Автохтонним на території України з часів Київської Русі було й залишається українське населення з його давньою мовою, звичаями, народною творчістю, а не те «великоруське», яке, начебто під загрозою винищення, змушене було відкочувати на Північ. Насправді, тотального винищення татарами населення Подніпров'я (як і жителів центральних районів сучасної Росії, які також стали об'єктом татарської навали) не було.

Відповідно, не було й заселення Наддніпрянщини жителями Карпат – «малоросами». Все це легенда, яка не має історичних підстав. «Доказывать, что до нашествия Татарскаго на Кіевъ не было Малороссійскаго народа на Руси Кіевской, – для меня все равно, если бы доказывать, что до нашествія Польскаго на Москву не было Великороссійскаго народа на Руси Московской!», – писав М. Максимович [18, 230]. На прикладах з фольклору та «Слова про Ігорів похід» Максимович доводив, що українська мова цілком самостійна, а не зіпсоване російське «наречие», як вважав його опонент М. Погодін. Українська мова зародилася у найдавніші часи, про що свідчать численні українізми у «Слові про Ігорів похід», і самі українці є автохтонами на терені від Дунаю до Дону.

Спираючись на науково доведений факт автохтонності українців на території Наддніпрянщини, українська інтелектуальна еліта XIX–XX ст. розглядала питання про те, кому ж належить територія, яку Катерина II називала Новоросією.

Почнемо з бачення майбутнього України, викладеного в проекті конституції республіки, підготовленій підпільним Кирило-Мефодіївським товариством (1846 р.). Мова йшла про майбутню слов'янську федеративну державу («державу штатів»), яку планувалося створити на руїнах Російської і Австрійської імперій. Першим штатом в цій державі називалася «Україна з Чорномор'ям, Галичиною і Кримом» [12, 570]. Південна Україна (з Кримом), таким чином, сприймалася як невід'ємна складова етнічної України.

Активним членом Кирило-Мефодіївського товариства був і відомий історик Микола Костомаров, який у своїй відомій статті «Дві руські народності», надрукованій 1862 р., обґрунтував психологічну відмінність росіян і українців («північноросів» і «південноросів») – двох національних типів, з різною вдачею, світоглядом і громадським ідеалом. При цьому – і це важливо – мова не йде про те, хто «гірший», а хто «кращий». Йдеться про «іншість», яка не має оціночного характеру.

Особливості національного характеру обох народностей виявляли себе, за переконанням вченого, вже у часи давньоруської державності. Для південноруського суспільства, за висновками М. Костомарова, були властивими «розвиток особистого свавілля, свобода, невизначеність норм (…), не було нічого насильницького, нівелюючого; не було політики, не було холодного розрахунку, твердості на шляху до визначеної мети. Навпаки, великоросу притаманні рабська готовність

підкоритись міцній самодержавній владі, прагнення дати міцність і формальність єдності своєї землі».

«Що ж стосується сфери релігійного життя, то в ній великорос надає перевагу зовнішній стороні, букві Закону Божого; для малороса важливіше саме релігійне чуття, його менше захоплює сама форма церковної служби. Великорос байдужий до природи, не має нахилу до садів, розведення квітів; малорос любить садки, різними рослинами прикрашає своє подвір'я; епічна поезія у великороса прив'язана до матеріального інтересу; малоруська поезія пройнята м'якістю чуттів, у тому числі історична. В побуті малороси прихильні до простоти відносин між людьми» [13, 35-43; 14; 17, 68].

Ця думка «про дві народності», доведена на підставі беззаперечних історичних, літературних і етнографічних матеріалів, українською гуманітарною спільнотою була сприйнята як своєрідна наукова класика. Вона дощенту руйнувала офіційний великодержавний стереотип про «єдину і неподільну Росію».

Лінію Кирило-Мефодіївського братства продовжив і розвинув видатний український вчений другої половини XIX ст. Михайло Драгоманов. Без будь-яких застережень він вважав Південну Україну частиною Великої України, населену українцями. В «Передньому слові до журналу «Громада» М. Драгоманов констатує: «Українська земля – там, де живуть такі самі мужики, як на козацькій Україні по Дніпру». Про Північне Причорномор'я він пише: «Ми мали ті береги в часи уличів, тиверців і Тмутараканської Русі; ми відбили знову частину їх перед нападом турків у XV ст. і мусили так чи сяк узяти їх потім». Як бачимо, Київську Русь Драгоманов сприймає як витвір українського народу. Іван Лисяк-Рудницький називав Драгоманова «першим політичним публіцистом і ідеологом, який своїм зором дійсно охоплював цілісність українських земель від Кубанщини до Закарпаття» [16, 361].

Один із класиків української історіографії XIX ст. Володимир Антонович у своїх працях, які ґрунтувалися на величезній кількості документів, також неодноразово торкався проблеми Південної України. Він стояв на позиції історичного права України «на новоросійські землі, так як саме українське населення колонізувало ці території». В своїй праці «Про козацькі часи на Україні» він окреслює Запорожжя як спадкову українську територію: «Вони (козаки. – *Авт.*) займали територію між Бугом та системою Дону» (переводячи на сучасний поділ, це 3/4 Херсонської, вся Катеринославська і частина Таврійської губернії). Ці землі «запорожці уважали за свою власність» [1, 196]. Найголовнішим аргументом В. Антоновича щодо права українців на новоросійські землі є той факт, що саме вони їх колонізували. Він підкреслює, що «за 10 літ свого гетьманування Калнишевському (останньому гетьману Запорозької Січі. – *Авт.*) вдалося заселити кількасот сіл». Він зазначає, що всі поселенці були під протекторатом Запорожжя, а поселення мало сліди культурної колонізації: «Коли заведено в Росії земство, то його статистичні досліди показали, що на Катеринославщині за часів Запоріжжя шкіл було втроє більше…» [1, 200]. Зазначимо, що це були українські школи. Наведених аргументів В. Антоновичу цілком достатньо, щоб вважати Південь складовою частиною етнічної України.

Одним з найпослідовніших учнів Володимира Антоновича був Дмитро Багалій, автор багатьох праць, присвячених історії Слобожанщини і Південної України. Він звернув увагу на роль Запорозької Січі в освоєнні степових земель Причорномор'я, докладно розглядав форми державної і поміщицької колонізації Півдня. Багалій у дослідженні «Колонизация Новороссийского края и первые шаги по пути культуры» (1889 р.) опублікував карту запорозьких земель, яка дає уявлення про ступінь заселення Південної України задовго до того, як колонізацією цієї території зайнявся російський уряд. В 1920 р. це дослідження було опубліковане українською мовою [2].

Особлива заслуга у вивченні Південної України, як регіону Великої України, належить Наталії Полонській-Василенко. Ще у молоді роки вона зацікавилася історією регіону. Вже на початку 1910-х років Полонська-Василенко мала погляди щодо Південної України, що не вписувалися в рамки офіціальної російської історіографії. За консультацією молода дослідниця звернулася до В. Довнар-Запольського, але той порадив їй звернутися до катеринославських спеціалістів у цій справі – Дмитра Яворницького і Василя Біднова. У 1914 р. дослідниця вирушила до Катеринослава, щоб вияснити у Яворницького, як вона писала пізніше, «незрозуміле питання», яке виникло у неї під час вивчення матеріалів про Новоросію: «Я ніяк не могла зрозуміти, чому вона, країна, де було Запоріжжя, не вважається за Україну». Яворницький не дав вичерпної відповіді на це питання. І справа, звичайно, не в непоінформованості відомого дослідника запорізького козацтва. Напевне, він просто остерігався вести відверту розмову на досить делікатну тему з малознайомою людиною. Відповідь Наталія одержала від іншого катеринославського історика Василя Біднова, який мав

великий досвід вивчення Південної України, виявляв і публікував цінні документи з її історії. В результаті довготривалих бесід з ним, писала Полонська-Василенко, «в мене вже тоді сформувалося моє розуміння історії Південної України, яке не раз після того я висловлювала в працях; що Південна Україна була й залишалася Україною, частиною Великої України» [19, 48].

Михайло Грушевський, найвидатніший український історик, у своїх працях також виходив з визнання українського характеру Півдня України. Він підкреслює, що запорозькі землі за останнього кошового отамана Запорозької Січі П. Калнишевського інтенсивно заселялися землеробським, переважно українським, населенням і переставали бути пустельними. В «Ілюстрованій історії України», яка багато разів перевидавалася, він зазначає, що точка зору, згідно з якою «в руках запорожців чорноморські простори лежать диким, незайманим степом, який ніколи не приносить користі», не має ніяких підстав [6, 475]. Отже, на правах колонізації ці землі, на переконання М. Грушевського, належали запорожцям – українським козакам, а відтак – Україні.

Після поразки Української революції 1917–1922 рр., в умовах непу і відносної інтелектуальної свободи, яка його супроводжувала, в історіографії стала стверджуватися ідея, яка ґрунтувалася на визнанні українського характеру Півдня. У 1922 р. з'явилася не типова для пізнішої радянської історіографії праця одеського дослідника Євгена Загоровського «Очерк истории Северного Причорномор'я». Це систематизований виклад історії Південної України, пройнятий ідеєю прадавності українського етносу на цих землях, спадкоємності його державного розвитку від Київської Русі до Запорізької Січі. Визначаючи місце населення Південної України в історії українського народу, Загоровський вважав, що це був його авангард на берегах Чорного моря [9, 59].

Особливе місце в наукових дослідженнях Є. Загоровського займала проблема колонізації Південної України. В працях, опублікованих у 1912–1926 рр., розкриваючи мету урядової політики заселення Південної України сербськими та іншими поселенцями, він показав, що «колонізація здійснювалася за рахунок земель, що належали запорожцям і раніше осілим тут селянам, які втекли від панської неволі, і призвела до поневолення України».

Ця ідея одержала потужну підтримку М. Грушевського, який в 20-ті рр., вже після повернення з еміграції, відновив вивчення українських регіонів. Планувалося видати збірник з історії Південної (Степової) або, як писав М. Грушевський, «Полудневої України». М. Грушевський чітко окреслює територію Південної, «Полудневої», України. Він сприймає її в єдності «Степової України і Чорноморсько-Азовського побережжя», включаючи до неї і Крим.

Як і його попередники, М. Грушевський історію Півдня розглядає в контексті загальної історії України і відкидає імперське сприйняття цього регіону як «Новоросії» – території, відірваної від загальноукраїнських теренів. «Донедавна, та можна сказати, що ще й нині ще, – зазначає М. Грушевський, – «Новоросія» і «Україна» мисляться як поняття окремі, диспаратні, не зв'язані органічно» [7, 58]. Вчений відкидає такий підхід як хибний.

З початку 30-х рр. відносна свобода в дослідженні історії Півдня України відходить у минуле, як і зникає зі сторінок наукових видань південноукраїнська тематика взагалі. Пауза тривала чверть століття. Вона завершилася лише після Другої світової війни, в 50-ті рр., коли південноукраїнська проблематика знову поновлюється. Українські автори цього періоду були дуже обережні, остерігаючись звинувачень в українському націоналізмі. Зокрема, відомий український історик В.О. Голобуцький у монографії «Черноморское казачество» (К., 1956) в традиційній для деяких дослідників того часу езоповій формі висловлював критичне ставлення до російської політики на Півдні, але, разом з тим, повторює домінуючу в російській історіографії XIX ст. офіційну точку зору про «повернення» в результаті російсько-турецьких воєн до складу Росії «исконно-русских земель» на Півдні [5, 42; 4, 35-36].

Питання національного складу переселенців, за рахунок яких формувалося південноукраїнське населення, українські дослідники цього часу обходили. Виняток становить хіба що стаття О. Коцієвського, присвячена селянській колонізації Півдня України, опублікованій 1960 р. Ось що він написав: «Основным источником заселения Южной Украины в первой трети XIX в., было, как и в предшествующий период, крестьянское переселенческое движение в результате бегства помещичьих и государственных крестьян из центральных губерний России и Украины» [15, 120].

Як бачимо, на першому місці поставлено переселенців з далекої Росії, на другому – з сусідньої України. Це твердження суперечить фактам. Російські переселенці ніколи не були на першому місці за чисельністю серед новоселів Півдня. До речі, для виявлення істини у цьому питанні найбільше зробили російські радянські історики післявоєнного періоду.

Так, Олена Дружиніна, московський історик, автор цілого циклу досліджень з історії Південної України, в монографії «Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825–1860 гг.», опублікованій

1981 р., визнає очевидне – домінування українського етносу в регіоні. Саме українці були головною етнічною групою, яка заселяла Південь. І регіон О. Дружиніна називає Південною Україною, а не Новоросією. «Уже цього періоду (мається на увазі 1775–1800 рр. – *Авт.*) намітилося переважання українців у складі населення степового Півдня» [8, 3], – пише О. Дружиніна.

Історію заселення Північного Причорномор'я вивчав у післявоєнні роки й інший відомий російський дослідник – В. Кабузан. У своїй монографії словосполучення «Південна Україна» він не використовує. При цьому, визнає факт домінування українців на Півдні до ліквідації Запорозької Січі Петром І. Але цей російський історик виходив з переконання, що після Полтавської битви 1708 р., коли запорозькі козаки відійшли в межі Кримського ханства, Запоріжжя остаточно запустіло, а заселятися стало після остаточного приєднання Півдня до Росії. Північне Причорномор'я він називає Новоросією. Його книга має промовисту назву: «Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX вв. (1719–1859 гг.)» [11]. Інколи для позначення регіону він використовує і словосполучення «Північне Причорномор'я» і жодного разу – «Південна Україна». Але важливіше інше – на підставі численних статистичних даних він констатує: етнічні українці серед новоселів переважали. «Подавляющая часть новоселов прибыла из прилегающих губерний Левобережной Украины (Полтавской и Черниговской)», [11, 4] – пише він.

Таким чином, українська наукова спільнота не сприймала запропонований російською елітою та царською владою імперський проект «Новоросія» й наголошували на українському характері Півдня України.

Список використаних джерел і літератури

1. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні / В. Б. Антонович – К. : Дніпро, 1991. – 238 с.
2. Багалій Д. І. Заселення Південної України (Запорожжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку / Д. І. Багалій. – Харків : Союз, 1920. – 111 с.
3. Барсуков Н. Жизнь и труды М. П. Погодина : в 22 т. / Н. Барсуков. – Спб. : Погодин и Стасюлевич, 1888. – Кн. 1. – 1888. – 314 с.
4. Бойко А. В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття : аналіз джерел / А. В. Бойко ; Ін-т української археографії та джерелознавства НАН України. – К. : Ін-т укр. археографії та джерелознавства, 2000. – 308 с.
5. Голобуцкий В. Черноморское казачество / В. Голобуцкий. – К. : АН УССР, 1956. – 416 с.
6. Ілюстрована історія України : [репринтне відтворення] / М. С. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1992. – 543 с.
7. Грушевський М. С. Степ і море в історії України / М. С. Грушевський // Український історик. – 1991-1992. – Т. 28–29. – С. 67.
8. Дружинина Е. И. Южная Украина в период кризиса феодализма : 1825-1860 гг. / Е. И. Дружинина – М. : Наука, 1981. – 216 с.
9. Загоровский Е. Очерк истории Северного Причерноморья / Е. Загоровский. – Одесса : В. Бергман, 1922. – 124 с.
10. Історія Русів / під ред. О. Оглоблина. – Нью-Йорк : Вісник, 1956. – 380 с.
11. Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX вв. (1719-1859 гг.) / В. М. Кабузан. – М. : Наука, 1976. – 306 с.
12. Кирило-Мефодіївське товариство : документи і матеріали : у 3-х т. / уклад. : М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко.– К. : Наукова думка, 1990. – Т. 1. – 1990. – 544 с.
13. Костомаров Н. Собрание сочинений : в 21 т. Т1 / Н. Костомаров. – СПб., 1903.
14. Костомаров М. Дві руські народності / М. Костомаров ; пер. О. Кониського ; переднє слово Д. Дорошенка. – Київ ; Ляйпціг.
15. Коциевский А. С. Крестьянская колонизация Южной Украины в первой трети XIX в. / А. С. Коциевский // Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР. – Сб. VI. – М., 1965.
16. Лисяк-Рудницький І. Перша українська політична програма : «Переднє слово» Михайла Драгоманова / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе. – К., 1994. – Т. 1.
17. Макарчук С. А. Етнічна історія України / С. А. Макарчук – К., 2008.
18. Максимович М. А. Собрание сочинений : в 3 т. Т. 3 / М. А. Максимович – К., 2008.
19. Полонська-Василенко Н. Моя наукова праця (війна, 1913–1916) : (уривок із споминів) / Н. Полонська-Василенко // Український історик. – 1983. – № 2–4.

УДК 94(477):930.85«15» ***Нестеренко Л.О.***

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ФРАНЦІЇ XVI СТОЛІТТЯ: У ЛАБІРИНТАХ НАУКОВОГО ПОШУКУ

У статті професора Нестеренко Л.О. «Дослідження історії Франції XVI століття: у лабіринтах наукового пошуку» аналізуються фактори, що вплинули на висвітлення узагальненої історії складного для наукового визначення періоду історії Франції, і уявлення про окремі події та особистості, які формують засади нашого знання про історію цією країни і про європейську історію загалом.

Ключові слова: Ранній новий час, історична свідомість, масова історична свідомість, стереотипи, історичний факт, абсолютизм, релігійні війни

Нестеренко Л.А. Исследование истории Франции XVI века: в лабиринтах научного поиска

В статье профессора Нестеренко Л.А. «Изучение истории Франции XVI века: в лабиринтах научного поиска» анализируются факторы, которые повлияли на освещение обобщенной истории этого сложного для научного определения периода истории Франции, и представления об отдельных событиях и личностях, которые формируют основы наших знаний об истории этой страны и всей Европы.

Ключевые слова: Раннее новое время, историческое сознание, массовое историческое сознание, стереотипы, исторический факт, абсолютизм, религиозные войны

Nesterenko L. Studying the Sixteenth Century French History: Inside the Labyrynths of Scientific Research

In the report of Professor L. Nesterenko «Studying the Sixteenth Century French History: Inside the Labyrynths of Scientific Research» different factors that influenced the general representation of this complicated for the scientific interpretation period of French history are analyzed. Author also provides an analysis of the images of different personalities and historical events which designate the foundations of our knowledge about the history of this country and the European history in general.

Key words: Early modern times, historical consciousness, collective historical consciousness, stereotypes, historical fact, absolutism, religious wars.

Історія XVI століття для європейських країн відзначена великими історичними зрушеннями. Ренесанс, Великі географічні відкриття, Реформація та Контрреформація, абсолютизм, ґенеза капіталізму – сьогодні маємо комплекс подій, які асоціюються у дослідників з визначеним часом, дозволяють виділяти XVI століття як окрему історичну епоху. Знаковим є обговорення протягом останніх років цих тем науковою спільнотою. Прикладом слугують і міжнародні конференції (Київський національний університет – «Актуальні проблеми історії середніх віків та раннього Нового часу», Інститут загальної історії РАН – «Раннее новое время в контексте всемирной истории») [13], і публікації узагальнюючих робіт, таких як «XVI століття. Європа. Експансія та конфлікт» британського історика Ричарда Маккенні [11] тощо [5].

Через призму визначених понять ми, історики-фахівці й ті, кого прийнято в анотаціях до видань називати «масовим читачем» або «всі, хто цікавиться історією» розглядаємо історію окремих країн, в тому числі і Франції XVI століття.

Однак на ці погляди впливає цілий ряд факторів. Активне обговорення різних тем як з історії епохи в цілому, так і з історії окремих країн зокрема також пов’язане з процесом оновлення наукових знань на полі історичної науки початку XXI ст., який є цілком закономірним наслідком «століття криз і шукань» [19, розд. 7]. Теоретичні засади наукового дискурсу сформувалися в рамках пошуків філософської герменевтики, структурної антропології, аналітичної філософії та її складової – лінгвістичного аналізу [2, 213-239]. Сучасний етап у розвитку філософії науки безпосередньо пов’язаний з усвідомлюваною зміною парадигм, з переходом від стандартної концепції наукового знання до нових уявлень, які беруть до уваги не лише природні, а й соціальні чинники, у тому числі й

культурно-історичну зумовленість самої науки. Важливим стало визначення епістеми як найбільш загального правила й передумови пізнання, що діють у різних сферах культурного життя та сховані у несвідомості, є постійними, інваріантними основами та моделями, у відповідності з якими вибудовуються культурні утворення відповідної епохи. Нові взірці історичного пізнання було запропоновано філософськими ідеями про те, що саме у несвідомості діє механізм знакових систем, який закономірно підпорядковує різні імпульси, емоції, уявлення, спогади та інші елементи психіки. Розуміння вторинності свідомості до структур несвідомості у пізнавальній діяльності, на думку теоретиків структуралізму (К. Леві-Строс, Ж. Лакан, М. Фуко), створювало можливість об'єктивності наукового пізнання, в тому числі людини, її життя і культури.

Важливим елементом філософських концепцій стало питання мови. Мова була представлена не простим знаряддям змісту, а як така, що створює цей зміст. Відповідно і конфлікт у мові став невіддільним від соціального розколу, бо являє глибинний зв'язок і подібність між структурами мови і механізмами несвідомого. Перед істориками відкрилася можливість дослідження соціальних структур і людини, структур свідомості, що поєднують набуті знання, навички, культурні стереотипи. Кожна епоха неминуче створює певні культурні феномени, що відображають стосунки, ієрархії, практики, інституції, сукупність концепцій, твердження і вірування. М. Фуко також пов'язав історію з функціонуванням різних режимів влади. Історія стала складовою зміни механізмів влади, які відбувалися в період формування європейського суспільства нового часу і, на його думку, забезпечувала більшу дієвість новій системі творення порядку та підпорядкування. Культурно-антропологічний підхід вплинув на засади історичного пізнання та методи, предмет, практику історичного дослідження, що мало і має значення не лише для істориків-«теоретиків», але й для істориків-«практиків», навіть якщо між ними і можуть виникати непорозуміння.

Актуалізувалася у сучасному суспільстві тема відносин між науковою історією та масовою (буденною, за деякими визначеннями) історичною свідомістю, а відповідно науковим знанням та історичною пам'яттю. Ця проблема вже має достатнє дискусійне поле від теоретиків школи «Анналів» і П'єра Нора до робіт Д. Тоша, призначених для тих, хто лише оволодіває фахом історика [15].

Проявом реакції історичної спільноти на визначені виклики останніх десятиріч стало винесення на обговорення як однієї з основних на XX Міжнародному конгресі історичних наук теми «Міф та історія», яка включала питання про основоположні міфи історії та конструювання ідентичностей, співвідношення категорій міфу, влади, історії, історичних утопій та відповідальності у зв'язку з цим історика [24].

Для періоду, який визначено, загальним предметом обговорення істориків у теоретичній площині стало питання про причини появи, виокремлення поняття «ранній новий час», його змістове наповнення та можливості використання в контексті всесвітньої історії. Впровадження і поширення цього терміна піднімає таке важливе питання, як співвідношення Західної Європи і навіть її частини – Північно-Західного регіону до інших частин Європи та світу. Цілком закономірним є осмислення проблеми поширення цього терміна, як відображання традиції нового часу з його європо- і західноєвропоцентризмом, погляд на нього як на такий, що формує пріоритети у сприйнятті і, навіть ієрархію, країн та народів сьогодні. Недарма останніми роками з'являються показові за своїми назвами наукові розвідки, що мають символічні назви: Європа і народи без історії, винайдення Східної Європи [3; 4].

У традиціях історіографії й використання для епохи раннього нового часу терміну «ранні буржуазні революції» або його варіанту – «ранні революції». Для дослідників постають загальні питання: чи об'єднувати в єдине ціле комплекс подій і називати їх революціями, в яких межах може відбуватися таке об'єднання. Історики дискутують також навколо питання про можливості визначення їх змістової складової. Критерієм можуть виступати як проголошення лозунгів побудувати новий світ, так і вже відомі нам результати цих подій. Додається також комплекс питань щодо використання понять, якими характеризується соціальні структури раннього нового часу, особливо використання терміна «буржуазія». Відповіді на них мають значення не лише для теорії історії, але й для практики викладання у вищій школі.

Історію Франції XVI століття характеризує цілий ряд подій, уявлення про які формують наш каркас знань і уявлень про історію епохи, мають стійку історіографічну традицію. Значна частина образів успадкована нами практично від того таки часу, коли в конфліктах і протистояннях їх учасники народжували характеристики, оцінки, визначення, які перетворювалися у способи мовленневої комунікації та діяльності і, навіть, у символічну практику взагалі.

Однак на рубежі XX-XXI ст. сучасна наука більше не розглядає їх як вершину на поверхні, що відображає глибинні процеси. З погляду робіт німецького історика і теоретика історичної науки Рейнхарта Козеллека історична подія сьогодні бачиться як довготривалий фактор [8]. Якщо вона сталася, то буде й надалі продовжувати залишатися реальним і дуже активним елементом у формуванні структур буття і свідомості людей, наповнюватися у кожну епоху новим смислом. Тому показовим став вихід у світ 1987 р. роботи відомого французького історика Е. Лє Руа Лядюрі присвяченої історії епохи, в якій він розглядаючи значні події того часу, дає часто нові оригінальні оцінки [23] і цим визначає шлях, яким сьогодні рухаються дослідники, переглядаючи зміст і виклад здавалося б добре відомої історії [21, 13-25].

Серед тем, які набули сьогодні нового звучання – проблема абсолютизму. На відміну від популярних видань наукова спільнота не розглядає це поняття як таке, що відповідає історичним реаліям [17]. Термін «абсолютний» швидше відноситься до категорії моделі політичної влади, до якої прагнули монархи, але визначений зміст практично не можна використати до історичних явищ, які наповнюють суспільно-політичне життя Франції XVI ст. Суспільство стикнулося з цілком реальним процесом розширення сфери публічної влади, що безумовно базувався на зростанні матеріальних ресурсів королівського двору. Це не могло не викликати реакції суспільства і появи відповідних ідей про деспотизм, тиранію, «добровільне рабство» [9], поєднання монарха і держави. Ці ідеї стають предметом дискурсу влади та суспільства, і цей дискурс протягом століття буде набувати найрізноманітніших форм. Новий підхід до традиційного терміну сприяв розширенню тематики дослідження історії французького суспільства на початку нового часу, яка включає аналіз процесів соціальної стратифікації, питання співвідношення індивіда та суспільства, а відповідно і зв'язок з самосвідомістю та самоідентифікацією соціальних груп та окремих особистостей. У поле зору дослідників потрапило таке явище як страх. У час, визначений історичною традицією як Відродження, піднімаються хвилі паніки в очікуванні кінця світу, страхи постійні (природні) поєднуються з соціальними і виплескуються у колосальні за масштабами (а не в середньовіччя, як часто це представляють) полювання на відьом, погроми, масові спалахи насильства, бунти, розмах релігійного фанатизму, який породжувався прагненням зберегти чи відстояти острівок спасіння – віру. На думку Жана Делюмо, суспільство відкривало новий світ, але масова свідомість не готова була його осмислити. Набувало поширення явище «карнавалу», коли місцеві свята від веселощів дуже швидко переростали у криваві бунти [7].

У рамках вивчення абсолютизму дослідники звертаються до вивчення розвитку державного апарату і механізмів його функціонування, переходу середньовічних інститутів до нового змісту і функцій. Популярною темою стало вивчення трансформацій королівського двору в орган системи управління державою, вироблення символів та ритуалів влади нового часу [18]. Традиційні характеристики процесів навколо королівського трону, протистояння груп, клік, партій, особистостей, які історики поєднували з епітетами «феодальні», «буржуазні» тощо, сьогодні представляються явищами, що відображали різні бачення вибудови політичної системи централізованої держави, відносин центру і територій, монарха та підданих.

Значна частина досліджень сьогодні присвячена особистостям, з якими пов'язані події історії Франції XVI ст. Через ці мікроісторії найбільш виразно прослідковується спроба істориків окреслити проблему стереотипів, які мають більш ніж чотирьохсотлітні корені. Як влада, так і її опоненти протягом багатьох років прагнули створити у свідомості суспільства різні, а в умовах десятиліть громадянських війн, і конкуруючі образи або великих і видатних королів та політиків, або великих злодіїв, антигероїв. Розвиток книгодруку, формування фактичного нового інформаційного простору сприяв тому, що до XXI ст. збереглися так звані «чорні легенди» про останніх представників династії Валуа, особливо Генріха III та Катерини Медічі. Сучасники залишили нам і схему бачення інших учасників буремних подій: Гізів, Бурбонів тощо.

Накопичений у XX ст. багаж методологій та методів наукового дослідження дозволив історикам сьогодні представити інші образи, які протистоять поширеним традиційним історичним описам та створеним на їх основі художнім фігурам. Тому, мабуть, не дарма історія Катерини Медічі, яку демонізували ще сучасники, стала популярним предметом для наступу на вироблені століттями кліше. Від «італійської вовчиці», «чорної королеви» до неординарної особистості жінки, наділеної розумом, почуттями любові, відданості, прагненнями до особистого щастя і до блага, миру та спокою своїх підданих, таку яскраву і суперечливу особистість представляють дослідження останніх років [10;12]. Через аналіз джерел XVI ст. прослідковується зіткнення масових уявлень про місце жінки у суспільстві з новою роллю, яку вони брали на себе, а відповідно і реакція найбільш агресивної частини на можливу зміну соціальних ролей.

Реальні риси і вчинки, які переплiталися з явними вигадками та наклепами, поєднаними з чутками, анекдотами тощо, стосовно монархів цього часу, які широко поширювалися і фіксувалися джерелами епохи, дозволили французькій дослідниці Ані Дюпра назвати їх «паперовими королями». Використання такого образу дає можливість історикам значно розширити науковий аналіз відносин влади і суспільства, окремих носіїв влади та різних соціальних груп, образів правителів, які залишаються наступним поколінням [22].

Центральною подією у Франції XVI ст. став комплекс подій від 1559 до 1598 рр., який більшість дослідників і не тільки, називають релігійними війнами. Саме така назва давала можливість традиційно з історіографії нового часу, оцінювати місце церкви і релігії у суспільстві. Тому спроби іншого погляду на цей конфлікт відповідно породжували й іншу назву – громадянські війни. На початку XXI ст. дослідники продовжують користуватися прийнятими термінами, але розглядати їх події у значно ширшому контексті. Ширшому для самої Франції, бо криваві збройні конфлікти представляються сьогодні через протистояння не лише політики, або релігійної нетерпимості, а як події, що акумулювали весь спектр проблем, з якими стикнулося французьке суспільство перехідного періоду [16]. Нові оцінки ці війни отримують і в контексті європейської історії: їх ставлять в один ряд із повстанням у Нідерландах проти Філіпа II, Тридцятилітньою війною, революцією в Англії, визначають їх як такі, що вплинули на всі сторони європейського життя [6].

Не залишається без уваги і подія, яка зафіксувала релігійні війни Франції у пам'яті не лише французів, – Варфоломіївська ніч. Історики продовжують осмислювати інтерес до неї і факт збереження в історичній пам'яті.

Протягом останніх десятиріч ми стали свідками того, як з історичної пам'яті зникають цілі події, історичні символи, на закріплення яких були спрямовані значні зусилля. У той час як уявлення про Варфоломіївську ніч функціонує, залишається знаком, символом релігійного (і не тільки) фанатизму, підступності, сліпого насильства, дослідники визнають, що ця подія входить у дуже обмежений перелік подій, які створюють каркас масових історичних уявлень про всесвітню історію. За роки дослідження подій Варфоломіївської ночі змінилося багато її версій, оцінка жертв – від сотень-десятків тисяч до близько 5 тисяч. Сьогодні дослідники акцентують на її гуманітарному вимірі – це символ кривавої спроби нав'язати силою єдину віру, через неї суспільство проходить шлях усвідомлення ідеї співіснування різних конфесій, народжує почуття терпимості і толерантності [1].

Сьогодні історична спільнота визнає складність відносин наукової історії та популярних знань про минуле і фактично погоджуються з тим, що суспільство не одразу сприймає всі досягнення сучасної історичної науки. Новаторські ідеї або навіть «єретичні» теорії дослідників повинні все таки відстоятися, отримати академічну солідність, потрапити у підручники, спершу – університетські, а потім у шкільні, де їх повинна визнати завжди консервативна аудиторія викладачів. Такий шлях доповнюється у сучасних умовах художньою літературою та кіноекраном. Можна згадати шлях наукових доробок відомого італійського історика Умберто Еко [20]. І тільки тоді стереотипи масової історичної свідомості почнуть повільно трансформуватися. Таким в цілому виглядає алгоритм відповідності елементів масової свідомості і досліджень професійних істориків. У цілому вони співвідносяться, хоча і з відставанням у часі. Але, як свідчить сучасна практика, ритми змін і співвідношення можуть змінюватися під впливом політичних інтересів і за умови включення механізмів культурної самоідентифікації [14].

Таким чином, наукова історія, виконуючи свою двоєдину задачу наукового пізнання та одночасно орієнтування суспільства у сучасному світі, є учасником формування нових міфів, а сучасна наукова історія перетворюватиметься у міфологію.

Список використаних джерел і літератури

1. Варфоломеевская ночь : событие и споры : сборник статей / отв. ред. П. Ю. Уваров. – М. : РГГУ, 2001. – 250 с.
2. Введение в философию : учеб. пособие для вузов / редкол. : Фролов И. Т. и др. – М. : Республика, 2003. – 623 с.
3. Вульф Р. Європа і народи без історії / Ерік Р. Вульф ; gep. Ігор Пошивайло. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2004 . – 535 с.
4. Вулф Л. Винайдення Східної Європи : мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва / Ларі Вулф ; пер. з англ. Сергія Біленького і Тараса Цимбала. – К. : «Критика», 2009. – 592 с.

5. Гусарова Т. П. Еще раз о периодизации истории раннего Нового времени / Т.П. Гусарова // Электронный научно-образовательный журнал «История» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://history.jes.su/s207987840000317-7-1/. – Назва з титулу екрану.
6. Данн Р. С. Эпоха религиозных войн. 1559-1689 / Ричард Данн ; пер. с англ. Е. О. Владимирцевой. – М. : Центрполиграф, 2011. – 287 с.
7. Делюмо Ж. Ужасы на Западе : исследование процесса возникновения страха в странах Западной Европы XIV-XVII вв. / Жан Делюмо. – М. : Голос, 1994. – 408 с.
8. Козеллек Р. Часові пласти : дослідження з теорії історії / Райнгарт Козеллек. – К. : Дух і літера, 2006. – 429 с.
9. Ла Боэси Э. Рассуждение о добровольном рабстве / Этьен де Ла Боэси. – М. : Книга по требованию, 2013. – 202 с.
10. Леони Ф. Екатерина Медичи : итальянская волчица на французском троне / Фрида Леони. – М. : АСТ, 2012. – 580 с.
11. Маккенни Р. XVI век. Европа : экспансия и конфликт / Р. Маккенни. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2004. – 480 с.
12. Плешкова С. Л. Екатерина Медичи. Черная Королева / С. Л. Плешкова. – М. : МГУ, 1994. – 309 с.
13. Раннее Новое время в контексте всемирной истории // Новая и новейшая история. – 2012. – № 2. – С. 102-108.
14. Сміт Е. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка / Ентоні Д. Сміт. – К. : Темпора, 2009. – 312 с.
15. Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка / Джон Тош. – М. : Весь Мир, 2000. – 296 с.
16. Уваров П. Ю. Что стояло за религиозными войнами XVI в.? От социальной истории религии к «le vécu religieux» и обратно / П. Ю. Уваров // Французский ежегодник 2004. – М., 2004. – С. 2-38.
17. Хеншелл Н. Миф абсолютизма : перемены и преемственность в развитии западноевропейской монархии раннего Нового времени / Николас Хеншелл ; пер. с англ. А. А. Паламарчук, Л. Л. Царук, Ю. А. Малахова ; отв. ред. С. Е. Федоров. – СПб. : Алетейя, 2003. – 271 с.
18. Шишкин В. В. Королевский двор и политическая борьба во Франции в XVI-XVII веках / В. В. Шишкин. – СПб. : Евразия, 2004. – 288 с.
19. Яковенко Н. М. Вступ до історії / Н. М. Яковенко. – К. : Критика, 2007. – 368 с.
20. Эко У. Поиски совершенного языка в европейской культуре / Умберто Эко. – СПб. : Александрия, 2007. – 423 с.
21. Dubois C. Les lignes générales de l'historiographie au XVIe siècle / C.-G. Dubois // L'histoire et les historiens au XVIe siècle (Études réunies et présentées par Marie Viallon-Schoneveld). – Publications de l'Université de Saint-Étienne, 2001. – 204 p.
22. Duprat A. Les Rois de papier. La caricature de Henri III à Louis XVI / Annie Duprat. – Paris ; Belin, 2002. – 367 p.
23. Le Roy Ladurie E. L'État royal : de Louis XI à Henri IV , 1460-1610 / Histoire de France Hachette / Emmanuel Le Roy Ladurie. – Paris : Hachette, 1987. – 357 p. У російському перекладі : Ле Руа Ладюри Э. История Франции. Королевская Франция. От Людовика XI до Генриха IV. 1460-1610. – М. : Международные отношения, 2004. – 416 с.
24. Programme: SYDNEY 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cish.org/congres/Programme_ Sydney_2005.pdf/. – Назва з титулу екрану.

УДК 930.001

Галів М.Д.

МІЖ ТОЛЕРАНТНІСТЮ І КСЕНОФОБІЄЮ: НАЦІОНАЛЬНІ РЕФЛЕКСІЇ ТА СТЕРЕОТИПИ В УКРАЇНСЬКОМУ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ НАРАТИВІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX− ПОЧАТОК XX СТ.)

У статті проаналізовано прояви національних рефлексій та стереотипів в українському історико-педагогічному наративі другої половини XIX – початку XX ст. Зроблено спробу

експлікувати ставлення авторів – істориків освіти і педагогіки до українського, польського, російського, єврейського та інших народів, що інколи варіювалися між толерантністю і ксенофобією.

Ключові слова: національні рефлексії, стереотипи, український історико-педагогічний наратив.

Галив М.Д. Между толерантностью и ксенофобией: национальные рефлексии и стереотипы в украинском историко-педагогическом нарративе (вторая половина XIX – начало XX в.)

В статье проанализировано проявления национальных рефлексий и стереотипов в украинском историко-педагогическом нарративе второй половины XIX – начала XX вв. Предпринята попытка эксплицировать отношения авторов – историков образования и педагогики к украинскому, польскому, российскому, еврейскому и другим народам, которые варьировались между толерантностью и ксенофобией.

Ключевые слова: национальные рефлексии, стереотипы, украинский историко-педагогический наратив.

Haliv M. Between Tolerance and Xenophobia: the National Reflections and Stereotypes in Ukrainian Historical and Pedagogical Narrative (the Second Half of the XIX-th – Early XX-th century)

The article analyzes the manifestations of national reflections and stereotypes in Ukrainian historical and pedagogical narrative in the second half of the XIX th – early XXth century. An attempt is made to explicate the attitude of the authors – historians of education and pedagogy towards the Ukrainian, Polish, Russian, Jewish and other peoples, it is noted that sometimes this attitude ranged between tolerance and xenophobia.

Key words: national reflection, stereotypes, Ukrainian historical and pedagogical narrative.

Під впливом епістемологічних зрушень у філософському осмисленні наукового знання, які відбулися в останні десятиліття XX ст., до української історико-педагогічної науки пройшло розуміння наративності історіописання, його залежності від позаджерельного знання учених. Власне у структурі позаджерельного знання значне місце посідають національні візії, рефлексії та стереотипи, в основі яких − спрощене, емоційно забарвлене уявлення одного народу про інший або про самого себе. Безумовно, на еволюцію українського історико-педагогічного наративу значний вплив справили національні (світоглядні, суспільно-політичні, соціокультурні, побутові) знання і цінності авторів – професійних і не завжди дослідників-нараторів. Тож уважаємо, що артикуляція національних рефлексій та стереотипів в педагогічному історіописанні потребує окремого дослідження.

Про вплив суспільно-політичних ідей, зокрема й національних, а також соціокультурного середовища на історико-педагогічні праці згадували Н. Гупан [4], О. Сухомлинський [12] та ін. Значення національних візій, рефлексій та стереотипів у системі позаджерельного знання, їх вплив на постановку наукових питань, формулювання проблем, відбір джерел і конструювання історичного наративу підкреслював Є. Топольський [13]. Доволі детально окреслила національні імплікації в українській позитивістській історіографії О. Богданина [2]. На жаль, на сьогодні немає спеціальних досліджень, які б експлікували прояви національних рефлексій та стереотипів у вітчизняному історико-педагогічному нарративі окресленого періоду.

Мета статті – проаналізувати прояви національних рефлексії та стереотипів в українському історико-педагогічному нарративі (друга половина XIX − початок XX ст.).

Український історико-педагогічний наратив постав у середині і другій половині XIX століття і сформувався здебільшого як наратив позитивістський із вкрапленнями романтизму (згодом неоромантизму), кантіанства (неокантіанства) та інших інтелектуальних течій. Значний вплив на нього справила ідеологія лібералізму [3], а також піднесення національного питання в суспільно-політичних умовах Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій. Водночас автори історико-педагогічних наративів репродукували у своїх працях традиційно усталені в суспільстві рефлексії та стереотипи щодо народів, минувшина яких різною мірою становила сферу їх наукових зацікавлень.

Артикуляція національних візій вченими – істориками педагогіки (освіти), які мешкали і працювали в Наддніпрянській Україні у XIX – на початку XX ст., набувала різнобічних виявів у їхніх

наративах й стосувалася переважно українського, російського, польського, єврейського і частково південнослов'янських народів.

У ставленні до українського народу їх оцінки варіювалися від романтично-сентиментальних сублімацій до твердих, інколи критичних міркувань. Один із перших вітчизняних істориків педагогіки, філософ, професор Рішельєвського ліцею І. Міхневич, праця якого з історії освіти на півдні України (1843 р.) містить ознаки романтичного стилю, зробив екскурс в минувшину шкільництва останньої Запорізької Січі (1734-1775 рр.), зазначаючи, що там навчалися «діти Українців» [9, 4]. Попри офіційно усталену на рівні політичному і науково-історичному традицію вживати поняття «Малоросія», «малоросіяни», він упевнено ідентифікує населення південноукраїнського регіону XVIII ст. як «українців».

Передпозитивіст Г. Данилевський, описуючи у 1863-1864 рр. розвиток освіти на Слобожанщині протягом першої половини XIX ст. вдався до емоційного підкреслення позитивних національних прикмет українців. Причому свої оцінки підкріплює джерелами, зокрема опублікованими в одеському науково-літературному журналі «Южный сборникъ» (1859, № 10) спогадами німецького професора Роммеля про час його праці у Харківському університеті (1811-1815 рр.). Г. Данилевський подає слова Роммеля про українську гостинність, патріотизм українських поміщиків, котрий виявлявся, зокрема, у створенні і фінансуванні шкіл, вчителюванні у цих же закладах [5, 318]. Водночас, немовби розмежовуючи (або й протиставляючи) національних характер українців і росіян, харківський дослідник вмонтовує у свій наратив спогади Роммеля й про «великоросів», які, працюючи в Харківському університеті, стежили за іноземцями і весь час доносили, вважаючи це – «служити вірою і правдою». Професор-іноземець Шад, зі спогадів Роммеля, обізвав їх «холопами». Відтак на нього зробили донос – лекції метафізики за Шелінгом потрактували як атеїзм і Шада вигнали з Росії [5, 319]. Показуючи, таким чином, окремі негативи в національному характер росіян, автор інтенційно підносить ментальні характеристики українців. Не виключаємо, що такі міркування з'явилися під впливом праці передпозитивіста М. Костомарова «Дві руські народності», опублікованої в журналі «Основа» (1861, кн. 3), про який, до слова, Г. Данилевський відгукувався позитивно і радів з того, що бачив його в декількох школах Харківської губернії [5, 362-363].

Крім того, Г. Данилевський поставив питання вивчення дітьми української мови в школах Харківщини. Через кілька років після Валуєвського циркуляру він зауважив: «Доля української мови в харківських школах – предмет, який вимагає особливого обговорення і мимоходом до нього ставитися неможна» [5, 362-363]. З усього видно, що дослідника хвилювала ця проблема. Тож, намагаючись у своїй праці довести (але не надто радикально, щоб не привертати увагу пильної цензури) необхідність навчання українських дітей рідною мовою, розгорнув аргументацію у двох напрямах: 1) стверджував, що дітям через українську мову легше вивчити незнайомі (!) російську і церковнослов'янську мови; 2) оповів історію схвальної реакції місцевих селян на читання українською мовою Псалтиря одним із священиків, після чого вони начебто просили відкрити школу, де б видавали книжки, де кожне слово розуміють (тобто подав ідею рідномовного навчання як народну вимогу).

Окрім латентних антиросійських випадів у праці Г. Данилевського, в українському історико-педагогічному нарративі другої половини XIX – початку XX ст. здебільшого не зустрічалася осудлива чи, навпаки, сублімована оцінка росіян. Натомість значно активніше у працях українських учених артикулювалося притаманне тогочасному суспільству неоднозначне ставлення до поляків та євреїв.

Оцінка поляків завжди була дещо полюсною: виявлялися, з одного боку, усвідомлення спільного слов'янського коріння, з іншого – розуміння релігійно-конфесійних відмінностей. Навіть після першого польського повстання 1830-1831 рр. у наукових студіях з історії освіти автори не завжди виявляли осудливі ноти. Представник романтичного історіописання Н. Лаврівський навіть намагався підкреслити історичне «русько-польське братерство», пишучи, що з XI-XII ст. «ми знаходилися в майже безперервних відносинах з Польщею .., при настільки-ж постійних родинних зв'язках» [7, 93].

Натомість після повстання 1863-1864 рр. ставлення до поляків змінюється на рівні політично-пропагандистському, а відтак й на рівні громадської думки, що знайшло свій прояв і в історико-педагогічних працях. Так, Н. Мукалов у 1892 р., пишучи про заснування князем Чарторийський і Т. Чацьким шкіл на Волині, закидає їм прагнення ополячити руське (у розумінні автора − російське) населення краю і таким шляхом підготувати його до повстання проти імперії Романових. «В силу цього, заснування шкіл для Чарторийського не було засобом розповсюдження просвіти і благоденства народу, а засобом ополячення краю і утвердження в ньому польської народності» [10,

8], − переконував дослідник. Особливо дістається від нього польським поміщикам, які у свій час перетворили православного селянина на раба, ставилися до нього як до тварини і відкидали навіть думку про заснування шкіл для своїх підданих [10, 9]. Автор, звісно не згадує, що подібно до кріпаків ставилися й російські та українські поміщики, однак накидається на поляків здебільшого через трактування їх (після січневого повстання) як вкрай ненадійних підданих Російської імперії та потенційних політичних ворогів. Припускаємо, що полонофобські інтенції автора були спровоковані не побутово-шовіністичними, а політичними мотивами.

Слід зауважити, що серед прихильних до позитивізму українських істориків педагогіки, попри їх ліберальні погляди, траплялися й науковці, у яких почуття «національної образи» набувало ксенофобських рис. З цього приводу О. Богдашина відзначила, що «навіть лібералам інколи були притаманні напівприховані стереотипи щодо інших етносів та конфесій, а також інших національних та державних історій. У працях істориків-позитивістів з їх проголошеним культом об'єктивності спостерігалося більш приховане полонофобство та антисемітизм, ніж наприклад, у пізніх романтиків М.І. Костомарова чи П.О.Куліша» [2, 171].

Серед український істориків освіти певні полонофобські інтенції спостерігаємо в О. Левицького. В опублікованій 1906 р. статті про шкільництво Правобережної України 1840-х років він засудив освітню політику російських властей, назвавши її реакційною, спрямованою на боротьбу з вільнодумством [8, 1]. Водночас учений виявив нетерпиме ставлення до розбудованої Т. Чацьким мережі польських навчальних закладів на Правобережжі, дорікав російським властям за передачу тамтешніх шкіл під нагляд місцевих адміністративних органів, бо ж вони складалися з представників польського дворянства [8, 2]. Автор історичного нарису розвитку початкової освіти в Кам'янці-Подільському А. Панасюк (1904 р.), майже цілковито дотримуючись фактологічно-позитивістського викладу матеріалу, усе ж сконструював його таким чином, що у доволі непривабливому світлі поставали як польські навчальні заклади (наприклад, єзуїтська школа), так і єврейські освітні осередки (талмуд-тори, хедери, ешиботи) у місті. Наводячи рапорт директора Вощиніна, який в середині 1840-х рр. здійснював нагляд у тому числі за єврейськими школами, дослідник змалював доволі невідрадну картину здобуття дітьми освіти в тісних і брудних приміщеннях («малих, смердючих, сирих халупках») при низькому рівні знань («невігластві») і педагогічної підготовки єврейських учителів, які «засліплені упередженнями» і є «джерелом тої темряви, у котрій вони блукають», відсутності засобів у єврейських сім'ях для морального розвитку дітей тощо. На основі цього, безумовно упередженого рапорту, А. Панасюк робить висновок, що саме таким до середини 40-х рр. XIX ст. був стан єврейських шкіл та освіти [11, 23-24].

Нерідко у публікаціях істориків освіти окресленого часу проглядалася тенденція до розв'язання національного питання шляхом асиміляції та зросійщення «інородців». Ще у послідовника романтизму І. Міхневича бачимо подібні думки (хоч і не завжди відверто артикульовані) в описі історії влаштування навчальних закладів для кримських татар у першій половині XIX ст. Він згадав про відкриття освітнього закладу для підготовки вчителів-татар (1827 р.), припускаючи, що народна освіта виграла від цього доволі багато, оскільки учні скоріше могли б звикнутися з російською мовою [9, 15]. «Минуло 30 років, − писав І. Міхневич, − з часу заснування закладів для вихованя Татар, на протязі якого Уряд доставляв всі можливі засоби, але народна освіченість їх далеко не просунулася: Училища, в яких виховання прямо спрямоване до основної мети – блага народного, відвідувалися доволі обмеженим числом дітей, а Медресе як і раніше були наповнені. Тоді Уряд в 1842 р. призначив в головні з них – в Бахчисараї і Карасубазарі – вчителів Російської мови із вихованців Татарського Відділення (педагогічний заклад при Сімферопольській гімназії. – М.Г.). Однак і це не принесло позитивних резульатаів. Татари на жаль не хочуть вчитися по-російськи» [9, 16]. По-суті, автор виказав себе апологетом обрусіння інородців, поділяючи національну політику Російської імперії, трактуючи її як просвітницьку, благу, доброчинну. Для нього і дивно, і великий жаль, що татари не бажають вивчати російську і здобувати освіту російською мовою, не хочуть втрачати ідентичність, не бажають піддаватися асиміляції.

Цікаво, що І. Міхневич пояснював небажання татар навчатися в російських навчальних закладах їхньою впертістю, трактуючи їх немов малосвідомих дітей, що капризують і виявляють непослух попри відверто благі прагнення добрих батьків («впертість, з якою вони ухиляються від доброчинних впливів Уряду» [9, 16]). А відтак висловив сподівання, що вони, як і неслухняні діти, отямляться, виправдають сподівання доброго уряду і зрештою підуть на зустріч чужій культурі і владі («задовольнять загальні очікування і виправдають доброчинні міри Уряду» [9, 17]), приймуть їх та піддадуться денаціоналізації. Власне наведені цитати показують певне зверхнє ставлення автора до представників східних культур і східних народів, які втратили власну державність. Вважаємо це

виявом певного колоніального патерналізму, притаманного для деяких народів і країн метрополій в колоніальну добу. Очевидно І. Міхневич ретранслював настрої тогочасного суспільства, державної, а можливо частково й інтелектуальної російської та української еліт.

Схожі інтенції експлікуємо й із наративу Н. Мукалова про історію шкільництва у Південно-західному краї. «… У той час (йдеться про 1860-ті рр. – М. Г.) церковно-парафіяльні школи хоча і досягли певного покращення, але все ж не могли дати тих результатів, яких можна було б очікувати; вони не могли зробитися провідниками в краї спільної російської мови і виховати в народі свідомість єдності з великоруським народом» [10, 29]. Висловлюючи жаль з цього приводу, автор, по-суті, декларує свою бачення завдань народної школи – зросійщення місцевого населення, його асиміляція. Бачимо в авторі прихильника імперської ідеї, який хоч і усвідомлював певну національну окремішність місцевого населення-народу, але вважав, що його треба перевиховати – виховати свідомість етнокультурної єдності з росіянами. При цьому Н. Мукалова особливо турбувала ця проблема з огляду на «польську проблему» на Правобережжі. Він, зокрема, писав пише про виділенні грошей Міністерством народної освіти (10 тис. карбованців) для Київського навчального округу на заснування шкіл, зазначивши: «Це були перші досвіди навчального відомства по влаштування народних училищ в південно-західному краї, який хвилювався в той час підготовлюваним польським повстаням…» [10, 28].

Вище згадуваний історик-аматор із Кам'янця-Подільського А. Панасюк, по-суті, однозначно схвалював заходи російського уряду щодо денаціоналізації євреїв, зокрема підтримує задекларовану у затверджених імператором «Головних основах освіти євреїв» (13.11.1844 р.) мету, яка полягала «у поступовому зближені їх (євреїв. – М.Г.) з християнським народонаселенням і у викоріненні марновірства і шкідливих забобонів, які навіюються вченням талмуду». Автор не бачить в цих кроках антисемітського, асиміляційного змісту, натомість трактує їх як бажання уряду «якомога краще поставити справу освіти євреїв» [11, 24].

Майже завжди прихильне ставлення висловлювали автори історико-педагогічних праць до південнослов'янських народів. На нашу думку, причинами такої сублімації було: 1) розуміння спільності етногенезу і слов'янського коріння, 2) належність більшості південних слов'ян (передовсім сербів і болгар) до православ'я, 3) протекційна політика Російської імперії, яка вважала себе захисником православних слов'ян і прагнула поширити та утвердити свій вплив на Балканах (що детермінувало доброзичливий тон російської державно-пропагандистської риторики щодо південної гілки слов'янства і водночас загрозливий до тих держав, які володіли балканськими землями чи прагнули поширити на них свою владу.

Ще І. Міхневич виявив такі інтенції, говорячи про навчання у «Херсонській Духовній Семінарії» в Одесі «православних іноземців», які присвячували себе служінню Слову Божому, або служінню свої Вітчизні. Відзначив, що ця семінарія виховує в себе багатьох болгар і «шість з них, внаслідок Височайшого повеління, тримає на своєму утриманні, доставляючи їм освіту, яка потрібна для того, щоб вони могли бути Духовними Учителями і Проповідниками Слова Божого в своїй Вітчизні» [9, 50]. Очевидно, що автор з пієтетом ставився до такого завдання, а також тезою про утримання болгарів підкреслює те, що Росія і монархія Романових турбувалися про братів-слов'ян з місіонерською, високо гуманістичною метою.

Представник пізньоромантичного історіописання гімназійний вчитель А. Андріяшев у позитивних тонах описував запрошеного Катериною ІІ для організації народних шкіл в Росії Янковича де Марієво, бо він «як слов'янин і як православний, а головне – як людина досвідчена у влаштуванні навчальної частини, цілком відповідав призначенню для якого покликаний. Особливо робили його неоціненим в цьому випадку щира любов до освіти, невтомна енергія і здатність до своєї справи» [1, 4]. Як, бачимо, попри акцентування «головних» – професійних і особистих рис серба-реформатора, А. Андріяшев усе ж передовсім згадав його слов'янське походження і православне визнання.

Окреслюючи прояви національних стереотипів у західноукраїнському історико-педагогічному наративі досліджуваного періоду, зазначимо, що у ньому більш гостро підносилася проблема асиміляції українців. Так, денаціоналізацію (полонізацію і румунізацію) «руських» дітей у школах Буковини першої половини і середини XIX ст. різко засуджував прихильник позитивізму І. Карбулицький (1907 р.). Зокрема, католицькій консисторії учений закидав негативне ставлення до використання «руської» мови в місцевих школах у першій половині XIX ст.: «Латиньска консисторія не допускала рускої мови до народної школи, бо очевидно бояла ся, щоби се не попсувало їй єї польонїзацийних замірів та впакувала на Буковину мову польску. Значить, лат. консисторія поступала собі супроти нашого народу дуже несправедливо» [6, 55]. Подібно критикував й одну з

православних шкіл краю, яка «під впливом шовіністичних агітаций» стала «просто ромунїзаторскою фабрикою» [6, 37]. Характерно, що буковинський учений, відстоюючи збереження національної ідентичності українців, різко виступав проти полонізації і румунізації місцевої «руської» людності як явища не лише протиправного (несправедливого), але й протиприродного, котре оцінював в етичному ключі («добро − зло»).

Водночас І. Карбулицький засуджував й онімечення учителів та учнів, зокрема критикував німецькомовну підготовку майбутніх педагогів в чоловічій та жіночій учительських семінаріях Чернівців. У цих закладах руська і румунська мови викладаються лише як навчальні предмети, але не є викладовими. Дослідник наголошував, що такий стан відчужує вихованців семінарій від рідної мови, а тому «нема що дивувати ся, коли часом приходить ся стрічати учителя-Русина чи Волоха, що навіть до ладу бесїдувати не вміє по свому» [6, 92]. «І помимо того, − вів далі мову історик й педагог, − що після всяких научних засад ширень народної осьвіти, якої для обох буковиньских народів так дуже потрібно, можливе тільки на підставі народної мови, дають нам ще й донині учителів із виключним нїмецким образованєм!» [6, 93].

Із наведених цитат бачимо, що І. Карбулицький, і як позитивіст-сцієнтист (бо апелює до «научних засад», які доводять необхідність рідномовної освіти), й як ліберал відстоює інтереси не лише українського, але й румунського – «обох буковинських народів». Трактуємо це як вияв високої культури міжетнічних взаємин, національної толерантності, що здебільшого притаманні мешканцям національно-культурного пограниччя, яким власне й був І. Карбулицький. Питання національного дискурсу були для нього настільки гострими, що вчений у своєму історичному наративі з історії шкільництва на Буковині все ж переступив через проурядову (проавстрійську) лояльність і розкритикував віденський уряд за те, що попри рішення краєвого сейму і краєвої шкільної ради Буковини, не відбулося «перетвореня черновецкої (учительськоï. – М.Г.) семинариї нїмецкої в напрямї националїзациї (переведення на одну з краєвих мов. – М.Г.)» [6, 93].

Осудливо І. Карбулицький ставився і до порушення принципу міжнаціональної толерантності, розпалювання міжнаціональної напруги і ворожнечі з політичною чи будь-якою іншою метою. Так, описуючи різні педагогічні видання, згадав започатковану учителями румуном Михайлом Кисановечем та німцем Генриком Кінером 1901 р. в Чернівцях «станово-полїтичну часопись» «Freie Lehrer-Zeitung» (пізніше − «Neuefreie Lehrer-Zeitung»). Він позитивно описував її початкову діяльність – критику шкільних властей, повітових шкільних інспекторів, наголошував на тому що газета відзначалася «своєю завзятою борбою проти всяких кривдників і гнобителів учительського стану, проти попівських вибриків та клєрикалїзму взагалї» [6, 115]. Очевидно така політика і тематика газети дуже імпонувала лібералу-позитивісту-антиклерикалу І. Карбулицькому, який поділяв подібні ідеї. Натомість шкодував, що згодом цей «часопись» потрапила під вплив «волоских верховодів», чим зрадила свою попередню «здорову програму», і відвернула від себе не лише руське вчительство, але й «прочих справдї поступових учителів, які в такім манері дабачують велике зло для учительских загальних інтересів» [6, 115]. Буковинським ученим така одностороння національна пропаганда, яка відкидала ідею міжнаціональної злагоди поміж педагогами, міжетнічну толерантність, була потрактована як явище, що суперечить поступу, суспільному прогресу, а тому він й писав про те, що «поступові учителі» відвернулися від таких ідей і такої преси.

Отже, національні візії, рефлексії і стереотипи, які виявлялися в українському історико-педагогічному наративі другої половини XIX – початку XX ст., стосувалися переважно українського, російського, польського, єврейського і частково південнослов'янських народів. У ставленні до українського народу їх оцінки характеризувалися романтично-сентиментальною сублімацінійстю. Щодо росіян лише в окремих випадках (Г. Данилевський) звучали приховані стереотипи. Оцінка поляків завжди була дещо полюсною, що пояснюється усвідомлення спільного слов'янського коріння та релігійно-конфесійної відмінності. Подекуди у роботах дослідників експлікуємо ксенофобські інтенції щодо поляків, євреїв і деяких інших народів та підтримку ідеї (й політики) зросійщення «інородців» (О. Левицький, І. Міхневич, Н. Мукалов, А. Панасюк). Західноукраїнські дослідники більш гостро реагували на полонізацію, румунізацію та онімечення українців. Попри це інколи відстоювали ідею утраквізму, у чому вбачаємо прояв національної толерантності, котра, як відомо, більше притаманна мешканцям національно-культурного пограниччя та мультикультурних регіонів.

Список використаних джерел і літератури

1. Андріяшевъ А. Матеріалы для исторіи учебныхъ заведеній Черниговской дирекціи съ 1789-1832 г. / А. Андріяшевъ. – К. : Въ университетской типографіи, 1865. – 93 с.

2. Богдашина О. М. Позитивізм в історичній науці в Україні (60-ті рр. XIX – 20-ті рр. XX ст.) / О.М. Богдашина. – Харків : Апостроф, 2010. – 480 с.
3. Галів М. Ліберальні ідеї в українському історико-педагогічному наративі (друга половина XIX – початок XX ст.) / Микола Галів // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького ДПУ імені Івана Франка. – Дрогобич : Посвіт, 2014. – Вип. 10. − С. 190–197.
4. Гупан Н. Українська історіографія історії педагогіки / Нестор Гупан. – К. : А.П.Н., 2002. – 224 с.
5. Данилевский Г.П. Харьковскія народныя школы, 1732-1845 г. / Г. П. Данилевский // Украинська старина. Матеріалы для исторіи украинской литературы и народнаго образованія. – Харьковъ : Изданіе Заленскаго и Любарскаго, 1866. – С. 287–403.
6. Карбулицкий І. Розвій народного шкільництва на Буковинї / Ілярій Карбулицкий. – Вишківцї : З друкарні товариства «Рускої Ради», 1907. – 148 с.
7. Лавровский Н. О древне-русскихъ училищахъ : рассужденіе, представленное въ историко-филологическій факультетъ Императорскаго Харьковскаго университета, для полученія степени доктора славяно-русской филологіи / Н. Лавровский. – Харьковъ : Печатано въ университетской типографіи, 1854. – 185 с.
8. Левицкий О. Изъ жизни учебныхъ заведеній юго-западнаго края въ 1840-хъ годахъ / О. Левицкий. – К. : Н. А. Гирич, 1906 – 27 с.
9. Михневич І. Историческій взглядъ на учебныя заведенія Новороссійскаго края и Бессарабіи / І. Михневич. – Одесса : Въ городской типографіи, 1843. – 50 с.
10. Мукаловъ Н. Народная школа въ Юго-Западномъ Крае (историко-статистический очеркъ) / Н. Мукалов. – К. : Губернская Типографія, 1892. – 60 с.
11. Панасюкъ А. Историческій очеркъ начального образованія въ г. Каменецъ-Подольскъ / А. Панасюк – Каменецъ-Подольскъ : Л.Ландвигер, 1904. – 65 с.
12. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес : нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.
13. Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію : таємниці історичної наратії / Єжи Топольський. – К. : К.І.С., 2012. – 400 с.

УДК 94(477) «1945/1954»

Ільницький В.І.

УЧАСТЬ ВЧИТЕЛІВ У НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ КАРПАТСЬКОГО КРАЮ ОУН (1945 – 1954 рр.)

У роботі виокремлюються основні форми участі педагогів у визвольному русі Карпатського краю ОУН. На основі невідомих та маловідомих документів і матеріалів спростовується один із міфів радянської пропаганди про масштабні репресії проти вчителів, зокрема із Східної України.

Ключові слова: Карпатський край ОУН, вчителі, національно-визвольний рух.

Ильницкий В.И. Участие учительства в национально-освободительном движении Карпатского края ОУН (1945 – 1954 гг.)

В работе выделяются основные формы участия педагогов в освободительном движении Карпатского края ОУН. На основе неизвестных та малоизвестных документов и материалов опровергается один из мифов советской пропаганды о масштабных репрессиях против учителей, в частности из Восточной Украины.

Ключевые слова: Карпатский край ОУН, учителя, национально-освободительное движение.

Ilnytskyi V. Participation of Teachers in the National Liberation Movement of the OUN in Carpathian Region (1945-1954)

The basic forms of teachers' participation in the liberation movement of the OUN in Carpathian Region are distinguished in the article. On the basis of unknown and little-known documents and materials one of the myths of Soviet propaganda about the massive repression against teachers, namely from Eastern Ukraine is refuted.

Key words: OUN in Carpathian Region, teachers, national liberation movement.

Актуальність дослідження історії українського визвольного руху 1940-1950-х рр., незважаючи на значний історіографічний доробок, продовжує зростати. У першу чергу, цьому сприяють гострі політичні дискусії навколо питань ОУН та УПА, які не вщухають, а інколи розгортаються з новою силою. Неоднозначне ставлення в українському суспільстві до оцінки діяльності самостійницького руху диктує необхідність висвітлення цієї проблеми мовою документів та неспростовних фактів. Це сприятиме національному примиренню в незалежній Українській державі. Фізичне знищення націоналістів не давало бажаного і вагомого результату репресивно-каральній системі, опозиція до влади продовжувала існувати у душах людей. Розуміючи це, радянська система намагалася перемогти визвольний рух на ідеологічному рівні, спрямовуючи колосальні зусилля на «психологічну війну». Актуальність порушеної проблеми обумовлюється також її недостатнім висвітленням в історіографії. У зв'язку з виявленням нових документів виникла необхідність переосмислити та внести корективи у питання участі вчителів у визвольному русі Карпатського краю ОУН (охоплював адміністративні Дрогобицьку, Станіславську (Івано-Франківську), Закарпатську, Чернівецьку області УРСР).

Націоналісти приділяли особливу увагу роботі з учителями не тільки через те, що це була впливова категорія осіб, але й тому, що їхня діяльність формувала свідомість молодого покоління. Українські націоналісти не тільки працювали з учнівською молоддю самостійно, але й прагнули, щоб вчителі щоденно навчали й виховували справжніх патріотів, у майбутньому – борців за власну державу. Форми участі та роботи вчительства в українському національно-визвольному русі були різноманітні – від простої підтримки до безпосередньої участі у боротьбі. Підпільники не тільки проводили пропагандистську роботу серед вчителів, намагаючись здобути їхню прихильність, але й за можливості надавали їм матеріальну та моральну допомогу. Націоналісти активно працювали зі вчителями-східняками. Для цього навіть розробляли спеціальні пропагандистські листівки, заклики. До речі націоналісти працювали зі всіма східняками незалежно від професії (вчитель, інженер, робітник), посади (директор, начальник, працівник МВС, дільничний уповноважений) та походження. Звичайно, акцент робився на вчителях, оскільки вони були найбільш освіченими і могли активно вести націоналістичну пропаганду як серед західноукраїнської молоді, так і серед мешканців східних областей УРСР, оскільки тривалий час перебували на сході упродовж канікул.

Крім пропаганди, націоналісти здійснювали конкретні заходи для підтримки вчителів. Так, до вчительки с. Горохолина Богородчанського р-ну Івано-Франківської області Дарії (вдова, чоловік загинув під час війни, на утриманні мала 7-літню дитину, яка жила у с. Козаків Київській області у родичів) досить часто заходили підпільники, вели націоналістичні бесіди, давали читати літературу, яку вона погодилась вивести у Київську область після закінчення навчального року. Там вона обіцяла давати читати літературу своїм знайомим. Про реакцію тих, хто її зобов'язалася, інформувати націоналістів через господиню, в якої вона проживала [10, 83].

Робота з учительством велася постійно. Вона була ретельно спланованою й відзначалася масштабністю. Так, тільки заступник референта пропаганди Буковинського окружного проводу ОУН Петро Іванишин-«Баша» упродовж осені 1949 р. – весни 1950 р. особисто відвідав 9 вчителів, яким роздав близько 1 кг літератури для відправлення на схід. Крім цього, він налагодив контакт із ученицею 10 класу і однією фельдшеркою. Така робота з учителями-східняками давала конкретні результати. Зокрема, у підпілля перейшла Варвара Сухацька-«Варка» (1926 р., ур. м. Олександрія Кіровоградської області), яка працювала вчителем початкової школи, а з 1946 р. завідувала народною школою у селі Дихтинець Путильського р-ну Чернівецької області [7, 31]. В ході її розшуку спецоргани довідалися (від захоплених 5 липня 1950 р. підпільників), що у замінованій криївці 26 червня 1950 р. підірвалася машиністка надрайонного проводу Варвара Сухацька-»Варя» [11, 274-275].

Вдало поставлена й продумана робота давала результати. Вчительство прихильно ставилося до націоналістів, що особливо турбувало спецоргани. Про окремі випадки вони навіть інформували вище керівництво. Так, у спеціальному повідомленні від 21 грудня 1946 р. заступнику міністра державної безпеки УРСР генерал-майору Попереці начальник відділу «В» МДБ УРСР підполковник Суригин повідомляв про виявлені Львівським пунктом ПК у процесі контролю поштової кореспонденції три важливі документи, які заслуговували серйозної оперативної уваги. Написала учителька Сілецької сільської школи Кам'янко-Бузького р-ну Ніна Заболотна. Тут вона повідомляла про свої зв'язки з ОУН і УПА, а також описувала особисту націоналістичну діяльність. Особливої оперативної уваги заслуговувала поштова переписка Заболотної з Юрієм Цюрою, студентом Львівського поліграфічного інституту, і Євгеном Цюрою – студентом Дрогобицького учительського інституту [8, 150]. Для підтвердження важливості наводилися витяги з листів: «Отримувач:

м. Дрогобич, вул. Гоголя № 32, учительський інститут 1 курс фізмату, Цюра Євген Іванович»: «… Ти питаєш про моє життя. Добре, коротко опишу: поїхала я із дому, не спитавши й не порадившись ні з ким. В інституті стаціонарно навчатися неможливо, так як фінанси «співають романси». В Облвно взяла направлення у Кам'янко-Бузький район, а із району в село Сілець», де веду третій клас і викладаю біологію в 5-7 класах. Морально почуваю себе добре, потрібне товариство знайшлося, необхідні книги також, що підвищує ідейно-політичний рівень учительки, яка навчає українських дітей в дусі націоналізму. Таке завдання я отримала із лісової народної освіти і зобов'язана його виконувати, інакше б я не жила. Але це я роблю не примусово, а із своїх переконань. Ці ідеї дійшли до моєї свідомості в 16-17 років мого життя, тепер стали міцніші і впевненіші. І так я в цьому маю щастя. Я не даремно живу. Хоча в любові не мала щастя, то тепер заглушую хворе місце тим, що я ще не остання людина, що я живу не марно, а маю мету в житті, для якої повинна пробиратися ще більш впевненим кроком. Мене не любить Генко (я заслужила цього), так любить весь народ, все село, за те, що я їм розкриваю очі до світла, яке світить двома кольорами: жовтим і голубим. Хоча я і між двох вогнів, але дію впевнено і без страху… І це все, для чого я живу» [8, 151]. У наступних листах вона розповідає про турботу бандерівців, постійні спілкування з ними, націоналістичну пропаганду, книги, які давали читати націоналісти [8, 152-153].

Безпосередньо у підпіллі працювали колишні педагоги. За нашими підрахунками, з близько 3000 осіб керівного складу ОУН і УПА достовірно встановлено щонайменше 100 осіб, які перед приходом у підпілля працювали вчителями, окремі навіть директорами. Значна їхня частина закінчила вищі педагогічні і середньо спеціальні навчальні заклади. Переважна більшість вчителів, які перейшли у підпілля, виконувала функції пропагандистів і провідників. Траплялися поодинокі (1 на 10) випадки праці у референтурі СБ ОУН. Поряд із виконанням різноманітних функцій у референтурі пропаганди деякі з них створили низку праць, присвячених тим чи іншим питанням визвольної боротьби. Окремі керівники (колишні педагоги) відзначалися особливою творчою діяльністю. Так, провідник Дрогобицького надрайонного проводу ОУН (08.1947) Володимир Лабанців-«Помста», який мав середню педагогічну освіту, написав ряд листівок, рефератів і брошур, у тому числі працю «Слідами героїв». Працівник редакцій підпільних видань КОП КК Федір Когут-«Директор», «Професор» став автором 17 брошур, за що був нагороджений Срібним хрестом заслуги (наказ ч. 2/48 від 02.09.1948 р.); архіваріус Карпатського крайового проводу Анна Когут-«Христя» стала автором музики до ряду повстанських пісень; військовий референт Станиславівського окружного проводу ОУН (1945 – 02.1946) Василь Андрусяк-«Різун» – автор роботи «Як перемагати» (1945); референт пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН (08.1950 – 10.1951) Ярослав Богдан-«Рамзенко» також написав цілу низку брошур та статей; керівник видавничого відділу Станиславівського окружного проводу ОУН Іван Чепига-«Рудченко».

Участь у легальних збройних формуваннях. Проведена ідеологічна робота давала значні результати. Учительство не лишень брало пасивну участь, але й займалося активною збройною боротьбою. Так, 5 жовтня 1949 р. була виявлена й заарештована легальна боївка ОУН, що складалася з п'яти вчителів початкової школи. У жовтні 1949 р. УМДБ Дрогобицької області була викрита і ліквідована оунівська група, учасниками якої були вчителі початкової школи: Володимир Сливяк (1927 р.н., ур. с. Ясениця Сільна Дрогобицького р-ну Львівської обл.), учитель у с. Довге Дрогобицького р-ну Львівської обл.; Ярослав Кобилецький (1928 р.н., ур. с. Ясениця Сільна), учитель у с. Гошівчик Нижньо-Устрицького р-ну; Константин Айзенбарт (1927 р.н., ур. с. Ясениця Сільна), учитель у с. Старий Кропивник Дрогобицького р-ну Львівської обл.; Тарас Василенко (1932 р.н., ур. с. Ясениця Сільна), студент Львівського лісотехнічного інституту; Василь Лесків (1928 р.н., ур. с. Ясениця Сільна) учитель у Підбузькому р-ні. При арешті у них були вилучені 2 гвинтівкі та патрони. Група була створена й озброєна учасниками Підбузького районного проводу ОУН «Левком», а після нього – «Вершиною» [17, 67-68]. Під час літніх канікул учасниками групи здійснено дві спроби пограбування магазинів і колгоспу с. Ясениця Сільна, забрано 2 тони зерна, яке передали оунівському підпіллю. Крім цього, вони готували теракт на секретаря РК КП(б)У Ярового [17, 69; 11, 28-29].

Допомога підпіллю. Особливо вели боротьбу чекісти і проти участі учительства в українському визвольному русі. У цьому плані можна виділити напрямки допомоги підпільникам і виконання функцій зв'язкових збір розвідувальної інформації, допомога із документами, агітація тощо [16, 259-260]. Едуард Тис (1907 р.н., ур. м. Львів, мешканець с. Вовче Турківського р-ну), працюючи учителем середньої школи у с. Вовче, вступив в ОУН. Проводив пропагандистську роботу. Запідозривши його у націоналістичній діяльності, він був звільнений у серпні 1947 р. з роботи зав. методкабінетом і переведений на роботу в інший район. Попри це, він і надалі проводив з

окремими вчителями, а також деякими учнями старших класів пропагандистську роботу, виховував їх у антикомуністичному дусі, отримував розвідницькі матеріали на директора школи Рубана та інших учителів [21, 15].

Одним із напрямів роботи вчителів був також збір розвідувальної інформації та поширення підпільної літератури. Так, вчителька с. Остриня Тлумацького р-ну Марія Розенберг (1925 р.н.) розпочала працювати з підпіллям у 1948 р., зокрема, з референтом СБ Тлумацького районного проводу ОУН «Летуном». Вона поширювала літературу та збирала розвідувальну інформацію у Сталінській області. У с. Липівка Тисменицького р-ну для роботи на сході використовувався місцевий фельдшер, який поширював націоналістичну літературу. Проте потрібно відзначити, що для такого виду діяльності переважно використовували учителів [9, 39-42]. Заарештований УМДБ у лютому 1950 р. директор неповної середньої школи Іван Пастух (уродж. с. Тяпче Болехівського р-ну Станіславської обл.) на допиті сказав наступне: «… в 1939 році за завданням ОУН я поступив у комсомол і, використовуючи своє становище, вів за завданням ОУН розвідувальну роботу до дня арешту. Із виникненням війни і відступом частин Червоної армії, я деякий час від націоналістичної роботи відійшов. У 1949-1950 рр. знову встановив зв'язок із підпіллям ОУН і проводив націоналістичну роботу серед вчителів: збирав гроші для підпілля, поширював серед них антирадянські націоналістичні листівки, виявляв антинаціоналістично налаштованих осіб, всі ці дані передавав своєму брату – підпільнику «Зиновію», який очолював СБ надрайонного проводу ОУН. Разом з головою сільради Василем Долішнім проводив розкладницьку роботу у колгоспі» [6, 67-68].

Участь вчителів-східняків у визвольному русі. У різноманітних дискусіях використовується міф радянської пропаганди про знищення оунівцями вчителів-східняків. Наявність значної кількості документів легко його спростовує. Зараз можемо чітко стверджувати, що ОУН, навпаки, намагалася налагодити добрі стосунки з вчителями-східняками, які по-перше, повинні були давати освіту місцевій молоді, а, по-друге, після повернення на схід ставати поширювачами ідей націоналізму [3, 115-116, 118; 14, 220-221; 5, 354]. Чекістів постійно цікавили вчителі-східняки, які працювали у західній Україні і співпрацювало із підпіллям.

Деякі вчителі, будучи ідеологічно переконаними у своїх поглядах, не просто здійснювали мирний супротив, але й у критичних ситуаціях бралися за зброю. 3 червня 1948 р. оперативна група РВ МДБ під керівництвом заступника начальника УМДБ полковника Шевченка і начальника РВ МДБ капітана Довгаль за участю бійців спецгрупи бійців ВБ, реалізуючи агентурні дані у с. Мосорівка Заставнівського р-ну, у будинку місцевої вчительки Марії Роздобудько, розташованому над річкою Дністер, виявили 4 підпільників. Розпочався бій, в результаті якого були вбиті 2 підпільники, а іншим вдалося втекти. Крім того, під час бою вчителька взяла пістолет вбитого «Мороза» і почала перестрілку з чекістами, коли загинув «Грізний» Марія Роздобудько (1921 р.н., ур. м. Маріуполь Донецької області, з вищою освітою). Щоб не здатися живою, вона намагалася покінчити життя самогубством, поранивши себе у ліву частину грудної клітки, а після цього вискочила через вікно і кинулася у річку Дністер, однак була тричі поранена та захоплена [2, 58; 13, 284-285]. Серед вбитих ідентифікували провідника Заставнівського районного проводу ОУН Григорія Антонюка-«Артема», «Мороза» та його охоронця Андрія Крейторука-«Грізного», «Різного». При цьому вилучили 2 автомати, 2 пістолети, 4 гранати, 120 патронів, фотоапарат і дві польових сумки з оунівськими документами [2, 57]. Розслідуванням було з'ясовано, що з осені 1947 р. Марія Роздобудько підтримувала зв'язок із націоналістами, надавала їм помешкання, збирала інформацію розвідувального характеру та була зв'язковою з підпіллям Станіславської області.

Участь учителів-східняків не обмежувалася виключно організаційною роботою. Мали місце й неформальні відносини. Так, дві вчительки с. Косованка Сторожинецького р-ну Чернівецької обл. Поліна Малевська (1923 р.н., ур. хут. Сабадаши Оржицького р-ну Полтавської обл.) і Марія Масловська (1923 р.н., ур. м. Київ) активно співпрацювали з підпіллям. Націоналісти святкували у них на квартирі різноманітні релігійні та національні свята (Великдень, при цьому готували та пекли паску східнячки). Підпільники «Клим» і «Орест» у 1946 р. приносили продукти, з яких вчительки готували їсти. Крім цього, націоналісти допомагали вчителям грошима і продуктами, робили подарунки (хустинки, шкарпетки, брошки). Вчительки отримували кошти, на які купували собі одяг, інші речі. За Поліною доглядав «Крим-Клим», а за Марією – «Орест». Ці вчителі знали про збройні акції, які здійснювали підпільники, зокрема, про підготовку вбивства секретаря райвиконкому. Довідавшись про це, чекісти намагалися завербувати їх і включити у роботу по боротьбі з підпіллям [1, 12-13, 28]. Для виявлення серед вчителів та іншої категорії працівників інтелектуальної праці оунівців і їх симпатиків чекісти активно насаджували їх агентуру серед них [1, 28].

Спроби вербування і використання вчителів для боротьби із підпіллям. Агент Марк Рожкович-«Євген-Ігор» (1917 р.н., ур. с. Волосянка Сколівського р-ну, освіта середня) працював директором школи у с. Хащоване Волосянківської сільської Сколівського р-ну. У січні 1945 р. від агента «Коля» чекісти отримали дані, що у с. Хащоване Славського р-ну проживав М. Рожкевич, який працював зав. школою і одночасно був керівним членом ОУН. Чекісти вирішили таємно зняти М. Рожкевича і після розконспірації прийняти рішення про ймовірне вербування. За розробленим планом М. Рожкевич був захоплений, таємно доставлений в УНКДБ і допитаний. При цьому він зізнався про свою приналежність до ОУН, назвав відомих йому учасників підпілля (48 осіб). Також з'ясувалося, що в ОУН він вступив ще 1942 р. У 1944 р. працював пропагандистом окружного проводу ОУН, а відтак політичним референтом Славського районного проводу ОУН. Його брат Василь Рожкович був районним провідником ОУН. Він назвав також свої зв'язки зі Стрийським окружним проводом ОУН, членами ОУН по місту Львів. Для закріплення вербовки чекісти зробили кілька його знімків із працівниками НКДБ у приміщенні Управління. Крім цього, було виділено спеціального агента-зв'язкового. Чекісти вирішили використати М. Рожковича також для повного викриття підпілля у Славському р-ні і налагодження зв'язків із Львівською організацією ОУН і Стрийським окружним проводом ОУН [18, 23-23 зв.].

Учителька Ольга Милащенко (1926 р.н., ур. с. Мишурин Ріг Верхньодніпровського р-ну Дніпропетровської області, освіта середня-педагогічна) у 1947 р. встановила зв'язок із провідником Буковинського окружного проводу ОУН В. Савчаком-«Сталем». 19 грудня 1949 р. О. Милащенко була таємно захоплена і взята в активну слідчу розробку, в процесі якої повністю підтвердила свій зв'язок із «Сталем». Вона дала зізнавальні покази, назвала ряд активних симпатиків «Сталя». Після цього О. Милащенко було запропоновано «спокутувати» провину перед радянською владою через таємне співробітництво з органами МДБ та видачу «Сталя». На це вона дала згоду і була завербована в якості агента «Серна» [4, 235]. Чекісти відзначали, що «Сталь» був закоханий в О. Милащенко, ставився до неї з виключною довірою. Розказав підпільну біографію, особисті дані (прізвище, ім'я), місце народження, своїх батьків і близьких родичів, чого досі нікому із наближених учасників підпілля не розповідав. Із метою захоплення чи ліквідації «Сталя» за допомогою «Серни» був розроблений спеціальний план та організований надійний зв'язок через використання радіоапарату «Тривога» [3, 115-116, 118; 14, 220-221].

Водночас траплялися випадки загибелі педагогів за нез'ясованих обставин. В ніч на 6 грудня у с. Баранчиці Самбірського р-ну двома вистрілами із пістолета у своїй квартирі була вбита вчителька НСШ Анна Василенко (1924 р.н., ур. Чернігівської обл.). На місце пригоди виїхала оперативно-військова група Самбірського МВ МДБ під керівництвом заст. начальника МВ майора Селиванова, яка вела розслідування і пошук підпільників [11, 168].

Начальник відділу 2-Н УМДБ Дрогобицької області полковник Стехов 5 травня 1950 р. писав начальнику Стрийського МВ МДБ Дрогобицької області підполковнику Логвиненку, що 12 квітня 1950 р. о 19.00 між сс. Великі Дідушичі і Лани Соколівські виявлено тіло Дениса Гуленка (1895 р.н.ур. с. Троща Липовецького р-ну Вінницької області), вчителя-східняка неповної середньої школи у с. Задеревці Стрийського р-ну [19, 16]. ОВГ Стрийського МВ МДБ під керівництвом заступника начальника МВ майора Кульчицького у ході попереднього розслідування встановила, що Д. Гуленко після закінчення заняття у школі у с. Задеревці їхав на велосипеді у с. Подорожнє і був убитий пострілом із гвинтівки. Застосований для розшуку службовий собака «Нелька» сліду не взяв, велосипед забрали невідомі. Подальшим розслідуванням виявлено, що Д. Гуленко вів аморальний спосіб життя, кинув свою сім'ю і вступив в інтимний зв'язок із мешканкою с. Подорожнє Стрийського р-ну – «Л», до якої щоденно, після роботи, їздив на велосипеді [12, 32].

Попри усі заходи та намагання відсікти вчительство від націоналістичних ідей, станом на 24 жовтня 1953 р. спецоргани змушені були констатувати: викладацький склад шкіл наповнений різними непевними елементами: колишніми підпільниками, симпатиками, оунівцями, особами, які скомпрометували себе в період окупації і німецькими посібниками, а також особами, родичів яких репресували за націоналістичну діяльність. Щоправда, частина з цих осіб розроблялася по справах оперативного обліку, а решту взяли на підсобний облік [20, 20]. Наприклад, станом на 24 жовтня 1953 р. на оперативному обліку у Славському РВ МВС перебували 8 осіб із числа викладацького складу і працівників медичних установ, із них 6 розроблялися по справах-формулярах [20, 23]. Керівництво підпілля прагнуло вихопити з-під більшовицького ідеологічного впливу західноукраїнську інтелігенцію. У Делятинському районі Станіславської області ОУН навіть провела конференцію з вчителями. Засідання тривали дві доби [22, 69].

Водночас спецоргани вели з цим боротьбу. Так, тільки у жовтні 1953 р. у провадженні Самбірського МВ МВС були 13 справ-формулярів на осіб із числа викладачів технікумів і шкіл, а також працівників медичних установ. Із цієї ж категорії осіб у МВ МВС були агенти «Відважний», «Залізний», «Фіалка», «Сміливий» і «Лука» [20, 1]. Крім того, в провадженні МВ МВС на викладачів середніх і початкових шкіл району було 9 справ-формулярів на «українських націоналістів». Фігуранти цих справ у минулому підтримували зв'язок із підпільниками ОУН, надавали їм матеріальну допомогу [20, 3]. Їхня розробка велася через сільську агентуру, а також через агентів із числа вчителів. Всього по Дрогобицькій області станом на жовтень 1953 р. заарештовано, притягнено до кримінальної відповідальності й засуджено 31 учителя і 5 завідуючих школами. Найбільша кількість вчителів притягнена до кримінальної відповідальності у Стрийському р-ні – 27 осіб. У Боринському і Медиківському р-нах заарештовано по 3 особи у кожному. За приналежність до ОУН заарештовано і притягнено до кримінальної відповідальності 22 вчителів і 4 завідуючих школами. За здійснення інших «контрреволюційних злочинів» засуджені 2 вчителі [23, 42].

Отже, українські націоналісти вважаючи, що діти повинні вчитися важливе значення у цьому сенсі приділяли педагогам. Акцентуючи при цьому увагу лише на тому, щоб відкидати офіційну більшовицьку ідеологію із навчального процесу. Робота із вчителями полягала і в тому, щоб залучити їх до визвольної боротьби. Водночас можемо стверджувати, що український визвольний рух постійно і цілеспрямовано вів роботу із вчителями. Різноманітна допомога і підтримка останніми боротьби ОУН і УПА є яскравим свідченням цього.

Список використаних джерел і літератури

1. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 58 (1953). – Спр. 1. – Т. 1.
2. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59 (1953). – Спр. 5. – Т. 1.
3. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59 (1953). – Спр. 5. – Т. 3.
4. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60 (1953). – Спр. 14.
5. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 89 (1951). – Спр. 40.
6. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 1. – Т. 2.
7. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 15.
8. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 107 (1954). – Спр. 2.
9. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 108 (1954). – Спр. 2. – Т. 1.
10. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 108 (1954). – Спр. 2. – Т. 2.
11. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 32 (1960). – Спр. 13.
12. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 32 (1960). – Спр. 15.
13. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 34 (1960). – Спр. 9.
14. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 34 (1960). – Спр. 12.
15. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 34 (1960). – Спр. 13.
16. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75390фп.– Т. 1.
17. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 27.
18. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 53.
19. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 234.
20. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 306.
21. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 354.
22. ДАІФО. – Ф. П.-1. – Оп. 1. – Спр. 259.
23. ДАЛО. – Ф. 5001. – Оп. 8. – Спр. 263.

УДК 930.253:94(477)«16»

Грибовський В.В.

ПОЛОН, ВТЕЧА З ПОЛОНУ ТА ІНДЕНТИЧНІСТЬ НАПРИКІНЦІ XVII ст. (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОРОНІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Подана спроба відстежити за джерелами кінця XVII ст. ідентичність осіб, котрі були взяті в полон і зважилися на втечу. Подано висновки про те, що допити втікачів-полоняників здійснювалися у Азовському розрядному шатрі та протоколювалися, згідно з інструкціями Розрядного приказу; українців у протоколах здебільшого зазначено як «черкасів», нарізно від

«русских людей». Ідентичність визначалася через підданство та походження з певної землі, без уваги до релігії.

Ключові слова: полон, ідентичність, українці, росіяни, ногайці, Азов, розрядний шатер.

Грибовский В. В. Плен, бегство из плена и идентичность в конце XVII в. (по документам Государственного архива Воронежской области)

Представлена попытка проследить по источникам конца XVII в. идентичность лиц, которые были взяты в плен и решились из него бежать. Представлено выводы о том, что допросы беглецов-пленников производились в Азовском разрадном шатре и протоколировались, соответственно инструкциям Розрядного приказа; украинцев в протоколах преимущественно обозначали как «черкасс», отличая от «русских людей». Идентичность определялась через подданство и происхождение с определенной земли, без внимания к религии.

Ключевые слова: плен, идентичность, украинцы, русские, ногайцы, Азов, разрадный шатер.

Grybovskyi V. Captivity, Escape from Captivity and Identity at the End of the XVII-th Century (Based on the Documents of Voronezh Region State Archive)

Based on the sources of the late XVII-th century article presents an attempt to trace an identity of the persons who were taken in captivity and escaped from it. It is ascertained that the interrogations of escaped captives were carried out in the Azov Rozriadnyi Shatior and recorded, according to the Rozryadnyi Prikaz instructions; according to the protocols the Ukrainians were mostly named as «Cherkasy» unsimilar to «Russian people». Personal identity was established on the base of the personal political subjection data and the place of birth criteria, without paying attention to religion.

Key words: captivity, identity, Ukrainians, Russians, Noghais, Azov, Rozriadnyi Shatior.

Домінуючі на сьогодні конструктивістські підходи до вивчення імперій, націй та націоналізмів поставили під сумнів евристичне значення понять «етнос», «етногенез», «етнічна історія» тощо, які застосовуються щодо донаціональної доби. «Деконструкція» національних наративів історії та критика їх як проекції сучасних уявлень у минуле задля легітимації «конструювання» націй [7, 26] посунула акценти в наукових уявленнях про зв'язок між «донаціональним» та «національним» аж до повного заперечення його генетичної складової, оприявленої у певній «традиції». Зазначене зміщення акцентів спонукає до ширшого залучення емпіричного матеріалу для напрацювання відповідей на новопосталі запитання. Зокрема про те, як люди домодерного часу ідентифікували себе та інших людей, наскільки була пов'язана ця ідентифікація з релігією, державою та становими групами.

Ця публікація ставить за мету окреслення інформативних можливостей щодо зазначених питань протоколів допитів утікачів з ногайського полону в 1696 р. Ці допити проводилися і протоколювалися у розрядному шатрі, котрий здійснював усі управлінські функції стосовно щойно завойованої від Туреччини території одразу по відводу основних російських військ (липень 1696 р.) [2, 181] і діяв до устаткування приказної палати (ізби). На початку 1712 р., коли Росія повернула Азов Османській імперії, документація розрядного шатра, як і інших російських адміністративних установ, була евакуйована до Вороніжа і зараз зберігається у Державному архіві Воронізької області [1, 24–25]. Для нашого розгляду спеціально використано вміст лише однієї справи [3], що обумовлено наміром простеження частоти втеч полоняників у період з 8 по 24 вересня 1696 р., тобто одразу по російському завоюванню Азова, зрозуміти дії російської адміністрації стосовно них, а також з'ясувати походження і окреслити становище їх як ясирів у кочовиків-ногайців.

Свідчення, подані збіглими ясирями, становлять надзвичайно прикметний матеріал для вивчення домодерних ідентичностей (чи то пак етнічності донаціональної доби). Адже та людина, котра, опинившись у полоні, зважується на ризик (інколи смертельний) і тікає, аби повернутися на свою батьківщину, вочевидь, набуває більш виразної ідентичності, ніж тоді, коли вона була просто селянином з-під Золочева чи Василькова. Як зауважив з цього приводу російський дослідник А.С. Лавров, для полоняника «повернення на батьківщину було важливим, а не самим по собі зрозумілим вибором, відтак дискурс, що виникає довкола цього рішення, допомагає прослідкувати деякі моменти становлення протонаціональних ідентичностей» [6].

Важливо зауважити, що йдеться не про прямі свідчення, записані слово в слово від першої особи, а про опосередковане – через допит і протокол, що велися за певними інструкціями та формуляром. Відтак, потрібно зважати на специфіку того адміністративного середовища, в якому здійснювався збір зазначеної інформації та її фіксація певними мовними засобами. Виходячи з

особливостей почерків, можна припустити, що протоколи допитів складалися за участі 5 піддячих і 1 дяка (почерки піддячих – охайні та розбірливі, дяка – ні), яким міг бути або Василій Русанов, або Іван Суморoцький; вони обидва лишилися в Азові за наказом боярина А. С. Шеїна [2, 161]. Для розуміння умов, у яких працював розрядний шатер, слід брати до уваги, що після капітуляції турецького гарнізону Азова (19 липня 1696 р.) росіяни отримали вщент зруйноване місто, без «фундаментальних» мешканців [11, 111]. З руїн турецького Азова цар Пьотр I доручив інженеру Антонію де Лавал'у «зделать вновь город земляной и всякие крепости» [12, 150]. Інженер організував будівництво нової фортеці з відмінним від попередньої окресом і профілем. Цей «земляной город» становив огорожу майбутньої фортеці, вал з «азовскими болшими» і «передними» воротами (можливо, це один і той же об'єкт), які згадується у документах справи, що розглядається. 19 липня 1696 р. А. С. Шеїн призначив очільником російської адміністрації Азова окольничого і воєводу князя Пєтра Григорьєвича Львова, котрий був затверджений царем 15 серпня; перед тим він командував кінним корпусом московських чинів [1, 3]. Адміністративний штат кн. Львова, складали: його син – стольник князь Іван Пєтрович (він обіймав посаду товариша, тобто заступника воєводи), два дяки, призначених «с жеребя» – Василій Русанов та Іван Суморoцкий [2, с. 181]; воєводі підпорядковувався гарнізон у складі 4 стрілецьких полків та 5 полків городових солдатів, загальною чисельністю 8306 чол. [1, 161].

Дяки керували розрядним шатром, що був звичайною «полковою канцелярією», службовці якої призначалися (вибиралися «с жеребя», як у цьому випадку) Розрядним приказом – центральним органом управління Російської держави – з огляду на клопотання певної установи, підпорядкованої іншим приказам. Такий порядок призначення і підпорядкування канцелярських службовців становив важливий засіб централізації, котрий чітко окреслював межі компетенції місцевої влади і мав блокувати її найменші намагання вчинити щось усупереч царських указів [8, 158; 161]. За висновком О. В. Новохатко, розрядні шатри становили «крайню точку в управлінському ланцюзі й одночасно результат адміністративної діяльності Розряду у військовій сфері» [9, 25]. Власне через дію цих бюрократичних коліщат механізму централізації кн. П. Г Львов ще 8 вересня не міг на власний розсуд вирішити питання про те, як чинити з утікачами з ногайського полону, а лише доручив дякам зробити виписки з царського «указу и наказу» з цього питання [3, 5]. Згодом, керуючись тими випискaми, було вирішено допитати втікачів, видати їм подорожні документи, вписати імена осіб, котрим вони видавалися, у призначену для таких випадків книгу, яку мав посвідчити дяк («подносит тою книгу с подорожнои в места к закрепе в книге к дьяку»). І лише після цього збіглих ясирів відпускали в ті землі, які вони вважали своєю батьківщиною або в яких хотіли оселитися [3, 5–6; 20]. Прикметно, що під час азовської кампанії А.С. Шеїн прагнув уникнути складної (як для похідних умов) процедури розгляду справ утікачів-полоняників і, обмеживши нетривалим допитом, одразу відсилав їх до Посольського приказу [12, 108; 115; 151–155].

Біля воріт нової Азовської фортеці полоняників-утікачів зупиняли караульні команди, які, передусім, мали розпитати їх про наявність епідемічної хвороби («моровое поветрие») у тих місцях, звідки вони вийшли, і, після переконливого заперечення ними такої, їх доправляти до розрядного шатра для допиту. Допит втікачів починали зі з'ясування того, чи дотримувалися караульні команди порядку, чинного для пропуску невідомих людей у місто. Причому полоняників, які тікали не поодинці, а невеликими групами, допитували кожного окремо [3, 10]. Добуті свідчення записувалися у чіткій послідовності, відповідній питанням, заданим згідно з певною інструкцією; документи рясніють фразеологічними штампами, характерними для мови російського діловодства кінця XVII ст. («а будет тои силы не будет», «подлинно сказат не ведает», «того он(а) не ведает и не слыхал(а)»). У записах свідчень полоняників важко знайти відголоски їхньої прямої мови свідків, хоча окремі її елементи інколи проступають, як-от у випадку з назвами населених пунктів, що записувалися так, як їх вимовляли допитувані: «Х*у*тин» (полонізм), «Ям*и*в» (українізм). Відтак, аналізовані джерела слід характеризувати не як его-документ (ближчими до такого є «сказки»), а саме як протокол допитів (відповідником цього поняття у тогочасному російському діловодстві були «расспросные речи»).

Серед решти заходів з управління кордонами, пропуск утікачів-полоняників через розрядний шатер засвідчує створення на крайній південній точці степової периферії Російської держави того часу постійно діючого механізму адміністративної регуляції. Як зауважив Брайян Боук, Росія розвивала ідею територіального суверенітету і непорушності політичних кордонів задовго перед тим, як більшість європейських держав почала контролювати та патрулювати свої кордони; імперія Романових запроваджувала на малозалюдненому степовому порубіжжі більш суворий прикордонний режим, порівняно з тим, що існував на кордоні Франції та Іспанії, який вважається першим модерним кордоном [14, 9].

Службовці розрядного шатра часто не мали можливості одразу з'ясувати достовірність свідчень полоняників-утікачів. Утім, за браком відомостей про ситуацію по той бік кордону, до них ставилися уважно, їх ретельно занотовували та зіставляли з іншою інформацією. Найбільше російську прикордонну адміністрацію на той час цікавила реакція кримських татар і ногайців на втрату Туреччиною Азова, їхні переміщення та військові приготування, пов'язані з цією подією.

Свідчення збіглих ясирів, записані на початку вересня 1696 р., подали загальні обриси ситуації у Східному Приазов'ї за станом на липень місяць того року і дозволяли деталізувати вже відому інформацію. Так, полоняник Максим Іванів вказав, що в обороні Азова брало участь 12 тис. ногайців [3, 11]. Решта втікачів, свідчила, що після здобуття російськими військами Азова, ногайці, які кочували на правому березі р. Кубань, надіслали до цієї фортеці розвідку («в одвагу де ходили»). Переконавшись у тому, що в Азові перебуває чисельне російське військо («сил де было многое число») і побоюючись його виступу на Прикубання («от приходу к себе московских сил боятца») ногайці у переважній більшості «з женами и з детми и з животы» відкочували на лівий берег Кубані й сховалася в горах Північного Кавказу, частина переправилася в Крим («побежали … иные в Крым, а иные в горские черкесы»); на правобережжі Кубані лишилася незначна кількість кочовиків, вичікуючи. Ногайці й кримські татари не покладали надії на власні сили, щоб відвернути російську загрозу, а сподівалися лише на турецьке військо («толко чают цареградских сил»), аби, з'єднавшись із ним, вибити росіян із Азова [3, 2–4; 14; 17]. Свідчення полоняників-утікачів, що прибули до Азова 20 вересня і пізніше, вказують на зміну настроїв кримських татар і ногайців: на той час вони вже оговталися від переляку і, натхнені Портою, готувалися поновити бойові дії проти росіян наступної весни [3, 8; 12; 13; 14]. Особливою інформативністю відзначається протокол допиту волоха Петра Горгіля, котрий повідомив про розташування турецького війська на зимові квартири в Криму для того, щоб навесні спільно з кримськими татарами і ногайцями рушити на Азов. Цей утікач також засвідчив, що головний мурза кубанських ногайців Кубек отримав від турецького султана і кримського хана наказ «испод Азова взять языков», а коли ж це буде неможливим, брати «язиків» в донських городках і містах Чорний Яр та Царицин «для проведывания Озовскои крепости». У цьому ж повідомлені відображене доволі ясне розуміння кримськими татарами і ногайцями небезпеки, що чекала на них під час війни Туреччини з Росією та Австрією: «а как [римский] цесарь воинои к Царюграду поидет и им де под Азов итьти невозможно» [3, 12].

Приготування до війни кримські татари й ногайці не могли здійснювати таємно, оскільки для них це була традиційно публічна справа, що мала відкрито обговорюватися на численних нарадах, з'їздах, банкетах тощо, в яких брала участь не лише родова знать, але й простолюд. Цю прикмету докладно описав генерал А. А. Прозоровський у 1773 р.: «между сим народом ничего нет секретного, ибо я собственно сам собою испытал, что у них всякия предприятия открыты и всем сведомы» [4, 482]. Тому й не дивно, що настрої, очікування й наміри мурз та звичайних ногайців не були таємницею для їхніх ясирів. Коли ж ясирю вдавалося втекти і потрапити під захист російської військової адміністрації, він не мав причини її хибно інформувати, а навпаки, прагнув викласти все, що могло зашкодити його колишньому власникові, аби помститися за своє приниження. Певність свідчень збіглих ясирів про підготовку кримськими татарами й ногайцями активних розвідувальних дій щодо Азова незабаром стала цілком очевидною. Наприкінці 1696 р. кримці стали не лише часто нападати на російських військовопоселенців, але, як ідеться в одному свідченні, «на всморье живут станами, и по степи розъезд чинят по вси дни» [1, 124–125]. Навесні ж наступного року на Азов рушив калга-султан «с крымскими, нагайскими, черкесскими и кубанскими ордами»; для відбиття кримців виступив з Москви боярин А. С. Шеїн з великим військом і незабаром розбив їх біля р. Кагальник [2, 190]. Відтак, «расспросные речи» полоняників-утікачів характеризуються значним ступенем достовірності та чіткою орієнтацією в ідентифікуванні «чужого».

Звісно, це твердження є справедливим лише стосовно дійсних утікачів від кримських татар і ногайців, але ж не щодо тих царських підданих, які тікали від кріпацтва чи військової служби і, за певних обставин, могли вдати з себе збіглих ясирів (це й мали з'ясовувати під час допиту). Найчисельніші групи втікачів з Росії на той час складали донські козаки. Реформи патріарха Нікона розкололи донське козацтво на дві ворогуючі частини. Зазнавши поразки в кривавих сутичках з «ніконіанами» 1688-1689 рр., донські старообрядці масово тікали на Північно-Східний Кавказ, а згодом зосередилися на володіннях Кримського ханства на Кубані [13, 168–202]. Унікальну інформацію про них подав колишній астраханський стрілець Міхаїл Анісімов, який засвідчив перебування цих «козаків-охріян» у Кубані-городку й утримання ними татарських аманатів-заручників [3, 9].

Свідчення полоняників-утікачів найбільш промовисті у висвітленні обставин, за яких вони потрапили у полон і пройшли через руки работорговців. Не є випадковою та річ, що з 15 збіглих ясирів, які з'явилися в Азовському приказному шатрі з 8 по 24 вересня 1696 р., лише 2 чол. походили з російських земель, 1 з Молдови і 12 з українських теренів (7 з Наддніпрянщини, решта з Галичини, Поділля й Буковини). Зазначене співвідношення, звісно, не можна генералізувати до рівня характеристики етнічного складу ногайських ясирів на Кубані, який майже не досліджувався. Однак воно цілком адекватно відображає наслідки військових і здобичницьких заходів Кримського ханства, що впродовж всієї другої половини XVII ст. інтенсивно велися на українських землях. Вихідці з України частіше за решту полоняників згадувалися в інших джерелах напередодні й під час штурму Азова [12, 93–94; 108; 115; 151–155]; серед них також траплялися серби й німці [12, 154–155].

Як вже зауважено, ідентичність полоняників оприявнена в аналізованих документах тими поняттями, якими користувалися піддячі, що писали протоколи допитів за певним формуляром. Відтак, ці поняття слід розглядати не як ендонім (попри формулювання: «сказался выходцом…»), а як екзонім, вироблений для маркерування носіїв «чужих» ідентичностей. Прикметно, що позначення двох вихідців із Росії не містить етнічних маркерів: один записаний як «нижегородец», інший як «астраханскои стрелец». Решта ж позначається чіткою етнонімікою.

Уродженці Поділля й Галичини названі «поляками»: «родиною лях села Перегуица» [3, 2], «полские земли родиною Снтона города» (вочевидь, Снятин – місто на р. Прут, Покуття) [3, 3], «поляк ис под Львова» [3, 11], «полскои земли города Золочева крестьянин» [3, 19]. Мешканці Наддніпрянщини регулярно називалися «еркасами»: «черкашенин города Старого Санжарова казак» [3, 7], «черкашенин города Лубни» [3, 13], «черкашенка из за Киева, из местечка Василя» [3, 14]. Вихідці з Молдови та Буковини були записані як «волохи» [3, 4, 12].

Поза сумнівом, більшість зазначених «поляків» були українцями, що можна припускати й стосовно «волохів», згаданих у документах. Етнонімія від першої особи «прориваєтся» крізь канцелярську мову піддячих лише в одному випадку – в свідченні Ларіона Іванова, котрий згадав своїх товаришів-полоняників «Васку с Ивашкою», стосовно яких з його слів записано: «а какова чину и чьи они дети, того де он не ведает, толко де они руские люди» [3, 1]. Звернімо увагу, що з 8 документів, складених у розрядному шатрі, лише один посвідчується «прикладанням руки» від імені допитаного. Це запис свідчення астраханського стрільця Михаіла Казанца, котрий був єдиним з 15 полоняників, хто під час узяття в полон перебував на царській службі. Вочевидь, з цього починалася процедура внесення до реєстру поранених і полонених «слуг государевых», веденого Розрядним приказом, за яким могла видаватися грошова допомога «за полонное терпение» [8, 297]. Решти полоняників це не стосувалося.

Протоколи допитів полоняників дозволяють також відстежити і деякі гендерні аспекти, пов'язані з перебуванням у полоні. Зважмо, що з тих-таки 15 осіб, котрі втекли до Азова, було 2 жінок. Відстеження життєвих стратегій жінки, котра, після приниження у полоні, зважилася на повернення до свого попереднього соціального середовища, заслуговує на окрему увагу.

Сфера занять полоняників під час їхнього перебування на становищі ногайських ясирів в протоколах допитів відображена вкрай побіжно, як річ, що, вочевидь, мало цікавила службовців приказного шатра. Приміром, їхня праця на сінокосі (самі кочовики майже не косили сіна) згадується лише як обставина втечі [3, 2; 3; 4]; зазвичай же, без деталізації зазначається перебування «в работе» у певного господаря-ногайця, або: «жил у него девять лет». Питання про соціально-економічне становище ясирів у ногайців розроблене доволі слабко; є лише окремі напрацювання, зроблені на матеріалі першої половини XIX ст. Останній вказує на те, що ясирі включалися до великої патріархальної сім'ї, як її молодші члени з мінімальними особистими правами. Ясирі кубанських ногайців до середини XIX ст. не мали власних прізвищ і називалися родовими іменами своїх володарів; вони кочували з аулом свого володаря, будучи його домашньою прислугою і не маючи окремого житла [5, 58]. Аналізовані документи нічого з цього приводу не зазначають, утім містять деякі відомості, що розширюють наші уявлення про «патріархальне рабство» у ногайців. Як-от свідчення про те, що ясирів, котрих ловили при спробі втекти, «держали в Нагае скована, толко посылали на работу нескована» [3, 5]. Вельми інформативною є розповідь Ларіона Іванова, котрий засвідчив перебування в турецькому Азові 600 невільників – «колодники розных земел», яких, з наближенням російського війська, «отослали из Азова в степь за реку Кагалник и отдали в турецкие таборы скованых, и из тех де таборов розослали их по розным местам», зокрема й до кубанських ногайців [3, 1].

Розглянутий матеріал дає можливість відстежити чітку регулярність використовуваних службовцями розрядного шатра понять на означення походження допитуваних втікачів-полоняників.

Це вказує на наявність типового формуляру та інструкцій щодо ведення допиту, дотримання яких контролювалося Розрядним приказом і дяком, котрий на місці представляв цей орган центрального управління. Зазначена регулярність передбачала детальну фіксацію свідчення підданних російської монархії, їх станової та службової належності (як у випадку зі стрільцями), і відсутність уваги до речей такого кшталту, коли допитували підданних інших держав або вихідців з козацької України. Українців здебільшого зазначено як «черкашенов», причому нарізно від «руских людей». Протоколи допитів містять лише поодинокі випадки мовлення від першої особи, коли йшлося про назви населених пунктів, російська вимова яких на той час ще не усталилася. Слід також звернути увагу на те, що релігія в жодному з розглянутих документів не згадувалася як ідентифікуюча ознака.

Список використаних джерел і літератури

1. Аваков П. А. Северо-Восточное Приазовье в составе Российского государства в конце XVII – начале XVIII вв. : завоевание, колонизация и управление / П. А. Аваков. – Ростов-на-Дону: Южный федеральный университет, 2011. – 380 с.
2. Байер Г. З. Краткое описание всех случаев, касающихся до Азова от создания сего города до возвращения онаго под Российскую державу / Г. З. Байер ; пер. с нем. И. К. Тауберт. – СПб. : Академия наук, 1782. – 240 с.
3. Государственный архив Воронежской области. – Ф. И-5. – Оп. 1. – Д. 5: «Азовская приказная изба. Допросы выходцев из татарского плена». 8–24 сентября 1696 г. – 20 л.
4. Записки генерал-фельдмаршала князя Александра Александровича Прозоровского. 1756–1776. / А. А. Прозоровский. – М. : Российский фонд культуры «Российский архив», 2004.
5. Керейтов Р. Х. Семья и брак у кубанских ногайцев в прошлом и настоящем / Р. Х. Керейтов. – М. : МГУ, 1973. – 209 с.
6. Лавров А. С. Военный плен и рабство на границах Османской империи и Российского государства в XVII – начале XVIII века // ГИИМ : Доклады по истории 18 века – DHI Moskau: Vortrage zum 18. Jahrhundert. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.perspectivia.net /content/ publikationen / vortraege-moskau/lavrov_kriegsgefangenschaft. –Назва з титулу екрану.
7. Миллер А. Империя Романовых и национализм : эссе по методологии исторического исследования / А. Миллер. – М. : Новое литературное обозрение, 2006. – 248 с.
8. Новохатко О. В. Разряд в 185 г. / О. В. Новохатко. – М. : Памятники исторической мысли, 2007. – 640 с.
9. Новохатко О. В. Центральное государственное управление в России во второй половине XVII в. / О. В. Новохатко. – М. : Институт российской истории РАН, 2008. – 49 с.
10. Папков А. И. Порубежье Российского царства и украинских земель Речи Посполитой (конец XVI – первая половина XVII века) / А. И. Папков. – Белгород : Константа, 2004. – 352 с.
11. Письма и бумаги Петра Великого / сост. А. Ф. Бычков. – Т. I. (1688-1701). – СПб., 1887. – 745 с.
12. Рубан В. Г. Поход боярина и большаго полку воеводы А. С. Шеина к Азову, взятие сего и Лютика города / В. Г. Рубан. – СПб., 1773. – 244 с.
13. Сень Д. В. Казачество Дона и Северо-Западного Кавказа в отношениях с мусульманскими государствами Причерноморья (вторая половина XVII – начало XVIII в.). – Ростов-на-Дону : Изд.-во Южного федерального университета, 2009. – 280 с.
14. Boeck B. J. Cossacks Communities and Empire-Building in the Age of Peter the Greate / B. J. Boeck. – Cambridge : Cambridge University Press, 2009. – 255 p.

УДК «9418/19»:061.1(477.74)

Македон В.В.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОГО ТА ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ОБ'ЄДНАНЬ В СУСПІЛЬНОМУ ТА КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ ОДЕСИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена первинному аналізу джерелознавчого потенціалу архівних матеріалів, справ з фондів Державного архіву Одеської області, систематизації історіографічної бази

дослідження діяльності національно-культурних об'єднань в суспільному та культурному житті Одеси XIX – початку XX століття. Зроблено висновок, що актові документи є достатньо репрезентативними для реконструкції основних етапів розвитку, кількості, складу членів одеських національно-культурних об'єднань (переважно товариств), політики місцевої влади щодо них.

Ключові слова: Одеса, національно-культурні об'єднання, Державний архів Одеської області, історіографія.

Македон В.В. Некоторые аспекты источниковедческого и историографического исследования деятельности национально-культурных объединений в общественной и культурной жизни Одессы XIX – начала XX века

Статья посвящена первичному анализу источниковедческого потенциала архивных материалов, дел из фондов Государственного архива Одесской области, систематизации историографической базы исследования деятельности национально-культурных объединений в общественной и культурной жизни Одессы XIX – начала XX века. Сделан вывод, что актовые документы достаточно репрезентативные для реконструкции основных этапов развития, количества, состава членов одесских национально-культурных объединений (в большинстве обществ), политики местных властей в отношении их.

Ключевые слова: Одесса, национально-культурные объединения, Государственный архив Одесской области, историография.

Makedon V. Some Aspects of Source and Historiographical Study of the National-Cultural Associations Activity in Social and Cultural Life of Odessa in the XIX-th – early XX-th century

The article is devoted to the primary analysis of the archive materials source potential, namely files of the funds of the State Archive of Odessa Region and historiographical base systematization for the research of the National-Cultural Associations Activity in Social and Cultural Life of Odessa in the XIX-th – early XX-th century. It is concluded that the official documents are sufficiently representative for the reconstruction of the main stages of development, quantity, and member enumeration of the Odessa national-cultural organizations (for the majority of associations), local government policy towards them.

Key words: Odessa, national-cultural associations, State Archive of Odessa Region, historiography.

В Російсько-імперський період своєї історії Одеса належала до важливих мультинаціональних центрів. В умовах пожвавлення національних рухів та недосконалої державної політики, здебільшого спрямованої на уніфікацію, інтеграцію, а стосовно деяких національностей і на пряму ліквідацію (українці, білоруси), різні національності Одеси відчували потребу в консолідації. Відбиттям цього процесу була організація протягом імперського періоду та у роки революції великої кількості національно-культурних товариств, земляцтв, союзів (це поряд з організацією національних політичних партій). Тема дослідження національних спільнот, в тому числі меншин, є однією з провідних в сучасній українській історіографії, адже дозволяє глибше осягнути витоки особливостей сучасних міжнаціональних відносин та сприяє виробленню адекватних моделей їх регулювання. Попри наявність низки статей, розвиток національно-культурних об'єднань в Одесі, їх роль в історії національностей та загалом історії міста є не узагальненим та не систематизованим. Існують значні прогалини у фактичному наповненні, встановленні джерельної бази.

Первинний аналіз джерелознавчого потенціалу архівних матеріалів, справ, з фондів Державного архіву Одеської області щодо дослідження розвитку національно-культурних об'єднань Одеси у XIX – на початку XX століть свідчить про процес зростання національної свідомості серед населення Одеси зазначеного періоду.

Передусім, слід відзначити наявність у Державному архіві Одеської області трьох окремих фондів, що цілковито відображають діяльність трьох національно-культурних товариств. За нижніми датами документів це: «Одеське Грецьке доброчинне товариство» (Ф. 765, 1 опис, 27 справ, крайні дати документів: 1871-1919 роки); «Правління товариства «Труд» для поширення ремісничих знань серед євреїв у м. Одесі» (Ф. 680, 1 опис, 15 справ, крайні дати документів: 1873-1919 роки. Цей фонд тісно пов'язаний з Ф. 108 – власне училища «Труд»); «Комітет Одеського відділення Товариства поширення освіти серед євреїв в Росії» (Ф. 442, 1 опис, 36 справ, крайні дати документів: 1880-1919 роки).

З фондів, що спеціально не присвячені товариствам, безумовно першорядне місце належить фонду № 2, «Канцелярія Одеського градоначальника». Наявність відповідних справ у цьому фонді

зумовлена законодавчою необхідністю для ініціаторів створення товариств реєструвати їх у градоначальника.

Решта фондів та описів, хоча і поступаються широтою та кількістю матеріалів, містять важливі документи. Унікальні дані, що не відображені у фондах адміністративних установ, містять матеріали 45 фонду (Новоросійський університет), у майже десятку справ фонду відбивають процес національно-культурної консолідації серед одеських студентів, утворення та діяльність української, грузинської, вірменської, польської, німецької, російської громад [6, арк. 7].

Майже всі товариства ставили перед собою завдання збереження та розвитку власної національної культури, релігії, мови. За завданнями (спрямуванням) товариства варто класифікувати на благодійні (більшість товариств), просвітницькі, виховні, релігійні, допомогові, спортивні (втім, маємо лише один випадок такого товариства – німецького гімнастичного, яке до того ж складалося не з суто німців і мало всі тенденції до перетворення на звичайне товариство).

Перші маленькі нариси історії товариств не мали жодного історіографічного призначення, а були звітами про діяльність, що надходили до адміністративних органів Одеси та Новоросійського краю. Друковані звіти виконували подібну функцію, але за короткі періоди. Проте, саме ці матеріали заклали основи для справді перших історіографічних джерел – узагальнюючих нарисів про діяльність товариств, що з'явилися наприкінці XIX століття [12].

Найбільш вмонтованою у подальшу історіографію виявилась праця відомого російського історика, професора Варшавського університету, Миколи Павловича Барсова про перше тридцятиріччя діяльності Одеського Болгарського настоятельства. Вперше вона була надрукована у 1887 році в «Известиях С.-Петербургского славянского благотворительного общества», а згодом – окремою брошурою в Одесі з доповненнями документів, отриманих пізніше від М. Палаузова [1].

Діяльність національно-культурних товариств була досить докладно презентована в контексті історії благодійності у відповідному нарисі авторства відомого передусім як статистик Антіна Самійловича Бориневича (1855-1946) [13, 705-780]. Автор обмежився згадкою про дати виникнення товариств та окремими фактами, не привівши їх у жодну систему та уникаючи узагальнень.

Найбільше розроблялась історія Болгарського настоятельства, до того ж не лише в Одесі (праці А. Бачинського та М. Дихана), але й у Кишиневі (Л.І. Степанова, І.Д. Забунов, К.А. Поглубко) та Болгарії (Н. Генчев, Е. Хаджиниколова) [7; 8; 16; 2; 4; 19].

На хвилі історіографічного повороту кінця 1980-х – початку 1990-х років у 1991 році науковий співробітник Наукової бібліотеки Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова Ольга Юдівна Ноткіна виокремила національні товариства серед благодійних товариств в Одесі наприкінці XIX – на початку XX ст. [11] У цьому ж збірнику свої дослідження щодо провідного одеського єврейського національно-культурного товариства започаткував М. Поліщук [17]. Тоді ж відбувається ренесанс у вивченні українських національно-культурних товариств, передусім зусиллями одеських істориків та краєзнавців О. Болдирева, А. Мисечка та ін. [3; 9].

Кінець 1990-х років – початок 2000-х років позначився як відродженням уваги до традиційно досліджуваних товариств, так і становленням нових аспектів теми. Щодо першої тенденції, привертає увагу стаття доцента (згодом професора) Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова Ірени Свєтозарівни Гребцової, присвячена джерелознавчому аспекту вивчення Одеського Болгарського настоятельства, конкретніше – одеським архівним матеріалам. Втім, зміст статті ширше, адже використано порівняльний підхід, аналіз діяльності інших, зокрема, єврейських товариств. І. Гребцова зауважила ширші завдання Настоятельства, порівняно з іншими товариствами такого типу, а проте ідентифікувала його саме як благодійне, а не політичне, як у працях згаданих радянських попередників [5, 162].

Парадоксально, але попри видатний єврейський, грецький, польський та німецький сліди в історії Одеси, довгий час національно-культурні об'єднання цих народів не мали власної наукової історіографії. Першою ластівкою стали статті, частково вже згадані, випускника Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова та співробітника Одеського історико-краєзнавчого музею М. Поліщука, що у 2002 році були узагальнені ним вже у Ізраїлі, куди він емігрував з Одеси. Монографія М. Поліщука присвячена історії консолідації єврейської громади Одеси наприкінці XIX – до революції 1905 року [18].

У 1999 році в одеському науковому виданні з'явилося перше ґрунтовне дослідження діяльності Одеського Грецького благодійного товариства авторства директора Одеської філії Грецького Фонду культури Софроніса Парадісопулоса [14].

На цьому тлі завершеним, ґрунтовним дослідженням є книга члена Міжнародної Асоціації дослідників історії та культури російських німців, на момент видання книги доцента кафедри

філософії та українознавства Одеської державної Академії зв'язку ім. О.С. Попова, філолога Ельвіри Германівни Плеської-Зебольд присвячена історії одеських німців у XIX – початку XX століття (до 1920 року) [15].

Крім того, доцент кафедри історії України Одеського національного унверситету ім. І.І. Мечникова Олександр Євгенович Музичко у своїй ґрунтовній та новаторській книзі про історію грузинів Одеси на базі маловідомих джерел розглянув нереалізовані ініціативи грузинської інтелігенції щодо заснування власного товариства «Сакартвело» до 1917 року, діяльність земляцтва, виникнення та діяльність Грузинського товариства у 1917-1918 роках [10].

Отже, на основі первинного аналізу згаданих вище матеріалів очевидно, що Одеса в цю добу належала до провідних центрів розвитку цього типу громадських об'єднань. У фондах Державного архіву Одеської області зберігаються документи, що є достатньо репрезентативними для реконструкції основних етапів розвитку, кількості, складу членів одеських національно-культурних об'єднань (переважно товариств), політики місцевої влади щодо них у середині XIX – перші десятиліття XX століття. Певною обмеженістю цих джерел є те, що вони належать виключно до одного джерелознавчого типу: актових джерел. Втім, саме цей тип джерел є базовим в інституціонознавстві.

Головним здобутком історіографії національно-культурних об'єднань Одеси XIX – початку XX ст. було принципове виокремлення цих товариств в тип суспільних об'єднань – «національні товариства», – що дещо відрізнялися за своїми завданнями та діяльністю від решти.

Список використаних джерел і літератури

1. Барсов Н. Тридцатилетие деятельности Одесского болгарского настоятельства (1854 – 1884) и материалы для истории освобождения Болгарии / Н. Барсов. – Одесса, 1895. – 73 с.
2. Бачинский А. Дай руку, другар! / А. Бачинский, М. Дыхан. – Одесса, 1965. – 128 с.
3. Болдирєв О. В. Одеська громада. Історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70-ті рр. XIX – початку XX ст. / О. В. Болдирєв. – Одеса, 1994. – 144 с.
4. Генчев Н. Одеското българско настоятелство / Н. Генчев // Годишник на Софийски университет. – София, 1972. – Т. 64. – Кн. 3. – Ч. I. – С. 99–222.
5. Гребцова И. С. Болгарское настоятельство в системе национальных благотворительных обществ Одессы второй половины XIX в. / И. С. Гребцова // Україна і Болгарія : віхи історичної дружби. – Одеса, 1999. – С. 161–168.
6. Державний архів Одеської області. – Ф. 45 Новоросійський університет. – Оп. 11. – Спр. 26 (1907) Студенческая организация, профессорский дисциплинарный суд, 16 арк.
7. Забунов И. Д. Болгары юга России и национальное болгарское Возрождение в 50–70-е гг. XIX в. / И. Д. Забунов. – Кишинев, 1981. – 160 с.
8. Забунов И. Д. Одесское болгарское настоятельство в период Крымской войны (1853-1856) / И. Д. Забунов // Балканские страны в новое и новейшее время : сборник статей. – Кишинев, 1977. – С. 3-24.
9. Мисечко А. Український рух в Одесі наприкінці XIX – початку XX ст. / А. Мисечко. – Одеса, 2006. – 161 с.
10. Музичко О. Грузини в Одесі : історія та сучасність / О. Музичко. – Одеса, 2010. – 292 с.
11. Ноткина О. Ю. Деятельность благотворительных организаций в Одессе с 1895 по 1916 гг. / О. Ю. Ноткина // Тезисы второй областной историко-краеведческой научно-практич. конф. – Одесса, 1991. – С. 152–153.
12. Общество взаємного вспомоществования приказчиков-евреев г. Одессы : историческая справка. 1863-1913. – Одесса, 1913. – 78 с.
13. Одесса. 1794-1894 / Издание Городского общественного управления к столетию города. – Одесса, 1894. – 852 с.
14. Парадисопулос Софронис. Деятельность греческого благотворительного общества в Одессе в последней трети X1X века / С. Парадисопулос // Записки історичного факультету ОДУ ім. І. І. Мечникова. – 1999. – Вип. 9. – С. 298–304.
15. Плесская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы : 1803–1920 / Э. Г. Плесская-Зебольд. – Одесса, 1999. – 520 с.
16. Поглубко К. А. Из истории болгаро-российских революционных связей 40-70-х гг. XIX века / К. А. Поглубко. – Кишинев, 1976. – 180 с.

17. Полищук М. А. Одесское отделение общества распространения просвещения между евреями в России / М. А. Полищук // Тезисы второй областной историко-краеведческой научно-практ. конф. – Одесса, 1991. – С. 167–168.
18. Полищук М. Евреи Одессы и Новороссии : социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новороссии 1881–1904 / М. Полищук. – Иерусалим, 2002. – 446 с.
19. Хаджиниколова Е. Българското население в южните области на Русия (1856-1876) / Е. Хаджиниколова. – София, 1987. – 197 с.

УДК 94 (497.11+497.5) «18/19» ***Шимкевич К.О.***

МІФИ ПРО «ВЕЛИКУ СЕРБІЮ» ТА «ВЕЛИКУ ХОРВАТІЮ»: СПРОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВІНЧАННЯ

У XIX ст. прагнення сербів та хорватів мати власні етнічні держави знайшли відображення у концепціях «Великої Сербії» та «Великої Хорватії». Однак, реалізувати до кінця та у повному обсязі ці ідеї не вдалося. Поширення міфів про «Велику Сербію» та «Велику Хорватію» стало одним із методів маніпулювання громадськістю своїх країн під час «балканської кризи» кінця XX – початку XXI ст.

Ключові слова: «Велика Сербія», «Велика Хорватія», міф, національна держава.

Шимкевич Е.А. Мифы про «Великую Сербию» и «Великую Хорватию»: попытки реализации и развенчания

В *XIX в. стремления сербов и хорватов иметь собственные этнические государства нашли отражения в концепциях «Великой Сербии» и «Великой Хорватии». Но реализовать до конца и в полном объеме эти идеи не удалось. Распространение мифов про «Великую Сербию» и «Великую Хорватию» стало одним из методов манипуляции общественностью в своих странах во время «балканского кризиса» конца XX – начала XXI вв.*

Ключевые слова: «Великая Сербия», «Великая Хорватия», миф, национальное государство.

Shymkevych K. The myths of «Great Serbia» and «Great Croatia»: the attempts of realization and debunking

In the 19th century the aspirations of the Serbs and Croats to have their own ethnic states were reflected in the concepts of «Great Serbia»and «Great Croatia». However, the attempts to make real these ideas failed. The spread of the myths about "Great Serbia" and "Great Croatia" were one of the means of manipulating of the public of their own countries during the "Balkan crisis" at late 20th – early 21st century

Keywords: «Great Serbia», «Great Croatia», myth, nation state.

XIX ст. стало періодом активізації національно-визвольних рухів у всій Європі, та, зокрема, у південнослов'янських народів у складі Габсбургської (з 1867 р. – Австро-Угорської) та Османської імперій. Спільним для всіх етнічних груп були ідеї національного визволення, проте тільки у Сербії та Хорватії вони набули найбільш динамічного розвитку і радикального змісту.

Спільним для сербського та хорватського національних рухів було звернення до історичного минулого обох народів, коли вони мали власну державність в етнічних межах проживання і певну незалежність від іноземних держав. Апелювання до минулого знайшло своє відображення у прагненнях сербської і хорватської буржуазії та інтелігенції об'єднати території проживання як сербів, так і хорватів в окремі держави. Внаслідок появи подібних ідей, з 1840-х рр. почали формуватись концепції «Великої Сербії» та «Великої Хорватії», методи реалізації яких у сербів та хорватів значно відрізнялись.

Спроби реалізації

Серби почали із збройних повстань (Перше сербське повстання 1804-1813 рр. та Друге сербське повстання 1815-1817 рр.). Наступним кроком стало теоретичне обґрунтування необхідності об'єднати сербське населення у межах одній держави. Означена ідея, яка була сформульована у роботі міністра внутрішніх справ Сербського князівства Илії Гарашаніна «Начертаніє або Програма зовнішньої та внутрішньої політики Сербії» (1844 р.) [5], поклала початок оформленню прагнень лідерів сербського національного руху щодо розширення автономії Сербського князівства, що мало стати прообразом «Великої Сербії».

Хорвати ж своє національне відродження розпочали із культурної сфери, поступово перейшовши до політичного протистояння з австро-угорським урядом. Ідеологічним проявом хорватського національного руху став ілліризм, який зародився у 1830-х рр., засновником якого вважають хорватського літератора та політичного діяча Людевіта Гая [13]. Основний акцент прихильники ілліризму робили на відродження хорватської мови. Згодом, національний рух почав висувати і політичні вимоги: надати автономію для хорватської бановини (адміністративно-територіальної одиниці) у складі Австро-Угорщини, що пізніше переросло в ідею об'єднання всіх хорватів в одну націю і державу – «Велику Хорватію». З метою забезпечення підтримки хорватським національним ідеям з боку інших південнослов'янських народів Османської та Австро-Угорської імперій, учасники руху називали всіх слов'ян іллірами, однак ідеї ілліризму не були сприйняті жодним із південнослов'янських народів.

У другій половині XIX ст. виникла концепція югославізму, яка по суті – об'єднала ідеї, розроблені сербами та хорватами для утворення відповідно «Великої Сербії» та «Великої Хорватії» [12]. Югославізм зародився як один із напрямів ілліризму і більш конкретно окреслив політичні вимоги хорватів. Його авторами були хорватські єпископи Йосип Юрай Штроссмайєр та Франко Рачко, які у 1860-1870-х рр. сформулювали термін «югославізм» та теоретично його обґрунтували. Суть означеної концепції полягала у необхідності об'єднати всі південнослов'янські народи Австро-Угорщини та Османської імперії у межах однієї держави. Втім, реалізувати дану концепцію без допомоги інших південних слов'ян було неможливо. Досягти подібної підтримки було досить складно. Окрім того, доля деяких з південнослов'янських народів значно змінилась у відповідності до рішень Берлінського конгресу 1878 р. [1]. Зокрема, Сербія отримала незалежність; Чорногорія також стала політично самостійною, але потрапила в економічну залежність від Австро-Угорщини. Македонія продовжувала залишатись у складі Османської імперії, Боснія та Герцеговина була окупована військами Австро-Угорщини [4, 101]. Словенці та хорвати негативно поставились до відновлення сербської державності, оскільки самі вони продовжували перебувати у складі Австро-Угорської держави [8, 72]. Ситуація взаємного невдоволення поглиблювалась сербсько-хорватськими суперечками щодо Боснії та Герцеговини – і серби, і хорвати прагнули включити ці землі до майбутніх «Великої Сербії» чи «Великої Хорватії».

Напередодні Першої світової війни серед представників національного руху Західних Балкан були поширені дві основні ідеї. Суттю першої було налагодити співпрацю південнослов'янських народів з метою утворення єдиної держави. Друга ідея була орієнтована на реалізацію концепції послідовного інтегрального унітаризму (югославізму), що передбачала повне злиття народів у єдину югослов'янську націю. Своєрідним втіленням означених ідей стало утворення у 1918 р. Королівства СХС, хоча погляди на майбутню державу були різними: серби бачили її як унітарну і єдину; хорвати і словенці – як федерацію або конфедерацію.

Подією, яка безпосередньо передувала виникненню Королівства СХС, було підписання декларації про утворення Держави словенців, хорватів і сербів по завершенню війни. До майбутньої держави мали увійти землі південних слов'ян Австро-Угорщини, а також Сербія і Чорногорія. Декларацію підписали голова Югослов'янського комітету А. Трумбич та прем'єр-міністр Сербського королівства Н. Пашич під час їхньої зустрічі у липні 1917 р на о. Корфу [14].

Влітку 1918 р. у Боснії та Герцеговині, Воєводині, Далмації, Словенії, Хорватії почали виникати народні ради, керівництво над якими взяло Центральне народне віче, сформоване 6 жовтня 1918 р. В ніч з 28 на 29 жовтня 1918 р. було проголошено Державу словенців, хорватів і сербів [15]. Головним завданням нової держави стало об'єднання із Сербським королівством. Вже 1 грудня 1918 р. було задекларовано про утворення Королівства сербів, хорватів та словенців на чолі із сербською династією Карагеоргієвичів [7, 26-27]. Сербія та серби зайняли у Королівстві СХС панівне становище, а побажання словенців і хорватів щодо конфедеративного або федеративного устрою держави не були враховані. І хоча серби, хорвати і словенці отримали статус державотворчих націй на рівних засадах, протиріччя між народами загострились і значно поглибились.

З 1929 р. Королівство СХС було трансформовано у Королівство Югославія, назва якого мала символізувати реалізацію концепції інтегрального югославізму. Югославія була штучним утворенням, до складу якого були включені землі і народи, що різнилися за низкою базових для національного об'єднання ознак – політичних, релігійних, етнічних та духовних. У тому ж році у Югославії був введений новий адміністративний поділ на 9 бановин, кордони яких не співпадали з етнічними межами проживання того чи іншого народу [10, 250].

Втілення у життя концепції інтегрального югославізму більшість населення держави не підтримала, у тому числі і серби. Це призвело до радикалізації національних рухів, внаслідок чого

почали виникати різноманітні терористичні організації. Серед екстремістських угруповань 1930-х рр. варто виділити усташів, очолюваних А. Павеличем (Хорватія), «Внутрішню македонську революційну організацію» (Македонія), «Організацію югославських націоналістів» – «Збір» (Сербія). Найбільш відомою акцією подібних організацій стало вбивство у 1934 р. югославського короля Олександра I разом із міністром іноземних справ Франції Л. Барту у м. Марсель, яке вчинили члени «Внутрішньої македонської революційної організації» [2, 211].

На збройні виступи, демонстрації і терористичні акції влада реагувала лише застосуванням сили і посиленням політики унітаризму та централізму, які були складовими елементами концепції інтегрального югославізму. За таких обставин набула поширення радикальна і, переважно, збройна боротьба за право на самовизначення і державний суверенітет.

У роки Другої світової війни ситуація в Королівстві Югославія ускладнилась через встановлення 6 квітня 1941 р. окупаційного «нового порядку», коли територія держави була поділена між Болгарією, «Великою Албанією», Італією, Німеччиною та Угорщиною. Саме в цей період, 10 квітня того ж року, була проголошена Незалежна Держава Хорватія (далі – НДХ), що стало реалізацією концепції про «Велику Хорватію».

Усташська ідеологія стала панівною у НДХ і була спрямована на фізичне винищення сербів і частково боснійців, які відмовлялись прийняти католицизм та підкоритись новій владі. До складу держави були включені землі, які усташський уряд вважав виключно хорватськими, а саме: Боснію та Герцеговину, частину Далмації, Срему, внутрішні райони Хорватії та Славонії [2, 150].

У своїй політиці усташський уряд копіював методи фашистів і тому цілеспрямовано знищував представників нехорватського населення НДХ. Основними формами були геноцид, «етнічні чистки», організація концтаборів, серед яких найбільшими були Ясеновац (дані про загиблих коливаються від декількох десятків тисяч до одного мільйона), Стара Градішка (вбито 75 тисяч осіб), Ядовно (вбито 72 тисячі осіб) [11, 342]. Окрім цього, знищувались православні культові споруди, заборонялось використовувати кириличну абетку, відбувалось насильницьке окатоличування тощо. Так, серби у НДХ мали носити нарукавні пов'язки з латинською буквою «Р», що означало «Pravoslavac» (православний).

На території окупованої Югославії у роки Другої світової війни діяло два рухи опору. Одним з них був четницький рух на чолі з Драже Михайловичем. Основним завданням четників було відновлення Великої Югославії, а у ній «Великої Сербії» – етнічно чистої, без національних меншин [2, 162]. Другим рухом був партизанський, очолюваний Йосипом Брозом Тіто, якого підтримував Радянський Союз. Через те, що четники у своїй діяльності демонстрували зростання радикального націоналізму та шовінізму, політичні кола Югославії переорієнтувались на співпрацю із Комуністичною партією Й. Броза Тіто, рух опору якого був багатонаціональним за своїм складом, тому й підтримувався більшістю населення окупованої Югославії.

Після завершення визволення території Югославії у листопаді 1945 р. відбулись вибори до Установчої скупщини. Перемогу здобула Комуністична партія, очолювана Й. Брозом Тіто, за ініціативи якого 29 листопада була проголошена Федеративна Народна Республіка Югославія (далі – ФНРЮ). До її складу увійшли шість рівноправних республік – Боснія та Герцеговина, Македонія, Сербія, Словенія, Хорватія, Чорногорія та два автономні краї Воєводина і Косово.

Крах міфів про «Велику Сербію» та «Велику Хорватію»

Створення югославської федерації не відповідало прагненням національних кіл про формування самостійних унітарних республік. Особливо це стосувалось представників Сербії, які прагнули включити до її складу всі сербські землі Боснії та Герцеговини і Хорватії. З огляду на це політика Й. Броза Тіто, який став керівником Югославії, була спрямована на ліквідацію будь-яких проявів націоналізму. У першу чергу, Й. Броз Тіто прагнув подавити сербський шовінізм і зменшити роль сербського фактору у житті федерації. Реалізовуючи концепцію про «самоврядний соціалізм», він прагнув до злиття всіх націй в одну – югослов'янську. Саме тому будь-які прояви національних виступів жорстоко придушувались. Незважаючи на це, у кожній з республік югославської федерації розвивались національні рухи, які набули найбільш радикального характеру у Боснії та Герцеговині, Косово, Македонії, Хорватії.

Таким чином, утворення югославської федерації та протистояння проявам націоналізму в окремих її частинах фактично означало крах міфів про створення «Великої Сербії» та «Великої Хорватії». Втім, ані серби, ані хорвати остаточно не відмовились від намагань утворити власні національні держави, що стало тільки можливим після смерті Й. Броза Тіто та стало підґрунтям гострих і тривалих конфліктів упродовж 1990-х – на початку 2000-х рр.

На момент смерті Й. Броза Тіто, на одноосібній владі якого трималась вся структура югославської федерації, у травні 1980 р. у Югославії почали загостюватись кризові явища в економічній, політичній, соціальній і духовній сферах. Це позначилось і на національних відносинах, тому що деякі з існуючих протиріч переросли у відкрите протистояння на республіканському і федеральному рівнях.

Одними з перших почалися виступи у Косово, проявами яких були масові демонстрації 1981 р. з вимогами косовських албанців надати краю статус республіки. Це мало дозволити Косово вийти зі складу Югославії та стати незалежною державою або приєднатись до Албанії. Керівництво Сербії, до складу якої Косово входило на правах автономії, побачило у цьому серйозну загрозу для територіальної єдності республіки. Тому до Косово були введені війська і запроваджено військовий стан. У відповідь на такі дії сербської влади радикальне крило албанського національного руху розгорнуло кампанію за етнічно чисте Косово.

У наступні роки намагання як сербського, так і федерального урядів змінити ситуацію не мали ефективних наслідків. До того ж, загострилася ситуація у Македонії, в якій на початок 1990-х рр. албанці складали одну третину всього населення, тому почали активно вимагати надання їм автономії і прирівняти до державотворчих націй.

Переважна більшість дослідників-балканістів пов'язують початок розпаду Югославії із черговим загостренням ситуації у Косово у 1989 р. Втім, відправною точкою дезінтеграційних процесів варто вважати 1986 р., коли на головою Президії Центрального комітету Союзу комуністів Сербії було обрано С. Мілошевича. Сербське населення федерації побачило у ньому виразника своїх інтересів. С. Мілошевич, апелюючи до несправедливого територіального устрою Югославії після Другої світової війни, коли сербські території виявились роз'єднаними, відродив питання про утворення «Великої Сербії». Саме реанімація даної концепції призвела до появи та посилення у Словенії і Хорватії відцентрових тенденцій і сприяла приходу до керівництва у всіх республіках осіб, які захищали право своїх націй на самовизначення.

У результаті це призвело до відкритої національної ворожнечі у 1990-х – на початку 2000-х рр. та до масових міжетнічних конфліктів по території всієї Югославії, що увійшли в історію як «балканська криза». Зміни у федерації розпочались у 1990 р., коли у республіках пройшли перші багатопартійні вибори, на яких перемогу отримали націоналістичні партії. Їх лідери – А. Ізетбегович (Партія демократичної дії, Боснія та Герцеговина), С. Мілошевич (Соціалістична партія Сербії, Сербія), Ф. Туджман (Хорватська демократична співдружність, Хорватія), І. Ругова (Демократична ліга Косова, Косово) – стали ідеологами формування якісно нової національної політики у своїх республіках. С. Мілошевич активно пропагував ідеї утворення «Великої Сербії», А. Ізетбегович, І. Ругова, Ф. Туджман виступали за необхідність існування незалежних Боснії та Герцеговини, Косово, Хорватії відповідно. Крім того, загострення ситуації у Косово спровокувала легалізація радикальної організації косовських албанців – Визвольної армії Косова (далі – ВАК), яку очолювали А. Чеку та Х. Тачі.

Етнорелігійні протистояння, які мали давні історичні корені, посилювались взаємними територіальними претензіями. Упродовж століть етнодемографічна структура населення земель Югославії зазнавала корінних змін, тому жодна з держав не бажала віддавати частину власної території, при цьому – претендувала на чужу. До своїх держав намагались приєднати території з компактним проживаючими боснійцями, косовськими албанцями, сербами та хорватами відповідні республіки Югославії. Так, у Боснії та Герцеговині суперечки виникли між боснійцями та сербами через Республіку Сербську; у Македонії – між македонцями та албанцями за надання останнім широкої територіальної автономії; у Сербії між албанцями та сербами через Косово; у Хорватії – між сербами та хорватами через Республіку Сербську Країну (далі – РСК).

Саме ця самопроголошена республіка хорватських сербів і стала основою сербсько-хорватського протистояння у Хорватії. У 1990 р. хорватські серби почали утворювати самостійні автономні області у Книнській області, Східній та Західній Славонії, Сремі, Бараньї (територія РСК). Цей процес супроводжувався озброєнням сербів та локальними сутичками із хорватською поліцією. Дані події свідчили про небажання сербів Хорватії виходити зі складу федерації. Уряд С. Мілошевича у Сербії підтримував дії сербів Хорватії, оскільки вони дозволяли зберегти всі сербські землі в одній державі, а також сприяли реалізації концепції про утворення «Великої Сербії». Керівництво Хорватії не бажало втрачати свої території, заселені сербами, тому що вони мали стратегічне значення для держави. При цьому президент Хорватії Ф. Туджман прагнув утворити етнічно чисту «Велику Хорватію» з одним державотворчим народом. Першим кроком до цього стало прийняття Конституції 1990 р., за якою серби отримали статус національної меншини.

Республіка Сербська Країна існувала на території Хорватії упродовж 1991-1995 рр., виступаючи центром сербського сепаратизму та боротьби проти хорватської влади. Намагання уряду РСК увійти до складу Сербії не було реалізовано: Ф. Туджман не бажав втрачати значну частину територію своєї держави. У цьому його позиція була співзвучною із міжнародною – непорушність кордонів держави та дотримання права нації (хорватів) на самовизначення. Наслідком такої «негласної згоди» стала ліквідація РСК хорватською армією у ході здійснення операцій «Блискавка» (травень 1995 р.) та «Шторм» (серпень 1995 р). У такий спосіб намагання С. Мілошевича утворити «Велику Сербію» за рахунок приєднання хорватських територій із сербським населенням, зазнали повного краху.

Отже, Хорватія отримала незалежність від Сербії та при цьому зберегла території, які мала у складі югославської федерації. Втім, це не можна вважати навіть частковою реалізацією концепції про «Велику Хорватію».

Сербсько-хорватський конфлікт каталізував відцентрові тенденції у Боснії та Герцеговині, на території якої упродовж 1992-1995 рр. відбувались протистояння між сербами, хорватами, боснійцями. Боротьба протікала у відповідності до формули «два проти одного»: серби та хорвати проти боснійців, або боснійці та хорвати проти сербів. І серби, і хорвати намагались використати протистояння у Боснії та Герцеговини для територіального розширення своїх держав за рахунок приєднання земель, де проживало етнічне сербське та хорватське населення. Їх прагнення реалізувались через утворення окремих державних об'єднань на території Боснії та Герцеговини. Зокрема, боснійські серби у січні 1992 р. проголосили про створення Республіки Сербської із власними органами влади та армією [6, 231]; у липні 1992 р. у північних та південних районах Боснії та Герцеговини була утворена Хорватська держава Герцег-Босна [6, 264].

Втім, приєднати дані державні утворення до Сербії та Хорватії ані С. Мілошевич, ані Ф. Туджман не змогли. На заваді стала позиція міжнародного співтовариства, за допомогою якого у грудні 1995 р. на військовій базі Дейтон (США) були підписані Дейтонські мирні угоди [9]. За даними документами землі, на яких була проголошена Хорватська держава Герцег-Босна, та землі, заселені боснійцями-мусульманами, були об'єднані у Мусульмансько-Хорватську федерацію, і разом із Республікою Сербською всі вони увійшли до складу федеративної Боснії та Герцеговини.

Конфлікти у Хорватії і Боснії та Герцеговині вплинули на загострення міжетнічних відносин в Автономному краї Косово у другій половині 1990-х рр. У цей період і серби, і албанці проводили політику «етнічних чисток», основними елементами якої були масові виселення і депортації, геноцид, вбивства цивільних осіб. Світова громадськість звинувачувала в «етнічних чистках» та гуманітарній кризі у краї сербське керівництво на чолі із С. Мілошевичем. Апогеєм протистояння між сербами та албанцями у Косові була військова кампанія НАТО проти Союзної Республіки Югославія у період з 24 березня по 10 червня 1999 р., в результаті якої С. Мілошевич змушений був піти на переговори із представниками міжнародної спільноти [3]. До краю були введені миротворчі контингенти під егідою ООН. І хоча Косово продовжувало залишатись у складі СРЮ, проте фактично перебувало під міжнародним протекторатом. Присутність миротворців не зменшила напругу в автономному краї і не ліквідувала сепаратистські тенденції серед албанців. Цьому сприяло, з однієї сторони, підтримка Албанії, з іншої – переговори ООН, потім ЄС з керівництвом Сербії про майбутній статус Косова. Заключним етапом «косівської проблеми» стало одностороннє проголошення Косово своєї незалежності 17 лютого 2008 р., яку Сербія не визнала. Втрата Косова остаточно продемонструвала неможливість реалізувати концепцію «Великої Сербії», та фактично сприяла розвінчанню міфу про неї.

Таким чином, міфи про «Велику Сербію» та «Велику Хорватію» знайшли своє відображення у концепціях національного відродження сербів та хорватів, поява яких відповідала умовам історичного розвитку обох народів. Методи реалізації у сербів та хорватів відрізнялись тільки з початку, але під впливом зовнішніх чинників (Перша світова війна) та внутрішніх (перебування у складі різних імперій) майже уніфікували способи боротьби за утворення власних держав. Проявами цього, у першу чергу, були концепція югославізму та її практичне втілення – поява Королівства Югославія. Втім, протиріччя між сербами та хорватами у різних сферах показали недієвість даного методу реалізувати прагнення кожного народу. Наступним кроком стало схиляння до радикальних засобів утворення «Великої Сербії» та «Великої Хорватії», край яким поклав наприкінці Другої світової війни Й. Броз Тіто. Утворення федеративної Югославії підтвердило крах прагнень сербів та хорватів, хоча спроби реалізації обох ідей здійснювались під час міжетнічних конфліктів упродовж 1990-х – 2000-х рр. Але і тоді, це були здебільшого політичні маніпуляції історичним минулим для

обґрунтування планів по приєднанню територій сусідніх держав та для розпалювання ворожнечі між сербами і хорватами.

Список використаних джерел і літератури

1. Берлинский трактат. Берлин, 1/13 июля 1878 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.hrono.ru/dokum/1800dok/1878berlin.php. – Дата доступу: 12.12.2011. – Назва з титулу екрану.
2. Васильева Н. Балканский тупик?.. (Историческая судьба Югославии в XX в.) / Н. Васильева, В. Гаврилов. – М. : Гея итэрум, 2000. – 480 с.
3. Военно-техническое соглашение между международными силами безопасности (СДК) и правительствами Союзной Республики Югославии и Республики Сербии. S/1999/682 15 июня 1999 г. – С. 3-10.
4. Вулевич М. Боснія і Герцеговина: історія, становлення миру і розвиток державності на сучасному етапі / М. Вулевич // Право України. – 1998. – № 4. – С. 1000-106.
5. Гарашанин Илија Начертаније Програм спољашне и националне политике Србије на концу 1844. године [Електронний ресурс] / Илија Гарашанин. – 12 стр. – Режим доступу: http://www.srpskakruna.no/biblioteka/Ilija%20Garasanin%20-%20Nacertanije.pdf. – Дата доступу: 15.06.2013. – Назва з титулу екрану.
6. Гуськова Е.Ю. История югославского кризисна (1990-2000) / Е.Ю. Гуськова. – М. : Русское право / Русский национальный фонд, 2001. – 720 с.
7. Из сообщения об образовании Королевства сербов, хорватов и словенцев (3 декабря 1918 г.) // Хрестоматия по истории южных и западных славян : учеб. пособ. для вузов. В 3 т. / Отв. ред. Д.Б. Мельцер. – Мн. : Университетское, 1989-1991. – Т.3. – 1991. – С. 26-27.
8. Изакович З. Политические и этнорелигиозные аспекты югославського конфликта / З. Изакович // Социологические исследования. – 1996. – № 5. – С. 71-77.
9. Общее рамочное соглашение о мире в Боснии и Герцеговине [Електронний ресурс] // Письмо Постоянного Представителя Соединенных Штатов Америки при Организации Объединенных Наций от 29 ноября 1995 года на имя Генерального секретаря. A/50/790, S/1995/999. – 30 ноября 1995 г. – 135 с. – Режим доступу: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/380/73/IMG/N9538073.pdf?OpenElement. – Дата доступу: 15.12.2013. – Назва з титулу екрана.
10. Фрейдзон В.И. История Хорватии. Краткий очерк с древнейших времен до образования республики (1991 г.) /В.И. Фрейдзон. – СПб : Алетейя, 2001. – 318 с. – (Славянская библиотека. Bibliotheca slavica).
11. Чиркович М. Сима. История сербов. / Сима М. Чиркович; Пер. с сербскохорв. – М. : Издательство «Весь мир», 2009. – 448 с. – (Национальная история).
12. Fejtö F. The Yugoslavist idea / François Fejtö // Journal à Plusieurs Voix. – Autumn 1988. – vol. 1-2. – pp. 66-84.
13. Hrvatski narodni preporod [Електронний ресурс] / Hrvatska enciklopedija. – Режим доступу: http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26455. – Дата доступу: 15.07.2014. – Назва з титулу екрану.
14. Krfska deklaracija (1917.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.crohis.com/izvori/ujed.pdf. – Дата доступу: 15.07.2014. – Назва з титулу екрану.
15. Proglašenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba. 29.X.1918. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.crohis.com/izvori/ujed.pdf. – Дата доступу: 15.07.2014. – Назва з титулу екрану.

УДК 94 (4-191.2) «19»

Звягіна О.М.

МІФИ СУЧАСНОСТІ: ЦЕНТРАЛЬНА ЄВРОПА

Метою цієї статті є аналіз та пошук витоків формування сучасних стереотипів, які існують щодо образу центральноєвропейських країн в контексті західного світу. Зроблена спроба розглянути шлях формування історичного міфу, згідно з яким Західна частина Європи автоматично отримала статус «провідної», тоді як Центральна завжди матиме роль «периферії».

Ключові слова: Західна Європа, Центральна Європа, міф, стереотип, ментальна карта.

Звягина А.М. Мифы современности: Центральная Европа

Целью этой статьи является анализ и поиск истоков формирования современных стереотипов, которые существуют и связаны с образом центральноевропейских государств в контексте западного мира. Сделана попытка рассмотреть путь формирования исторического мифа, в соответствии с которым Западная часть Европы автоматически получила статус «лидера», тогда как Центральная всегда будет играть роль «периферии».

Ключевые слова: Западная Европа, Центральная Европа, миф, стереотип, ментальная карта.

Zvyagina O. Modern Myths: Central Europe

The purpose of this article is to provide an analysis and search of the origins of the modern stereotypes which are connected with the image of Central European states in the modern Western world societies. An attempt is made to analyze the way of the historical myth formation according to which the Western part of Europe automatically received a status of «leader» whereas the Central Europe was doomed to play the role of the constant periphery.

Key words: Western Europe, Central Europe, myth, stereotype, mental map.

Формування та створення історичних міфів є важливою складовою функціонування суспільства. Провідну роль у створенні національних та наднаціональних образів відіграє історична наука. Саме історичний наратив окреслює сприйняття минулого суспільством шляхом створення ментальних карт та кордонів.

Маркування географічного простору характерне для людей та спільнот всіх епох без винятку. З часів давнього світу це був один з універсальних засобів розуміння не тільки свого місця в світі, але й відокремлення власного суспільства від інших за схемою «свій-чужий». Ментальні карти не є прерогативою лише вчених чи інтелектуалів. Вони охоплюють всі верстви суспільства.

Вперше поняття «ментальна карта» було введено в науковий обіг у 1948 р. Е. Толманом та набуло широкого поширення у сімдесятих роках XX ст. [1, 201]. За визначенням географа Р. Доунза та психолога Д. Стеа ментальна карта це «абстрактне поняття, яке охоплює ті ментальні та духовні можливості, які дають нам змогу збирати, впорядковувати, зберігати, викликати з пам'яті та впорядковувати інформацію про навколишній світ» [2, 4-5; 3, 23]. Тобто, ментальна карта це створене людиною зображення навколишнього простору, яке відображає світ через призму уявлень та традицій певної групи людей чи суспільства, і вона не обов'язково повинна відповідати дійсним географічним межам. Сама ідея існування ментальних карт демонструє нам економічний, політичний та культурний контекст держав, континентів, регіонів чи субрегіонів.

Отже, ряд міфів, стереотипів, уявлень містяться в одному визначенні того чи іншого регіону. Варто наголосити, що ментальні карти можуть існувати в уяві певного суспільства чи групи спільнот протягом досить тривалого часу, але все ж є не сталими. Це не вирок, вони змінюються разом з політичними та цивілізаційними зсувами, надаючи нового змісту географічним просторам.

Говорячи про Європу чи світ в цілому свідомість, яка будується та ретранслюється шляхом візуальних образів, автоматично створює перед нами систему світу. В межах цього образу США та Європа будуть стояти окремо, а Європа не буде видаватись монолітною. Вона розіб'ється на ряд субрегіонів, зокрема Західну та Центральну.

Написання історії є складним процесом. Сама історія є динамічною, включає в себе ряд чинників та проходить крізь всі рівні життя людини та спільноти в цілому. Саме тому створення наративу окремого народу, країни чи групи країн об'єктивно іноді потребує членування географічного простору, виділення регіонів чи субрегіонів, які об'єднанні рядом факторів економічних, політичних, тощо. Та чи термін Центральна Європа є суто науковим? На жаль, ні. Саме це поняття включає нерідко в себе ряд негативних ознак.

Важливим є те, що в цьому поділі, на ментальній мапі Європи, Західна її частина автоматично отримує статус «провідної», своєрідного центру розвитку цивілізації, тоді як Центральна частина матиме статус периферії, наздоганяючого, дещо відсталого регіону.

З цього виникає питання, а чи насправді Центральна Європа є периферією відносно Західної? І головне, а чи взагалі існує Центральна Європа?

Пошук відповідей на ці питання став як ніколи актуальними сьогодні в умовах глобальних інтеграційних процесів в Європі, частиною яких поступово стає і наша країна. Суть проблеми полягає в тому, яким чином можна вписати на рівних в союз країни, які є нерівними, згідно усталених стереотипів. Отже, завдання істориків сьогодні є розгвинчування подібних міфів та пошук їх витоків.

З усього вище наведеного виникає нове питання коли, ким і навіщо було створено подібний стереотип?

Доказом необґрунтованості та відносної новостворенності міфу Центральної Європи є період раннього нового часу, який став переламним для регіону.

За часів античності та середніх віків Європа поділялась на Північ та Південь. Південь грав роль лідера, тоді як Північний регіон був синонімом варварства. З часів середньовіччя та встановленням панування на континенті християнської церкви ці поняття почали втрачати свій сенс, відбулась трансформація ментальної карти Європи, яка від тепер поділялась за релігійною ознакою. У період раннього нового часу характерним було існування трьох світів: католицького, ортодоксального, тобто православного, та мусульманського. При цьому, межі перших двох світів мали дуже відносні кордони. Так, Росія, а тоді ще Московська держава, на тлі європейської ментальної карти виокремлювалась в окремий світ, який не був близьким традиційно Заходу та характеризувався православною культурою. Паралельно в цей же період православна Україна та Білорусія до складу Московської держави не входили. Виникає питання до якого світу цінностей відносили ці країни?

Відповідь полягає в тому, що в цей час обидві православні країни входили до складу багатонаціонального та мультикультурного державного об'єднання Речі Посполитої, яка з легкої руки істориків XX ст. отримала назву Першої.

Перша Річ Посполита доби раннього нового часу була однією з найбільших держав Європи, яка у межах Чехії та Угорщині конкурувала з імператорською династією Габсбургів за домінування.

В умовах, коли європейський світ не був поділений на Захід чи Схід, а представляв собою єдину «християнську спільноту», Перша Річ Посполита в образах того часу відігравала роль «муру», «останнього бастіону» католицизму проти ортодоксів, варварів та невірних. Хоча для європейської традиції польська держава не була виключенням та єдиним «муром». Подібний статус в період раннього нового часу мали Венеція, Угорщина та Іспанія. Отже, Перша Річ Посполита та Україна, як її складова частина, вважались повноцінними складовими західноєвропейського світу та мала з ним відчуття спорідненості, яке ґрунтувалось на універсалізмі інтелектуальних фундаментів та поширеності латини, зміцненні додатково спорідненістю інституційних структур і форм самоврядування [4, 25]. Польська держава з часів середньовіччя з усіма народами які входили до її складу, незалежно від їх віросповідання, мала статус повноцінної, сильної та впливової держави європейського світу.

Звідси виникає питання, коли ж настав зсув в ментальності, що цілий регіон відійшов у тінь, втратив статус рівності та набув ярлик недолугості?

Відповідь слід шукати в епоху нового часу, а точніше в період XVIII ст. В цей час Перша Річ Посполита припинила своє існування як держава, її території були поділені між Німеччиною, Австрією та Росією. В цих умовах Україна не отримала незалежності чи автономії. Вона на ряду з іншими польськими територіями була поділена на частини, які стали складовими інших держав.

За визначенням Єви Томпсон поділи Речі Посполитої завершили процес колонізації Центральної Європи [5, 227]. Саме в цей час, коли польська держава перестала існувати як самостійне та цілісне політичне утворення, її землі почали перетворюватись на периферію. Єва Томпсон в своїй статті зазначає, що на регіон «одягли шапку-невидимку» [5, 229]. В цей час ряд держав розташованих географічно у Центральній Європі насправді перестав існувати не тільки політично, але й стали непомітними в усіх інших сферах. Зокрема, як творець культури, її суб'єкт та об'єкт. Образ країн почав деформуватись, але довершенням цього процесу стала світова історична нарація, яка створила міф недолугості регіону заради виправдання експансії та політичної агресії.

Провідну роль у формуванні стереотипів про Центральну Європу взяли на себе історики держав, які безпосередньо брали участь в поділах польських територій, тобто російські та особливо німецькі. Головним завданням була демонстрація того, що Перша Річ Посполита та її еліта не могли самостійно керувати державою, демонстрація недолугості політичного та інтелектуального розвитку регіону заради виправдання власної загарбницької політики та утвердження своїх прав на панування над народами Центральної Європи. Одним з доказів, який використовувала тогочасна німецькомовна історіографія, доводячи недолугість та недорозвиненість народів Центральної Європи, зокрема Першої Речі Посполитої, було існування ідеології сарматизму. Сарматизм сформулювався та закріпився у другій половині XVII ст. і характеризувався неприйняттям нічого «чужого» [6, 74]. Це було свідоме несприйняття нічого непольського, внутрішня замкнутість, які призвели до того, що в очах Європи Польща поступово у XVIII ст. ставала оплотом варварства та безладу [6, 74]. Хоча це бачення не було сталим і відокремленість Першої Речі Посполитої від решти Західного світу лише

допомогло в формуванні стереотипів щодо неї, тоді як лише сторіччя назад в часи економічної та політичної стабільності в регіоні серед європейських країн панувала зовсім інша думка.

Історичні наративи та літературні доробки великих держав доби Просвітництва, зокрема імперій Російської та Германської, стали основою для перекроювання ментальних карт регіону, як результат, Центральна Європа втратила контроль над власним образом [5, 230].

У XIX ст. з'являється поняття Східної Європи, яке до завершення Першої Світової війни було покликано замінити собою термін Центральної Європи [7, 27-29]. З цього періоду центральноєвропейський регіон почали асоціювати виключно з Росією, надаючи йому загальної назви та статусу Східної Європи. Під впливом історіографії та літератури XIX ст. складається враження, що між Німеччиною та Росією взагалі не існувало інших народів та держав. Саме тому різке повернення на міжнародну арену ряду держав Центральної Європи після Першої Світової війни було сприйнято неоднозначно. В ментальності пересічного європейця ці країни не мали жодних досягнень, були новоствореними, відсталими периферіями колись великих імперій, які включали в себе на кордонах напівварварські народи.

Остаточно поділ Європи на регіони з особливим змістом завершили геополітичні процеси які проходили після Другої Світової війни. Поява «залізної завіси» та відокремлення країн регіону від західного світу не було позбавлене ідеологічного забарвлення, яке ґрунтувалось на створені образу ворога, що остаточно закріпило стереотип відокремленості та недолугості Центральної Європи.

Можна зробити висновок, що термін «Центральна Європа» є давнім ментальним стереотипом сучасного світу. Він включає в себе ряд країн: Польщу, Чехію, Угорщину, Білорусію та, що особливо важливо для нас, Україну. Центральна Європа як сталий образ міцно зайняла свої позиції у ряді історичних міфів починаючи з періоду другої половини XVIII ст. Цей образ уособлює в собі регіон між Західною Європою та напівазіатською Росією, який має нестабільну економічну та політичну ситуацію, відрізняється периферійністю відносно центру та має наздоганяючу модель розвитку. Тобто, апріорі Центральна Європа з періоду нового часу сприймається європейцями в якості недорозвинутого регіону, який не спроможний самостійно витворити культурні чи інші наднаціональні цінності. З XVIII ст. він не є повноцінним членом західного альянсу, а лише виступає в якості «молодшого брата» серед своїх «західноєвропейських родичів».

Так, сучасний світ базується на ряді стереотипів, які пов'язані з ототожненням того чи іншого регіону з певною традицією та рівнем життя. Все ж, поданий поділ не позбавлений політичного забарвлення, а скоріше на ньому грунтуєтсья. Так, витвором періоду нового часу стала Центральна, а згодом Східна Європа, яка сформувалась в образ периферійності. Це сталий міф сучасності, який автоматично зробив цілі народи та держави регіону вимушеними доводити власну значимість та європейську приналежність, яка з початку була їм принагідна, але в силу політичних та ідеологічних причин була викреслена з їх історії.

Список використаних джерел і літератури

1. Tolman E. C. Cognitive Maps in Rats and Men / E. C. Tolman // Psychological Review. – 1948. – № 55. – P. 189–208.
2. Шенк Ф. Б. Ментальные карты : конструирование географического пространства в Европе / Ф. Б. Шенк // Политическая наука. Политический дискурс : история и современные исследования. – 2002. – С. 4–17.
3. Downs R., Stea D. Maps in Minds : Reflections on Cognitive Mapping / Roger Downs, David Stea. – N.Y. : Harper & Row, 1977. – 204 p.
4. Камінський С. А. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505-1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура / Анджей Сулима Камінський ; [пер. з пол. Я. Стріхи]. — К. : Наш час, 2011. – 263 с.
5. Томпсон Е. Історія Центральної Європи як постколоніальна нарація / Ева Томпсон. – Україна Модерна. – 2010. – № 5 (16). – С. 227–234.
6. Лескинен М. В. Мифы и образы сарматизма : Истоки национальной идеологии Речи Посполитой / М. В. Лескинен. – М. : Ин-т славяноведения РАН, 2002. – 178 с.
7. Redtenbacher C. Kognitive Karten im Spielfilm / C. Redtenbacher // Cognitive Maps und Medien. Formen mentaler Reprsentation bei der Medienwahrnehmung. 1996. – S. 15–72.

УДК 94 (477.70) «19/20» ***Білівненко С.М.***

«ЧИ ІСНУЮТЬ «ІНШІ» УКРАЇНЦІ»?: СВІТОГЛЯДНІ СТЕРЕОТИПИ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ XX – початку XXI ст.

Стаття актуалізує наукові пошуки Запорізького наукового товариства ім. Якова Новицького у галузі дослідження усної історії Степової України. Висвітлюються світоглядні імперативи та стереотипи сільського населення Степової України у власній самоідентифікації та ідентифікації представників інших регіонів України. Аналізується комплекс усних інтерв'ю, зібраних в різних регіонах півдня України, на основі чого робиться висновок про тенденції формування ментальних стереотипів та фактори впливу на дані світоглядні особливості.

Ключові слова: стереотипи, усні інтерв'ю, Степова Україна, світогляд.

«Существуют ли «другие» украинцы»?: мировозренческие стереотипы сельского населения Степной Украины XX – начала XXI в.

Статья актуализирует научные исследования Запорожского научного общества им. Якова Новицкого в области изучения устной истории Степной Украины. Освещаются мировоззренческие императивы и стереотипы сельского населения Степной Украины в собственной самоидентификации и идентификации представителей других регионов Украины. Анализируется комплекс устных интервью, собранных в различных регионах юга Украины, на основе чего делается вывод о тенденции формирования ментальных стереотипов и факторы влияния на данные мировоззренческие особенности.

Ключевые слова: стереотипы, устные интервью, Степная Украина, мировоззрение.

«Do the «Other» Ukrainians Exist?»: Mental Stereotypes of the Steppe Ukraine Village Dwellers in the XXth – Early XXIst Century

The report summarizes the scientific research of Novitskyi Zaporyzhzhya Scientific Society in the sphere of Steppe Ukraine oral history. The mental imperatives and the stereotypes of the Steppe Ukraine village dwellers in the mirror of their self-identification or identificational characteristics made by the representatives of other Ukrainian regions are shown. The complex of oral history interviews, taken in different areas of the Southern Ukraine region is analyzed, the conclusion about the main tendencies of the mental stereotypes formation and the factors of influence on these mental features transformations is carried out.

Key words: stereotype, oral history interviews, Steppe Ukraine, mental features.

Питання регіональних відмінностей завжди було ключовою проблемою для існування будь-якої держави. Будь-яка сучасна держава є конгломератом територій, населення яких передуває в історичній опозиції по відношенню один до одного. Більш того, певна частка населення зі зброєю в руках протистояли один одному, що породжує більш сприятливий грунт для подальших конфліктів. Проте, як показує сучасний перебіг подій, чим далі від останнього збройного конфлікту, тим більшу роль відіграє не історичні реалії, а історична пам'ять. Остання починає відігравати більшу роль у свідомості населення . Зрозуміло, що історична пам'ять є доволі складним феноменом. Досить часто в ній поєднується та мирно уживаються абсолютно суперечливі уявлення та міфи про минуле. Побутує думка, що «історична пам'ять, на відміну від історичної науки, є спрощеними колективними сприйняттями фактів свого минулого членами національної спільноти». Проте, як показала багаторічна діяльність членів Запорізького Наукового товариства імені Я.П. Новицького [4-6] спрощеними є лише сприйняття подій віддалених на дві-три сотні років, що ж стосується більш близького періоду, то завдяки механізмам сімейно-родової пам'яті уявлення про минуле є більш складним та емоційно насиченим. Хоча, дійсно, справжньою цінністю пам'яті є власне не самі факти минулого, скільки образи цих фактів та метаморфози подій минулого в уяві людей. В тоталітарних суспільства загальноісторична пам'ять формується державною ідеологічною машиною за «лінійною» схемою, при зміні очільників держави впродовж декількох місяців, а то і днів пам'ять піддається насильницькій корекції. В демократичному суспільстві загальнонаціональна історична пам'ять – це культурна та ідеологічна угода між певними різновидами малих моделей пам'яті, які належать різним соціальним прошаркам та певним ідеологічним та громадсько-політичним рухам, що їх представляють. Проте завжди існували та продовжують існувати антагоністичні моделі пам'яті, носії яких відкидаються будь-яку можливість прийняти точку зору своїх опонентів. Для XX століття

характерна була боротьбі між прибічниками космополітичного підходу до сприйняття історії та націоналістичного (патріотичного). Проте останній підхід цілком випливає із головної особливості функціонування колективної пам'яті – національний принцип поділу людського світу. І він притаманним для переважної більшості людства.

У кожної із націй є свої загальнообов'язкові давно визначені ментальні правила поведінки, що розповсюджуються звичайно лише на членів тільки цієї нації. Головною та визначальною метою національної складової об'єктів створення та підтримки існування цілого суспільства є виховання стану підкорення цим спільним правилам національної гри.

Історичний досвід в національній пам'яті людини завжди існує в межах його власного досвіду. Будь-який носій національної ідентичності безпосередньо не брав участі у подіях такого свого минулого, але він уявляє причетність до нього. Представник громади вважає сприйняте минуле нації своїм минулим, своє власне життя, свою біографію черговою ланкою, що продовжує історичний ланцюг нації із минулого через сьогодення в майбутнє. Поняття «власної історії» розуміється через об'єктивну відокремленість від чужих національних історій та через індивідуальну злитість зі своєю.

Найбільше впливає на формування «власної історії» період дитинства (сімейне виховання, система освіти, засоби масової комунікації, художня і спеціальна література й т.п.). В сучасній школі дітям починають формувати спрощену лінійну модель історії, що вже у роки сформованості особистості стане матрицею його особистої історичної пам'яті. Така матриця розміщується у свідомості носія національної ідентичності на рівні зрозумілих істин, і не може бути піддається ним критиці. Пізніше, людина порівнює весь новий набутий багаж історичних знань, в тому числі і сімейний із попередньо засвоєним, але досить часто сімейна «сімейна модель пам'яті» перемагає. Вона є спрямовуючою силою активності індивіда у певній ситуації (спортивні турніри, конкурси, самоосвіта, підтримка виробника, війни, тощо), але крім того, вона є і певним кордоном (що у сучасному світі є не досить міцним), який обмежує активність індивіда напрямком конкретного свого, а не іншого національного фактору.

Створення матриці історичної пам'яті є необхідною умовою для існування загалом суспільства, а особливо держави. Тому вона виступає наслідком цілеспрямованої роботи зацікавлених структур суспільства по вихованню лояльного до нації й її політичного режиму громадянина. Одночасно, вона стає й умовою подальших активних дій у напрямку укріплення позицій цієї ж нації, і таким чином виступає схемою виробництва національних практик. Матриця історичної пам'яті обумовлює виробництво зовнішніх національних практик під виглядом внутрішніх структур особистості, що в свою чергу реалізуються на практиці.

В основі реалізації акту пам'яті, на якому ґрунтуються усно-історичні дослідження, є процес синхронізації індивідом автобіграфічної пам'яті з колективною, адже саме спогади та інший історичний матеріал що транслюється респондентом є джерелом інформації. Перші дослідження соціальної пам'яті зароджуються в надрах соціології, оскільки через активне використання ін-терв'ю як методу вивчення суспільства науковці зіткнулися з питаннями механізму мнемонічного апарату людини, як окремо узятої, так і соціуму загалом. Зважаючи на широкі міждисциплінарні можливості усної історії та нагальну потребу з'ясування ступеня взаємопроникнення та взаємовпливу індивідуальної та колективної пам'яті, а звідси й встановлення інформативних можливостей усних наративів.

Усна історія, гуманістична сутність якої реалізується не лише через об'єкт дослідження, але й набір методичного інструментарю, в основі своїй спирається на мову, як феномен людського суспільства, розуміючи її не тільки як набір знаків, а перш за все, як комунікативний акт, через який саме і транслюється та акумулюється історико-культурний досвід. Отримавши від соціології у спадок методи інтерв'ювання, усні історики намагалися прилаштувати їх адекватно до потреб власних антропоцентричних пошуків, в яких індивідуальний досвід людини був поставлений на передній план як призма, що проецирує найприхованіші елементи структури соціуму.

Практичною реалізацією такого прагнення, стала розробка проблем повсякденного буття людей та локалізації дослідницьких проблематик, що нерозривно пов'язано із включенням ментальних структур до предмету дослідження та переорієтацією пізнавального фокусу з макрорівня, де домінуюче положення займають держава та геополітичні процеси, на мікрорівень, в якому прерогатива належить людині, як творцеві та безпосередньому учасникові тієї самої історії [6, I-IV].

Однією з фундаментальних складових усноісторичного дослідження є процес безпосереднього створення усного джерела через комунікативний зв'язок двох суб'єктів – інтерв'ю. Інтерв'ювання являє собою доволі складний процес фіксації інформації насичений не лише вербальними знаками, але й певним емоційним та соціально-психологічним навантаженням. Тому

звернення до досвіду соціологічного інтерв'ю буде не лише виправдане, а й необхідне. Міждисциплінарність усної історії як методу робить можливим обмін наробками та методиками із іншими Перехід від доджерельної до джерельної стадії побутування усних повідомлень відбувається в результаті інтерв'ю. У процесі інтерв'ювання кожна із сторін впливає одна на одну. Історик обирає респондентів, обирає тему та запитання для розмови. Навіть якщо інтерв'юер тільки слухає і не ставить запитань, його присутність впливає на атмосферу, в якій людина згадує минуле та розповідає про нього. У ході розмови уявлення історика про минуле можуть передаватися респонденту та впливати на його відповіді. Таким чином, у створенні нового джерела беруть активну участь обидві сторони. Тому принципи вибірки респондентів, підготовки інтерв'ю та формулювання запитань є суттєвими факторами, що впливають на зміст усного повідомлення [9].

Сучасне населення Степової України є результатом бурхливих процесів колонізації XIX століття [8] та не менш значимих, а можливо й більше міграційних рухів XX століття [7]. Власне сільське населення завжди було більш консервативним у сприйнятті «свій/чужий», наприклад для традиційного місцевого населення питання «корінний» чи «сторонець, приїзжий» було актуальним впродовж двох-трьох поколінь, і ці процеси спостерігалися впродовж ще першої половини XX століття. З другої ж половини XX століття приналежність до «малої батьківщини» поступається ідентифікації обласній, а разом із тим посилюється вплив ідеологічних факторів, які формують образ «правильного» українця Степової України. Це насамперед лояльна до радянської влади особа, що має міфологізоване козацьке коріння, є непрактикуючим православним, говорить південноукраїнськими говірками (сумнозвісний «суржик») і при цьому протиставляє себе «западенцям», які є «нетакими», «іншими». При цьому особливо на офіційному рівні акцентувалося, що «іншими» ті були в минулому, а тепер все змінюється [3, Арк. 4]. Значка частина пересенців із західноукраїнських територій повністю прийняла правила гри та включилася в процеси уніфікації свідомостей та узгодження історичної пам'яті. Проте, після утворення в 1991 році України як окремої держави, процеси дещо ускладнилися, виявилося, що «правильні українці» живуть саме на захід від Дніпра, бо вони дотримуються традиційних звичаїх та обрядів, також в більшості є практикуючими християнами. Єдине в чому сільське населення Степу не погоджувалося, то це питання мови, вважалося, що там говорять «по-польськи», неправильно [1, Арк.17]. Загалом подібні процеси є притаманними і для сучасного українського населення Степової України, які загалом відчувають себе єдиними із представника інших регіонів сучасної України, проте досить чітко виокремлюють свою ідентичність та свої ментальні особливості.

Список використаних джерел і літератури

1. Рукописний відділ Запорізького відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України (РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського). – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 16. – Спр. 43.
2. РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 16. – Спр. 24.
3. РВ ЗВ ІУАД ім. М.С. Грушевського. – Ф. 8. "Археографічні експедиції". – Оп. 16. – Спр. 17.
4. Усна історія Степової України / Запорізький край. – Запоріжжя : АА Тандем, 2010. – Т. 9. – 412 с.
5. Усна історія Степової України / Запорізький край. – Запоріжжя : АА Тандем, 2008. – Т. 2. – 512 с.
6. Усна історія Степової України. – Запоріжжя : АА Тандем, 2012. – Т. 10. – 536 с. + XXIV с.
7. Бугреева А., «Степова Україна»: из пришлого – в будущее (к вопросу сохранения историко-культурных традиций населения и развития музейного дела Одесщины) / Бугреева А., Ю. Слюсарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://history.odessa.ua/publication3/stat04.htm – Дата доступу: 10. 04. 2013. – Назва титулу з екрану
8. Дружинина Е.И. Южная Украина в 1800-1825 гг. – Москва: Наука,1970. – 383 с.
9. Іріоглу Ю. Питання структури інтерв'ю в усно історичному дослідженні / Іріоглу Юрій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nzzpmv/2011_23/Irioglu.pdf – Дата доступу: 17. 05. 2013. – Назва титулу з екрану

УДК 94:327.54(470+571+73) «19» ***Покляцька В.В.***

ІМАГОЛОГІЯ РАДЯНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ ВІДНОСИН ЧАСІВ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуто імагологію як напрям наукових досліджень, спрямований на вивчення образу «іншого». Охарактеризовані основні поняття, які є важливими для розкриття теми «образу ворога» як складової державної ідеології СРСР та США у роки Холодної війни, як то: ідентичність, стереотип, міф. Здійснено спробу дати визначення категорії «образ ворога».

Ключові слова: імагологія, «образ ворога», ідентичність ,стереотип, міф.

Покляцкая В.В. Имагология советско-американских отношений времён Холодной войны: методологические аспекты исследования

В статье рассмотрена имагология как сфера научных исследований, направленная на изучение образа «другого». Охарактеризованы основные понятия, которые являются важными для раскрытия темы «образа врага» как составляющей государственной идеологии СССР и США в годы Холодной войны, такие как: идентичность, стереотип, миф. Осуществлена попытка дать определение категории «образ врага».

Ключевые слова: имагология, «образ врага», идентичность, стереотип, миф.

Pokliatska V. Imagology of the Soviet-American Relations During the Cold War Period: Methodological Aspects of Research

In the article imagology is interpreted as the sphere of scientific research, destined for the study of the image of «the other». Basic concepts that are important for the disclosure of the problem of the «image of the enemy» as the important part of the state ideology of the Soviet Union and the United States during the Cold War are characterized, namely: identity, stereotype, myth. An attempt is made to define the category of the «image of the enemy».

Key words: imagology, «the image of the enemy», identity, stereotype, myth.

При дослідженні будь-яких конфліктів варто враховувати той факт, що ідеологія відіграє важливу роль у їх розгортанні та вирішенні. При цьому, під час будь-якої війни базовою складовою ідеології стає «образ ворога», який дозволяє сконсолідувати суспільство перед загальною загрозою, протиставити його супротивнику. При вивченні такого конфлікту як Холодна війна та її конкретно-історичних проявів важливою складовою має стати дослідження «образу ворога» та його інтерпретації з боку двох головних учасників протистояння – СРСР та США. Однією з основних сфер розгортання біполярного суперництва була ідеологічна, а отже, для керівництва обох наддержав важливим було за допомогою всіх можливих засобів впливу на масову свідомість формувати образ супротивника як такого, що несе постійну загрозу. Дослідити радянсько-американські відносини періоду Холодної війни через такий вимір як масова свідомість та сформований у ній «образ ворога» дає змогу імагологія, яка є окремим науковим напрямом, об'єктом вивчення якого є образ «іншого», «чужого», а в контексті історичних досліджень – уявлення про інший народ та країну, які формуються у масовій свідомості того чи іншого суспільства на певному історичному етапі [6, 251].

У даній статті здійснено спробу узагальнити основні поняття, які є ключовими у такому напрямку наукових досліджень як імагологія, а саме «ідентичність», «стереотип», «міф», образ «свого» та «іншого». Це є важливим через можливість різного трактування тих чи інших термінів. Розглянемо їх детальніше.

Імагологія, як окремий напрямок наукових досліджень, була зароджена у рамках літературної компаративістики, та згодом – з 1990-х рр. – почала використовуватися в інших науках. На сьогодні сформувалось багато відгалужень, предметом наукових розвідок яких є образ «іншого»: літературна імагологія, історична, потестарна (як один з різновидів історичної), фольклорна, художня тощо. У тому числі, як самостійний науковий напрям активно розвивається імагологія міжнародних відносин. На думку Журавльової В.І., доктора історичних наук, керівника Науково-освітньої програми з американістики Російського Державного Гуманітарного Університету, метою досліджень в рамках цього напряму є вивчення транснаціональних образів, стереотипів сприйняття, співставлення «Свого» та «Чужого», розуміння ролі «Інших» у вибудові національної «Я-концепції» [2, 143].

Проблеми імагології активно розробляються в Україні та за кордоном. Про існування в Україні зацікавленості щодо імагологічних дослідженень свідчить низка публікацій та наукових

заходів. Так, можна назвати проведену у 2005 р. в Інституті історії України НАН України міжнародну наукову конференцію «Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації» під головуванням директора Інституту, академіка Смолія В.А. Доповіді стосувалися етноісторіографічних стереотипів, образу «іншого» в українській, польській, білоруській історії. Здебільшого тематика доповідей була прикладною. Серед учасників конференції слід відмітити Яковенко Н.М., Зашкільняка Л.О., Удода О.А., Касьянова Г.В.

Серед закордонних вчених слід відмітити А. Мельвілля та Дж. Франка, Дж. Лерсена, Р. Робіна тощо [9; 10; 11]. Дана тематика досліджень є доволі актуальною і на пострадянському просторі. Так, серед білоруських істориків можна відмітити Кіштимова А.Л., Сагановича Г.М., Кузнецова І.М. Значно більше досліджень у цій царині проводять російські вчені. Тим чи іншим аспектам імагологічних досліджень присвятили свою увагу такі російські історики як Журавльова В.І., Ложкіна А.С., Попова А.А., Костерева О.А., Рябов О.В., Колесникова А.Г., Рєпіна Л.П. та інші. Найбільш активними є пошуки у контексті російсько-американських відносин.

При вивченні «образу ворога» слід враховувати те, що одним з ключових понять у даних дослідженнях є «ідентичність» – психологічне уявлення людини про своє «Я», яке характеризується суб'єктивним відчуттям своєї індивідуальної самототожності та цілісності; ототожнення людиною самої себе (частково усвідомлюване або частково не усвідомлюване) з тими чи іншими типологічними категоріями (соціальним статусом, статтю, віком, роллю, зразком, нормою, групою, культурою тощо) [3]. Ідентичність не є вродженою властивістю для людини. Вона поступово формується у рамках соціального спілкування, виховання, навчання. Таким чином, вона є результатом поступової адаптації та особистісної інтеграції індивіда у суспільство. У залежності від того, з яким груповим утворенням ідентифікує себе людина, можна передбачити її поведінку, бо вона на підсвідомому рівні сприймає всі ціннісні норми, погляди групи.

Важливим поняттям при дослідженні «образу ворога» у наддержавах у період Холодної війни є «міф». Згідно сучасних досліджень, міфи можна розділити на архаїчні, художні та політичні, або ідеологічні. Починаючи з періоду історії Нового часу і до сьогодення найбільш поширеною є остання форма міфів – політична. Саме функціонування політичних міфів є одним з основних інструментів маніпулювання масовою свідомістю.

У «Новій філософській енциклопедії» політичний міф визначається як «перетворена форма політичної свідомості, у якій знання та розуміння фактів політики заміщується образами, символами, вимислами, легендами та вірою в них» [4].

Головною метою створення та поширення політичних міфів є досягнення певних політичних цілей (боротьба за владу, легітимізація влади тощо). Характерні риси політичного міфу, які відрізняють його від класичних міфів, є: конкретизація актуальної політики; раціоналізація засобами спрямованого навіювання (пропаганда, зміст відповідної ідеології); можливість стихійного виникнення, але частіше за все створення міфів є цілеспрямованим; використання як ефективного засобу політики; виникнення в індивідуальній свідомості і подальша «колективізація», яка сприяє перетворенню у факт суспільної свідомості. Так, одним з базових політичних міфів у Радянському Союзі, у тому числі в період Холодної війни, була ідея про досягнення «світлого комуністичного майбутнього» та неминучого кінця капіталістичного ладу.

Ключовими термінами в імагологічних дослідженнях є образ «свого» та «чужого», «іншого». Категорія «образ іншого» невід'ємно співіснує з категорію «образ свого». «Інші», «чужі» ототожнюються з групою «вони» по відношенню до групи «ми» і використовуються для визначення не таких як «ми», не схожих на «нас». Ці образи функціонують у свідомості будь-яких соціальних груп, колективів, народів з давніх часів. Людству притаманне ділення світу на «ми» та «вони». В основу «образу іншого» покладено несхожість, наявність специфічних рис у культурах різних народів, держав, соціальних груп тощо.

Історично перші прояви усвідомлення людьми «іншого» можна простежити ще в епоху первіснообщинного ладу, коли формувалися перші об'єднання людей з певними груповими нормами, цінностями і які ототожнювали себе із своєю групою через різницю з іншими. В античному суспільстві це ділення знайшло прояв у формуванні поняття «варвари» для позначення інших народів. В епоху середньовіччя у християнському світі цей образ ототожнювався з мусульманами. У XX ст. яскравим прикладом образу «іншого» стало протиставлення країн з комуністичним ладом і капіталістичних.

Втім, в умовах конфронтації, військової загрози образ «іншого» перетворюється на образ «ворога», в якому, у свою чергу, підкреслюються і навіть гіпертрофуються негативні риси, ворожість. У даному випадку «інший» вже сприймається як супротивник. Формування образу «ворога»

спрямовано переважно на підтримку у суспільстві стану негативного відношення до «чужого», готовності до боротьби з ним у будь-який момент. Характерними рисами образу «ворога» є несхожість, жорстокість, агресивність, ворожість. «Інший» позбавляється будь-яких позитивних рис.

У дослідженнях психологів поняття «ворог» трактується як певна межа психологічної альтернативи «ми-вони», коли «вони» потрапляють до категорії «нелюдів», «дикунів». У цьому випадку «чужий» малюється чорними фарбами, викликає відразу, презирство і гнів [7].

Більшість дослідників дотримується думки, що в основу формування «образу ворога» покладено не лише діяльність пропагандистів. Значну роль відіграють національні та етнічні стереотипи, що вже існують у масовій свідомості на момент створення «образу ворога». Так, наприклад, російський дослідник Л. Гудков відмітив, що для актуалізації «образу ворога» необхідно враховувати вже існуючі стереотипи у свідомості мас. Пропаганда є дієвою лише у тому разі, коли вона відповідає певним очікуванням, потребам і запитам суспільства, легендам, міфам, стереотипам, ідеям і уявленням, що вже поширенні у суспільній свідомості [1].

Актуальним «образ ворога» стає в той період, коли суспільство знаходиться у стані сильної соціальної напруги, істинні причини якої не лежать на поверхні. У подібних ситуаціях суспільство починає відчувати необхідність консолідуватися в єдине ціле перед обличчям колективної небезпеки. Будь-який «образ ворога» повинен формувати уявлення про те, що він є небезпечним, що він несе загрозу базовим цінностям того чи іншого суспільства і тим самим він вимагає від суспільства об'єднатися навколо авторитетної влади, що гарантує колективну безпеку і захист.

Таким чином, «образ ворога» – це певна ідеологічна конструкція у суспільній свідомості, яка цілеспрямовано формується пропагандистами для підтримки внутрішньо- та зовнішньополітичного курсу держави з урахуванням вже існуючих етнічних та національних стереотипів, і стає актуальною у період соціальної напруги та колективної небезпеки. Саме тому, «образ ворога» відіграє ключову роль у періоди воєн та глобальних конфронтації, допомагає згуртувати суспільство заради перемоги над зовнішнім супротивником. Цю специфіку «образу ворога» необхідно враховувати не тільки при дослідженні подій минулого, а й для аналізу поточних політичних процесів, в яких «образи минулого» використовуються як один із важелів політичного впливу.

При вивченні «образу ворога» як складової державної ідеології слід враховувати те, що він виконує наступні функції: формує самоідентифікацію, самоусвідомлення народу; консолідує суспільство (в умовах боротьби із зовнішнім супротивником усі протиріччя відходять на другий план); забезпечує психологічну підтримку народом зовнішньополітичного курсу держави (навіть у разі війни, агресії); сприяє відволіканню уваги від внутрішніх проблем у державі; спрямовує агресію за межі держави.

Так, у роки Холодної війни у радянській та американській суспільній свідомості основним зовнішнім ворогом представлялася протилежна наддержава. В США постійно поширювалася думка про «радянську загрозу», про експансію СРСР в країни Третього світу. В СРСР – аналогічно, США зображувалися як агресор, «імперіалістичний хижак».

У суспільній свідомості «образ ворога» формується шляхом стереотипізації. Виходячи з цього, однією з ключових категорій імагології є «стереотип». Згідно визначення, наведеного у глосарії з політичної психології, стереотип – це «стандартизований, схематизований, спрощений та сплощений, зазвичай яскраво емоційно забарвлений образ будь-якого соціально-політичного об'єкта (явища, процесу), який володіє значною стійкістю, але фіксує у собі лише деякі, інколи несуттєві його риси» [5]. Таким чином, основними рисами стереотипів є: емоційна забарвленість, відносна стійкість, неповність об'єкту. Зазвичай стереотипи виникають в умовах дефіциту інформації.

Британський психолог А. Тешфел виділив основні соціально-психологічні функції стереотипізації, серед яких: забезпечення соціальної ідентичності будь-якого індивіда з його групою, суспільством; пояснення існуючих відносин між групами, у тому числі пошук причин важких, негативних соціальних подій; виправдання характеру тих чи інших міжгрупових відносин, наприклад реакційних політичних доктрин за рахунок впровадження у масову свідомість негативних стереотипів по відношенню до переможених народів [8].

Стереотипи формуються у контексті відображення об'єктивної дійсності, а також у процесі комунікації, що і дає можливість маніпулювати масовою свідомістю. Сьогодні цей термін дуже часто використовується для пояснення та характеристики процесів, які притаманні тій чи іншій культурі, ідеології, державній політиці тощо.

Таким чином, імагологія є важливим інструментом, за допомогою якого можна досліджувати ідеологічний вимір протистояння часів Холодної війни між СРСР та США. З огляду на те, що базовою складовою біполярного суперництва було протиставлення «своїх» «чужим», формування та

підтримування образу протилежної наддержави як головного зовнішнього ворога було одним з основних у зовнішній політиці головних учасників тієї війни. Певні стереотипи та міфи, які склалися та функціонували у роки Холодної війни, мають свій вплив і на сьогоднішнє сприйняття масовою свідомістю тих чи інших суспільств. Тому імагологічні дослідження мають не тільки науково-теоретичне, а й практичне значення, бо можуть використовуватися при аналізі сучасного стану міжнародних відносин.

Список використаних джерел і літератури

1. Гудков Л. Идеологема врага [Електронний ресурс] / Л. Гудков // Негативная идентичность : статьи 1997-2002 гг. : авторский сборник. – М. : Новое литературное обозрение, 2004. – Режим доступу: http://psyfactor.org/lib/gudkov1.htm. – Назва з титулу екрану.
2. Журавлева В. И. Изучение имагологии российско-американских отношений по обе стороны Атлантики : итоги и перспективы / В. И. Журавлева // Американский ежегодник, 2008–2009. – М., 2010. – С. 142–166.
3. Николаев В. Г. Идентичность [Електронний ресурс] / В. Г. Николаев // Культурология XX век : энциклопедия. – М., 1996. – Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_culture/ – Назва з титулу екрану.
4. Новая философская энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/8682/%D0%9C%D0%98%D. – Назва з титулу екрану.
5. Ольшанский Д. В. Стереотип [Електронний ресурс] / Д. В. Ольшанский // Глоссарий по политической психологии. – М. : РУДН, 1996. – Режим доступу : http://vocabulary.ru/dictionary/8/word/stereotip.– Назва з титулу екрану.
6. Ощепков А. Р. Имагология / А. Р. Ощепков // Энциклопедия гуманитарных наук. – 2010. – № 1. – С. 251–253.
7. Солдатова Г. Может ли другой стать другом : тренинг по профилактике ксенофобии [Електронний ресурс] / Г. Солдатова, А. Макарчук. – М. : Генезис, 2006. – Режим доступу : http://psyfactor.org/lib/xenophobia.htm. – Назва з титулу екрану.
8. Стефаненко Т. Г. Этнические стереотипы – функции и свойства [Електронний ресурс] / Т. Г. Стефаненко. – Режим доступу : http://psyfactor.org/lib/stereotype8.htm. – Назва з титулу екрану.
9. Frank J. D., Melville A. Y. The Image of the Enemy and the Process of Change [Електронний ресурс] / Jerome D. Frank, Andrei Y. Melville. – Режим доступу : http://www-ee.stanford.edu/~hellman/Breakthrough/book/chapters/frank.html. – Назва з титулу екрану.
10. Leerssen J. Imagology : History and method [Електронний ресурс] / J. Leerssen. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/#q=joep+leerssen+imagology– Назва з титулу екрану.
11. Robin R. The Making of the Cold War Enemy [Електронний ресурс] / Ron Robin. – Режим доступу : http://press.princeton.edu/chapters/s7079.pdf. – Назва з титулу екрану.

УДК 930.2(470+571)

Суховерська І.І.

КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ ЯК ЕФЕКТИВНА СТРАТЕГІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ СУЧАСНОЇ РОСІЇ (ПРИКЛАД НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ)

Стаття присвячена аналізу державної політики пам'яті сучасної Росії через характеристику комеморативних стратегій, присвячених німецько-радянській війні, а саме: діяльності влади у сфері музейної політики та спорудження пам'ятників, відзначення особливо значущих подій війни.

Ключові слова: історична пам'ять, державна політика пам'яті, комеморація, німецько-радянська війна, Велика Вітчизняна війна.

Суховерская И.И. Коммеморативные практики как эффективная стратегия государственной политики памяти современной России (пример немецко-советской войны)

Статья посвящена анализу политики памяти современной России сквозь характеристику коммеморативных стратегий, посвященных немецко-советской войне, а именно: деятельности власти в области музейной политики и строительства памятников, празднование особо значимых событий войны.

Ключевые слова: историческая память, государственная политика памяти, коммеморация, немецко-советская война, Великая Отечественная война.

Sukhoverska I. Commerative Practice as an Effective Strategy for Modern Russian State Memory Policy (German-Soviet War Example)

The article is dedicated to the analysis of modern Russian memory policy through the characteristic of commemorative strategies dedicated to German-Soviet War, namely government activities in the sphere of museum policy and monuments building, celebrating the most important events of the War.

Key words: historical memory, state memory policy, commemoration, German-Soviet War, The Great Patriotic War.

В останні роки зацікавлення феноменом історичної пам'яті на пострадянському просторі помітно зросло через її здатність керувати сучасним і майбутнім крізь призму сприйняття минулого, прогнозувати національні настрої щодо важливих історичних подій. Колишні радянські республіки розпочали процес переосмислення та аналізу історії для пошуку опори своєї національної ідентичності. Громадяни Російської Федерації опинилися перед потребою створення нової системи цінностей, яка продовжувала б консолідовувати суспільство навколо важливих завдань державного будівництва та не заперечувала попередній історичний канон.

Особливе місце у цьому процесі посіла німецько-радянська війна, яку в Росії прийнято називати Великою Вітчизняною війною. Тема війни залишається болючою для росіян, бо останнім оплотом колективної месіанської свідомості радянських людей була причетність до загальної перемоги над німецьким нацизмом, який не зруйнували навіть шокуючі викриття злочинів радянського режиму. Велика Вітчизняна війна зафіксувалась у пам'яті народу як еталон справедливої народної війни. Враховуючи обставини, перед державою постало складне завдання – зберегти месіанську пам'ять про німецько-радянську війну, дотримуючись ідеологічно визначених механізмів формування історичної пам'яті, які відповідають двом важливим тенденціям, а саме: криміналізації та віктимізації історії. Суть цих понять полягає у погляді на історію як на ціль злочинів і намагання людських колективів представити себе в якості їхніх жертв. Найефективнішими засобами реалізації даного завдання на теоретичному рівні виступило формування законодавчої бази, а на практичному – комеморативна політика, тобто діяльність влади, пов'язана із спорудженням пам'ятників, відкриттям музеїв, відзначенням на державному й місцевому рівнях особливо значущих подій війни.

Комеморативні практики Росії, присвячені німецько-радянській війні, є новою та недостатньо вивченою темою у сучасній історичній науці. Її складність та актуальність у суспільному житті стимулює зарубіжних та вітчизняних істориків до активного обговорення даної проблематики в періодичних виданнях. Дослідженням комеморативних стратегій Росії займаються М. Ферреті, В. Каминін, Д. Хапаєва, З. Саралієва, А. Тесля, Т. Журженко та інші. Історики у статтях визначають значення та напрямки роботи комеморативної політики російської влади, аналізують організовані нею заходи та їхню взаємодію з світовими комеморативними практиками. В. Каминін визначив форми залучення кожного покоління росіян до колективної пам'яті та значення комеморації у даному процесі. І. Щербакова та Д. Хапаєва простежують трансформації у сприйнятті державної політики пам'яті російською молоддю, яка визначає нові обрії у колективній пам'яті. Т. Журженко у власному дослідженні порівнює українські та російські комеморативні стратегії у прикордонних територіях, визначаючи особливості музейної політики та ставлення локальних режимів до святкувань значущих подій німецько-радянської війни. Розглядаючи комеморативні стратегії російської влади та їхній вплив на суспільну свідомість, історики лише розробляють механізми їхнього вивчення, що засвідчує відсутність синтетичної праці.

Мета статті – охарактеризувати комеморативні практики державної політики пам'яті Росії як ефективний спосіб об'єднання російського суспільства навколо трагічних реалій німецько-радянської війни, визначити засоби та механізми його впровадження.

Джерельною базою дослідження виступають промови російських президентів на урочистостях та їхні заяви з цього приводу у засобах масової інформації, матеріали опубліковані на сайтах, присвячених Дню Перемоги та організації акції «Георгіївська стрічка. Я пам'ятаю, я горджусь». Вивчення публікацій сайту дозволяє простежити еволюцію сприйняття механізмів

державної політики пам'яті російськими громадянами, які не мають фахової історичної освіти, крізь призму комеморативних практик.

Комеморативні стратегії є надзвичайно потужними елементами державної політики у гуманітарній сфері, оскільки історики, політики та громадські діячі спільно працюють в умовах сформованого суспільного замовлення на певну визначену модель історичної пам'яті. У Росії державні інститути безпосередньо формують комеморативні практики. Однак у деяких випадках для вирішення певних завдань актуалізовано співпрацюють держані структури з інститутами громадянського суспільства, тобто науковими і культурними товариствами, творчими спілками, релігійними та молодіжними організаціями. При цьому використовується ввесь наявний потенціал національної історико-культурної спадщини. Фінансовий ресурс держави є визначальним у цій діяльності, оскільки за державою залишається функція розподілу коштів, а відповідно до цього формування меж комеморативної стратегії та її завдань [18, 104].

Своєрідне місце у комеморації Росії займають об'єкти, пов'язані з національно-визвольними війнами, серед них пам'ятки німецько-радянської війни. Німецько-радянська війна містить економічні, політичні, ідеологічні, воєнні, соціальні, психологічні теорії і практики, піднесення й падіння, очікування й розчарування, ідеали, цілі, інтереси, подвиги. Історична пам'ять про неї є величезною цінністю для російського народу. Соціологічні опитування, проведені у квітні 2012 р., вказують, що близько 60% громадян Росії вважають велику Перемогу 9 травня 1945 рр. однією з найбільших перемог Росії за всю її історію, 87% громадян називають «Велику Вітчизняну війну» головною подією історії Росії XX ст., 93% громадян святкують День Перемоги [22].

У Росії День Перемоги відзначають з особливим розмахом. Цього дня відбуваються урочисті паради, серед яких найбільшим є традиційний парад Перемоги у Москві. Перший такий парад відбувся у 1995 р. за участю Президента Російської Федерації Б. Єльцина та інших високопосадовців. Парад 1995 р. став відтворенням параду 1945 р. Єдиною особливістю було те, що він складався з двох частин – історичної та сучасної. Історична частина демонструвала могутність радянської армії, героїзм громадян СРСР та їхню вирішальну роль у перемозі над нацизмом. Сучасна частина натомість підкреслювала військову могутність тодішньої Росії [6].

Після 1995 р. парад Перемоги став державною традицією. Щороку влада організовувала широкомасштабні заходи на Красній площі, які активно підтримувало російське суспільство. Однак особливого значення парад Перемоги набуває під час президентства В. Путіна, який на відміну від Б. Єльцина надавав великого політичного контексту параду Перемоги. В. Путін ретельно підбирав гостей параду, оскільки святкування Дня Перемоги мало міжнародне значення і його організація визначала зовнішню політику Росії.

Підготовка параду розпочинається задовго до самого святкування. Вона передбачає визначення пріоритетних завдань, які виконуватиме дійство у суспільній свідомості громадян, складання детального плану заходу, його кошторису та залучення безпосередніх учасників. Варто зауважити, що у річниці святкування Дня Перемоги організація параду становить основу гуманітарної політики Росії [22].

Підготовка параду Перемоги 2000 р. розпочалася ще у липні 1998 р.[1] Вона передбачала організацію військово-історичних конференцій, зборів, зустрічей, відвідувань пам'ятних місць, на яких влада, ветерани та громадські діячі вносили пропозиції щодо організації дійства. Святкування 55-річчя Перемоги мало стати одним з найважливіших політичних подій, спрямованих на виховання патріотизму та інтернаціоналізму, відновлення єдиної державності, зміцнення взаєморозуміння між народами [9].

Парад Перемоги 2000 р., окрім свого традиційного значення, мав багато цікавих деталей, оскільки на ньому вперше головним командувачем збройних сил Російської Федерації був В. Путін. Його виступ відзначився тим, що він звернув увагу на ветеранів держав СНД, підкреслюючи, що здобута перемога «одна для всіх». Разом з тим, В. Путін вказав на те, що на параді Перемоги усі солдати знову у одній шерензі і у їхніх руках знамено спільної Перемоги [13]. Символічною стала історична частина параду, оскільки на ній ветерани востаннє пройшлися пішою ходою на Красній площі, а військова техніка не демонструвалася [10].

Обмеження у демонстрації військової техніки на параді Перемоги можна прослідкувати у 2005 р., коли він відігравав важливу роль у зовнішній політиці Росії. Російська держава прагнула продемонструвати своє прагнення інтегрувати власні цінності у цивілізаційний потік західних

[1]Державні та громадські діячі вважали, що цей ювілейний парад для більшості ветеранів може стати останнім, тому його варто відсвяткувати з особливими почестями.

держав, а тому показ техніки був недоцільним. На парад були запрошені високопосадовці, переважно глави та керівники урядів європейських держав і США, зокрема Дж. Буш, Г. Шредер, Ж. Ширак, С. Берлусконі та інші. Деякі високопосадовці відмовились відвідати парад у Росії, зокрема президент Естонії А. Рюйтель, президент Литви В. Адамкус, президент Грузії М. Саакашвілі та прем'єр-міністр Великобританії Т. Блер. Помітним було прагнення німецької делегації та російської влади покращити відносини у культурній сфері. З цією метою канцлер Німеччини Г. Шредер привіз із собою групу ветеранів вермахту, до яких після військового параду на Красній площі підійшов особисто В. Путін. У свою чергу, Г. Шредер відвідав Люблінське кладовище, де поховані останки німців, загиблих у радянському полоні [11].

Певну місію на параді Перемоги виконувала промова президента Росії В. Путіна. Він вказав, що російська держава ніколи не ділила перемогу на свою і чужу, а російський народ завжди пам'ятає про допомогу країн антигітлерівської коаліції, німецьких та італійських антинацистів. В. Путін підкреслив, що Російська Федерація прагне миру і спокою в Європі, що можна побачити на прикладі «історичного примирення Німеччини та Росії». Президент Росії наголошував, що будує свою політику на ідеалах свободи і демократії [1]. Відмінність між намірами президента і його заявами можна виявити у статтях ЗМІ, присвячених висвітленню параду Перемоги 9 травня 2005 р. Журналісти зазначили, що участь у параді іноземних делегацій засвідчує визнання високопосадовцями західних держав вирішальної ролі російського народу у боротьбі з нацизмом і його величезного місця у світовій історії у теперішньому [25].

Велике політичне значення державні діячі Росії надавали 65 річниці Перемоги. Підготовка параду Перемоги на Красній площі у 2010 р. розпочалися ще у жовтні 2009 р. Державні та громадські діячі об'єдналися для створення грандіозного дійства, метою якого було показати героїзм російського народу, його нескореність перед загарбником, а також провести логічний зв'язок із сучасністю Росії. Після того, як було визначено деталі проведення заходу та учасників дійства, розпочалися репетиції, перша з яких відбулася 6 квітня. Свято передбачало застосування зразків історичної та сучасної техніки. При цьому суворо регламентувалося дотримання порядку проходження військ відповідно до того, як вони проходили 9 травня 1945 р. [3]. Організатори свята, окрім техніки, ретельно підійшли до відбору гостей, які братимуть участь у параді. Ключовим у їхній діяльності було утвердити думку про демократичні цінності Росії та її прагнення інтегруватися у загально цивілізаційний потік. Саме тому на святкування були запрошені більше тисячі військових з країн антигітлерівської коаліції за винятком Грузії. Ігнорування цієї держави і теза президента Росії Д. Медвєдєва про те, що росіяни завоювали мир для своєї країни і всієї планети [2], завадили показовій ілюстрації демократичних цінностей у Росії. Разом з тим, вони знайшли позитивний відгук у російської громадськості, яка схвально поставилася до комеморативних стратегій державної влади завдяки ЗМІ та зовнішнім атрибутам свята [12].

Паради та урочистості, окрім Москви, проходять і в інших містах Росії, де події німецько-радянської війни також посіли важливе місце в суспільній свідомості. Особливості державної політики пам'яті щодо війни на місцевому рівні залежать від характеру локального режиму, наявності місцевої опозиції та відносин між регіональними елітами і центром. Локальний режим у Росії є стійкою констеляцією авторів, ресурсів, інститутів і стратегій на місцевому рівні, що зумовлює характер здійснення місцевої влади та політико-економічного управління, заснованого на реалізації політичного курсу на локальному рівні [16, 53].

Місцева еліта Росії звертає увагу на німецько-радянську війну як на символічний ресурс з різноманітних міркувань. Історія та пам'ять використовуються для виховання регіонального патріотизму, що слугує підтримкою соціальної та політичної стабільності в регіоні, а також підвищує інвестиційну привабливість місцевості [18, 104].

У Росії важливі функції виконують атрибути урочистостей з нагоди Дня перемоги, до яких належать святковий салют, прапор Перемоги та георгіївська стрічка. Вони виконують не лише символічне значення, а й засвідчують особливості святкування Дня Перемоги у Росії. Європейські держави відзначають День Перемоги 8 травня, тоді як у Росії – 9 травня, коли прапор Перемоги був установлений над будинком рейхстагу в Берліні. Прапор Перемоги за таких обставин нагадує суспільству про незламність та героїзм російського народу у боротьбі з нацизмом, як антигуманним режимом [20].

Також серед відмінностей відзначення Дня Перемоги у Росії є його зміст. Для європейських держав День Перемоги – це примирення та прощення. У Росії День Перемоги – це «свято зі сльозами на очах». Перевагу свята над скорботою ілюструє яскравий атрибут – святковий салют. Він також має історію та своє місце у державній моделі пам'яті про німецько-радянську війну. Перший салют було

запущено на честь успішного наступу Червоної армії на орловському і бєлгородському напрямках 5 серпня 1943 р. Після цього запуск салюту став традицією. У такий спосіб вітали успіхи радянської армії в боях з німецькими військами. Використання святкового салюту під час святкування Дня Перемоги у сучасній Росії не лише підкреслює її героїчне минуле, але й демонструє суспільству сучасну військову могутність держави [12].

У 2005 р. у Росії з'явився ще один атрибут свята – георгіївська стрічка. Георгіївська стрічка – це особлива відзнака солдата, якою обтягнута колодка почесного солдатського ордену Слави. Російські державні інформаційні агентства і російські провладні молодіжні рухи «Студентська громада», «Наші» організували навколо цього атрибута широкомасштабну акцію «Георгіївська стрічка. Я пам'ятаю. Я горджусь» для святкування Дня Перемоги. Метою акції стало прагнення не дати забути молодому поколінню, хто і якою ціною виграв німецько-радянську війну. Саме тому всім бажаючим з 22 квітня по 9 травня на центральних вулицях та площах російських міст роздають невеличкі георгіївські стрічки – як символ пам'яті і поваги до народу, який отримав перемогу над нацизмом [4].

Державна політика пам'яті намагається вшановувати пам'ять про німецько-радянську війну за рахунок функціонування музеїв, присвячених подіям війни, та створення пам'ятників національним героям, які проявили героїзм чи віддали життя за «велику Перемогу». У 1995 р. у Росії з нагоди п'ятдесятої річниці Перемоги відкрито Центральний музей Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр., який став унікальним меморіальним комплексом, призначеним увінчати пам'ять про героїв війни. Масштабність експозицій, які охоплюють історичний період багатоплановість і технічне забезпечення, різноманітні колекції, багата наукова бібліотека дозволяє музею виконувати важливі суспільні функції, серед яких найважливіша – формування національної свідомості російського народу. З цією метою музей проводить наукову та культурно-просвітницьку діяльність для організації заходів щодо патріотичного виховання молодого покоління, надає інформаційну допомогу усім свідомим громадянам.

Музей складається із воєнно-історичної та художньої експозицій, які повинні передавати відвідувачам дух воєнних лихоліть. Експозицію музею відкриває зал Полководців, в якому розміщена галерея кавалерів ордену «Перемоги». Перед залом Слави знаходиться художньо-декоративна композиція «Щит і меч Перемоги», яку подарував музею уряд Російської Федерації напередодні п'ятдесятої річниці Дня Перемоги. Зал Слави – центральна кімната музею, яка увіковічнює імена Героїв Великої Вітчизняної війни. Зал Пам'яті і скорботи призначений для того, щоб вшанувати пам'ять загиблих і зниклих безвісті у роки війни. Для цього у кімнаті музею функціонують спеціальне освітлення та музичний супровід. В експозиції музею є шість діорам, присвячених найбільшим воєнним операціям у ході німецько-радянської війни, а саме контрнаступу радянських військ під Москвою у 1941 р., битві під Сталінградом, облозі Ленінграда, Курській битві, форсуванню Дніпра, штурму Берліна. Ці експозиції реалізують політику пам'яті в Росії, надають їй змістового наповнення, формують колективні уявлення.

Центральний музей Великої Вітчизняної війни має широкі можливості для проведення заходів різного спрямування. В музеї збираються ветерани, проводяться конференції та вечори, присвячені подіям німецько-радянської війни. При цьому кожна кімната музею виконує свою місію. У залі Слави збираються святкові прийоми і зібрання. У залі Полководців організовуються концерти. Грандіозним проектом музею було створення у 1995 р. електронної Книги пам'яті, в якій записані імена загиблих, зниклих безвісті, померлих від поранень і хвороб воїнів [14]. У 2005 р. почали надходити томи Книг пам'яті «Блокада. 1941-1944 рр. 900 днів і ночей», в яких є відомості про загиблих блокадного Ленінграда. Також із кількох областей надійшли книги «Солдати Перемоги», в яких є поіменний перелік всіх учасників війни [16]. Такі заходи, проведені керівництвом музею за фінансового сприяння держави, мають на меті не лише увіковічнити пам'ять про героїв чи надавати методичну допомогу їхнім родичам у встановленні імен загиблих і зниклих безвісті. Вони демонструють величезну кількість людських жертв, які віддали своє життя заради збереження Вітчизни. Їхня звитяга є прикладом для сучасного російського суспільства, в якому пам'ять про війну залишається живою.

Важливе місце у комеморації Росії посідає грандіозний меморіальний комплекс у селі Прохорівка, який споруджений на місці найбільшої танкової битви Другої світової війни на початку 1990-х рр. Він виступає значущим місцем пам'яті у прикордонному регіоні Російської Федерації і претендує на загальнонаціональний статус [18, 112]. До складу цього комплексу Прохорівка «Третє ратне поле Росії» входить Храм святих апостолів Петра і Павла, Малий храм святого Миколая, дім ветеранів, культурно-історичний центр, будинок для багатодітних сімей [7]. Символіка меморіалу

відповідає двом найважливішим тенденціям політики пам'яті в Російській Федерації – націоналізації й конфесіоналізації пам'яті про німецько-радянську війну [18, 112]. «Велика Ввітчизняна війна» остаточно перетворюється на епізод російської історії, прочитаної як процес, що визначається повторюваними навалами ворожих армій на Росію.

Засвідчує особливе значення цього меморіального комплексу у свідомості громадян Росії міф про єднання трьох братніх слов'янських народів, який сформувався у Прохорівці після святкування 55-ї річниці «великої Перемоги». Тоді на території храмового комплексу була збудована стела на честь ознаменування єдності трьох народів. В її відкритті взяли участь Президент Росії Владімір Путін, Президент України Леонід Кучма та Президент Білорусії Алєксандр Лукашенко, ветерани Великої Вітчизняної війни, учасники Прохорівської битви [7]. За таких обставин меморіальний комплекс у Прохорівці символізує єдність і спадковість поколінь та турботу влади про ветеранів і їхні сім'ї. Він входить до списку місць обов'язкового відвідування московських політиків і закордонних гостей. Отже, цей меморіальний комплекс, з одного боку, сприяє консолідації населення держави, формує у нього гуманний світогляд та повагу до героїв війни. Втім, з іншого боку, проект Прохорівського меморіалу не може бути до кінця завершеним, оскільки кожний наступний ювілей вимагає від влади на місцевому рівні демонстрації прихильності до пам'яті про «велику Перемогу», що вимагає великих фінансових ресурсів.

Певне місце у державній політиці пам'яті посідає вшанування героїв німецько-радянської війни, яке здійснюється шляхом спорудження пам'ятників та святкування ювілейних дат. За героїчні подвиги у Великій Вітчизняній війні звання героїв Радянського Союзу були удостоєні 11 тисяч осіб, з них частина – посмертно. Деякі військовослужбовці були нагороджені двічі і навіть тричі цим званням. Тричі нагороду отримали Г.К. Жуков і А.І. Покришкін, які увійшли у російську історію як досвідчені військовослужбовці та герої Великої Вітчизняної війни. На їхню честь спорудили монументальні пам'ятники, встановили меморіальні дошки [5]. Однак, окрім героїв, ім'я яких навіки увіковічнилося у історії Росії, є й ті військовослужбовці, які пропали безвісті чи особи, яких не встановили при похованні. Такі герої викликають у росіян невимовний біль і окреслюють весь трагізм подій німецько-радянської війни, що використовують політики. Саме тому для їх вшанування у різних куточках Російської Федерації споруджені могили Невідомого солдата та Невідомого матроса. Одна з найбільших таких могил Невідомого солдата знаходиться в Москві біля Кремля в Александріївському саду. Ця могила містить блок на постаменті, на якому зазначено двадцять сім міст, загиблих з яких не вдалось розпізнати [8]. Часто опіка над пам'ятниками Невідомого солдата російською владою поширюється не лише у межах держави, а й за її межами. Високопосадовці відвідують такі пам'ятники та навіть стежать за ставленням до них суспільства іншої держави. Державна політика влади Росії гостро реагує на конфлікти навколо пам'ятників і на законодавчому рівні регламентує свої претензії [24].

Також у суспільній свідомості проявом комеморативної практики, присвяченої подіям німецько-радянської, є організація акцій та конкурсів на воєнну тематику. У Російській Федерації проводяться акції та конкурси, до яких в основному залучають школярів та студентів. Метою таких заходів є намагання виховати у молодого покоління повагу до героїв німецько-радянської війни та сформувати національну свідомість громадян згідно з державною моделлю.

Кожне покоління російських громадян залучається до соціальної пам'яті в її конкретно-образній формі і в формі свідомого і колективного несвідомого, в пам'ятках матеріальної і духовної культури, в документах і матеріалах, які зберігаються в архівах, музеях, бібліотеках [19, 60]. Однак кожне покоління по-різному сприймає і реагує на історичну пам'ять, яка функціонує в російській державі. Це пояснює амбівалентність в інтерпретації подій німецько-радянської війни, яка пов'язана із суперечністю сучасної історичної репрезентації наслідків війни у Росії. Війна сприймається російським суспільством, з одного боку, як перемога над нацизмом, а з іншого, як явне торжество сталінізму [26, 78]. У зв'язку з цим пам'ять про війну виконує функцію формування демократичних елементів у російському суспільстві, коли воєнні лихоліття є предметом скорботи, але разом з тим посилює у росіян стереотип про велику військову могутність держави та героїзм її населення [17, 49]. Підтверджують думку соціологічні дані, які вказують, що 60% росіян вважають внесок у війну СРСР основним, бо впевнені, що Радянський Союз зумів би перемогти у війні без допомоги союзників. Російське суспільство однозначно визначає, що заперечення цих фактів є злочином, який заслуговує кари. 60% громадян підтримують ідею введення кримінальної відповідальності за фальсифікацію історії Великої Вітчизняної війни. Фальсифікацією вони вважають заперечення домінуючого внеску СРСР у перемогу над нацизмом [24]. Історики зазначають, що таку позицію в основному схвалює

старше покоління росіян, люди віком шістдесят років і старші, які продовжують дотримуватися радянської традиції сприйняття історичної пам'яті [15, 17].

Молоде покоління громадян Росії по-іншому сприймає події німецько-радянської війни та її наслідки. Вони схильні, певною мірою, відступити від радянської традиції історичної пам'яті про війну, в основу якої покладено героїзм радянського народу. Свідченням цього є результати конкурсу «Людина в історії. Росія – XX століття», що організовує товариство «Меморіал» з 1999 року. Результати конкурсу проілюстрували, що у свідомості російської молоді війна, з одного боку, абстрактне явище, позбавлене «живої» пам'яті, а, з іншого боку, – неофіційна пам'ять, яку формують побутові історії. Молоді люди репрезентують воєнні події, використовуючи радянські стереотипи та міфи і опираючись на набір кліше брежнєвської епохи. Вони часто характеризують війну, використовуючи фрази: «Великий подвиг радянського народу», «Ніхто не забутий, ніщо не забуте», «День Перемоги – свято зі сльозами на очах», але зовсім не усвідомлюють їхній зміст через комунікаційний рівень передачі пам'яті про війну [28, 110].

Д. Хапаєва вказує на те, що російська молодь вражена недугою, що проявляється через розлад історичної пам'яті, часткову амнезією попередніх поколінь, що зумовлюють вибірковість подій у репрезентації минулого [25]. Втім явище зазнає змін, оскільки молодь усе частіше починає цікавитись колись забороненими темами про насильно вивезених остарбайтерів, партизанський рух, примусову непосильну працю та постійні репресії в тилу, жорстокість Червоної Армії, розстріли дезертирів та штрафбати, нелюдські вчинки Сталіна, які демонструють безправ'я радянського режиму [28, 110]. 32% молодих російських громадян вважають Й. Сталіна жорстоким тираном, винним у знищенні мільйонів невинних людей [23]. Така статистика турбує не лише старше покоління, але й російську владу, яка вбачає у таких тенденціях сприйняття історичної пам'яті молоддю загрозу забуття подій та героїв німецько-радянської війни, а після цього крах державної моделі історичної пам'яті. Російські високопосадовці, опираючись на ветеранів та пам'ять про них намагаються вплинути на молоде покоління. Вони переконані, що держава повинна посилити свої позиції у формуванні історичної пам'яті про події німецько-радянської війни, вводячи уроки пам'яті у загальноосвітніх закладах, популяризуючи воєнну тематику у засобах масової інформації, матеріально фінансуючи меморіальні комплекси, музеї та пам'ятки бойової слави [24].

Отже, комеморативні практики Росії, присвячені німецько-радянській війні, суворо контролюються і регламентуються державою, оскільки пам'ять про війну актуальна у суспільній свідомості, а деякі її елементи розпалюють суперечки у російському суспільстві. Епохальність цієї події у державній моделі історії дуже велика, оскільки містить у собі сформовані державою стереотипи, які інтегрують суспільство навколо позитивного іміджу державного будівництва. Комеморативні практики ефективно реалізовують ці стереотипи на практиці, що простежується у музейній справі та організації заходів, пов'язаних з увіковіченням пам'яті про війну.

Стратегія комеморації про німецько-радянську війну завдяки ЗМІ виконує свої завдання і утверджує політичний зміст у історичній пам'яті про воєнні події, але не охоплює все суспільство. Молоде покоління проявляє здатність до свідомого аналізу подій німецько-радянської війни і комеморативні практики засвоюються ним лише частково, як пам'ять про трагічні сторінки історії держави та скорбота за великою кількістю загиблих людей. Героїзм, бойова та трудова звитяга, які намагаються утвердити комеморативна політика, залишаються маргінальними у їхній свідомості. Така тенденція несе загрозу державній моделі історичної пам'яті Росії і змушує удосконалювати комеморативні стратегії для майбутніх поколінь, оскільки війна ніколи не буде лише минулим. Спогади про воєнні дії завжди будуть присутні у історичній свідомості росіян.

Список використаних джерел і літератури

1. Выступление Президента России В.В. Путина на военном параде, посвященном 60-летию Победы в Великой Отечественной войне [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.patriarchia.ru/db/text/7387.html. – Назва з титулу екрану.
2. Выступление Президента России на параде, посвящённом 65-летию Победы в Великой Отечественной войне. – Режим доступу : http://kremlin.ru/transcripts/76855. – Назва з титулу екрану.
3. Военная авиация начала тренировку перед парадом Победы в Москве [Електронний ресурс] // РИА «Новости». – 2010. – Режим доступу : http://ria.ru/victory_news /20100504/230153144.html. – Назва з титулу екрану.
4. Георгиевская лента [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://victory-day.ru/?Georgievskaya_lenta. – Назва з титулу екрану.

5. Герои Великой Отечественной войны [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://otvoyna.ru/geroy.htm. – Назва з титулу екрану.
6. Как проходит подготовка к Параду Победы 9 Мая [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://magmens.com/brain/ 3274-kak-prohodit-podgotovka-k-paradu-pobedy-9-maya.html. – Назва з титулу екрану.
7. Мемориальный комплекс Третье Ратное Поле России. Белгородская область. Поселок Прохоровка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fond.bsk.ru/archive/ belgorod-memorialnyj_kompleks_trete_ratnoe_pole_rossii/. – Назва з титулу екрану.
8. Могила Неизвестного солдата [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://victory-day.ru/?Mogila_Neizvestnogo_soldata. – Назва з титулу екрану.
9. Празднование 55-летия победы : 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vvpobeda.shpl.ru/pob2000.html#2000zag1. – Назва з титулу екрану.
10. Парад Победы. 9 мая 2000 года. Москва. Красная Площадь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3564761. – Назва з титулу екрану.
11. Парад в честь 60-летия Победы прошел на Красной площади [Електронний ресурс] . – Режим доступу : http://www.newsru.com/arch/russia/09may2005/parad.html. – Назва з титулу екрану.
12. Сайт праздника День Победы России в Великой Отечественной войне [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://victory-day.ru/. – Назва з титулу екрану.
13. Текст речи В. В. Путина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.kremlin.ru/appears/2000/05/09/0001_type82634type122346_28722.shtml. – Назва з титулу екрану.
14. Центральный музей Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://poklonnayagora.ru/. – Назва з титулу екрану.
15. Афанасьева Л. Великая Отечественная Война в исторической памяти россиян / Л. Афанасьева, В. Меркушин // Социс. – 2005. – №5. – С. 11–22.
16. Гельман В. Власть, управление и локальные режимы в России : рамки анализа / В. Гельман // Неприкосновенный запас. – 2010. – №2. – С. 53–62.
17. Гудков Л. «Память» о войне и массовая идентичность россиян / Л. Гудков // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3 (40–41). – С. 46–53.
18. Журженко Т. «Чужа війна» чи «Спільна перемога»? Націоналізація пам'яті про Другу світову війну на україно-російському прикордонні / Т. Журженко // Україна модерна. – 2011. – № 18. – С. 100–126.
19. Камынин В. Д. Историческая память о Великой Отечественной войне как фактор формирования общественного сознания / В. Д. Камынин // Проблемы образования, науки и культуры. – № 1. – С. 59–65.
20. Люлечник В. Правда о знамени Победы [Електронний ресурс] / В. Люлечник. – Режим доступу: http://www.russianglobe.com/N75/Lulechnik.PravdaoZnameniPobedu.htm. – Назва з титулу екрану.
21. Саралиева З. Отечественная Война в памяти трех поколении [Електронний ресурс] / З. Саралиева, С. Балабанов // Социс. – 2006. – № 11. – Режим доступу : http://ecsocman.hse.ru/data/314/937/1216/002.SARALIEVA.pdf. – Назва з титулу екрану.
22. Тавокин Е. К вопросу об исторической памяти о Великой Отечественной войне [Електронний ресурс] / Е. Тавокин, И. Табатадзе // Социс. – 2010. – №5. – Режим доступу : http://ecsocman.hse.ru/data/2010/11/21/1214820475/Tavokin.pdf. – Назва з титулу екрану.
23. Тесля А. Историческая память о Второй мировой войне в Росии и Европе [Електронний ресурс] / А. Тесля. – Режим доступу : http://www.perspektivy.info/ osobaya _tema /aktualniy_arhiv_ velikaya_pobeda /istoricheskaja _pamat_o_vtoroj_ mirovoj_vojne_ v_rossii_i_jevrope_2010-05-07.htm. – Назва з титулу екрану.
24. Угланов А. Парад Победы : Москва в авторитете [Електронний ресурс] / А. Угланов // Аргументы и факты. – Режим доступу : http://gazeta.aif.ru/online/aif/1279/02_01. – Назва з титулу екрану.
25. Феретти М. Непримиримая память : Россия и война : заметки на полях спора на жгучую тему / М. Феррети // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3. – С. 76–83.
26. Хапаева Д. Свобода истории – это свобода всех / Д. Хапаева // Русский журнал. – Режим доступу : http://www.russ.ru/pole/Svoboda-istorii-eto-svoboda-vseh. – Назва з титулу екрану.
27. Щербакова И. Над картой памяти / И. Щербакова // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3 (40–41). – С. 108–116.

УДК 316.653:94-05(477) ***Киридон А.М., Троян С.С.***

МЕНТАЛЬНЕ КАРТОГРАФУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СМИСЛІВ

Ментальна карта – це створене уявою людини відображення частини навколишнього простору. У статті це поняття використовується як дослідницький інструментарій способу мислення, репрезентації і структури соціального знання. На прикладі аналізу даних соціологічного опитування громадян України щодо оцінки значущості історичних подій і постатей проаналізовано ментальні репрезентації регіонального рівня.

Ключові слова: ментальна карта, соціологічне опитування, інтерпретація, Україна, регіональні відмінності.

Киридон А.Н., Троян С.С. Ментальное картографирование как инструмент интерпретации смыслов

Ментальная карта – это созданное воображением человека отображение части окружающего пространства. В статье это понятие используется как исследовательский инструментарий способа мышления, представления и структуры социального знания. На примере анализа данных социологического опроса граждан Украины относительно оценки значимости исторических событий и фигур проанализированы ментальные репрезентации регионального уровня.

Ключевые слова: ментальная карта, социологический опрос, интерпретация, Украина, региональные различия.

Kyrydon A., Troyan S. Mental Mapping as a Tool for Interpretation of Meanings

Mental map is a reflection of the surrounding space created by the human imagination. This concept is used in the article as a research tool of the way of thinking, representation and structure of social knowledge. The article provides the analysis of the mental representation of regional level on the example of the analysis of the data of the sociological opinion poll among the Ukrainian citizens in order to assess the significance of historical events and figures.

Key words: mental map, sociological opinion poll, interpretation, Ukraine, regional differences.

Метод ментальних карт (MindMap) або ментальне картографування (mind mapping) (з англ., mind – розум, map – карта) останнім часом набув широкого поширення та популярності в психології та гуманітаристиці. За визначенням Ф. Шенка, ментальна карта – це створене уявою людини відображення частини навколишнього простору [7, 42-61]. Ментальне картографування є способом організації мислення, фіксації, аналізу та упорядкування інформації.

Витоки mind mapping пов'язують із когнітивною психологією й концепцією інтелекту як певного «комп'ютера» з переробки інформації. В основі ментальних карт, вперше розроблених відомим англійським психологом Т. Бьюзеном, лежить твердження про природність для людського мозку асоціативного та ієрархічного мислення, а також припущення, що для структуризації, розуміння, обробки й запам'ятовування інформації найкраще підходить візуальне мислення.

Техніка ментального картографування передбачає відтворення думки шляхом зображення в центрі (у вигляді слова чи символу) головної теми / проблеми, навколо якої фокусуватиметься увага. Від центрального образу (основного слова/символу) радіально вибудовуються «смислові гілки» з ключовими словами, які можуть викликати нові асоціації й породжувати інші ключові слова, а відтак – нові думки чи ідеї. Тобто, залежно від обраного ключового напряму, вибудовується схема, яка деталізує саме його. Ключові слова можуть поєднуватися зі символами-зображеннями, що полегшують візуальне сприйняття схеми. Водночас заплутаність чи хаотичність якоїсь із «гілок» може свідчити про проблемність смислової ділянки, пошуку подальшої розробки складного питання, а можливо й осібного виокремлення нового «центру» дослідження. Ментальна карта будується на принципі розширення змісту певного об'єкту й найповнішого наближення до розкриття мисленнєвої діяльності.

Класично виокремлюють кілька видів ментальних карт: 1) зображення/відображення лише території; 2) йдеться про відтворення не лише території, але й певних оцінних характеристик (напр., розміру, форми, напрямку, відстані тощо) – простір набуває певних оцінних характеристик (позитивно чи негативно забарвлених); 3)ментальна карта є своєрідним відображенням внутрішнього

світу особи; вона відображає ідеали й страхи, перестороги й стереотипи; 4) спосіб мислення й одночасно структура соціального знання.

Сьогодні ментальні (когнітивні) карти належать міждисциплінарному понятєвому простору й функціонують у сфері географії, історії, психології, культурології, соціології [6, 423].

«Ментальна карта» використовується нами як дослідницький інструментарій саме в сенсі способу мислення, репрезентації й одночасно структури соціального знання. На прикладі аналізу даних соціологічного опитування щодо оцінки значущості подій / постатей історичного ряду спробуємо проаналізувати ментальні репрезентації регіонального рівня. Інтерпретація смислових сегментів формує сюжетні лінії ментальних характеристик.

Джерелом дослідження послугували дані соціологічного опитування, проведеного фірмою «Юкрейніан соціоложі сервіс» та Центром «Українське демократичне коло» під керівництвом О. І. Вишняка та І. Е. Бекешкіної в грудні 2006 року (N=5000 респондентів) за методикою політолога М. Томенка. У дослідженні вивчалось ставлення громадян щодо 15 історичних постатей в історії України [5, 168-176] та 5 історичних подій [2, 32-40].

З поміж подій минулого для визначення ментальних маркерів були обрані такі:

1. В 1654 році після переяславської Ради Україна ввійшла під протекторат Російської держави – Україна возз'єдналась з Росією?
2. Як Ви в цілому оцінюєте Велику жовтневу соціалістичну революцію 1977 року?
3. Як Ви в цілому оцінюєте діяльність УПА – Української Повстанської Армії?
4. Як Ви оцінюєте весь період перебування України у складі СРСР?
5. А як Ви оцінюєте розпад Радянського Союзу?

Як показують результати цього дослідження, радянська схема історії України, викладена в підручниках брежнєвський часів навіть 2006 року (на шістнадцятому році незалежності України) значною мірою визначала масову історичну свідомість громадян України. За даними дослідження дуже негативно чи переважно негативно більшість громадян України оцінили «розпад Радянського союзу» та «діяльність УПА – Української повстанської армії», а дуже позитивно чи переважно позитивно «весь період перебування України у складі СРСР» та «перехід України в 1654 році під протекторат Російської держави – «возз'єднання» України з Росією».

Змінилось тільки частково ставлення до Великої жовтневої соціалістичної революції 1917 року (яку радянські підручники маркували найвидатнішою подією в історії людства), адже 42% громадян оцінювали її позитивно (13% – дуже позитивно), а 33% – негативно. Але і в оцінці цієї події «радянська модель» досі переважає.

Помітних змін в оцінках історичних подій різними поколіннями українців за роки незалежності не відбулося. Показово, що молодь, яка навчалась в школі в роки незалежності, на 10-20% менш позитивно ставиться до Переяславської Ради (в тій редакції питання, що запропонував М. Томенко), Великої жовтневої соціалістичної революції та перебування України у складі СРСР, ніж старше покоління. І на 4-14% ставиться більш позитивно, ніж старше покоління до діяльності Української повстанської армії та розпаду Радянського Союзу. При цьому найбільші зміни між поколіннями відбулись у ставленні до Великої жовтневої соціалістичної революції, адже серед покоління тих, кому за 55 (до 1951 року народження включно) нині 52,5% (тобто переважна більшість) позитивно ставиться до цієї революції, а серед молоді до 30 років таких виявилось тільки 34,1%.

Зміни у ставленні до інших подій виявились меншими – так серед старшого покоління (55+) 22,7% позитивно ставляться до діяльності УПА, а серед молоді 26,3 (на 3,6% більше), хоча серед молоді виявилось на 10,0% менше тих, хто негативно ставиться до діяльності УПА.

Аналіз особливості масової свідомості у регіональному вимірі дозволяє увиразнити то дві моделі ставлення до історії українського народу – модель Західної України і протилежну їй модель Південного Сходу та особливо Донбасу і Криму. Громадяни Західної України, які перебували у складі СРСР менше 50 років досить позитивно оцінюють діяльність Української повстанської армії та розпад СРСР, переважно негативно оцінюють Переяславську Раду, перебування України у складі СРСР та, особливо, Велику жовтневу соціалістичну революцію 1917 року. Це модель західноукраїнської антирадянської та антисоціалістичної національної пам'яті.

Зовсім інакшою постає модель масової історичної свідомості в Донбасі, Криму та інших південно-східних областях України, де абсолютна більшість громадян дуже позитивно оцінює Переяславську Раду та перебування України у складі СРСР, переважно позитивно ставиться до Великої жовтневої соціалістичної революції, але дуже негативно оцінює діяльність УПА та розпад Радянського союзу. Це модель південно-східної, радянської «про соціалістичної» національної

пам'яті. Проміжну позицію між цими моделями складають громадян Центральної України, хоча їх масова свідомість у ставленні до пропонованих нами історичних подій ближче до Південного Сходу України, ніж Заходу. На відміну від ставлення громадян до історичних діячів, практично відсутні історичні події, які б об'єднували у масовій свідомості моделі Західноукраїнську і моделі Південного Сходу. Дослідження Голодомору в Україні групою «Рейтинг» теж виявило принципові відмінності між цими регіонами [1].

Про принципові регіональні розбіжності свідчать і результати дослідження поточних (а не історичних) соціокультурних та ідеологічних орієнтацій громадян України [4, 157], чого практично не спостерігається в соціально-економічних та більшості загальнополітичних орієнтацій.

При цьому регіональні відмінності доволі міцно пов'язані з ідеологічною диференціацією громадян [3, 337]. А через призму ідеологічних ідентифікацій по-різному оцінюються історичні події. У проаналізованому соціологічному дослідженні виявились принципові відмінності у ставленні до історичних подій прихильників різних ідеологічних ідентифікацій, особливо комуністичної ідеологічної течії та націоналістичної. Але не тільки. Так, прихильники всіх лівих ідеологій (комуністичної, соціалістичної і, навіть, соціал-демократичної, яких виявилось в 2006 р. – 25,3% всіх опитаних громадян) дуже позитивно ставляться до Переяславської Ради (возз'єднання України з Росією), перебування України у складі СРСР, Великої жовтневої соціалістичної революції та дуже негативно до діяльності УПА та розпаду Радянського союзу, тобто дотримуються цілком «соціалістичної радянської» моделі пам'яті.

Прихильники правих ідеологій (національно-демократичні, націоналістичні, яких виявилось в 2006 р. – 13,5%) дотримуються західноукраїнської і антикомуністичної моделі пам'яті, адже досить позитивно ставляться до діяльності УПА та розпаду Радянського союзу, а негативно до Переяславської Ради, Великої жовтневої революції та перебування України у складі СРСР.

Прихильники центристських ідеологічних течій (зелені, ліберали, християнські демократи, яких виявилось в 2006 р. – 5,7%) займають проміжну позицію між лівими та правими у ставленні до історичних подій, хоча все ж ближчі за більшістю позицій до лівих. Так вони негативно оцінюються діяльність УПА, суперечливо ставляться до розпаду Радянського Союзу, в цілому переважно позитивно оцінюють Переяславську Раду та перебування України у складі СРСР, але переважно негативно ставляться до Великої жовтневої соціалістичної революції, тобто тяжіють до радянської, але не соціалістичної моделі пам'яті.

І, нарешті, деідеологізовані громадяни (які не мають жодних ідеологічних переваг, не визначені ідеологічно тощо, які в 2006 р. складали найбільшу групу – 54,7%) за своєю історичною свідомістю займали проміжну позицію між лівими та центристськими і є поміркована радянсько-соціалістичною моделлю пам'яті. Тобто, громадяни, які не висловлюють своїх ідеологічних переваг, не займають особливої позиції в оцінках історичних подій, а дотримуються старих радянських поглядів на історію.

Показовим є те, що зі запропонованого списку історичних подій фактично нема таких які об'єднують різні регіональні та ідеологічні групи громадян. Всі ці події роз'єднують їх. Відтак потрібні нові, масштабніші дослідження більш репрезентативного кола історичних подій історії українського народу для пошуку таких, які єднають регіональні та ідеологічні групи громадян України.

Щодо ставлення громадян України до історичних постатей у контексті ментального картографування, єдиним масштабним загальнонаціональним дослідженням відповідних преференцій українців залишається дослідження «Стратегії України», що було проведено в грудні 2006 року фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» та центром «Українське демократичне коло» за великою вибіркою в 5000 респондентів. Інструментарій цього дослідження був розроблений політологом М. Томенком. Питання формулювалось так: «Я буду називати історичних і політичних діячів, а Ви скажіть, якою мірою, негативно чи позитивно, ставитесь до кожного з них?» З варіантами відповіді: дуже позитивно, скоріше позитивно, скоріше негативно, дуже негативно, не знаю такого, важко сказати.

У цьому дослідженні вивчалось ставлення громадян України до п'ятнадцяти історичних постатей, пов'язаних з історією України, а саме:

а) трьох постатей різних періодів боротьби за незалежність України (Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Петро І);

б) трьох постатей часів Української Народної Республіки (Михайло Грушевський, Павло Скоропадський, Симон Петлюра);

в) п’ятьох постатей керівників Радянського Союзу (Володимир Ленін, Йосип Сталін, Микита Хрущов, Леонід Брежнєв, Михайло Горбачов);
г) однієї постаті керівників ОУН (Степан Бандера);
3) трьох постатей часів незалежності (Леонід Кравчук, В’ячеслав Чорновіл, Леонід Кучма**).**

Найпозитивніше громадян України оцінили «об’єднувача» України та Росії гетьмана Богдана Хмельницького. Разом з російським царем Петро I, який фактично знищував навіть автономію України у складі Російської імперії, Богдана Хмельницького позитивно чи дуже позитивно оцінили більше половини громадян України. Близько половини громадян (49%) позитивно оцінили діяльність і одного з провідних діячів Української Народної республіки – Михайла Грушевського, тоді як негативно до його постаті ставляться тільки 11%. Досить показово позитивні оцінки (47%) над негативними (17%) переважають у ставленні до нашого сучасника – визначного діяча відродження незалежності України В’ячеслава Чорновола, але одночасно і до Генерального секретаря ЦК КПРС Леоніда Брежнєва (52% позитивних і 27% негативних оцінок). Дещо менш позитивні оцінки переважають у характеристиці таких історичних постатей як Микита Хрущов, Павло Скоропадський та Іван Мазепа. До того ж гетьман Павло Скоропадський став лідером за часткою тих хто не знає такого історичного діяча (25%).

Лідером за негативними оцінками в 2006 р. був другий Президент України Леонід Кучма (його діяльність негативно оцінили 71% громадян, а позитивно лише 16%) та радянський вождь Йосип Сталін (його діяльність негативно оцінили 59% громадян, а позитивно 23%). Але слід звернути увагу, що і в сучасній Україні близько чверті всіх громадян позитивно оцінюють роль диктатора Йосипа Сталіна.

Досить сильно негативні оцінки переважають і в характеристиках таких різних історичних постатей як Перший Президент незалежної України Леонід Кравчук, ініціатор перебудови і демократизації Михайло Горбачов, борці за незалежність України Симон Петлюра та Степан Бандера. В оцінці вождя революції Володимира Леніна позитивні оцінки та негативні майже врівноважені при незначній перевазі негативних.

Таким чином, виявилось, що ставлення громадян України до історичних постатей є вкрай суперечливим, бо і серед позитивних, і серед негативних історичних постатей є представники борців за національну незалежність, і імперсько-радянські діячі, і представники комуністичного режиму, і антикомуністи.

При цьому дослідження показало дуже значні відмінності у ставленні до історичних постатей України громадян різних політичних регіонів країни.

Єдиною історичною постаттю, ставлення до якої є дуже позитивним серед громадян всіх регіонів України є гетьман Богдан Хмельницький, який і є безперечним лідером серед історичних постатей, що були предметом дослідження, за позитивними оцінками громадян. Позитивне ставлення серед громадян всіх регіон України переважає над негативними і до таких різних діячів відродження української держави як Михайло Грушевський, Павло Скоропадський та В’ячеслав Чорновіл. Але, на відміну від ставлення до Богдана Хмельницького, у ставленні до цих історичних діячів перевага позитивних оцінок над негативними в кілька разів більша в Західній Україні, ніж в областях Південного Сходу, та, особливо в Донбасі та Криму. Однак, і ці історичні постаті нині не роз’єднують різні регіони України.

У 2006 році негативне ставлення серед громадян всіх регіонів України переважало над позитивним відносно таких історичних діячів як Йосип Сталін, Леонід Кучма та Леонід Кравчук. І, знову ж таки, в Західній Україні це ставлення було суттєво негативнішим, ніж на Південному Сході. Однак у відношенні наших сучасників (Леонід Кравчук, Леонід Кучма) з того часу це ставлення могло змінитись під впливом політичної кон’юнктури.

Найбільшою мірою крайні політичні регіони України відрізняються у ставленні до таких історичних постатей як лідер ОУН-УПА Степан Бандера (до якого дуже позитивне ставлення в Західній Україні та дуже негативне в Донбасі та Криму), російський цар Петро I (який є майже героєм в Донбасі та Криму і негативна персона в Західній Україні) та гетьман Іван Мазепа, який воював з Петром I (до нього дуже позитивно ставляться громадяни Західної України і переважно негативно – Донбасу та Криму). Дещо меншою мірою, але все ж суттєво відрізняється ставлення громадян різних регіонів України до Володимира Леніна, Леоніда Брежнєва та інших історичних постатей (М.Хрущова, М.Горбачова).

На підставі ментального картографування щодо історичних постатей виводимо такі «моделі» регіонального ставлення до них:

– в Західній Україні дуже позитивно оцінюються виявились Богдан Хмельницький, Михайло Грушевський, В'ячеслав Чорновіл, Іван Мазепа та Степан Бандера, а дуже негативно – Йосип Сталін, Леонід Кучма, Леонід Кравчук та Володимир Ленін.

– в Центральній Україні дуже позитивні оцінки громадяни дали Богдану Хмельницькому, Михайлу Грушевському, Петру І та В'ячеславу Чорноволу, а дуже негативні – Леоніду Кучмі, Йосипу Сталіну та Леоніду Кравчуку.

– на Південному Сході (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська та Харківська області) дуже позитивне ставлення до Богдана Хмельницького, Петра І, Леоніда Брежнєва, Микити Хрущова та Михайла Грушевського, а дуже негативне – Леоніда Кучми, Степана Бандери, Симона Петлюри та Михайла Горбачова.

– в Донбасі та Криму дуже позитивними виявилось ставлення до Петра І, Богдана Хмельницького, Леоніда Брежнєва, а дуже негативним – до Степана Бандери, Симона Петлюри, Леоніда Кучми та Михайла Горбачова.

Таким чином, можна стверджувати, що в Західній Україні переважає власне національно-демократична модель ставлення до історичних постатей, в Центральній Україні – суперечлива національно-проросійська, на Південному Сході – радянсько-проросійська, в Донбасі та Криму – російсько-радянська. При цьому ставлення до перших Президентів незалежної України є негативним у всіх регіонах України.

Загалом можна констатувати, що масова історична свідомість громадян є досить консервативною, змінюється дуже повільно і не однаковою мірою в різних регіонах України. І цього не можна не враховувати в державній соціокультурній політиці, особливо інформаційно-просвітницькій.

Список використаних джерел і літератури

1. Визнання Голодомору : результати останніх досліджень. – Соціологічна група «Рейтинг» – листопад 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rattinggroup.com.ua/ products/ politic/data/entery/ 14043/. – Назва з титулу екрану.
2. Вишняк О. І. Історичні події в оцінках масової свідомості громадян України : : соціологічний аналіз / О.Вишняк // Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – К. : ДП «НВУ «Пріоритети», 2013. – Вип. 6.
3. Вишняк О. І. Політична типологія регіонів України : динаміка та фактори змін / О. І. Вишняк // Українське суспільство 1992–2008. : соціологічний моніторинг. – К. : Інститут соціології НАН України, 2008.
4. Вишняк О. І. Соціокультурна динаміка політичних регіонів України : соціологічний моніторинг 1994–2006 / О.І. Вишняк. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006.
5. Вишняк О. І. Соціологічний аналіз ставлення громадян України до історичних постатей / О.Вишняк // Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – К. : ДП «НВУ «Пріоритети», 2012. – Вип. 2.
6. Колесник І. Українська історіографія : концептуальна історія / Ірина Колесник. – К. : Інститут історії України НАН України, 2013.
7. Шенк Ф. Б. Ментальные карты : конструирование географического пространства в Европе от эпохи Просвещения до наших дней / Ф. Б. Шенк // Новое литературное обозрение. – 2001. – № 6 (52).

УДК 930.1: 303.446.4

Андрєєв В.М., Андрєєва С.С.

ФЕНОМЕН МИСТЕЦЬКОГО УКРАЇНСЬКОГО РУХУ (МУРу) В УКРАЇНСЬКОМУ ЕМІГРАНТСЬКОМУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПЕРІОДУ ДІ-ПІ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ВИКЛИКИ ТА НАЦІОНАЛЬНА ТРАДИЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню ідейно-політичних та регіональних розбіжностей в українському емігрантському інтелектуальному середовищі періоду ді-пі. Акцентовано увагу на діяльності письменницької організації МУР (Мистецький український рух) (1945-1949 рр.) по

подоланню протиріч між європейською перспективою та збереженням національних традицій в українській культурі в умовах еміграції.

Ключові слова: МУР («Мистецький український рух»), «емігрантський ренесанс», ді-пі, В. Петров.

Андрєєв В.М., Андрєєва С. С. Феномен Художественного украинского движения (МУРа) в среде украинской интеллектуальной эмиграции периода ди-пи: европейские вызовы и национальная традиция

В данном исследовании рассмотрено идейно-политические и региональные различия в среде украинской интеллектуальной и эмиграции пери ода ди-пи. Акцентировано внимание на деятельности писательской организации МУР (Художественное украинское движение) (1945-1949 гг.) между европейской перспективой и сохранением национальных традиций.

Ключевые слова: МУР (Художественное украинское движение), «емигрантский реннесанс», ди-пи, В. Петров.

Andreev V., Andreeva S. The Phenomenon of the Artistic Ukrainian Movement (MUR) Among the Community of the Ukrainian Intellectual Emigration During the D. P. Period: European Challenges and the National Tradition

This article is devoted to the research of the ideological, political and regional differences among the community of the Ukrainian intellectual emigration during the D. P. Period. Special attention is paid to the analysis of the activity of literary MUR organization (The Artistic Ukrainian Movement 1945-1949) and the attempts to overcome the contradictions between the European prospects and national traditions preservation.

Key words: MUR (The Artistic Ukrainian Movement), «Emigration Renaissance», The D. P. period, V. Petrov.

1945-1949 рр. увійшли у вітчизняну історію як «емігрантський ренесанс». Це була так звана епоха ді-пі (з англ. Displaced Persons, скорочено: D. P.). Виникнення терміну пов'язано з подіями Другої світової війни. Так визначалися особи, які мали статус біженців. Внаслідок воєнних дій на території Німеччини опинилось близько 10 мільйонів осіб, які були залучені до примусової праці або ж вислані зі своїх країн за расовими, релігійними або політичними міркуваннями. Табори переміщених осіб, табори ді-пі – скупчення «переміщених осіб» на території Західної Німеччини й Австрії, окупованих у 1945 р. американськими, британськими й французькими військами. В таборах для переміщених осіб різними шляхами та з різних причин опинилося багато українців, які не хотіли або не могли повертатися на історичну батьківщину та очікували вирішення своєї подальшої долі. Це середовище було конгломератом розрізнених ідейно-політичних та територіальних угруповань, що було обтяжене протиріччями та взаємними образами попередніх років та навіть десятиліть: «бандерівці» та «східняки», «ліберали» та «соціалісти», «націоналісти» та «комуністи», «совєтчики», «діячі старогалицького хову» та «пражани» тощо.

Опинившись в еміграції, представники української інтелігенції попри всі несприятливі зовнішні обставини прагнули консолідувати розпорошені сили, налагодити видавничу діяльність. Заснування письменницької організації МУРу (Мистецького українського руху), який об'єднав письменників-емігрантів, було, безперечно, найяскравішою сторінкою українського літературного процесу другої половини 1940-х рр. Влітку 1945 р. у німецькому місті Фюрті (поблизу Нюренбергу) опинилося кілька українських вчених і літераторів – Ю. Шевельов (Шерех), В. Петров (В. Домонтович, В. Бер, В. Плят та ін.), Ю. Косач, І. Майстренко, І. Костецький. У своїх споминах український письменник та літературознавець Г. Костюк назвав їх «групою зухвальців українського роду», людьми «творчого неспокою». Це були інтелектуали – здібні, освічені і допитливі. Вони не зважали на, здавалось би похмурий час, на своє неозначене становище ді-пі, на матеріальні злидні, сходилися, дискутували й думали не про свої злидні, а про велике й універсальне в житті людей цілого світу. Голодні, в холодних неопалених мешканнях вони збиралися й обмінювалися думками про різні новини, ідеї і щойно прочитані книжки. До кола їхніх зацікавлень потрапляло все, що хвилювало тоді розбурханий війною західноєвропейський, головне філософський, мистецький і літературний світ. Дискутуючи над цими проблемами, зорієнтовуючись у їхньому неусталеному теоретичному хаосі, накреслюючи свої умоглядні схеми, вони пробували знайти там місце й для української літератури та мистецтва [7, 462].

Представники української інтелігенції попри всі несприятливі зовнішні обставини прагнули консолідувати розпорошені сили, налагодити видавничу діяльність. Було створено ініціативну групу щодо розбудови організації, в яку також увійшли українські літератори, що перебували в інших таборах. І на початку осені 1945 р. «група українських інтелектуалів наперекір усьому зухвало проголошує новий літературний процес поза межами рідного краю» [7, 462]. Так «вирвані з-під гніту НКВС недобитки в незграбних одягах, негайно на руїнах вигнання, стають титанами і проголошують МУР» [9, 27].

Перший з'їзд МУРу відбувся 21-23 грудня 1945 р. в Ашаффенбурзі. Цікаві враження про цю подію залишив У. Самчук (Данильчук): «І ось воно сталося. П'ятниця, 21 грудня, хмарний, безсніжний, не холодний день. З різних широт плянети Ді-Пі, злітаються орли, музо-гайдамаки в Чигирин гуляти. З Фюрту – Шевельов, Петров, Костецький, Полтава... з Мюнхену Косач і Степаненко, з Авгсбургу – Шаян, Барка, Гарасевич, Чорний, з англійської зони – Ситник і Ганна Черінь, ми з Костюком нагрянули з Оффенбаху... Не відомо звідки – Багряний, Риндик, Славутич... Лятуринська й Бажанський з місцевого табору… І хто звідки – гості, між якими знайомі обличчя… Табір прийняв цю інвазію гостинно, приділив приміщення, можливість харчування і ось, в годинах пообідніх, – дійство починається» [9, 24].

Відкрити з'їзд було доручено В. Петрову, який виступив з «коротким, академічним словом про потребу такого об'єднання» і провів першу сесію [9, 28-29]. Наступного дня учасників цієї визначної події привітало Центральне Представництво Української Еміграції (В. Мудрий, єпископ М. Скрипник і професор З. Кузеля) та відомий український історик, незабаром перший президент Української вільної академії наук Д. Дорошенко [9, 30].

Наприкінці роботи з'їзду, після схвалення резолюції відбулося обрання правління шляхом таємного голосування. Головою організації став У. Самчук, заступником Ю. Шевельов, скарбником І. Костецький. До складу правління також увійшли В. Петров, Ю. Косач, Б. Подоляк, І. Багряний [9, 32; 10, арк. 21-23].

Роль ідеолога новоствореної організації виконував Ю. Шевельов. МУР будувався на засадах елітарності, він повинен був стати об'єднанням творців, а не «поденників і кололітературних нездар» [15, 569], тому не всі бажаючи отримували членські квитки. Взагалі членами МУРу стали понад 70 осіб [9, 23].

Праця Тимчасового проводу МУРу, а потім його правління ґрунтувалася на Декларації. Основним завданням було: «У високомистецькій досконалій формі служити своєму народові і тим самим завоювати собі голос та авторитет у світовому мистецтві». Декларувалася повна свобода творчості, толерантність до різних мистецьких напрямків, відкидалися жодні претензії на адміністративне керування літературою [13, 3-6].

Творців МУРу надихала аналогія з Вільною академією пролетарської літератури (ВАПЛіте). Палац духу будувався на фундаменті «розстріляного відродження». Гасла «вітаїзму», «психологічної Європи» та «азіатського ренесансу» живили ідеологію МУРу. Літературне повітря Мюнхена, Нюрнберга, Ульма другої половини 1940-х рр. було сповнене флюїдів літературного Харкова й Києва 1920-х рр.

Можливо, саме тут полягають витоки тієї «глибокої конфліктності МУРівського дискурсу», яка, на думку С. Павличко, вела до амбівалентного тлумачення опозиції «народ – мистецтво» [8, 261]. Неонародницька імперативність, вимога «стояти па сторожі інтересів нації», «служити своєму народові» у програмових інтенціях МУРу поєднувалися з вимогою надпартійності, мистецької досконалості, європейськості. Строкатий склад організації означав, що домінанти кожен визначав самостійно. Ще у доповіді на Першому з'їзді МУРу Ю. Шевельов ділив письменників, творчість яких він оглядав, на «європеїстів» (Ю. Косач, В. Домонтович, І. Костецький та ін.) та «органістів» (В. Барка, Т. Осьмачка та ін.). Проте, попри всі протиріччя, провід МУРу мав гаряче бажання зберегти його.

Ю. Шевельов робив акцент на тому, що МУР повинен був створити навколо письменника літературне оточення, творчу атмосферу. У спогадах, писаних наприкінці життя, він свідчив: «Я жив ідеєю створити творчу атмосферу навколо письменників, вирвати таланти з мряковиння життя серед обивателів, збудувати палац духу, новий і звужений варіант Платонової республіки мужів розуму й хисту, закласти підвалини для появи, кінець-кінцем, видатних творів слова» [15, 562-563]. Ю. Шевельов так визначив новизну цієї програми: «Проголошується єдиний фронт різних розгалужень літератури на еміграції».

За текстом одного з варіантів Програмної заяви МУРу, запропонованої Ю. Шевельов (з паперів У. Самчука), ця структура задумувалася як специфічна форма та спосіб організації

літературного життя, аналогічна колишнім літературним салонам, а видання МУРу – як «трибуна літературно-мистецької дискусії», «своєрідний салон на письмі» [14, арк. 1-3]. На думку В. Петрова, українська література повинна бути вільною, але організованою [12, 97].

За час свого існування МУР розгорнув активну видавничу діяльність. Проте, через брак коштів жодне з них не було періодичним. Так, почали виходити «Арка», «Мур», «Рідне слово», «Літературно-науковий вісник», «Українська трибуна», «Хорс», «Заграва», «Звено», серія «Мала бібліотека МУРу тощо. Найбільш представницьким та найцікавішим періодичним виданням МУРу безумовно був місячник «Арка», що виходив у Мюнхені. Шість номерів 1947 р. вийшли за редакцією В. Домонтовича, Ю. Косача, Б. Нижанківського, З. Тарнавського, Ю. Шевельова та п'ять випусків 1948 р. за редакцією Ю. Шевельова з незмінним художнім оформленням Я. Гніздовського. Принцип «колективного керівництва» змінився «одноосібним»: замість колегії часопис відтепер підписувався Ю. Шевельов (секретарем редакції був Яр Славутич).

На відміну від інших часописів позитивістського, національно-ізоляціоністського характеру «Арка» мала напрям «модерний, інтелектуальний, естетський і позапартійний». Це було найпрофесійніше видання свого часу, відкрите до неукраїнського світу, де друкувались твори письменників різних напрямів, наукові статті на різноманітні теми, огляди культурних новин і подій у світі театру, кіно, виставок тощо.

Внутрішній конфлікт в МУРі полягав як у тематиці та естетиці мистецтва, так й у відлунні культурного та політичного протистояння. Не всі українські літератори були задоволені політикою керівництва МУРу. Так, Д. Гуменна скаржилася на організаційний та ідеологічний тиск: «Увесь МУР – могила. Так було як їхала з Києва, так і тепер» [3, арк. 56]. «Одним словом, СРПУ з Корнійчуком, і еміграція з Косачем-Шерехом – на один копил, нічого, ані рисочки нового» [4, арк. 37], – писала вона в щоденнику. Серед своїх ворогів МУР здобув репутацію «взорованости на радянських зразках, а то й просто радянськості». Навіть сам Ю. Шевельов визнавав, що «у цьому була частка правди» [15, 573].

Правління МУРу навіть визнало за потрібне розглянути справу свого члена І. Багряного, на якого велося «негарне, небезпечне і жалюгідне цькування». Так, «група людей українського походження» здійснила напад на помешкання літератора. Незабаром було визнано, що ця акція мала політичне підґрунтя й задекларовано: «Не можемо дивитись поблажливо на ширення практики і духу того явища, що є основним підложжям нашої трагедії – практики фізичного і духовного більшовизму» [6].

Також серйозною проблемою для митців, інтелектуалів була ізольованість «планети Ді Пі» (вислів У. Самчука). Ю. Шевельов згадував: «Ми жили в Німеччині, але не мали з інтелектуальною Німеччиною ніяких зв'язків… Ми зустрічалися на вулицях і в їхніх установах з американцями. Але знов ми не знали нікого. З Європою поза Німеччиною зв'язків і не могло бути – довгий час не було пошти, їхати до інших країн ми не мали права. Що діялося в Радянському Союзі та й спеціально на Україні було нам майже невідомо…» [15, 577].

Подолання ізольованості української культурного життя в еміграції, інтеграція в європейську та світову культуру – завдання, які ставила перед собою принаймні частина «мурівців». Так, В. Петров, як до речі й Ю. Шевельов, вважав, що європейським письменником можна стати лише будучи українським: «Ми не емігранти. Ми посли українського народу, що прийшли на Захід. Саме ми є носії психологічної Европи. Світова література це література великих ідей. Такі ідеї несе сучасне українське письменство. Ми стоїмо коло воріт світової літератури» [11, 97].

Втім, на думку В. Петрова, ні в якому разі не можна копіювати Європу, адже це прирече українську культуру на «провінціяльщину». Стверджуючи себе, як українців, здобуваємо місце й пошану в Європі. «Не можна диктувати жодних стилів і лише в одному ми повинні бути однозгідні і ставити до себе суворі вимоги: наше мистецтво повинно бути українським, високого рівня і не повертатися назад», – згадував У. Самчук [9, 31].

В. Петров як досвідчений письменник та літературознавець високо оцінював перші літературні кроки молодих українських літераторів в еміграції та спрямовував їх: «Наша молодь уже вміє іти в річищі новітніх літературно-мистецьких течій, не відстаючи від них. Але чому не випереджаючи?..», адже «ми не прийшли в Європу провінціялами». Він закликав їх «відкрити принципи завтрашнього дня», а не просто наслідувати європейські зразки – «лише в такий спосіб ми зможемо відстояти своє місце в сучасному мистецтві всесвіту» [1].

Крім того, В. Петров, для презентації здобутків української культури в Європі й, в той же час, для ознайомлення українських митців із європейськими досягненнями, виношував плани створення «журналу чужою мовою, насамперед німецькою». Адже, він вважав, що «ми надто довго варилися в власному соку і надто дихаємо вже видиханим повітрям, щоб не почувати потреби вийти на свіже

повітря». Також, на думку В. Петрова: «Ми (українці) занадто скромні, а скромність на арені світових змагань не сприяє тому, щоб належне займало належне місце» [9, 163].

Як літературознавець та культуролог інтелектуал відстоював ідею, що українська культура й, зокрема, література є невід'ємною складовою європейської культури – українці не провінціали, що прийшли у Європу, а повноправні представники європейської культури, які можуть не лише наслідувати її найкращі зразки, а й дати Європі поштовх у її розвитку – «відкрити принципи завтрашнього дня». В. Петров активно намагався популяризувати українську культуру на Заході.

Також зазначимо, що В. Петров був одним з самих яскравих та самобутніх представників української гуманітаристики, він не тільки визначний письменник, літератор, а й непересічний науковець, співробітник Наукового товариства ім.Т. Шевченка, один із засновників Української вільної академії наук (1946 р.), викладач в статусі та доктора та професора різних українських навчальних закладів у Західній Німеччині.

В. Петров в цей час активно працював на радянську розвідку, як розвідник, він мусив вжитися у емігрантські кола, стати їх лідером та утримати від виїзду з післявоєнної Німеччини до Америки. Важко сказати, чи бачив він своє майбутнє в радянській системі, але, так чи інакше, цей етап біографії та творчої діяльності В. Петрова полягає в реалізації європейського вектору української культури. Однак навіть відверте намагання В. Петрова-Домонтовича поєднати національну традицію з загальними тенденціями розвитку європейської культури не убезпечувало його від закидів у нестачі патріотизму, дехто з сучасників зауважував, що більшість його художніх творів («Сірко», «Доктор Серафікус» та ін.) могли б бути опубліковані й в СРСР.

Як відомо, В. Петров ніколи не демонстрував свої політичні погляди, але співробітничав з виданнями різної політичної орієнтації. Він «завжди намагався закріплювати авторитет антирадянщика, але інтелектуального антирадянщика та націоналіста» [2, 199]. Формально його можна було б віднести до демократичного крила української еміграції. Однак В. Брюховецький припустив наявність у В. Петрова радянськофільських настроїв, як і його близьких друзів Юрія Косача та Ігоря Костецького. Більш того, сьогодні є очевидними, що останні мали зв'язки із радянськими спецслужбами [2, 189].

Загадковим було завершення діяльності радянського розвідника в Німеччині. Істинна причина припинення місії В. Петрова невідома. 18 квітня 1949-го р. В. Петров вийшов зі своєї мюнхенської квартири і більше там не з'явився. У післявоєнному Мюнхені викрадення та вбивства людей не були рідкістю. Тоді в колах української еміграції почали розповсюджуватися різні чутки про те, що В. Петров був убитий бандерівцями, покінчив життя самогубством, що його викрали радянські спецслужби і, нарешті, що він шпигун-зрадник.

Це зникнення для багатьох було болісною втратою, бо його не лише шанували, а й любили. Наприкінці 1940-х рр. письменниця висловила кілька цікавих думок про В. Домонтовича та його твори, що його творчість стала зрозумілою тільки після його зникнення. Вона записала: «Мене… здивувала двозначність його оповідання «Сірко». Там же репатріація освітлена в позитивному дусі. А стиль «Апостолів». А безперспективність інтелігенції в «Серафікусі». А філософські етюди. А Марко Вовчок. Він же скрізь показав себе в'юном – для того, щоб робити своє наукове діло, увесь час звивався. Тепер, збагнувши безперспективність, що американці можуть дати, знов наладнав стосунки… Чи людина це великих діл і принципів, – чи це те болото, з якого не може витягти ноги Україна» [3, арк. 80].

Також вона свідчить, про настрої інших представників української інтелігенції. Так, В. Давиденко вважав, що В. Петрова вбили бандерівці й промовляв: «Так гадові і треба, бо совєтський шпіон». «Як усе можна сфабрикувати, щоб очорнити. Їм байдуже, що це наукове світило. Так точнісінько, як байдуже було НКВД вбити Косинку і Влиська і Буревія, – вони ж політичні вороги. І як культурна людина Давиденко так може втратити цивілізоване обличчя», – записала у щоденнику Д. Гуменна [5, арк. 48].

В. Брюховецький вважає зникнення В. Петрова заздалегідь та тонко спланованою операцією радянської розвідки, мета якої – посіяти страх і недовіру, кинути підозри як на ОУН, так і на демократичне крило української еміграції [2].

МУР об'єднав письменників різних світоглядних та естетичних орієнтацій. Популістські, «неопросвітянські» концепції І. Багряного погано уживалися з інтелектуально-філософською творчістю В. Петрова чи з модернізмом І. Костецького. Багато в чому відмінною була й позиція В. Державина та М. Ореста. Все це спричинило постійну боротьбу різних течій та груп, а надалі й розкол. Першим виявом такого розпаду стало утворення групи «Світання», яка почала видавати однойменний літературний альманах. До її складу увійшли апологети неокласицизму, проти якого

боровся ідеолог МУРу Ю. Шевельов – поет-символіст М. Орест, критик і літературознавець В. Державин, публіцисти В. Шаян та Ю. Чорний. Послідовні європеїсти, вони покладали надії на розвиток традицій українського неокласицизму, закидали керівництву МУРу «плужанство», «неопросвітянство» тощо. Полеміка між МУРом та «Світанням», Ю. Шевельовим та В. Державиним тривала близько року. З критикою МУРу виступав і Д. Донцов. МУР підривався зсередини і поволі занепадав. Його почали покидати найвидатніші письменники, а над самою назвою вороги організації часто глузували, кажучи, що МУР це «Московський уголовний розиск». Незабаром масова еміграція за океан спричинила згортання творчої активності, почався занепад видавництв у наслідок тогочасної грошової реформи в Німеччині.

МУРу лише на деякий час вдалося об'єднати письменників-емігрантів. Проте, проіснувавши всього чотири роки (1945–1949 рр.), він став феноменом українського громадського та літературного життя, декларував вимогу високомистецької творчості, яка б принесла українській літературі міжнародне визнання. Але, як ми бачимо, глибокі ідейно-політичні, світоглядні та естетичні протиріччя не були подолані навіть в середовищі інтелектуалів. Механізмом подолання конфліктних проявів політичної та регіональної ідентичності, що мали місце як у творчості, так і власне середовищі українських митців, могла б стати інтеграція в європейський інтелектуальний простір.

Список використаних джерел і літератури

1. Бер В. Звено. Література. Мистецтво. Критика / Центральний емігрантський союз українського студентства. Український мистецький фронт молодих / ред. В. Кримський. – Ч. І. – Травень 1946. – Інсбрук : Вид. М. Денисюк. – 80 с. [Рец.] // Рідне слово. Вісник літератури, мистецтва і науки (Мюнхен-Карлсфельд). – 1946. – № 6. – С. 94-97.
2. Брюховецький В. День, що може вмістити вічність / В. Брюховецький // Обрії особистості : книга на пошану Івана Дзюби / упор. О. Гнатюк, Л. Фінберг. – К. : Дух і літера, 2011. – С. 185–205.
3. Гуменна Д. Щоденник, 1948-1950 // Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ) (далі – ВРФТ ІЛ). – Ф. 234. – Од. зб. 1. – 111 арк.
4. Гуменна Д. Щоденник, 1950-1952 // ВРФТ ІЛ. – Ф. 234. – Спр. 2. – 110 арк.
5. Гуменна Д. Щоденник, 1954-1956 // ВРФТ ІЛ. – Ф. 234. – Спр. 4. – 105 арк.
6. Комунікат Правління МУРу, 1947 // ВРФТ ІЛ. – Ф. 195. – Спр. 1580. – 2 арк.
7. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади. Кн. ІІ. – Едмонтон ; Торонто : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1998. – 743 с.
8. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К., 1999. – 447 с.
9. Самчук У. Плянета Ді-Пі. : нотатки й листи. – Вінніпег, 1979. – 355.
10. Самчук У. Щоденник, 1945-1946 рр. // ВРФТ ІЛ. – Ф. 195. – Спр. 292. – 62 арк.
11. Хроніка. З'їзд МУРу в Ашаффенбурзі // МУР. – Зб. 1. – 1946. – С. 97-103.
12. Хроніка. З'їзд МУРу в Авгзбурзі // МУР : зб. літературно-мистецької проблематики. – Мюнхен ; Карлсфельд, 1946. – Зб. 1. – С. 104–105.
13. «Чого ми хочемо» : програмна заява МУРу // ВРФТ ІЛ. – Ф. 195. – Спр. 1589. – 4 арк.
14. Чого ми хочемо // МУР. : збірники літературно-мистецької проблематики. – Зб. І. – Мюнхен ; Карлсфельд, 1946. – С. 3-6.
15. Шевельов Ю. МУР і я в МУРі : (сторінки зі спогадів. : матеріали до історії української емігрантської літератури) // Шевельов Ю. Вибрані праці : в 2-х кн. Кн. 2 : Літературознавство / упорядник І. Дзюба. – Вид. 2-ге – К. : Вид. дім «КІМ Академія», 2009. – С. 559-592.

УДК 281.9:94:329.73(477.64-2)»1925/1928»

Ігнатуша О.М.

ПРОТОІЄРЕЙ АНДРІЙ КОРЕНЄВ У ПОШУКАХ ЦЕРКОВНОЇ ЄДНОСТІ (1925–1928 РР.)

Стаття присвячена аналізу витоків і змісту релігійної діяльності протоієрея Української Синодальної Церкви Андрія Коренєва. Особлива увага приділена його розумінню церковної єдності. Показано відношення А. Коренєва до проекту автокефалії та українізації церкви на тлі суспільного і церковного життя країни та регіону. Підкреслено типовість образу священнослужителя

Синодальної Церкви в Україні. В статті характеризується суперечливість діяльності А. Коренєва як одного з яскравих представників обновленського руху 20–30-х рр. XX ст.

Ключові слова: протоієрей, церква, єдність, автокефалія, українська мова, духовенство, віруючі, благочинний, влада.

Игнатуша А.Н. Протоиерей Андрей Коренев в поисках церковного единства (1925-1928 гг.)

Статья посвящена анализу происхождения и содержания религиозной деятельности протоиерея Украинской Синодальной Церкви Андрея Коренева. Особое внимание уделяется его пониманию церковного единства. Показано отношение А. Коренева к проекту автокефалии и украинизации церкви на фоне общественной и церковной жизни страны и региона. Подчеркнуто типичность образа священнослужителя Синодальной Церкви в Украине. В статье характеризуется противоречивость деятельности А. Коренева как одного из ярких представителей обновленческого движения 20-30-х гг. XX в.

Ключевые слова: протоиерей, церковь, единство, автокефалия, украинский язык, духовенство, верующие, благочинный, власть.

Ignatusha O. The Archpriest Andryi Korenev in Search of Church Unity (1925-1928)

The article is devoted to the analysis of the origin and the content of religious activity of the Ukrainian Synodal Church Archpriest Andryi Korenev. Special attention is paid to his understanding of the church unity. His attitude towards the project of the Autocephaly and the Ukrainianization of the church on the background of the social and ecclesial life of the country and the region is shown. The image of the typical priest of the Synodal Church in Ukraine is outlined and depicted. The article deals with the controversial activity of Andryi Korenev as one of the brightest representatives of the Renovationist movement of the 20-30th of the XX-th century.

Key words: Archpriest, church, unity, Autocephaly, Ukrainian language, clergy, faithful, Provost, power.

Питання церковної єдності – один із центральних викликів сучасності в православній перспективі. Російська агресія проти України черговий раз критично гостро поставила питання консолідації православних різних конфесій і розбудови в Україні єдиної помісної церкви. Ця перспектива не тільки активно обговорюється, а й практично втілюється багатьма представниками церковного загалу – з середовища Української Православної Церкви, що перебуває у віданні Московського Патріархату, Української Православної Церкви Київського Патріархату, Української Автокефальної Православної Церкви. Тому історичний досвід вивчення питання формування церковної єдності є надзвичай актуальним.

Як відомо, у 20-х рр. XX ст. в Україні також діяло кілька православних церков, поява яких була спричинена революцією свідомості – відповіді віруючих на гостроту загальносуспільної проблеми національно-державної ідентичності та місця індивідууму у соціумі. Найбільш послідовно ці питання розв'язувала Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ). Але її відповідь увійшла в суперечність з церковними канонами, зокрема, у питанні висвячення ієрархії з білого духовенства, відновлення єпископату пресвітерською хіротонією. Альтернативну православну єдність намагалася створити Українська Синодальна Церква (УСЦ), підтримувана радянською владою для поглиблення розколу в церковному середовищі. Ця церква здобула особливу підтримку у південному і східному регіоні країни з огляду його більшу зрусифікованість і меншу національну єдність. Про неї вже чимало писали Г.І. Білан [1], С.І. Жилюк [10], О.М. Ігнатуша [11], А.М. Киридон, В.О. Пащенко [12], О.П. Тригуб [14]. На 1 вересня 1924 р. найбільше громад цієї конфесії було на території Одеської (494), Харківської (256), Катеринославської (184) губерній [14, 499-504]. На відміну від УАПЦ, вона мала чимало послідовників на території Запорізького, Бердянського та Мелітопольського округів – тодішніх місцевих адміністративно-державних одиниць. Ще 1923 р. у Запоріжжі постало окружне управління цієї церкви, згодом реорганізоване у вікаріальне, а потім – єпархіальне. 1924 р. виникла Бердянська єпархія УСЦ, 1925 р. – Мелітопольська. На 1 січня 1925 р. на території Запорізького округу налічувалося 35 громад УСЦ, Бердянського – 52 громади [7, 25а–25б].

Синодальна церква, виникнувши після появи УАПЦ, повторила її засадничі ідеї: курс на автокефалію, впровадження рідної мови у церковній практиці і, зокрема, в богослужінні. Це

повторення вказувало на центральний характер проблем національного церковного будівництва для церкви та важливість відгуку на них.

Цих кроків вимагало життя, віруючі України, які під впливом революції, усвідомили ключове значення автокефалії церкви в Україні для подолання багатьох проблем церковного і загальносуспільного порядку. Зміни у свідомості віруючих так чи інакше впливали на позицію духовенства, спонукаючи до змін усю церкву.

Проте, з огляду на втручання радянської влади у проблеми церковного переустрою, національна складова реформ УСЦ затушовувалася, формалізувалася і відсувалася на задній план. Умовою для такої формалізації ставав склад провідних діячів і керівників УСЦ як на центральному, так і на місцевому рівнях. У більш широкому плані це був результат недовершеності формування української політичної нації, що особливо контрастно проявлялося у регіональних вимірах.

Церковне керівництво і актив, які мали неукраїнське походження та відповідну освіту, навіть після тривалого часу служіння в Україні не могли чи не мали достатніх зовнішніх стимулів інтегруватися в український культурний світ Цьому не сприяли політика влади, позиція еліт, сформована громадська думка, усталена релігійна психологія. Або ж вони не мали внутрішніх рушійних сил, які б спонукали це інтегрування, з огляду на своє виховання, освіту, професійну діяльність, традиції міжконфесійного спілкування тощо. А відтак, зазначені сили не могли генерувати процес інтеграції суспільства на ґрунті української церковної спільності.

Центральною постаттю нашого історичного аналізу є протоієрей Андрій Михайлович Коренєв – священнослужитель Української Синодальної Церкви, який працював на периферії – близько сотні кілометрів від окружного центру – у Кам'янському районі, виконуючи обов'язки благочинного Придніпровського округу, що діяв з 1 січня 1925 р. Пізніше – з 1928 р. – він продовжив своє служіння в Пилипівській церкві м. Запоріжжя, став членом єпархіального управління та його секретарем. Протоієрей А.Коренєв був делегатом II і III Помісних Соборів УСЦ 1925 і 1928 рр. Тому його особа видається показовою для віддзеркалення поглядів значної частини православного загалу на питання національних реформ у церкві, способів розв'язання церковних проблем і, зокрема, проблеми національної церковної єдності. Хронологічні межі розвідки обмежимо 1925-1928 рр., – часом діяльності протоієрея А. Коренєва в якості благочинного та делегата III Помісного Собору УСЦ, коли достатньо показово виявилася його позиція щодо змісту національних церковних реформ Синодальної церкви. Зазначимо, що у цей же час розгортався не тільки проект церковної «українізації», а й здійснювалася відповідна партійно-державна політика.

Навіть побіжне знайомство з біографією цього священнослужителя переконує у певній символічності її обрання предметом нашого дослідження: був настоятелем сільського та міського храмів, благочинним, членом єпархіального управління, делегатом Всеукраїнського церковного Собору, просунувся у кар'єрному плані до члена Всеукраїнського Священного Синоду, неодноразово продукував свої погляди через офіційний журнал Синоду – «Український Православний Благовісник», врешті, як оцінка його заслуг керівництвом церкви, – нагороджений митрою. Вже ці штрихи біографії дають підстави для глибшого аналізу дій місцевого церковного лідера. Його кар'єрне зростання не могло відбутися всупереч волі церковного керівництва, як на місцевому, так і на центральному рівнях. Тому цей факт є показовим для вивчення специфіки підходів переважної частини керівних діячів Синодальної церкви до вирішення зазначених церковних проблем. Водночас, ілюстрація позиції протоієрея Коренєва на більш широкому тлі наближає до усвідомлення ефекту і результатів його діяльності, розуміння типовості чи винятковості його дій у тодішньому церковному середовищі, як врешті – розуміння причин його тимчасового кар'єрного успіху, і, врешті, – неминучості втрати усіх надбань ціною власного життя.

Протоієрей Андрій Коренєв народився в 1887 р. в місті Мелітополі. Його прізвище вказує на російське етнічне походження, що у південному регіоні, зокрема в містах, і саме – у Мелітополі, було не дивним, скоріше – типовим явищем.

А. Коренєв прийняв Синодальну церкву як реальний варіант виходу православ'я з кризового стану. Він не тільки виконував священицькі функції, але й докладав зусиль до розвитку нової конфесії, намагався донести до широкого загалу віруючих необхідність змін у церкві, а церковному керівництву – показати зміст місцевого церковного життя, ступінь участі місцевого суспільства у церковних процесах та подати свої варіанти розв'язання проблем. Фактів, що повідомляють про такий характер діяльності протоієрея А. Коренєва, чимало.

На теренах його діяльності переважало російське та українське населення. Воно заселило територію краю наприкінці XVIII ст., принісши з собою специфічні етнокультурні й релігійні традиції. Їх зберігали й примножували. На території благочинія, яким опікувався Андрій Коренєв,

поряд знаходилися населені пункти, заселені переважаючим українцями (Благовіщенська, Водянська, Іванівська, Ново-Водянська сільради) або росіянами (Велико-Знамянська, Дніпровська, Кам'янська, Ново-Дніпровська сільради) [8, 56-63]. З огляду на переважну більшість російського етнічного населення на території низки населених пунктів, ВУЦВК навіть прийняв рішення про створення на їхній базі Кам'янського російського національного району (12 липня 1927 р.) [9, 86]. На згадані обставини мусили зважати й духовні особи, призначення яких, вірогідно, відображало етнополітичну мотивацію. Тож, о. Андрій Коренєв у певному сенсі поєднав у собі риси не тільки міського та сільського священика, а й представника етнічно строкатого – переважно українсько-російського – регіону, де зіткнення і взаємодія культур була найбільш яскравими і суперечливими. Логічно передбачити, що позиція о. Андрія витікала з його попереднього життєвого і професійного досвіду, традиційного культурного надбання, оскільки на час призначення благочинним, він вже був сформованою особистістю.

Завдяки церковно-просвітницькій активності протоієрея Андрія Коренєва, маємо змогу охарактеризувати його національне кредо. За документальну основу візьмемо річний звіт благочинного Придніпровського округу (посаду якого він на той час обіймав) до Запорізького єпархіального управління за 1925 р. Доповідаючи 25 січня 1926 р. про поширення у його окрузі офіційної церковної періодики, що видавалася на теренах Росії та України: «Вестник Священного Синода», «Церковное обновление», «Церковній календарь» та журналу «Український Православний Благовісник», протоієрей Андрій висловив своє ставлення до українізації останнього.

Для глибшого розуміння контексту подій, варто пригадати обставини часу. Потужний розмах українського національно-визвольного і, зокрема, національно-церковного руху в Україні (виразницею якого була УАПЦ) змусив радянську владу проголосити політику українізації. Християнські церкви, у свою чергу, відреагували на цей рух низкою проектів національних реформ. Український Священний Синод з 1925 р. почав видавати своє офіційне видання українською мовою. На зміну російськомовній газеті «Голос Православной Украины» прийшов «Український Православний Благовісник», який почав друкувати матеріали двома мовами – українською та російською.

Як свідчать вислови протоієрея Коренєва, курс церковного керівництва виявився до вподоби не всім. Вони мали доволі різку форму. «Українізацію» журналу він назвав «каменем спокуси для багатьох» («камнем соблазна для многих» – мовою оригіналу. – *Авт.*). «Значна кількість українського матеріалу хвилює мирян, – пише далі о. Андрій, – а тихонівцям [тобто послідовникам церкви патріарха Московського Тихона. – *Авт.*] дає привід для агітації: «Це поки на вас лапки кладуть, а потім і богослужіння заставлять здійснювати на укр. мові, а слов'янські книги відберуть»« [2, 12]. Наведена цитата свідчить про те, що протоієрей Коренєв категорично не приймав ідею впровадження української мови у богослужіння, висловлював певну опозиційність навіть щодо проголошеного церквою курсу.

Очевидно, що такі думки були висловлені під впливом зростання популярності церковного журналу серед населення. Масштаб поширення цього видання з одного боку тішив, з іншого – лякав. Отець Андрій писав: «Укр. Благовісник» до останніх номерів жадібно читали і нарозхват розкуповували миряни» [2, 12]. Отож, він проводив суперечливу думку, що з появою матеріалів журналу, друкованих українською мовою, цей попит впаде. Водночас – поява таких матеріалів підігріє у суспільстві прагнення до подальшого, більш послідовного впровадження української мови у церковну практику Синодальної церкви.

Слова протоієрея Коренєва свідчать, що послідовники Української Синодальної Церкви – «обновленці» (так їх тоді зазвичай називали), – відчували себе вкрай вразливими перед загрозою посилення впливу національно орієнтованої Української Автокефальної Православної Церкви. Показово, що це відчувалося у південному регіоні, де в районі благочинія Андрія Коренєва не було жодної парафії УАПЦ. Проте й тут існувало україномовне середовище. Воно органічно породжувало «небезпеку» російським організаційним і літургійно-обрядовим формам православ'я. Ця «загроза» й відчувається в рядках звіту благочинного.

Протоієрей А. Коренєв діяв рішуче та послідовно. Він запропонував якнайшвидше – вже на найближчому з'їзді – поставити питання про видання журналу російською мовою. Наступні рядки його пропозиції характеризують його як людину, світоглядно незвиклу до компромісів і врахування національних інтересів неросійського населення, тобто – шовініста. Наведемо цитату мовою оригіналу: «А «щірі україньці», если они так «щірі» могут создать чисто украинский журнал» [2, 12]. Цитована фраза показує, що у складі Української Синодальної Церкви, членом якої був о. Андрій, і яка проголосила засадничими принципи автокефалії та українізації, було немало таких, хто зважав на

ці принципи, як на формальні. Такі особи зверхньо ставилися до українського, принаймні – до українського слова. Вони вбачали у ньому не прояви національного буття (яке є шляхом пізнання Бога), а загрозу цілісності церкви, цементованої ідеєю «загальноруськості».

Відстоюючи свою позицію, протоієрей вдавався не стільки до аргументації, скільки до застосування погрози й залякування. Він безапеляційно стверджував: «Якщо журнал буде багато місця приділяти укр[аїнській] мові, то число його отримувачів неминуче впаде, а незрозумілий благовіст «Благовісника» – замовкне». Нарешті, як висновок, протоієрей наставляв: «Експеримент робити на живому тілі небезпечно. Море ще занадто для цього розбурхане» [2, 12]. Він використовував всю силу свого проповідницького таланту для обстоювання своїх ідей.

У іншому рапорті до єпархіального управління – 5 листопада 1926 р. протоієрей Андрій Коренєв писав: «Бажаючих виписувати церковний журнал українською мовою в окрузі не виявилося» [5, 120].

Можливо, сам о. Андрій і не акцентував би черговий раз увагу на цьому питанні, яке його, очевидно, дратувало. Проте відповіді на нього вимагало єпархіальне керівництво, яке збирало інформацію для Священного Синоду у Харкові.

Проте вже менше ніж через два місяці по тому – 17 січня 1927 р. – о. Андрій поінформував єпархію «на виконання указу Є[пархіального] У[правління] від 10 цього січня», що «Український Православний Благовісник» виписано у всіх громадах округу». Більше того: «Кам'янська, Водянська та Іванівська громади виписали журнал через благочиння до отримання указу [! – *Авт.*], а Благовіщенка – безпосередньо з редакції» [3, 11].

Так само, констатуємо ігнорування протоієреєм Коренєвим національних ідей і пропозицій у його найбільш ґрунтовній теоретичній розробці «Про засоби боротьби з інакомислячими шляхом оживлення церковнопарафіяльного життя і діяльності», – доповіді, виголошеній ним на Запорізькому єпархіальному з'їзді 9 листопада 1926 р. Але ж саме на розв'язання цього питання – національних церковних реформ – чекали від церкви мільйони віруючих. Саме воно знаходило живий відгук парафіян. У позиції протоієрея Коренєва вбачаємо специфіку проросійського варіанту відгуку обновленців в Україні на виклики часу.

Поділимося ще одним спостереженням: вся система заходів, спрямованих благочинним Андрієм Коренєвим на піднесення релігійності населення, ніяк не акцентувала уваги на українських національних мотивах. Навіть тоді і там, де українців була більшість. Наприклад, у одному з рапортів до єпархіального управління, написаному з приводу потреби духовного окормлення віруючого населення села Ново-Водяне, о. Андрій пропонував різні способи вирішення проблеми: «звернути увагу Єпархіального Управління» [2, 13]; «бажано призначити священика-співака» [2, 13зв.], але жодною мірою не торкався питання про застосування рідної мови в богослужінні чи відродження національних церковних традицій місцевими жителями. Між тим, як вже зазначалося, Всесоюзний перепис населення 17 грудня 1926 р. зафіксував, що переважаюча національність жителів цього села – українська [8, 60].

Підкреслимо, що сприйняття наявності і гостроти національних проблем церковного будівництва надзвичай залежало від особистості. А у випадку, коли ця особистість ще й була очільником певного рангу (Андрій Коренєв – благочинний), від особистої оцінки залежало й формування образу певних подій і явищ у колах вищої влади та серед підлеглих. Відповідно, силою його адміністративної влади, місця в церковній ієрархії, авторитету формувалося уявлення про відсутність прагнення українського православного населення до використання рідної мови у церковному житті, до розширення ініціативи мирян у церковному управлінні, до автокефалії української церкви тощо.

Цей особистісний фактор оцінки національних релігійних потреб місцевого населення в парафіях благочиння, яким керував Андрій Коренєв, яскраво відтіняє рапорт до єпархіального управління, підготований іншим священиком – настоятелем Благовіщенської церкви с. Благовіщенки Григорієм Полєтаєвим січневими днями 1927 р. У рапорті аналізувалося проведення в парафії 16-го січня місіонерського дня. Як дізнаємося, благочинний Андрій Коренєв не зміг взяти участь у цій події.

З тексту документа стає відомо, що після богослужіння і проповідей численне зібрання віруючих активно почало задавати питання духовенству. Серед перших чотирьох «здивованих запитань» два стосувалися гострих національно-церковних проблем, на які згаданий раніше Андрій Коренєв, навпаки, намагався не реагувати. Ось ці запитання: «2. Що таке автокефальна церква. 3. З якого часу наша Укр[аїнська] Правосл[авна] Церква стала автокефальною» [3, 22]. Більше того, один із слухачів, який спеціально приїхав «послухати обновленців» з сусіднього села Великої Білозерки,

парафіянин Покровської громади, що організаційно належала до іншої конфесії – «патріаршого» спрямування, спробував довести священикові «православність галичан». Тобто мова пішла про спільність православного обряду українців західної та східної України.

Таким чином, питання національного устрою і реформування церкви були нагальними для парафіян благочиння, яким опікувався протоієрей Андрій Коренєв. Інша справа – отець Андрій намагався їх затушувати, мінімізувати, виставити перед керівництвом факт відсутності подібних проблем. Серед цих національно-церковних питань, безумовно, не могло не бути питань про автокефалію, мову церковного вжитку, видання українською мовою церковної літератури і згаданого вище періодичного органу церкви – журналу «Український Православний Благовісник».

Разом із тим привертає увагу факт чудового розуміння протоієреєм Коренєвим ролі друкованого органу у церковному житті, і «Українського Православного Благовісника» зокрема. Переповідаючи до єпархіального управління про диспут, що відбувся у Водянському Нардомі між лектором Ніконовим – головою окружної ради Спілки Безвірників, що прибув із Запоріжжя, та обновленським протоієреєм В'ячеславом Верніком на тему: «Чи був Христос?», протоієрей Андрій Коренєв підкреслював: «Незамінну послугу в диспуті надав о. Верніку «Український православний Благовісник», яким о. Вернік користувався на диспуті» [3, 59-60]. Та й сам диспутант згодом заявив церковному керівництву величезну корисність цього журналу, що видавався двома мовами – українською та російською, за його апологетичні статті. Він писав: «Воістину велика заслуга перед Церквою видавців і співробітників цього журналу. Величезна нам користь від нього і низький уклін редакції з вдячністю» [3, 60].

Цитований вище рапорт протоієрея Коренєва спростовує поширені уявлення про обновленських священиків, серед яких був і Андрій, виключно як про служителів радянського режиму. Сам о. Андрій зумисно наводить слова багатьох віруючих, які явно не могли бути лицеприємними для радянської влади. Цитуючи україномовних парафіян їхньою рідною мовою у своєму російськомовному рапорті, протоієрей Коренєв тим самим висловлював симпатію їм, всупереч державному атеїзму: «Казали[,] шо наш піп безвірник, продав комуністам віру, а він, бач, як стояв за Христа» [3, 59зв.]. За таку активну і ефективну позицію священика с. Водяного отець Андрій підняв клопотання перед єпархіальним начальством про нагородження священика В'ячеслава Верніка архіпастирським благословенням з видачею грамоти.

Не дивлячись на те, що протоієрей А. Коренєв був активним діячем обновленського руху, як християн, він шукав порозуміння з представниками домінуючої в Запорізькому окрузі конфесії – Українського екзархату Російської православної церкви. Проте, до інших православних конфесій, і зокрема згаданої УАПЦ таке прагнення не проглядалося.

До того ж, взаємини між тихонівцями і обновленцями не були виключно конфронтаційними. Протоієрей Андрій Коренєв у межах відведених йому повноважень благочинного і настоятеля церкви входив у стосунки з віруючими і духовенством Українського екзархату РПЦ. Наприклад, виконуючи припис єпархіального архієрея архієпископа Сергія, отець Андрій 23 грудня 1925 р. зробив запит у місцевого благочиноного Українського екзархату РПЦ щодо родинного стану та релігійно-морального рівня свого псаломщика Григорія Завітного. Цей псаломщик проживав у парафії Велико-Знам'янської церкви, приналежної до РПЦ. У січні о. Андій отримав відповідь, про яку далі 2 лютого 1926 р. повідомив своє єпархіальне начальство [2, 15]. Відповідь була витримана у офіційно-традиційних, спокійних і доброзичливих тонах. Сповіщалося, що псаломщик відомий «з найкращого боку: релігійний, не пропускає богослужінь, поведінки вельми скромної... одружений першим шлюбом на дівиці» [2, 16]. В єпархії ці відомості, як і доданий лист-відповідь благочинного іншої конфесії, були сприйнято як звичні речі – з приписку «до відома».

Разом із тим, протоієрей Коренєв нерідко опинявся в епіцентрі місцевої боротьби за парафії зі священиками і віруючими РПЦ, був автором гострої критики на адресу представників цієї церкви, ідейно-пропагандистських рішень проти РПЦ на підтримку керівництва своєї конфесії. Так, на засіданні благочинницьких зборів 3-го благочиння Запорізької єпархії, що відбулися 22 червня 1926 р. після доповідей настоятелів церков він констатував, що «віруючі синодальних громад за окремими поодинокими винятками зрозуміли всю несправедливість різних наклепів, які виходили від тихонівських керівників; зрозуміли, що тільки Священний Синод є правомочним і канонічно-законнообраним кормчим св. Православної церкви на Україні, який правильно веде св. Церкву по шляху зміцнення і процвітання її, незмінно охороняючи чистоту віри від всяких нововведень і канонічних правопорушень» [2, 32-32зв.].

Пізніше – з 1928 р. – протоієрей Андрій Коренєв став ще вагомішою фігурою в місцевій церковній владі. 5 січня того року він обійняв посаду секретаря Запорізького єпархіального

управління з кооптацією у члени цього управління [6, 191]. Він неодноразово відвідував з поїздками своє колишнє благочиння. Результати цих поїздок показують, наскільки насиченими і складними були будні члена-секретаря єпархіального управління протоієрея Андрія Коренєва. Він намагався навернути якомога більше віруючих до Синодальної церкви, пояснити їм своє бачення церковного розколу в Україні, що тяжким тягарем виснажував православ'я.

У той же час позиція державної влади ставала дедалі більш непоступливою до своїх колишніх фаворитів у церковному середовищі – обновленців. Приїхавши 6 жовтня 1928 р. до Кам'янського району, Андрій Коренєв планував, серед іншого, виступити після богослужіння у Миколаївській церкві с. Кам'янки перед віруючими з доповіддю «Про поточний момент церковного життя у зв'язку з розколом у Православній Церкві». Проте адміністративний відділ райвиконкому заборонив проведення такої доповіді [4, 42].

Позиція протоієрея Андрія Коренєва в українському церковному питанні виявилася й під час роботи ІІІ Всеукраїнського помісного собору у травні 1928 р., учасником якого він був.

Під час дебатів після доповіді протоієрея Тарасова «Про липківщину [тобто – Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ). – Авт.] та її ідеологію» промова протоієрея Коренєва явно дисонувала тональності попередніх учасників обговорення, які закликали до примирення з Українською автокефальною православною церквою (священик Ващенко з Роменської єпархії), дотримання толерантного ставлення між церквами (митрополит Київський Іннокентій), прощення членам УАПЦ «ще й тому, що це явище національне» (мирянин Трублаєвич з Тульчинської округи). Протоієрей Коренєв, навпаки, вимагав покаяння від «липківців»: «Пошкодувавши 20–30 самосвятських архієреїв, ми відштовхнем від себе мільйони віруючих, оскільки серед самовсятських архієреїв є двоєжонці... Почавши служити сьогодні з самосвятським лжеархієреєм, ми, йдучи таким шляхом, дійдемо до того, що завтра станемо служити і з татарським муллою» [13, 157].

Ці завершальні слова промови протоієрея Коренєва викликали гнів і обурення частини учасників собору. Протоієрей Шавкань із Криворізької єпархії навіть закликав учасників собору не допускати проявів гордині і хизування перед інакомислячими.

Таким чином, позиція протоієрея Андрія Коренєва суперечливо поєднувала симпатії цього діяча до місцевого українського населення за його відданість християнським цінностям і, водночас, небажання сприяти розвитку та зміцненню християнської церкви в Україні на основі таких національних засад, як автокефалія української церкви та українська мова. Непослідовність протоієрея Коренєва у національному питанні, вірогідно, витікала з його російського національного походження та відповідного середовища, у якому він здобув освіту та виховання. А це середовище за часів імперії аж ніяк не сприяло формуванню міжнаціональної толерантності, поваги, навпаки насаджуючи пріоритети російських форм церковної та суспільної організації. Єдине, що об'єднувало Андрія Коренєва і таких як він церковних діячів з українськими церковними діячами як у лоні своєї церкви так і з інших православних конфесій була ідея заперечення державного атеїзму, православної спільноти. Проте таке потрактування спільності в радянській Україні виявилося вузьким, недостатньо потужним і безперспективним з точки зору збереження церковної організації.

Ігноруючи джерела українського церковного будівництва, представники Української Синодальної Церкви, типовим виразником інтересів якої був Андрій Коренєв, прирікали не тільки свій рух, а й інші православні конфесії України на подрібненість і ослаблення сил, необхідних для долання більшовицьких ідей у суспільній свідомості та розбудові життя на нових соціальних засадах.

Список використаних джерел і літератури

1. Білан Г. І. Обновленська церква в Україні (від виникнення до ІІ собору) / Г. І. Білан // Наукові записки. Сер. : Історичні науки. – 2004. – Т. 27– С. 42–46.
2. Державний архів Запорізької області. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 162.
3. Державний архів Запорізької області. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 184.
4. Державний архів Запорізької області. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 191.
5. Державний архів Запорізької області. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 169.
6. Державний архів Запорізької області. – Ф.Р–316. – Оп. 3. – Спр. 135.
7. Державний архів Харківської області. – Ф.Р–845. – Оп. 2. – Спр. 411.
8. Довідник по населених пунктах Запорізької округи : (до округової мапи видання 1928 року). – Запоріжжя : Комунар, 1928.
9. Єфіменко В. Створення російських національних районів УСРР / Вікторія Єфіменко // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки : міжвідомчий зб. наук. праць. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2012. – Вип. 21. – С. 72–99.

10. Жилюк С. І. Обновленська церква в Україні (1922–1928) : монографія / С. І. Жилюк – Рівне : РДГУ, 2004. – 384 с.
11. Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні : генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) / О. М. Ігнатуша. – Запоріжжя : Поліграф, 2004. – 440 с.
12. Пащенко В. О. Більшовицька держава і православна церква в Україні : 1917–1930-ті роки / В. О. Пащенко, А. М. Киридон. – Полтава : АСМІ, 2004. – 336 с.
13. Прения по докладу прот. Тарасова «О липковщине и ее идеологии» // Український Православний Благовісник. – 1928. – № 13-14. – С. 157.
14. Тригуб О. П. Російська православна церква в радянській Україні 20-30-х рр. XX ст. : інституційний розкол та міжконфесійні відносини : дис. ... докт. іст. наук : 07.00.01 / Тригуб Олександр Петрович. – К., 2010. – 510 с.

УДК 94(47.7)(09):904

Константінова В., Лиман І.

«АЛЬБОМИ ПІСЕНЬ» ОСТАРБАЙТЕРІВ: ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ТА МЕНТАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ

Стаття присвячена вивченню неопублікованих «Альбомів пісень» українських остарбайтерів, записаних у Німеччині в 1943-1945 роках. Написання альбомів людьми, вивезеними на примусові роботи, можна розглядати як специфічний спосіб зберегти себе, свою ідентичність в нових реаліях. При цьому самі ці нові реалії суттєво впливали на формування нової соціальної спільності — остарбайтерів. У розвідці обґрунтовується необхідність ввести «Альбоми пісень» остарбайтерів до наукового обігу.

Ключові слова: остарбайтери, Друга світова війна, пісня, фольклор, ідентичність, історичне джерело.

Виктория Константинова, Игорь Лыман. «Альбомы песен» остарбайтеров: отражение идентичностей и ментальных стереотипов

Статья посвящена изучению неопубликованных «Альбомов песен» украинских остарбайтеров, записанных в Германии в 1943-1945 годах. Написание альбомов людьми, вывезенными на принудительные работы, можно рассматривать как специфический способ сохранить себя, свою идентичность в новых реалиях. При этом сами эти новые реалии существенно влияли на формирование новой социальной общности — остарбайтеров. В статье обосновывается необходимость ввести «Альбомы песен» остарбайтеров в научный оборот.

Ключевые слова: остарбайтеры, Вторая мировая война, песня, фольклор, идентичность, исторический источник.

Konstantinova V., Lyman I. «Albums of Songs» of Eastern Workers: Reflection of Identities and Mental Stereotypes

The article is devoted to the research of the unpublished «Albums of Songs» of Ukrainian Eastern Workers recorded in Germany during 1943-1945. Writing albums by people, who had been taken out for forced labor, can be considered as a specific way to preserve their own identities in the new realities. These realities themselves significantly influenced the formation of a new social community – Eastern Workers. The necessity to publish «Albums of Songs» of Eastern Workers is proved.

Key words: Eastern Workers, World War II, song, folklore, identity, historical source.

Значущість проблеми остарбайтерста зумовлюється вже самими обсягами цього явища. Показово, що при тому, що загальна кількість остарбайтерів з теренів Радянського Союзу за період 1941-1944 років склала близько трьох мільйонів осіб, більше двох мільйонів з них були саме з України.

Зі зрозумілих причин, за радянських часів об’єктивне дослідження явища остарбайтерства було фактично неможливе. Більше того, історія остарбайтерів, так само як і історія населення на окупованих територіях, багато в чому вважалась «слизькою», «незручною» тематикою, а тому тривалий час перебувала на периферії дослідницьких інтересів радянських науковців. Це зовсім не означає, що радянська наука зовсім оминала відповідну проблематику. Зокрема, з’являлись і

публікації листів, зразків фольклору радянських громадян, угнаних до Німеччини на примусові роботи, в'язнів концтаборів. Втім, зрозуміло, що публікувались не цілісні масиви відповідних джерел, а лише ті матеріали, зміст яких не входив у протиріччя з концепціями пануючої в СРСР ідеології [1-11].

Не мали відповідних ідеологічних обмежень дослідники по інший бік «Залізного занавісу». Втім, їхній внесок у публікацію джерел з історії остарбайтерів є доволі скромним [12].

За останні два десятиліття ситуація суттєво змінилася. На пострадянському просторі побачили світ як аналітичні праці [13], так і археографічні публікації, серед яких чільне місце посідають усноісторичні матеріали. Джерела з історії остарбайтерів публікуються і в самій Німеччині [14].

І все ж і досі історія остарбайтерів зберігає цілу низку великих лакун. Залишається актуальною необхідність введення до наукового обігу цілісних комплексів джерел. В цьому контексті надзвичайну цінність становлять, зокрема, «Альбоми пісень», що велися остарбайтерами.

Ділячись у Заслуженому Автономному університеті Пуебла і у 2011, і у 2012 роках досвідом проведення усноісторичних експедицій на теренах Південної України, одному з авторів цієї розвідки доводилось чути запитання про специфіку пісенного фольклору в СРСР часів Другої Світової війни як історичного джерела. На той час із відповідними джерелами нам доводилось мати справу переважно саме під час інтерв'ювання старожилів регіону [15-19], які пригадували і співали пісні, які вони чули в пору своєї молодості. Відстань, яка відділяє респондентів від тих часів — більш ніж півсторіччя. Тож зрозуміло, що частина текстів пісень багатьма старожилами вже підзабута, видозмінена. У багатьох випадках у свідомості респондентів чудернацьким чином переплелося, змішалось почуте ними у воєнні роки із тим, що вони пізніше чули по радіо, дивились в кінотеатрах і по телебаченню…

Але ось нарешті ми отримали чудову можливість ознайомитись з текстами пісень, записаних українськими остарбайтерами безпосередньо в часи їхнього перебування в Німеччині. Річ у тім, що складовою частиною усноісторичних експедицій, що організуються нами зі студентами Бердянського державного педагогічного університету у південноукраїнському регіоні, є не лише безпосередньо інтерв'ювання респондентів, але і виявлення щоденників, листів, записників… Таким чином завдяки студентці Світлані Місевич до нас потрапили «Альбоми для пісень», записи до яких почали вноситись восени 1943 року, фактично одразу після вивезення їхньої власниці на примусові роботи до Німеччини. Разом із «Альбомами…» нам були передані для копіювання поштові листівки інших остарбайтерів, адресовані власниці «Альбомів…».

Безпосередньо про особу власниці «Альбомів для пісень» у їхньому тексті та текстах поштових листівок інформації обмаль. З цих джерел достеменно відомо, що «Альбоми…» належали Марії Михайлівні Адамчик, яка народилась 9 червня 1926 року.

Якщо судити із запису на останній сторінці одного з «Альбомів…», він спочатку належав Марії Олексієнко, яка вела його у таборі Маріне в місті Бремен. Записи Марії Олексієнко присутні і в «Альбомі…», на обкладинці якого написано «Адамчик Марія Михайлівна». Вони зроблені у різні роки, що дає підстави припустити, що дві Марії (Адамчик і Олексієнко) тривалий час пліч-о-пліч працювали на примусових роботах у Німеччині.

Маємо можливість лише приблизно окреслити коло друзів і знайомих, які разом із Марією Адамчик перебували в Німеччині і писали їй листівки та (або) робили записи у «Альбомах…». Це — Антоніна (Тоня) Дмитрівна Доброновська, яка, як зазначено на її листівці, перебувала в таборі Фуксберг в місті Кілі, а до угону в Німеччину мешкала в общині № 33 в селі Горіле Якимівського району Запорізької області (у іншій листівці Тоня називає Марію Адамчик (сестричка»); Володимир (Володя), який підписав листівки у таборі Шванаведе в місті Бремен; Катерина (Катя), яка підписала Марії Адамчик листівку «в городе Кирхаеми»; Ольга (Оля) П'ятигорець; Марія (Маруся) Іванівна П'ятигорець, яка до Німеччини мешкала у місті Запоріжжя; Тася Сирцева, яка зробила записи в одному з «Альбомів…» у вже згадуваному таборі Шванаведе в місті Бремен; Яків Волков, який до Німеччини мешкав у Великій Знам'янці Кам'янсько-Дніпровського району Запорізької області; Єфросинія Корніївна Нечипась зі ст. Рутченково Кіровського району Сталінської (згодом — Донецької) області; Іван Степаненко зі ст. Коломак Харківської області; Любов (Люба) Трет'якова, яка перебувала в селі Хан; Зера Савченкова, що працювала у тому ж селі; Нонна Кравець; Емма; Валя; Переверзев; можливо — Марія Михайлівна Железняк (її остарбайтерське фото було прикріплене до одного з «Альбомів…»). Крім того, в «Альбомі…» було зроблено запис «от В Шури» в таборі Маріне в місті Бремен.

Цінність «Альбомів для пісень» як історичного джерела полягає перш за все в тому, що вони дають можливість краще зрозуміти внутрішній світ особи чи групи осіб, які їх складали, більше

дізнатись про те культурне середовище, в якому ці особи існували. Сам підбір текстів, що увійшли до «Альбомів…», промовисто каже про настрої в середовищі остарбайтерів.

При тому, що доволі проблематично визначити, ким саме з остарбайтерів внесено до «Альбомів…» кожен запис, це аж ніяк не нівелює значущості «Альбомів…» як історичного джерела. Адже має сенс ідея погляду на остарбайтерів як на самостійний тимчасовий соціум зі специфічними обставинами формування, характером діяльності, тривалістю та умовами існування, способами виживання тощо [20, с. 9]. І в цьому соціумі формувалась своя субкультура, яка абсорбувала, видозмінюючи, пісні, вірші, частівки тощо, продуковані іншими соціумами, паралельно з цим породжуючи і суто свої образчики народної творчості. При цьому тести «мігрували» вельми активно, часто з надзвичайною швидкістю передаючись з вуст у вуста, «мандруючи» із «Альбому…» в «Альбом…».

Хоча «Альбоми…» і не є щоденниками, а тому в них годі шукати систематичний виклад подій життя остарбайтерів, тут іноді все ж зустрічаються записи про час і обставини, за яких зафіксовані ті чи інші пісні чи вірші. Зокрема, читаємо: «16/XI – 1943 р. У вечорі після роботи, на дворі грязна погода, лунна і тиха ніч. Написав Іван Степаненко, Харківської області ст. Коломак»; «21/XI – 43 р. в неділю в Германії в городі Кілі в лагері Фукзберг»; «6/XII – 43 р. В вихідний день Неділю після обіду в 2 часа дня. Коли пішли всі гулять. Олексієнко»; «5.5.1945 г. На щіру згадку подрузі Марусі от Сырцевой Тасі. Писала в 2 ч. дня в суботу в скучний час»; «Кінец; іду на постройку, город Франфуркт на Одері, 23/VI – 45. Год і 10 міс.» тощо.

Але все ж не цим в першу чергу цінні «Альбоми…».

Звернемо увагу лише на деякі наші попередні спостереження та враження, отримані в результаті ознайомлення з відповідними джерельними комплексами.

На сторінках «Альбомів…» досить прозоро відбилось українство Марусі та її найближчого оточення в Німеччині. Маємо на увазі, зокрема, використання так званого «суржику» — змішання української і російської мов, яке було і залишається поширеним у побутовому спілкуванні жителів низки регіонів України, зокрема — і її Півдня. Досить промовистим прикладом тут є запис на останньому розвороті одного з «Альбомів…»:

«Писать красіво я не вмію,
Альбом красить я не могу,
Потому что я не вдома,
А у Германії живу».

Українська ідентичність Марусі та її оточення артикулюється і включенням до «Альбомів…» чисельних українських народних пісень (із доволі великим відсотком пісень про козаків), українських віршів, включаючи й ті, що належать авторству Тараса Шевченка (що Маруся спеціально відмітила в дужках після назв творів).

Разом із тим, зі сторінок «Альбомів…» доволі чітко проглядає і вплив радянського соціокультурного простору.

В низці випадків радянська ідентифікація доволі своєрідно поєднується із записаними так званими «блатними» піснями[2]. Так, заголовок «Прощальная комсомольская» приписаний до тексту,

[2] В «Альбомах…» зустрічаємо і пісні, що належали суто до цього жанру і були створені ще за часів Російської імперії. До таких, напевно, відноситься і пісня «Жил я в городе Одессе», що містить доволі промовистий текст:

«Ох признайсь, признайсь, мальчишка,
Сколько душ ты погубил.
Восемнадцать православных,
Двести двадцать жидов.
За жидов тебе прощаем,
А за русских — никогда,
Завтра утром на рассвете
Розстреляем мы тебя».

Цікаво, що пісня із антесемітським і проправославним контекстом і залишалась відомою попри десятиліття атеїстичної агітації та виховання радянських громадян в дусі інтернаціоналізму. Більше того, пісня була записана в часи Холокосту, і люди, які її записали та читали, не могли не бути свідками нелюдського поводження нацистів щодо євреїв. Показово, що ця пісня була популярною і згодом, будучи, зокрема, записана на фонограму у липні 1979 року [21]. І сьогодні варіації цієї пісні у виконані різних співаків доволі широко присутні в мережі Internet.

що спочатку в «Альбомі…» було озаглавлено «Смерть Марусі»[3] і в якому йдеться про те, як «Вова зарезал Маню» за зраду. Подібні пісні складались і за часів Російської імперії, але у тексті зустрічаємо кілька ознак того, що вона була складена чи принаймні видозмінена за радянських часів: перший рядок пісні локалізує місце події: «В городе Днепропетровском случилася біда» (відомо, що місто Катеринослав було перейменоване на Дніпропетровське у 1926 р.); арештовувала Вову за злочин міліція (а не поліція). При цьому у пісні співалося, що вбиту Маню поклали в каплицю. І це співалось в часи, коли на теренах Радянського Союзу на повну потужність діяла атеїстична пропаганда і церква вважалась «опіумом для народу». Не викликає сумнівів, що перед нами — саме «міська» пісня: в ній, зокрема, співалося, що коли Маню несли на кладовище, «все фабрики гули».[4]

Серед записаних в «Альбоми…» пісень, створених в Радянському Союзі, чималим є відсоток пісень військових.

Але йдеться не лише про «офіційні» пісні, схвалені радянською цензурою. Тут же зустрічаємо і солдатський фольклор, причому створений і до 1941 р. Його прикладом є пісня призовника, що починається словами «Прощай, село Запорожье».

Низка радянських фронтових пісень в «Альбоми…» вміщена в альтернативних варіантах. Скажімо, пісня «Катюша» композитора Матвія Блантера і поета Михайла Ісаковського. Вперше виконана ще у1938 р., вона набула неабиякої популярності, яку зберігає і донині.

Присутній текст цієї пісні і в записах Марусі. І перші дві строчки відрізняються від оригіналу хіба що орфографією — «Россцветали яблуни и груши, Поплили тумани над рекой…». Але далі — інше. Катюша не дочекалась свого червоного бійця Ванюшу і милувалася спочатку з молодим німцем, а згодом «старикашку повара нашла». Далі сюжет пісні розгортався таким чином:

«Приносил ей повар ежедневно
Корку хлеба, шнабс и колбасу.
И за єто милая Катюша
Целовала Фрица по часу.
Не резвись, не радуйся, Катюша,
Что сам повар целовал тебя,
Что стащил в соседском доме платье
И принес подарок для тебя.
Волос ты как немка подкрутила
И подрезала платя до колен.
По немецки «либинг» говорила,
Научилась петь «Лели» Марлен[5].
В это время милый друг Ванюша
В Сталиньграде бой с врагом ведет.
И […][6] только о Катюше
О любимом друге о родном.
Знай же, Катя, времячко настанет
Возвратится друг любимый твой

---

[3] В «Альбомах…» про Марусю (Маню) йдеться у багатьох піснях та віршах. Причина тому — не лише поширеність відповідного імені на українських теренах. Зрозуміло, що тут неабияку роль зіграло ім‘я самої власниці «Альбомів…». Тоді як в одних випадках в оригінальних текстах насправді йшлося про Марусю чи то Маню, в інших ім‘я героїні змінювалось при запису. Тут доволі показовою є ситуація, коли заголовок пісні позначений як «Катя пастушка», а в її тексті ім‘я Катя не згадується жодного разу, тоді як йдеться про «деревенскую Маню пастушку».

[4] В урбаністичному контексті доволі промовистою є вміщена в «Альбомі…» пісня «Катя пастушка», де співається про красеня Андрійка, який звабив і покинув сільську дівчину:

«Бросай, Манічка, ти
Дириванскую жизнь,
Разучу я тебя гороцкую,
Разадену тебя
В бархат, шолк и атлас,
И куплю тебе шляпу большую».

[5] Напевно, мається на увазі пісня німецького солдата «Лілі Марлен», яку свого часу виконувала Марлен Дітрих [22].

[6] У тексті одне слово пошкоджено.

За измену телом и душею
Ты отплатешь своей головой».

Не зайвим буде згадати, що на сьогодні відома велика кількість інших альтернативних варіантів пісні «Катюша», частина з яких з'явилась ще в ході все тієї ж Другої Світової війни.

Записана в одному з «Альбомів…» і надзвичайно популярна пісня на слова Михайла Ісаковського «Огонек», в якій оспівується відданість дівчини бійцю, що пішов на фронт. Але тут же вміщено і альтернативний варіант пісні — «Ответ на золотой огонек», в якому йдеться вже про зраду дівчини. Тож, зокрема, замість куплету

«И врага ненависного
Крепко бьет паренек
За любимую девушку,
Золотой огонек»

у цьому альтернативному варіанті читаємо:

«И врага ненависного
Уж не бьет паренек
За изменьчиву девушку,
За ее огонек».

Сам цей текст закінчується позначкою: «Письмо бойцу. На мотів «Золотой огонек»». Цікаво, що дослідник історії пісні «Огонек» Юрій Бірюков також пише, що свідоцтвом популярності цієї пісні на фронті та в тилу була наявність чисельних «відповідей». Але їхній зміст, про який згадує Юрій Бірюков, разюче контрастує із тим, що вміщений у «Альбомі…»: в одному з варіантів боєць героїчно гине, і, помираючи, згадує свою далеку дівчину та вогник на її вікні; у іншому варіанті боєць доходить до Берліну і повертається із перемогою до тієї, яка його вірно чекала вдома [23].

Вище вже згадувалось, що до «Альбомів…», у повній відповідності специфіці цих джерел, записи вносились не лише самою їхньої власницею, але і її друзями, знайомими. Тож тут зустрічаємо побажання, адреси… Серед цих записів знаходимо і досить промовистий вірш «Привет девушкам!», в якому дівчата, яких було угнано на примусові роботи, звинувачуються в тому, що забули свої міста, стали виглядати як панянки, кохали іноземців, продавшись за шоколад:

«Привет вам, девушки с востока,
Маруся, Валя чорноока,
Надежда, Катя и Таиса,
Вы все сюда собрались.
Уже скоро пройдет годок,
Как вы спокинули восток.
Забыли свои города.
Теперь вы стали как господа.
Прически сделали модныи,
Часы на руки повешали
И забыли о войне,
Тем что родина в огне.
Любить французов, чехов стали,
Случайно пленных повстречали,
И стали с ними говорить,
Кого с них лучше полюбить.
Ну что ж, от пленных лиш привет,
А от французов есть пакет.
А может подарить колечко
И сказать чудное словечко.
Тож девушки решили пленных больше не любить.
Любить французов, чехов стали.
За шоколад сибя продали.
Пишите, мили мои, прывет,
И дайте мне прывет».

Втім, останні дві строчки цього ж аматорського віршу містять промовисту одповідь дівчат на такі звинувачення:

«Мы шиколадов не имеим,
А за свое душей болеем».

Тема зради з боку дівчат, що залишились на окупованих територіях, піднімається в пісні, записаній під назвою «Измена (Валентина Гризодубова) РККА»:

«Молодые девушки немцам улыбаются,
Позабыли девушки о своих парнях.
Только лишь родители горем убиваются,
Плачут они бедные о своих сынах.
Молодые девушки, скоро позабыли вы,
Что сейчас за родину вспыхнул
Жаркий бой, что за вас, за девушек,
В первом же сражении
Кров пролет горячую парень молодой.
Где-то там, на берегу, под широкой
Листвою, был убит за родину
Молодой герой.
Только ветер волосы развевает черные,
Будто бы то милая теребит рукой.
Будет лишь современно
Дождь на кости белые,
И засыпит медленно
Мать сыра земля.
Так погибли юные смелые,
Что дрались за родину
Жизни не щадя.
Лейтенантов летчиков вы любили, девушки,
Со слезами верности девушки клялись.
Но в пору тяжелую соколов забыли вы,
И за пайку хлеба немцам продались.
Но вернутся соколы, прилетят желанные,
С чем тогда вы, девушки, будете встречать?
Торговали чувствами, торговали ласками,
Трудно тогда девушкам будет отвечать».

Цікаво, що перші рядки цієї пісні присутні в кількох спогадах та сучасних літературних творах, присвячених подіям Другої Світової війни. Там же повідомляється, що ця пісня була написана прорадянськи налаштованими людьми, що вона була пародією на мотив пісні Микити Богословського «Спят курганы темные» [24], яку співали хлопці, засуджуючи «слабких на передок» дівчат, що зв'язались із німцями [25].

Добірка пісень та віршів, які увійшли до «Альбомів…», може здатись випадковою лише на перший погляд. Вона доволі чітко відбиває ті настрої, які панували серед остарбайтерів. І зовсім не випадково, що одним з лейтмотивів вміщеної до «Альбомів…» поезії є туга за рідною землею. Спектр цих творів вельми широкий — від шевченкового «Кобзаря» («Ой три шляхи широкії докупи зійшлися, на чужину з України брати розійшлися») до переробленої пісні «На что я на свет родилася» [26], яка у трактуванні угнаних на примусові роботи в Німеччину звучала так:

«Для кого я на свет родилася,
Для чего меня мать родила.
Лучше б в море меня утопила,
Чем в Германию жить отдала.
Я лежу в Германской постели,
Вспоминаю я мать и отца.
А могучие горькие слезы
Так и льются в меня без конца.
Я умру на Германской постеле,
Похоронят меня кое-как,
Гроб сделають из старого теса
И оденут в Германский халат.
И никто обо мне не заплачет:
Ни отец, ни родимая мать.
Только буйне и вольне птицы

Ко мне на могилу прилетят».

Ця ж туга проглядає і в записах побажань на адресу Марії Адамчик, вміщених як безпосередньо в «Альбоми…», так і на листівки:

«18 лет тебе исполнилось, родная,
9 месяцев не видиш ты родных,
И жизнь твоя бесцельно молодая
Проходит здесь среди людей чужих.
И сегодня в день твого рожденья
Я желаю всей своїй душой
Как быстрее домой возвратится,
Повидатся с маменькой родной».

Цією ж тугою просякнутий тест «Допризовниці», складений від імені дівчини, яку вивозять до Німеччини:

«Я тепер не танцую,
Я тепер не пою,
Я в Германію вьезжаю,
В сорок третьому году.
Уручили мне повестку
У Германію вьезжать.
Собираются родные
Попрощатся и вьезжать.
Погодите, не везите,
Вон мои сестры идуть.
Они мое бело личко
Все слезою обольют.
Вы немного погодите
Пока маменька прийдеть.
Она мое бело личко
Все слезою обольет.
Вы постойте, не везите,
Вон мои друзья идуть.
Они мои нежный образ
Весь на память заберуть.
А я выйду за ворота:
Еще родная сторона.
До свидания, все родные,
До свидания, все друзья.
До свидания, все родные,
До свидания, все друзья.
Быть может, еду я на время,
Быть может, навсегда.
А я выйду из вагона,
Гляну я во все края.
Гляну вправо, гляну влево:
Чудо дальня сторона.
То, бывало, выпью чаю
И на улицу иду.
А теперь я выпью чаю
И в барак спать иду.
Как, бывало, я проснуся,
Был меленок у боках.
А теперь я проснуся —
Уже колодки на ногах.
Дорогая моя мамо,
Не забуду я тебя.
Жива буду — я вернуся,
Все тебе я расскажу».

Автобіографічні аспекти відчуваються у вірші «Українське село Лохня», в якому йдеться про те, як дівчина Маруся була примушена залиши своє рідне село. Тут натрапляємо на рядки:

«Не сама зажурилась Маруся,
Зажурився і батько її,
Гриша — братик, сестриця Міля
Залишились без неї самі»;
«Поліцай кричить: «Від'їзджайте»,
Вже настала нуждена пора»;
«Так приїхали рівно в 12 годин,
Эшелон вже стояв на путях.
У вагонах лежала солома.
Паровоз уже мчався здаля»;
«На мосту стояв батько рідненький,
Коло його і сестра моя й брат».

Тужлива тональність присутня в низці чотиривіршів. Зокрема, невдовзі після прибуття до Німеччини, 6 грудня 1943 р. до «Альбому…» були записані наступні рядки:

«Ой, родимая ты мама,
Зачем меня родила?
До семнадцати лет взростила
И в Германию жить отдала»,
«Ой вы пойте, соловьи,
Пойте вы, соловушки,
Как я, мама, здесь страдаю
На чужой сторонушке».

Промовистою як в плані відбиття туги українців, угнаних до Німеччини, так і в контексті сприйняття ними свого становища в «стране культурной» є «Пісня українських робочих»:

«Пройшла зима, настало літо,
В саду цвіточки зацвіли,
А мене, бедную дівченку,
В германський лагер привезли.
Горить свеча дрожащим плаям,
В бараке все спокойно спять,
Вокруг барака часові
Тихонько ходять сторожать.
Одна дівчина молодая
Склоніла голову на грудь
Она обед не получала
Не може бедная уснуть.
Ох мать, ох мать моя родная,
Зачем на свет ты роділа,
Судьбой несчастной наградила,
В страну культуры віддала.
В стране культурной призырают,
І «русіш швайне» звуть,
Колодки ноги нам склонили,
Осты на грудь налягли.
Рішотка, ключ и поліцай
От нас свободу отняла.
В столовке суп мы получаем,
За него мы марки даем.
І часто, часто так буває,
Что за него друг друга б'ють».

Суголосно з «Піснею українських робочих» звучить текст «Жизнь Германии»:

«До свидання, родная деревня,
И юность навеки прощай.
В Германию я уезжаю,
Покидай свой родной край.

От родных теперь я уезжаю,
Покидаю свой родной край.
На память фото оставляю
По ней, мамаша, вспоминай.
Как трудно было расстатся
В последний раз видеть вас
Очень трудно мне пришлося
Без родной мамы жить.
Когда ехали в дороге
Было очень холодно,
Мы были в большой тривоге
Что будет им голодно.
Нам очень трудно в лагере
С одной брюквой жить
Но духом мы не падаем
Все равно нам дома быть.
Получаем оскорбление часто
От негодяя подлеца.
О! Кикие мы несчастны
Что судьба покинула меня.
Просыпаем мы в 5 часов утра
Истощенные от голода и холода.
С какой бы радостю встретили молодца
И расцеловали бы его руки и щеки».

Брак їжі відбився й у деяких інших тестах, записаних у «Альбомах…». Особливо потужно це звучить у вірші «Золотий четвер»:

«Прихожу с работи,
Схилилас на кровать,
Слишу разговори:
Хлеб будут давать.
Тут я соскочила
И к окну бежать.
Хлеб я получила,
Начинаю жрать.
Сначала горбушку,
А потом еще.
Девки все смеются:
«Ти пожреш усё».
Ничиво, дивчята,
Раз нам помирать
Ну давай, дивчята,
Хлеб будим кончять».
Дни идут за днями,
Хлеба уже нет.
Где же долгожданний
Золотой четверг?
Так проходит месяц,
А за ним другой.
Скоро ли вернемся
С лагеря домой?»

Записавши до «Альбому…» вірш «8-ий місяць вже минає», Марія позначила: «Писала в неділю на «Паску» з такою невиносимою тоскою. 23/IV – 44 р. в 4 часа дня в Германии в селі Хан (пітух)»:

«8-ий місяць вже минає
Як я з України
Поїхала попрощалась
З рідними прощались.
8-ий місяць вже минає

Ні батька, ні неньки,
Ні дорогих сестер своїх
Й братів рідненьких.
Як хочется полетіти
На рідну Вкраїну
Якби та я мала крила,
Орлиннії очі,
Полетіла б на Вкраїну
Темненької ночі.
Побачила б своїх рідних
Темненької ночі.
Побачила б своїх рідних
Хоч через віконце
І назад би вернулася
Поки зійде сонце.
Я б сказала: «Не журітся,
Я пока здорова,
Що відбилася від роду —
Така моя доля».
Який місяць вже минає,
Як я на чужині проживаю,
Коли я вернуся до дому —
Цього я не знаю.
На первий странице альбома
Оставлю я память свою.
Чтоби милая подруга
Не забивала подругу свою».

При тому, що туга за Україною, за рідною домівкою зі сторінок «Альбомів…» проглядає дуже чітко, у низці записів життя остарбайтерів в Німеччині замальовується зовсім не в однозначно темних фарбах. Зокрема, в одному з побажань, висловлених на адресу Марусі, читаємо:

«… И не забудь меня, прошу
Нас годы Гирмании сдружыли,
И помница будуть всегда
О том как мы весело жыли,
Как германски мчали года».

Симптоматично, що в «Альбомах…» наряду з фольклором остарбайтерів присутній і текст про в'язнів сталінських таборів, який звучить не менш трагічно:

«Там где-то на севере дальнем
Там есть лагеря ГМУ[7].
Там много рассказов печальных.
Сейчас я их вам расскажу.
Сложу там много рассказов.
Там тысячи разных людей
Свободу и жизни желаных
У тех трудовых лагерей.
Их точно зверей оградили
Высоким забором кругом.
На долгие годы лишили
Не видеть родительский дом.
И в эту казенную форму
Идеть принудительный труд.
И если не выполнять норму
То двести грамм хлеба дадуть.
Конвой там стоит заключенных,
Там сын охраняет отца.

[7] Правильно — «ГПУ» — Державне політичне управління.

Он тоже свободы лишенный
Он должен стрелять без лица».

Уривки з дещо іншого варіанту цієї ж пісні зустрічаємо в спогадах про ГУЛАГ Валерія Фріда [27, 28] і Наума Коржавіна (Манделя) [29, 30].

Цілком природно, що вік Марії та її оточення зумовив широке представництво в «Альбомах…» текстів про кохання. І цьому не могло завадити нічого — ні війна, ні примусове переселення в Німеччину. Ось тільки в абсолютній більшості тексти про кохання в «Альбомах…» є сумними…

Таким чином, завдяки «Альбомам пісень…» у нас є можливість подумки повернутись до періоду Другої світової війни, «зануритися» в атмосферу, в якій остарбайтерам доводилось виживати.

Написання альбомів людьми, вивезеними на примусові роботи, можна розглядати як специфічний спосіб зберегти себе, свою ідентичність в нових реаліях. При цьому самі ці нові реалії суттєво впливали на формування нової соціальної спільності — остарбайтерів.

Вивчення альбомів, включаючи складання хмари тегів і застосування кластерного аналізу, дає підстави стверджувати, що спільнота остарбайтерів формувала власну субкультуру, в якій ніжна любов до родичів, любов до батьківщини займає особливе місце. Тут ми маємо справу з накладанням специфічної української ментальності на надзвичайні обставини перебування в чужих землях, далеко від рідних домівок. У цьому контексті ми маємо пам'ятати, що багато дослідників саме особливе ставлення до сімейних цінностей називають однією з визначальних рис українського культурного типу (менталітету, національного характеру, національного темпераменту). Накладення цієї особливості менталітету на надзвичайні обставини перебування в Німеччині дало результатом ту особливу тугу за родичами і за рідною землею, якою пронизані альбоми. З цим значною мірою пов'язано і особливо місце, яке займає слово «журба» і його синоніми в щоденниках остарбайтерів.

В альбомах простежується, як нові реалії формували стратегії виживання. Одна з цих стратегій — колабораціонізм, співпраця з новою владою. При цьому не тільки в офіційних піснях, а й у фольклорі, зафіксованому в альбомах, чітко простежується негативне ставлення до такого колабораціонізму.

У цьому контексті варто звернути увагу на чітко виражений гендерний характер колабораціонізму, який можна побачити на сторінках альбомів. Фактично в усіх випадках у співпраці з нацистами звинувачуються жінки, а не чоловіки.

Самі стосунки жінки і чоловіка займають особливе місце в альбомах. Причина тому — не тільки вік власниць «Альбомів…» і їхнього оточення. Саме любов виступала однією з домінуючих стратегій виживання. Причому мається на увазі любов у всіх її проявах — від любові до чоловіка (жінки) до любові до кровних родичів і батьківщини.

Знову наголосимо, що сформульовані вище спостереження є попередніми і аж ніяк не вичерпують ті надзвичайно широкі інформативні можливості, що криються у виявлених «Альбомах…»

Тож ми переконані, що існує необхідність ввести «Альбоми…» до наукового обігу. Причому доречно обрати формою саме археографічне, а не монографічне видання. Адже якою розлогою не була б монографія, скільки б томів не мала, вона все одно не може висвітлити з однаковою повнотою всі аспекти минулого. Інформативні ж можливості джерел є невичерпними, і кожен науковець, який звертається до першоджерела, має потенційну можливість побачити в ньому те, що було випущене з поля зору його попередниками.

Доцільно відтворити «Альбоми…» саме репринтом, адже записи робились різними людьми, які в багатьох випадках не підписувались, і в разі передруку втрачається можливість для подальшої ідентифікації почерків.

Попри те, що не всі пісні, о увійшли до «Альбомів…», є оригінальними, доречно публікувати саме цілісний джерельний комплекс.

Для збереження автентичності, для передачі суржику у вищенаведених цитатах ми не виправляли граматичних помилок, присутніх в текстах «Альбомів…». Таке невтручання в оригінальні тексти можна розглядати і як виконання прохання, записаного в «Альбомі…»:

«Если хочешь наслаждатся
И стихи мой читать
То прошу не насмехатся
И ошибок не справлять».

Список використаних джерел і літератури

1. Листи з фашистської каторги : збірник листів радянських громадян, які були вигнані на каторжні роботи до фашистської Німеччини / за ред. Ф. Шевченка. – К., 1947. – 158 с.
2. Фольклор Великої Вітчизняної війни / ред акад. Ф. Колесса. – Львів, 1945. – 64 с.
3. Говорят погибшие герои : предсмертные письма советских борцов против немецко-фашистских захватчиков (1941-1945 гг.) / ред. З. Политов. – М., 1961. – 327 с.
4. Война за колючей проволокой. Воспоминания бывших узников гитлеровского концлагеря Бухенвальд / сост. и обработал М. Виленский. – М., 1958. – 143 с.
5. Женщины Равенсбрюка / обработ. материала и подготовка к печати Э. Бухман ; пер. с нем. Г. В. Качаковой. – М., 1960. – 177 с.
6. Красноперов В. М. Подпольщики Бухенвальда. Об антифашистской борьбе советских военнопленных / В. М. Красноперов. – М., 1960. – 96 с.
7. Лебедев А. Ф. Солдаты малой войны. (Записки освенцимского узника) / А. Ф. Лебедев. – М., 1957. – 78 с.
8. Они победили смерть. Сборник воспоминаний бывших узниц фашистского женского концлагеря Равенсбрюк. / ред. В. Кудрявчикова. – М., 1966. – 542 с.
9. Пахомов А. И. Рисунки кровью. Воспоминания бывшего узника гитлеровского лагеря смерти / А. И. Пахомов. – М., 1966. – 127 с.
10. Пирогов А. И. Этого забыть нельзя. Воспоминания бывшего военнопленного / А. И. Пирогов. – Одесса, 1962. – 240 с.
11. Сахаров В. И. В застенках Маутхаузена / В. И. Сахаров. – М., 1962. – 214 с.
12. Див., зокрема : Ясир : листи, оповідання і народна творчість у німецькій неволі / зібрав і впорядкував О. Воропай. – Лондон : Укр. Вид. Спілка, 1966 – 66 с.
13. Див., зокрема : Пастушенко Т. Будні українських остарбайтерів : боротьба за виживання (на матеріалах спогадів колишніх примусових робітників) / Т. Пастушенко // Український історичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 160-176.
14. «Fliege, mein Briefchen, von Westen nach Osten ...» : Auszüge aus Briefen russischer, ukrainischer und weißrussischer Zwangsarbeiterinnen und Zwangsarbeiter 1942-1944 / Bella E. Cistova; Kirill V. Cistov (Hrsg.). – Bern, 1998 (Studien zur Volksliedforschung; Bd. 18) – 456 s.
15. Лыман И. И. Устноисторическое исследование духовной истории Северного Приазовья / И. И. Лыман // Вестник Таганрогского государственного педагогического института. Гуманитарные науки. – Таганрог : Таганрог. гос. пед. ин-т, 2009. № 2. – С. 367-372.
16. Лиман І. І. Усноісторичне дослідження трансформації релігійності населення Північного Приазов'я / І. І. Лиман // Покликання. Збірник праць на пошану професора о. Юрія Мицика / редкол. П. Сохань, А. Бойко, В. Брехуненко та ін. – К., 2009. – С. 514-524.
17. Константинова В. Н. Северное Приазовье: исследование устной истории как составляющая исторической урбанистики / В. Н. Константинова // Вестник Таганрогского государственного педагогического института. Гуманитарные науки. – Таганрог: Таганрог. гос. пед. ин-та, 2009. № 2. – С. 362-367.
18. Константінова В. М. «Свої – чужі?» : взаємні міфи та стереотипи в свідомості українського та польського населення Північного Приазов'я (за матеріалами історико-археографічних експедицій) В. М. Константінова // Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku / red. Andrzej Czyżewski, Rafał Stobiecki, Tomasz Toborek, Leonid Zaszkilniak. – Warszawa–Łódź, 2012. – S 171-180.
19. Константинова В. Н. Городская и сельская идентичности Приазовья: устно-исторические исследования / В. Н. Константинова // Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований. – 2013. – No.5 (сентябрь-октябрь) – С. 107-117.
20. Лисенко О. Проблема «остарбайтерів» як предмет соціальної історії // «... То була неволя». Спогади та листи остарбайтерів / НАН України. Інститут історії України / О. Лисенко. — К. : Інститут історії України, 2006. – С. 7-14.
21. Блатной фольклор [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.blat.dp.ua/ txt35.htm#2). – Назва з титулу екрану.
22. «Лили Марлен». Шлягер всех времен и народов // Солнечный ветер. Историко-художественный журнал для всех. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vilavi. ru/pes/ 071205/071205.shtml. – Назва з титулу екрану.

23. Бирюков Юрий. Кто же зажег «Огонек?» / Юрий Бирюков // Виртуальная ретро фонотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://retrofonoteka. ru/phono/onesong/ ogonek.htm. – Назва з титулу екрану.
24. Буримович Алексей Григорьевич // Я помню. I remember. Воспоминания ветеранов ВОВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iremember. ru/artilleristi/burimovich-aleksey-grigorevich/stranitsa-5.html. – Назва з титулу екрану.
25. Слюсарев Анатолий Михайлович. Автобиография // Полковнику никто не пишет [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://polkovnik.narod.ru/biograf.htm. – Назва з титулу екрану.
26. На что я на свет родилася // Шансон — (добро)вольная тюрьма для души [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. shansonprofi.ru /archiv/lyrics/narod/wN/p1 /na_chto_ya_na_svet_ rodilasya_.html. – Назва з титулу екрану.
27. Фрид В. С. 58 1/2: Записки лагерного придурка / В. С. Фрид. – М. : Издат. дом Русанова, 1996. – 480 с.
28. Фрид Валерий Семенович // Воспоминания о ГУЛАГе и их авторы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sakharov-center. ru/asfcd/ auth/? t=page&num=4020. – Назва з титулу екрану.
29. Коржавин Н. М. В соблазнах кровавой эпохи : Воспоминания: в 2 кн. / Н. М. Коржавин. – М. : Захаров, 2005. – Кн. 2. – 751 с. – (Биографии и мемуары).
30. Коржавин (Мандель) Наум Моисеевич. // Воспоминания о ГУЛАГе и их авторы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=page&num=6476. – Назва з титулу екрану.

УДК 94:322:261.7:172.3(477)

Грушева Т.В.

ЗМІНИ У ПОГЛЯДАХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРОТЕСТАНТІВ ЩОДО УЧАСТІ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ

У статті простежуються особливості реакції різних українських протестантських церков на суспільно-політичні процеси у сучасній Україні та трансформація поглядів віруючих на участь у них. Розглядається суспільна позиція церков через конкретно-історичне тло Революції гідності та подій на Сході України у 2014 р.

Ключові слова: пізній протестантизм, соціальне служіння, міжцерковний діалог, революція.

Грушевая Т.В. Изменения во взглядах современных украинских протестантов на участие в общественно-политической жизни

В статье прослеживаются особенности реакции различных украинских протестантских церквей на общественно-политические процессы в современной Украине и трансформация взглядов верующих на участие в них. Рассматривается общественная позиция церквей через конкретно-исторический контекст Революции достоинства и событий на Востоке Украины в 2014 г.

Ключевые слова: поздний протестантизм, социальное служение, межцерковный диалог, революция.

T. Grusheva. Changes of the Modern Ukrainian Protestants Attitude towards the Subject of Participation in Social and Political life

The article traces the peculiarities of different Ukrainian Protestant churches reaction on the social and political processes in modern Ukraine and the transformation of the belivers attitude towards the subject of social and political activity. The social position of the protestant churches in the concrete historical context of the Revolution of dignity and the events in the East of Ukraine in 2014 is analyzed.

Key words: late Protestants, social ministry, interconfessional dialogue, revolution.

Дослідження проблем, що пов’язані з висвітленням сучасної історії традиційних конфесій, викликані необхідністю об’єктивного аналізу реакції українських протестантських церков на українські реалії 2014 р., а також розв’язання проблеми поведінки віруючих у надзвичайно складних умовах. У даній статті робиться спроба розкрити суспільну позицію та діяльність сучасних

протестантів в Україні (міжцерковний діалог, соціальне служіння, політична активність, патріотична визначеність) часів незалежності у зіставленні з позиціями протестантів із порубіжним 2014 р.

Пізні протестанти відносяться до модернізованих форм християнства, хоча більшість із них у інтерпретації Біблії дотримується принципів фундаменталізму. Ця характеристика гармонійно співіснує у конфесіях Євангельських християн баптистів, Християн віри євангельської (п'ятидесятників) та Адвентистів сьомого дня.

У часи незалежної України були створені сприятливі умови для діяльності протестантських церков, прискорився процес пристосування віруючих до сучасних умов. Наприкінці XX – на початку XXI ст. протестанти першочергове значення у своїй діяльності надавали традиційним для християн цінностям, а саме: місіонерська робота, філантропія (опікування дитячими будинками, лікарнями, будинками для літніх людей, робота серед в'язнів, наркоманів), налагодження системи релігійної освіти тощо. Інші сторони позакультової діяльності (участь у політичних процесах, економічне збагачення) традиційно вважалися для віруючих вторинними. До них сучасні баптисти, п'ятидесятники й Адвентисти сьомого дня відносяться стримано, пояснюючи свою участь необхідністю порятунку морального стану сучасної людини церквою.

У цілому, соціокультурні, психологічні, соціальні шукання сучасних протестантів вийшли за межі задоволення духовних потреб, що є тотожнім зі світовою тенденцією у протестантському русі. Включеність українських віруючих у події, що пов'язані з виборчою кампанією 2004 р., демонструвала небайдужість до соціально-політичних проблем сучасності. Найбільш активними себе показали представники Євангельських християн баптистів та п'ятидесятники. Адвентисти сьомого дня мали більш поміркована позицію. Очевидним є прагнення різних політичних сил опертися на ці релігійні осередки [2, 246-250].

Сучасні віруючі-протестанти не стали пасивними спостерігачами суспільно-політичних проблем. Яскраво позицію церкви прокоментував у 2011 р. Михайло Паночко (Старший єпископ церкви Християн віри євангельської України): «Сама тенденція, яка з'явилася в останні роки, свідчить про швидке згортання демократичного розвитку і – це бачать всі люди. […] Поведінка деяких чиновників явно є антиукраїнською, антинародною, і їхня праця сприяє тому, що Україна може втратити незалежність. […] І, на жаль, цьому сприяють чиновники високих рангів. Вони за це будуть відповідати перед Богом, і їм про це потрібно казати в очі. Церква повинна вплинути на політика, щоби цей політик не брехав, не займався корупцією, щоби він не обманював людей, але служив їм. Саме це є правильний вплив! Але церква не повинна займатися політикою, лише духовно впливати на всі прошарки суспільства та всі сфери суспільного життя, щоб вони були здоровими. Природа церкви – оздоровлювати душу людей» [6]. Подібну позицію раніше оприлюднював на III Всеукраїнському конгресі Євангельських християн-баптистів О. Турчинов.

Таким чином, політичний нейтралітет українських протестантів залишився у минулому. Віруючі не стали осторонь національних проблем, «мирська» активність віруючих та співпраця держави й церкви для них можливі. Цей факт підтверджувала й протестантська комунікація в країни, яка націлювала віруючих на повноцінне сприйняття різних сфер буття. Більшість з віруючих позитивно відносилися до сучасних культурних надбань, якщо в них дотримано моральні норми.

У міжконфесійних взаєминах до 2014 р. протестанти займали виважену позицію, яку можна схарактеризувати як нейтральну. Вона прийшла на зміну напружених відносин між домінуючою православною конфесією та новоутвореними протестантськими деномінаціями, вчення яких розглядалися лише як єретичні. Міжконфесійний діалог в Україні на початку XXI ст. став реальністю. Християнські церкви відкриті до діалогу. М. Паночко висловив формулу відносин між сучасними українськими християнами: «Відкриті католики чи православні – співпрацюємо з ними, як закриються – то не пхатимемось. Просять – йдемо, не кличуть – не нав'язуємось» [6]. Така поведінка віруючих була традиційною для багатоконфесійної України. Екуменізм для більшості протестантів був не заходом до об'єднання церков, а співпрацею різних конфесій.

Як відомо, за радянських часів протестанти висловлювали космополітичні погляди. Часів незалежної України вони підтримали національну ідею. Замість євангельського «ні елліна, ні іудея» на перший план виступила теза, згідно з якою Ісус Христос любить усіх людей, але свій народ найпалкіше. Досить чіткого етноспецифічного забарвлення набуває діяльність Адвентистів сьомого дня та Союзу Християн віри євангельської України, хоча, за твердженням протестантів, вони не мають наміру перетворювати мову богослужіння та інші проблеми національної ідентифікації на роз'єднуючий чинник [9, 144].

Релігійні осередки організували різні форми спілкування зі світом та у відповідь отримали конкретні результати роботи. Широко відома діяльність Всеукраїнської Ради Церков. Рада піднімала

питання, що пов'язані з удосконаленням законодавства про освіту, посилення ефективності роботи Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі, впровадження в Україні інституту військового капеланства (священства), зменшення тиску на релігійні громади з боку податкових органів [5]. Достатньо активними в утвердженні та захисті принципів свободи совісті та віросповідання, рівності всіх релігійних організацій у своїх правах, поширення християнських цінностей і моралі були кроки Ради Євангельських Протестантських Церков України (РЄПЦУ). В Україні існує Асоціація християн-юристів та Альянс християн-професіоналів, які на своїх конференціях розглядають питання боротьби з корупцією, заполітизованими рішеннями українських судів, покращення суспільної моралі сучасного суспільства. Погляди протестантів щодо військової служби є типовими: віруючі – пацифісти, хоча певна частина відбуває службу, вважаючи її за оброк. Отже, часів незалежної України відбувся ренесанс християнської моралі в цілому й протестантської, зокрема. Віруючі-протестанти заявили про свою повноцінну участь у громадському житті країни. Ідеал протестантизму – добропорядна, морально здорова людина з відчуттям обов'язку.

Події 2014 р. в Україні виявилися випробуванням для всього суспільства. Протестанти, як гідні громадяни, продемонстрували можливість самоорганізації щодо захисту своєї країни. Характеристика суспільних поглядів сучасних протестантів визначається наступними тезами: усвідомлення необхідності допомоги для безпеки країни, підтримка вектору на євроінтеграцію та демократичні принципи, неприйняття радянських гасел. Останнє пов'язане з переслідуванням протестантів за часів СРСР, оголошення частини культів – бузувірськими. У цілому, українські протестанти зайняли патріотичну позицію, що абсолютно не суперечить світогляду цих віруючих як частини світового співтовариства (переважна більшість протестантських центрів знаходиться в США). До речі, у інших країнах також домінує позиція необхідності звернення до Бога за допомогою своїй країні.

Треба відзначити, що всі церкви, що були представлені на Майдані під час Революції гідності, і пізніше, під час конфлікту на Сході країни, завжди виступали з молитвами за мир в Україні та світі. Жодного разу не пролунали заклики, принижуючі гідність неукраїнських національностей, не було навіть натяку на нетерпимість до іншої віри. У своїх проповідях протестанти зазначають, що їх патріотизм не сумісний з націоналізмом, з причини того, що останній не сумісний з християнством.

Як відомо, під час Революції гідності найактивнішими церквами на Майдані були протестанти. Таку позицію оригінально пояснює Михайло Черенков, доктор філософських наук, професор кафедри філософії Українського католицького університету: «Протестанти розуміють свою місію дуже конкретно – не поглиблення у традицію, а наскільки можливо активна зовнішня місія є пріоритетною. І тут так само протестанти побачили, що є люди, які в небезпеці, які зараз потребують опіки та захисту, і вони побачили в цьому виклик для власної місії. Якщо традиційні церкви думають, що люди повинні приходити до них (тобто вони окреслили свій сакральний простір і очікують, що саме тут має щось відбуватися), то протестанти шукають місця, де відбувається скупчення людей, де вони необхідні, і знають, що Бог там буде діяти, а вони приєднаються до Нього. І це форма їх місії. На Майдані протестанти побачили саме таке місіонерське поле. Вже потім вони думали про суспільну відповідальність» [11]. Нам би хотілось наголосити саме на відчутті соціальної відповідальності протестантів, яке не є для віруючих вторинним, якщо вони публічно промовляють свою позицію щодо подій в країні. Це разом з місіонерською діяльністю і утворює образ сучасного протестанта. В той же час не всі протестантські церкви однаково відреагували на революційну ситуацію. Деякі з них продовжували наполягати, що «всяка влада від Бога», а призначення церкви не в тому, щоб змінити суспільство, а в тому, щоб преклонятися і служити Господу [8]. Такі коментарі промовисто свідчать про особисте вирішення проблеми соціальної відповідальності громадами. Усунення від соціальних і громадських проблем протестантами Україні не набуло значних масштабів.

Навпаки, реакція щодо ситуації в Україні з боку церкви була миттєвою. Так, 2 березня 2014 р. очільники таких релігійних організацій країни як: Українська православна церква (КП), Українська греко-католицька церква, церква Християн віри євангельської України, Всеукраїнський Союз об'єднань Євангельських християн-баптістов, Українська уніонна конференції церкви адвентистів сьомого дня, Українська лютеранська церква, Українська християнська євангельська церква, Об'єднання іудейських релігійних організацій України оприлюднили відкрите звернення щодо ситуації в Україні. В цьому зверненні вони закликали всіх людей доброї волі до солідарності, до молитви про Україну та український народ, а владу Росії схаменутися і зупинити агресію проти України, негайно вивести свої війська з української землі. Предстоятелі релігійних організацій наголосили, що в Україні немає утисків за ознакою мови, нації, віросповідання. «Тому ми свідчимо –

всі спроби російської пропаганди представити події в Україні як «фашистський переворот» і «перемогу екстремістів» абсолютно не відповідають дійсності», – підкреслили вони. Церковні лідери окремо звернулися до росіян. «Український народ має тільки дружні, братські почуття до російського народу. Не вірте пропаганді, яка розпалює ворожнечу між нами. Ми хочемо і надалі будувати з Росією дружні, братські відносини – але як суверенна, незалежна держава. Ми звертаємося до міжнародної спільноти, до країн-гарантів безпеки України – США і Великобританії, – в Європейський союз, в ООН та ОБСЄ: зупиніть іноземне вторгнення в Україну і грубе втручання в наші внутрішні справи! Підрив миру і стабільності в Україні загрожує зруйнувати всю сучасну систему світової безпеки. Тому слід вжити всіх заходів, щоб в Україні не розгорілася війна», – зазначили глави церков. Духовні лідери підкреслили, що вони залишаються з українським народом. «Твердо знаємо: Бог не в силі, а в правді. Правда – на боці українського народу, тому ми переможемо. Нехай Господь береже всіх нас!», – резюмували вони [1]. Чітка громадянська позиція лідерів українських Церков буде притаманна і надалі. Це, врешті решт, стане об'єднуючим фактором у міжконфесійному діалозі.

Реакція окремих церков також була швидкою. Так, Валерій Антонюк, – пастор, перший заступник голови Всеукраїнського Союзу Церков ЄХБ 28 березня 2014 р. виступив зі Зверненням до служителів церков і християн у зв'язку з важкою ситуацією в Україні. Він закликав віруючих в Україні та в інших країнах світу зайняти здорову біблійну позицію і утриматися від навмисного або необдуманого нагнітання ситуації. Багатьом необхідно докорінно змінити своє ставлення до подій і говорити з точки зору Святого Письма, а не своїх плотських симпатій чи антипатій, політичної схильності або національної свідомості – наголосив В. Антонюк. Усвідомлюючи свою відповідальність перед Богом і перед нинішнім і майбутнім поколінням, засуджуючи військову агресію з боку Російської Федерації, закликаємо весь народ України, незалежно від віросповідання та ставлення до релігії, посилити молитви до Бога про відновлення миру і припинення провокацій, братовбивства і ескалації конфлікту в Криму та інших регіонах України. Звернення керівництва церкви Адвентистів сьомого дня в Україні містило наступні тези: наша Церква разом з іншими конфесіями та релігійними організаціями завжди виступала за мирне вирішення конфліктів, недопущення насильства, порушення прав людини, за єдність нашого народу і за територіальну цілісність України [4].

Свою місію у складний для держави час протестантські церкви бачать у спільній молитві, в тому числі і національних молитвах за Україну. Наведемо кілька коментарів з протестантського середовища щодо ситуації в Україні. Так, Головуючий Всеукраїнської міжцерковної ради єпископ об'єднання «Українська місіонерська церква» Валерій Решетинський у своєму зверненні сказав: «Ми живемо в дуже складний і доленосний для нашої країни час. Я переконаний, що сьогодні кожний народжений зверху християнин відчуває на собі відповідальність за долю свого народу і майбутнє своєї країни. Перше, що може зробити християнин для своєї країни, – це ревно молитися за те, щоб прийшли позитивні зміни в нашу країну, а також припинилася війна» [3]. Невпинні молитви християн з проханням миру стали постійними: єпископ М. Мокієнко 21 вересня у Кривому Розі приєднався до міжцерковної молитви за Україну («Маю велику скорботу й невпинну муку для серця мого за Україну, за братів моїх по плоті» (див. Рим. 9,2)), у Дніпропетровську десять церков об'єднали зусилля (вересень 2014 р.) з метою відродити капеланство, створити постійно діючий табір для переселенців з АТО і заснувати духовну раду при облдержадміністрації. Ці та інші подібні проекти є типовими для всіх областей України.

З практичної роботи для релігійних громад соціальне служіння є пріоритетним. Тут ми не стали б виділяти окремо особливості протестантської благодійності. Православна (Московського та Київського патріархатів), Римо-католицька та Греко-католицька церкви відгукнулися на потреби суспільства. Допомога з боку церкви, у першу чергу, це проведення благодійних концертів для поранених воїнів АТО, збір допомоги для жителів Донбасу та переселенців, матеріальна та гуманітарна підтримка українських воїнів, відкриття відновлених дитячих будинків (наприклад «Вітрила надії» у Слов'янську), створення центрів допомоги родинам учасників АТО тощо. 31 жовтня 2014 р. Всеукраїнська Рада Церков офіційно закликала українців допомогти воїнам на фронті та мешканцям Сходу.

Щодо участі протестантів у збройних конфліктах, то в цьому питанні віруючі, як правило, залишаються на пацифістських позиціях, хоча питання вирішується завжди індивідуально. У підтвердження цього наведемо коментар пастора, дослідника історії та богослов'я євангельсько-баптистського братства Сергія Саннікова у площині «Війна і миротворчість. Участь християн у збройних конфліктах» він наголосив: «Тут не можна заховатися за помісну церкву, за братерство, за

Союз, – необхідно кожному особисто дати собі відповідь і прийти до чіткої позиції у цьому питанні. Немає правильної відповіді – є особиста відповідь» [7].

2014 р. став переламним у взаєминах різних церков України. Історичний шлях християнських церков в Україні складний та драматичний. Різні конфесії в різні часи демонстрували відкритість, європейськість, непорозуміння або конкуренцію. Сьогодні ми бачимо трансформацію у поглядах християн у бік екуменічної єдності. На підтвердження цієї тези наведемо думку Патріарха УГКЦ Святослава (Шевчука), яка була озвучена 23 жовтня 2014 р. під час прес-конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ: «... хтось дуже хоче посварити релігійне середовище. І я сьогодні скажу – не вдасться! Ми це розуміємо і на провокації не піддамося ... Ми сьогодні, і Православні Церкви, і Католицькі, і протестанти єдині, як ніколи. Такої єдності в релігійному середовищі, такого практичного екуменізму, який сьогодні існує, за останні 25 років ніколи не було» [10]. Події 2014 р. не просто згуртували церкви, вони об'єднали віруючих у єдиний вектор солідарності заради миру в Україні.

У питанні релігії і політики також помітний зсув відносно попереднього періоду. З пізньопротестантських церков найбільш політично активними простежуються п'ятидесятники та баптисти, поміркована Адвентисти сьомого дня. Яскраво доводить тезу про подолання протестантами ізоляції від суспільства їхня участь у виборах, балотування віруючих до Верховної Ради України. У Верховній Раді VIII скликання створена Молитовна група. Основою молитовної групи є євангельські віруючі, обрані за списками партії «Народний фронт». Участь протестантів у політичному житті країні сьогодні суспільством сприймається цілком природно. Віруючі, для яких першочерговим є питання порядності та християнської етики, отримали від українців мандат довіри.

Таким чином, трансформація світосприйняття в середовищі українських протестантів стала реальністю часів незалежності України і призвела до пристосування віруючих до сучасних умов, відмови ізольованості від соціуму, ворожості до іновірців, космополітичності поглядів. 23 роки незалежності українське християнство, будучи за своєю суттю віротерпимим, демонструвало дуже повільні кроки до бажаної єдності. Події 2014 р. стали своєрідним каталізатором для українських Церков. Останній рік докорінно змінив ситуацію у міжцерковних взаєминах: зник нейтралітет, що характеризував християнське середовище; релігійні лідери не тільки потиснули один одному руки, сіли за стіл переговорів, а й зробили спільні заяви, провели загальнонаціональні молитви за мир у країні. Можна впевнено стверджувати, що 2014 – драматичний рік – зробив з різних християнських церков України український християнський світ. Україна як поліконфесійна держава демонструє, що сучасні віруючі перебувають у загально християнській парадигмі з незмінними моральними якостями: милосердям, братолюбністю, безкорисливістю та миролюбністю.

Список використаних джерел і літератури

1. Главы украинских церквей призвали власти России опомниться [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.mail.ru/inworld/ukraina/politics/17198270/. – Назва з титулу екрану.
2. Грушева Т. Суспільна позиція українських протестантів у ХХ ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: «Просвіта», 2011. – Вип. 31. – С. 246-250.
3. Епископ призвал христиан к молитве за Украину [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.invictory.com/news/story-54471/. – Назва з титулу екрану.
4. Звернення керівництва Церкви адвентистів сьомого дня в Україні у зв'язку з останніми політичними подіями в країні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.adventist.org.ua/article/obraschenie_ruk_asd_mart/. – Назва з титулу екрану.
5. Обращение Всеукраинского Совета Церквей и религиозных организаций к участникам парламентских слушаний «Состояние общественной морали в Украине» / Офіційний сайт Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vrciro.org.ua/. – Назва з титулу екрану.
6. Паночко М. «Щоби претендувати на право бути голосом совісті, церква сама має бути чистою і моральною» // Благовісник – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.blag.org.ua/2zitya_tserkvi/panochko.html. – Назва з титулу екрану.
7. Пастори ВСЦ ЄХБ обговорили місію Церкви в умовах війни та участь християн у збройних конфліктах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index /all_news/community /faith_and_weapon/58330. – Назва з титулу екрану.
8. Петренко Е. Вифания. ЄХБ г. Киев. Отношение к государственным властям, или как относится к событиям происходящим в Украине. Дата записи: 26.01.2014. Аудиофайл. [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : http://vifania.kiev.ua/page/otnoshenie-k-gos-vlastyam-ili-kak-otnositsya-k-sobytiyam-proishodyashchim-v-ukraine. – Назва з титулу екрану.
9. Рибачук М. «Свої» і «чужі» у храмі (Релігійний фактор міжетнічних відносин в Україні) / М. Рибачук // Віче – 1996 – № 2. – С. 136-145.
10. Святослав (Шевчук). Православные, католики и протестанты в Украине сегодня едины как никогда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ru/index/all_news/confessional/interchurch_relations/58007/. – Назва з титулу екрану.
11. Черенков М. «На Майдане протестанты разглядели свое миссионерское поле» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dukhovnist.in.ua/ru/nevidimye-pobedy/996-na-majdane-protestanty-razglyadeli-svoe-missionerskoe-pole-mikhail-cherenkov. – Назва з титулу екрану.

УДК 323.22

Калінічева Г.І.

КРИЗА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄТВОРЕННЯ

У статті проаналізовано особливості та проблеми розвитку національної ідентичності в сучасній Україні, з'ясовано причини кризи національної ідентичності, досліджено вплив регіональних самоідентифікацій на формування модерної політичної нації, запропоновано напрями консолідації українського суспільства.

Ключові слова: національна ідентичність, політична нація, регіональна самоідентифікація, Україна, консолідація.

Калиничева Г.И. Кризис национальной идентичности в контексте процессов формирования украинской нации

В статье проанализированы особенности и проблемы развития национальной идентичности в современной Украине, выяснены причины кризиса национальной идентичности, исследовано влияние региональных самоидентификаций на формирование современной политической нации, предложены направления консолидации украинского общества.

Ключевые слова: национальная идентичность, политическая нация, региональная самоидентификация, Украина, консолидация.

Kalinicheva G. The Crisis of the National Identity in the Context of the Ukrainian Nation Formation Process

The peculiarities and the main problems of development of the Ukrainian national identity in modern Ukraine are analyzed, the causes of the national identity crisis are identified, the influence of the regional self-identifications on the forming of the modern political Ukrainian nation is outlined, the directions of the further Ukrainian society consolidation are suggested.

Key words: national identity, political nation, regional self-identification, Ukraine, consolidation.

Нині українці живуть у складному і не до кінця зрозумілому Соціальному часі, балансуючи між днем вчорашнім і завтрашнім, між європейською і євразійською цивілізаціями. Черговий раз українське суспільство розділилося навпіл та відстоює полярні світоглядні, геополітичні, цивілізаційні позиції. Актуалізується ця проблема ще й тим, що сьогоднішні запеклі дискусії щодо причин кризи національної ідентичності та шляхів консолідації України, щодо проблем і специфіки формування політичної нації, відбуваються не тільки на теоретичному рівні, а й у практичному вимірі у формі протистояння різних проектів «націєбудівництва», не спрямованих на пошук етнонаціонального компромісу.

Проблеми ідентичності та етногенезу досліджувалися представниками різних пізнавальних парадигм: примордіалізму, ессенціалізму, постмодернізму та конструктивізму. З-поміж вітчизняних науковців, які наголошують на об'єктивних чинниках виникнення та розвитку національної ідентичності та досліджують проблеми формування української політичної нації можна виокремити роботи О. Антонюка, І. Варзара, Т. Возняка, О. Гараня, Я. Грицака, О. Дергачова, В. Євтуха, С. Здіорука, Г. Касьянова, А. Колодій, П. Кононенка, І. Кресіної, В. Крисаченка, С. Кульчицького, І. Кураса, Ю. Левенця, О. Майбороди, М. Михальченка, Л. Нагорної, В. Наулка, М. Обушного,

М. Ожевана, І. Онищенко, Г. Палій, Б. Парахонського, М. Розумного, С. Римаренка, М. Рябчука, В. Сергійчука, М. Степика, П. Толочка, Л. Шкляра, О. Шморгуна, В. Шинкарука, М. Шульги та інших.

Метою статті є аналіз специфіки розвитку національної ідентичності у контексті формування модерної політичної нації в Україні.

Наукова інтерпретація процесів, пов'язаних зі змінами у сфері ідентичності та політичною структуризацією українського суспільства, спирається на чіткий понятійний і концептуальний базис. Ентоні Сміт, прагучи розкрити феномен нації у всіх його вимірах, визначив його наступним чином: «Національна ідентичність та нація – це складні конструкції, що складаються з багатьох взаємопов'язаних компонентів – етнічних, культурних, територіальних, економічних та політико-юридичних... Якщо дивитись концептуально, то нація має поєднувати дві низки вимірів: з одного боку, громадянські та територіальні, а з другого – етнічні й генеалогічні, причому в кожному випадку в різних пропорціях» [16, 25]. За Е. Смітом, рівень національної ідентичності – це те, що перетворює демотичний етнос на політичну націю, тобто, для того, щоб нація стала суб'єктом політичного життя, висунула вимоги політичного суверенітету, необхідний певний рівень національної ідентичності представників цієї нації. Характерними рисами національної ідентичності Е. Сміт називає: (1) історичну територію, або рідний край; (2) спільні міфи та історичну пам'ять; (3) спільну масову, громадянську культуру; (4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; (5) спільну економіку з можливістю пересування у межах національних територій [16, 23].

За своїм змістом національна ідентичність є сферою ідей, цінностей і смислів культури, що сприймаються та артикулюються більшістю громадян країни [17, 177]. На думку О. Удода, національна ідентичність, на відміну від етнічної, є категорією динамічною (в історичному та соціальному сенсі), оскільки вона завжди перебуває у процесі змін, адаптації й формування. Вона спирається на свідомий вибір і залежність від раціональних чинників – усвідомлення суб'єктом ідентифікації (особою, етнічною групою чи нацією) історичних, громадянських, політичних цінностей, що є вторинними щодо тих цінностей, які становлять підґрунтя етнічної ідентифікації і є, як правило, незмінними [19, 34].

Отже, ідентичністю можна вважати зв'язок особистості зі спільнотою, ототожнення людиною себе з певною суспільною групою, укорінену в духовному світі особистості систему цінностей, ідеалів, норм, вимог відповідної спільноти.

Розуміння національної та етнічної ідентичності залежить від поняття нації. У процесі тривалої наукової дискусії в сучасній соціогуманітаристиці виокремилися два концептуальних підходи до розуміння сутності нації, механізмів та чинників її формування, взаємовідносин з іншими суспільними утвореннями – примордіалістський та суб'єктивістський (конструктивістський). Науковий дискурс між представниками цих концепцій має не тільки академічний характер, але й політичний, оскільки примордіалізм виходить із етнотериторіального устрою державного життя, а суб'єктивістський напрям відстоює принцип деетнізації державності та особистості.

Здебільшого, у науковій літературі поняття «нація» вживається у двох значеннях: (1) етнічна нація – усталена спільнота людей, об'єднана етнокультурним походженням; (2) політична (громадянська) нація – суверенна спільнота громадян певної держави, незалежно від етнічного походження; синонім «держава-нація» [5, 348-349]. Водночас М. Рябчук зауважує, що в українських умовах протиставлення політичної нації та етнічної є частиною маніпулятивної стратегії, спрямованої на те, щоб загальмувати формування модерної нації взагалі й не допустити перетворення покірних підданих у свідомих і вимогливих громадян [14, 231].

Ми поділяємо визначення поняття «нація», запропоноване професором А. Колодій: «Нація – це модерна спільнота, що має достатній для забезпечення національної єдності шар спільної соцієтальної культури та здатна функціонувати як політично організоване суспільство з власним (суверенним) урядом» [8, 19]. Серед суб'єктивних ознак нації науковці виокремлюють: національну ідею, національну самосвідомість, національну свідомість (усвідомлення національної ідентичності, соціальної, культурної окремішності, поліетнічної, як правило, спільноти), комплекс духовно-культурних і політичних цінностей, національні інтереси, історичну пам'ять і міфологію, історію, з якою люди себе ідентифікують тощо) [1; 7].

М. Степико визначає націю як спільність індивідів, пов'язаних свідомістю своєї добровільної громадянської єдності, спільністю походження, мови, віросповідання, побуту, звичаїв, історичного минулого та солідарністю соціальних і політичних інтересів сьогодення. «Це історична спільність людей, яка утворюється у процесі формування спільності території, економічних зв'язків, особливостей культури та характеру, що становлять якісні ознаки нації», – зазначає учений [18, 25].

За баченням М. Степика, унаслідок формування ринкових відносин, які потребують високої соціальної комунікації та мобільності, формується громадянське суспільство, що, власне, і є політичною нацією [17, 34].

Процес модерного націєтворення у незалежній Україні відбувається складно і суперечливо, що учені пояснюють низкою причин: (1) низьким рівнем національної свідомості етнічних українців, що ускладнював можливість їх мобілізації під національними гаслами; (2) надзвичайно низьким соціальним статусом української мови, яка через тривалу реалізацію радянської політики культурної русифікації, позиціонувалась як мова села. Тому процес націєтворення у 1990-ті рр. перетворився на процес українізації самих українців: було розроблено національний проект побудови громадянської нації, в якому чільне місце посідала не етнічна належність, а громадянство, – та який за словами Г. Касьянова, завмер на стадії політичних декларацій. Оскільки етнічні українці самі перебували у стадії набуття національної свідомості, процес очолили бюрократичні еліти, для яких формування громадянської нації було справою їх власної легітимації та самозбереження [6, 131-152].

Тривалий час в Україні гальмувалося становлення національної ідентичності через неспроможність еліт сформулювати національні інтереси і захистити їх при розподілі союзної спадщини, через нездатність протидіяти зазіханням Росії на роль безконтрольної розпорядниці цих ресурсів і домінуючого актора на пострадянському просторі. «Постійна поступливість Росії в питаннях делімітації і демаркації кордонів перешкоджає формуванню державно-територіальної ідентичності громадян, чіткому закріпленню у їхній свідомості уявлення про межу між «нашою» та «не нашою» територією, чим консервується загрозлива для української державності, а відтак і становлення поліетнічної нації, ідеологема «спільного слов'янського простору» – вказує О. Дергачов [3, 181-182].

Сучасний стан національної самоідентифікації українців, на думку М. Розумного, має всі ознаки сучасної кризи ідентичності. Учений називає кілька факторів, які впливають на культурно-історичну самоідентифікацію соціальних індивідів в Україні: (1) параметри і критерії української етнонаціональної ідентичності із стереотипним образом українця, сформованим протягом XIX-XX ст.; (2) імперська російська культурна традиція, яка масштабно і наполегливо відтворювалась пропагандистською машиною СРСР; (3) ідеологічна й психологічна спадщина комунізму, що лежить в основі ідентичності «радянської людини», підкріплена синдромом втоми від змін; (4) наслідки ліберальної вестернізації, пов'язані з гіпертрофованими за часи «перебудови» ліберальними цінностями, що призвели до недовіри до держави і заперечення ідейних мотивацій тощо [12].

Сьогодні українське суспільство переживає гостру кризу самоідентифікації, в цілому воно не відчуває себе в повній мірі українським, ані етнічно, ані політично. Сутністю кризи колективної ідентичності є критичне зменшення ідентифікації індивідів із колективною реальністю, яку вони колись підтримували, або несприйняття більшістю громадян свого соціуму та держави як середовища власного існування та розвитку. Криза національної ідентичності виявляється у втраті довіри громадян до інститутів держави і суспільства, поваги до людей, які уособлють дух нації – політиків, громадських діячів, героїв тощо. Наслідком втрати більшістю населення ідентичності зі своєю країною, втрати Батьківщини як такої, нарешті втрати особистісної самоідентичності, відчуття власної причетності до соціально-політичних процесів стала затяжна соціально-політична та ціннісно-культурна криза в Україні, яка, за переконанням аналітиків, спричинена домінуванням в усіх сферах суспільного такого явища, як «відторгнення» [11].

За переконанням М. Рябчука, в Україні ми сьогодні маємо справу з такими двома несумісними, взаємовиключними ідентичностями: «совєтською» та «антисовєтською», україно-фобською та україно-фільською, антизахідною та проєвропейською, колоніально-імперською та антиімперсько-антиколоніальною [14, 210]. Однією з причин виокремлення різних ідентичностей можна вважати полярність геополітичних орієнтацій та електоральних уподобань громадян України, які мають чіткий регіональний розподіл. Так, спираючись на тезу С. Ґантінгтона про те, що Україна – це перехрестя світових цивілізацій, які об'єднують у собі різні етнічні та регіональні субкультури, М. Нічога, доводить, що причиною кризи національної ідентичності в Україні є її цивілізаційний розкол, який несе в собі потенційний конфлікт аж до конфлікту культур, націй і цивілізацій [10]. В. Середа стверджує, що історична ідентичність у Донецьку формується вздовж ліній не національної, а регіональної солідарності, натомість у Львові можна говорити про змішаний тип національно-регіональних солідарностей формування історичної ідентичності [15, 5].

Серед головних проблем, пов'язаних із українською ідентичністю, С. Грабовський та І. Лосєв називають: (1) незавершеність формування української модерної нації; (2) об'єктивну спадщину колоніального/неоколоніального часу; (3) необхідність протидії зовнішньому і внутрішньому

цілеспрямованому розмиванню та деструкції української ідентичності; (4) неефективність будь-яких реформ проєвропейського спрямування; (5) необіхність інформаційної деколонізації; (6) проблему фальшивої історичної памяті [2].

Важливою умовою формування національної ідентичності є позитивне сприйняття громадянами своєї нації, країни, держави. Показовими у цьому зв'язку є результати опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у липні 2014 року. Так, 86% опитаних українців вважають себе патріотами своєї країни. Переконаними патріотами вважають себе мешканці Заходу, Півночі і Центру, люди з більшими доходами і вищим рівнем освіти, а також україномовні респонденти. Загалом 76% опитаних підтримали б проголошення незалежності України, якби сьогодні перед ними постав такий вибір. Водночас 12% не підтримали б, ще 12% – не визначилися з вибором. Показово, що незалежність України підтримують переважна більшість усіх регіонів країни, окрім Донбасу: тут кількість як прибічників, так і прихильників незалежності є однаковою – по 34%, натомість майже третина (31%) не змогли визначитися із відповіддю. Зауважимо, що чим вищий рівень патріотизму серед респондентів, тим більше вони підтримують проголошення незалежності України. На запитання «Хто я такий?» абсолютна більшість опитаних (64%) відповіли самі собі – громадянин України. Як ідентифікатор, «громадянин України», є домінуючим у всіх регіонах України, окрім Донбасу, де основним ідентифікатором залишається «житель свого регіону, міста, села». «Європейцями» себе вважають найбільше на Заході, взагалі не відносять себе до них – на Донбасі. Ототожнює себе із «європейцями» більшою мірою молодь та люди з вищою освітою. Асоціація із «радянською людиною» притаманна більше жителям Донбасу та Сходу країни, людям старшого віку і з нижчим рівнем освіти. Важливо, що впродовж останніх років відбулися зміни у розумінні того, що є предметом гордості за свою країну та народ. Так, 35% респондентів пишаються місцем, де народилися і виросли; 35% – землею, територією, на якій живуть; 29% – своєю державою; 28% – видатними людьми своєї національності. Зокрема, українці почали відчувати більше гордості за свою землю, територію, на якій живуть; свою державу; мову свого народу; прапор, герб, гімн. Натомість, менше відзначають як предмет гордості рідну природу; пісні, свята, звичаї; перемоги спортсменів нашої країни [4].

Наведені дані соціологічних досліджень демонструють як позитивні тенденції, так і очевидні проблеми. Позитивною тенденцією формування української національної ідентичності можна вважати те, що більшість українців пишаються своєю країною, вважають себе патріотами, незважаючи на всі соціально-економічні проблеми свого буття. Проблема полягає у тому, що втрата самоідентифікації та прив'язаності до ідеї державності у свідомості особистості неминуче призводить до руйнації реально існуючої державності. Більше того, співіснування спільнот із різними політичними ідентичностями ускладнює процес консолідації суспільства та формування політичної нації, оскільки ці ідентичності мають протилежний, взаємозаперечуючий і, відповідно, взаємопереборювальний характер. Виникає парадоксальна, але передбачувана ситуація, коли віртуально-свідомісна модель руйнує просторово-фізичну модель держави.

Очевидно, що Схід і Захід України артикулюють різні проекти української нації – громадянську й етнічну. І хоча обидва проекти можуть бути прийнятними за певних умов, але, як вказують експерти, одночасно в межах однієї країни реалізувати їх неможливо. «Тому громадськості потрібно докласти значних зусиль, щоб досягти історичного компромісу між Донбасом і Галичиною (як різними соціокультурними полюсами України) і тим самим виробити модель гармонійних стосунків між Сходом і Заходом України. Це …питання неконфліктного, й бажано інтегрального діалогу між представниками різних ідентичностей, які існують у межах одного політико-державного утворення» [17, 70].

Сьогодні спостерігається також «інтеграційний» вимір кризи ідентифікації, детермінований прагненням приєднання України до Європейського Союзу. На думку М. Степика, «..набуття ще однієї ідентичності, європейської, може спровокувати наступну хвилю кризових тенденцій в самосвідомості українців… Тільки вибудувавши щодо європейських культур власну українську модель ідентичності, можна отримати єдине реальне підґрунтя, аби влитися в європейське культурно-політичне коло» [17, 328].

Проблема національної ідентичності в Україні має свою специфіку, детерміновану тривалим періодом бездержавності та мовно-культурною асиміляцією українського населення під час перебуванням територій сучасної України під контролем різних імперій і державних утворень. Сучасна Україна – це перехідне суспільство з невизначеною системою базових цінностей, буття якого реалізується в умовах ситуативних соціально-економічних і соціально-культурних орієнтирів. Як слушно зауважує В. Лещенко, «трагізм нашого посткомуністичного буття полягає в тому, що

водночас із тенденцією до об'єднання народу, формування спільних національних ідеалів та їх реалізації зберігається прагнення окремих осіб і груп пересварити українців на всіх рівнях: етнічному, мовному, соціальному, побутовому, релігійному» [9]. Особливість нинішнього етапу формування національної ідентичності в Україні визначається необхідністю реалізації ідеї нації на основі цінностей українства та захисту соціально-економічних інтересів громадян безвідносно до їх станової, етнічної, релігійної та політичної визначеності.

Результатом кризи ідентичності може стати непрогнозованість поведінки індивідів чи інститутів: від соціальної апатії до агресивних випадів. Подоланню колективної кризи ідентичності може слугувати нова якість соціуму та нації, яка спирається на впровадження інноваційної ціннісно-нормативної системи суспільства як загальної основи соціальної інтеграції довкола нових цінностей.

За роки української незалежності через відсутність політичної волі і державної консолідаційної гуманітарної програми не виховувались і не формувались представники української нації, а лише клонувалися піддані української держави. Пригнічення державою через ЗМІ інтелектуальних і духовних носіїв української національної ментальності призвело до формування маргіналізованого суспільства, байдужого до свого етнічного походження. «Колективне Я» української політичної нації ще не утворює цілісну спільноту, тому сьогодні перед політичною нацією України, її політичним класом постали виклики, на які потрібно адекватно реагувати і дати їм своєчасну відповідь. Ми поділяємо точку зору Ф. Рудича, який вказує на те, що, в першу чергу, це стосується формування консолідаційної ідеології, яка об'єднала б суспільство. Нагальними залишаються потреба у становленні ефективно діючих владних структур, віднайдення інноваційної моделі економіки та проблема визначення зовнішньо-політичної стратегії держави. Як зазначає учений, «на сучасному етапі зростає роль Української держави, її політичного класу в розвитку інститутів громадянського суспільства… Відбувається соціалізація держави і політизація громадянського суспільства» [13].

Оцінюючи сучасні вітчизняні практики громадської самоорганізації, міжнародні рейтингові агенції відзначають загальну позитивну динаміку розвитку третього сектору в Україні, однак водночас вказують на її повільні темпи [20; 21]. На превеликий жаль, на практиці вітчизняне громадянське суспільство до останнього часу не було активним гравцем демократичного поля України, культура самоорганізації в Україні перебуває лише на стадії формування і відбувається переважно поза впливом політичних партій. Лобіювання партійними лідерами виключно своїх, вузькокорпоративних інтересів детермінували активну саморганізацію громадян навіть для вирішення політичних питань. Водночас громадська активність українців набуває відверто антипартійних форм («податковий майдан», протести проти ухвалення Закону України «Про засади державної мовної політики», акції громадського руху «Ми – Європейці» тощо).

У 2013-2014 рр. рівень розвитку громадянського суспільства вийшов на новий якісний рівень мобілізації активних громадян для вирішення стратегічних для українського суспільства проблем. Піднесення громадянської активності на підтримку європейського цивілізаційного вибору, незалежності і суверенітету України, досвід боротьби громадян України на Євромайдані, волонтерський рух на підтримку збройних сил України демонструють наявність великих можливостей самоорганізації громадян України та високого косолідаційного потенціалу для розв'язання суспільнозначущих проблем.

Водночас, розвиток національної та європейської ідентичності потребує захисту українського інформаційного простору та забезпечення інформаційно-психологічної безпеки співвітчизників. На часі – піднесення на більш високий рівень політичної культури населення України, подолання соціально-психологічних стереотипів утопічного і тоталітарного походження та комплексу національної неповноцінності. Варто сприяти розширенню спектру демократичних сил та досягненню стану незворотності державотворчих процесів і стабілізації політичного й соціально-економічного життя. Потребує доведення до логічного завершення процес консолідації української нації в єдиний соціально-політичний організм. Актуальною залишається необхідність виховання національно свідомих громадян і духовно консолідації українства на основі європейських ідеалів, базових цінностей та української національної ідеї. У цьому зв'язку, одним із важливих завдань є об'єднання українського соціуму довкола спільних національних інтересів. Як переконує вітчизняна соціально-політична практика, консолідувати Україну спроможні загальні суспільні цінності, визначені, насамперед, у рамках політичної нації.

З огляду на сучасний рівень політичної культури та стан розвитку громадянських ініціатив в Україні, базовими цінностями загальногромадянської консолідаційної ідеології могли б бути гуманізм, патріотизм, освіченість, відповідальність за долю країни, демократія, соціальна

справедливість та науково-об'єктивне висвітлення історії становлення та утвердження української держави. Зауважимо, що поняття «патріотизм», «національна самоповага» набули реального, а не декларованого змісту лише останнім часом, у зв'язку із боротьбою українців із зовнішньою агресією на Донбасі.

Духовною основою об'єднання української політичної нації мають стати культурні традиції, переосмислені з урахуванням потреб часу, та українська національна ідея. Усвідомлена чи емоційна громадянськість, як основа реалізації національної державності, ідентичності, суверенітету, може формуватись через системи виховання, соціалізації, культури, ідеології, патріотизму, права.

Таким чином, успішне подолання кризи національної ідентичності є складовою формування розвиненої ідентичності, яка обумовлює подальший поступ політичної нації та її інститутів. Консолідації українського суспільства, подоланню регіональних розбіжностей, стратегічному компромісу між Сходом та Заходом держави можуть прислужитися чітка державна політика сталого розвитку, захисту й реалізації інтересів усіх громадян України, незалежно від їх етнічного походження і регіону проживання та спільні базові цінності й інтереси.

Список використаних джерел і літератури

1. Бондар В. Сучасна історіографія націєтворення в Україні 1990-2000-х рр. / В. Бондар // Український історичний збірник. – 2012 – Вип. 15 - С. 317-330.
2. Грабовський С. Українська ідентичність : проблеми та виклики / С. Грабовський, І. Лосєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.day. kiev. ua/uk /article/ tema-dnya-cuspilstvo/ ukrayinska-identichnist- problemi-ta-vikliki. – Назва з титулу екрану.
3. Дергачов О. П. Українська національна ідея : проблеми суб'єктності / О. П. Дергачов // Теорія і практика формування української національної ідеї. – К., 2008. – С. 177-189.
4. Динаміка патріотичних настроїв : соціологічна група «Рейтинг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ratinggroup. com.ua/ products/politic/data/entry/14101/. – Назва з титулу екрану.
5. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К., 2010. – Т. 7 : Мл-О. – 2010. – 728 с.
6. Касьянов Г. Украина 1991-2007. Очерки новейшей истории / Г. Касьянов – К. : Наш час, 2008. – 408 с.
7. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму / Г. В. Касьянов – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
8. Колодій А.Ф. Національний вимір суспільного буття / А.Ф. Колодій. – Львів : Астролябія, 2008. – 368 с.
9. Лещенко В. Трансформація політичної системи та роль політичних еліт у розвитку суспільства / В. Лещенко // Віче – 2009 – № 11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.viche.info/journal/1497/. – Назва з титулу екрану.
10. Нічога М. Зіткнення цивілізацій посеред України / М. Нічога [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. aratta-ukraine. com/text_ua.php?id=1784. – Назва з титулу екрану.
11. От трансформации к обществу для всех. : региональный доклад о человеческом развитии [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/ monografii/ Reg_ doklad_2011.pdf. – Назва з титулу екрану.
12. Розумний М. Фактори сучасної національної самоідентифікації українців / М. Розумний // Український центр політичного менеджменту. – Режим доступу: http://www.politik.org.ua/ vid/ magcontent. php3?m=1&n=67&c=1534. – Назва з титулу екрану.
13. Рудич Ф. Політична нація України : передумова утвердження єдиної держави / Ф. Рудич // Віче – 2010 – № 21. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. viche.info/ journal/2267. – Назва з титулу екрану.
14. Рябчук М. Постколоніальний синдром : спостереження / М. Рябчук. – К. : «К.І.С.», 2011. – 240 с.
15. Середа В. В. Регіональні особливості історичних ідентичностей та їх вплив на формування сучасних політичних орієнтацій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / В. В. Середа. – К., 2006. – 20 с.
16. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
17. Степико М. Т. Українська ідентичність : феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.
18. Степико М.Т. Щодо поняття нації // Українська політична нація : проблеми становлення : зб. наук. ст. / за ред. М.М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика, В. М. Яблонського. – К. : НІСД, 2012. – С. 23-31.

19. Удод О. Актуальні проблеми сучасної історичної освіти : гармонія чи компроміс між наукою та історичною пам'яттю / О. Удод // Історія і суспільствознавство в школах України : теорія та методика навчання. – 2011. –№ 8. – С. 32-38.
20. Nations in Transit – Ukraine (2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// www. freedomhouse. org/report/ nations-transit/2012/ukraine. – Назва з титулу екрану.
21. The 2011 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// transition.usaid. gov/locations/europe_ eurasia/dem_gov /ngoindex/. – Назва з титулу екрану.

УДК 94:323.39(477) «1945/1985»

Штейнле О.Ф.

УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У НОМЕНКЛАТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ (1945-1985 роки)

Робиться спроба охарактеризувати особливості української ідентичності в середовищі номенклатури УРСР чотирьох повоєнних десятиліть. Акцентується увага на складному характері національної ідентичності в радянському суспільстві та її відмінностях від офіційно декларованих у біографічних документах. Запропоновано розрізняти три основні варіанти національної ідентичності серед керівних діячів Української РСР, що в офіційній статистиці вказувалися українцями: «етнічний українець», «радянський українець», «радянська людина» .

Ключові слова: національна ідентичність, номенклатура, пізньорадянське суспільство, подвійна лояльність.

Штейнле О.Ф. Украинская идентичность в номенклатурной среде (1945-1985 годы)

Делается попытка охарактеризовать особенности украинской идентичности в среде номенклатуры УССР четырех послевоенных десятилетий. Акцентируется внимание на сложном характере национальной идентичности в советском обществе и ее отличиях от официально декларируемых в биографических документах. Предложено различать три основных варианта национальной идентичности среди руководящих деятелей Украинской ССР, в официальной статистике указываемых украинцами: «этнический украинец», «советский украинец», «советский человек».

Ключевые слова: национальная идентичность, номенклатура, позднесоветское общество, двойная лояльность.

Shteinle O. Ukrainian Identity in the Nomenclature Environment (1945-1985)

Author made an attempt to characterize the features of the Ukrainian identity among the representatives of the USSR nomenclature during the four postwar decades. Special attention is paid to the complex nature of the national identity in the Soviet society and its differences from the officially declared data of the biographical documents. It is suggested to distinguish three main models of the national identity among the political leaders of the Ukrainian SSR referred to the Ukrainians in the official statistics: «ethnic Ukrainian», «Soviet Ukrainian» and «Soviet man».

Key words: national identity, nomenclature, late Soviet society, dual loyalty.

Національні ідентичності сучасної України генетично пов'язані з радянською спадщиною. Це стосується як власне «радянських людей», що уособлювали тезу правлячої партії про «нову історичну спільноту», так і українців, які були змушені переживати завершення формування модерної нації в умовах квазідержавності УРСР. Глибокий відбиток комуністичного минулого добре простежується у теперішній боротьбі навколо символів тоталітаризму, які сприймаються не просто як знаки пройдешніх часів. Вони персоніфікувалися у цілком реальних проросійських (точніше, прорадянських) силах, що приймають активну участь у війні на Сході України. Ці обставини формулюють величезний інтерес до національних процесів радянської доби, який значною мірою вже задоволений вагомими дослідженнями.

Однак говорити про вичерпне вивчення цієї проблеми зарано. Зокрема, слабко дослідженим залишається питання про взаємовплив соціальних та національних факторів. Одним з перших його

поставив Богдан Кравченко у своїй вже класичній праці «Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст.» [10]. Цілком закономірно він диференційовано розглядав етнічні зміни в різних суспільних групах. У 2008 р. над схожими питаннями міркували учасники міжнародної конференції в м. Запоріжжя [14].

У пропонованому дослідженні формулюється питання про особливості української ідентичності серед важливої соціальної групи радянського суспільства – номенклатурних працівників. Вітчизняна історіографія накопичила про них цілий масив досліджень, у тому числі й про національний склад [7; 9; 12; 15].

Та зручні дані партійної статистики зі струнками цифрами етнічних параметрів не можуть пояснити особливості політичної поведінки керівної верхівки УРСР. Очевидно, що під записом «українець» протягом 1945-1985 рр. малася на увазі ціла палітра речей: від національності одного з батьків до мовнокультурних вподобань. Велике значення мав також дефіцит «корінних кадрах» у системі управління, особливо помітний у перші повоєнні роки. Відтак шанси отримати запис «українець» мали представники й інших етносів.

Приклади невідповідності «нацреєстрації» реальним ідентичностям засвідчені в радянських джерелах. У своїх спогадах Микита Хрущов наводив приклад секретаря Сталінського та Дніпропетровського обкомів КП(б)У Семена Задіонченка (він же Шимон Зайончик) – єврея, що видавав себе за українця [23, 164-165]. Майбутній керівник СРСР та лідер «дніпропетровського клану» Леонід Брежнєв під час роботи в УРСР першим секретарем Запорізького та Дніпропетровського обкомів вказував себе «українцем». Такий же запис був у його паспорті, виданому в м. Запоріжжя 1947 р. Після переїзду до Москви у документах з'явилося нове формулювання «росіянин», закріплене потім у офіційних мемуарах генсека [2, 12; 25]. Олексій Федоров (перший секретар Херсонського, Ізмаїльського та Житомирського обкомів) згадував, що у відповідь на питання про національність говорив «росіянин» і розмовляв переважно російською, хоча насправді вважав себе українцем [22, 252].

Тож, якщо дослідження ставить метою з'ясувати вплив національного фактора на поведінку правлячої верстви УРСР, статистичні дані допоможуть мало. Значно ефективнішим є аналіз їхніх ідентичностей. Це вимагає іншої методики: від звернення до теоретичних напрацювань дослідників національних спільнот (зокрема, конструктивістів) до опори на інші різновиди джерел (у першу чергу, наративні).

Дослідник феноменів нації та націоналізму Ентоні Д. Сміт до найважливіших складових національної ідентичності відносив: 1) уявлення про свою історичну територію («рідний край»); 2) спільні міфи та історичну пам'ять; 3) масову культуру; 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; та 5) спільну економіку з можливістю пересуватися в межах національної території [17, 24]. На жаль, відносно невелика кількість джерел не дозволяє настільки детально виокремити складові національної ідентичності представників номенклатурної еліти, однак розглянути ключові її складові – самоідентифікацію, мову спілкування, історичну пам'ять – цілком можливо.

Зручну схему джерел ідентичності національної спільноти запропонував український вчений Олександр Удод. За ним, до її реперних точок належать 1) переконання (схожі уявлення членів про власну спільноту); 2) історичне місце (загальне бачення себе в часі); 3) дії (участь у спільній діяльності); 4) територія (єдиний ареал проживання); 5) культура і політичні принципи [21, 34].

Загалом, можна виділити три основні варіанти національної ідентичності серед керівних діячів Української РСР, що в офіційній статистиці вказувалися українцями.

Таблиця 1. Варіації національних ідентичностей українців в пізньорадянську епоху

Критерії	**Українець**	**Радянський українець**	**Радянська людина**
Переконання	«Я є українцем»	«Я є українцем і радянським громадянином»	«Я є радянським громадянином»
Історичне місце	Ключові періоди в минулому – козаччина та XIX століття. Основне завдання в майбутньому – збереження	Ключові періоди у минулому – революція 1917 р., «Велика Вітчизняна війна» 1941-1945 років. Основне завдання в	Ключові періоди у минулому – революція 1917 р., «Велика Вітчизняна війна» 1941-1945 років. Основне завдання в

	українського народу	майбутньому – участь українського народу в побудові комунізму	майбутньому – побудова комунізму
Дії	Участь у збереженні та відтворенні української культури	Участь у відтворенні української культури та роботі радянської системи влади	Участь у роботі радянської системи влади.
Територія	Етнічні українські землі	УРСР	СРСР
Культура і політичні принципи	Українська мова як рідна та офіційна. Культура, заснована на сприйнятих у дитинстві народних традиціях та «високій» українській культурі XIX століття. Позаполітичність[8] або підтримка дисидентських течій	Українська мова як рідна, російська як офіційна. Культура на основі народних традицій та «високій» радянській спадщині. Позаполітичність або підтримка офіційної позиції влади в СРСР	Російська мова як рідна та офіційна. Культура, заснована цілком на радянській спадщині. Підтримка офіційної позиції влади в СРСР

Перший варіант представляв собою цілісну українську ідентичність. Вона включала українську мову; збереження народної культури, засвоєної, зазвичай, у дитинстві, звернення до «високої» культури зразка XIX століття та епохи «розстріляного відродження». Однак серед діячів номенклатурної верхівки України носії власне української ідентичності були надзвичайно рідкісним явищем.

Найбільше відповідали вказаним критеріям (із застереженнями) були представники української творчої інтелігенції – Олександр Корнійчук, Павло Тичина, Микола Бажан та інші видатні діячі мистецтва та науки України. Специфіка їх професійної діяльності – літературна творчість – допомогла їм зберегти свою національну орієнтацію та відстояти її під час переслідування «буржуазного націоналізму».

О. Корнійчук, міцно інтегрувавшись до номенклатурної еліти УРСР повоєнних років, не втратив своєї національної орієнтації. Сучасники відмічали негативний вплив на нього приналежності до владної верхівки, коли він сприяв перетворенню Спілки письменників України на «департамент казенної культури», приймав участь у переслідуванні української інтелігенції, став «ідеологічним господарем української літератури» [5, 437]. Водночас його ставлення до України, її мови та народу не зазнало змін. У своїх «Щоденниках» Олесь Гончар залишив спогади про останні дні життя драматурга. «Помирає Корнійчук. – записано 6 травня 1972 р. – Кажуть, агонізує у Феофанії (лікарні під Києвом)… оглядаючись у своє життя, визнав, що, може, й не все так було, але як одну з найбільших заслуг своїх вважає виступ на пленумі Спілки в 1944 році. Коли Леонід Соболєв погнав був шовіністичну піну, мовляв, народ, який зазнав окупації, уже неповноцінний, його треба «лікувати»... Корнійчук тоді справді, кажуть, з блиском відповів, дав відсіч заїжджому шовіністові. І ось, бач, не банкети, не кар'єри, не коханки згадались на смертній постелі, а саме цей факт мужності громадянської, слово синівства...» [4, 113]. Під час боротьби за владу після смерті Сталіна «червоний Шекспір» активно виступав за розширення використання української мови в політичному житті УРСР [19, 552-553].

М. Бажан приймав участь у кампанії переслідування «українського буржуазного націоналізму», написавши критичні статті стосовно письменників та істориків УРСР (потім, за спогадами сучасників, він вважав це однією з найбільших помилок у своєму житті). Та ніколи він не забував і не приховував своєї приналежності до української нації. «Який чудовий народ, який я гордий і щасливий, що називаюсь сином цього народу» – написав Микола Платонович у листі 1939 р. під час возз'єднання Західної України з УРСР. Промовистим є й інший його лист, написаний 2 роками пізніше, коли радянські війська залишали Київ. «...Тяжко мені... – говорилося у ньому. –

[8] Під «позаполітичністю» мається на увазі також формальне членство в партійних та громадських структурах радянської влади без ідейної підтримки засад їх діяльності.

Завтра я покидаю українську землю. Рідної землі не буде під ногами. В серці я її несу і нестиму, скільки житиму. Вірю – Україна моя і буде моєю» [8, 40,44]. Про чітку національну ідентичність М. Бажана свідчить його діяльність під час перебування на посаді заступника з питань культури Голови Раднаркому УРСР у 1943-1949 рр.: участь у створенні правопису літературної української мови; відстоювання інтересів української освіти, науки та театру; розвиток музейної справи в УРСР, зокрема формування «шевченківських фондів» [20, 10-11].

Олесь Гончар в 1959-1971 рр. очолював Спілку письменників України, був включений до складу ЦК КПУ та Верховних Рад УРСР і СРСР. Детальні «Щоденники» дають змогу реконструювати його національні уподобання з чітко вираженою проукраїнською позицією. Остання виражалися не лише на сторінках особистих записів, але й у громадсько-політичній роботі: захист позицій шестидесятників, боротьба з русифікацією, лобіювання інтересів української культури [16, 13-14].

Перший заступник наркома (1945-1947 рр.), а згодом міністр охорони здоров'я УРСР (1947-1952 рр.) – Лев Іванович Медвєдь – вирізнявся серед своїх колег-міністрів знанням та використанням української мови. Він говорив українською як в особистому спілкуванні, так і в роботі [13, 113; 24, 112-116].

Представники творчої інтелігенції, безумовно, не могли не відчувати впливу радянської ідеології та залишатися осторонь від спільної діяльності в рамках номенклатурного середовища. Однак сильний етнічний компонент компенсував наслідки ідеологічного тиску.

Другий варіант – «радянські українці». Для них були характерними поєднання етнічної української складової (українська як рідна мова, засвоєна від батьків; селянські чи козацькі традиції, сприйнята у дитинстві «звичайна» народна культура) з політичною орієнтацією на радянську державність (радянський патріотизм, ідея комунізму, «висока» радянська культура, російська мова як ключ до неї). Відтак формувалася подвійна лояльність – українець-радянський громадянин.

Більшою мірою під подібні критерії підпадали представники номенклатурної верхівки УРСР, що отримали високі посади внаслідок послідовного зростання всередині партійно-радянського, силового, господарського апаратів.

Перший секретар ЦК Компартії України (1963-1972 рр.) Петро Шелест походив з середовища українських селян Харківщини, що були нащадками козаків. Робота на заводі, партійних та радянських органах сприяла засвоєнню радянської культури. Відтак історики відзначали своєрідні «парадокси» в його ідентичності. Петро Юхимович одним з перших керівників почав говорити про Голодомор та водночас ініціював встановлення пам'ятника Сталіну. Захищав ряд дисидентів від переслідувань та виступав за жорстке придушення «празької весни». Сприяв розвиткові проектів зі збереження національної пам'яті, української мови, економічної самостійності УРСР і одночасно підтримував єдність СРСР. Мабуть, найкраще про власні дилеми висловився сам П. Шелест, коментуючи результати референдуму 1 грудня 1991 р.: «Я не знаю: мені радіти, тому що моя країна стала незалежною, або засмучуватися, тому що загинула інша моя країна, якій я служив усе своє життя?» [26, 120].

Відомий керівник силових структур УРСР – Тимофій Строкач – зростав уже на Далекому Сході, куди переселилися його батьки в 1899 р., не змінила його ставлення до України. «...Переселяючись в уссурійську тайгу, – писав він про свої дитячі роки, – батько захопив з України і Шевченкового «Кобзаря». Довгими зимовими вечорами мати просила брата Андрія, а згодом і мене, читати вголос «Катерину», «Наймичку» або «Причинну». А коли батько, тужачи за рідним краєм, одного разу почав співати «Думи мої, думи мої...», мені здалося, що Тарас Григорович склав цю пісню спеціально для переселенців, для нашого роду Строкачів» [18, 21]. Україну він розумів лише як радянську республіку і активно боровся проти українських націоналістів на посаді міністра внутрішніх справ УРСР протягом 1946-1953 рр. Однак навіть його запеклі вороги – представники ОУН-УПА – визнавали, що міністр не зрікався свого українського походження та вирізнявся серед русифікованих колег-бюрократів [6, 997-998].

Георгій Шевель зробив стрімку комсомольсько-партійну кар'єру у повоєнні роки (перший секретар ЦК ЛКСМУ 1946-1950 рр., завідділом агітації та пропаганди ЦК КПУ 1961-1970 рр., міністр закордонних справ УРСР 1970-1980 рр.). Колишні колеги відзначали його увагу до питання української мови (зокрема, переведення справочинної документації МЗС на українську), підтримку проектів зі збереження культурної спадщини України. Водночас йому приписували й «тверді комуністичні переконання» [3, 19,25-28].

Останній варіант національної ідентичності представників номенклатурної верхівки УРСР можна віднести до «української» лише за фактами записів у графі «національність». Витіснення етнічного компоненту радянськими замінниками (російська мова як рідна, радянська історична пам'ять, домінування радянського культурного спадку) приводило до формування досить цілісної радянської ідентичності. «Це люди, – намагався зафіксувати їх головні риси філософ П. Кралюк, – для яких батьківщиною був Радянський Союз. Вони могли прижитися в будь-якій точці «от Москвы до самых до окраин». Їхньому світосприйманню відповідали слова однієї популярної пісеньки – «мой адрес – не дом и не улица, мой адрес – Советский Союз». Для них національність не мала якогось принципового значення, а національні території були такою собі непринциповою екзотикою в однорідному радянському просторі. Мовою спілкування цих людей, звісно, була мова російська. Культурний світ їхній теж був переважно російським, щоправда, в уже скорегованому радянському варіанті» [11].

Початок її формування припадає на утвердження радянської державності. Новий постулат, висунутий на VI конгресі Комінтерну у 1928 р. виразно проголошував: «СРСР – батьківщина трудящих всіх країн». Фактичною легалізацією подібної ідентичності став XXII з'їзд КПРС, на якому М. Хрущов назвав головні складники «радянського народу». За ним, цементуючими факторами для «радянських людей» були «спільна соціалістична Батьківщина – СРСР, спільна економічна база, соціалістичне господарство, спільна соціально-класова структура, спільний світогляд – марксизм-ленінізм, спільна мета – побудову комунізму, багато спільних рис у духовному обличчі, у психології» [1, 153].

Останній варіант національної ідентичності серед етнічних українців був характерним для керівників, що потрапили до верхівки з денаціоналізованого середовища (робітники, інженерно-технічні працівники, директорат підприємств, працівники силових структур).

Таким чином, національні ідентичності представників керівної верхівки УРСР протягом 1945-1985 рр. були складнішими від офіційних записів в біографічних документах. Виходячи з таких показників, як переконання, історичне місце, спільна діяльність, територія, культура і політичні принципи, можна виділити три основні варіанти ідентифікації серед номенклатури: «етнічні українці», «радянські українці» та «радянські люди».

Список використаних джерел і літератури

1. 22-й съезд КПСС (17-31 октября 1961 года) : стенографический отчет. – Том 1. – М. : Госполитиздат, 1962. – 608 с.
2. Волкогонов Д. А. Семь вождем : в 2-х кн. Кн. 2 / Д. А. Волкогонов. – М. : Новости, 1996. – 478 с.
3. Георгій Шевель – міністр, патріот, людина : очима сучасників / Л. Г. Білик (упоряд.), Б. В. Іваненко (упоряд.). – К. : Парламентське видавництво, 2005. – 160 с.
4. Гончар О. Т. Щоденники : у 3 т. Т. 2 : 1968–1983. / В.Д. Гончар (упоряд., підгот.текстів, передм.). – К. : Веселка, 2003. – 607 с.
5. Гуменна Д. Дар Евдотеї : іспит пам'яті / Докія Гуменна. – К. : Дніпро, 2004. – 520 с.
6. Дужий П. Про чекістського генерала, і не лише про нього / Петро Дужий // Визвольний Шлях. – 1991. – Ч. 8. – С.996-1002.
7. Іваненко В. В. Політико-адміністративна система управління у повоєнний час (1946-1955 рр.) / В. В. Іваненко , О. В. Бойко // Історія державної служби в Україні : у 5 т. – Т.2. – К. : Ніка-Центр, 2009. – С. 367-402.
8. Карбованих слів володар. Спогади про Миколу Бажана / Упорядн. Н. В. Бажан-Лауер. – К. : Дніпро, 1988. – 520 с.
9. Киридон П.В. Правляча номенклатура Української РСР (1945-1964 рр.) : монографія / П.В. Киридон. – Полтава : АСМІ, 2012. – 576 с.
10. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. / Богдан Кравченко ; В. Івашко, В. Корнієнко (пер. з англ.). – К. : Основи, 1997. – 423 с.
11. Кралюк П. «Антирадянська» радянська людина / П. Кралюк // День. – 2003. – 22 березня. – С. 5.
12. Крупина В. О. Партійно-державна номенклатура повоєнної України / В.О. Крупина // Повоєнна Україна : нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) : кол. моногр. : у 3 ч. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2010. – Ч. 1, 2. – С. 139-176.
13. Л. Медведь : спогади сучасників / Ю. І. Кундієв (заг. ред.). – К. : Авіцена, 2005. – 271 с.

14. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. 24 : Соціальні та національні чинники революцій і реформ в Україні : проблеми взаємовпливів. – 322 с.
15. Першина Т. С. Партійно-радянська номенклатура в Україні, 1945-1948 рр. : деякі аспекти проблеми / Т. С. Першина // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – Вип. 23. – С. 263-277.
16. Сироїд І. В. Громадсько-політична діяльність Олеся Гончара : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / І. В. Сироїд ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 16 с.
17. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт ; П. Таращук (пер.). – К. : Основи, 1994. – 223 с.
18. Строкач Т. А. Наш позивний – свобода / Т. А. Строкач. – К. : Політвидав України, 1979. – 464 с.
19. Судоплатов, П.А. Спецоперации : Лубянка и Кремль 1930-1950 гг. : [Воспоминания генерал-лейтенанта НКВД] / Павел Судоплатов. – М. : ОЛМА-Пресс, 1997. – 686 с.
20. Теличко А. М. Громадсько-політична та науково-організаційна діяльність Миколи Бажана: автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2009. – 16 с.
21. Удод О. Актуальні проблеми сучасної історичної освіти : гармонія чи компроміс між наукою та історичною пам'яттю / О. Удод // Історія і суспільствознавство в школах України : теорія та методика навчання. – 2011. – № 8. – С. 32-38.
22. Федоров А. Ф. Подпольный обком действует / А. Ф. Федоров. – М. : Воениздат, 1955. – 684 с.
23. Хрущев Н. С. Время. Люди. Власть : воспоминания в 4-х кн. Кн. 1. – М. : Московские Новости, 1999. – 846 с.
24. Центральний державний архів вищих органів влади й управління України. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 3. – Арк.112-116.
25. Центральний державний архів громадських обєднань України. – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 4788. – Арк. 20.

УДК 327(477)

Бабка В.Л.

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ПІД ВПЛИВОМ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ФАКТОРІВ

Розглянуто зв'язок політики пам'яті та зовнішньої політики. Відображено зміни суспільних оцінок минулого та сучасності. Розкрито особливості європейської та російської моделей пам'яті.

Ключові слова: історична пам'ять, політика пам'яті, моделі пам'яті, зовнішня політика, європейська інтеграція.

Бабка В.Л. Украинская историческая память под влиянием интеграционных факторов

Рассмотрено связь между политикой памяти и внешней политикой. Отображены изменения общественных оценок прошлого и настоящего. Раскрыты особенности европейской и российской моделей памяти.

Ключевые слова: историческая память, политика памяти, модели памяти, внешняя политика, европейская интеграция.

Babka V. Ukrainian Historical Memory under the Influence of Integrative Factors

The interrelation between the memory policy and foreign policy is analyzed. The changes of the public opinion on the past and present are outlined. The peculiarities of European and Russian historical memory models are disclosed.

Key words: historical memory, memory policy, models of memory, foreign policy, European integration.

У наш час політика пам'яті займає все більш вагоме місце в гуманітарній стратегії Європейських держав, України і Російської Федерації. В сучасному глобалізованому світі проблеми сприйняття й оцінки минулого виходять за межі компетенції окремих держав і стають предметом міжнародного обговорення, до того ж не лише в середовищі академічної, а й політичної спільноти.

Для гармонійного розвитку окремої держави необхідне примирення між різними етнічними чи соціальними групами в її складі. Міжнародну співпрацю також неможливо ефективно втілювати (особливо в далекій перспективі) без подолання наслідків минулих суперечностей. Таке залагодження має в першу чергу ментальний характер. Україна, не зважаючи на багаторічні коливання, все ж ствердила свій курс на європейську інтеграцію. Тому для нашої держави важливе досягнення відповідних стандартів не тільки в економічному зростанні та рівні демократії, а й у питанні моделей репрезентації минулого. Для цього необхідно осмислити ключові риси європейської моделі пам'яті, щоб свідомо розробляти і втілювати власну меморіальну стратегію.

Політика пам'яті становить сукупність механізмів, процедур та форм взаємодії суб'єктів політичного процесу спрямованих на управління колективною пам'яттю. Це узагальнене визначення. Більш конкретному розумінню служить визначення змісту даних практик як цілеспрямованої діяльності органів державної влади, партій, громадських організацій, окремих осіб з управління колективною пам'яттю через конструювання/закріплення, деконструкцію/усунення або актуалізацію/повернення цілісної моделі пам'яті чи її окремих складових задля формування/коригування станів суспільної свідомості.

Значення політики пам'яті для становлення сучасної української нації та внутрідержавного управління є незаперечним. Історик І.Мусієнко вважає, що «*завданням політики пам'яті є інтеграція української історії в світову та європейську, ... сприяння утвердженню позитивного іміджу України як європейської держави, що має давню історію та культуру»* [4, 83-84]. Дане формулювання має цінний посил – меморіальна політика покликана забезпечувати не лише внутрішні «потреби», а й зовнішні виклики. Тому важливим є питання щодо ролі історичної пам'яті у міждержавних відносинах України з її партнерами. Зокрема метою статті є розкриття теоретичних та прикладних вимірів взаємозв'язку між політикою пам'яті та зовнішньополітичною стратегією на прикладі цивілізаційного вибору сучасної України.

Гармонійні міждержавні відносини неможливі без узгодження конфліктних інтерпретацій минулого різних націй та етнічних груп, а світові інтеграційні процеси потребують закріплення спільного пам'яттєвого дискурсу як інструменту формування колективної наднаціональної ідентичності. Приклади цих двох стратегій розвитку пам'яті демонструє Європейський Союз, в рамках якого відбувається цілеспрямоване формування на континенті неконфліктного меморіального простору, перетворенням історії Європи на чинник інтеграції. Проводиться робота зі збирання європейської історії в єдину оповідну цілісність з наголосом на те, що зближує народи, нівелює минулі антагонізми. Політолог Ю.Зерній наголошує, що примирення колективної пам'яті стало невід'ємним компонентом подолання численних ліній колишніх протистоянь: Німеччина / Франція; Англія / Ірландія; Німеччина / Чехія; Німеччина / Польща; Італія / Словенія / Хорватія; Греція / Туреччина тощо [3, 11-12].

Європейський досвід «подолання минулого» та формування колективної пам'яті демонструє дві тенденції щодо вирішення меморіальних конфліктів: 1) Подолання суперечливих інтерпретацій і закріплення спільного пам'яттєвого дискурсу в підручниках з історії; 2) Щире визнання власної провини в міжетнічних конфліктах у випадку, коли одна сторона постраждала від іншої. Останнє стосується не лише покаяння колишнього агресора перед жертвою (так, хрестоматійним символом стало колінопреклоніння Віллі Брандта перед пам'ятником жертвам варшавського гетто), а й постраждалого перед агресором. Це стосується забутих жертв війни з боку Німеччини, зокрема німецького етнічного населення, яке було виселене з територій їх проживання в Чехословаччині (Судети), Польщі (Сілезія та Померанія), Угорщині, на Балканах. Такі символічні акції. Як «скасування декретів Бенеша» в Чехії стали важливим чинником у зближенні країн колишнього соціалістичного табору з Берліном та в набутті повноправного членства в ЄС.

Досвід цих держав щодо долучення до європейської моделі пам'яті є показовим та повчальним для України в плані реалізації зовнішньополітичної стратегії. Примітно, що курс на євроінтеграцію та модернізація національної пам'яті розпочалися одночасно за часів президенства В. Ющенка і стали двома ключовими напрямками в його політиці. При цьому ні один ні другий не мав однозначних й задовільних здобутків.

Соціологічні дані демонструють позитивні тенденції в оцінці Голодомору та ставленні до УПА [2; 6]. З іншого боку, посилилась конфронтація населення та відцентрові тенденції. Опитування Центру ім. Разумкова в Криму показало лише за два роки (з 2006 по 2008 рр.) зменшення кількості тих хто вважав Україну своєю Батьківщиною з 74 до 40%. А вже в 2011 р. після обрання президентом Януковича цей показник знову зріс до 71%. Більше того, кількість тих, хто не вважав Україну своєю Батьківщиною зменшилась з 33% у 2008 р. до 18,5% у 2011 р. [8]. Тенденція до різких коливань в

поглядах пояснює посилення антиукраїнських настроїв у Криму навесні 2014 р. після зникнення «свого» президента.

Крім недоліків внутрішньої політики дається в знаки російська популяризація ідеї «русского мира», що набула широкого поширення з 2006 р. Як відзначають експерти Національного інституту стратегічних досліджень, ця ідея стала інструментом російської пропаганди на пострадянському просторі, зокрема для реалізації інтеграційних проектів та утримання України у силовому полі Росії [7].

Недостатнє осмислення прорахунків меморіальної політики адміністрації В. Ющенка, зокрема в етнічному питанні, проглядається в історичній риториці вже за президенства П. Порошенка. Так, зараз знову активно відбувається пропагування змісту пам'яті відмінного від російського / радянського, що було основою гранднаративу часів В. Януковича. Але часто зберігається та сама форма подачі: архетипні конструкції «ми – вони», «добро – зло», «свій – чужий», «герой – ворог», які, на думку політолога Ю. Шайгородського, є ефективним механізмом формування суспільних міфів [9, 84]. Перегин стосується не стільки в сприйнятті Російської Федерації, як об'єктивно існуючого агресора, а в ставленні до росіян, мільйони з яких проживають в Україні. Для сучасної демократичної країни неприпустимо допустити (свідомо чи несвідомо) формування стереотипів внутрішнього ворога.

Аналогічні оціночні координати були поширені в ідеології СРСР, проте не зазнали деконструкції в пострадянський період. Як слушно наголошує політолог Л. Нагорна: «Тим вітчизняним історикам, які вважають, що в інтересах формування національної ідентичності можна й не згадувати про злочини бандерівської ОУН, варто нагадати, що політика пам'яті лише тоді може стати підмурком суспільної моралі, якщо буде по максимуму деідеологізована і співвіднесена з неупередженим історичним знанням. Поки що ж у цій політиці можемо спостерігати здебільшого процес вибудовування співзвучних настроям епохи (і певних політичних сил) образів минулого» [5, 150-151].

Намагання відсторонитися від російської історії лише актуалізує образ Росії, при чому не завжди як ворога. Оскільки не кожен до анексії Криму та нападу на Схід України готовий був сприймати її так. Тим самим несвідомо відображається паралельність історичного поступу, постійний характер зв'язків, спільність (хоча й з багатьма суттєвими відмінностями) історичної долі. В результаті, замість того, щоб показати «європейськість» України, демонструється її «не-російськість». Психологи стверджують, що підсвідоме людини не сприймає заперечну частку «не». В результаті виголошене «Україна – це не Росія» сприймається і закріплюється на рівні несвідомого як «Україна – це Росія».

Слід відзначити, що певні зрушення в напрямку до західного зразка в сприйнятті минулого все ж відбулися. Прикладом є цьогорічне відзначення Україною Перемоги над нацизмом разом з Європою. При цьому російський символ імперсько-білогвардійсько-радянського походження – георгіївська стрічка – був замінений на європейський – червоний мак. Кольори георгіївської /г вардійської стрічки символізують дим і полум'я, її традиція має посил до нагороди за військову доблесть. Все свідчить про тріумфальність, героїчність, навіть войовничість даного символу (і відповідної моделі пам'яті). Натомість червоний мак є алюзією рани від кулі. Як символ забуття, він навпаки говорить про неможливість забути незагоєні рани. Георгіївська стрічка для вшанування перемоги почала поширюватись за ініціативою «РИА Новости» з 2005 р. (в Україні з 2006 р.). Вона не є символом, що має історичну тяглість, а становить приклад класичної винайденої традиції (Е. Гобсбаум). Натомість червоний мак використовується як символ пам'яті жертв всіх війн та збройних конфліктів, ще з кінця І Світової війни.

Для нашої країни це один з небагатьох позитивних прикладів подолання образів російсько-радянського походження, коли відбувається не просто відмова / заперечення вкорінених стереотипів, міфів, символів, а пропозиція альтернатив з якісно новим наповненням. Адже простої «ліквідації міфів» недостатньо. Як слушно зазначив Ю. Шайгородський, можливість знищити міф – це теж міф. Руйнування одного неминуче призводить до створення нового міфу. Відсутність альтернативних спрощених, узагальнених, контрастних пояснювальних схем дійсності (якими є міфи) породжує стан когнітивного дисонансу, при появі якого людина буде шукати вирішення в новому міфі [9, 295].

В умовах війни України з Росією та посиленням конфронтації між останньою та Західним світом, вибір інтеграційного курсу все більше набуває рис цивілізаційного. Це стосується безпосередньо моделей історичної політики. Для українців визначити себе європейською нацією рівноцінно відчувати персональну відповідальність за розбудову власної країни. Тоді як приєднання до героїчного наративу російського імперського зразка – це перекладення відповідальності за своє

минуле, сучасне й майбутнє на центральну владу, преклоніння перед її здобутками та величчю. Історики Ю. Шаповал та І. Гирич наголошують, що європейська цивілізація за століття своєї історії виробила рівновагу державних і суспільних інтересів, на чому й ґрунтується громадянське суспільство. Натомість євразійська традиція засновується на цілковитому пануванні держави над суспільством і особистістю [1, 6]. Месіанська природа російської імперської цивілізації характеризується невмінням владою визнавати свої помилки і стратегією явного чи неявного перекладання вини на інших. Впевненість у тому, що визнання власних помилок, провин, злочинів (навіть в минулому) є найбільшою ганьбою та рівноцінне крахові режиму.

Приєднання до російської моделі передбачає визнання та прийняття єдиної імперської пам'яті та ідентичності. При цьому альтернативні оцінки минулого піддаються репресивному стиранню, розпорядчому забуттю чи структурній амнезії, за термінологією П. Коннертона [10], а неконфліктні зводяться до рангу місцевих, діалектичних, підпорядкованих, отже неповноцінних та несамостійних. Ще одна важлива відмінність в тому, що ці дві моделі пам'яті побудовані на різному ставленні до локальних ідентичностей. Офіційне європейське гасло «*In varietate concordia*» («Єдність у різноманітті») вказує на збереження й толерантне ставлення до кожної етнонаціональної ідентичності. І зовсім по-іншому сприймається лозунг «Единство русского мира», який свідчить про нівелювання, розчинення, втрату національної самобутності. Більш рельєфно відмінностей між цими моделями відображені в Таблиці 1.

З урахуванням вищезазначеного слід підсумувати наступні тези.

По-перше: історична пам'ять може виступати в двох іпостасях – об'єкту чи засобу політики. Процес формування суспільних уявлень про минуле та національної ідентичності є завданням політики пам'яті. Мета якої в сучасних умовах трансформуються під впливом зовнішньої стратегії.

По-друге: до останнього часу спостерігався дисонанс між діями української влади та їх суспільним сприйняттям, зокрема у зазначених напрямках: національно спрямована історична політика і суспільний розкол; курс на євроінтеграцію та посилення проросійських настроїв; відмова від західного вектору інтеграції та Революція гідності під європейськими гаслами.

По-третє: в інтеграційних прагненнях нашої держави слід враховувати не тільки потребу в стандартизації в сферах економіки, юриспруденції, промисловості, освіти, а й важливість / необхідність долучення до відповідних меморіальних практик. При цьому, вибір зовнішньополітичного курсу постає як вибір між цивілізаційно відмінними зразками колективної пам'яті між альтернативами: Європа – Росія.

По-четверте: способи приєднання до європейської та російської / радянської моделей пам'яті є відмінними. Для європейських меморіальних практик притаманне доручення через спільне покаяння, що йде від християнської традиції та визнання спільної провини за наслідки Другої світової війни – інклюзивість і збереження національної ідентичності. Російська практика походить від імперської месіанської традиції, для якої характерне приєднання через підкорення, що рівноцінно розчиненню/знищенню національної ідентичності.

По-п'яте: Україні, що чітко стала на шлях європейської інтеграції, треба на боятися / соромитися кривавих сторінок власної історії, а визнавати й спокутувати їх. Через це пройшли колишні соціалістичні країни, нинішні члени ЄС – Латвія, Чехія, Польща. Для них зміна моделей колективної пам'яті та приєднання до європейського простору покаяння стало суттєвим чинником здійснення інтеграції. Такі акції носять важливий символічний характер для Західного світу, тоді як тактика забуття/замовчування своїх провин характерна саме для Росії. В цьому плані розкриття чорних сторінок національної історії, пошук винних серед власного населення, а не на стороні – це не перешкода чи спосіб ускладнення інтеграційного поступу, а своєрідний тест на європридатність.

І останнє: до побудови української національної ідентичності європейського зразка варто підійти свідомо, системно і прагматично. При цьому не слід впадати в крайнощі: не формувати національну пам'ять на одних лише трагічних образах, але й не героїзувати на загальнонаціональному рівні ті історичні постаті, що сприймаються негативно нашими сусідами по обидва боки кордону, а також самими українцями різних областей; не писати історію під диктовку Росії, але й не будувати власну ідентичність на протиставленні та звинуваченні «іншого». Пришов час мінорну формулу «Україна – не Росія» замінити позитивним ствердним гаслом «Україна – це Європа!!!»

Таблиця 1. Порівняння європейської та російської моделей пам'яті й меморіальної політики

Критерій	Європейська модель	Російська модель
ХАРАКТЕР ПОЛІТИКИ		
Стратегічна мета	Європейська інтеграція та європейська ідентичність	Геополітичний проект «русского мира» та ідентичність радянського типу
Інструментальність політики	Дискусія, щодо необхідності конструювання спільної ідентичності в кордонах нинішнього ЄС	Реконструкція спільної ідентичності в кордонах колишнього СРСР
Форма вшанування	Покута	Глорифікація
Зміст	Трагічність, домінованість	Героїчність, домінантність
Спосіб виявлення	Покаяння за Голокост	Прославлення героїв та подвигів війни
Комеморативні практики (на прикладі пам'яті про війну)	Святкування на місцевому рівні, невеликі військові паради, мітинги-реквієм	Загальнонаціональні святкування, великі військові паради, демонстрації
Тріумфальність	Баланс тріумфів і трагедій	Домінування тріумфів
Інституційність	Створення комісій істориків при наукових центрах, інститутів пам'яті	Влада як модератор пам'яті, комісії істориків при президенту
Рівень толерантності	Діалогічна, полілогічна	Конфронтаційна політика
Подолання минулого	Денацифікація. Люстрація в країнах колишнього соціалістичного табору для подолання комуністичного минулого	Відсутність люстрації. Проголошення спадкоємності радянському режиму.
Мовна політика	Визнання офіційними мов усіх країн ЄС. Сприяння вивченню, поряд з рідною, двох мов інших країн ЄС	Сприяння поширенню російської як мови міжнаціонального спілкування на пострадянському просторі.
Спосіб долучення до спільної пам'яті	Взаємне публічне визнання провин, спільне покаяння	Прийняття панівної моделі пам'яті
Характер долучення	Інклюзивість (включеність)	Нав'язування, асиміляція, підкорення
Походження	Християнська традиція та Європейські демократичні цінності	Імперська месіанська традиція
Темпоральний напрям	«Світле майбутнє»	«Світле минуле»
ПОДІЇ ТА СИМВОЛИ		
Джерело зародження спільної цивілізації	Імперія Франків	Давня Русь
Ключова подія XX ст.	ІІ Світова війна та Голокост	Велика Вітчизняна війна
Символ єднання та оновлення	Падіння Берлінського муру	Звільнення Москви 1612 р. (перенесений акцент з Жовтневої революції)
Символ трагічного розлому	І та ІІ Світові війни	Розпад СРСР
Символ війни	Червоний мак – алюзія рани від кулі (цивільний символ)	Георгіївська стрічка – кольори диму і полум'я (військовий символ)
Гасло єдності	«Єдність в різноманітті» («*In varietate concordia*»)	«Единство русского мира»
ОЦІНКИ		
Оцінки тоталітарних режимів	Ототожнення й осуд гітлерівського та сталінського режимів	Протиставлення гітлерівського та сталінського режимів

Ставлення до різних трактувань національних історій	Досягнення консенсусу чи сприйняття альтернативних трактувань	Нав'язування пануючої позиції, нетерпимість до альтернатив
Ставлення до власного колабораціонізму	Каяття та подолання	Забуття

Список використаних джерел і літератури

1. Гирич І. Чому необхідно переосмислювати минуле / Ігор Гирич, Юрій Шаповал. – К. : KAS policy paper, Фонд Конрада Аденауера, 2010. – 45 с. – (Серія «Політична освіта»).
2. Думки населення України щодо визнання Голодомору 1932-33 рр. геноцидом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/. – Назва з титулу екрану.
3. Зерній Ю. О. Державна політика пам'яті як чинник утвердження української національної ідентичності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.05 «Етнополітологія та етнодержавознавство» / Ю.О. Зерній. – К., 2009. – 21 с.
4. Мусієнко І. В. Політика пам'яті та проблеми європейського сприйняття України / І. В. Мусієнко // Культурні трансформації в синхронії та діахронії : теорія і практика. : тези доповідей міжнародної наукової конференції. – К. : Стародавній Світ, 2012. – С.82-84.
5. Нагорна Л. П. Історична пам'ять : теорії, дискурси, рефлексії / Лариса Панасівна Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 328 с.
6. Ставлення населення України до надання воякам УПА статусу учасників національно-визвольних змагань // Фонд «Демократичні ініціативи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/archive/ press_releases_archive/stavlennu-uchasnikiv-nacionalno-vizvolnih-zmagan.htm. – Назва з титулу екрану.
7. Україна та проект «Русского мира» : аналіт. доп. [Електронний ресурс] / В. М. Яблонський, С. І. Здіорук, В. В. Токман [та ін.]. – К. : НІСД, 2014. – 95 с. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/ 2014_nauk_an_rozrobku/Rus_mir.pdf. – Назва з титулу екрану.
8. Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину? (опитування в Криму, динаміка 2006-2011) // Центр ім. Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=398. – Назва з титулу екрану.
9. Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу : [монографія] / Юрій Жанович Шайгородський ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К. : Знання України, 2009. – 400 с.
10. Connerton P. Seven Types of Forgetting / Pol Connerton // Memory Studies. 2008. – vol. 1. – №. 1. – P. 59-71.

УДК 94(477)-86»1985/1991»

Ігнатуша Г.О.

РОЛЬ ОЛЕКСАНДРА ВОРОНИНА У НАЦІОНАЛЬНОМУ ВІДРОДЖЕННІ УКРАЇНИ (1985-1991 рр.)

У статті проаналізовано діяльність представника української діаспори в США Олександра Воронина, що була спрямована на національне відродження України. Розглянуто створення та проведення ним передач на радіостанціях «Свобода» та «Голос Америки» протягом 80-90-х рр. XX ст. Окрема увага приділяється участі Олександра Воронина у відзначенні Тисячоліття хрещення України-Русі.

Ключові слова: Україна, діаспора, національне відродження, релігія, традиції.

Игнатуша Г.А. Роль Александра Воронина в национальном возрождении Украины (1985-1991 гг.)

В статье проанализирована деятельность представителя украинской диаспоры в США Александра Воронина, которая была направлена на национальное возрождение Украины. Рассмотрены создание и проведение им передач на радиостанциях «Свобода» и «Голос Америки» в течение 80-90-х гг. XX ст. Отдельное внимание уделяется участию Александра Воронина в праздновании Тысячелетия крещения Украины-Руси.

Ключевые слова: Украина, диаспора, национальное возрождение, религия, традиции.

Ignatusha G. Alexander Voronin's Role in the National Revival of Ukraine (1985-1991)

The article is devoted to the analysis of the Alexander Voronin's activity as the representative of the Ukrainian Diaspora in the USA, who struggled for the national revival of Ukraine. The informative content of his programs on the radio «Freedom» and «The Voice of America» during the 80-90's. of the XX-th century is analyzed. Special attention is paid to Alexander Voronin's participation in the activities on the occasion of The Millennium of the of Kievan Rus Christianization celebration.

Key words: Ukraine, Diaspora, national revival, religion, traditions.

Проблеми взаємовпливів і взаємозв'язків українців у межах світової спільноти, України та її діаспори набули виразної актуальності в умовах розбудови української незалежної держави. Почали активніше вивчатися й історичні аспекти цих зв'язків, як такі, що проливають світло на ґенезу і характер процесів зазначеної взаємодії.

Неабиякий інтерес викликають події, що передували проголошенню державної незалежності України і ролі у них української діаспори, її окремих представників, інституцій, спільнот. Ці події відбувалися в контексті конкретних історичних умов, специфічних складнощів і проблем. На них суттєво впливали обставини державно-політичних систем, ідеологічних позицій, комунікаційних можливостей. Комунікації між українством Радянського Союзу та діаспори мали значні складнощі. По-перше, через заборону вільного діалогу між громадянами СРСР та світом. По-друге – через технічні можливості, які тоді були значно нижчими. З огляду на це ми вкрай недостатньо знаємо про осіб української діаспори, які активно долучились до українського відродження та стали його часткою.

Пам'ятаючи про це, намагаймося пролити світло на активних творців відродження України, які діяли поза її межами. Лише таким чином можемо зруйнувати мур упередженості, який історично утворився у пострадянському суспільстві та відділяє Україну від її вірних синів.

Очевидно, що проголошення незалежності не було явищем спонтанним. Незалежність постала внаслідок довготривалої боротьби за українську державність. Її прояви були досить різними, однак мали одну мету. Хтось брався до зброї та протягом тривалого часу прямим протистоянням намагався відстояти українську державність, але були також і інші патріоти – люди, які своїми думками та словом поступово формували усвідомлення необхідності самоідентифікації українства. Серед останніх був Олександр Воронин – талановитий журналіст, редактор, релігійний та громадський діяч. До розвідки про його діяльність нас спонукало питання, хто і яким чином наближав Незалежність України.

Особистість Олександра Воронина майже не досліджено. Йому присвячені лише короткі біографічні штрихи в рамках проекту «Енциклопедія української діаспори» [6] та окремі літературознавчі замальовки. Своїм завданням вбачаємо ліквідацію цієї білої плями української історії.

Варто говорити, що поштовхом до активізації національно-культурницької діяльності Олександра Воронина стала суспільно-політична ситуація в світі та в Радянському Союзі, зокрема.

На кінець 80-х років XX ст. посилились відцентрові тенденції в Радянському Союзі. Цей факт вселяв оптимізм у думки щирих патріотів та борців за незалежну Україну. Така ситуація стала потужним імпульсом діяльності Олександра Воронина. Він вбачав за можливе донести співвітчизникам в Україні свої просвітницькі, національно-релігійні, християнські, гуманістичні ідеї. Шляхом донесення цих ідей із-за океану він як журналіст, передусім, бачив радіохвилі. У такий спосіб Олександр Воронин намагався у межах свого розуміння та компетенції сприяти національному пробудженню українського радянізованого суспільства.

Олександрові Воронину випала нелегка доля. Ще за юнацьких років він змушений був покинути рідний край. Цьому були вагомі причини.

Батько Олександра – Олексій Варавва – був досить відомим письменником (псевдонім – Олекса Кобець). За його авторства побачили світ багато дитячих віршів, казок та оповідань, збірки «Ряст» та «Сходить сонце», роман «Люлі-люлі дитино», твір «Живім у згоді» та найбільша праця Олекси Кобця – автобіографічний роман «Записки полоненого» [1; 3]. Крім цього, Олексій Варавва здійснив чимало перекладів творів Льва Толстого та Максима Горького українською мовою.

На сьогодні нам добре зрозуміло, що будь-якому письменнику, який мав національні орієнтири складно було існувати в радянському суспільстві. Тим більше – творити у власному руслі, не дотримуючись лінії «Спілки письменників СРСР». Тому, шукаючи свободи для себе та своєї сім'ї, Олексій Варавва вирішив емігрувати. Так і почалася закордонна історія Олександра Воронина. Спершу була Німеччина, де Олександр отримав освіту у Богословській академії УАПЦ (м. Мюнхен),

потім – США. Зі Сполученими Штатами Америки пов'язаний найтриваліший період у житті О. Воронина. Саме на теренах цієї країни він зумів реалізуватися як релігійний мислитель, літератор-професіонал та український патріот.

Професіоналізм Олександра Воронина проявився у його праці в митрополії УПЦ США у місті Саут-Баунд-Брук. Це підтверджує його науковий доробок. Талант Олександра добре характеризують його радіоефіри та журналістська діяльність, ідея організації релігійно-просвітницького видавництва «Воскресіння». Як великого патріота Олександра репрезентує благодійна та просвітницька діяльність.

З проголошенням курсу М. Горбачова на перебудову, у Радянському Союзі наприкінці 80-х років почалася демократизація суспільного життя. З одного боку, цей фактор значною мірою вплинув на зв'язок України з діаспорою. З іншого – став одним із чинників ліквідації КПРС та розпаду СРСР. Українці отримали змогу почути голос своїх співвітчизників з-за Океану, який доносили заборонені раніше радіохвилі, що щільно глушилися радянськими спецслужбами [5, 196].

Наприкінці 80-х рр. XX ст. в радянській Україні вперше почули голос Олександра Воронина. Передачі за його участю випускали українські редакції всесвітньо відомих радіо – «Свобода» та «Голос Америки».

Ці передачі були спрямовані на Україну й окреслювали один із найважливіших напрямків громадсько-релігійної діяльності Олександра Воронина: пробудження незалежної думки, національної гідності та утвердження загальнолюдських цінностей в радянському суспільстві. Засобом цього пробудження і предметом безпосередньої уваги О. Воронина стала популяризація замовчуваних і фальсифікованих радянською владою сторінок вітчизняної церковної історії. Зокрема, протягом 1989-1992 рр. на радіо «Свобода» він провів цикл передач «З літопису Української Православної Церкви».

Водночас О. Воронин здійснював підготовку щонедільної одногодинної програми «Говорить голос Української Автокефальної Православної Церкви», започаткованої радіостанцією «Голос Америки». Ця програма почала виходити у світ з Великодня 1989 р. Її допомагали готувати кілька журналістів української редакції «Голосу Америки». Першу передачу цієї програми відкрив Митрополит Української Православної Церкви (УПЦ) в США Мстислав (Скрипник) – майбутній перший Патріарх Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ). Він пояснив, що нова радіопрограма – «Це міст безпосереднього зв'язку з нашими братами і сестрами в Україні, які зберегли у своїх серцях любов до Бога і рідної Церкви та прагнуть її нового відродження» [7, 259].

Подібний спосіб спілкування між українською діаспорою та Україною поставав як один з небагатьох можливих. Адже Радянський Союз максимально обмежував своїх громадян від контактів із Заходом, а відтак – гальмував поширення вільної думки і плюралістичного світогляду.

Природно, що діаспора та західні громадські й державні інституції поширювали інформаційну роботу у царині релігії. Адже церква була традиційною суспільною організацією, а релігія – органічним виявом приватного та суспільного життя громадян у всіх країнах світу. Її соціальна значимість зберігалася віками. Лише у Радянському Союзі з часів утвердження більшовицького режиму впроваджувався гігантський соціальний експеримент позбавлення суспільства релігійності. Проти цього антиприродного експерименту радянських комуністів Захід поставав усіма можливими засобами солідарної протидії. Звернення до історії церкви в українських землях було покликом українському народові до історичної пам'яті та переосмислення маргінальної ролі, відведеної йому комуністичними вождями.

У зазначеному контексті готували радіопередачі й інші автори. Зокрема, у той самий час їх готував для українських слухачів відомий греко-католицький діяч Атанасій Великий. Його передачі «З літопису християнської України» регулярно виходили в ефір на радіо «Ватикан». Згодом їх матеріал автор упорядкував та опублікував серійним виданням [2].

Подібним чином з лекціями-нарисами в радіоефірі виступав для православного загалу і Олександр Воронин. Він також мав ідею опрацювати та видати радіо-скрипти у формі окремої книжки. Проте цей задум, на жаль, так і не здійснився.

Завдяки згаданим передачам голос О. Воронина став пізнаваним. У нього сформувалася широка слухацька аудиторія. Передачі слухали як віруючі, так і «невіруючі».

Свідченням громадського визнання Олександра Воронина в Україні вже у переддень державної незалежності стало використання його праць, цитування його висловлювань, публікація його історико-публіцистичних доробків на шпальтах однієї з найпрогресивніших газет «Літературна Україна» [4].

Старші покоління добре пам'ятають, як охоронці радянського політичного режиму докладали зусиль, аби нейтралізувати вплив небезпечного для себе живого інформаційного потоку.

Примітною у цьому відношенні вбачаємо згадку прізвища О. Воронина на сторінках «Прес-бюлетеня», що поширювався з центру таємними каналами обкомам партії напередодні краху КПРС та розвалу СРСР. «Прес-бюлетень» містив «єдиноправильні» оцінки суспільних явищ і подій, які відбувалися за кордоном СРСР і мали відношення до життя українців в УРСР та в усьому світі. Посеред іншого він характеризував діяльність зарубіжних радіостанцій, спрямованих на Україну, як «підривні радіоголоси». Навіть подавав спеціальні статті про них. У № 10 такого «Прес-бюлетеня» за 1989 р. повідомлялося, з посиланням на тижневик «Українські вісті» (Нью-Йорк) від 9 липня, що 30 квітня 1989 р. Українська Православна Церква у США розпочала радіопередачі, спрямовані на УРСР. Вони репрезентували окрему програму «Голос УАПЦ». Її головним редактором був Олександр Воронин. Наведений факт переконує, що думки та ідеї, якими жив Олександр Воронин, і якими ділився зі своїми далекими співвітчизниками, були вкрай небезпечними радянській системі. Їх боялися. Їх намагалися нейтралізувати.

Вони наповнювали русло української ідентичності та наближали воскресіння національної свідомості.

Далеко від батьківщини, за Океаном, Олександр Воронин зумів розгорнути активну різновекторну діяльність, маючи на меті відродження глибоких національних традицій українського народу та його християнських цінностей.

Маємо свідчення щодо участі Олександра Воронина у наукових заходах з приводу відзначення 1000-ліття хрещення Русі, які пройшли у Сполучених Штатах Америки у 1985-1989 рр.

Олександр Воронин був учасником першої з конференцій, організованої за Океаном Комітетом наукового відзначення ювілею тисячоліття християнства Русі-України 1988–1989 рр. Конференція відбулася 15–17 червня 1985 р. в американському містечку Саут-Баунд-Брук. Як відомо, це місто є центром Української Православної Церкви у США. Саме там знаходиться всесвітньо відомий осередок УПЦ: церква-пам'ятник св. апостола Андрія Первозванного, цвинтар-пантеон, бібліотека, книжковий склад, музей, Дім української культури, семінарія св. Софії та адміністративний центр з канцелярією Консисторії – осідок митрополитів – першоієрархів українських церков в США.

Магістр богослов'я Олександр Воронин був серед перших доповідачів на цій поважній за складом учасників та важливій за проблематикою конференції. Він виступив із доповіддю «Християнство і народ, перших сто років» [8, 488]. Заявлена тематика підкреслює намагання автора осмислити сутнісні питання взаємодії та інтеграції християнської віри з давньоруським суспільством, шляхи, способи та результати формування релігійної свідомості на християнських засадах. Вона характеризує О. Воронина як науковця, котрий прагнув до з'ясування глибинної природи суперечливих питань, реконструкції соціального контексту історичних подій, встановлення їхньої української специфіки.

У червні 1988 р. О. Воронин взяв участь у ще одному поважному науковому заході з нагоди 1000-ліття хрещення Русі. Це була конференція, яку організували завдяки Українській дослідницькій програмі Іллінойського університету 20-25 червня 1988 р. Директором заходу виступав професор Іллінойського університету Дмитро Штогрин. О. Воронин задекларував себе у програмі конференції незалежним дослідником із міста Сільвер Спрінг зі штату Меріленд. Він виступив з промовою «Константинополь і православна церква в Україні після Переяслава». Цю доповідь автор виголосив українською мовою. Цікава деталь. У ході конференції експонувалася виставка «Ікона в Україні». Її репрезентувала фундація родини Чопівських під керівництвом Славка Новицького. Автором текстів і коментарів до цієї виставки був також Олександр Воронин [8, 499].

5 серпня 1988 р. науково-духовною доповіддю на тему «Православна церква на Україні після Переяславської домови» Олександр Воронин відкрив наукову конференцію у Баунд-Бруку [8, 500] Тими днями – 5-7 серпня Українська Православна Церква у США і діаспорі урочистими святкуваннями завершувала Святий ювілейний рік, проголошений з нагоди тисячоліття хрещення Руси-України [8, 65].

Тематика наукових доповідей О. Воронина у 1988 р. свідчила про його увагу до вузлових моментів української церковної історії, усталення його наукового інтересу до проблематики історії церкви часів визвольної війни українського народу середини XVII ст. Цю проблематику, як і проблематику християнізації Русі, варто віднести до ключових для розуміння змін у релігійній свідомості українського суспільства. Відмінними були хронологічні рамки предмета дослідження. Вони свідчили про пізнавальний рух науковця від однієї до іншої вагомої проблеми історії

української церкви та розуміння ним значимості аналізованих подій середини XVII ст. Саме ці події справили потужний вплив на подальший хід української історії ранньомодерної доби та пізнішого часу.

Під час ювілейних заходів з нагоди тисячоліття хрещення Русі, Олександр Воронин покликувався високими почуттями свого християнського обов'язку, почуттями сина України, почуттями людини і громадянина. Він був активний у громадсько-церковній роботі, органічно використовував свої наукові знання у практиці відродження церкви в Україні.

Зазначена діяльність виступає піком релігійної активності Олександра Воронина.

Таким чином, робота Олександра Воронина у митрополії УПЦ США у місті Саут-Баунд-Брук була працею активного, різностороннього, непересічного релігійного діяча. Ця активність була постійною, але особливо виразно ми її спостерігаємо від 80-х років XX ст., в момент відзначення Тисячолітнього ювілею хрещення України-Русі. Саме тоді найбільшим чином проявився його яскравий релігійно-дослідницький, популяризаторський, організаторський, просвітницький талант.

Журналістська діяльність Олександра Воронина найпершим чином була спрямована на Україну. Він мав чітку і високу мету – просвітити українство, донести до широкої слухацької аудиторії загальнолюдські християнські цінності. Справа, яку робив О. Воронин була вкрай важливою, враховуючи умови в яких жили українці. Кінець 80-х рр. XX ст. був непростим часом в економічному та національно-культурному сенсі. Через свої радіопередачі Олександр намагався підтримати співвітчизників, вселити в них віру на гідне життя у вільній незалежній державі, в якій будуть вшановані загальнолюдські цінності, національно-культурної ідеали, демократичні свободи. Його прагнення нам зрозумілі. Олександр Воронин мав на меті збудувати місток єднання між українцями України та українцями діаспори.

Список використаних джерел і літератури

1. Варавва О. Олекса Петрович Варавва-Кобець – людина / Олександр Варавва // Коли задзвонить великий дзвін : оповідання, спогади. – Черкаси : Сіяч, 1993. – С. 3-7.
2. Великий А. Г. З літопису християнської України / А. Г. Великий. – [2-ге вид.]. — Рим ; Львів : Місіонер, 1998. – Т. I : IX–XI ст. – 278 с.
3. Дорошенко Т. Олекса Кобець : талант – у багатогранності поета, прозаїка, драматурга, перекладача і педагога [Електронний ресурс] / Тетяна Дорошенко // Дніпрова Зірка. Канівський тижневик. – 1 травня 2011. – Режим доступу до ст. : http://dniprowazirka.com.ua/page.php?c=1840. – Дата доступу : 08.10.2012. – Назва з титулу екрану.
4. Воронин О. Автокефалія Української Православної Церкви // Літературна Україна. – 1991. – 10 жовтня.
5. Каганов Ю. О. «Ворожі голоси» : ідеологічне протистояння на радіохвилях у радянській Україні (друга половина XX ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2013. – Вип. 35. – С. 193–201.
6. Маркусь В. Воронин Олександр // Енциклопедія української діаспори / В. Маркусь [гол. ред.]. – Нью-Йорк ; Чикаго, 2009. – Кн. 1. – С. 132.
7. Степовик Д. Патріарх Мстислав : життя і архіпастирська діяльність / Дмитро Степовик. – К. : Мистецтво, 2007. – 448 с.
8. Тисячоліття Християнства в Україні : урочистості 1988 року / [гол. редактор Осип Зінкевич ; голова редкол. д-р. Юрій Солтис]. – Нью-Йорк : Крайовий комітет Тисячоліття Християнства в Україні, 1992. – 524 с.

УДК 821.161.2:791.44.071.1:321.74

Сахно О.В.

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО – РАДЯНСЬКИЙ РЕЖИСЕР: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

Стаття присвячена дослідженню творчих пошуків видатного українського режисера радянського періоду кінематографістики – О. Довженка. Надається характеристика довженківського міфу, в якому режисер представлений в якості митця радянського, в першу чергу. В статті за допомогою аналізу літератури, яка стосується цього питання та щоденникових записів самого О. Довженка спростовується ця теза.

Ключові слова: О. Довженко, міф, диктатура, національний геній.

Сахно О.В. Александр Довжено – советский режисер: миф или реальность?

Статья посвящена исследованию творческих поисков выдающегося украинского режиссера советского периода кинематографистики – А. Довженко. Дается характеристика довженковского мифа, в котором режиссер представлен, в первую очередь, в качестве советского художника. С помощью анализа литературы, касающейся этого вопроса и дневниковых записей самого А. Довженко автор статьи опровергает этот тезис.

Ключевые слова: А. Довженко, миф, диктатура, национальный гений.

Sakhno O. Olexander Dovzhenko - Soviet Filmmaker: Myth or Reality?

The article is devoted to the analysis of O. Dovzhenko self-seeking and its reflection in the heritage of one of the most famous Ukrainian filmmakers of the Soviet period of the Ukrainian cinematography development. The dovzhenko's myth according to which the filmmaker is presented as a primarily soviet master is analyzed. On the base of the scientific literature on this issue, and the diary entries written by Dovzhenko himself the author refutes this statement.

Key words: Olexander Dovzhenko, myth, dictatorship, national genius.

Життя в епоху великих кардинальних змін у багатьох випадках знаменує собою духовні потрясіння, наслідком чого виступає не завжди об'єктивне трактування попередніх подій – вони стають такими, «якими треба» для нових часів. Завдання сучасної історичної науки – звільнення від міфології. Історичний міф розуміється нами як оповідь, уявлення про навколишній світ з навмисною фальсифікацією подій, що реально мали місце.

В силу історичних обставин, радянський час був періодом творення легенд, які повинні були оволодіти суспільною свідомістю. Міфом стало життя й творчість багатьох непересічних особистостей, в тому числі й О. Довженка. Український кінокритик, учасник руху шістдесятників Р. Корогодський наводить основні грані довженківського міфу: перша – поет-романтик, який оспівував радянську владу; друга – послідовний викривач українських буржуазних націоналістів; третя – атеїст; четверта – геній [2, 7].

Протягом свого життя О. Довженко зазнавав творчих злетів, але набагато частіше – критичних утисків. Варто зазначити, що все те, що зараз вважається класикою кіно («Звенигора», «Земля», «Іван») було за радянських часів розкритиковано. Тож ким він був насправді, або більшою мірою – митцем радянським чи митцем українським, спробуємо з'ясувати, адже постать О. Довженка не була простою, вона багатогранна і досить неоднозначна.

Стратегія творчого пошуку початкового етапу режисерської кар'єри базувалась на незнанні того, що ж буде далі. О. Довженко зняв «Звенигору» (1928 р.) та «Землю» (1930 р.) тоді, коли практично нічого цьому не заважало, адже українізація, яка проводилася давала для цього можливості. Пізніше, за доби встановлення сталінської диктатури, ці кінострічки стануть приводом для обвинувачень в буржуазному націоналізмі.

Коли ще тільки розпочинались зйомки і не було навіть назви фільму «Земля», в своєму щоденнику О. Довженко запише: «Написав ще один епізод смерті діда. Помирає – а навкруги плоди осені – яблука, груші. Не знаю чи буде сценарій, але я весь час про нього думаю. Для того, щоб зняти фільм про селян, замало бути кінематографістом-художником, треба не лише знати історію свого народу, але й любити його, знати чим він живе, що дала йому Радянська влада. І тоді будуть у нас фільми правдиві, як саме життя, а не плакати» [8, 268]. Ось така правдивість у творчості й буде візитівкою О. Довженка, як митця.

Фільм «Звенигора» був знятий до 10-ої річниці жовтневих подій 1917 р. і піддався жорсткій критиці. Дванадцять пісень цієї стрічки відтворювали легенди скіфів і варягів, запорозьких козаків, петлюрівців, більшовиків та білогвардійців. Усі вони об'єднані одним персонажем – дідом, який уособлює селянство, прив'язане до цінностей минулого. Така авторська позиція явно дисонувала з радянською ідеологією.

Режисери, кінокритики, партійні працівники критикували ранні довженківські фільми не через те, що не розуміли їх. Вони оцінили оригінальність цих робіт, але при творенні міфу про радянського генія, використали очевидне, те, що є поверховим. Тоді це вважалося найістотнішим. Як відомо, історична міфологія складається переважно з очевидного, масово розпропагованого. Прикладом може бути «Арсенал» (1929 р.), сюжетна лінія якого засуджує визвольні змагання українського народу. Як вважає більшість кінознавців, з боку режисера це була поступка владі. Ю. Лавріненко у своїй книзі «Розстріляне Відродження» про цю роботу О. Довженка пише таким

чином: «Щоб уможливити собі дальшу працю в кіно, Довженко мусив зробити у другому своєму фільмі «Арсенал» політичну концесію Москві, змалювавши повстання проти Центральної Ради, яку Довженко сам же і захищав у 1917-18 роках. Ця концесія, як видно це і з натяку в його «Автобіографії», завдала йому «великого болю». А проте, Довженко показав красномовними експресіоністичними засобами красу і силу української людини, що невмирущо стоїть в осередді самої смерті» [5].

О. Довженко мав талант майстерно відображати національні традиції, народне світовідчуття, немов філософ. Але обставини життя змушували його зображувати громадянську війну, колективізацію, індустріалізацію в образах народних героїв. О. Довженко, як і тисячі інших діячів мистецтва, зазнав в повній мірі силу радянської диктатури. Не дивлячись на це, він спромігся в своїх роботах досягти несподіваних, унікальних результатів, витлумачуючи сучасність поетично. Геній О. Довженка долав отой спротив і з екранів дивились справжні народні герої, в його фільмах присутній світ традицій та фольклору.

Фільм «Земля» (1930 р.) став епохальним. В ньому О. Довженко виразив світогляд, в основі якого було поклоніння хліборобській нації, гідність якої була зумовлена самим способом її життя. І хоча після жорсткої цензури 8 квітня фільм все ж таки вийшов на київські екрани, вже 17 квітня він був знятий з показу. В «Автобіографії» режисер так згадував ці події: «Я буквально посивів і постарів за кілька днів. Це була справжня психічна травма. Спочатку я хотів був умерти» [7, 48]. Тим часом, «Земля» мала грандіозний ажіотаж у Європі. Жорж Садуль – французький історик, теоретик та кінокритик у своїй праці «Історія мистецтва кіно», яка була видана в Парижі в 1949 р., напише: «Земля Довженка мала глибокий вплив на молодих кіномитців Франції і Англії» [6, 17].

О. Довженко почав знімати фільми зовсім іншого контексту – про індустріалізацію. Це був «Іван» (1932 р.), але влада продовжувала робити на нього нападки. Через деякий час, 1934 р., режисеру довелося покинути Київ, де масово гинула українська інтелігенція і направитися до Москви з листом Й. Сталіну, в якому містилося прохання захистити і надати допомогу в творчому розвитку. Після офіційних заборон довженківських фільмів вождь виступив тепер в ролі спасителя, записавши О. Довженка в когорту російських кіномитців, дозволивши працювати на Мосфільмі, даючи йому теми для кінострічок.

За сталінськими вказівками режисер зняв «Аероград» (1935 р.), «Щорс» (1939 р.), останній отримав сталінську премію, в цьому випадку зрозуміло, що будь-яка критика була неможливою.

Західні кінознавці звернули увагу на різкий занепад творчого генія О. Довженка після «Землі», але ніхто нічого не сказав про причини. Щоправда, польський часопис у Варшаві «Trybuna ludu» (4 січня 1957 р.) у статті К. Тепліца обережно, та все ж зазначив, що Довженкові «не дали розвинутись повністю», що його змусили замовчати і що «великий поет України, творець мистецтва так сильно національного, що аж вселюдського, замовк у половині слова, залишаючи однак по собі кілька творів, які назавжди залишаться в історії фільмового мистецтва, як явище неповторне і велике». [5] Тут маються на увазі «Звенигора» та «Земля», які завоювали цілий світ, отримали міжнародне визнання, але жорстка радянська ідеологія підрізала митцю творчі крила.

Тоталітарна пропаганда була неодмінною складовою монументального мистецтва. Ідоли радянської епохи, встановлені практично повсюди мали показати людську мізерність перед владою. Масово увічнити пам’ять вождя планувалося тиражуванням стандартизованих скульптурних бюстів і статуеток. 12 жовтня 1924 р. комісія на чолі з Г. Петровським вивчила проект фігури Леніна роботи скульптора І. Кавалерідзе та дозволила до поширення. У 1937 р. кінорежисер О. Довженко, виступаючи на І-му з’їзді архітекторів України, підкреслив: «Мене не задовольняє проект планування Урядової площі, не задовольняє пам’ятник Леніну висотою 70 м і будинки на цій площі заввишки в 40 м. Пам’ятник буде підкреслювати, що ці будівлі маленькі, а він – вище них, а Софійська дзвіниця буде підкреслювати, що пам’ятник маленький. А чи не багато честі для церкви змагатися з Леніним? Я думаю – дуже багато честі». Тому О. Довженко пропонував звести на Урядовій площі дві будівлі розміром більше Софійської дзвіниці, по 100-120 м. При цьому, неодноразово повторював він, буде «перекличка сторіч – XI ст. (Софія), XVII ст. (дзвіниця) і XX ст. Домінантою в цій перекличці мають бути нові побудовані будівлі – будівлі епохи безкласового суспільства» [4].

З цієї історії, пов’язаної з пам’ятником, можна зробити висновок, що О. Довженка, який на той час був загальновизнаним і знаним режисером в СРСР, партійні працівники та ідеологи використовували в своїх цілях (в даному випадку потягу до надвеликих розмірів у будівництві, яка на той час активно розвивалася в країні).

З початком Другої світової війни, О. Довженко мав надію на прийдешні зміни в суспільстві, загальна ситуація, яка склалася, дала йому змогу повернути українську тематику – були зняти

хронікальні фільми «Визволення» (1940 р.), «Битва за нашу Радянську Україну» (1943 р.), «Перемога на Правобережній Україні» (1945 р.). Надзвичайно вражаючою є кіноповість «Україні в огні», створена 1943 р., і заборонена владою як до друку, так і до екрану. Тут О. Довженко нарешті стає самим собою. Через це й зазнає розгрому – 31 січня 1943 р. відбулось засідання ЦК ВКП (б), де обговорювалась кіноповість. Й. Сталін з перших же слів звинуватив О. Довженка, говорячи, що кіноповість містить у собі помилки антиленінського характеру. Здавалося, що все скінчено, але в кінці Й. Сталін побажав митцю врахувати в майбутньому ці помилки і побажав успіхів.

Та й не один лише Й. Сталін був у захваті від знятого фільму, у своїй телеграмі, датованій від 21 лютого 1949 р., до режисера український радянський письменник, член спілки письменників СРСР – П. Ходченко відзивався про стрічку вельми шанобливо: «Подивився картину МІЧУРІН Глибоко схвилювала ця поезія це геніально Сердечно дякую викликані почуття бажаю нових успіхів» [1].

Загалом, події Другої світової війни призвели до зміни творчої авторської стратегії. О. Довженко знов починає ідентифікувати себе з народом. Свідченням цієї ідентифікації виступають його щоденникові записи, які є справжнім документом опору системі тоталітаризму. Після конфлікту з Й. Сталіним та його критики «України в огні», «Щоденник» був фактично формою приватного протистояння, внутрішнього діалогу режисера з владою, попри поступки в бік Й. Сталіна.

Згодом після того сумнозвісного засідання 1943 р., на якому жорстоко розкритикували кіноповість, митець запише у «Щоденнику»: «Товаришу мій Сталін, коли б Ви були навіть богом, я й тоді не повірив би Вам, що я націоналіст, якого треба плямувати й тримати в чорнім тілі. Коли немає ненависті принципової, і зневаги нема, і недоброзичливості ні до одного народу в світі, ні до його долі, ні до його щастя, ні гідності чи добробуту, – невже любов до свого народу є націоналізм? Чи націоналізм в непотуранні глупоті людей чиновних, холодних діляг, чи в невмінні художника стримати сльози, коли народу боляче?...» (27 липня 1945 р.) [3, 190]

В статі В. Юрченка наводиться уривок зі «Щоденника», якого нами знайдено у друкованому виданні не було. Запис датований 8 березня 1953 р. Ось він: «Помер Великий наш вождь. Уже ми без Сталіна рідного. Як важко на серці. Не стало мого захисника, котрій декілька разів рятував моє життя від загибелі через злих і жорстоких ворогів. Що чекає тепер мене не знаю…» [9, 22]. В цьому записі виразно видно розчарування, але воно, в першу чергу, стосується зневіри в ідеалах. Дійсно, радіти не було чого, адже Л. Берія, М. Хрущов залишалися. Невизначеність майбутнього, припущення чогось жахливого, що могло б статися породжувало зневіру, тяжкі душевні страждання.

Тож ким була ця людина: радянським митцем, чи все ж таки українським? Радянські ідеологи визнали талант О. Довженка. Всіма засобами намагалися тиснути на авторську позицію у кіно, змушуючи показувати на екрані не ту історичну правду, до якої прагнув Олександр Петрович, а ілюзію та вигадку у межах соціалістичного реалізму. Врешті-решт, по смерті О. Довженка, його життя та діяльність також були міфологізовані і представлені виключно у виграшному для радянської міфологеми ключі: радянській митець, що оспівував радянський лад. Наше дослідження доводить, що О. Довженко завжди був і буде національним генієм, адже не дивлячись на все, він зміг розкрити трагедію народу за допомогою засобів кіно. При цьому не один раз художник був змушений іти проти самого себе, творити те, що ламало його, суперечило переконанням. Митець був ніким іншим, як полоненим режиму. Можна переконатись в цьому, прочитавши уривок з його листа до Ю.К. Смолича: «Найгірше, найстрашніше в кіно – марнування часу, чекання поправок, заборон, постанов, планових тематичних змін, а то і просто зла як зла. Признаюся тобі: ніколи я так не страждав, не мучився морально, як зараз в отсі одинадцять післявоєнних літ…» (7 жовтня, 1956 р.) [2, 35].

О. Довженко прагнув допомогти своєму народу в пошуках духовних орієнтирів, опори у власних силах. Красномовним свідченням виступають слова вищецитованого Ж. Садуля: «Довженко, що прийшов у кіно в кінці періоду німого фільму, також абсолютно відрізнявся від своїх попередників: Вертова, Ейзенштейна, Пудовкіна. Довженко – українець» [6, 17]. Довженківський геній долав спротив, створивши поетичний український кінематограф, де майже кожен ідеологічний сюжет містив у собі зануреність у джерела історії, уявлень українського народу.

Список використаних джерел і літератури

1. Довженкові О. П. Копія телеграми. – Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України – Ф. 127. – Оп. 1. – Спр. 85. – Арк. 1.
2. Довженко О. П. Господи, пошли мені сили : щоденник, кіноповісті, оповідання, фольклорні записи, листи, документи / ред. В. О. Шевчук та ін. – Харків: Фоліо, 1994. – 655 с.

3. Довженко О. П. Твори : в 5-ти томах. Т. 5 / упоряд. Ю. Солнцевої. – К. : Дніпро, 1985. – 359 с.
4. Ковалинський В. Історія пам'ятника Леніну в Києві. [Електронний ресурс] / В. Ковалинський, М. Кальницький, П. Солодько // Історична Правда. – 09.12.2013. Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/articles /2013/12/9/140323/. – Назва з титулу екрану.
5. Лавріненко Ю. Олександр Довженко [Електронний ресурс] / Ю. Лавріненко. Розстріляне Відродження – К. : Смолоскип, 2007. Режим доступу : http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/87/43/. – Назва з титулу екрану.
6. Полтава Л. Довженко в «Історії кіномистецтва» Жоржа Садуля / Л. Полтава // Кінотеатр. – 2012. – № 3. – С. 16-17.
7. Приходько А. Творчість О.Довженка та І. Кавалерідзе у 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. / А. Приходько // Історія в школі. – 2011. – № 11-12. – С. 47-51.
8. Тримбач С. Олександр Довженко : загибель богів / Сергій Тримбач ; відп. ред. Т. Трубнікова. – Вінниця : Глобус-прес, 2007. – 800 с.
9. Юрченко В. Довженко і Сталін / В. Юрченко // Кінотеатр. – 2007. – № 3. – С. 18-23.

УДК 316.7(477.6) ***Буряк Л. І.***

ДОНБАС У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЕПОХ: ЕКСПЛУАТАЦІЯ ОБРАЗНИХ КОНСТРУКЦІЙ

У статті розглядається формування та зміна образних репрезентацій Донбасу у конексті соціокультурних трансформацій XX століття. Особлива увага приділяється образним конструкціям регіону, що використовувались з метою маніпуляцій свідомістю українського соціуму. Аналізується феномен їхнього творення, штучності та політичної заангажованості. Обґрунтовується висновок щодо необхідності відтворення об'єктивної багатоманітності образів Донецького регіону у соціокультурному просторі України.

Ключові слова: Донбас, образні конструкції, колективна свідомість, суспільно-політичні трансформації, незалежна Україна.

Буряк Л.И. Донбасс в контексте социокультурных эпох: эксплуатация образных конструкций

В статье рассматривается формирование и изменение образных репрезентаций Донбасса в контексте социокультурных трансформаций XX столетия. Особое внимание уделяется образным конструкциям региона, используемым с целью манипуляций сознанием украинского социума. Анализируется феномен их появления, искусственности и политической заангажеванности. Обосновывается вывод относительно необходимости восстановления объективного многообразия образов Донецкого региона в социокультурном пространстве Украины.

Ключевые слова: Донбасс, образные конструкции, коллективное сознание, общественно-политические трансформации, независимая Украина.

Buryak L. Donbas in the Context of Social and Cultural Epochs: the Exploitation of Image Constructions

The formation and further changing of the Donbas image representations in the context of social and cultural transformations of the twentieth century are considered in the article. Special attention is paid to the figurative images of the region used for the purpose of manipulation of the collective consciousness of the Ukrainian society. The phenomenon of their emergence, artificiality and politicization are analyzed. The conclusion concerning the necessity of reconstructing of the objective diversity of Donetsk region images in the social and cultural space of Ukraine is justified. .

Key words: Donbas, imaginative constructions, the collective consciousness, social and political transformations, independent Ukraine.

Одним із пріоритетних завдань сучасного наукового дискурсу постає необхідність послідовного та комплексного дослідження творення образних конструкцій регіону та їхнього впливу на колективну свідомість. Актуальність проблеми загострюється у зв'язку з тим, що за останні два десятиліття суспільно-політичні та економічні процеси в Україні супроводжувалися активним спекулюванням етнічними чинниками та маніпуляцією регіональною самосвідомістю. Серйозні проблем українського соціуму переводилися у формат продукування ефемерних інсценізованих ідентичностей, творення міфологем та нав'язування штучно конструйованих моделей історичної пам'яті.

Відомо, що історична пам'ять зазвичай оперує не подіями, а їх відображеннями у вигляді образів. Кожен з них є результатом / продуктом складних суспільних та людських відносин. Образи-символи, як констатує Л. Нагорна, займають місце концептуального ядра історичної пам'яті. Будучи рухливими і мінливими за своєю природою вони «зберігають особливості світосприйняття тих, хто на різних історичних етапах їх фіксував та інтерпретував» [1, 237].

У випадку з образними конструкціями Донбасу, що з'явилися за роки української незалежності, пам'ять за законами викривленого дзеркала зіграла злий жарт. Історична пам'ять опинилась заручницею складних політичних маніпуляцій, які фальсифікували або ігнорували факти, зокрема те, що ще століття тому землі Донбасу були географічно і демографічно у більшості українськими. Викресленими з регіональної колективної пам'яті, або відсунутими на її маргінеси,

виявилися історичні події та знакові постаті, які мали конструктивний потенціал і здатні були підживлювати природну потребу у суспільній злагоді та вести до взаємопорозуміння. Натомість, нехтуючи культурою пам'яті, яка оберігає суспільство від директивного втручання політики, у соціокультурному просторі реанімувалися та актуалізувалися дражливі теми, що провокували поглиблення напруженості у суспільстві.

На перший погляд, у феномені присутності маніпуляційних технологій у ситуації пост-постмодерну XXI століття немає чогось надзвичайного [2, 111]. Це явище має давню історію і глибокі коріння. І, як би не прикро це виглядало, слід визнати, що за умов глобалізації суспільство все більше поділяється на меншість, яка маніпулює і більшість, якою маніпулюють. На тлі загально визначених тенденцій суспільного розвитку ідентичності «уявляються чимось, що можна вдягнути та зняти на кшталт костюма; якщо вони вільно обрані, то вибір ніяк більше не пов'язаний із обставинами та наслідками, і тим самим свобода вибору зводиться на практиці до утримання від вибору» [3, 9]. Сучасні українські реалії продемонстрували, наскільки небезпечним для держави, життя окремих людей, соціуму в цілому, може бути конструювання подібних ідентичностей, їхнє штучне нав'язування суспільству.

Регіональні ідентичності опинилися у фокусі маніпулятивних технологій, що було зумовлено низкою факторів. Потужними конфліктогенними чинниками, які водночас являються сприятливим ґрунтом для маніпуляцій свідомістю суспільства, на думку політологів, виступають об'єктивно існуюча етнорегіональна багатоманітність України та особливість її геополітичного ареалу. До того ж, тенденції політичного, економічного та соціокультурного розвитку початку 2000-х рр., вказували на формування стійкого регіонального партикуляризму, ініційованого місцевими бізнес- та фінансовими «елітами». На це явище, як небезпечне для України, вже тоді вказували науковці, попереджаючи, що «регіональні еліти в силу свого економічного становища і політичної орієнтації не зацікавлені в інтеграції українського суспільства і відверто нехтують національні цінності», що «фокус їхніх інтересів лежить поза межами України і це диктує відповідну політичну поведінку» [4, 99].

В умовах боротьби за політичну владу між регіональними елітами, що стала головною ознакою другого десятиліття української незалежності, складний психосоціальний конструкт, яким є національна і регіональна ідентичність, по суті, виявився заручником політтехнологій з вузько прагматичними цілями. Існує думка, що ініційовані етнічними елітами (в українському контексті регіональними / місцевими) політичні кампанії, як правило, ведуть до «посилення непроникності культурних кордонів між етносами, ускладнення контактів та діалогу з іншими групами. І тоді прагнення утвердити власну ідентичність здатне набувати форми національної мегаломанії, яка вироджується у ксенофобію» [5, 61]. Упродовж більш, ніж десяти років української незалежності творився жупел «двох Україн» – Західної і Східної, «правильної» і «неправильної». З цього приводу О. Забужко справедливо підсумовує: «І так з року в рік усе робилося для того, щоб у суспільстві в цілому (і в міжнародній спільноті також) склалось стійке враження ніби поза Західною Україною (Галичиною) України нема...» [6].

Історична пам'ять виявилась активно задіяною у процесі маніпуляцій свідомістю. Але при цьому відбувалась підміна понять і смислів в залежності від суспільно-політичних контекстів, інтересів та уподобань політичних сил. Ідеологічна складова виборчих кампаній вибудовувалася на риториці, основою якої було протиставлення населення західного і східного регіонів. Залучення образу «двох Україн» для досягнення перемоги у політичній боротьбі звучало погрозливо і працювало на подальший розлом України. Зрозуміло, що в одних випадках «правильною» визначалась Західна Україна, «неправильною» – Східна. В інших – навпаки, Східна Україна поставала «правильною», Західна – «неправильною».

Більшість дослідників погоджується з тим, що населення Заходу і Сходу України являють собою відмінні регіональні спільноти. На підтвердження цього у сучасному науковому дискурсі останнім часом з'явилися такі поняття «південно-східна ідентичність», «позанаціональна донбаська ідентичність», «донецька ідентичність» [7]. Соціокультурний простір Донбасу існує, як у контексті регіональних ідентичностей, так і співвідношення та співіснування з національною ідентичністю. Він представлений розмаїттям складових, кожна з яких потребує свого подальшого неупередженого дослідження, звернення до міждисциплінарного дискурсу історії, культури, ментальності, історичної пам'яті, політики, економіки, соціальної психології, соціального життя. Попри свою надзвичайну актуальність, ці процеси є малодослідженими у сучасній соціогуманітаристиці. Існують лише окремі публікації, що свідчать про спроби науковців долучитися до terra incognita соціокультурного простору Донбасу. Як не парадоксально, але чи не єдиним, найбільш комплексним дослідженням на

цю тему залишається книга професора Індіанського університету США Гіроакі Куромії «Свобода і терор на Донбасі: Українсько-російське прикордоння», яку, до речі, Іван Дзюба радить уважно прочитати «всім українським політикам, які хочуть вирішувати проблему Донбасу» [8, 381].

Поза сумнівом, Донбас становить собою особливий регіон, який сформувався у відповідності до історичних тенденцій та закономірностей розвитку, характерних для пограниччя / фронтиру з його сприйняттям, ставленням та інтерпретацією таких понять, як «кордон», «сусід», «свій / інший», «свій / чужий». Кордон з Росією, близькість до поліетнічного Кавказу, високий рівень урбанізації за умови зосередження в регіоні потужних підприємств із залученням великої кількості працівників з різних місцевостей і водночас потужний сільськогосподарський потенціал – чинники, що зумовлюють закономірності історичного та культурного розвитку регіону, ментальних особливостей соціуму.

Головною і досить важливою відмінністю Донбасу є його етнічний склад та пов'язані з ним характеристики – високий відсоток російськомовного населення, особливості їхньої внутрішньо- і зовнішньополітичної орієнтації. Прийнято вважати, що специфіка регіону визначилась у наслідок тривалого процесу формування його різноманітної етнічної та поселенської структури. З середини XIX ст. Донбас формувався переважно як індустріальний регіон, етнічні процеси у якому певною мірою нагадували «американський казан» [9, 66].

Про різне ставлення представників західного і східного регіонів до ключових проблем українського суспільства, історичних подій дають підстави судити результати соціологічних досліджень. Хоча у цьому контексті важливо звернути увагу на відверте міркування заступника директора Інституту соціології НАН України Є. Головахи з приводу того, що «Сучасні соціологічні знання – досить сумнівна основа для пояснення суспільства, соціальних процесів і явищ» [10, 23]. І тим не менш, саме соціологічні дослідження виступають одним із орієнтирів, хоча й достатньо умовних, для оцінки суспільних настроїв.

Одним з таких було дослідження трендових групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей, яке проводилося у 1994, 1999, 2004 роках у Львові та Донецьку – містах, що виступають певними символами регіонів.

Відповіді на питання «Якою мірою, на Вашу думку, кожна з наступних подій є важливою для розуміння історії України?» виявили цікаві і неоднозначні результати, про що свідчать наведені дані. До прикладу, серед опитаних у процентному відношенні «дуже важливими» вважали наступні події:

«Київську Русь»: Львів – у 1994 р. – 72,7 %, у 2004 р. – 83,6 %, Донецьк – у 1994 р. – 77,2 %, у 2004 р. – 80,6 %;

«Козацтво»: Львів – у 1994 р. – 74,1 %, у 2004 р. – 66,9 %; Донецьк – у 1994 р. – 45,9 %, у 2004 р. – 66,9 %;

«Переяславський договір між Україною і Росією»: Львів – у 1994 р. – 33,4 %, у 2004 р. – 54,5 %; Донецьк – у 1994 р. – 77,7 %, у 2004 р. – 70,5 %;

«Українську народну Республіку»: Львів – у 1994 р. – 67,5 %, у 2004 р. – 67 %; Донецьк – у 1994 р. – 23,3 %, у 2004 р. – 50, 6 %;

«Проголошення незалежності України у 1991 році»: Львів – у 1994 р. – 90,4 %, у 2004 р. – 97,1 %; Донецьк – у 1994 р. – 28,0 %, у 2004 р. – 80,2 % [11, 332-334].

Серед завдань, запропонованих для опитування, висувалась пропозиція оцінити, по можливості, загрози, які могли би призвести до дестабілізації в Україні. Наведені деякі результати достатньо показово відображають сприйняття мешканцями двох міст низки соціогуманітарних проблем.

За шкалою вимірювання «немає небезпеки» – «1», «2» та «висока небезпека» – «4», «5» результати розподілилися наступним чином [11, 306]:

	Львів		Донецьк	
	1994	2004	1994	2004
Війна з Росією	2, 77	2,56	1,94	1,90
Безробіття	4,28	3,66	4,56	3,75
Мовне питання	-	2,55	-	2,68
Статус росіян в Україні	-	2,2	-	3,25

Учасники опитування не завжди погоджувалися щодо історичних і культурних традицій України і Росії, висловлювали різні точки зору з приводу зв'язків, які мають бути пріоритетними у

зовнішній політиці, проте у 2004 р. майже одностайно погодилися з твердженням: «Немає значення, якою мовою люди розмовляють за умови, якщо вони підтримують Україну» [11, 313]:

	Львів %		Донецьк %	
	1994	2004	1994	2004
Повністю погоджуюсь	29,4	85,2	32,2	78,8

Попри виявлені розбіжності в оцінках, висловлених мешканцями Львова та Донецька, науковці, опрацьовуючи отримані дані, прагнули здійснювати історично-культурологічний та соціологічний аналіз у парадигмі зближення Заходу та Сходу, а не руйнування єдності держави. Перш за все, матеріали стимулювали до роздумів над соціогуманітарними проблемами регіонів. Не випадково часопис «Україна Модерна», у якому було вміщено результати здійсненого соціологічного дослідження та аналітичні матеріали до них, вийшов друком лише у 2007 р. Автори зізнавалися, що їм потребувався час, аби подумати над цифрами.

Природно, виникає питання, чи можна на підставі подібних соціологічних опитувань робити висновок щодо радикальних відмінностей Донбасу від інших регіонів країни. З цього приводу думки вчених різняться. На некоректність такого висновку вказує генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології В. Паніотто. На його думку, за багатьма показниками жителі східних областей України взагалі і Донбасу, зокрема, не дуже відрізняються від жителів інших регіонів України. Яскравим прикладом є характерний для колишніх радянських людей високий рівень патерналізму, який не на багато нижчий в інших регіонах країни. Те, що у центрі й на Заході більшість – за європейський шлях розвитку, на Сході – за союз з Росією вчений пояснює, перш за все, географічним чинником, а саме, перебуванням України між Росією і Європою, що зумовлює перманентне загострення проблеми вибору.

Та чи не найбільш вагомим показником соціологічної динаміки є зростаюча цінність незалежності України серед все більшої кількості населення, що проходять соціалізацію в умовах незалежності України. На 2013 р. кількість прихильників незалежності України в цілому перевищила 80 %, а кількість бажаючих об'єднатися з Росією становила менше 15 %.

Навіть попри шалені спроби «демонізувати» образ України в інформаційному просторі Донбасу, опитування населення регіону, проведене у квітні 2014 р. Київським міжнародним інститутом соціології, засвідчило, що більшість була за збереження Донбасу у складі України і лише 30 % висловилися за від'єднання своїх областей від України [12].

Факт існування регіональних відмінностей мав би стати відправною точкою стратегій розуміння реальностей соціокультурного простору Донбасу. Дослідження, які проводилися у межах етнонаціональних регіонів – Захід, Центр, Північ, Південь, Схід, Донбас, мали на меті актуалізувати комунікаційні схеми сприйняття «іншого». Проте в ситуації, яка відрізняється особливою роллю та значенням засобів масової комунікації, регіональні відмінності були використані у вузько прагматичному сенсі. Нагадаємо, що сучасні ЗМІ, які мають велику потужність, здатні змінити вектори розвитку, уможливлюючи панування деконструктивної парадигми не тільки в культурі, а й у політиці, суспільних та особистісних відносинах.

Особливу роль у цих процесах відіграє телебачення, продукція якого належить до категорії, що є однією з найбільш затребуваних соціумом. За даними соціологічного моніторингу переважна більшість населення в Україні витрачає вільний час на перегляд телевізійних передач. До того ж, упродовж останніх двадцяти років цей показник постійно збільшувався. Якщо у 1994 р. він складав приблизно 79 %, то у 2010 р. – дорівнював 86,6 % [13, 318]. Отже, майже 90 % вільного часу пересічні українці витрачали і продовжують витрачати на перегляд телевізійного продукту. Станом на осінь 2009 р. в Україні функціонували близько 600 телевізійних каналів. Такою кількістю не могла похвалитися жодна з європейських країн [14, 297]. Проте, із 16 загальнонаціональних каналів лише один належав державі. Власниками основних телевізійних ЗМІ в Україні виступають фінансово-промислові групи. Лідером українського телебачення за розміром глядацької аудиторії упродовж останнього часу був канал «Інтер», що входить до холдингу «Інтер Медіа Груп».

Актуалізація регіонального патріотизму, політизація проявів регіональної ідентичності за надзвичайної активності телевізійних медіа використовувалися як один із прийомів виборчих технологій упродовж щонайменше останнього десятиліття, переслідуючи мету перемоги на виборах тієї чи іншої політичної сили. Не можна не погодитися зі слушним твердження стосовно того, що за

активної участі мас-медіа Донбас було перетворено на «своєрідний символ регіональної ідентичності» [15, 85].

Суть інформаційної політики каналів, зокрема «Інтеру», а також «Першого національного» та «України» виразно проявилась під час Євромайдану. Ці канали, як вважає В. Паніотто, разом з російськими провели велику роботу, щоб переконати «в небезпеці Майдану для російськомовного населення (лякали націоналістами, бандерівцями, «Братством» Корчинського, яке швидко замінили «Правим сектором», що вчасно виник)» [16].

Відповідність / невідповідність образних конструкцій Донбасу існуючим реаліям заслуговує на особливу увагу. Так званий «регіональний патріотизм» став одним із чинників, за допомогою якого відбувалася маніпуляція колективною свідомістю, творилися нові квазіідентичності зі штучно сконструйованими моделями регіональної пам'яті. На тлі останніх маніпуляцій свідомістю образ Донбасу, який здавна існує як перехрестя різних етносів та культур, і де історична пам'ять втілюється інколи у парадоксальних проявах, зазнав суттєвих викривлень.

Спроби представити Донбас україножобським, маргінальним чи гіршим від інших регіонів України є політтехнологічною спекуляцією, так само, як намагання сформувати протилежний образ – економічно самодостатнього, автономного, потужного регіону, який утримує своєю промисловістю решту України. Сучасні образні конструкції Донбасу можна розглядати у відповідності до теорії «уявлених спільнот» Бенедикта Андерсона з паралельними векторами конструювання регіональної ідентичності. Один з них – політичний, ґрунтується на прагматичних засадах. Так звана, «донбаська еліта» експлуатувала природно присутню регіональну дихотомію «свій – чужий» у політичній площині, раціонально використовуючи її в електоральному полі. Вибудовувалася позитивна концепція «свого» і відбувалося приниження «іншого», «гіршого від свого».

Особливості соціопсихологічного феномену «свій / чужий» в умовах Донбасу були зумовлені історичними закономірностями формування соціальних структур регіону. Традиційно склалось так, що тут на побутовому рівні існував своєрідний культ «корінних» донбасівців, так званої, «робітничої аристократії», представники якої тут були своїми за правом народження й досвідом виживання у непростих умовах. Тих, хто не входив до цього кола, називали «грачами». За спогадами Петра Григоренка, юнацькі роки якого пройшли у Донбасі, попри те, що він обіймав доволі високу комсомольську посаду, йому доводилося стикатися з неприхованою зневагою до себе як до «нетутешнього» [17, 60].

Образ Донбасу мав дві протилежні за зовнішніми ознаками конфігурації. Одна з них «ми – донбасівці» апелювала до мешканців донецького регіону, підкреслюючи їхню особливість. Друга «Донбас – проросійський регіон» адресувалась решті українського суспільства, формуючи образ території і населення, неначебто агресивно налаштованого до всього українського, і, перш за все, до культури і мови.

Перша образна конструкція представляла регіон як втілення нової «національної ідентичності». Поширювані гасла та символи, по суті, створювали ілюзорний фантом Донбасу у колективній свідомості. Метою було «накачування» відчуття гордості за свій край з одночасним відверненням уваги суспільства від гострих соціальних проблем, масового безробіття, катастрофічного забруднення атмосфери, нищення української культури.

Одним з ключових маркерів образу стала конструкція «Донбас годує Україну» – своєрідне продовження радянської міфологеми регіону як одного з найбільш потужних промислових центрів СРСР. Попри реалії сучасної фінансово-економічної ситуації, які полягали у тому, що Донбас належить до категорії дотаційних регіонів (за останньою інформацією, дотація 180 тисяч шахтарів складає 34 мільярди гривень на рік) [18], у колективній свідомості актуалізувалися символи міфічного величного минулого.

Регіональний патріотичний пафос у поєднанні з приземленою доступністю гасел, їхнє масове тиражування спрямовувалися на формування у свідомості віртуального образу, далекого від реальності. У цій парадигмі було реанімовано рядки поета Павла Безпощадного, написані ще за часів українізації 1920-х років: «Донбасс никто не ставил на колени и никому поставить не дано!» Не менш популярним став вислів маргінальних донецьких угруповань «Донбас порожняк не гонит» – прояв зворотної сторони комплексу меншовартості, підхоплений зацікавленими політичними елітами та поширюваний серед електорату Донеччини. І як не дивно, новими маркерами донецької ідентичності постали футбольний клуб «Шахтар» та побудований для нього стадіон – Донбас Арена. Остання представлялась як «територія наших перемог».

Штучно сконструйовані образи Донбасу були далекими від того, аби передати складність, неоднозначність, суперечливість процесів, характерних для регіону. Жодна з конструкцій, зокрема,

не враховувала того важливого факту, що домінування російської мови не свідчило про перенесення мігрантами всіх особливостей російської культури на донецький ґрунт. Потрапивши до Донбасу, як з Росії, так і з інших земель України, вони часто змінювали свої культурні характеристики [9, 67].

«Розмивався», часом ігнорувався смисловий концепт регіональної пам'яті, зокрема той факт, що пам'ять не може бути повноцінною за умов другорядності, а то й відсутності адекватного антропологічного сегменту. Непересічні постаті, життя і діяльність яких безпосередньо були пов'язані з Донбасом, такі як родина Алчевських, Борис Грінченко, Петро Григоренко, Володимир Даль, Іван Дзюба, Архип Куїнджі, Володимир Сосюра, Василь Стус, Іван Світличний, Микита Шаповал та багато інших виявилися заручниками політизованих конструктів пам'яті. На перший погляд, вони не належали до категорії невідомих, але їхня присутність у національній пам'яті практично не впливала на формування регіональної ідентичності.

Яскравим втіленням ментального коду Донбасу мав би стати Василь Стус, як людина, котра на диво органічно поєднала в собі дві складові. Однією з них була селянська виваженість і мудрість, а другою – донбаська вольність, анархічність, відчайдушність, «без чого, коли прагнеш досягти успіху, пробити дорогу майже неможливо» [17, 62].

Коло пам'яттєвих символів, адресованих широкій громадськості, було обмежено спрощеними конструкціями. За його межами залишилися суперечливі, але промовисті образи Донбасу, що уособлювали розмаїття як домінанту регіону. Для В. Сосюри, зокрема, цей край асоціювався не лише з «важким гарчанням міста», «трубами» і «димом заводів». У своїй «Червоній зимі» він бачив і сприймав його в іншому вимірі: «І знов Донеччина... і вітер верби хилить... / Й не віриться, що знов побачу я село, давно покинуте, / Таке до болю миле...»

Образ Донбасу в уявленні О. Тихого, як і сам автор, котрий потрапив до ув'язнання, тривалий час були неактуальними для колективної пам'яті, як радянської, так і пострадянської епох. Втім любов до краю, як продовження любові до України, вирізняли образ регіону, створений О. Тихим: «Люблю свою Донеччину, її степи, байраки, лісосмуги, терикони. Люблю її людей, невтомних трударів землі, заводів, фабрик, шахт. Любив завжди, люблю сьогодні, як мені здається, в годину негоди, асиміляції, байдужості моїх земляків – українців до національної культури, до рідної мови» [19, 37]. Заклик автора «любити Україну та свою Донеччину, як любили її Т. Шевченко, М. Драгоманов, І. Франко, В. Сосюра, В. Симоненко, В. Антоненко-Давидович» – один з ключових елементів образу Донбасу як органічної складової України. З огляду на це, символічним був й епіграф «Любіть Україну, як сонце любіть...» до роздумів О. Тихого про Донбас.

Реальна ситуація у Донбасі характеризувалася суттєвою рисою, вказуючи на яку А. Яценюк 17 травня 2014 р. у Харкові під час проведення другого Загальноукраїнського круглого столу національної єдності, зазначив: «Ніколи за 20 років української незалежності ні в Донецьку, ні в Луганську не було київської влади». Через деякий час цю думку ретранслював екс-президент Л. Кучма, виступаючи так само на засіданні круглого столу національної єдності, що проходив у Миколаєві : «Я десять років був президентом і можу вам сказати, київської влади в Донецьку ніколи не було» [20]. Такий стан речей обернувся врешті-решт гуманітарною катастрофою для регіну.

За радянських часів традиції донбаського регіонального патріотизму активно використовувалися з метою впливу на колективну свідомість та формування відповідної моделі пам'яті. Тоді сформувався образ Донбасу – «Всесоюзної кочегарки» / «Всесоюзної кузні», як одного з найбільших промислових центрів СРСР, що посідав важливе місце у цій моделі. Він, як і багато інших образів, що репрезентували офіційний пам'яттєвий канон, конструювався за законами творення міфологем, активно впроваджуючи «другу» дійсність замість автентичної. Пропущений через, так звані, «фільтри пам'яті», цей образ складався із символів, що уособлювали політичний устрій, відповідали його ідеологічним завданням та працювали, як здавалось, на укріплення радянської системи.

У радянській колективній свідомості Донбас мав асоціюватися з відповідальною та почесною місію жителів, яка покладалась на них у масштабах всієї країни: «С черным золотом мчат эшелоны, / Мчат со сталью в Москву без конца». Виміром особистого щастя людини мало стати усвідомлення невичерпності вугільних покладів: «Сколько угля в глубинах Донбасса! / Сколько счастья, Отчизна, у нас!» Образ шахтарського життя представлявся в ідилічному вимірі, який унеможливлював будь-який натяк на жахливі умови шахтарської праці, гострі соціальні проблеми, варварське забруднення навколишньої природи: «Поздним вечером, поздним вечером / Шахтеры из шахты идут / Поздним вечером, поздним вечером / Шахтерскую песню поют».

Антропологічна складова офіційного «канонічного» образу Донбасу вибудовувалася у відповідності до задекларованих у СРСР ключових ідеологем, а саме, союзу робітничого класу і

селянства та гендерної рівності. З огляду на це, чоловічим обличчям Донбасу перших п'ятирічок став шахтар Олексій Стаханов, жіночим – трактористка Паша Ангеліна.

Завершальним акордом конструювання радянського образу Донбасу наприкінці 1950-х років стала його візуалізація. Монументальні картини Алли Горської «Пісня про Донбас» (1957 р.) та Володимира Чернікова «Донецькі богатирі» (1957 р.) так само, як і балет «Чорне золото» (1958 р.), присвячений епопеї будівництва комсомольських шахт Донбасу, зокрема однієї з них «Закарпатська – Комсомольська», забезпечували існування та поширення романтичної складової донбаської міфологеми.

Образна глорифікація Донбасу наприкінці 1950-х рр. стає зрозумілою у контексті тогочасної ситуації, що склалась навколо видобутку вугілля у регіоні. Творення оптимістично-величного образу регіону досягло своєї майже довершеної форми, як виявляється, на тлі гострої паливної кризи. За спогадами колишнього першого секретаря Донецького обкому партії, а потім Голови Ради Міністрів УРСР О.П. Ляшка основною причиною кризи, яка вразила економіку взимку 1955-1956 років, стала відмова Польщі поставляти щорічно понад сім мільйонів тон вугілля у відповідності до підписаної міжурядової угоди. Індівідуальна пам'ять корінного і довголітнього донеччанина, який безпосередньо був долучений до керівництва економічними процесами в області, вносить корективи у поширену радянську модель історичної пам'яті. Попри те, що образна конструкція Донбасу у спогадах високопосадовця знаходиться у радянській системі координат, а постать автора є беззаперечним втіленням радянської ідентичності, образ регіону у його сприйнятті постає більш суперечливим, драматичним і неоднозначним у порівнянні з офіційно поширеним. Перш за все, йдеться про складні соціально-економічні проблеми краю, вирішення яких потребувало великих зусиль та потужної фінансової підтримки [21, 256-257].

Пам'ять автора апелює до різноманітних історичних подій, у тому числі, до всесоюзної постанови «Про невідкладні заходи щодо розвитку вугільної промисловості Української СРСР», прийнятої за ініціативою М.С. Хрущова у 1956 р. для здійснення широкомасштабної програми розвитку вугільної промисловості. Глибоке вивчення ситуації, пов'язане з нарощуванням нових потужностей, покращенням матеріального та побутового становища шахтарів – елементи загального образу тогочасного Донбасу, що залишилися у пам'яті О.П. Ляшка.

Цією постановою передбачалось побудувати у короткий термін декілька десятків шахт, що мало вирішити проблему дефіциту вугілля. Домінантою образних репрезентацій Донбасу, запропонованих О.П. Ляшком, виступає переконання у тому, що ніколи в історії вугільної промисловості України не було прийнято таких всеохоплюючих, добре розрахованих і матеріально підкріплених рішень. Вони визначили високі темпи вуглевидобутку в Україні, її провідну роль у формуванні паливного балансу країни.

Зазвичай одним із ключових маркерів ідентичності обирається ставлення до української / російської мови. Російськомовність Донбасу залишається однією з причин настороженого ставлення жителів решти українських регіонів до населення східноукраїнських територій. На цьому вибудовується інший фантом, в основі якого – провокативні зіставлення мешканців східних і західних територій України. У відповідності до, так званого, «концепту аномалій» Західна Україна поставала регіональним еталоном, у якому кристалізується сучасна українська нація, а Донбас позиціонувався як неначебто «недорозвинутий» регіон, де формування такої нації ще триває.

«Мовне питання» стало якщо не ключовим, то одним із засобів дестабілізації обстановки на теренах України. На переконання політологів, воно набирало гостроти в основному напередодні й під час проведення відповідних виборчих кампаній, слугуючи одним із засобів мобілізації електорату [15, 94].

В останнє десятиліття залишалася практично без уваги дискусія, яка тривала в академічному середовищі наприкінці 1990-х – початку 2000-х рр. з приводу проблеми значення мови у формуванні політичної культури представників різних мовних груп. Вона свідчила про те, наскільки неоднозначною є інтерпретація «мовного питання» в Україні. Одні дослідники стверджували, що існують суттєві відмінності у соціальних ідентичностях та політичній культурі між середовищами з різними розмовними мовами. Інші обґрунтовували, що мова не є причиною поляризації сучасного українського суспільства [22, 141]. На їхню думку, мову повсякденного спілкування не можна вважати єдиним і самодостатнім фактором, який формує систему ідентичностей, а тому немає підстав трактувати російськомовне населення України як сформовану соціалну групу. Певна частина російськомовних мешканців України, хоч і спілкується російською мовою, може мати високий рівень української національної самосвідомості [22, 145]. На основі результатів досліджень, проведених на

початку 1990-х рр., були зроблені висновки, що, попри відмінний історичний досвід різних регіонів України, домінування російської чи української мови, економічну специфіку та різні політичні преференції на Сході і Заході, громадян Україні об'єднує спільне прагнення до миру та стабільності. Наприклад, О. Маланчук вважає, що незважаючи на маніпуляції суспільною свідомістю з боку деяких політичних лідерів, відбувалися значні зрушення у поглядах мешканців Сходу щодо незалежності від Росії та збереження територіальної цілісності України [23, 36-47].

За результатами вже згадуваного соціологічного дослідження ідентичностей мешканців Донецька і Львова (1994 р., 1999 р., 2004 р.), виявилась ще одна цікава закономірність, а саме динаміка, так званої, «радянської ідентичності» у межах столиці Донецького регіону. Наприкінці 1999 р. цей показник зменшився вдвічі у порівнянні з 1994 р. і склав 21,5 %. У 2004 р. спостерігалось так само зниження важливості цієї ідентичності (складало лише 9,8 %). Дослідники дійшли загального висновку, що на ідентифікацію респондентів з уявленою спільнотою «радянська людина» «впливають соціально-політичні події, які час від часу детермінують ситуативне збільшення числа її носіїв на загальному тлі зниження її актуальності» [24, 80].

Не менш важливим виглядала спроба відпрацювати робочу гіпотезу щодо можливості зміни «радянської ідентичності» на «російську». Однак, як свідчать результати дослідження, ця гіпотеза не підтвердилась. Кількість респондентів, які ототожнювали на той момент себе з росіянами, у Донецьку упродовж десятирічного періоду складала близько 20 % [24, 81].

Поміж тим, настрої на Сході України до певної міри визначаються ставленням населення до різного роду символів. Прикметно, що саме у Донецьку було встановлено копію московської кремлівської «цар-пушки». Наявність у міському просторі цього символу, з одного боку, є свідченням того, що тут присутні мешканці з вираженою проросійською орієнтацією. Проте, суть проблеми полягає не стільки у наявності проросійських прихильників, скільки у їхній кількості. Одне з останніх соціологічних опитувань, проведених Центром Разумкова, підтвердило, що таких – абсолютна меншість. Зокрема, ставилося наступне питання: «Останнім часом у деяких місцях учасники мітингів піднімали над адміністративними будівлями державні прапори Російської федерації, як Ви до цього ставитеся?» На думку М. Міщенка, – заступника директора соціологічної служби Центру Разумкова, ставлення до піднімання російських триколорів – це аналогічно ставленню до приєднання до Росії. Опитування показало, що на Сході позитивно до цього ставляться лише 10 % населення, зокрема у Донбасі – 12 %. Негативно в Донбасі до цього ставляться 70 %. Таким чином, як підсумовується, більшість населення Донецького регіону не сприймає ідею «російського світу» і «лише кожна восьма людина готова вийти з «хлібом-сіллю» назустріч російським військам» [25].

В цілому, треба визнати, що сучасний образ Донбасу, у якому вбачали загрозу існуванню унітарної України, формувався штучно. За даними соціологічного моніторингу, здійсненого Інститутом соціології НАН України (останнє опитування було проведено у липні 2013 р.), було ще раз підтверджено, що насправді інститут автономії як механізм самоврядування для більшості регіональних спільнот не є затребуваним, оскільки відцентрові прагнення в українському суспільстві мають не раціональне підґрунтя, а скоріше емоційне забарвлення в умовах стрімких змін політичної кон'юнктури, залежать від зовнішньополітичних факторів та є своєрідною реакцією самозахисту в умовах невдоволеності від невирішеності питань своєї культурно-цивілізаційної ідентифікації. Загостренню таких настроїв сприяє прихід до влади у центрі політичних сил, яких представники тих чи інших регіональних спільнот сприймають як чужинців [26, 89, 96-97]. Водночас, мало-хто з нинішніх пересічних жителів регіону, чітко усвідомлює відмінність між поняттями «автономізм», «федералізм», «децентралізація» у контексті сучасної суспільно-політичної ситуації.

Отже, наразі зміна образних репрезентацій Донбасу постає як гостра і невідкладна потреба і необхідність. Навряд чи можна спростувати, що єдине, що може стати на заваді деструктивних процесів, руйнування державної цілісності зокрема, це – загальна культура і культура історичної пам'яті зокрема, оскільки їй апріорі відведена роль гаранта системи загальноприйнятих норм, обмежень, моральних засторог. «Тільки вона проводить чітку грань між можливим і неможливим, чесним і безчесним. Там, де закінчується простір культури, починається простір варварства» [27, 291]. У формуванні моделі пам'яті час, який виступає домінантою, присутній у трьох вимірах: минулого, сучасного, майбутнього. Пам'ять у будь-якій своїй формі (колективна, соціальна, історична, індивідуальна, культурна, національна) може існувати лише у системі цих трьох часових координат: вчора – сьогодні – завтра. Конструюючи образи сьогодні, на ґрунті минулого, варто чітко усвідомлювати, чим і як вони відгукнуться у майбутньому.

Реальний Донбас – надзвичайно різний. Він не схожий на віртуальний, створений в уяві сучасників. Цей регіон, без сумніву, має великий потенціал, реалізація якого стане можливою за умов

його повернення до складу України, припинення безглуздих воєнних дій, створення реальних умов для засвоєння цінностей української культури та усвідомлення населенням Донбасу власної органічної присутності у національному культурному просторі. Не можна не погодитися з твердженням Я. Грицака з приводу того, що «Різниці між Львовом і Донецьком можуть бути драматичними – але вони далекі від тієї трагічності, яку їм приписують багато публіцистів, аналітиків і політиків. Те, як порівнюють обидва міста, а ще більше – які висновки роблять, нерідко говорить радше не про самі Львів і Донецьк, а про тих, хто порівнює, а особливо з якою метою і наскільки добросовісно вони це роблять» [28, 28].

Список використаних джерел і літератури

1. Нагорна Л. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал. – К., 2014.
2. Румянцева М. Ф. «Места памяти» в структуре национально-исторического мифа // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – М., 2007. – С. 106-119.
3. Зорич О. Феномен ідентичності: конфлікт інтерпретацій // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2013. – 5 (67). – С. 4 -12.
4. Зварич І. Т. Етнополітика в Україні: регіональний контекст. – К., 2009.
5. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. – К., 2008.
6. Забужко О. Про поневолений розум і непочутий голос Донбасу // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: // www: radiosvoboda.org/content/article/25450026.htm. – Назва з титулу екрану.
7. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870 – 1990 роки. – К., 2002 ; Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність : український контекст. – К., 2008; Головко В. «Тягар пострадянської людини»: історіографічний образ донецької ідентичності // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2014. – Вип. 24. – С. 38-50.
8. Дзюба І. Донецька складова української культури // Україна у пошуках нової ідентичності : статті, виступи, інтерв'ю, памфлети. – К., 2006. – С. 331-380.
9. Ніколаєць Ю. О. Поселенська структура населення Донбасу : (етнополітичний аспект динаміки). – К., 2012.
10. Головаха Є. Социологическое знание и процесс исследования современных социальных процессов // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Соціальні процеси в Україні. Четверта Всеукраїнська соціологічна конференція, 21.05.2004, м. Київ. – К., 2004.
11. Таблиці одновимірних розподілів трендового соціологічного дослідження «Львів – Донецьк: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей – 1994, 1999, 2004 рр.» // Україна Модерна. – 2007. – № 12 (2).
12. Як бути з Донбасом // Дзеркало тижня. – 2014. – № 23 (27 червня – 4 липня).
13. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2-х т. Т. 2 : Таблиці і графіки / за ред. Є. І. Головахи, М. О. Шульги. – К., 2011.
14. Головко В. Українські фінансово-промислові групи в модернізаційних процесах 1991-2009 рр. – К., 2012.
15. Ніколаєць Ю. Роль масс-медіа дискурсу у формуванні регіональної ідентичності жителів Донбасу наприкінці XX – на початку XXI ст. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2013, 5 (67). – С. 84-107.
16. Як бути з Донбасом // Дзеркало тижня. – 2014. – № 23 (27 червня – 4 липня).
17. Стус Д. Василь Стус: Життя як творчість. – К., 2005.
18. Електронний ресурс. – Режим доступу : http://unian.ua/politics.
19. Тихий О. Думки про рідний Донецький край // О. Тихий. Думки про рідний Донецький край. – Т.1. – Донецьк, 2012.
20. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://unian.ua/politics.
21. Ляшко А. П. Груз памяти: Воспоминания. Трилогия. – Кн. 2. : Путь в номенклатуру. – К., 1997.
22. Сусак В. Фактор мови та зміни політичних постав : порівняльний аналіз Львова і Донецька (1994-2004 рр.) // Україна модерна. – 2007. – № 12 (2). – С. 137-156.
23. Маланчук О. Соціальна ідентифікація в сучасній Україні: 1994-1999 // Дух і Літера. – 2003. – № 11-12. – С. 36-47.
24. Черниш Н., Маланчук О. Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994-2004 рр.) // Україна Модерна. – 2007. – № 12 (2). – С. 61-92.

25. Міщенко М. Жителі Донбасу втратили довіру як до України, так і до Росії // Дзеркало тижня. – 2014. – 19 травня.
26. Зоткін А. Тенденції автономізму та унітаризму в українському суспільстві (2009-2013 рр.) // Українське суспільство 1992 – 2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К., 2013.
27. Нагорна Л. П. Історична пам'ять : теорії, дискурси, рефлексії. – К., 2012.
28. Грицак Я. Історія двох міст : Львів і Донецьк у порівняльній перспективі // Україна модерна. – 2007. – № 12. – С. 27-60.

УДК: 930.85 ***Космина В.Г.***

КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНЦІВ У СУЧАСНІЙ РОСІЇ

У статті аналізуються деякі аспекти сучасного конструктивізму та практика конструювання української «реальності» в комунікативних системах Росії. Російські мас-медіа у 2014 р. цілеспрямовано «конструювали» негативний образ України та українців.

Ключові слова: конструктивізм, конструювання реальності, мас-медіа, російсько-український конфлікт.

Космина В.Г. Конструирование образа Украины и украинцев в современной России

В статье анализируются некоторые аспекты современного конструктивизма и практика конструирования украинского «реальности» в коммуникативных системах России. Российские масс-медиа в 2014 г. целенаправленно «конструировали» негативный образ Украины и украинцев.

Ключевые слова: конструктивизм, конструирования реальности, масс-медиа, российско-украинский конфликт.

Kosmyna V. Constructing the Images of Ukraine and Ukrainians in Modern Russia

Some aspects of modern constructivism and the practice of the Ukrainian «reality» constructing in the communicative systems of Russia are analyzed in the article. Russian media in 2014 «constructed» purposefully negative image of Ukraine and Ukrainian people.

Key words: constructivism, construction of reality, the mass media, the Russian-Ukrainian conflict.

В українських і західних ЗМІ політика Російської Федерації щодо України за звичкою подавалась (і подається дотепер) як дії президента В. Путіна. Часто замовчувалась її масова підтримка з боку росіян. Звісно, не всі громадяни Росії ці дії підтримували, але тих, хто їх критикував, зазвичай таврували як «націонал-зрадників».

Знайти правильний методологічний підхід до вивчення цього феномену дозволяє теорія конструктивізму, зокрема, той її варіант, що представлений у вченні про соціальні системи німецького соціолога Н. Лумана. Згідно з нею, будь-яка соціальна система є розрізненням системи та навколишнього середовища, здійснюваним самою системою в її спостереженні й самоспостереженні. Система конституює себе тільки в співвіднесенні з навколишнім середовищем та існує тільки відносно нього. Інакше кажучи, самоідентифікація системи комунікацій, її зміст корелюється з її «баченням» навколишнього світу. Без такого співвіднесення з навколишнім світом вона існувати не може. Межа між ними є не просторовою (як, наприклад, шкіра в організмі), а лише смисловою.

Слід звернути увагу на те, що серед систем сучасного суспільства особливу роль відіграють мас-медіа, котрі можуть виступати як загальними медіа поширення комунікації, так і самостійними медіа успіху. Тобто, з одного боку, вони (особливо електронні) уможливлюють / полегшують вдале функціонування всіх соціальних систем, а з іншого – самі виступають «зацікавленою» соціальною системою з власною структурою очікувань і критеріями селекції інформації за кодом розрізнення *інформативне / неінформативне*. Особливе значення має те, що ні системи свідомості (через структурно сполучені з ними органи зору та слуху), ні пов'язані з ними соціальні системи, включно з безліччю найпростіших систем інтеракцій, самі по собі не можуть отримувати інформаційних «подразнень» за межами свого безпосереднього спостереження. Таку функцію «доставки» для них інформації виконують мас-медіа, але вже інформації дібраної й препарованої на їхній власний розсуд.

Однак дібрані й відповідним чином подані факти якраз і є тією сконструйованою «реальністю», з якою співвідносять себе всі соціальні й психічні системи.

Цю проблематику Н. Луман досить докладно аналізує у своїй книзі «Реальність мас-медіа». Він розпочинає її словами: «Те, що ми знаємо про наше суспільство і навіть про світ, в якому живемо, ми знаємо завдяки мас-медіа. Дане твердження справедливе не тільки щодо нашого знання про суспільство та історію, а й відносно пізнання природи».

Узагальнюючи теоретичний виклад проблеми комунікативної будови суспільства та ролі й місця в ній системи мас-медіа, відзначимо, що єдиною соціальною реальністю є самі комунікації, що вибудовуються в комунікативні системи. А єдиною реальністю для цих систем, що забезпечує й їхню власну реальність (бо ж вони існують лише у співвіднесенні з зовнішнім світом!), є те, ЩО і ЯК вони «БАЧАТЬ» у своєму навколишньому середовищі, оскільки така система в кожен конкретний момент існує (оперує, функціонує) тільки відносно цього навколишнього світу, розрізняючи себе і його за певним кодом розрізнення. Інакше кажучи, кожна соціальна система по-своєму «конструює» для себе свій навколишній світ і себе в цьому світі. Якщо ж ідеться про сучасні країни та їхній зовнішній світ, то «картину» останнього здебільшого створюють мас-медіа – свого роду «очі», «вуха», «органи дотику» інших соціальних систем. І благо, якщо в країні співіснують лише від-диференційовані функціональні системи комунікацій, з якими структурно сполучена й система мас-медіа, вимушена реагувати на їхній запит на «правдиву» інформацію про світ.

Достатньо інформації про суспільні настрої в Росії та ставлення росіян до України дають результати соціологічних опитувань. Відзначимо передусім ті з них, котрі проводить Автономна некомерційна організація «Аналітичний Центр Юрія Левади (Левада-Центр)». Ця недержавна дослідницька організація здійснює постійний моніторинг громадської думки з найгостріших питань внутрішнього і міжнародного становища Росії.

Дані опитувань показують, що впродовж понад 20 років після розпаду СРСР ставлення росіян до України не було надто дружнім, але не було й відверто прохолодним. Очевидно, давалося взнаки те, що хоч Україна першою закріпила свою незалежність на референдумі 1 грудня 1991 р., але приклад у проголошенні свого державного суверенітету (за формулою: верховенство законів республіки над законами Союзу РСР) 12 червня 1990 р. подала Росія. За соціологічними опитуваннями з кінця 1990-х років до 2013 року позитивне ставлення до України («дуже добре» та «в основному добре») висловлювали від 64 до 79% росіян (негативно ставились від 1/6 до 1/4 від числа опитаних), за винятком «ющенківських» 2006–2009 років, коли воно перебувало в діапазоні 48–55%, а в 2009 р. – лише 33%. Серед держав, начебто «вороже налаштованих» до Росії, Україну здебільшого ставили аж на 6-те місце (після США, балтійських держав та Грузії).

Відношення до України серед маси росіян радикально змінилась на початку 2014 року. Але як це відбувалося?

Ще восени 2013 року росіян мало турбувало питання про можливе укладення Україною Угоди про асоціацію з ЄС, а від 65 до 75% опитаних аж до середини лютого (!) вважали, що Росія повинна «дотримуватися дистанції» і не втручатися у справи українців. Люди розуміли надскладне економічне становище в Україні, вважали, що Україна вимушено лавірує між Росією і Заходом, а досить велика частина росіян підтримувала варіант євроінтеграції України. Тільки 29% вважали, що такий шлях – це зрада з боку України «слов'янського братерства», союзу з Росією тощо. А в цілому це приймалося як щось неминуче і навіть закономірне. З розумінням, що Україна стає самостійною державою, з якою треба зберігати дружні відносини, причому без митниці, без віз, з відкритими кордонами.

У грудні-січні під впливом ЗМІ події в Києві багато людей (83%) вже починають трактувати як спровокований Заходом конфлікт. Проте вже у лютому число прихильників цього погляду скорочується до 43%. Загострення протистояння трактується як народне повстання проти корумпованого режиму, спроба державного перевороту, спроба захоплення влади націонал-радикалами, відповідь на жорстокість і неадекватність дій з боку режиму Януковича.

Та ситуація різко змінилася з середини лютого, коли розпочалася масована пропаганда. Директор Левада-Центру Лев Гудков зазначав: «За інтенсивністю, агресією та брехливістю я такої кампанії в своєму житті ще не зустрічав». Ця пропаганда базується на кількох основних тезах:

1. Загроза існуванню росіян в Україні та мобілізація захисту «своїх».
2. Дискредитація Майдану та прихильників євроінтеграції, таврування їх не інакше як «бандитів», «нацистів», «антисемітів», «радикальних націоналістів-бандерівців».

3. З кінця лютого – початку березня жахання росіян дезінформацією щодо хаосу та безвладдя в Україні, розгулу там бандитизму, мародерства і, відповідно, загрози існуванню там російськомовного населення з закликами до втручання Росії.

4. З кінця лютого – тема необхідності взяття під російський контроль начебто «одвічно російських земель» – Криму та східних областей України.

«На чому будується ефективність такої пропаганди? Вона йде безперервним потоком. Повторюються одні й ті ж тези і формулювання. Виключається будь-яка альтернативна точка зору. Використовуються закони психолінгвістики: йде монтаж картинок зі словами, підміна понять, настирливе впровадження потрібних асоціацій у свідомість глядачів. Все це - в поєднанні з прямою дезінформацією: про неіснуючі акти насильства, захоплення людей, бійки і сутички, дискримінації російськомовних та погрози на їхню адресу тощо. Це і створює в головах кашу, в результаті ми отримуємо таку картинку: менше третини опитаних каже, що вони щось розуміють у тому, що відбувається, а 70% зізнаються, що вони не можуть розібратися в його суті. Але при цьому 63% вважають, що російські федеральні канали в цілому об'єктивно висвітлюють події в Україні. Це означає, що все, що подається з екрану, заковтується і некритично засвоюється».

Наслідком стає надзвичайно високий ступінь сугестивності росіян. Масі населення навіюється неабиякий страх – перед дестабілізацією, можливістю потрясінь, перед кризами і конфліктами на тлі нерозуміння того, що відбувається. А далі страх перетворюється на агресію проти того, на кого вказує пропаганда як на джерело цього страху та занепокоєння. Це можуть бути не лише українці, а й росіяни з високими громадянськими якостями, реформатори. Під гаслами «наших б'ють», «йде повний розвал держави», «росіянам загрожують» публіка гуртується навколо держави і чиновництва, а Захід постає як «провокатор, традиційний – теж цілком міфологічний – противник Росії, котрий намагається вторгнутися в російську сферу впливу».

Слід зазначити, що пошук національного ворога – це найважливіший механізм негативної інтеграції суспільства. Соціолог Лев Гудков розповідав сайтові «Сноб», що коли в далекому 1989 р. фахівці Левада-Центру вперше поставили запитання: «Чи є вороги у нашого народу?», то тільки 13% росіян сказали, що вороги є: в їхньому уявленні це були ЦРУ, Захід, ісламісти, сепаратисти, комуністи. Половина опитаних відповідала: «Навіщо шукати ворогів, коли всі проблеми пов'язані з нами самими?»

Але з приходом Путіна, який дуже потужно використовував механізми негативної консолідації, впевненість у тому, що у країни є вороги, підскочила до 78%. Сьогодні пропаганда потужно використовує міф про бандерівців, нацистів, українських фашистів, «Правий сектор», геноцид та дискримінацію росіян, забезпечивши тим самим не просто консолідацію суспільства, а об'єднання його навколо чинної влади, яка начебто захищає своїх, не дає їх скривдити, захищає споконвічно російські землі. Якщо політику Путіна підтримує 86% – це означає, що 86% переконані в необхідності відповідних санкцій, в наявності зовнішніх і внутрішніх ворогів.

Таке само-віднесення комунікацій у Росії цілком корелюється з їх іншо-віднесенням до України та українців. Якщо ще в січні 2014 р. хороше (дуже хороше і в основному хороше) ставлення до України засвідчували 66% росіян, а погане (в основному погане й дуже погане) – 26%, у березні (7-14 березня) – відповідно 63 і 25%, то в травні – уже 35 і 49%, а в листопаді – 28 і 59%. Такому ставленню до України цілком відповідають і порівняльні оцінки якостей українців та самих росіян. Тут, на думку росіян, у «позитивних» якостях значна перевага за росіянами: готові прийти на допомогу (на 40%: 47–7), миролюбні (на 31), відкриті (31), терплячі (31), гостинні (28), надійні, вірні (22). Зате в «негативних» якостях домінують українці: вони більш лицемірні (на 26%), нещирі (21), заздрісливі (18), пихаті (17), скупі (14), жорстокі (13).

Загалом результати соціологічних досліджень показують доволі цілісну й несуперечливу «картину» масових уподобань росіян як у сприйнятті внутрішньої й зовнішньої політики російської влади, так і в сприйнятті навколишнього світу Росії, передусім України та українців. Досить часто українські, західні, та й російські дослідники пов'язують зовнішню політику Росії з особистістю В. Путіна. Але соціологічні зрізи суспільних настроїв у цій країні, особливо в «українському питанні», та їх зіставлення з цивілізаційним змістом вказаного суспільства показують, що ці настрої доволі укорінені в усталених цивілізаційних пластах. І ще невідомо, чи влада та підконтрольні їй ЗМІ більше маніпулюють цими настроями, чи більше орієнтуються на них.

УДК 007:304:659.3

Салата О.О.

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ІСТОРИЧНУ ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У статті аналізується вплив інформаційної політики держави на історичну свідомість громадян та формування у них історичної пам'яті, інформаційно-пропагандистська війна, де засоби масової інформації, політики та вчені історики є важливим формоутворюючим фактором історичної пам'яті українського народу.

Ключові слова: інформаційний простір, інформаційна війна, війна пам'ятей, історична пам'ять, історична свідомість.

Салата О.О. Влияние информационно-психологических процессов на историческую память украинского народ

В статье анализируется влияние информационной политики государства на историческое сознание граждан и формирование у них исторической памяти, информационно-пропагандистская война, где средства массовой информации, политики и ученые историки является важным формообразующим фактором исторической памяти украинского народа.

Ключевые слова: информационное пространство, информационная война, война памятей, историческая память, историческое сознание.

Salata O. The Impact of the Information and Psychological Processes on the Historical Memory of the Ukrainian People

The article analyzes the impact of the state information policy on the social historical consciousness and the processes of the historical memory formation. The information warfare with the involvement of media, politicians, scientists historians is the important factor of the Ukrainian people historical memory formation.

Key words: information space, information warfare, memory war, historical memory, historical consciousness.

Ідеологічні протистояння та інформаційні зіткнення стали візитівкою історичного процесу XX століття. Останні сто років люди перебувають в умовах інформаційних і психологічних впливів. Протилежні ідейно-політичні табори постійно здійснюють активну діяльність з підриву ідеологічних основ іншої системи, докладаючи надзусиль, і підбираючи найрізноманітніші методи та технології. Актуальним прикладом є інформаційна війна, яку сьогодні веде Російська Федерація проти України. У цій війні застосовується не збройне протистояння тут використовуються засоби, які можливо не завжди помітні для широкого загалу. Це: розвідка, міжнародне протистояння (в політичній, дипломатичній, економічній, військовій сферах), та зрештою, ідеологічне протистояння, що відображається у науковій, публіцистичній полеміці і транслюється на всі інші, без виключень, сфери людської життєдіяльності. Ця інформаційна війна, на жаль виливається у військове протистояння.

Інформаційна війна проти нашої країни вплинула також і на історичну свідомість українців, на історичну пам'ять народу та окремих його суб'єктів. Під впливом інформаційно-пропагандистської війни, яка планомірно велась протягом 23 років українське суспільство почало розколюватися на окремі ідейно-політичні утворення, що привело до протистояння в ньому.

Питання історичної пам'яті як одного з важливих чинників, що впливають на свідомість людини та цілого народу вивчалося українськими істориками та філософами протягом останнього десятиліття. Серед них актуальні та важливі праці В.Р. Вашкевича, Л.Б. Федика, Я.С. Калакури.

Так, наприклад. досліджуючи у своїй праці національну пам'ять як засіб конструювання національної свідомості, на прикладі Галичини міжвоєнного періоду, Л.Б. Федик стверджує, що національна пам'ять здатна виконувати консолідуючу функцію етнічної спільноти, а за умов поліетнічності краю та напруження міжнаціональних стосунків може стати об'єктом маніпуляцій, спроб викривлень, нівеляції. Це зрештою призводить до ескалації міжнаціонального конфлікту, прямим наслідком якого є зростання національної свідомості сторін конфлікту [7].

В. Вашкевич у своїх працях приходить до висновку, що, історична пам'ять виконує функцію носія змісту і значення ситуацій сучасності. Саме вона постійно має справу із все новими й новими ситуаціями дійсності і відтак сама змінюється в ході виконання своєї основної функції. А проблема

збереження історичної пам'яті постає як проблема свідомого продовження безперервного тривання людської життєдіяльності, свідомої діяльності, яка є умовою подальшої історії [1].

Відмий український історик Я.С. Калакура розглядає провідні напрями та стан досліджень в українській історіографії доби незалежності, сутності національної пам'яті, її ознак і місця в структурі історичного знання, механізмів формування. З'ясовує підходи до вимірів і типів національної пам'яті, її світоглядно-виховного, морального і духовного потенціалу [3].

В умовах глобалізації та інформаційних воєн назріла необхідність дослідити процес формування історичної пам'яті під впливом зовнішніх і внутрішніх інформаційних процесів та протистоянь.

Звідси метою статті є аналіз впливу інформаційно-психологічних процесів на історичну пам'ять українського народу та формування історичної свідомості українського суспільства.

Проблемою сучасної України стало також те, що поряд з інформаційними атаками, які здійснює сусідня держава в самій Україні відбувається політичне протистояння, що відображено в діяльності вітчизняних засобів масової інформації (далі – ЗМІ). Вже очевидним стало, що в умовах зовнішньої загрози представники вітчизняної преси та телебачення займають різні, часто, конкретні ідеологічні позиції. Усе залежить від того, хто є господарем тієї чи іншої газети чи каналу. Наприклад, події в зоні антитерористичної операції (далі – АТО) наприклад, канал 1+1 висвітлює з різних сторін, показуючи патріотичний дух захисників, перемоги та негаразди військових буднів. Натомість канал «Україна» постійно створює в уяві пересічного українця брудні й жахливі картини подій, як у зоні АТО, так і по всій Україні, дискредитуючи існуючу владу і показуючи співчутливість і благодійність представників політичної сили, діяльність якої, фактично, призвели до цієї ситуації. Таке враження, що цей канал заблукав, і віщає не в Україні, а на території Російської Федерації.

Важливу роль у формуванні тієї чи іншої суспільної думки в Україні відіграють історичні дослідження, які вдало використовують політики та ЗМІ. На жаль, саме популяризація тих чи інших «відкриттів» в історичній науці – історичних міфів приводить до протистояння в українському суспільстві і провокує війну пам'ятей. Міфи підтримує влада і транслює їх на загальнодержавному рівні. З приходом нової влади міфи змінюються або ж трансформуються, що викликає протистояння у суспільній думці.

Події минулого, на жаль, часом розглядаються як своєрідна розмінна карта у великій політичній грі можновладців і тих, хто використовується ними для ідеологічного забезпечення правлячого режиму.

Ставлення до історичної пам'яті у практичних політиків, у вчених-істориків і у представників ЗМІ розрізняється, і часом досить радикально. Кон'юнктурні, тимчасові або більш тривалі альянси політиків з наближеними до владних структур вченими і журналістами, спрямовані, в інтересах поточної політики правлячого режиму, на виправлення тієї чи іншої історичної «несправедливості», часом призводять до деформації, до спотворення минулого. Якщо постійно проводити такого роду маніпуляції з суспільною думкою, на наш погляд, це може докорінно вплинути на історичну пам'ять як усього суспільства, так і окремої людини. Зважаючи на особливості специфіки суспільної свідомості, в ній акумулюються головним чином події «позитивні» (досягнення, героїчні подвиги і звершення, перемоги). Але за останні роки пересічного українця намагаються переконати в тому, що його історія – це тяжка доля і в ній були лише трагічні сторінки. Перебування під владою Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, Росії це велика трагедія для українців. Але ми ж прагнемо до європейського суспільства, невже у XIX-XX століттях ми ніякого позитивного досвіду не отримали, перебуваючи і складі цих країн. Невже негатив в нашій історичній спадщині переважає над позитивом, який і має консолідувати українську націю. Важкі сторінки історії неодмінно потрібно вивчати, але лише для уроків, а не для маніпуляції свідомістю.

Потягом останніх десятиліть українські історики отримали можливість працювати з відкритими архівними справами, новими документами, доступними стали праці колег з інших країн. Суспільство отримує багато інформації й часто це призводить до руйнування стереотипів. Але не кожен громадянин згоден відмовитись від своїх переконань і поглядів на ті чи інші події. Ми доводимо, тиснемо, витісняємо, чим і спричиняємо протистояння в суспільній свідомості. Історичні дослідження і відкриття необхідно популяризувати, а не нав'язувати. Потрібен час, щоб усвідомити ці зміни. Правда завжди сприймається важко, особливо поколінням українських громадян, які бачили іншу правду.

Жахливі наслідки несе спроба будь-яких політичних сил нав'язати народу власну модель історичної пам'яті. Сьогодні цю ситуацію ми спостерігаємо у зв'язку з «війною» понять «Велика Вітчизняна війна» та «німецько-радянська війна». По-перше, так склалося історично, що українці по-

різному сприймають у своїй свідомості цю війну. Для одних, які вважали Радянський Союз власною державою – це, звісно, «вітчизняна війна», адже вони захищали Вітчизну. Для інших, які намагалися відстоювати незалежність власної держави – і німецька, і радянська влада були чужими, тому вони відсторонено вважають цю війну німецько-радянською. Проблема полягає у тому, що жодна зі сторін не замислюється над тим, яким же чином це протистояння може вплинути на розбудову майбутньої держави, і чи є у нас, наразі, майбутнє? Поки історики шукають аргументи під ту чи іншу теорію, політики використовують це протистояння для розколу українського суспільства, і для реалізації власних політичних і владних амбіцій [5, 89].

До чого це призводить ми бачимо: і в суспільстві, і серед науковців істориків відбувається протистояння. Дві моделі пам'яті щодо означеної події пропагуються політичними колами, що також робить свій вклад у розбрат, і так вже розгубленого суспільства.

Війна за пам'ять, що відбувається в Україні проявляється в тому, що два протилежні табори науковців і політиків намагаються переконати у правдивості лише своєї думки, жодним чином не дослухаючись до опонентів. Поширення такої «правди» є правдою лише для певної спільноти. Її цінність полягає не у відповідності фактів, а у здатності підтримувати існування цієї спільноти і мобілізувати її на певні дії. У такому разі відбувається творення історичних міфів, які замінюють історичні факти, а кожен з тих таборів робитиме з себе жертву агресії своїх противників **[2].**

Історикам належить ключова роль у формуванні суспільної думки з того чи іншого історичного явища чи події. Тому саме вони повинні допомогти українцям зрозуміти ключові події історії і досягти розуміння сучасних реалій життя.

Зокрема, якщо мова йде про першу та другу світову війни, то не можна однозначно говорити про спільну «ідею перемоги» чи «спільні прагнення». У ці періоди історії український народ перебував під владою різних за своїм політичним устроєм державах, тому й ідеї були різними за своїм спрямуванням, але єдиними за прагненням мати незалежну державу.

На території України відбувалися різноманітні геноциди щодо різних народів, тому, перш за все, нам необхідно примирити пам'ять між всіма учасниками історії – не потрібно транслювати на сучасне суспільство ті проблеми, що роз'єднували його у минулому. Необхідно виховувати в українських громадян повагу до минулого кожного народу, що творив нашу спільну історію.

Війна пам'ятей, яку протягом більше ніж 20 років підігрівали політики призводить до деформації історичної свідомості, до неспроможності українського суспільства консолідуватися і збудувати власну сильну державу.

Історики не повинні займатися політикою, створюючи міфи на замовлення або ж для відповідності моді. Ми повинні працювати з фактами і не створювати, а боротися з міфами.

Уникнути міфологізації історії можна за умови, якщо усі події минулого будуть висвітлюватися без урахування політичних тенденцій часу. На думку німецького політолога Й. Рюзена: «викривлене висвітлення історичних подій може спровокувати у суспільстві «кризу історичної пам'яті» [6, 125].

У сучасній ситуації інформаційної війни політики активно використовують історичні дослідження окремих істориків для підтвердження тих чи інших історичних міфів. Зокрема, історики і політики Російської Федерації усіма можливими способами переконують власний народ у тому, що Російська держава є спадкоємицею Київської Русі, що не існує української нації, що у німецько-радянській війні переміг саме російський народ, а українці ніякої визначної ролі в цьому не відіграли та багато іншого. Російський уряд активно формує нову модель історичної пам'яті у власного народу і через інформаційний простір намагається впливати на історичну свідомість та історичну пам'ять значної частини українців.

Пам'ять та історична свідомість перебувають у внутрішньому взаємозв'язку. У звичному слововживанні пам'ять і спогади спрямовані на досвід, що його окремі особи набувають у своєму житті, тоді як історична свідомість здебільшого тематизує минуле, розташоване за межами особистого життя. Особиста пам'ять ментально формує індивідуальність і соціальну належність, і виносить «історичний» екскурс поза межі особистого життя назад у минуле щонайтісніше пов'язані одне з одним [4, 21].

Зважаючи на те, що історична пам'ять є надзвичайно важливим фактором у формуванні та консолідації будь-якого народу, завданням істориків та політиків є об'єднання зусиль для формування єдиної історичної пам'яті української нації. Історична пам'ять має допомагати знаходити компроміси в сучасному світі, використовувати історичний досвід для реалізації найсміливіших ідей у зміцненні держави та розбудові суспільства на основі демократичних засад.

Список використаних джерел і літератури

1. Вашкевич В. Історична пам’ять як функція історичної свідомості / В. Вашкевич // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6. – С. 23-31.
2. Зайцев О. В Україні триває війна пам’ятей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.credo-ua.org/2013/04/82219. – Назва з титулу екрану.
3. Калакура Я. С. Історична пам’ять / Я. С. Калакура // Науковий інструментарій українознавця. – К.: ННДІУВІ, 2012. – С. 52-53.
4. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен. – Львів. 2010. – С. 21.
5. Салата О.О. Цивілізаційні архетипи історичної пам’яті українського народу : війна пам’ятей та політика примирення / О. О. Салата. – К. : Пріоритети, 2013. – С. 87-94.
6. Савельева И. Социальные представления о прошлом : типы и механизмы формирования / И. Савельева, А. Полетаев // Гуманитарные исследования. – 2004. – Вып. 7 (14). –С. 123-134.
7. Федик Л. Б. Національна пам’ять як засіб конструювання національної свідомості : на прикладі Галичини міжвоєнного періоду / Національна пам’ять : історіографічний контекст Л. Б. Федик // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2011. – Вип. 30. – С. 232-236.

УДК 94(=161.2)(038) ***Троян С.С., Киридон А.М.***

«ВІЙНИ ПАМЯТЕЙ» ЯК РІЗНОВИД ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

У гуманітарному сенсі, «інформаційна війна» виступає активним методом трансформації інформаційного простору. Йдеться про певну систему (концепцію) нав’язування моделі світогляду, покликану забезпечити бажані типи поведінки; про атаку на структури, що породжують інформацію – процеси мислення. У цьому сенсі одним із сучасних різновидів інформаційної війни виступають «війни пам’ятей». Ареною прояву подібних конфліктів можуть бути різні сфери суспільного життя. Яскравим прикладом дослідження «війн пам’ятей» став проект Олександра Еткінда під назвою «Війна пам’яті. Культурна динаміка в Росії, Польщі й Україні.

Ключові слова: інформаційна війна, «війни пам’ятей», політика пам’яті.

Троян С.С., Киридон А.М. «Войны памятей» как разновидность информационной войны

В гуманитарном смысле, «информационная война» выступает активным методом трансформации информационного пространства. Речь идет об определенной системе (концепции) навязывания модели мировоззрения, призванной обеспечить желаемые типы поведения; об атаке на структуры, которые порождают информацию – процессы мышления. В этом смысле одним из современных разновидностей информационной войны выступают «войны памятей». Ареной проявления подобных конфликтов могут быть разные сферы общественной жизни. Ярким примером исследования «войн памятей» стал проект Александра Эткинда под названием «Война памяти. Культурная динамика в России, Польше и Украине».

Ключевые слова: информационная война, «войны памятей», политика памяти.

Troyan S., Kyrydon A. «The Memory Wars» as the Type of Information War

In humanitarian terms, «information war» is an active method for transforming information space. It is the case of a certain system or concept which imposes the models of world outlook in order to provide the desired style of behavior; it attacks the structures that generate information – processes of thinking. At that point, one of the types of the modern information war is the «memory war». Different spheres of social life perform the role of the arena for the manifestations of such conflicts. A striking example of the «war of memories» research is Alexander Etkind’s project called «A Memory War: Cultural Dynamics in Russia, Poland, and Ukraine».

Key words: information war, «memory wars», politics of memory.

Інформаційна війна – це комплексна дія (сукупність інформаційних операцій) на систему державного і військового управління сторони супротивника, її військово-політичне керівництво, яка вже у мирний час призводила б до ухвалення сприятливих для сторони-ініціатора інформаційної дії

рішень, а в ході конфлікту повністю паралізувало б функціонування інфраструктури управління супротивника.

Попередником терміну «інформаційна війна» був інший – психологічна війна. Вперше термін психологічна війна в 1920 р. застосував британський історик Дж. Фуллер, котрий аналізував першу світову війну. І цей термін взяли на озброєння американці. Вони датують власне використання цього терміна 1940 роком. Відповідний англійський варіант цього терміна – політична війна. Термін психологічні операції вперше в документі застосував капітан (потім контр-адмірал) Е. Захаріас. Саме цей термін почали з 1957 р. Використовувати в американських офіційних документах, адже він дав змогу застосувати відповідний інструментарій в ситуації відсутності широкомасштабних військових операцій. Тобто цей інструментарій можна застосовувати не лише до ворогів, а й до нейтральних країн чи навіть союзників.

Освіта в цій сфері в США почалася зі Школи спеціальних операцій повітряних сил, де в 1967 р. був запроваджений відповідний курс. Але вже в 1968 р. у зв'язку з відсутністю додаткового фінансування його було закрито. З 1974 р. у тій самій школі знову почалося навчання офіцерів стратегії і тактиці психологічних операцій, її планування і проведення.

Вперше, термін «інформаційна війна» з'явився в середині 80-х років XX ст., коли, після закінчення «холодної війни», перед Збройними силами США постали нові завдання. Це був результатом роботи групи американських військових теоретиків у складі: Г. Е. Екклза, Г. Г. Саммерза та ін. Він став активно згадуватися в пресі після проведення операції «Буря в пустелі» у 1991 р., де нові інформаційні технології вперше застосовувалися як засіб ведення бойових дій. Офіційно ж цей термін уперше використано у директиві міністра оборони США № 3 600 від 21 грудня 1992 р.

У лютому 1996 р., міністерство оборони США ввело в дію «Доктрину боротьби з системами управління». У ній висловлювалися принципи боротьби із системами управління як застосування інформаційних воєн у військовій сфері. У жовтні 1998 р. МО США вводить у дію «Об'єднану доктрину інформаційних операцій», де фігурували поняття «інформаційна війна» й «інформаційна операція». За британською версією інформаційна війна визначається як дія на інформаційні системи супротивника при одночасному захисті власних.

Дві принципово різні сфери функціонування інформації – гуманітарна й технічна – задають два варіанти трактування терміну «інформаційна війна». У гуманітарному сенсі, «інформаційна війна» розуміється як ті чи інші активні методи трансформації інформаційного простору. Йдеться про певну систему (концепцію) нав'язування моделі світогляду, покликану забезпечити бажані типи поведінки; про атаку на структури, що породжують інформацію – процеси мислення.

У цьому сенсі одним із сучасних різновидів інформаційної війни виступають «війни пам'ятей». Переможцем такої інформаційної війни стає та сторона, яка повніше здатна змоделювати поведінку супротивника в різних ситуаціях, визначити власний алгоритм поведінки, нарешті, реалізувати його, зокрема шляхом ефективного впливу на суспільну думку. Максимально всеосяжне моделювання поведінки супротивника означає, у якомога більших обсягах, збирати, зберігати й обробляти інформацію про нього; а також знати й розуміти його історію, культуру, релігію, побут.

Детальний аналіз цього поняття авторка наукової розвідки подає у виданні «Війни пам'ятей та політика примирення», де, зокрема, відзначає, що «війни пам'ятей» це – різновид конфліктів пам'ятей; зіткнення інтересів окремих груп спільноти чи спільнот на ґрунті різних інтерпретацій образів минулого. «Війн пам'ятей» з огляду на класичне визначення війни противників не існує в реальності. Термін використовується в метафоричному сенсі й упроваджений до наукового дискурсу для підсилення напруги протистояння конфліктуючих сторін у відстоюванні різних моделей пам'яті. Ці «війни» не проходять одномоментно, вони пролонговані у часі й просторі.

«Війни пам'ятей» мають щонайменше три виміри – історичний, політичний, соціоментальний (соціопсихологічний). Ареною прояву подібних конфліктів можуть бути різні сфери суспільного життя. Конфлікти можуть ґрунтуватися на соціальних, етнічних, політичних, економічних, традиційних, мовних, релігійних, ідеологічних та інших засадах. Здебільшого «війни пам'ятей» виникають у суспільствах чи спільнотах, які зазнали травматичного досвіду. Відтак «війни пам'ятей», як правило, «конструюються» насиллям і травмою, репрезентованими в минулому. Ускладнює ситуацію накладання старих і нових індивідуальних і колективних травм пам'яті. Внаслідок такого «проникнення» формується складна спільнота з доволі високим імперативом обов'язку «пам'ятати».

Ці конфлікти часто переобтяжені надлишковим емоційним перевантаженням конфліктуючих сторін і потребують подолання певних психологічних бар'єрів та зміни асоціацій. Причини розгортання конфліктів в меморіальному просторі пов'язані передусім із активізацією потрактувань різних версій минулого й обумовлені множинністю чи неоднозначністю інтерпретацій версій цього

минулого в різних соціально-політичних умовах та з різним набутим досвідом у ході історичних трансформацій. Відтак, приводом для виникнення «війни пам'ятей» можуть слугувати: офіційна риторика, порушення традицій, політика в культурній сфері та містобудуванні, топоніміка (зокрема, назви об'єктів міської топоніміки), регіональні особливості, складні питання історії чи варіативність тлумачень подієвого ряду (зокрема й на міждержавному рівні), стереотипи, наратив, поховання загиблих, пам'ятники та інші меморіальні знаки, відзначення подій, вшанування осіб, символи тощо.

Для усвідомлення характеру та причин розгортання «війн пам'ятей» вагомими видаються міркування В. Сьюелл (W. Sewell) щодо оцінки окремих подій, які впливають на характер стійких паттернів поведінки (змінюють характер сприйняття чи стійкість поведінкових характеристик), а також їх інтерпретацій. Подію В. Сьюелл розглядає як таку, що в своїй основі має смисли й задає зміни в системах смислів. Відтак актуалізується необхідність аналізу впливу минулих культурних паттернів на сьогодення: «Історичні за масштабом події важливо піддавати теоретичному аналізу з огляду на те, що вони трансформують хід історії, задаючи непередбачувані напрями ходу суспільного розвитку й змінюючи каузальну вісь соціальних інтеракцій». Водночас дослідник підкреслює необхідність оцінки події з огляду на контекст та набуття нових смислів у силу розвитку. Заслуговує на увагу теза автора, що подіям притаманне явище інертності (path dependency), тобто попередні події обумовлюють події майбутні. Актуалізація конкретної події (передусім йдеться про знакову історичну подію, яка вплинула на хід суспільного розвитку) слугує маркером актуалізації смислів і значень розвитку культури й соціуму. Дослідник наголошує, що події в своїй основі наділені смислами й задають переміни в системах смислів. Вибір і створення символів для пам'ятних подій опосередковані інтересами багатьох груп впливу.

Водночас необхідним видається усвідомлення того, що між подією°/°свідченнями очевидців та інтерпретаціями подій – суттєва дистанція. Будь-яке свідчення чи трактування подій, відтворення знань тощо фігуруватиме як частина певної рамки інтерпретації, яка в свою чергу визначається системою цінностей і дискурсивними практиками, семіотичними механізмами й конфігурацією владних відносин. Суттєва дистанція між подією (граничною подією) та її актуалізацією в подальшому неминуче призводить до неодноразових стирань та відтворень, а відтак до нівелювання чи до метафоризації подієвого ряду тощо. На наше сприйняття чи відтворення подієвого ряду минулого чи його репрезентації впливає спадок часових напластувань, а відповідно контекст формування й відтворення того чи іншого явища чи події. Пам'ять про події реанімованого минулого здебільшого не буває одновимірною, вона альтернативна. Відтак імпліцитно породжує розбіжності в потрактуванні подієвого ряду.

«Війни пам'ятей» є інтерактивним процесом, який розгортається в сучасному з приводу інтерпретацій подій минулого. Часова перспектива потребує уваги до аналізу динаміки та особливостей розвитку конфлікту. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність виділення стадій і фаз його виникнення та розгортання у часі, вивчення динамічних показників і аналізу процесів конфліктної взаємодії. Отже, у своєму розвитку будь-який конфлікт проходить через кілька стадій, які, в свою чергу, поділяються на фази. На підставі розгляду часткового різновиду (етнічних конфліктів), відомий психолог П. Шихірєв узагальнює моделювання соціальних конфліктів, зазначаючи: «…Всі вони проходять подібний шлях. Фаза перша, романтична: я прагну до перемоги, мій суперник зім'ятий, я його задавлю, підкорю, примушу діяти в моїх інтересах. Наступна фаза – це фаза апатії, коли з'являється відчуття, що завдання придушення суперника, яке спочатку не здавалося особливо складним, виконати не так вже і просто. Потім настає фаза глухого кута – враження, що перемогти суперника не тільки не просто, а навіть неможливо. Після цього настає фаза відчаю. Людина починає розуміти, що її суперник також хоче чогось для себе дуже важливого. Ось тут і виникає основа для переговорів». Очевидно, що в цій моделі еволюції конфлікту за основу приймається соціально-психологічний компонент конфлікту.

При формуванні новітньої культури відповідальної та діалогічної міжсусідської пам'яті важливим видається врахування дискурсу етики діалогу двосторонніх відносин, яка скеровує європейську культуру пам'яті від міжсусідської «історії взаємних зрад» (Р. Траба) до «спільних імпульсів досвіду» (Р. Козеллек), здатних у довгостроковій перспективі деконструювати травмовані тоталітаризмами свідомості. Її постулати базуються, зокрема, на зміцненні спільних позитивних й солідарних «пунктів віднесення» (наприклад, етосі християнського прощення) та терпеливому взаємному розпрацюванні «бункерів» національних кривд і образ.

Моделі діалогічної праці з колективними пам'ятями запропонував П. Рікер: модель перекладу – скерована на обмін смислами, закладеними у семантичний світогляд кожної культури та просторів, де означується її пам'ять; модель обміну пам'ятями – спрямована на прийняття «історії іншого» та її

визнання; модель прощення – направлена на спільному перегляді пам'яті про минуле з метою конструювання дискурсу милосердя та взаємного співчуття. Пам'ять, за твердженням П. Нора, перестає бути «сукупністю елементів минулого, які слід запам'ятати, щоб приготувати ґрунт для бажаного майбутнього; вона стає способом усвідомити власне сьогодення». Відтак, за слушним зауваженням німецького дослідника Х. Вельцера, якби минуле було лише історією, воно було б замороженим і не боліло б. Насправді у минулому менше минулого, ніж багатьом видається. Цією обставиною пояснюється те, що з приводу того чи іншого минулого відбувається стільки конкурентної боротьби, конфліктів і боїв або «війн пам'ятей».

Яскравим прикладом дослідження «війн пам'ятей» став проект Олександра Еткінда під назвою «Війна пам'яті. Культурна динаміка в Росії, Польщі й Україні / A Memory War: Cultural Dynamics in Russia, Poland, and Ukraine» , спрямований на вивчення політик пам'яті в Україні, Росії та Польщі. Його реалізація розпочалася влітку 2010 р. і тривала впродовж трьох років. Методологічні основи проекту запозичуються з критичних і аналітичних практик сучасних гуманітарних дисциплін, а завданням його є дослідження впливу публічної пам'яті і уявлень про травматичні події XX століття на розвиток східноєвропейських національних спільнот.

Дослідження здійснювалося в п'ятьох європейських університетах – Кембріджському (Велика Британія), Гронінгенському (Голландія), Бергенському (Норвегія), Гельсінському (Фінляндія) й Тартуському (Естонія). Характерні й основні напрямки досліджень: події відображення пам'яті в транснаціональному просторі; мова пам'яті в Росії і на Україні; про користь і шкоду історії в політиці ідентичності у Східній Європі; потужність політик пам'яті в Східній Європі: сек'юритизації зі спадщиною комунізму в Польщі, Росії та Україні; імперіалізм мучеництва: страждання і пам'ять у польських, російських та українських фільмах і романах. Цікава також постать самого керівника проекту пана Еткінда. Він є русистом, істориком культури, фахівцем з питань психоаналізу та теорії літератури, автором книг «Ерос неможливого. Історія психоаналізу в Росії», «Содом і Психея. Нариси інтелектуальної історії Срібного століття» та ряду інших праць.

У рамках цього проекту вчені й політики розглядають культурні та політичні трансформації в Східній Європі крізь призму т.зв. парадигми «перехідного періоду», переходу від тоталітаризму до практик сучасної ліберальної демократії. Дослідники, задіяні в рамках проекту, націлюються на розширення використання парадигми пам'яті в описі цих трансформаційних процесів, множинності відповідей на виклики, породжені травматичним спадщиною імперського і радянського минулого.

Таким чином, здійснюваний в 2010-2013 рр. (з 1-го жовтня 2010-го року по 31-е вересня 2013-го року) проект був пов'язаний з дослідженням динаміки культурних форм пам'яті, їх взаємодії в Польщі, Україні та Росії. Він покликаний встановити якусь нову «метрику», дати новий вимір процесам глибоких змін, що почалися після колапсу Радянським блоку, а також виявити приховані перешкоди, що підстерігають нації всередині культурного домену в цьому регіоні і гальмують подальші трансформації всередині національних спільнот на значно глибшому рівні.

Зауважимо, що хоча проект уже завершився, але його результати ще до кінця не опрацьовані. Водночас необхідно констатувати, що в сучасному інформаційному полі відбулася надзвичайна актуалізація проблем історичної пам'яті, болісних сторінок історичного минулого для суспільного і державного простору Центрально-Східної Європи. Іншими словами, за французьким істориком П'єром Нора, можна сказати, що тут «пам'ять надала історії нового імпульсу, обновила підходи до минулого і проникла у всі періоди та галузі дослідження». Не менш влучно з цього приводу висловився і німецький науковець Йорн Рюзен: «Пам'ять змінює часовий статус минулого так, що воно, не перестаючи бути минулим, стає просто-таки сучасним і відкриває перспективу на майбутнє». Але важливо при цьому не допустити, на що звернули увагу в своєму відомому «Зверненні з Блуа» 11 жовтня 2008 р. представники Товариства «Свобода для історії» (Liberté pour l'Histoire), зокрема, Кшиштоф Помян (Krzysztof Pomian) і Кароль Модзелевський (Karol Modzielewski), прямого втручання державної влади в справи істориків, диктату в плані, що і як робити в сфері політики пам'яті, кого «карати», а кого «милувати». Вони, зокрема, написали: «Історія не може стати невільницею поточних подій, її не можна писати під диктат пам'ятей, що змагаються між собою. У вільній країні до компетенції політичної влади не належить визначення історичної правди або обмеження свободи істориків за допомогою каральних санкцій… Ми звертаємося до публічної влади, щоб донести до неї, що наскільки вона відповідальна за опіку над колективною пам'яттю, настільки ж вона не повинна встановлювати в правових категоріях історичних догм, які можуть суттєво обмежити інтелектуальну свободу істориків».

Загалом вважаємо за надзвичайно важливу справу в контексті аналізу порушеної проблеми наголосити на необхідності відходу від концепції фронтиру, тобто межі взаємодії і протистояння

різних народів, культур чи цивілізацій, у бік концепції співпраці, наведення мостів єднання і порозуміння в такій складній і суперечливій царині історичної пам'яті й історичної свідомості народів Центрально-Східної Європи. Роль і значення істориків – як окремих науковців, так і академічних спільнот і спеціальних інституцій – у цьому процесі важко переоцінити.

Здатність забувати в поєднанні зі здатністю пам'ятати – це вже не що інше, як уміння піднятися аж до висот історичного мислення і наснажити ним соціальну пам'ять поколінь, уже існуючий історичний досвід в ім'я майбутнього як інноваційного історичного шансу. На загал таке уміння пам'ятати і забувати приходить не саме, а досягається через активну діяльність історичної свідомості в царині осмислення і переосмислення минулого через призму сучасного і для майбутнього. Конструювання політики пам'яті має ґрунтуватися не на міфотворчості й неприйнятті іншої точки зору, а на максимально можливому міждисциплінарному дослідженні всієї складності й тонкості історичних процесів, особливо тих, які стосуються часто дуже суперечливого спільного минулого. Такий висновок, на нашу думку, актуальний і справедливий для сучасних дискурсів політики пам'яті в країнах Центрально-Східної Європи, реалізації в цьому контексті різноманітних інформаційних і наукових дослідницьких проектів.

Список використаних джерел і літератури

1. Адорно Т. Что значит «проработка прошлого» / Теодор Адорно // Неприкосновенный запас. – 2005. – №2–3 (40–41) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://magazines.russ. ru/nz/2005 /2/ado4 .html. – Назва з титулу екрану.
2. Бордюгов Г. «Войны памяти» на постсоветском пространстве / Г. Бордюгов – М. : АИРО-XXI, 2011. – 256 с. – (Историческая политика и политика памяти в СССР, РФ и СНГ).
3. Вельцер Х. История, память и современность прошлого : память как арена политической борьбы / Х. Вельцер // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3 (40–41). – С. 28-35.
4. Волянюк О. Я. Конфлікти пам'ятей у політичному просторі : теоретичні аспекти / О. Я. Волянюк // Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць – 2012. – Вип. 6. – С. 41-60.
5. Друга світова війна та (від)творення історичної пам'яті в сучасній Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ww2-historicalmemory.org.ua/presentation.html. – Назва з титулу екрану.
6. Європа та її болісні минувшини / авт.-упоряд. Ж. Мінк і Л. Неймайєр у співпраці з п. Боннаром. – К. : Ніка-Центр, 2009. – 272 с.
7. Захарченко Т. «Войны памяти» : английская конференция о культурной памяти в Восточной Европе / Т. Захарченко // Новое литературное обозрение. – 2011. – №11 (11–12 марта 2011 г.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://magazines.russ.ru /nlo/2011/ 110/za 56.html. – Назва з титулу екрану.
8. Зверева В. Сражения за память, войны воспоминаний : научный семинар «Война памяти : культурная динамика в России, Польше и Украине» (Кембридж, Кингс- колледж, 4–5 июня 2010 г.) / В. Зверева // Новое литературное обозрение. – 2011. – № 107.
9. Історія на фронті інформаційної війни : круглий стіл [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. ukrinform. ua/ukr/news /1970592. – Назва з титулу екрану.
10. Киридон А. «Війни пам'ятей» і моделі примирення : інтерпретація понять / А. Киридон // Війни пам'ятей та політика примирення : зб. наук. праць / за заг. ред. В. Ф. Солдатенка. – К. : Пріоритети, 2013. – С. 27-37.
11. Нора П. Расстройство исторической идентичности / П. Нора // История, историки и власть : международный круглый стол, Москва, 2 февраля 2010 г. : материалы к дискуссии. – М. : РАН, 2010. – 83 с.
12. Рикёр П. Конфликт интерпретаций : очерки о герменевтике / П. Рикёр. – М. : Медиум, 1995. – 416 с.
13. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен. – Львів : Літопис, 2010. – 358 с.
14. Сюндюков І. Ми та Європа: гармонізація пам'яті / І. Сюндюков // День. – 2010. – № 47.
15. Траба Р. «Другий бік пам'яті». Історичні досвіди та їхнє пам'ятання в Центрально-Східній Європі / Роберт Траба // Україна модерна. – 2009. – № 4 (15). – С. 53-62.
16. Шнирельман В. А. Войны памяти : мифы, идентичность и политика в Закавказье / В. А. Шнирельман – М. : Академкнига, 2003. – 592 с.

17. Conflict and Memory : Bridging Past and Future in (South East) Europe (Southeast European Integration Perspectives) / ed. by Wolfgang Petritsch, Vedran Dzihic, Christophe Solioz. – Nomos Publishers, 2010. – 326 p.

УДК 316.485.26:316.722:327.39(470+571+477.75) «20»

Єльников М.В.

КОНЦЕПЦІЯ «РУССКОГО МИРА» ТА ЇЇ ВПЛИВ НА МЕНТАЛЬНІ КОРДОНИ УКРАЇНЦІВ

У статті розглядається становлення проекту «русский мир», визначається геополітична роль України та її значення для формування російської державності та духовності в рамках православ'я. Підтримка ідей «русского миру» спостерігається в регіонах з нечіткими ментально-культурними ознаками, що тяжіють до російської ідентичності і колишнього СРСР.

Ключові слова: «русский мир», слов'янофільство, Україна, Росія, православ'я, «російська цивілізація», ідентичність.

Ельников М.В. Концепция «русского мира» и ее влияние на ментальные границы украинцев

В статье рассматривается становление проекта «русский мир», определяется геополитическая роль Украины и ее значение для формирования российской государственности и духовности в рамках православия. Поддержка идей «русского мира» наблюдается в регионах с нечеткими ментально-культурными признаками, тяготеющих к российской идентичности и бывшего СССР.

Ключевые слова: «русский мир», славянофильство, Украина, Россия, православие, «российская цивилизация», идентичность.

Elnikov M. The Concept of the «Russian World» and Its Influence on the Mental Borders of Ukrainians

The emergence of the «Russian World» project is analyzed, the geopolitical role of Ukraine is defined, the importance of Ukraine for the process of the Russian statehood forming and spirituality of the Eastern Orthodoxy development is outlined. It is assumed that the ideas of the «Russian World» receive the real support in the regions with fuzzy mental-cultural characteristics, gravitating to Russian and former Soviet Union identities.

Key words: «Russian World», Slavophilism, Ukraine, Russia, Eastern Orthodoxy, «Russian civilization», identity.

Радянська концепція 1920-1940-х рр. єдиної «руської народності» розглядала історію України у рамках загального історичного процесу східнослов'янських племен. Дослідження Київської Русі у моделі «спільноруськості» давали рівні можливості до процесів державотворення росіян, українців і білорусів, обґрунтовуючи виникнення багатонаціонального СРСР. «Возз'єднання» 1654 р. України з Московським князівством, а також приєднання західноукраїнських земель за Другої світової війни розглядалося як повернення до «спільної колиски». Запропонувавши вживання неоднозначного терміну «давньоруська народність» сталінський режим віддавав перевагу у цій консолідації «великому російському народові», чим закладалися підвалини концепції про «старшого брата» [20, 177-179, 318-325] та «русского мира», наслідком чого російська мова стала загальним засобом спілкування у рамках СРСР.

В умовах соціалістичного табору набула також ідея створення загальнослов'янської конфедерації. Слов'янофільство мало глибокі корені, де саме Росії (у нових історичних реаліях СРСР) відводилась роль лідера усіх слов'янських народів, які поділяють з нею особливий історичний шлях. Й.В. Сталін, який називав себе «слов'янофілом-ленінцем», висловлювався на підтримку «нових слов'янофілів, що стоять за союз незалежних слов'янських держав». Але у подальшому опір лідера тодішньої Югославії Й. Броз Тіто завадили планам створення «слов'янського союзу» у 50-х роках XX ст. [7, 26]. Крах біполярного світу поставив перед Російською Федерацією, як

правонаступниці СРСР, завдання зберегти роль лідера «слов'янофільства» на пострадянському просторі.

Свою цивілізаційну місію Росія, як самостійного інтеграційного центру, почала здійснювати через проект «русский мир», де України відводилася значна роль. Ця концепція виникла у період дезінтеграційних процесів, які домінували після розпаду СРСР. У реалізації цього проекту, що займав майже двадцять років, можна виділити декілька етапів, перший з яких охоплює 1993 р. – початок 2000-х рр. і характеризується як цивілізаційний. Одна з найбільш оригінальних ранніх концепцій «русского мира» першого етапу належить В. Цимбурському, який у 1993 р. висунув ідею ототожнення Росії як своєрідного континентального острова. Головними постійними геополітичними ознаками «Росії-острова» є територіальна цілісність геополітичної ніші російського етносу. В основі його геополітичних побудов лежить ідея Росії як окремої унікальної цивілізації, що розвивається за власними історичними законами, які не збігаються із законами розвитку інших цивілізацій, часто призводячи до конфліктів з ними [17].

Полеміку серед російських дослідників викликала стаття історика М. Гефтера 1995 р., де серед великих «культурних світів» відзначається й російський. Кожен зі «світів» зацікавлений у своїй несхожості, що має втілення у культурі і політиці. Місія визначення правил і відповідальність за їх дотримання має належати певним лідерам і «цивілізаціям», до яких, за М. Гефтером, належить і Росія [5]. У 2000 р. П. Щедровицьким була запропонована ідея «русского мира» як світська і церковна влада Росії. «Русский мир» розглядається як мережа спільнот, що розмовляють російською мовою, в тому числі за межами пострадянського простору, а також як інструмент доступу до глобальних економічних та фінансових ресурсів за допомогою російськомовних діаспор [19]. Отже, «російська цивілізація» є окремим типом людської спільноти, що має власні закони історичного розвитку, відмінні від тих що нав'язуються Заходом усьому світові.

Вихід з кризи ідентичності російськомовних спільнот було знайдено у соціокультурній та релігійній системі координат «Давньоруська держава» – «Московське князівство» – «Російська імперія» – «СРСР» – «Російська Федерація». Тому пріоритетом геополітичного застосування проекту «русский мир» в подальшому виступала переважно Україна, що полягало у її історичному значенні для формування російської державності та духовності в рамках православ'я. Тому другий етап, що розпочався з 2003 р. і триває донині, можна охарактеризувати як релігійний-політичний (етап політичного православ'я). За Патріарха Московського і всієї Русі Олексія II розпочалося збирання «русского мира», що мало на меті захист православних «співвітчизників» (парафіян Російської православної церкви Московського Патріархату) за кордоном. По смерті Олексія II (5 грудня 2008 р.) та обрання 27 січня 2009 р. новим Патріархом Кирила розпочинається радикалізація відносин у рамках російського і українського православ'я. Свій перший закордонний візит у новому сані Кирило вибрав саме Україну, а у подальшому такі візити стали регулярними.

Перебуваючиув Києві і в інших містах України з 27 липня по 5 серпня 2009 р., Патріарх Кирило у своїх промовах відзначав, що концепцію «русского мира» він бачить як єдиного світу східнохристиянської православної цивілізації, до складу якої входять Росія, Україна, Молдова і Казахстан. Тож нагальним, за Патріархом, є збереження і розвиток руського світу шляхом поширення російської мови і культури, їх популяризація у світі, пропаганда ідей про єдність всього культурно-історичного простору Давньої Русі. Разом з тим, Кирилом було відкинуто пропозицію тодішнього президента В.А. Ющенка про створення Єдиної Помісної Церкви на Україні, мотивуючи тим, що Помісна Церква на її теренах вже існує і «якщо б її не було, то не було б сьогодні й України» [18, 76-78]. Ця політична риторика призвела до поглиблення розколу українського суспільства, ще більш позначивши невідповідність національної і релігійної ідентичності.

Найбільш радикальними були заяви Патріарха Кирила відносно нетотожності державних і церковних кордонів: «Патріарх Московський і всієї Русі живе у Російській Федерації у місті Москва. Але це Патріарх Московський і всієї Русі… В цьому немає ніякого імперіалізму, ніякого панування одних над іншими, але є чітка православна екклезіологія: Патріарх – це батько для всіх» [14]. Патріарх визнав росіян і українців «єдиним цілим» через «єдиний духовний простір Святої Русі, історичної Русі», тому євроінтеграційні перспективи України Кирило розглядав досить критично [3].

Саме тому «русский мир» в українському суспільстві почав сприйматися суто як «російський». Патріарх Кирило, обізнаний у настроях українців, під час другого і третього візитів до України влітку та восени 2010 р. відзначав єдність ментальності населення християнських країн пострадянського простору, що скріплюється силою Київської купелі: «Для українців хочу підкреслити, що «Русский мир» не означає «російський». Тим більше це не світ Російської Федерації. Це той самий світ, який вийшов з нашої спільної купелі – Київської купелі Хрещення. Це той самий

світ, який існує на рівні віри, інтелекту, духовності та культури. Від того, що хтось заперечує цей світ, нічого не змінюється: цей світ існує, це об'єктивна реальність» [8].

Все це, безумовно, спроби затвердити ідею про тисячолітню державність Росії, що сягають часів середньовіччя: «И возсия ныне столный и преславный град Москва, яко второй Киев, не срамлю же ся и не буду виновен нарещи того, – и третий новый Рим, провозсиявший в последняя лета, яко великое солнце в велицей нашей Руской земли» [9, 172]. З іншого боку, це спроба утримати Українську православну церкву від автокефалії, що неминуче призведе до послаблення Московського Патріархату і Росії на теренах України. Для дестабілізації євроінтеграційного руху України Російська православна церква виступила у 2012 р. з ініціативою збору підписів щодо проведення всенародного референдуму про возз'єднання Росії, України та Білорусі.

Значною мірою реакційна роль Московського Патріархату проявилася у 2014 р., під час «гібридної війни» Росії проти України, де російські війська начебто борються з «ворогом», що прагне відокремити українські землі від східно-православної цивілізації. Зокрема Патріарх Кирил 14 березня 2014 р. зазначив: «Сьогодні всі мої думки там, в Україні, серед нашого віруючого народу, який проходить через найтяжчі випробування. Принаймні понад 400 років робилися спроби розколоти й розділити «Русский мир». Коли ми говоримо «Русский», то не слід трактувати це так, як це роблять наші недоброзичливці, говорячи про Російську імперію та про Радянський Союз. Йдеться про «Русский мир», йдеться про велику «русскую» цивілізацію, що вийшла з Київської купелі Хрещення і поширилася на величезні простори Євразії... І ми знаємо, що щоразу, коли на Вітчизну нашу нападали вороги, то головне, що вони хотіли зробити, – це розділити наш народ, і особливо відірвати південні й західні «русские» землі від єдиного світу» [15]. Отже, Російська православна церква розглядає вторгнення Росії на територію України як боротьбу з «ворогом», що посягає на «історичний простір Святої Русі»: «Миротворча місія Росії в Україні повинна гарантувати її жителям право на самобутність і тісні відносини з іншими народами історичної Русі. … місія російських воїнів з захисту свободи і самобутності цих людей і самого їхнього життя не зустріне запеклого опору, який призведе до великомасштабних зіткнень. Нікому не хочеться пролиття крові і поглиблення тих поділів, які вже існують серед православних людей на просторі історичної Русі» [16].

Третій етап «русского мира» розпочався у 2006 р. та триває до сьогодні, та визначається як державно-політичний, коли до цього проекту долучилося вище керівництво Російської Федерації. «Русский мир» починає розглядатися як «спільна історична пам'ять цінностей», що охоплюють такі явища, як російська мова, православна віра, спільна історія та культура. У жовтні 2006 р., з нагоди Дня народної єдності (4 листопада), на Всесвітньому конгресі співвітчизників, що проживають за кордоном, президент В.В. Путін відзначив: «Цей день, безперечно, об'єднує не лише багатонаціональний народ Росії, але й мільйони наших співвітчизників за кордоном, об'єднує так званий руський мир. Ми дійсно єдині, та ніякі кордони і перепони не завадять цій єдності» [2]. У 2007 р. у посланні президента В.В. Путіна до Федеральних Зборів «русский мир» розглядається як «історичне братерство народів», простір якого географічно збігається з кордонами колишнього СРСР. Російська мова є «живим простором багатомільйонного «русского мира», котрий, без сумніву, значно ширше, чим Росія» [12].

На фоні цього В.В. Путіним у 2008 р. було відзначено, що Україна – це не держава і ніколи нею не була [13]. Керівництво Росії визнає, що українська мова і саме українство є прикрим історичним непорозумінням, історичний вивих, що виник завдяки впливу Литви і Польщі. Саме у цьому ракурсі у 2012 р. президент В.В. Путін відзначив, що «Росія століттями розвивалася як багатонаціональна держава, держава-цивілізація, що скріплена російським народом, російською мовою і російською культурою, які для нас всіх рідні, які нас об'єднують і не дають розчинитися у цьому різноманітному світі» [11].

Цікавими є дані опитування серед громадян Росії 22-23 листопада 2014 р. Всеросійського центру вивчення суспільної думки: кого вони зараховують до «русского миру». Виявилося, що 71% нічого не чули про «русский мир», решта вважає, що до нього відносять території приживання росіян, у тому числі і за межами Росії (66%). Так, до «русского мира» відносять Донбас (75%), Придністров'я (63%), території Північного Казахстану (56%), Абхазії (55%), Південної Осетії (52%) і Сербії (48%). До їх числа відносять також російські діаспори у країнах Європи, Америці (63%) і Ізраїлі (62%). Напроти, не сприймаються частинами «русского мира» території Центральної і Західної України (56%) і країни Балтії (64%) [1].

У 1999-2007 рр. на території України, у тому числі і у Криму, Київським міжнародним інститутом соціології було проведено опитування стосовно толерантності до слов'ян (коефіцієнт слов'янофільства). Індекс ксенофобії, що визначався за соціальною дистанцією і етнічною ознакою,

визначався за такими показниками: як члени сім'ї, близькі друзі, сусіди, колеги, мешканці України, гості України, тих, кого не пускали в Україну. Найменший індекс ксенофобії спостерігався між україномовними і російськомовними українцями, далі, з невеликим індексом йшли росіяни і білоруси [10, 201-203, рис. 1-3, табл. 3]. Отже, українці характеризуються високим рівнем толерантності до східнослов'янських народів, що значною мірою позитивно вплинуло на поширення ідей «руського миру» на теренах України. В той же час мінімальний коефіцієнт розбіжності дистанції між україномовними і російськомовними українцями засвідчує, що мова не є головним показником ментальних відмінностей між різними регіонами України.

Підтримка ідей «русского мира» в умовах «гібридної війни» Росії на півдні і південному сході України 2014 р. спостерігалася серед суспільних громад з нечіткими ментально-культурними ознаками, що за своїми соціокультурними орієнтаціями більше тяжіють до російської ідентичності і колишнього СРСР. Осмислення себе «співвітчизниками», що потребують «захисту» з боку Росії, стало сприятливим підгрунттям до поширення ідей «русского мира». Тому на порядку денному є створення на державному рівні наукової концепції по зміцненню загальноукраїнської ідентичності.

Своєчасною є стаття О. Галенка, де автор відзначає, що під час загарбання Криму і воєнної агресії на сході України 2014 р. Росія «не ускладнювала себе вигадуванням аргументів на підтвердження нібито історичних прав Росії на південь та схід України, а обмежувалась лише спекуляціями на поширенні у регіоні російської мови та однієї з його історичних назв «Новоросія». Вона користувалася наслідками ще радянської гуманітарної політики, серед яких перші місця слід відвести зросійщенню, реліктам радянської ідеології, ксенофобії, а у Криму – спеціально татарофобії, спричиненій депортацією кримських татар» [4, 55]. На його думку, причини недооцінки півдня України ґрунтуються на так званій національній парадигмі, де основною рушійною силою виступає етнос, в даному випадку українці. До об'єкту української історії південь та схід України потрапляли лише завдяки української колонізації, однак ці свідчення мають обмежену кількість джерел. У радянській історіографії цей регіон розглядався виключно як «Дике Поле», перебільшувалося російське завоювання півдня України [4, 56-60]. Зокрема, історико-культурний розвиток степового регіону України XIII-XV ст. й досі лишається слабо дослідженим [6, 7-8]. Можна навести значну кількість таких прикладів, які знецінює вітчизняну історію та загальноукраїнську ідентичність. Створення соціокультурного «мостику» Київська Русь – Україна надасть обґрунтованість прав на історичні землі степової України і буде викликом «руському миру».

Список використаних джерел і літератури

1. Большинство россиян не знают, что такое «Русский мир» – опрос [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.liga. net/news /politics /4285918-bolshinstvo_rossiyan_ne_znayut_ chto_takoe_russkim_ mir_opros.htm. – Назва з титулу екрану.
2. Всемирный конгресс соотечественников, проживающих за рубежом : вступительное слово президента Российской Федерации Владимира Путина на Всемирном конгрессе соотечественников, проживающих за рубежом. – 2006. – 24 октября [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dxb.ru/project /re/detail.php?ID=283. – Назва з титулу екрану.
3. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла в прямом эфире украинского телеканала «Интер» 28 июля 2009 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.patriarchia.ru/db/text/706055 .html35. – Назва з титулу екрану.
4. Галенко О. Південь нагадує, що історію України час переписати / О. Галенко // Схід і Південь України: час, простір, соціум: у 2 т. –Т 1 / відп. ред. В. А. Смолій ; керівник авт. колективу Я. В. Верменич. – К. : Інститут історії України НАН Ук-раїни, 2014. – С. 54-75.
5. Гефтер М. Мир миров: российский зачин / М. Гефтер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.russ.ru /antolog /inoe/geft.htm. – Назва з титулу екрану.
6. Єльников М. В. Золотоординські часи на українських землях / М. В. Єльников. – К. : Наш час, 2008. – 192 с.
7. Зубок В. М. Неудавшаяся империя: Советский Союз в холодной войне от Сталина до Горбачева / В. М. Зубок. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2011. – 215 с.
8. Интервью Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Кирилла украинским тележурналистам 15 июля 2010 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. patriarchia. ru/ ua/db /print/1223637.html36. – Назва з титулу екрану.
9. Моця О. П. «Русь», «Мала Русь», «Україна» в після монгольські та козацькі часи / О. П. Моця. – Київ : Наукова думка, 2009. – 320 с.

10. Паниотто В. Динамика ксенофобии и антисемитизма в Украине (1994-2007) / В. Паниотто // Социология: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 1. – С. 197–214.
11. Послание Президента РФ Владимира Путина Федеральному Собранию. – 2012. – 12 декабря [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rg.ru /2012 /12 /12 /stenogramma-poln. html18. – Назва з титулу екрану.
12. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации Президента России Владимира Путина. – 2007. – 27 апреля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rg.ru/2007/04/27/poslanie.html17. – Назва з титулу екрану.
13. Путин: «Украина – это даже не государство!» – 2008. – 7 апреля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://obkom. net.ua /news /2008-04-07/1056. shtml. – Назва з титулу екрану.
14. Слово Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Кирилла после возложения цветов к мемориалу жертвами массового голода 28 июля 2009 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://patriarh. in.ua /uk/ node/336. – Назва з титулу екрану.
15. Слово Святішого Патріарха Кирила після Літургії Передосвячених Дарів у 38-у річницю архієрейської хіротонії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/3588258.html41. – Назва з титулу екрану.
16. У Російській Православній Церкві побачили «миротворчість» у вторгненні Росії в Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. patriarchia. ru/ ua/db/ text/3606220.html. – Назва з титулу екрану.
17. Цымбурский В. Остров Россия: Перспективы российской геополітики / В. Цымбурский // Полис. – 1993. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.archipelag.ru/ru_mir/ostrov-rus/cymbur/island_russia/. – Назва з титулу екрану.
18. Чибисова А. А. Концепция «русского мира» Патриарха Кирилла и попытки ее реализации на Украине / А. А. Чибисова // Причерноморье. История, политика, культура. Выпуск XV (V). Серия В. Международные отношения. Избранные материалы XI Международной научной конференции «Лазаревские чтения» / под ред. С. Ю. Сапрыкина. – Севастополь : Филиал МГУ в г. Севастополе, 2014. – С. 76-80.
19. Щедровицкий П. Русский мир и Транснациональное русское / П. Щедровицкий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.russ. ru/politics/meta /20000302_ schedr.html. – Назва з титулу екрану.
20. Юсова Н. «Давньоруська народність» : зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940-х рр.) : монографія / Н. Юсова. – К. : Стилос, 2006. – 620 с.

УДК 94:32.019.51

Маклюк О.М.

Історія – це правда, яка стає брехнею.
Міф – це брехня, яка стає правдою.
Жан Кокто

ПОЛІТИЧНИЙ МІФ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

В статті аналізуються питання щодо сутнісні політичного міфу у дискурсі сучасної історіографії. Особливу увагу приділено проблемам міфологізації історії та впливу політичного міфу на формування історичної пам'яті.

Ключові слова: міф, політичний міф, історична пам'ять, ідеологія, міфологізація історії, історична свідомість.

Маклюк О.Н. Политический миф и его влияние на формирование исторической памяти

В статье анализируются вопросы сущности политического мифа в дискурсе современной историографии. Особенное внимание уделено проблемам мифологизации истории и влияния политического мифа на формирование исторической памяти.

Ключевые слова: миф, политический миф, историческая память, идеология, мифологизация истории, историческое сознание.

Mackluk O. Political Myth and Its Influence on Historical Memory Formation

The issues of the essence of the political myth in the discourse of the modern historiography are analyzed in the article. Special attention is paid to the problems of History mythologizing and the influence of the political myth on historical memory formation.

Key words: myth, political myth, historical memory, ideology, History mythologizing, historical consciousness.

Історична пам'ять як частина колективної пам'яті та один з найскладніших феноменів суспільної свідомості, складається з уявлень людей про минуле та передається з покоління в покоління у різних формах, однією з таких форм є міф. Історія показово свідчить, що на етапах політичної трансформації суспільства, як правило, беруть активну участь у процесі міфотворення: з одного боку – відбувається деміфологізація масової свідомості, з іншого – цілеспрямоване конструювання нових політичних міфів. Одним з вагомих факторів, якій істотно впливає на формування політичного міфу є інформаційний. Саме він набуває особливого значення в сучасних умовах, коли відбувається розвиток нових інформаційних каналів комунікації і сучасних мережевих систем, іде оформлення єдиного інформаційного простору. В умовах інформаційного суспільства можливості конструювання політичного міфу значно зросли, отже зросла і можливість режисури процесу управління історичною пам'яттю, змінився масштаб і характер міфотворчості. Дослідники підкреслюють, що зрозуміти і правильно прогнозувати сучасні політичні процеси поза характеристикою політичної міфології неможливо [13; 11, 116-125]. А з'ясування природи та механізмів кореляції політичного міфу та історичної пам'яті є досі відкритим теоретичним питанням.

У цьому контексті метою нашої наукової розвідки є спроба проаналізувати питання щодо сутнісні політичного міфу та визначити його вплив на формування історичної пам'яті.

Поняття «політичного міфу». Осмислення міфу почалось ще в добу античності та продовжувалось в середньовіччя та в новий час. У ході самопізнання людства міф змінив свій зміст від «сакрального» першоджерела на протилежне значення, і став розумітися як брехня, вигадка, неправда. Дійсно, в первісній культурі міфи – це свого роду еквівалент науки, цілісна система, яка характеризувала весь світ. За доби античності міфи були найважливішим історичним джерелом та складали велику частину деяких історичних праць. Пізніше з міфології формуються такі форми суспільної свідомості, як мистецтво, література, наука, релігія, політична ідеологія, вони утримують ряд міфологічних моделей, своєрідно переосмислюючи їх при включенні в нові структури.

Значний спалах наукового інтересу до «міфу» спостерігався у XIX – першій половині XX ст. «Міф», як феномен стає предметом дослідження цілого кола наук, а саме філософії (Ф. Ніцше, Ф. Шеллінг), психології (З. Фрейд, К. Юнг, Е. Фромм), соціології (Е. Дюркгайм), етнографії (Д. Фрейзер, Е. Тейлор), лінгвістики (А. Мюллер) та інших. Очевидно, кожна з наук, ставлячи за мету дослідження проблеми, використовувала свої методи, свій інструментарій та запропонувала своє визначення сутності міфу. Утім, велика кількість наукових робіт виявилась зворотно пропорційною до ясності питання. Таким чином, сьогодні міф переживає своє друге життя, змінився його онтологічний статус: з «наївного розуміння» епохи архаїки міф став значимою реалією сучасної політичної та наукової культури, а природа і специфіка функціонування його вимагають додаткового осмислення в системі знань, що знаходяться на стику різних наукових дисциплін.

Охарактеризуємо загальний погляд, що склався у сучасної системі гуманітарних наук щодо визначення дефініції «політичний міф». Постановка проблеми політичної міфології як історіографічного феномену виникає на початку XX століття, коли французький філософ Жорж Сорель вводить до наукового обігу таке поняття як «соціальний міф» [13]. З точки зору Ж. Сореля, міф – це сукупність образів, які здатні інстинктивно викликати у людей відчуття, необхідні для здійснення тих або інших дій. [14, 129; 17]. Поступово в рамках дослідження «соціального міфу» виокремились дослідження «міфу політичного». Один з перших заклав основи вивчення саме політичного міфу німецький філософ, представник Марбургської школи неокантіанства Ернст Кассірер, в роботі «Міф держави» [5; 19]. За Е. Кассірером, політичний міф – це некритично сприйнята ілюзорна уява, що заміщує уявлення про політичну реальність. У політичному міфі можуть втілюватися інтимні людські жадання і домагання, його галюцинаторний політичний досвід і особливості як індивідуального, так і колективного несвідомого. Політичний міф з'являється тоді, коли люди стикаються з завданням, що важко виконати, вирішення якого перевершує їх природні можливості [5, 59-60]. Слідом за Е. Кассірером, вчені стали розглядати міф як феномен, який знаходить особливий прояв в епоху політичних криз [17; 18; 20].

У середині 60-х років ХХ ст. французький філософ, теоретик семіотики, Ролан Барт звертається до аналізу масових комунікацій та проблем міфотворення та підкреслює, що міф – це в першу чергу комунікативна система [1]. А британець Генрі Тюдор використовує відносно поняття «міф» теоретичну конструкцію «розповіді-оповідання» [22]. Один з теоретиків політичного міфу, також англійський дослідник – Крістофер Флад, продовжуючи розробки попередників, визначив політичний міф як «ідеологічно маркіроване оповідання, що претендує на статус дійсного уявлення про події минулого, справжнього і прогнозованого майбутнього і сприйняте соціальною групою як вірне в основних межах» [21,44].

Одним з дискусійних для науковців стало співвідношення понять «політичний міф» і «ідеологія». Так, Р. Барт, вважав, що політичний міф слугує реалізації політичних цілей: боротьбі за владу, легітимізації влади, здійсненню політичного панування [1, 56.]. Оскільки міф – це слово, то їм може стати все, що гідно розповіді. Для визначення міфу, підкреслює дослідник, важливо аналізувати не сам предмет повідомлення, а те, як про нього повідомляється. Науковець наголошує, що можна встановити формальні кордони міфу, субстанціональних же кордонів він не має. І на запитання: «Отже, міфом може стати все що завгодно?» Він відповідає: «Так». [1,72-130]. Для Р. Барта міф – це не пережиток архаїчної свідомості, а частина сучасної культури. Для нього міф – засіб здійснення ідеології [16].

Аналогічної точки зору дотримується інший французький дослідник – антрополог, етнограф, соціолог і культуролог Клод Леві-Строс. У роботі «Структурна антропологія» науковець підкреслює, що ніщо не нагадує так міфологію, як політична ідеологія. Мабуть, в нашому сучасному суспільстві остання просто замінила першу [7, 242].

Таким чином, у дослідженні міфів виділяють два етапи: якщо у першій половині ХХ століття міф розглядали виключно як форму колективних вистав, то у другій половині поняття стало розглядатися як результат ідеологічної і символічної боротьби за сенси та значення [2, 79].

Історична пам’ять є своєрідним «образом минулого», який суб’єктивно сконструйований у сьогоденні. У структурному відношенні, за визначенням дослідників, історична пам’ять представляє собою сукупність донаукових, наукових, квазінаукових і ненаукових знань та масових уявлень соціуму про спільне минуле [4, 24]. Розглянемо окремі з цих структурних елементів на предмет наявності в них міфологічної складової.

Історія (наукові знання) та проблема міфологізації. Починаючи з ХХ ст. в історичній науці починається процес тотальної ре(де)міфологізації. До недавнього часу, констатує професор історії університету Вірджинії, фахівець в області ідей і історичної думки, Аллан Мегілл, пануючою тенденцією в професійній історії була концепція закладена ще Фукидідом, а саме: історик використовував пам’ять, щоб дістатися до того, що лежить поза нею [10, 138]. Фукидід наполягав на тому, що йому цікаво лише те, що дійсно сталося у минулому, і він робить акцент на бажанні уникнути «неналежних потоків міфології» [10, 137].

Дослідники ХХ – початку ХХІ ст. позбулися цієї категоричності, констатувавши той факт, що «наука не існує без міфу, вона завжди міфологічна» [9, 32]. Український етнополітолог, доктор історичних наук Лариса Нагорна справедливо відзначає, що «зазирнути у минуле неможливо, якийсь умовний його відрізок можна лише змоделювати», а шлях цього моделювання або реалістичний, або міфологічний. На жаль, констатує дослідниця, у сучасному історіописанні домінує ідеологічна функція. Цитуючи Дж. Тоша, Л. Нагорна підкреслює, що об’єктивність історичного знання розмивається у колективній пам’яті, в ім’я здобуття колективної ідентичності картина історичного минулого коригується на шкоду достовірності [12,3].

Нове розуміння історії, орієнтоване на пам’ять, отримало назву афірмативної (підтверджуючої) історіографії, фундаментальна мета якої в тому, щоб підтримувати певну традицію або групу, чию історію і досвід вона вивчає. Дослідник, акцентує увагу на тому, що саме ця історіографія має тенденцію до міфологізації [10, 139].

На думку дослідника А. Ставицького не можна сказати, що боротьбу з міфом наука програла, але її можливості у боротьбі з міфологіями виявилися багато в чому перебільшеними. Сьогодні світ захлинула хвиля міфотворчості та був зроблений крок до нової «міфологічної епохи» [15, 248]. Відомий український дослідник Ю. Шаповал яскраво відзначає, що «об’єктивне історіопісання – не більш, ніж рожева мрія» та наголошує на проблемі відповідальності дослідника за «образи минулого», які він пропонує суспільству [6, 6].

Аналогічної точки зору дотримується російська дослідниця, історик, фахівець з вивчення теоретичних аспектів історичної пам’яті, Л. Рєпіна. Вона відзначає, що «історична наука не володіє стійким імунітетом від схильності до міфотворчості» [4, 28-39]. І, з огляду на те, що історіографія

виконує і свою соціальну функцію, вона так само відкрита для міфотворчості, як і суспільна свідомість.

Підґрунтя для міфотворення формує те що, історія, як наука, що розвивається за власними законами, на відміну від наук точних, не має достатньо «надійних інструментів верифікації» [6, 6], експериментально перевірити відповідність «образа минулого» оригіналові неможливо [12, 3]. І хоча історики намагаються науково інтерпретувати різні факти, явища, виявляти міфологічну складову та явні фальсифікації, проблема залишається відкритою. Таким чином, історична пам'ять, як феномен суспільної свідомості, значною мірою формується з участю історіографії, яка вже включає політичні міфи.

Історична пам'ять та політичний міф. Історична пам'ять має складний механізм функціонування, в основі якого лежить вибірковість. В цю вибірковість, крім історіографічних уявлень, історична пам'ять включає масові уявлення соціуму, які знаходять відображення у матеріальних залишках минулого, символах, стереотипах, міфах, у тому числі політичних.

Саме на стереотипах, що сформувались у масовій свідомості, значною мірою, базується процес політичного мифотворення. Всяка реальність, відзначає історик Л. Рєпіна, викривлюється, трансформується свідомістю людей «глибоко і міцно вкоріненими стереотипами, і її спотворений, однобічний або розпливчастий образ відображається в пам'яті» [4, 11]. Дослідники нагадують, що пам'ять і історія – це завжди пам'ять і історія «з якось метою», «для чогось», це і пояснює схильність соціальної пам'яті до міфологізації [4; 11, 119].

Символізм історичної пам'яті знаходить свій прояв також через політичний міф. Згідно з Р. Бартом, натуралізація концепту є основною функцією міфу. Міф прагне виглядати як щось природне, «само собою зрозуміле». Будь-яка семіологічна система є системою значущостей, значень, але споживач міфів приймає значення (символ) за систему фактів [1].

Історична пам'ять народів є невід'ємним атрибутом самоідентифікації. У цьому контексті вона також тісно переплітається з політичним міфом. Так, дослідниця Чиара Боттичи з Флоренції, автор робіт з політичної міфології, вважає, що політичний міф – це не об'єкт, а безперервний процес, «робота над загальним оповіданням», яке пов'язане з переживаннями певної соціальної групи, політичний міф завжди звертається до особливих політичних умов існування цієї соціальної групи» [17; 18].

Проблема реконструкції політичних міфів. Поряд з тенденцією створення нових міфів, що приходить на зміну політично неугоднім, недоцільним та морально застарілим, існує не менш сильна тенденція, пов'язана з рухом до адекватного пізнання світу. Існують свої правила і методи, що грають найважливішу роль в деконструкції міфів. Частково вони допомагають суспільству перевіряти на міцність ті або інші уламки історичної пам'яті [11, 120]. Намагаючись розвінчати соціальну пам'ять, відокремивши факти від міфу, на думку Л. Рєпіної, ми просто замість однієї отримуємо іншу історію, що прагне стати новим міфом.[4, 41].

Дослідники Б. Могільницький та І Николаєва ідуть далі, підкреслюючи, що чим далі людство вирушає від варварського минулого, тим більш витонченою стає міфотворчість. Міфи різного ґатунку, тоталітарні або демократичні, національні або релігійні, заполонили ЗМІ, особливо електронні, формуючи масову історичну свідомість [11, 120]. За умов політичної практики політичний міф став одним з необхідних засобів політики. Вважається, що в модерних суспільствах роль держави є очевидною у формуванні політичних міфів як складових у конструюванні «канону пам'яті». При цьому перевага, як правило, надається моделі «зверху вниз», тобто офіційній версії пам'яті, яка витісняє/пригнічує пам'яті локальних співтовариств. Однак, створення «канону пам'яті» може проходити і «знизу вверх», коли «пам'ять локальна» впливає на формування наративу пам'яті на національному рівні. У цьому контексті новітня історія Європи має масу прикладів (у тому числі в Україні), коли у процесі формування національної ідентичності одні соціальні групи нав'язують іншим політичні міфи, і в цьому випадку важливо звернути увагу на питання, як їх можливого прийняття, так і можливого відторгнення. Ефективність міфів у деяких конкретних політичних ситуаціях може сприяти стабільності та безперервності політичного процесу.

Таким чином, історична пам'ять, на відміну від історичної науки, передає не точні факти, а тільки «загальний образ», «загальну картину», яка у масовій свідомості завжди буде носити символічний та міфологічний характер. Політичній міф завжди орієнтований на історичну пам'ять, він по суті є одним з її наріжних каменів, що виконує функції регуляції суспільної поведінки та донесення уявлень про минуле. Підсумовуючи, слід зазначити, що теоретичний аналіз проблем співвідношення та взаємовпливу політичного міфу та історичної пам'яті має прикладне значення для пошуку оптимального балансу у проведенні обґрунтованої політики пам'яті, а подальші дослідження

природи історичної пам’яті можуть намітити оптимальні шляхи реконструкції історичної (політичної) міфологізації.

Список використаних джерел і літератури

1. Барт Р. Миф сегодня [Електронний ресурс / Ролан Барт.] // Избранные работы : Семиотика. Поэтика. – М. : Прогресс, 1994. – Режим доступу : http://lib.ru/CULTURE/BART/barthes.txt. – Назва з титулу екрану.
2. Гончарик А. А. Понятие мифа и его применение в исследованиях политики / А.А. Гончарик // Политическая наука : сб. науч. тр. / РАН ИНИОН / ред. Ю. С. Пивоваров. – М. : ИНИОН, 2009. – №4 : Идеи и символы в политике : Методологические проблемы и современные исследования. – С. 79-87.
3. Зубович Б.С. Мифологичность политического дискурса в современном французском информационном пространстве [Електронний ресурс] / Б.С. Зубович – Режим доступу : http://rudocs.exdat.com/docs/index-1023.html?page=23. – Назва з титулу екрану.
4. История и память. Историческая культура Европы до начала Нового времени / под ред. Л. П. Репиной. – М. : Кругь, 2006.
5. Кассирер Э. Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // Вестник Московского университета. – Сер. 7. – Философия. – 1990. – № 2. – С. 59-60.
6. Культура історичної пам’яті: європейський та український досвід / Ю.Шаповал, Л.Нагорна, О. Бойко та ін. – К., 2013. – 600 с.
7. Леви-Стросс К. Структурная антропология / Клод Леви-Стросс. – М. : Академический проспект, 2008
8. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура / А. Ф. Лосев – М. : Политиздат, 1991. – 525 с.
9. Лосев А. Ф.Диалектика мифа. [Електронний ресурс] / А. Ф. Лосев – М. : Правда, 1990 Режим доступу: http://psylib.ukrweb.net/books/losew03/. – Назва з титулу екрану.
10. Мегилл А. История и память: за и против / А. Мегилл // Философия и общество. – 2005. – 2(39). – С.132-165.
11. Могильницкий Б. Г. История, память, мифы / Борис Георгиевич Могильницкий, Ирина Юрьевна Николаева // Новая и новейшая история. – 2007. – С. 116-125.
12. Нагорна Л. Історичний процес та історична пам’ять: влада стереотипів / Ларіса Нагорна // Історичний журнал. – 2010. – №1-3. – С. 3-13.
13. Рюмкова О. Г. Политический миф: теоретические основания и современная политическая практика [Електронний ресурс] / Оксана Геннадьевна Рюмкова. – Режим доступу : http://www.dissercat.com/ content/politicheskii-mif-teoreticheskie-osnovaniya-i-sovremennaya-politicheskaya -praktika#ixzz2qS sXxvkA. – Назва з титулу екрану.
14. Сорель. Ж. Размышления о насилии / Жордж Сорель / пер.с франц. Б. Скуратов, В. Фриче, – М. : Фаланстер, 2013. – 293 с.
15. Ставицький А. В. Актуальність дослідження міфу : соціокультурний аспект / А. В. Ставицький // Гілея. – Вип. 54. – С. 248-251.
16. Сурков А. А. Миф, сила и насилие в философии Ж. Сореля [Електронний ресурс] / Александр Алексеевич Сурков – Режим доступу : http://www.runivers.ru/ philosophy/ logosphere /471679/. – Назва з титулу екрану.
17. Bottici C. A Philosophy of Political Myth [Електронний ресурс]/ Bottici Chiara. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. Режим доступу : http://assets.cambridge.org /97805218/76551/ frontmatter/ 9780521876551_frontmatter.pdf. – Назва з титулу екрану.
18. Bottici C. Imagining Europe Myth, Memory, and Identity / Bottici Chiara, Benoit Challand. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
19. Cassirer E. The Myth of the State. – New Haven–London : Yale University Press, 1946.
20. Edsman C. The Myth of the State or the State’s religious legitimation [Електронний ресурс] / Carl-Martin Edsman – Режим доступу: https://ojs.abo.fi/ index.php/scripta/article/ viewFile/688/867. – Назва з титулу екрану.
21. Flood C. Political Myth : A Theoretical Introduction / Christopher G. Flood – London : Routledge, 2001.
22. Tudor H. Political Mythology / Henry Tudor. – London : Pall Mall Press, 1972. – 157 p.

УДК 351.86:35 ***Марутян Р.Р.***

СМИСЛОВІ ВІЙНИ СУЧАСНОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

Досліджено сутність сучасного феномену смислової війни, запропановано порівняльну характеристику інформаційної та смислової воєн, здійснено аналіз застосування смислової зброї під час анексії російськими військами Криму та воєнно-політичного конфлікту на сході України.

Ключові слова:інформаційна війна, смислова війна, сенси, смислова зброя.

Марутян Р.Р. Смысловые войны: украинское измерение

Исследована сущность современного феномена смысловой войны, предложена сравнительная характеристика информационной и смысловой войн, осуществлен анализ применения смыслового оружия во время аннексии российскими войсками Крыма и военно-политического конфликта на востоке Украины.

Ключевые слова: информацийна война, смысловая война, смыслы, смысловое оружие.

Marutyan R. Semantic Wars: Ukrainian Dimension

The essence of the modern phenomenon of semantic war is analyzed, comparative characteristic for information and semantic wars is carried out, the usage of semantic weapon during the annexation of the Crimea by the Russian troops and during the military-political conflict in Eastern Ukraine is characterized.

Key words: information warfare, semantic war, meanings, semantic weapon.

Класична теорія безпеки стверджує, що сучасні війни відбуваються в трьох просторах: фізичному, інформаційному і когнітивному (віртуальному). В останньому знаходиться ідеологія, культура, релігія, тобто все те, що створює сенси буття людини.

Сучасність характеризується появою нового виду когнітивної зброї – смислової війни, яку можна вважати частиною сучасної гібридної війни, яку розв'язала проти України Російська Федерація. Смислова війна ведеться саме на віртуальному рівні, вона спрямована на зміну об'єктів цього рівня. Україна, яка протягом всіх років незалежності була об'єктом деструктивних інформаційно-психологічних впливів східного сусіду сьогодні вступила в нову еру когнітивного протистояння. Актуальність даної теми обумовлена тим, що сучасна Україна потребує наукових розробок у сфері інформаційних складових гібридних війн.

Серед дослідників феномену інформаційних та смислових війн слід виокремити фахівців з США, які ще з кінця 70-х років минулого століття почали вивчення феномену інформаційних війн. Питання стратегії та тактики ведення кібервійн та мережевих війн розроблялися у працях Т. Рона, Дж. Аркілли, Р. Шафранського, М. Лібіки, Дж. Уолдена, Л. Алмістіда та інших авторів [5; 6]. Вітчизняна історіографія даного питання представлена переважно творами Г. Почепцова, як головного дослідника сутності та змісту смислових війн, їх історії та прояву у сучасній політичній історії України. Але, незважаючи на значний інтерес до досліджень смислових війн, питанням їх наукового осмислення в аспекті розвитку теорії та практики сучасних гібридних війн приділяється недостатньо уваги.

Смислові війни – це перш за все переоцінка фактів на користь інтерпретатора. Окрім цього, характерною рисою смислових воєн є, наприклад, рєінтерпретація подій, а не просте інформування. При цьому ставиться за мету охопити не окремий сегмент населення противника, а всі можливі соціальні групи. Ще одним завданням даного типу війн є спроба викликати інтерес не до самих фактів, а до їх переосмислення. Кінцева ж мета – добитися від кожної людини, щоб вона сама відторгала інші, «неправильні» інтерпретації. Коли населення отримує таке смислове «щеплення», то воно вже само може цензурувати смислові потоки, розглядаючи той або інший факт як правду або брехню.

Смислова війна спочатку перемагає розум і тільки потім території. Сенси – це основа світогляду, вони включають безліч цільових установок з виробленою системою розуміння світу і себе в ньому. Стійке нав'язування тій або іншій інформації носіям сенсів якраз і призводить до модифікації їх сенсів, деколи позбавляючи їх життя сенсу. Сенси також це закодовані ритуали, що задають поведінку. Наприклад, відома радянська максима «Піонер – всім хлопцям приклад». Це не опис індивідуальної ситуації, а безлічі ситуацій. Тобто, інструкція, що задає варіанти поведінки. Гасла французької революції «Свобода, рівність, братерство» – це така ж інструкція до нової побудови світу.

Г. Почепцов стверджує, що смисли управляються оцінками і цінностями минулого часу, що вони не вигадані сьогодні, їх беруть готовими з арсеналів смислового зброї, все це розташовано навколо двох полюсів: Добра і Зла. «Наше» завжди буде наближене до Добра, а «чуже» – до Зла [2].

На нашу думку можна зробити спробу порівняльної характеристики цих двох видів війн.

Порівняльна таблиця інформаційної та смислової війни

Критерії	Інформаційна війна	Смислова війна
Простір ведення	інформаційне	віртуальне (когнітивне)
Об'єкт впливу	думки	світоглядні переконання, цінності
Мета	зміна інформації	Зміна відношення, інтерпретація знань
Тривалість ефекту	швидкий, моментальний	довгостроковий,
Просування ідей	напряму	у фоновому режимі
Методи ведення	інформаційні операції	проекти впливу
Масштабність впливу на аудиторію	адресна група	громадськість
Агенти	журналісти, коментатори ЗМІ	письменники, режисери, діячі культури та мистецтва, лідери думок
Канали впливу	ЗМІ	продукти масової культури, література, кінематограф
Результат	зберігає ментальні конструкти	створює нові смисли

Таким чином, смислова війна (semantic War), на відміну від інших типів війн, спрямована на віртуальний простір та впливає на пізнавальну сферу людини. У історії людства імперії минулого переважно робили ставку на захват фізичного простору, маючи на це досить часу і ресурсів. Сучасні держави в умовах збройного конфлікту більше приділяють уваги інформаційному та віртуальному просторам, які підвищують ефективність війни фізичної. Смислова війна оперує більш глибинними структурами, які ховаються за структурами поверхневими. Є різні кандидати на роль структур цього рівня. Одними з них є фрейми, які досліджує, наприклад, Дж. Лакофф. Він розглядає їх як ментальні структури, за якими відбувається наше мислення. В цілому, поняття «смислова зброя» повністю відсутня в тезаурусі української суспільної науки, виняток складають роботи вже згаданого автора – Г. Почепцова. На його думку смислова зброя розглядається як те, що «спрямовано на зміну інтерпретацій того, що відбувається в разі наявних конфліктів» [3]. На відміну від смислової, суттєвим недоліком інформаційної зброї є поверховість та тимчасовість її впливу на противника. Вона не змінює переконань людини, як це відбувається під час ведення війни смислової. Якщо інформаційна зброя виводить з ладу лише інформаційні структури або противника зі стану рівноваги, то смислова зброя (semantic weapons) спрямована на трансформацію семантичного простору. Іноді це виглядає як семантичні маніпуляції (semantic manipulation). Прикладами семантичних маніпуляцій можуть слугувати війна в Перській затоці та семантична маніпуляція словом «тероризм» [5]. Проте смислова зброя пов'язана не стільки зі смисловими маніпуляціями, скільки з супутніми значеннями (connotations), що мають семантичну природу.

Виходячи з вузького розуміння смислової зброї, інформаційна війна – це мистецтво створення «правильних інформаційних картинок» за критерієм «свій» – «чужий». Результатом інформаційної війни цього рівня є поляризація позицій сторін до відомих кричалок – мотиваторів / демотиваторів. При максимальній поляризації позицій інформаційна війна вихолощується у війну морально-психологічну. Це вже інший «жанр» боротьби. Тому питання полягає у тому, як не покинути площину інформаційної війни, а нарощувати її ефективність.

По-перше, варто пам'ятати, що смислова зброя, незважаючи на масштабність нанесення шкоди противнику, обмежена конотативною специфікою інформації. Варто пом'ятати, що конотація або супутні значення інформації не можуть бути універсальними і мають межи поширення.

По-друге, смислова зброя в умовах інформаційної війни є максимально ефективною лише у перспективі. Це визначається тим, що смислова зброя – це не тільки можливість використання потенціалу інверсійних оцінок, тому що смисли – більш широке явище. Це, як мінімум, половина інформаційного потенціалу знакових систем.

Будь-яка знакова система має дві сторони: значення і сенс. Технократичне індустріальне суспільство віддаючи перевагу практичному значенню речей, недооцінює роль смислів. Технократи зазвичай зверхньо ставляться до гуманітаріїв, але останнім часом все частіше програють їм. Смислова зброя здатна змінювати наявні цілі на потрібні або непотрібні, зменшувати або перебільшувати наявне значення речей та дій, легалізувати заборонене та табуйоване. Незважаючи на широку зону застосування смислової зброї, сила практичного ураження противника залежить від попередньо розрахованої цільової аудиторії, попередніх розвідок, які проведені соціологами і лінгвістами, маскуванню дії в часі соціальними технологами.

Одним з практичних різновидів смислової зброї слід вважати технологію «вікно Овертону». Ця технологія дає можливість «розмивати смисли», змушувати їх не існувати у вигляді цінностей, а лише мерехтіти перед противником, створювати так звану «маячну», змушувати втрачати зміст того, що відбувається навколо противника. Вихідною ланкою для застосування смисловий зброї можна вважати тезаурус понять. Тезаурусний підхід у перспективі дозволить відмовитися від застарілих об'єктно- та проблемно-орієнтованих підходів.

Окрім сенсів треба пам'ятати і про роль тих механізмів, за допомогою яких ці сенси поширюються, головним з яких є телебачення. Телебачення стало виконувати роль своєрідного цементу, який скріпляє різнорідні частини соціосистеми. Скріпляючи їх у віртуальному і інформаційному просторах, дивним чином, це скріплення має наслідок у фізичному просторі. Контроль телебачення над масами – це контроль сенсів. А контроль сенсів веде до контролю поведінки, оскільки тиражується правильна поведінка і блокується неправильна. Питання лише в тому, що і хто задає той або інший тип поведінки як правильний. Наприклад Майдан визначали як бунт мільярдерів проти мільйонерів). Щодо України були задіяні всі три рівні: віртуальний, інформаційний і фізичний. Спочатку це зробили на віртуальному рівні – наприклад, про Крим як про сакральне для росіян місце задовго до відомого виступу Президента Росії говорив навіть М. Ходорковський на своїй лекції в Київському політехнічному університеті. Потім на інформаційному рівні пішов потік повідомлень про трикратно великі російські пенсії тощо. І тільки тоді сталися дії у фізичному просторі.

Смисловою зброєю при цьому може виступати навіть російська Вікипедія, звідки, наприклад, зникло поняття Київська Русь яке замінили поняттям Давньоруської держави.

В сучасній російській дійсності жорстко фільтруються сенси що можуть бути присутніми в культурі і робиться це за допомогою законів (Концепція «Основ державної культурної політики»). Якщо телевізійні новини відображають вимоги до тактичної комунікації, то культура відноситься до галузі стратегічної комунікації. Саме з цієї причини тексти цього типу носять довготривалий характер. І в цій царині Росія переходить від інтуїтивного розуміння, що таке добре і що таке погано, до законодавчого оформлення цих сенсів. Все це має за мету посилення боротьби саме з чужими сенсами. Так у новій Військовій доктрині Російської Федерації, що була прийнята в грудні 2014 року до основних внутрішніх військових небезпек відноситься наприклад: «діяльність щодо інформаційного впливу на населення, в першу чергу на молодих громадян країни, що має на меті підрив історичних, духовних і патріотичних традицій щодо захисту Вітчизни» [1].

Аналізуючи протистояння російсько-українських військ у Криму можна констатувати, що смислова війна в Криму мала такі характеристики:

- інформаційна і віртуальна складові мали первинне значення, військова складова виходить на перший план лише в кінці, до цього вона знаходиться в тіні,
- активуються старі (архаїчні) сенси, а не вносяться нові,
- журналісти та політтехнологі стають т.з. «солдатами» цієї війни, нагородження 300 журналістів керівництвом Росії тільки підтверджують їх особливу роль в цій війні.

Технології смислової війни що були використані під час кримських подій:

- генератор чуток чи страх першого пострілу. Українські політики і військові керівники повторювали мантру: «Якщо застосуєте зброю, буде як у Грузії». У підсумку результат все одне був аналогічний подіям у Грузії. Але цей страх паралізував політичне та військове керівництво держави, яке повинно було приймати ефективні державно-управлінські рішення, але зволікало часом, що грало на руку противнику. Породження подібного страху і є метою смислової війни. Так перед воїнами

Чингісхана йшли чутки, що якщо місто не буде здано татаро-монголам добровільно, то після його захвату всіх жителі будуть поголовно знищенні.

- міф про те, що сучасна українська та російська армії це колишня єдина радянська армію, в якій служили братські народи, яких штучно роз'єднали двадцять три роки тому. Частини цих двох армій не могли стріляти один в одного навіть знаходячись під різними прапорами і різним воєнно-політичним управлінням (у своїх не стріляють).
- використання слів-ярликів, які чітко відповідали негативному спектру російської масової свідомості: фашисти, неонацисти, бандерівці, націоналісти, ультранаціоналісти.

Крим як конфлікт сенсів призвів до різноманітності позначень одних і тих же об'єктів в різних моделей світу. Можна згадати як наприклад називали людей із зброєю на вулицях Криму:

- невідомі люди з автоматами: найбільш нейтральний опис, але повністю не відповідне дійсності, оскільки люди із зброєю мають бути ідентифіковані,
- кримська самооборона: ідентифікація як місцевих, тобто підкреслює їх законний характер,
- російські солдати: ідентифікація на кінцевому етапі, коли маски були зняті,
- зелені чоловічки: іронічне позначення, що підкреслює абсурдність подачі ситуації російською стороною.

Крим був вбудований у смислову систему Росії як місце, де жили всі російські письменники: від Чехова і Волошина до Аксенова. Відповідно, «анексія» Криму з точки зору України стає «возз'єднанням» з точки зору Росії. На думку Г. Почепцова, у Криму Україна запізнилася не з організацією військової відсічі, а з протидією в області смислів: «Якби Україна свого часу зробила автономію кримськотатарською, посиливши саме цей тип смислоутворення, це стало б протидією в області зіткнення смислів» [4].

Смислова війна у Криму повинна була зняти опір місцевого населення та влади, адже смислова зброя, як правило, направлена на дестабілізацію країни-об'єкту атаки. Саме тому «зелених» і «ввічливих» людей неможливо було адекватно ідентифікувати, оскільки тоді треба діяти проти них. До того ж, вони активно вирушали в зону «своїх», стаючи то «самообороною», то «мирними мешканцями», які мирно ходили чомусь з автоматами. «Свій / чужий» є найголовнішим зіставленням, оскільки на нім ґрунтувалося у всі століття виживання людства.

Згідно Г. Почепцову, суперечка, як правило, ведеться про інтерпретацію смислу медійної картинки, яка є перед нами. Наприклад, невідомий чоловік зі зброєю отримує в результаті російське тлумачення «ввічливі люди», якщо він свій, або негативне – «фашист, неонацист», якщо він чужий». Тобто, аналіз практичного значення медійної картинки звужується до оцінки «свій» – «чужий» і залишається за межами осмислення. З цього випливає висновок, що смислова зброя – це інформаційний потенціал інтерпретації події в певному напрямку.

Для внутрішньої аудиторії Росія активно використовувала тезу про порятунок росіян та російськомовних від наступу бандерівців. Тобто це та ж експлуатація зіставлення «свій / чужий». «Рятівники» завжди виглядатимуть краще тих, хто атакує. Він завжди захищає Жертву від Лиходія й тому на його стороні завжди будуть симпатії народу.

Сенси не є нейтральними один до одного, оскільки можуть бути пов'язані з різними картинами світу або з різними інтерпретаціями ситуації, які у свою чергу асоціюються з різними картинами світу. Виникає конфлікт сенсів, який не лише не може бути вирішений мирним шляхом, але і часто переходить з віртуального або інформаційного конфлікту в конфлікт фізичного порядку. Відповідно, виникає конкуренція між двома моделями світу. Якщо Україна по відношенню до Криму вживає слово «анексія» (розмовний варіант – «захоплення»), то Росія – «возз'єднання». Обидва позначення несуть у собі дуже чіткі емоційні відсилання на минулі ситуації. Більш нейтральний, але все одно негативний для України концепт «приєднання».

Смислова зброя здійснює вплив на різні типи аудиторії: аудиторія – об'єкт (Крим і Схід України), аудиторія – об'єкт 2 (остання Україна), аудиторія, що стоїть за атакуючою стороною (Росія), союзники (наприклад, Казахстан або Білорусь), нейтральна аудиторія (решта світу).

Для позначення властей України російська сторона активно використовувала цілий набір слів, які доводили їх незаконність: нелегітимна влада, самопризначена влада і навіть хунта, за якою в наших головах є лише відсилання на грецький і чилійський перевороти. Потім вже цим прийомом скористалася і Україна, коли стала називати керівників Криму «самопроголошеними».

Події на південному сході України призвели до появи нових слів, які, на відміну від гри у «нелегітимну владу» у Києві, навпаки, завищують статус реально нелегітимних людей, що самі проголосили себе владою у Донецьку. Це такі слова як «народний мер» і «народна рада», «справедлива війна». Вони якраз створюють відчуття легітимності.

Взагалі поняття «справедливої війни» є вельми важливим для військових дій, оскільки виграються ті війни, які в очах населення виглядають справедливими. Так, коли війна в Іраку / Афганістані стала затяжною, США стали шукати шляхи щоб зробити цю війну справедливою в очах громадськості, проводячи на цю тему відповідні наукові конференції, оскільки населення може підтримати лише справедливу війну. Референдум або квазі-референдум у Криму дав для масової свідомості Росії таке обґрунтування.

Отже, невдала оборона Криму відбулася не через зраду, а завдяки ігнорування українським політичним та військовим керівництвом загрози смислової війни.

Висновок

Розвиток будь-якої країни як суверенної, демократичної, правової та економічно стабільної держави можливий тільки за умови забезпечення інформаційної безпеки всіх суб'єктів інформаційних відносин. У сучасній війні неможливо перемогти тільки кінетичними засобами та засобами пропаганди. Остаточна військова перемога можлива як перемога на смисловому рівні за результати смисловій боротьби.

За для того, щоб Україна у майбутньому, виступаючи як гравець змогла виграти інформаційну та смислову війни, в державі повинна відбутися зміна смислових пріоритетів, а саме: підтримка мистецтва, духовно-моральний цінностей, культури, освіти, розвитку ІТ-технологій. Ми маємо вести активне та жорстке інформаційне протистояння у фізичному, інформаційному та віртуальному просторах. Для перемоги необхідна сучасна інформаційна зброя та кваліфіковані фахівці соціального профілю.

Сенси не лише з'являються, але й зникають. Сьогодні Україна почала процес позбавлення сенсів радянського періоду, оскільки вони втратили достовірність. Тому наявність національної моделі розвитку, власних сенсів, є найважливішою проблемою національної безпеки. Для того, щоб запобігати новим викликами та загрозам потрібно мати потужні інформаційні ресурси для тиражування національних моделей в різних типах носіїв (ЗМІ, література, мистецтво, освіта, наука). Необхідно розвивати власний конкурентний інформаційний продукт. Масова національна культура повинна продукувати власну модель світу.

Список використаних джерел і літератури

1. Военная доктрина Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf. – Назва з титулу екрану.
2. Почепцов Г. Г. Информационная война : определения и базовые понятия. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/material/27807. – Назва з титулу екрану.
3. Почепцов Г. Г. Смислові та інформаційні війни: пошук відмінностей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita. mediasapiens.ua/material/16366. – Назва з титулу екрану.
4. Почепцов Г. Г. Смысловое оружие: в теории и в ситуации Крыма [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/material/29582. – Назва з титулу екрану.
5. Thomas P. Rona [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki /Thomas_P._Rona. – Назва з титулу екрану.
6. Semantic Manipulation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://wikis.evergreen.edu/ civicintelligence/index.php/Semantic_Manipulation. – Назва з титулу екрану.

УДК [94(438+477.83/.86)»1930]:070(477.83-25)

Гібієц М.

ПАЦИФІКАЦІЯ 1930 РОКУ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ НА МАТЕРІАЛАХ ЛЬВІВСЬКОЇ ПРЕСИ

Стаття присвячена висвітленню пацифікації Східної Галичини 1930 р. у львівських газетах. Пацифікація стала результатом ескалації польсько-українських відносин. Преса презентувала дещо відмінну від офіційної точку зору, що відображала польську та українську громадську думку.

Ключові слова: Пацифікація, Східна Галичина, львівська преса, польсько-українські стосунки.

Гибиец М. Пацификация 1930 года в Восточной Галиции по материалам львовской прессы

Статья посвящена освещению пацификации Восточной Галиции во львовских газетах. Пацификация стала результатом эскалации польсько-украинских взаимоотношений. Пресса представила несколько отличную от официальной точку зрения, которая отражала польское и украинское общественное мнение.

Ключевые слова: пацификация, Восточная Галиция, львовская пресса, польско-украинские отношения.

Gibiec M. Held in 1930 Pacification of Eastern Galicia on the Base of Lviv Newspapers Materials

This article is devoted to the Lviv newspapers coverage of the held in 1930 pacification of Eastern Galicia. The pacification was the result of escalation of the Polish-Ukrainian relations. The press presented slightly different from the official point of view, that reflected the Polish and Ukrainian public opinion.

Key words: Pacification, Eastern Galicia, lviv newspapers, Polish-Ukrainian relations.

Акція пацифікації, проведена польською владою у Східній Галичині у вересні-жовтні 1930 року, стала наслідком зростання напруженості в українсько-польських відносинах у міжвоєнний період. Проведення неефективної національної політики польською стороною та відмова від співпраці з владою із боку українців призвела до того, що розв'язати конфлікт виявилося майже не можливо. Настрої українців, що ставали дедалі радикальнішими, призвели до зростання суспільного значення націоналізму. Чергові суперечливі питання, такі, зокрема, як справа шкільництва та господарська реформа, призвели до глибокої кризи. У червні 1930 року громадську думку сколихнула звістка про майбутні переговори між польським урядом та проводом УНДО. Це активізувало українських націоналістів, що були противниками будь-яких угод з офіційною владою. Свою безкомпромісність вони проявили у так званому частковому виступі УВО, що супроводжувався підпалами, знищенням приватного та державного майна. За офіційними даними кількість таких інцидентів становить 191. Відповіддю на це стала кампанія умиротворення, що здійснювалася відповідно до особистого указу Юзефа Пілсудського та армією у трьох воєводствах: Львівському, Тернопільському та Станіславі.

Саботажі та каральні операції умиротворення прямо чи опосередковано торкнулися більшості населення Східної Галичини. На той час преса була головним комунікатором суспільства та найважливішим виразником громадської думки. Періодичні видання справляли значний вплив на погляди і настрої людей, а навіть і на хід подій.

«Газетна війна» розпочалася, коли в ніч з 29 на 30 серпня було заарештовано близько 20 осіб, пов'язаних з УВО, у яких під час обшуку було знайдено вибухові матеріали та листівки з пропагандою [1-2]. З вересня обидві газети опублікували імена затриманих та обставини їхнього арешту [5-6]. В той самий період, 30 серпня, у Львові відбулася прес-конференція, на яку вперше було запрошено українських представників. На ній був присутнім віце-міністр внутрішніх справ Броніслав Пєрацький та Генрик Сухенек-Сухецький, голова відділу національностей при Міністерстві внутрішніх справ, котрий, апелюючи до приказки «Доти глечик воду носить, доки йому вухо не урветься», повідомив, що прийшов кінець толерантному ставленню до виступів УВО, а на винуватців у нападах чекає сувора кара [1]. Обговорювалася також проблема мотивів, якими керувалися саботажники. Про це «Слово Польське» написало: «Заколотницька діяльність спровокована чиїмись замовленнями, хтось використовує для неї прислужників, що виконують цю роботу на експорт, щоб необґрунтоване зло потім представити на конгресі Національних меншин та на форумі Ліги Націй» [1].

На вищезгаданий IV Конгрес національних менших, що мав відбутися 3-5 вересня 1930 року у Гвінеї, делегатом від українців було обрано редактора «Діла» Василя Мудрого. Саме його мало на увазі «Слово Польське», натякаючи на співпрацю українських політиків з націоналістичними організаціями. На конференції розгорнулася дискусія навколо проекту утворення пан'європейського союзу, представленого прем'єр-міністром Франції Арістиде Бріаном. В. Мудрий поставився до такої ініціативи критично: «Бріян у проєкті нової організації европейських держав не бере зовсім під увагу положення й долі тих народів,які не могли виповістися про свою долю» [7]. «Діло» з гордістю представляло боротьбу свого редактора за українську справу [7].

Саботажі, що постійно розширювалися у масштабах, з часом торкнулися кожного мешканця Східної Малопольщі. У зв'язку з цим, на початку вересня почали проходити різноманітні акції

протесту, що зазвичай приймали форму вуличних демонстрацій чи віча польської сторони. Маніфестанти пропагували численні гасла, основний зміст яких зводився до обмеження національних прав українців та перевірки українських культурних осередків на причетність до антидержавної діяльності [3]. У іншому випадку, як підкреслювалося, сама громада буде змушена вершити правосуддя. Натомість, «Діло» повідомляло про випадки хуліганства, коли поляки вибивали шиби у вікнах українських інституцій, і навіть про ножове поранення портьє українського готелю «Народна Гостинниця» [11]. На практиці існувала реальна небезпека розширення таких протестів до форми самосуду. Тематично віча були пов'язані з протестами проти курсу німецького політика Г. Тревірануса, що виступав за перегляд рішення про німецькі кордони. Його наміри поляки пов'язували з українським рухом, вбачаючи у діяльності УВО вплив німецької агентури. На доказ цього було наведено факти фінансування німцями українських націоналістичних організацій [14]. Це трактувалося, як дві небезпеки, з якими влада має боротися паралельно.

Попри те, що формально акція пацифікації за участю війська та поліції розпочалася у другій половині вересня, вже від початку місяця тривали превентивні заходи за участю місцевих поліцаїв. Вони супроводжувалися арештами підозрілих осіб та численними обшуками. Зазвичай, вони проходили вранці і торкалися, передусім, так званих «свідомих селян», діти яких навчалися у львівських школах [16]. Наступним елементом «передпацифікаційних акцій» було введення громадської варти та комендантських годин [13]. Населення деяких українських сіл відмовлялося виконувати ці накази. У такому випадку на подання місцевої адміністрації у районах могли розташовувати військові загони. Так сталося у селі Куровче, де після другої відмови виконувати наказ було примусово розташовано Дев'ятий загін полку уланів о третій годині ночі [18]. Це дуже ускладнювало життя мешканців села, адже тягнуло за собою конкретні зобов'язання перед військовими. Але такі заходи, як переконувала польська преса, були єдиним дієвим способом наведення порядку в бунтівних місцевостях. За декілька днів загін було виведено під відповідальність громади [24].

Акція пацифікації набула широкого розголосу. «Слово Польське» щоденно представляло результати роботи пацифікаційних загонів, акцентуючи увагу на слушності дій влади. Численні арешти та ревізії мали підтвердити тезу про співпрацю українських організацій УВО та ОУН, а також представити основну соціальну базу саботажів – учнівську та студентську молодь. Наочним підтвердженням повинно було стати закриття українських гімназій та молодіжних організацій. Часопис «Діло» був виразником протилежної точки зору, його мета полягала у дискредитації польських властей. На своїх шпальтах газета підкреслювала незаконність акції, єдиним завданням якої було залякування українців.

Найбільш контраверсійним питанням була культурно-освітня сфера. Польська періодика пропагувала думку про те, що українські гімназії та товариства є джерелом поширення націоналізму. Ініціативи викорінення з суспільного життя «інкубатора» націоналізму на сторінках «Слова Польського» почали з'являтися вже на початку вересня. У номері від 9 вересня фігурувала стаття від назвою «Руські середні школи – інкубатори диверсантів», де видання вже прямо звинувачувало українських школярів у антидержавній діяльності. Вказувати на це мали численні арешти, у ході яких з'ясувалося, що переважна більшість затриманих були учнями гімназій. Прикладом може служити гасло: «Хай шляк трафить Ляхів, що вкрали нам Україну по Краків», що було розміщеним на вокзалі у селі Підберізцях неподалік від Львова. Під цим плакатом стояли українські молодики, що закликали перехожих кидати камені у потяги, що під'їжджали до станції [10]. Натомість на вокзалі у Винниках під Львовом на гарячому впіймали хулігана, що на місці національних символів Польщі малював «Тризуб» [10].

Серед затриманих були переважно учні львівських шкіл [10]. Втім, акція пацифікації не оминала й учителів. Так, наприклад, було арештовано трьох професорів гімназії Українського педагогічного товариства у Рогатині, яка нібито була «кузнею підривної діяльності» [16]. У ході чергової ревізії «Слово Польське» повідомляло про те, що в одного з професорів на даху було знайдено ручну гранату і три ракети, призначених, як зазначала газета, для підпалу скирт сіна [8; 26].

Однією з нез'ясованих до кінця проблем була участь польської молоді у відплатних підпалах українських інституцій та кількох магазинів, що належали євреям. У цьому контексті чітко проглядається ендецький характер таких акцій [38, 129-130]. «Слово Польське», звичайно, відкидало ці закиди, трактуючи поведінку поляків як результат української провокації. Прикладом цього є вибух, що стався в ніч з 20 на 21 вересня в українській школі ім. Князя Лева у Львові. «Діло» переконувало своїх читачів у мінуванні закладу, «Слово Польське», натомість, наполягало та тому, що причиною стали вибухові матеріали, які українці зберігали у школі [20; 22; 30]. 2 жовтня стався

наступний вибух, цього разу в українському Центросоюзі. Як і слід було очікувати, оцінки «Діла» та «Слова Польського» виявилися діаметрально протилежними. «Діло» підкреслювало загальну пропаганду польської преси, що підштовхувала у своїх статтях до реваншу: «Словом польська шовіністична преса […] очевидно забула всі ті поклики та заклики до самооборони і реваншів, які містила на своїх сторінках і не хоче вірити, щоби їх хто-небудь з польскої сторони проводив тепер у життя» [33]. Українська преса без жодних сумнівів приписувала також й інші акції, такі як підпал трибуни «Чорних» чи хуліганство на Рацлавіцькій Панорамі, «провокаторам і спекулянтам» [33]. «Діло» протиставляло беззахисний український народ польській владі, що керувала всіма силовими структурами і при цьому не цуралася провокацій як методу політичної боротьби [33].

Мабуть, найбільш суперечливою проблемою у тогочасній Галичині були скарги українців на те, що за дії окремої групи населення мала відповідати ціла громада. У цьому вони вбачали спробу винищення українства загалом. Це питання було порушеним вже на початку вересня і зберігало актуальність протягом всієї акції. Саме це було основним аргументом проти політики польського уряду на Міжнародному форумі.

На початках «Діло» просто захищалося і апелювало до недоцільності колективної відповідальності українців за саботажі. Окрім цього, газета стверджувала, що тільки в 50 % антипольських виступів можна записати на рахунок українців. Інші 50 % були результатом дій так званих «оборонців польськості на кресах». «Діло» підкреслювало, що не тільки польські, але й українські маєтки ставали жертвою нападів, тому, на думку редакції, не можна було говорити про повну вину українців. Тим самим «Діло» відхрещувалося від діяльності УВО-ОУН [19].

Українці від самого початку активно протестували проти терміну «український саботаж», трактуючи його, як несправедливість, особливо коли національний характер безладів ще не був встановлений [4]. 1 жовтня на шпальтах «Діла» з'явилася колективна заява трьох політичних партій: Українського національно-демократичного об'єднання, Української соціалістично-радикальної партії та Української соціал-демократичної партії. У трьох пунктах було висловлено позицію легального блоку українських політичних сил. Передусім, зазначалося, що українська частина суспільства не може нести колективної відповідальності за дії організації, що не підлягає жодному контролю з її боку. Протестували також проти «безправних вчинків» пацифікаційних загонів, які загрожували життю і здоров'ю мешканців [31]. Заява закінчувалася відозвою, в якій українців закликали не припиняти роботи на національне благо [31].

Від початку акції пацифікації у «Слові Польському» з'являлася інформація про співпрацю українського населення з польською владою. Польська сторона висувала цю тезу як аргумент проти закидів щодо колективної відповідальності українців. Газета писала: «Населення Польщі з радістю вітає експедиційні загоди – Русини озброюються вилами і сокирами для боротьби з саботажниками». «Слово Польське» описувало настрої невеликої групи українців, що підтримували націоналістів, так: «У тої частини руського населення, що солідаризувалася з саботажною акцією помітною є депресія і навіть паніка» [25]. Русини не тільки активно приймали участь у вічах проти саботажників, а навіть закликали до ряд українських організацій до саморозпуску [27]. Хоча правдоподібно, на практиці такі делегації аж ніяк не були проявом підтримки політики влади, а були виявом звичайного страху перед ревізіями та арештами. Про це писало і «Діло», зазначаючи, що: «куди проходять відділи цієї пацифікаційної експедиції там піднімається плач, стогін та розпучливий крик сільського населення» [28].

Одночасно із загостренням саботажних акцій, «Діло» розпочало пропаганду так званої «правової самооборони». Головні аргументи газета знаходило у статтях Конституції II Речі Посполитої про захист усіх громадян незалежно від їхньої національності. «Діло» заохочувало українців збирати усі дані поліції та військових загонів, котрі мали б допомогти потім у встановленні винних, свідків, які згодом під присягою могли б підтвердити факти правопорушень, а також зберігати усі документи, що стосувалися тілесних ушкоджень постраждалих. При цьому підкреслювалося, що обов'язок збору таких доказів лежить, передусім, на інтелігенції. «Діло» у своїй офіційній лінії вказувало на судочинство, як на єдиний ефективний спосіб боротьби з кривдниками [33]. На відповідь «Слова Польського» не довелося чекати довго. Газета писала: «Може, особи і інституції також зайнялися б складанням списків підривачів і палії для влади? Напевно, було б це їм нескладно, поліції полегшило б роботу над пошуками, а їх самих звільнило б від ревізій, що так їх дратують [32].

З польського боку також поступово почала наростати пропаганда, завданням якої була мобілізація польської частини суспільства до «виховання почуття, охорони авторитету і сили державної влади» [32]. Загалом, польська громадська думка мала стати опорою легітимізації дій

влади у Східній Галичині. У статтях увага акцентувалася не тільки на українських саботажниках, але також і на частині поляків, які, виступаючи проти курсу влади, самі ставали співучасниками антидержавних злочинів: «Ви мусите, хоч би й шкоду спричинила ваша партійна доктрина, хоч би доводилося терпіти ненависть до уряду – ви мусите піти в народні маси на нашій території з культом правлячої влади, охороняти на кожному кроці і захищати її авторитет і силу, тому що інакше ви станете у ворожих лавах, працюючих над знищенням нашої держави, над згубою нашої Вітчизни і свободи».

Звичайно, обидві газети полемізували між собою, часто вживаючи як метод «пресової війни» не тільки реальні факти та переконливі аргументи. Гротескним прикладом особистої атаки була стаття «Слова Польського» під неоднозначною назвою «Мудрий і мудрий», в якій редактора «Діла» було звинувачено в неадекватності та невідповідності прізвища до його статей [36]. «Діло» не залишилося у боргу. У численних публікаціях редакція газети протестувала проти гоніння з польського боку усього українського суспільства. Звинувачували, передусім, пресу. У статті під іронічною назвою «Слово Польське» розв'язало українські проблеми у Польщі», «Діло» кидалося у контратаку, не гребуючи при цьому доволі грубими висловлюваннями. Стаття розпочиналася з вже не раз обговорюваного раніше питання причетності «Слова Польського» до санації. Підстави для цих суджень давав той факт, що ще кількома роками раніше газета була головним виразником політичної позиції ендеції і тільки після травневого перевороту перейшла на провладні позиції. Проте досі, як писало «Діло», «Слово Польське» не відійшло від ендецької риторики, культивуючи «зоольогічну ненависть до українців», а саме видання «переладоване тепер аж до обридження всякими протиукраїнськими матеріялами». Громадськості «Слово Польське», на думку «Діла», пропонувало цілком простий спосіб розв'язання українсько-польської дилеми у Галичині: закриття усіх українських освітніх, культурних і господарських організацій, а також виключення з лексичного обігу термінів «український» та «українець». Така критика «Слова Польського» редакцією «Діла» мала певні підстави [35]. Фактично «Слово Польське» виступало основним прихильником повної ліквідації цих термінів на офіційному рівні.

Як і «Слово Польське», так і «Діло» постійно інформувала своїх читачів про перебіг акції пацифікації, вдаючись при цьому до суб'єктивних інтерпретацій. Щоправда, часописи іноді займали й цілком виважену позицію, проте це були радше винятком. Так, українська сторона конфлікту висувала численні звинувачення «Слову Польському», що стосувалися поширення ненависті до українців серед поляків. На ці закиди поляки відповідали зустрічними звинуваченнями, аргументуючи їх тим, що «Руська преса в підступний спосіб обмежилася до ролі реєстратора у випадках, коли йшлося про нищення польського майна, що мало на меті єдино лише активізацію елементів згуртованих навколо УНДО» [37]. Загалом, аналіз преси показує, що «Слово Польське» і «Діло» добре віддзеркалювали гостре суперництво між проурядовими сферами і найбільшою українською партією, УНДО.

Список використаних джерел і літератури

1. Druzgocące uderzenie w wywrotowa organizację U. O. W. // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 238. – 1 września.
2. Масові арештування у Львові // Діло. – 1930. – Ч. 193. – 2 вересня.
3. Przeciw zakusom pruskim i bandyckim prowokacjom ukraińskim // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 239. – 2 września.
4. Президія УНДО до мін. Складковського // Діло. – 1930. Ч. 193. – 2 вересня.
5. Likwidowanie UOW. i ukraińskich nacj. organizacyj // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 240. – 3 września.
6. Масові арештування у Львові і на провінції // Діло. – 1930. – Ч. 194. – 3 вересня.
7. З останньої неділі у Львові // Діло. – 1930. – Ч. 194. – 3 вересня.
8. Rewizje w Żydatyczach i w okolicy // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 244. – 7 września.
9. Młodzież polska-na wieś! // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 244. – 7 września.
10. Ruskie szkoły średnie – wylęgarniami wywrotowców // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 246. – 9 września.
11. Конгрес організованих національностей // Діло. – 1930. – Ч. 199. – 9 вересня.
12. Документ часу // Діло. – 1930. – Ч. 200. – 10 вересня.
13. Odpowiedź Treviranusowi // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 249. – 12 września.
14. Manifestacyjne wiece na prowincji // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 250. – 13 września.
15. Przyczyny środowych aresztowań // Słowo Polskie. – 1930. – nr 250. – 13 września.

16. Nici sabotaży bobreckich prowadzą do ukraińskiego gimn. w Rohatynie // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 255. – 18 września.
17. Масові ревізії по селах львівського повіту // Діло. – 1930. – Ч. 207. – 18 вересня.
18. Za sabotowanie zarządzeń władz zakwaterowano we wsi Kurowce szwadron ułanów // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 257. – 20 września.
19. Głos niepokoju w prasie ruskiej // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 259. – 22 września.
20. Ruskie gimnazjum w Tarnopolu wychowuje podpalaczy // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 259. – 22 września.
21. Proboszcz grecko-katolicki aresztowany za współudział w podpaleniu! // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 259. – 22 września.
22. Українська школа ім. князя Льва у Львові вилетіла у воздух // Діло. – 1930. – Ч. 211. – 23 вересня.
23. Krajowy komendant U. O. W. – aresztowany // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 261. – 24 września.
24. Kwaterunek ułanów po wsiach daje dobre wyniki // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 261. – 24 września.
25. Pierwsze wyniki ekspedycji 1000 posterunkowych. Czytelnie Proświty magazynami bomb i granatów // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 261. – 24 września.
26. Ruskie gimnazjum arsenałem sabotażystów. Dalsze wyniki ekspedycji 1000 posterunkowych // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 262. – 25 września.
27. Pacyfikacyjna ekspedycja policji sieje postrach wśród sabotażystów // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 263. – 26 września.
28. Українське населення криється по лісах // Діло. – 1930. – Ч. 215. – 27 вересня.
29. Ludność wsi ruskiej potępia ostro ukraińskie sabotaże // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 265. – 28 września.
30. Zamknięcie dwóch gimnazjów ruskich // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 266. – 29 września.
31. Солідарний голос політ. партій про події в краю // Діло. – 1930. – Ч. 217. – 1 жовтня.
32. Autorytet władzy państwowej // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 270. – 3 października.
33. Реванжі // Діло. – 1930. – Ч. 221. – 5 жовтня.
34. За правну самооборону // Діло. – 1930. – Ч. 221. – 5 жовтня.
35. «Слово Польске» розвязало українську проблему в Польщі // Діло. – 1930. – Ч. 232. – 18 жовтня.
36. Mudryj a mądry // Słowo Polskie. – 1930. – Nr 303. – 5 listopada.
37. ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 197, Sprawozdanie z akcji sabotażowej i kontrakcji władz w III kwartale 1930, Lwów 7 XI 1930.
38. Mazur G. Życie polityczne polskiego Lwowa 1918-1939. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2007. – C. 129-130.

УДК 94:130.2:908(477.6)»1917/1929»

Монастирський Є.Д.

НАВЯЗУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ НАСЕЛЕННЮ ДОНБАСУ РАДЯНСЬКОЮ АГІТАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОЮ СИСТЕМОЮ У 1917-1929 рр.

У статті розглядається процес утворення та нав'язування штучних радянських ідентичностей населенню Донбасу за допомогою агітаційно-пропагандистської системи під час становлення радянського ладу в Україні. В основі статті лежить розгляд реальних дореволюційних ідентичностей Донбасу та їхнього викорінення та заміни радянською владою у 1917-1929 рр., що понесло за собою утворення міфічного образу «окремішності Донбасу», заснований на виключній «пролетарскості» регіону.

Ключові слова: ідентичність, Донбас, агітація, пропаганда, деформація свідомості

Монастырский Е. Д. Навязывание идентичностей населению Донбасса советской агитационно-пропагандистской системой в 1917-1929 гг.

В статье рассматривается процесс создания и навязывания искусственных советских идентичностей населению Донбасса с помощью агитационно-пропагандистской системы в период становления советского строя в Украине. В основе статьи лежит рассмотрение реальных дореволюционных идентичностей Донбасса их искоренения и замены советской властью в 1917-

1929 гг. Что понесло за собой образование мифического образа «отдельности Донбасса», основанный на исключительной «пролетарскости» региона.

Ключевые слова: идентичность, Донбасс, агитация, пропаганда, деформация сознания

Monastyrskyi E. Imposing the Identities upon the Donbas Population by the Soviet Agitation and Propaganda System in 1917-1929

In the article the process of formation and imposing of the Soviet identity upon the population of Donbas with the help of agitation and propaganda system during the formation of the Soviet regime in Ukraine is considered. Article is based on the analysis of the real pre-revolutionary Donbas identities and their elimination and replacement by the Soviet regime in 1917-1929. As a result we can trace the formation of the mythical image of «Donbas separatism» which is based on the idea of interpreting Donbas as an exclusively «proletarian» area.

Key words: identity, Donbas, agitation, propaganda, distortion of consciousness.

З перемогою більшовиків осінню 1917 р. почався процес творення загальнодержавних, локальних та класових ідентичностей. Під штучними ідентичностями розуміються такі, що потребують постійної та потужної підтримки з боку певних владних органів. Творення ідентичностей радянської людини (homo soveticus) мало певні регіональні особливості, тому Донбас, який сприймався як пролетарський регіон опинився під посиленим впливом радянської агітаційно-пропагандистської системи, метою якої було руйнація устоїв, що склалися до жовтня 1917 р., та нав'язування нового образу життя населенню.

Процеси творення радянських ідентичностей дуже ретельно розбирає в своїй роботі М. Геллер [5], описуючи відповідні етапи та методи деформації суспільної свідомості. Г. Куромія [15] у своїй фундаментальній праці з історії Донбасу подає ретельний аналіз подій, що відбувалися до та після Жовтневого перевороту, що дає можливість оцінити наслідки політики радянської влади щодо Донбасу у сфері агітації та пропаганди, а також проаналізувати сприйняття населенням цього тиску. Праця Патрісії Яегер [16] дає чітке обґрунтування існування регіональних та глобальних ідентичностей.

Сьогодні у ЗМІ продукується міф про «ідентичність Донбасу», тим самим поширюється думка, що території Донбасу є українським Квебеком чи Ольстером, утворюючи тим самим певну суспільну думку про окремішність, або, навіть, віддаленість цього регіону від загальних цінностей або ідентичностей України. Треба визнати, що і сьогодні Україна поділена на історичні регіони, які не збігаються з адміністративним поділом жодної з областей, до того ж кожен регіон має власний набір ідентичностей. Фактично на регіональному рівні ми здебільшого говоримо про ідентичності соціальні та традиційні, які за визначенням Е. Еріксона можна обмежити солідарністю із соціальними та груповими ідеалами, стандартами, цінностями. Такий рівень самовизначення не виключає загальнонаціональних ідентичностей.

Так Донбас із часів свого відкриття та заснування, мав певний набір ідентичностей «дикого поля», які були суто соціальними. Тут важливо відзначити, що національне довгий час відігравало у східноукраїнських степах чи не останню роль у житті його населення. У період до Жовтневого перевороту ми можемо говорити про існування певних ідентичностей населення Донбасу, що базувалися на соціальній стратифікації суспільства.

Спроби нав'язування та кристалізації штучних (суто політичних) ідентичностей на Донбасі бере свій початок з першими спробами політичних партій та рухів політизувати Дике поле. На початку XX ст. тут з'являються партійні організації (здебільшого підпільні) марксистів, соціал-революціонерів та анархістів [15, 94]. Однак загальний рівень сприйняття політичних ідеологій укладається в єдиній фразі Л. Троцького: «В Донбас можна їхати тільки з (політичним) протигазом» [1, 373]. Сьогодні важко визначити рівень результативності агітаційної роботи цих організацій у середовищі робітників, які хоч і не складали більшість населенні регіону, однак були найактивнішою її частиною при відносно великій масі. Однак, деякими дослідниками визначається, що на початку 1905 р. вбачаються певні зміни у світогляді робітників Донбасу, наслідком чого стануть антиурядові та антицаратні заворушення у наступні декілька років по всій території від маленьких шахтарських містечок до повітових центрів [15, 96].

У цих подіях і кристалізується політизація робітничого руху на Донбасі. Проте, цей процес не вносив штучні ідентичності у робітничу спільноту, а був лише транслятором настроїв населення, у якому політичні партії відігравали роль каталізаторів. І тут дається в знаки той факт, що у взаємодії з робітництвом меншовики мали значно більший успіх ніж більшовики [17, 267]. Тобто, на початку

XX ст. робітники віддавали перевагу соціально-економічним перетворенням, аніж революційному вибуху, при тому, що маси населення Донбасу самі по собі були доволі жорстокими. Однак, у цей період політичні процеси торкалися лише певної групи активних та організованих робітників. Більша ж частина залишалася аполітичною та зацікавленою лише у власних соціальних та економічних потребах, за які і виходили на страйки / мітинги.

Дореволюційна робітнича спільнота Донбасу не була гомогенною, вона об'єднувала у собі найширше коло людей від козацтва та селян-батраків, до злодіїв-утікачів; від євреїв та караїмів до «чорносотенців» та членів «Союзу руського народу». І тому всі ці люди були об'єднані спільною ідентичністю та метою, яка робила їх спільнотою. Ця мета, за визначенням професора Г. Куромії була «захист свого простору свободи» [15, 102]. Таким чином, маючи власні культурні ідентичності, що відрізняли кожну з певних груп, всі вони мали також спільну соціальну ідентичність, що й визначала загальну ідентичність Донбасу.

З приходом до влади більшовиків Донбас опинився під їхнім пильним поглядом. Ця увага мала під собою не тільки реалізацію лозунгів «пролетарської держави», але й нагальну потребу поширення саме більшовицьких ідей серед робітників та шахтарів, адже загалом вони не так легко та охоче піддавались їхньому впливу [15, 109]. Причиною такої несприйнятливості можна знову ж таки знайти у соціальній ідентичності Дикого поля, що несла ідею тотальної свободи, не тільки від упереджень та правил, але й від лозунгів. Таким чином, завданням більшовиків на наступне десятиріччя стало методичне «ламання хребту» робітничого руху та впровадження штучних радянських ідентичностей для Донбасу, наслідки яких ми спостерігаємо до сьогодні.

Більшовицьке керівництво з початком революційних подій 1917 р. сподівалося вирішити «робітниче питання» на Донбасі прискореними темпами та потужною агітаційно-пропагандистською роботою з шахтарями та робітництвом. Але, як виявилося, наскоком цю проблему врегулювати не вдалося, на заваді стала непідготовленість агітаційно-пропагандистського апарату до активних дій, війна та саме населення Донбасу. Робітники були максимально далекі від ідеологій [13, 175]. Єдине, що їх насправді турбувало і було квінтесенцією їхньої дореволюційної ідентичності – це захист їхньої свободи та території, що її гарантувала.

Для більшовиків такий стан справ із тотальним браком політичних уподобань та сприйняття тих чи інших ідей робітництвом Донбасу був катастрофою, це повністю збивало їх з пантелику. Ставало зрозуміло, що це регіон потребує великої уваги та великої праці не лише через «високу концентрацію» пролетарських елементів, а й тому, що притаманне їм прагнення свободи виходило за будь-які рамки більшовицького плану.

На цьому тлі виникає гостра потреба у заміщенні місцевих ідентичностей штучними радянськими з ухилом на пролетарські. Так, зіткнення більшовиків із місцевим населенням на ідеологічному «фронті» спричинило хаос, який додався до того хаосу, що розпочався там після Лютневої революції 1917 р. [15, 119]. Девізом постлютневого Донбасу стає «свобода і насильство». Так, поряд із зростанням рівня кримінальної злочинності, з якою радянській владі доведеться боротися після остаточного встановлення влади [8], виникає політичний конфлікт, у якому більшовики, намагаючись уярмити сполох насильства та використати його у власних інтересах, стикається із супротивом населення. Тому М. Балабанов визначає події 1917 р. на Донбасі як «один суцільний безперервний конфлікт» [3, 65]. Додаючи варто зазначити, що цей «суцільний конфлікт» мав певну тяглість та перейшов у площину соціального конфлікту держави та суспільства, що продовжувався аж до 1929 р. Результатом цього конфлікту стала підміна ідентичностей та злам робітничого руху.

Громадянська війна зіграла на користь більшовикам, адже певна кількість робітників та шахтарів прийнявши сторону Нестора Махно, Червоної чи «Добровольчої» армій, або українських національних армій, загинула. Це разом із епідемією тифу [15, 123] створило сприятливі умови для «затирання» дореволюційних ідентичностей Донбасу та формування на їхньому місці нових, радянських.

«Цвинтар донецьких шахтарів та металістів» став родючим ґрунтом для радянської агітаційно-пропагандистської системи [7]. Це не означає, що шлях нав'язування нових ідентичностей був простим, більшовики будуть постійно стикатися з проявами спротиву населення Донбасу, однак процес був значно спрощений умовами, що склалися.

Після остаточного встановлення радянської влади утворення нових ідентичностей відбувалося за певною структурою та мало досить чіткі методи, які з часом ставали лише більш дієвими.

Першим та найголовнішим структурним елементом процесу нав'язування ідентичностей була інфантилізація населення Донбасу. Більшовики намагаючись встановити тотальний контроль над життям та думками населення регіону (тут вбачається вже інший структурний елемент – тоталірізація) поступово видаляли будь-яку можливість самостійного прийняття рішень. Всі дії нав'язувалися «згори», але при цьому людина цього не розуміла [5, 37]. Радянська агітація та пропаганда створювала ілюзію неможливості уникнення від держави, ілюзію того, що Орвелл назве «Старшим братом», а Замятін «Добродійником». Однак плани більшовиків у 1920-і рр. реалізувалися надто повільно. Донбас все ще був складним, аніж зразковим регіоном. Місцеві агітаційно-пропагандистські відділи працювали «на холостому ходу» [18, 3]. Не дивлячись на відносно високий відсоток письменних (56,6 % на 1922 р.), лише третина з них читала періодичні видання [15, 46]. До того ж кореспонденція у першій половині 1920-х рр. ішла з Москви до Донбасу місяці, що вимагало активних дій на місцях.

Потреба у посиленні контролю знайшла вираження у насильницьких мірах. Аура тотального контролю повинна була оточувати кожного жителя Донбасу. Ленін у 1922 р. писав: «Потрібно саме зараз провчити цю публіку так, щоб на декілька десятків років вони і думати не сміли про якийсь спротив» [4]. Документи ЧК Донецької губернії свідчать, що із запровадження нової економічної політики та відповідно певної лібералізації суспільного життя принесло збільшення кількості страйків та локаутів на шахтах та підприємствах Донбасу. Тут каральні органи ЧК заміщували агітаційно-пропагандистські, показуючи на практиці безсилість людини проти системи.

Так, вже з ІІ половини 1920-х рр. ми бачимо спад страйкової активності на Донбасі, що свідчить про занепад «духу свободи». Наприкінці 1920-х рр. можна побачити лише невелику кількість страйків та декілька локаутів на великих підприємствах Донбасу (Луганський ливарно-механічний завод) [19, 8-10]. Із спадом протестів та виступів робітників можна констатувати довершеність процесу інфантилізації населення Донбасу, яке дедалі більше не бачить сенсу у спротиві, стаючи пасивно патерналістським.

Саме цей пасивний патерналізм і став новою «ідентичністю Донбасу». Ця ідентичність ґрунтувалася на «трьох китах»: мові, вихованні та страху. І всі вони, у значній мірі, продукувалися засобами агітації та пропаганди.

Говорячи про «першого кита» – мову – варто визначити, що її основним завданням було створення та впровадження у життя певних мовних конструкцій – кодів, які несуть у собі певне емоційне навантаження. Фактично у 1920-1930-і рр. у радянських засобах масової інформації та пропаганди спостерігається створення нової «радянської мови», що основана на лозунгах, закликах та сталих фразах, які складають загально радянську ідентичність, та певні регіональні ідентичності (які здебільшого були класовими). Ця мовна система формує нову суспільну свідомість, ламаючи звичну систему цінностей жителів Донбасу, вносячи у неї поняття «робітник-партієць». У пресі такий образ сакралізується, бути робітником та партійцем – означає бути вищою людиною, прикладом [20, 3]. Наступним щаблем героїзації робітників стане Стаханівський рух, який отримає більший, ніж регіональний розмах, однак і в ньому «герої» проголошуючи певну ініціативу, лише ретранслюють її «зверху», залишаючись безликими, що зайвий раз підтверджує високий рівень інфантилізації суспільства досягнутий раніше.

Контраверсія образів «звичайний робітник – робітник-партієць» у виховних практиках, що були наступною ланкою (методом) нав'язування ідентичностей. Хоч Донбас не мав суттєвих відмінностей у вихованні дітей, але, знову ж таки, наближеність до виробничих умов (заводські, фабричні та шахтарські поселення) з одного боку сакралізували труд, а з іншого – навчали батьківській сумірності (інфантильності). З ІІ половини 1920-х рр. у періодичних виданнях Донбасу з'являються дитячі та підліткові сторінки, а згодом і окремі часописи. Таким чином поширюючись на всю родину періодична преса, а згодом радіомовлення створює щоденний ритуал споживання інформації, який Гегель порівнює з ранковою молитвою [2, 67]. Цей процес одночасно носить у собі освоєння нової мови та виховний елемент не тільки для дітей, але й для всієї родини.

Говорячи про радіомовлення, варто зазначити, що вже у 1925 р. у Луганському, Сталінському та Старобільському округах поширюється радіомовлення [9]. Дротове радіо – доступне та безальтернативне входить у родинне життя робітників Донбасу за наступні 10 років, тим самим створюючи ефект постійного спостереження владою за діями людей. Радіо при всіх проблемах функціонування та розповсюдження набуває доволі широкої програми з конкретною цільовою аудиторією (чоловіки, жінки, діти) [9]. Знову ж таки, методи виховання носять виключно агітаційно-пропагандистський характер, адже у дискурсі діти отримують такі ідеали як Павлік Морозов, або

абстрактний «Вірний Ленінець» [6, 259], та, згодом, саме діти робітників Донбасу стануть елементом руйнації традиційної родини як «замкнутої» системи, пускаючи у неї державу.

Таким чином, під виховальний вплив засобів масової інформації та пропаганди потрапляють усі. Висока писемність жителів Донбасу наприкінці 1920-х рр. (1929 р. – 84,8%) [15, 46] використовується радянською владою і, проводячи «лозунгофікацію», нав'язується та закріплюється нова радянська ідентичність робітників Донбасу, яка, як ми бачимо, максимально віддаляється від локусової ідентичності Дикого поля до 1917 р.

Останнім, але не за важливістю, методом нав'язування ідентичностей на Донбасі був страх. Як і попередні він використовувався широко по всій державі, але на Донбасі мав певні особливості, що остаточно руйнували первинні ідентичності.

Виходячи з наведеного раніше, видно, що страх не був характерною частиною життя дореволюційного робітництва Донбасу. Радянська влада вирішує це питання у декілька кроків: по-перше – закріплює робітників за підприємствами, забороняючи їм самостійний перехід; і, по-друге – створюється атмосфера тотального страху через засоби масової інформації та пропаганди. Відчуття страху створюється також у дві фази. Перша – це нав'язування страху за власне життя. Засобами масової інформації та на агітаційних заходах на підприємствах поширюється інформація про ув'язнення та страту робітників сусідніх районів за найменші провини. Потребу такого страху теоретично обґрунтував Л. Троцький: «Устрашение есть могущественное средство политики… убивая единицы, устрашаєш тысячи» [11, 57].

Друга фаза страху засновується на створенні образу «ворога»: внутрішнього («ворога народу») та зовнішнього. Пресою з ІІ половини 1920-х рр. активно продукуються образи «ворогів народу» у різних проявах (куркуль, непман, буржуй тощо), які викликали ненависть в оточуючих. [10, 93]. Таких людей боялися немов прокажених. Це вносить у життя жителів Донбасу підозру, яка не була притаманна їхній ідентичності до 1917 р. Тотальна підозра у Дикому степу існувати просто не могла.

Так, епоха свободи на Донбасі замінюється епохою великого страху, штучних цінностей та ідей, пасивного патерналізму. Нова радянська ідентичність Донбасу закріплюється «батогом та пряником», тому що, «щоб зберегти і передати систему цінностей людей б'ють, карають, саджають у в'язниці, кидають до концтаборів, засипають лестощами, підкуповують, роблять із них героїв, заохочують читати газети, ставлять до стіни і розстрілюють…» [14, 486].

Таким чином, упродовж 1917-1929 рр. відбулася первинна трансформація ідентичностей Донбасу, заснованих на свободі та насильстві у радянські ідентичності, засновані на класовій ідеології та елітарності пролетарів, а також на великому страху та байдужості. Разом з певним звеличенням робітників Донбасу радянською агітаційно-пропагандистською системою населення регіону перетворюється з активно протестного на пасивно патерналістський. Даний процес остаточно завершується наприкінці 1930-х рр., сформувавши тим самим робітничу спільноту цілого регіону, нездатну на колективний протест чи виступ без ініціативи «зверху». Отже, штучні радянські ідентичності нав'язані жителям Донбасу є повними протилежностями ідентичностей Дикого поля. І, фактично, з розпадом Радянського Союзу, Донбас не повернув собі дореволюційних ідентичностей, залившись пасивним, та таким, що вимагає тотального контролю, тобто патерналістським.

Список використаних джерел і літератури

1. XI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України, 5 – 15 червня 1930 р. Стен. Звіт. – Харків, 1930.
2. Андерсон Б. Уявлені спільноти / Б. Андерсон. – К. : Критика, 2001.
3. Балабанов М. Конфликты в Донбассе в 1917 году // Материалы по изучению истории профессионального движения на Украине. Сб. 1. Профессиональное движение в 1917 году. – Харьков, 1928. – С. 65-66.
4. Вестник русского студентческого христианского движения, Париж – Нью-Йорк, 1970 – №98
5. Геллер М. Машина и винтики. История формирования советского человека / М. Геллер. – London, 1985. – 355 с.
6. Гогохія Н. Праця, навчання та дозвілля у житті дитини в УРСР (1929–1939) / Н. Гогохія // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 20. – С. 255-268.
7. Донецкий пролетарий. – Луганск. – 1917. – 22 (9) августа.
8. Міхеєва О. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919-1929) / Оксана Міхеєва – Донецьк : Східний видавничий дім, 2004. – 248 с.

9. Монастирський Є. Д. Становлення регіонального радіомовлення на Луганщині як засобу масвого впливу на суспільну свідомість (1925-1929 рр.) / Є. Д. Монастирський // Краєзнавство. – К., 2014 – № 2.
10. Попова О. Ю. Образ внутрішнього ворога в періодичній пресі радянської України (1928-1939 рр.) : дис.. …к. і. н. : 07.00.01 / Попова Ольга Юріївна – Донецьк, 2014. – 281 с.
11. Троцкий Л. Терроризм и коммунизм / Л. Троцкий. – М. : Государственное издательство, 1926.
12. Харченко Т. Накануне Февральской революции в Донбассе / Т. Харченко // Летопись революции. – 1927. – № 4. – С. 173-180.
13. Friedgut, Theodore. Labor Violence and Regime Brutality in Tsarist Russia: The Iuzovka Cholera Riots Of 1892 / Theodore H. Friedgut // Slavic Review. – Vol. 46. – No. 2. – P. 245-265.
14. Moore Barrington Jr. Social Origins of Dictatorship and Democracy : Lord and Peasant in the Making of the Modern World / Barrington Moore Jr. – Bboston, 1967. – 581 p.
15. Kuromiya H. Freedom and Terror in the Donbass: A Ukrainian-Russian Borderland, 1870s – 1990s / Hiroaki Kuromiya. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998.
16. Yaeger, Patricia. The Geography of Identity / Patricia Yaeger. – University of Michigan Press, 1996. – 481 p.
17. Wynn, Charters. Workers, Strikes and Pogroms: The Donbass-Dnepr Bend in Late Imperial Russia, 1870-1905 / Charters Wynn. – Princeton University Press, 1992. – 316 p.
18. Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО). – ф. П – 35, оп. 1, спр. 17, арк. 65.
19. ДАЛО. – ф. П – 34, оп. 1, спр. 814, арк. 242.
20. ДАЛО. – ф. П – 4, оп. 1, спр. 98, арк. 16.

УДК: 94(430):314.113:323.15(=411.16)«1919/1933» ***Давлєтов О.Р.***

ЄВРЕЙСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА НА ФОНІ РЕАЛІЙ ВЕЙМАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ(1919-1933 РР): МІФИ ТА СТЕРЕОТИПИ В ІСТОРІЇ.

Професор Давлєтов О.Р. на фоні аналізу повсякденного життя єврейської національної меншини у добу існування Веймарської Республіки (1919-1933 рр.) здійснює не лише спробу аналізу міфів та стереотипів відносно євреїв у тогочасному німецькому суспільстві, а й шукає відповідь на питання: «Чи давали реалії Веймарської Німеччини підстави для прогнозування саме в єврейському середовищі Голокосту?». На конкретних прикладах автор демонструє, що німецькі євреї активно спостерігали, фіксували та сприймали симптоми майбутньої кризи відносин та прогнозували загрози стосовно власного економічного життя; потенційну небезпеку політичної та соціальної ізоляції.

Ключові слова: Веймарська республіка, єврейська національна меншина, міфи, стереотпи.

Давлетов А.Р. Еврейское национальное меньшинство на фоне реалий Веймарской Республики (1919-1933 гг.): мифы и стереотипии в истории

Профессор Давлетов А.Р., на фоне анализа повседневной жизни еврейского национального меньшинства, в период существования Веймарской Республики (1919-1933 гг.) осуществляет не только попытку анализа мифов и стереотипов по отношению к евреям в тогдашнем немецком обществе, но и ищет ответ на вопрос «Давали ли реалии Веймарской Германии основания для прогнозирования в еврейской среде Холокоста?». На конкретных примерах автор демонстрирует, что немецкие евреи активно наблюдали, фиксировали и воспринимали симптомы будущего кризиса, и прогнозировали угрозы относительно собственной экономической жизни, отмечали потенциально возможную опасность политической и социальной изоляции.

Ключевые слова: Веймарская республика, еврейское национальное меньшинство, мифы, стереотипы.

Davlyetov A. The Jewish National Minority on the Background of Weimar Republic Realities (1919-1933): Myths and Stereotypes in History

Professor A. Davletov provides on the background of everyday life analysis of the Jewish national minority during the era of the Weimar Republic (1919-1933) an attempt not only to analyze the stereotypes about the Jews in the German society of that time, but also to search for an answer to the question: «Whether the realities of Weimar Germany could really give occasion to predicting Holocaust precisely among the Jews?». Using the concrete examples author demonstrates that the German Jews actively watched, fixed and perceived the symptoms of the future social relations crisis and predicted the threats for their own economic life, the potential risk of the political and social exclusion.

Key words: Weimar Republic, Jewish national minority, myth, stereotypes.

Джерельна база з історії антисемітизму доби веймарського суспільства досить вагома. Найбільш інформативними та цінними джерелами є мемуарна література, свідоцтва сучасників, фото та кіноджерела, документи політичних партій тощо [1]. Не зважаючи на той факт, що з проблематики антисемітизму після завершення Першої світової війни вже існує вагома кількість наукових розвідок [2], все ж таки ми все ще можемо констатувати, що ця тема та природа власне ґенези антисемітизму все ще досліджена не достатньо у тому числі у вітчизняній історіографії. Так відомий ізраїльський історик, професор Шмуєль Єттінгер, який протягом десятиліть займався саме дослідженням феномену антисемітизму (співавтор монографії «Історія єврейського народу», автор 3 томної праці «Євреї у країнах ісламу» тощо) вважав, що сучасний антисемітизм взагалі, та загальновідома ненависть націонал-соціалістів до євреїв частково, - все це продовження традиційної багатовікової ненависті до єврейського народу. При цьому Єттінгер підкреслював, що цю ненависть неможливо пояснити будь якими реальними соціальними факторами – наприклад, економічними кризами, революційними потрясіннями, суспільними протиріччями чи соціальною нерівністю. Він писав: - «Внутрішнє відношення та сформувавшийся облік – це й було головне, а реальна дійсність – це

другорядний фактор» [3].Століттями існувавшая антисемітська парадигма, з новою силою активізувалась на теренах Німеччини, саме після завершення Великої війни у 1918 р., коли значно погіршилась соціально-економічна ситуація у суспільстві, а політична система проходила стадію переформатування через бурхливі події Листопадової революції (1918-1919 рр.).

Як відомо, після поразки Німеччини у Першій світовій війні, до тяжкого морального стану німців добавились безробіття, галопуюча інфляція, та, як наслідок версальських домовленостей 1919 року, масове зубожіння серед населення. Німецький дослідник Голо Манн писав з цього приводу, про перші роки існування Веймарської Республіки:-«Жахливий моральний занепад та дикунство під знаком поразки. Загальне зубожіння і соціальне декласування мільонів людей внаслідок інфляції – всі ці події, що повністю виходили за межі розуміння звичайної людини разом забезпечили перший міцний відгук на заклик – «Євреї - наше нещастя!». Я б навіть стверджую, що ніколи антисемітські пристрасті ні бурлили так само круто, як у 1919-1923 рр. Вони були навіть більш шаленими,ніж у 1930-1933 або в 1933 – 1945 рр.»[4]

Після народження Веймарської Республіки були ліквідовані останні перешкоди, що були на шляху до повного рівноправ'я євреїв у німецькому суспільстві. Без сумніву, що Веймарська Конституція 1919 р. (серед авторів тексту якої був і німецький єврей за походженням Гуго Пройс), принесла значний прогрес і для німців єврейського походження, тому що їхня роль у суспільному житті та можливості активної діяльності у веймарський державі значно збільшились у порівнянні з можливостями та положенням євреїв у кайзерівському рейху Гогенцоллернів. У статтях 109 та 128 Веймарської Конституції було записано, що віднині всі громадяни користуються рівними правами и мають рівні можливості допуску до будь-яких державних посад. Вперше в історії німецьких територій, євреї були порівняні у правах не лише як окремі індивіди, але і як релігійна громада з християнськими церквами існуючими у країні. Без сумніву, Веймарська Конституція 1919 р. принесла значний прогрес саме для німців єврейського походження, бо саме завдяки неї роль останніх у суспільно-політичному житті значно підвищилась у порівнянні з положенням євреїв у кайзерівську добу(1870-1918 рр.). Мешкавший за добу Веймарської Республіки американський історик Пол Гєй досить влучно назвав її «республікою аусензайтерів (зайвих)», у тому сенсі, що вони (її прихильники) знаходились якби за межами тогочасного німецького суспільства. Справжніми аусензайтерами на його думку були робітники, члени СДПН, католики, комуністи, євреї тощо. Але, саме за умов існування веймарської демократії, аусензайтери здійснили переворот, бо «почали активно та навіть пріоритетно брати участь у суспільно-політичному житті країни» [5,119-120]. Саме після та під час Листопадової революції 1918-1919 рр. німецькі громадяни єврейського походження вперше були допущені до високих державних посад, що спровокувало навіть появу у націоналістичному таборі країни тези щодо «єврейської республіки веймарського часу». Так, газета з м. Бромберг «Ostdeutsche Rundschau" підсумувала гасла антисемітів постреволюційного часу наступним чином «Євреї загальмували нашу переможну ходу та вкрали плоди наших перемог. Євреї підклали сокиру під трон кайзера та рознесли на шматки монархічну Конституцію. Євреї відкрили у Німеччині внутрішній фронт та послаблювали своїми діями фронт зовнішній. Євреї винищили наш середній прошарок, розповсюдили лихварство та чуму, стравили міста проти сіл, працівників проти держави та Вітчизни. Євреї принесли нам революцію… »[6,23].

Активна позиція окремих єврейських політиків під час революційних подій 1918-1919 рр. породила серію гучних антисемітських акцій – наприклад вбивство Рози Люксембург, Курта Ейснера, Вальтера Ратенау тощо. Саме вбивство останнього було явною пересторогою для євреїв стосовно претензій на високі державні посади у Веймарській Республіці. До речі, за 14 років існування веймарської демократії серед 387 міністрів у складі 19 урядів, було лише 5 міністрів єврейського походження.

Переважна більшість німців єврейського походження поринула за добу Веймарської Німеччини у наступні сфери суспільного життя такі. Як наука, культура, мистецтво, преса, вільні професії, торгівлю, фармакологію тощо. Активне проникнення євреїв саме у ці сфери були свого роду компенсацією за те, що німецькі євреї століттями були ізольовані від них. Не все проходило без втрат. Так російський вчений Леонід Поляков у роботі «Історія антисемітизму» наводить ряд свідоцтв цієї доби: - «У той самий час дві старі цитаделі – армія та університети – закріпляли власну антиєврейську оборону. Отак, якщо у 1919 р. році євреї позбувались військової форми, то вони продовжували піддавати осаді кафедри та будь-які інші міста в університетах Німеччини. Як згадував Макс Вебер, то були марні зусилля – «Якщо мова йшло щодо євреїв, то їм відрізу говорили – «Залиште марні надії». У 1921 р. в університеті Мюнхену та у 1922 р. в університеті Лейпцигу навіть Альберт Ейнштейн через антисемітські заходи був змушений відміняти власні лекції» [4]. Саме

діскрімінація єврейських випускників німецьких вишів призводила останніх до орієнтації на самостійну роботу або на так звані вільні професії. За веймарську добу більшість німців єврейського походження займали місце у середньому прошарку суспільства, бо були успішними бізнесменами, банкірами, торгівцями тощо, складали значний відсоток серед діячів культури, мистецтва, журналістів, освітян, медиків тощо.

Зформувавшийся ще у кайзерівську добу стереотип образу єврея, як негативної істоти у порівнянні з «благородним» німцем, отримав подальший розвиток і у Веймарській Німеччині. Так берлінський медик Юрген Симон у споминах зафіксував, що «повсюди – у суспільному житті, у літературі, у роботі будь-яких осередків – завжди єврея змальовують як виключно злобну та підлу істоту. Зрадник та злочинець – завжди єврей. Це провідна тенденція у художній літературі 10-20 останніх років» [7,61]. Для боротьби з «над концентрацією євреїв» у таборі «фьолькіше» виникали різноманітні антисемітські союз, організації та політичні партії – наприклад «Младогерманський Орден», « Німецький народний союз оборони та відсічі» та Націонал-соціалістична німецька робітнича партія (НСДАП) та інші. Саме у НСДАП антисемітизм став вагомою складовою теорії та практики повсякденної пропаганди. На початку 20-х рр.. ХХ ст. фюрер НСДАП Адольф Гітлер заявив проте, що «Масі ніколи не слід надавати двох чи більше ворогів, бо це призводить до певного розмивання бойових сил; масі потрібно чітко вказувати на ціль» [7,83]. Для членів НСДАП такою універсальною ціллю, і на політичному, і на повсякденному рівні стають євреї. Нацистські пропагандисти почали вводити у повсякденний обіг на теренах Веймарської республіки нові гасла та штампи – «жовта республіка»; «єврейська держава»; «єврейський уряд» тощо. Будь – які соціально-економічні та політичні негаразди у Німеччині віднині, завдяки НСДАП списували на політичні інтриги євреїв.

Потрібно зауважити, що саме політичний розвиток, приблизно з середини 20-х рр. ХХ ст., за винятком виборчої кампанії 1928 р., постійно приносив успіх саме націонал-соціалістам. Це несло євреям, що мешкали на теренах Веймарської Німеччини не багато майбутніх перспектив. Прицьому мова вже йшла про так звану ерозію буржуазно-ліберального табору, з яким традиційно пов’язувала себе значна частина єврейської національної громади. У якості ілюстрації вказаної ерозії можна навести долю Німецької Демократичної партії (НДП), біля витоків якої перебували відомі німецькі політики єврейського походження – Теодор Вольф, Рудольф Моссе, Вальтер Ратенау тощо. У 1930 р. внаслідок її злиття з антисемітським «Младогерманським Орденом» та подальшої трансформації у Німецьку державну партію, абсолютна більшість єврейських виборців назавжди відвернулась від неї.

У липні 1930 р. соціально-політичне видання «Німецька Республіка» надрукувала відкритий лист до німецьких євреїв, який написав мешканець Ельзасу, єврей за походженням Гастон Хейман. У цьому листі останній призивав євреїв Веймарської Республіки по-перше, прокинутись від летаргічного сну; по-друге, почати захищатись від масових проявів антисемітизму. Хейман писав: - «Що нас чекає? Наприклад у 1940 році? Якщо Ви зараз перебуваєте не в змозі протидіяти антисемітським акціям німецької молоді? …Ви будете першими жертвами? Вас будуть напряму вбивати? Що Ви будете робити, якщо жодна людина більше не прийде до ваших контор, крамниць чи медичних закладів?». Жодна відповідь на лист Хеймана з боку германо - єврейської громади не містила конкретних умов можливої поведінки, а навпаки демонструвала розгубленість та песимізм оцінок оточуючих політичних реалій заключної фази існування Веймарської Республіки [8,134].

Загальновідомо, що політичний та повсякденний антисемітизм щільно взаємопов ‘язані, що залишило за добу веймарської демократії саме на побутовому рівні чимало яскравих свідчень. Так відома суспільна діячка доби ФРН, Мішкет Ліберман, з болем у серці пригадує прояви юдофобії веймарського часу, коли її подрузі-німкені батьки останньої заборонили їм товаришувати без будь-яких пояснень. «Тому що я єврейка, Так.» - згодом написала вона сама про цю ситуацію [9,40].

Значну роль у пропаганді антисемітизму відігравала і євангелічна церква. У добу існування Веймарської Республіки саме протестанти згуртували навколо себе колишні національно-промонархічні сили і провідним гаслом евангелістської церкви цієї доби було проголошено «Церква політично нейтральна, та вона обирає все національно-німецьке!» [10,221].

Єврейська громада Німеччини поступово, крок за кроком на тлі веймарської доби, потрапляла у суспільну, а згодом і економічно-політичну ізоляцію. При цьому німці єврейського походження будь-яким чином намагались довести власне право називати Німеччину саме Вітчизною. Саме про це пише у власних спогадах відома поетеса, філософ, журналістка, мистецтвознавець єврейського походження Маргарет Зусман: - «Ми були німцями, бо іначе все було б не так жахливо, не так принизливо після 1933 р. Ми розмовляли німецькою мовою, ми мислили німецькою як рідною

мовою, мова була майже як кров. Ми не мали іншої Вітчизни, і ми кохали Німеччину як Батьківщину» [11,21].

Представники єврейської національної меншини активно фіксували та сприймали симптоми системної кризи власного положення за добу Веймарської Республіки. Вже на початку 30-х рр. XX ст. вони вже відчували певну загрозу і економічному, і суспільно-політичному власному положенню, часткову ізоляцію тощо, але одночасно ще мали надію на проживання у Німеччині як у власній Вітчизні.

Список використаних джерел і літератури

1. Либерман М. Из берлинского гетто – в новый мир. Мемуары антифашистки / М.Либерман. – М.,1979; Arthur J. Meines Vatershaus / J. Arthur. – Stuttgart, 1960; Deutschkron J. Ich trug den gelben Stern / J. Deutschkron. – München, 1997.
2. Dirk W. Antisemitische Kriminalität und Gewalt. Judenfeindschaft in der Weimarer Republik / W. Dirk. – Bonn, 1999; Maurer T. Die Entwicklung der jüdischen Minderheit in Deutschland (1780-1933) / T. Maurer. – Tübingen, 1991; Reinke A. Geschichte der Juden in Deutschland (1780-1933) / A. Reinke. – Darmstadt, 2007.
3. Цит. по : Бушанский Н. История Холокоста и современній антисемітизм //http://www.english.migdal.ru [Електронний ресурс]. – Назва з титулу екрану.
4. Цит.по: Поляков Л. История антисемитизма. Эпоха знаний // http://www.history.redclub.ru [Електронний ресурс]. – Назва з титулу екрану.
5. Биск И. Я. История повседневной жизни населения в Веймарской Республике / И. Я. Биск. – Иваново, 1990. – 312 с.
6. Dirk W. Antisemitische Kriminalität und Gewalt. Judenfeindschaft in der Weimarer Republik / W. Dirk. – Bonn,1999. – 349 s.
7. Morhman W. Antisemitismus. Ideologie und Geschichte im Kaiserreich und in der Weimarer Republik / W. Morhman. – B., 1972. – 578 s.
8. Reinke A. Geschichte der Juden in Deutschland (1780-1933) / A. Reinke. – Darmstadt, 2007. – 160 s.
9. Либерман М. Из берлинского гетто – в новый мир. Мемуари антифашистки / М. Либерман. – М., 1979. – 312 с.
10. Kossert A. Preussen Deutsche oder Polen? Die Masuren im Spannungsfeld des etnischen Nationalismus (1870-1956) / A. Kossert. – Wiesbaden, 2001. – 437 s.
11. Susman M. Erinnerungen. Fremd in der eigenen Stadt. Erinnerungen aus Hamburg / M. Susman. – Hamburg, 1989. – 437 s.

УДК 316.77(72+73)

Бессонова М.М.

СТЕРЕОТИПИ ПРО КАНАДУ У СУЧАСНОМУ МЕДІАПРОСТОРІ

У статті здійснено спробу виявити та узагальнити основні стереотипи, поширені у сучасному медіапросторі стосовно Канади та канадців. Особливу увагу приділено ставленню до Канади та канадців з боку американського суспільства.

Ключові слова: Канада, США, стереотипи, медіа.

Бессонова М.М. Стереотипы про Канаду в современном медиапространстве

В статье предпринята попытка выявить и обобщить основные стереотипы, распространенные в современном медиапространстве по отношению к Канаде и канадцам. Особое внимание уделено отношению к Канаде и канадцам со стороны американского общества.

Ключевые слова: Канада, США, стереотипы, медиа.

Bessonova M. Stereotypes about Canada in Modern Media Space

In this article an attempt is made to identify and summarize the main stereotypes prevalent in today's media environment about Canada and Canadians. Particular attention is paid to the spread in american society attitudes towards Canada and Canadians.

Key words: *Canada, USA, stereotypes, media.*

Сучасний етап розвитку світу характеризується глобалізацією світових процесів у сфері масової комунікації. Головним виміром, у якому це відбувається, є медіапростір, який трактують як особливу реальність, яка є частиною глобального простору людського буття, що генерує і організує виробництво та споживання інформації у будь-яких формах соціальної комунікації [6, 243]. Завдяки медіапростору конструюється соціальна реальність, формується громадська думка, здійснюється вплив на політичне життя.

Сьогодні медіапростір істотно впливає на формування світогляду, сприйняття навколишнього середовища, мислення не тільки окремої людини, а й великих соціальних груп. Так, образи певних народів та країн, які поширюються у сучасному інформаційному просторі, закріплюються як в індивідуальній, так і колективній свідомості у вигляді певних стереотипів, та, відповідно, відіграють важливу роль у формуванні та здійсненні міжнародних відносин на офіційному рівні та на рівні міжособистісної комунікації. Тому вивчення таких стереотипів, які поширюються у медіапросторі, є доволі актуальним дослідницьким завданням, яке має і практичну сторону.

Метою дослідження в рамках даної публікації є спроба узагальнити ті стереотипи, які сформувалися стосовно такої країни як Канада та тиражуються у сучасному медіапросторі.

Слід відзначити, що медіапростір включає такі складові як преса, радіо, кіно, телебачення і, нарешті, Інтернет. Ця класифікація далеко не повна, оскільки медіапростір є дуже широким поняттям [5, 42]. Так, деякі автори пропонують відносити до структури медіапростору весь обсяг інформації, що циркулює в інформаційних потоках, різних за обсягами, часом створення, актуальності, наповненості, швидкості протікання, а також всі засоби трансляції інформації, зокрема бібліотеки, архіви, сховища, ЗМІ, засоби усної комунікації [6, 242].

Даний огляд стереотипів про Канаду не може охопити всі існуючі на сьогодні ресурси, тож будуть виділені найбільш поширені стійкі уявленні про цю країну. В якості джерелами дослідження були використані телевізійні рекламні ролики, публікації у періодичних друкованих виданнях, Інтернет-ресурси. Слід відзначити, що сучасний Інтернет репрезентує собою джерело, в якому зберігаються та транслюються майже всі мас-медіа: власні веб-сайти та акаунти у соціальних мережах має переважна більшість друкованих видань, радіостанцій, телеканалів та інформаційних агенцій; доступними є давні та сучасні кінострічки, як художні, так і документальні; бібліотеки та дослідницькі центри також презентують свої фонди у веб-просторі.

Серед стереотипів, які сформувалися про Канаду та її мешканців можна зустріти такі, що стосуються різноманітних сторін життя суспільства: від політики до деталей повсякденного життя. Можна зустріти усталені образи Канади, пов’язані з: певною їжею та напоями, які найчастіше вживають канадці; одягом; особливостями промови; специфікою кліматичних умов; характерними рисами спілкування тощо.

Найбільш поширеними стереотипами є такі: канадці дуже полюбляють пити пиво; каву вживають переважно у канадській мережі Tim Hortons, найбільш традиційним в якій є double-double («дабл-дабл» – кава з двома ложками цукру та подвійною порцією вершків) [1]; носять в’язані шапки «toque/tuque»; зима у Канаді триває 11 місяців на рік; всі канадці знайомі один з одним; вони є дуже ввічливими та занадто патріотичними; часто вживають у розмові «е» («eh»), «дійсно?» («really?») та їх комбінацію («really, eh?»); замість «about» (у перекладі – «про») промовляють «aboot», що лунає як «чобіт»; всі канадці за своїми політичними уподобаннями є демократами та соціалістами; система охорони здоров’я повністю безкоштовна; вживання марихуани офіційно дозволено у Канаді; всі канадці володіють французькою мовою; займаються коханням у каное; канадці обожнюють Селін Діон. Цей перелік можна продовжити. Є серед стереотипів і зовсім безглузді. Наприклад, що канадці вживають тільки кленовий сироп; мешкають в іглу (куполоподібне зимове житло з льоду та снігу); живуть серед полярних ведмедів та бобрів; у Канаді мало асфальтованих доріг тощо.

Особливістю сьогодення є те, що канадці добре обізнані з цими стереотипами, часто жартують з їх приводу, та навіть використовують у маркетингових та рекламних кампаніях.

Так, один з відомих канадських брендів Molson будує свої рекламні кампанії, використовуючи теми патріотизму та іронії над стереотипами. З метою ілюстрації цього, наведемо кілька прикладів.

У 1994-1998 рр. та 2000-2005 рр. головним слоганом компанії Molson стало гасло «I Am Canadian» («Я – канадець/канадське»). У 2000 р. був випущений відеоролик, який став дуже популярним та звернув на себе не тільки увагу споживачів пива, а й рекламний світ через дуже специфічне підкреслення теми патріотизму [15, 60]. Рекламний спот «The Rant» («Пихата промова») був побудований на суцільних стереотипах, та, як стверджували критики, дуже відкрито показав

антипатію канадців до своїх південних сусідів [8]. Вдалий рекламний ролик збільшив продажі пива та сприяв піднесенню канадського патріотизму, особливо серед молоді.

У 2013-2014 р. була проведена чергова оригінальна маркетингова кампанія. На вулицях декількох європейських країн були виставлені холодильники з пивом Molson, які могли бути відкриті тільки власниками канадського паспорта. Будь який канадець, який відкрив холодильник, міг пригостити його вмістом всіх присутніх [9]. У деяких місцях біля холодильників збиралися цілі натовпи бажаючих безкоштовного пива, які очікували громадянина Канади з паспортом, що зробило канадців, які мандрували на той час Європою, дуже популярними.

Під час зимових олімпійських ігор 2014 р. рекламна кампанія Molson, який є спонсором Олімпійського комітету Канади, продовжилася не тільки розташуванням такого ж «патріотичного» холодильника у місці проведення Олімпіади, а й додатковим рекламним роликом. У ньому йшлося про двох друзів-канадців, які вирішили зробити сюрприз своєму товаришу – фанату канадського хокею, який живе в Індонезії – привезти холодильник з канадським пивом та супутник, аби той міг у джунглях вболівати за канадську збірну під час Олімпіади. Цей ролик побудований на таких поширених стереотипах про канадців, як те – що вони дуже полюбляють пиво, з усіх видів спорту віддають перевагу хокею, є великими патріотами [13].

Неординарні підходи, які використовує Molson у своїх маркетингових кампаніях, неодноразово привертали увагу не тільки потенційних споживачів, а й фахівців з рекламного світу: кожного разу поява нового рекламного шедевру обговорювалася у спеціалізованих рекламних виданнях, потрапляла на сторінки національних видань [10], дублювалася в Інтернеті. Тож, стереотипи про канадців, які так чи інакше фігурують у рекламних роликах Molson, продовжують тиражуватися у медіапросторі.

Окрім того, останнім часом, на сторінках різноманітних канадських веб-ресурсів (до яких слід віднести сайти мас-медіа, блоги, форуми, соціальні мережі тощо) вже стало своєрідною традицією публікувати матеріали, присвячені стереотипам про Канаду та канадців. Особливу активність таких публікацій можна спостерігати напередодні національного свята – Дня Канади, який щорічно святкується 1 липня.

Такі матеріали стають своєрідною веб-енциклопедією про усталені уявлення про цю країну. Назви публікацій «Топ-десять стереотипів про Канаду» [17], «Правда про те, як кохатися у каное та 7 інших кліше про Канаду» [16], «9 стереотипів про канадців, які дійсно є правдою» [2], «9 стереотипів про канадців,які ми вже втомилися чути» [3], «Міфи та правда про те, як бути канадцем» [14] тощо.

Ці публікації не тільки констатують найбільш поширені уявлення про Канаду, а й спростовують їх. Так, стереотип про те, що всі канадці обожнюють Селін Діон та Джастіна Бібера, має під собою певні підстави, бо канадці дуже пишаються своїми знаменитостями, серед яких є широковідомі Ден Айкрод, Евелін Ліллі, Рейчел МакАдамс, Ерік МакКормак, Метью Перрі, Сет Роген, Майкл Дж.Фокс тощо [4]. Стереотип, що усі канадці вміють грати у хокей та буквально народжуються «з хокейною ключкою» чи «зі взутими ковзанами», пов’язаний з тим, що ця гра дійсно дуже популярна у Канаді, а канадська збірна має найбільшу кількість чемпіонських титулів за всю історію чемпіонату світу з хокею із шайбою (1920-1914 рр.). Стереотип про вживання кави тільки у мережі Tim Hortons також не безпідставний: ця мережа закладів є найбільшою у Канаді, заснована була відомим канадським хокеїстом Тімом Хортоном у 1964 р., на 2014 р. вона нараховувала більше 4 500 закладів у самій Канаді, близько 800 у США та 38 – у районі Перської затоки [11]. Тож, майже у кожному кварталі будь-якого канадського міста можна знайти цей заклад, тому і складається враження, що канадці споживають каву тільки у Tim Hortons.

Слід відзначити, що «авторами» найбільшої кількості стереотипів про канадців є їх єдині сусіди – американці. Сусідство Канади та США в історії їх взаємовідносин мало як позитивні, так і негативні сторони. Це вплинуло і на формування певних стійких уявлень обох народів один про одного. Географічна близькість та подібність між двома суспільствами, відсутність значних відмінностей у релігії, культурі, мові не створювали видимих перепон для подальшого пожвавлення взаємодії між Канадою та США як на рівні держав, так і приватного сектору та суспільства тощо.

З одного боку, певна подібність створила умови для налагодження тісної співпраці між цими двома країнами у багатьох сферах: політичній, економічній, військовій, фінансовій, екологічній, науковій тощо. Утворення зон вільної торгівлі (у 1988 р. – між Канадою та США та у 1994 р. – між Канадою, США та Мексикою) спричинило пожвавлення співробітництва між двома сусідніми країнами та вплинуло на інтенсифікацію контактів між двома суспільствами.

З іншого боку, в умовах інформатизації сучасного світу завдяки таким засобам масової комунікації як Інтернет саме поняття «кордон» у культурному вимірі починало зникати. У контексті

канадсько-американських відносин для канадської сторони це створило небезпеку через ймовірність «злиття» та «поглинання» канадського суспільства американським, а отже і сприяло формуванню своєрідних нових «кордонів».

Офіційне спілкування між двома країнами, як правило, є політично коректним, виваженим та дипломатичним. Але за межами офіційної політики можна відстежити взаємні доволі несхвальні характеристики один одного. Це яскраво простежується у різних телешоу, газетних публікаціях, карикатурах, виступах коментаторів, відображується у кінематографі тощо.

Так, особливо відзначаються у цьому контексті представники американських консервативних груп, які частіше за представників інших політичних поглядів демонстрували зневажливе ставлення до Канади. Головним змістом їх «стереотипних поглядів» на Канаду є те – що це якась «недо-країна» [18]. В якості прикладів можна навести виступ американського політичного оглядача і консервативного коментатора каналу Fox News Такера Карлсона у програмі Wolf Blitzer Reports на каналі CNN: «Без США Канада – по суті Гондурас, тільки холодніший та менш цікавий». Інший приклад, аналогічна за своєю некоректністю заява його колеги – американської консервативної журналістки та політичного коментатора Енн Гарт Колтер у телешоу Hannity & Colmes, що транслювалося наживо на американському телеканалі Fox News, яка стверджувала, що Канаді «пощастило, що ми дозволяємо їй існувати на тому ж континенті» (дата ефіру обох передач – 30 листопада 2004 р.) [12]. Обидва виступи були продубльовані на американських та канадських веб-сторінках, та ще довгий час доповнювалися відповідними коментарями з боку канадців та американців.

Дуже часто означені негативні стереотипи щодо канадців можна побачити в американському кінематографі – коли серед іншого зустрічаються фрази: «Канада, а це що – країна?», або мешканці Канади зображені менш дотепними, розумними, кмітливими, ніж американці, поїздка до Канади викликає невдоволення у героїв, бо Канада зображується якоюсь провінцією. І таких прикладів можна навести дуже багато.

Тому, закономірною реакцією на подібне ставлення з боку американців є патріотична підтримка «канадськості» та «не-американськості» у Канаді, що певною мірою підживлює вже існуючі стереотипи. Таке «протиставлення» стало своєрідною новою національною ідеологією канадців – на заміну невдалої політики мультикультуралізму. Як показали різноманітні соціологічні дослідження з питань самоідентифікації у Канаді наприкінці XX ст., канадське суспільство є дуже фрагментованим через відсутність почуття приналежності до єдиної нації. А от підкреслювання «не-американськості» стало спільною рисою для всіх канадців, незалежно від місця проживання та мови, яку вони використовують.

Звідси – і підґрунтя для стереотипу про великий патріотизм канадців. Так, любов канадців до Tim Hortons певною мірою зумовлена тим, що ця мережа на канадському ринку є своєрідним конкурентом американській Starbucks – найбільшій міжнародній мережі кафе швидкого обслуговування. Використання на одязі, рюкзаках та валізах зображень кленового листка, який є символом Канади, також зумовлено бажанням аби за кордоном канадців не плутали з американцями. При обговоренні історії своєї країни канадці завжди підкреслюють, що Канада сформувалася як держава еволюційним шляхом, а не революційним [7] – натякаючи на США, які виникли саме шляхом революції. На стереотип про те, що всі канадці знайомі один з одним («О, ти з Канади? А ти знаєш Джона із Торонто?» [3]) є вагомий аргумент: у Канаді є дуже великі міста, так само, як і в США. Той самий Торонто міг би бути четвертим чи п’ятим за кількістю мешканців серед американських міст – після Нью-Йорку, Лос-Анджелесу, Чикаго та Х'юстону, випередивши Філадельфію, Фенікс та Сан-Антоніо [14], тож навряд чи всі мешканці Торонто знайомі один з одним.

В цілому, сучасний медіапростір містить та поширює значну кількість стереотипів про різні країни, і Канада не є виключенням. З одного боку, знання усталених образів про ту чи іншу країну надає можливість враховувати її специфіку при налагодженні спілкування між представниками різних народів. З іншого боку, зловживання стереотипами може призвести до непорозуміння, а невмілі маніпуляції ними – до конфлікту. Тому вивчення та врахування стереотипів про різні народи в умовах їх тиражування у сучасному медіапросторі стає важливою складовою міжнародної комунікації як на офіційному, так і на міжособистісному рівнях.

Список використаних джерел і літератури

1. 7 Reasons Why Canadians Love Tim Hortons So Much [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kanadianeh.com/canadians-love-tim-hortons-much/. – Назва з титулу екрану.

2. 9 Stereotypes About Canadians That Are Definitely True // The Huffington Post. – 2014. – 18 September.
3. 9 Stereotypes About Canadians We're Tired Of Hearing // The Huffington Post. – 2014. – 16 September.
4. 29 Celebrities You May Not Know Are Canadian // The Huffington Post. – 2013. – 01 July.
5. Виселко І. В. Медіапростір як соціокультурне явище: теоретичні розвідки та практичні наслідки / І. В. Виселко // Вісник НТУУ «КПІ» Філософія. Психологія. Педагогіка.– 2011. – Випуск 1. – С. 41-46.
6. Грицай С.В. Визначення поняття «медіапростір» з позицій міждисциплінарного підходу / С. В. Грицай // Вісник Харківської державної академії культури. – 2012. – Вип. 36. – С. 236-244.
7. Зустріч із Послом Канади в Україні Романом Ващуком [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://lnu.edu.ua/faculty. php?faculty= intrel&page=news&new=zustrich-iz-poslom-kanady-v-ukrajjni-romanom-vaschukom:786. – Назва з титулу екрану.
8. Молсон: История о том, как патриотизм увеличил продажи пива [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.adme.ru/kreativnyj -obzor/molson- istoriya-o-tom-kak-patriotizm- uvelichil-prodazhi -piva-20639/. – Назва з титулу екрану.
9. Beer Fridge Only Opens By Scanning Canadian Passport [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.psfk.com/2013/06/canadian-passport-beer-fridge.html. – Назва з титулу екрану.
10. Canadian Beer Fridge Is A Vending Machine We Can All Enjoy (VIDEO) [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.huffingtonpost.ca/2014/02/10/canadian-beer-fridge_n_4762696.html. – Назва з титулу екрану.
11. Company Facts [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.timhortons.com/ca/en/about/company-facts.php. – Назва з титулу екрану.
12. Coulter: Canada is «lucky we allow them to exist on the same continent»; Carlson : «Without the U.S., Canada is essentially Honduras» [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://mediamatters.org/research/200412010011. – Назва з титулу екрану.
13. Molson sent two guys and a beer fridge to Indonesia to surprise a friend. Here's how. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.fastcocreate.com/3023883/molson-sent-two-guys-and-a-beer-fridge-to-indonesia-to-surprise-a-friend-heres-how. – Назва з титулу екрану.
14. Myths and Truths About Being Canadian [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.huffingtonpost.ca/kathy-buckworth/canada-day_b_1642972.html. – Назва з титулу екрану.
15. Seiler R. M. Selling patriotism / selling beer: the case of the «I am Canadian!» Commercial [Електронний ресурс] / Seiler R. M. // American Review of Canadian Studies. – 2002. – Spring. – P. 45-66. – Назва з титулу екрану.
16. The truth about making love in a canoe – and 7 other Canadian clichés // Ottawa citizen – 2014 – 27 June.
17. Top 10 Stereotypes About Canadians [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.craveonline.com/lifestyle/articles/172559-top-10-stereotypes-about-canadians. – Назва з титулу екрану.
18. What Do Americans Know About Canada? [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://abcnews.go.com/Nightline/story?id=128706. – Назва з титулу екрану.

УДК: 741.5(430+73+410)«1989/1990» ***Коваленко Л.В.***

СТЕРЕОТИПИ ЩОДО НІМЕЦЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ В КАРИКАТУРАХ США ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ (1989-1990 рр.)

Автор досліджує символічну систему інтерпретації німецького об'єднання в американських та британських газетних карикатурах з точки зору використання стереотипів в вербальних і візуальних метафорах.

Ключові слова: карикатури, об'єднання, громадська думка.

Коваленко Л.В. Стереотипы относительно немецкого объединения в карикатурах США и Великобритании (1989-1990 гг.)

Автор исследует символическую систему интерпретации немецкого объединения в американских и британских газетных карикатурах с точки зрения использования стереотипов в вербальных и визуальных метафорах.

Ключевые слова: карикатуры, объединение, общественное мнение.

Kovalenko L. Stereotypes towards German Unification in American and British Cartoons (1989-1990)

The author examines symbolic system of interpretation of German unification in American and British newspaper cartoons from the perspective of using stereotypes in verbal and visual metaphors.

Key words: cartoons, unification, public opinion.

З моменту падіння Берлінської стіни статті, присвячені подіям в західній і східній Німеччині, неодноразово з'являлися на газетних шпальтах США та Великої Британії впродовж 1989-1990 років. Обидві країни у рамках формату «2+4» приймали активну участь у закритті «німецького питання», що ставало об'єктом уваги не лише журналістів, а й карикатуристів.

Карикатура як «особливий жанр образотворчого мистецтва (як правило, графіки), що є основною формою образотворчої сатири і має ясну ідейну соціально-критичну спрямованість» [1, 5] широко поширюється у засобах масової інформації. Карикатура, будучи одним із видів «креолізованих текстів» («текстів, фактура яких складається з двох гомогенних частин (вербальної мовної (словесної) і невербальної (що належить до інших знакових систем, аніж природна мова))» [3, 180-181]), є знаряддям впливу на глядача, на громадську думку і, таким чином, на політичну ситуацію.

Карикатурист, при наповненні візуального та вербального компоненту карикатури, найчастіше використовує метафору як стилістичний засіб. Оскільки метафора в політичній карикатурі звертається до фонових знань (знання політичних подій, візуальне знання політичних персоналій, партій, їхньої символіки), вона тим самим створює платформу, спираючись на яку карикатурист можу успішно вносити у свідомість глядача свої зміни [2, 71]. Дослідження такого специфічного історичного джерела як карикатура дозволяє пролити світло на те, як американці та британці сприймали німців в період обєднання країни в 1989-1990 роки, наявність стереотипів щодо Німеччини та німців у використаних метафорах.

Поставимо себе на місце карикатуриста, метою якого є створення твору на німецьку тематику. Які візуальні та вербальні метафори можна використати, щоб глядач одразу зрозумів, що герой – німець, або події відбуваються у Німеччині? Використання німецької мови або географічних назв у тексті карикатури може допомогти у розумінні задуму карикатуриста і мати комічний ефект, однак може й заплутати неосвіченого глядача через відсутність певних знань. Підказкою для ідентифікації зображення всесвітньо відомих політичних діячів можуть бути їхні специфічні фізіологічні риси (наприклад, родима пляма М. Горбачова), улюблені предмети (сигара У. Черчілля). Однак, проблема в ідентифікації політичного діяча у карикатурі може з'являтися в тому випадку, коли глядач не має інформації щодо нього, не може встановити зв'язок між національністю, посадою персонажа. Прикладом цього може бути дослідження, проведене директором інституту німецьких, австрійських та швейцарських студій в Ноттінгемському університеті Девіда Чайлдса. Під час опитування в 3 британських містах у 1990 р. лише незначна частина респондентів змогла ідентифікувати Г. Коля як канцлера ФРН [13, 424-425]. Використання у карикатурах кольорової гами німецького прапору, як метафори Німеччини, не завжди було можливим через чорно-білий друк більшості газет в досліджуваний час.

Беручи до уваги ці обмеження у використанні вербальних та візуальних метафор, карикатуристи з метою передачі свого задуму часто зверталися до стереотипів – скорочення в усіх проявах реальності до декількох яскравих, легко зрозумілих алюзій [9, 60]. Наведемо декілька прикладів подібних узагальнень і спрощень в карикатурах 1989-1990 років.

На мал.1. представлена карикатура, що побачила світ 7 липня 1990 р. в газеті «Лос-Анджелес Таймс». Карикатурист Патрік Оліфант зображає ідеалізовану пару (об'єднану Німеччину) у центрі натовпу, що своїм піднесеним емоційним станом контрастує з пригнічено-напруженим настроєм всіх інших персонажів, зображених на карикатурі. Художник не лише композиційно розміщує пару у

центрі малюнку, намагаючись підкреслити наскільки події об'єднання Німеччини знаходяться в центрі уваги світової спільноти, а й виділяє їхній одяг чорним кольором, що само по собі може нести негативне змістове навантаження. Занепокоєння і переляк, що читається в очах кожного сусіда Німеччини, підсилюється типовим для П. Оліфанта засобом передачі важливої інформації щодо змісту карикатури у нижньому лівому кутку зображення. Коментар «Ніхто не кричить: «Пожежа». Так» є вербальною метафорою необхідності активних дій, не мовчазного спостереження за процесом виникнення нової єдиної Німеччини.

Мал. 1. [11, B7]

Подібне занепокоєння подіями в Німеччині може бути пояснюватися тим, що карикатура побачила світ у період, коли ще не були врегульовані найважливіші болючі питання незмінності кордонів з Польщею та військово-політичного статусу Німеччини. На третій зустрічі міністрів закордонних справ, що розпочалася в Парижі 17 липня 1990 р., була досягнута домовленість, згідно з якою об'єднана Німеччина мала включати лише території ФРН, НДР та Берлін, існуючі до тих пір кордони мали залишатися незмінними згідно з міжнародним правом. Трансформація НАТО у відповідності до рішень Лондонської зустрічі голів країн-членів НАТО 5 липня 1990 р. та зустріч М. Горбачова та Г. Коля в Архизі 16 липня 1990 р. сприяли вирішенню питання і військово-політичного статусу об'єднаної Німеччини.

Розглянемо 3 карикатури, що ілюструють ідею домінування об'єднаної Німеччини над світом за допомогою різних візуальних засобів. На мал. 2. зображено об'єднану Німеччину у вигляді штучно створеного монстра Франкенштейна, зшитого великими стібками з болтами в шиї на кшталт образу актора Бориса Карлоффа з кінострічки «Наречена Франкенштейна» (1935 р.) (див. мал. 3). Образ чудовиська, що бездумно розглядає себе в дзеркалі, коментар в правому нижньому кутку «критична маса» викликають моторошне відчуття від перспективи зустрічі з подібним створінням.

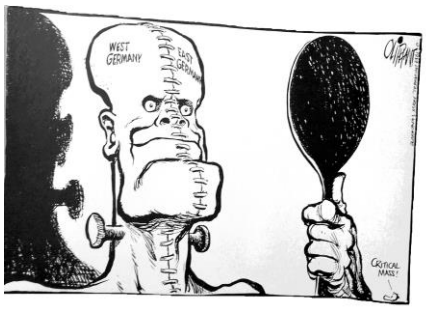

Мал. 2 [14, 48]

Мал. 3 [8]

У наступній карикатурі, застережуючи можливість світового домінування об'єднаної Німеччини, використано елемент державного герба ФРН – орла, що своїми мускулистими крилами та чіпкими ногами, народжуючись зі старого світового устрою, розколює безжально земну кулю навпіл (див. мал. 4)

Мал. 4 [19, R.15]

Цікавим з точки зору поєднання і посилення стереотипів щодо німців, є карикатура Дж. Бассет (див. мал. 5). Кремезний чоловік, що в одній руці тримає кухоль з пивом, а в другій, як іграшку на долоні, людину, промовляє: «Повірте мені, вам, європейцям, нічого боятися від об'єднаної Німеччини». Карикатурист не лише у черговий раз натякає на загрозу від Німеччини як нового політичного, економічного лідера в Європі, а й використовує візуальну метафору – кухоль з пивом – як стереотипний елемент образу німців.

Мал. 5 [4, 35]

Карикатура, представлена на малюнку 6, показує, наскільки британський карикатурист Білл Колдвелл яскраво відображає наявні стереотипи щодо німецького обєднання на Британських островах. Мапа Західної і Східної Німеччини з розвитком сюжету коміксу все більше перетворюється на фігуру крокуючого солдату. Красномовний підпис під карикатурою «Марш четвертого рейху» лише посилює зображений стереотип: у випадку утворення єдиної сильної Німеччини може виникнути новий військовий конфлікт, що призведе до нових переділів Європи за допомогою військової сили.

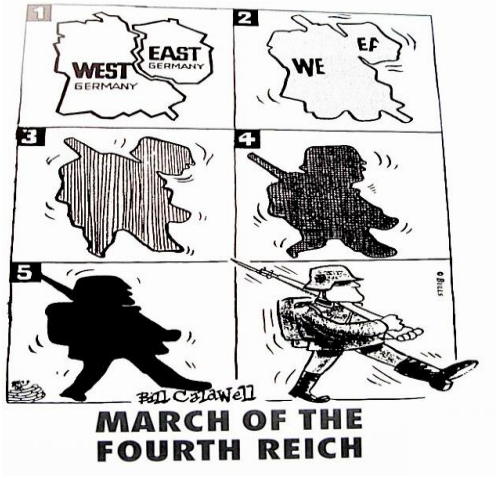

Мал. 6 [7, 35]

Віддзеркаленням цього ж стереотипу «німці-агресія-військові захоплення» може бути карикатура П. Оліфанта, надрукована у газеті «Вашингтон пост» 25 лютого 1990 р. (див. мал. 7). Змістовим центром карикатури є пара армійських чобіт кожен з яких символізує Західну і Східну Німеччину. Між чоботами ведеться розмова: «Який збіг. Я також маю це неймовірне бажання. Маршировати!». Репліка в нижньому лівому кутку карикатури написана англійською мовою, однак з типовою німецькою вимовою англійських слів: «Und uniforms. Ve need uniforms!» («І уніформи. Нам потрібні уніформи» – перекл. Л.К.).

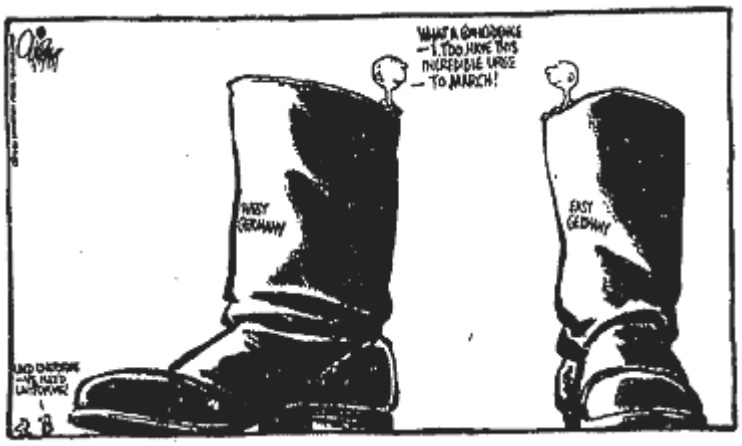

Мал. 7 [20, A26]

На малюнку 8 образ поділеної Німеччини, представлений карикатуристом С. Стентісом, у вигляді диптиху А. Гітлера. Карикатура композиційно складається з двох частин, відображаючи Західну і Східну частини Німеччини написами на уніформі політика. Використання у карикатурі націонал-соціалістичної символіки, метафори образу нацистського лідера (у переносному значенні об'єднаної Німеччини) демонструють стійкі упередження і психологічне поєднання в уяві людей Німеччини і націонал-соціалістичного режиму. Гітлер на карикатурі питає себе: «Через що всі так занепокоєні? Все, що ми хочемо, – це об'єднатися». Відповідь знайдемо у громадському опитуванні. 19-22 січня 1990 р. за ініціативою британського журналу «Економіст» у США, Великій Британії, Франції та Польщі дослідницька організація МОРІ спробувала визначити причини занепокоєння громадян чотирьох країн об'єднанням Німеччини. 53% опитаних британців і 26% американців у 1989-1990 рр. вважали, що німецьке об'єднання може призвести до відродження нацизму [18, 29].

Мал. 8 [17]

Подібні страхи і стереотипи у частини населення спровокували навіть політичний скандал у Великій Британії. 12 липня 1990 р. у журналі «Спектейтор» під заголовком «Кажучи не сказане про німців» було опубліковано інтерв'ю міністра торгівлі та промисловості Великої Британії Н. Рідлі, у якому він окреслив власне бачення європейських інтеграційних процесів та ролі об'єднаної Німеччини в новій міжнародній ситуації, порівнюючи Г. Коля з А. Гітлером у бажанні встановити домінування над Європою.

Говорячи про Європейський валютний союз, Н. Рідлі зазначав, що «це – німецький рекет, спрямований на захоплення всієї Європи. Цьому необхідно перешкодити. Тиск, який роблять німці… з французами, які поводять себе, як пуделі, по відношенню до німців, є абсолютно нестерпним» [10, 8]. На коментар редактора журналу Д. Лоусона , що канцлер Г. Коль має перевагу над А. Гітлером, оскільки, врешті решт, «не збирається нас бомбардувати», міністр відреагував досить критично. На його думку, краще було б «мати сховища та шанс боротися, аніж просто бути поглинутим економічно. Він (Г. Коль – Л.К.) скоро прийде сюди і буде говорити, що ми повинні робити в банківській сфері і якими повинні бути наші податки. Я маю на увазі, що він скоро буде намагатися захопити все» [10, 8-9].

Слід відзначити, що скандальне інтерв'ю супроводжувала карикатура Ніколаса Герленда, ілюструючі даний сюжет. Художник настільки влучно зобразив Н. Рідлі, який втікав від плакату, на якому зображений Г. Коль з вусами як у А. Гітлера, що редактор журналу «Спектейтор» навіть вирішив розмістити цю карикатуру на обкладинці номера (див. мал. 9).

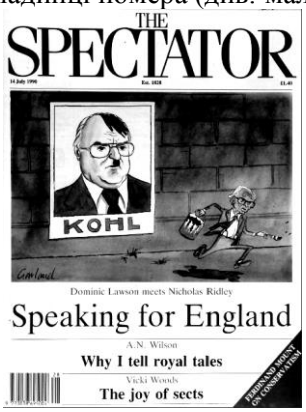

Мал. 9 [10, 1]

Заяви Н. Рідлі спровокували одразу шквал виступів за його звільнення з уряду як від колег з консервативної партії, так і від представників опозиційних партій, членів Європейського Парламенту. Не дивлячись на можливість подальшої участі у виборах восени 1990 р. і підтримки його у цьому М. Тетчер, у своїх мемуарах Н. Рідлі зазначав, що «досяг такої точки, коли вже не міг витримувати постійної особистої критики і мав піти у відставку» [15, 224]. В роботі П. Рьосген висловлюється навіть думка про можливість впливу саме карикатури Н. Герленда на відставку міністра торгівлі та промисловості Великої Британії в липні 1990 р. [7].

Говорячи про наслідки інтерв'ю Н. Рідлі, не дивлячись на офіційне вибачення політика, слід зазначити погіршення британо-німецьких відносин в декількох аспектах: посилилося враження, що Велика Британія не в захваті від тієї економічної і політичної ваги, яку здобуває об'єднана Німеччина; інтерв'ю у черговий раз викликало сумніви ву щирій зацікавленості Великої Британії поглибленням європейських інтеграційних процесів; у Німеччині, після інтерв'ю Н.Рідлі, у пресі активно почали обговорювати негативні аспекти британського життя, починаючи від футбольного хуліганства до коров'ячого сказу, що погіршило британський імідж у Німеччині [12, 7].

Історичний досвід ставав часто основою ставлення громадськості до Німеччини. Без сумніву євреї були найбільш занепокоєною групою. Священик на мал. 10, проводячи таїнство укладання шлюбу, запитує: «Той, хто знає причини, чому ці двоє (Західна і Східна Німеччина – Л.К.) не можуть бути об'єднані говоріть зараз або ніколи». Ми можемо побачити мовчазні фігури душ, одягнутих як в'язні концентраційних таборів з нашитими зірками Давида, в правій частині карикатури. Вони не можуть відповісти, однак як багато вони б могли сказати!

Мал. 10 [5, 48]

Чергову метафору об'єднаної Німеччини як шлюб між Східною та Західною німецькою економікою зображено на мал. 11. Дивлячись на цю унікальну пару – сильного, висого чоловіка (економіка ФРН) та непримітної жінки (економіка НДР), свідки церемонії висловлюють занепокоєння: «Якими ж будуть їхні діти?». З одного боку існувало занепокоєння щодо значних коштів, які ЄЕС мали витратити на подолання економічного відставання Східної Німеччини. З іншого боку, 41% британців і 26% американців вважали, що німецкька економіка зможе стати дуже сильною [18, 29].

Мал. 11 [5, 48]

Зауважимо, що не дивлячись на спільні риси в позиції офіційних кіл США та Великої Британії стосовно ключових проблем зовнішньополітичного врегулювання німецького об'єднання (щодо прав чотирьох держав, статусу Берліну, майбутнього військово-політичного статусу Німеччини, незмінності польсько-німецького кордону), загальне ставлення до перспективи об'єднання країни відрізнялося. Теплі відносини між президентом Дж. Бушем-ст. та канцлером Г. Колем, розуміння ваги об'єднаної Німеччини в Європейському співтоваристві, географічна віддаленість США від Німеччини та відсутність сталих упереджень і психологічних бар'єрів у населення країни та її керівництва щодо німецького населення заклали підвалини сприятливого ставлення Білим Домом об'єднувальних процесів в Німеччині. Дотримуючись курсу на усунення радянського впливу у країнах Східної Європи, що був сформований на противагу ідеї «єдиного європейського дому» М. Горбачова, американські офіційні кола розглядали німецьке об'єднання як прояв перемоги у «холодній війні». Маючи за мету продовжувати плідні відносини з Німеччиною в економічній сфері, США прагнули уберегтися від можливих конфліктів з єдиною Німеччиною, що могли призвести до негативних наслідків для міжнародної економіки. Триваючі британські дебати щодо європейської

валютної системи і європейського федералізму підтвердили США вибір Західної Німеччини як стабільного партнера порівняно з невизначеною Великою Британією.

В той же час, німецьке об'єднання з точки зору прем'єр-міністра Великої Британії М. Тетчер вело до появи низки потенційних негативних наслідків: виникнення в Європі нового економічно потужної держави; великі витрати з боку ЄЕС на подолання відсталості території Східної Німеччини; загроза погіршення стосунків між Великою Британією і США та втрата статусу «особливого партнера» цієї країни; закріплення Великої Британії на другорядних щаблях на міжнародній арені; можливість здобуття Німеччиною свого об'єднання ціною виходу з НАТО, що могло поставити під питання європейську безпеку. Скептичне ставлення М. Тетчер до перспективи німецького об'єднання могло сформуватися у результаті досвіду дитячих років майбутнього прем'єр-міністра, її роботи у виборчому окрузі Фінчлі, прохолодних відносини з канцлером Г. Колем і напруженості в британо-німецьких відносинах в 1989 р. Безперечне надання М. Тетчер першості «особливим відносинам» з США та скептицизм щодо Європи та інтеграційних процесів багато в чому визначили подальший розвиток відносин між Лондоном та Бонном.

Яскравим втіленням наявних критичних позицій щодо німецького об'єднання є наступна карикатура, що зображає британського прем'єр-міністра М. Тетчер з її чоловіком Денісом Тетчер (див. мал. 12). Чоловік запитує кохану чи не є вона занадто песимістичною в поглядах щодо німецького об'єднання. Карикатурист використовує символи – мішки з піском, високий паркан, ліхтар – з метою передачі прагнень британського політика не лише захистити свій будинок, а й всю країну від Німеччини.

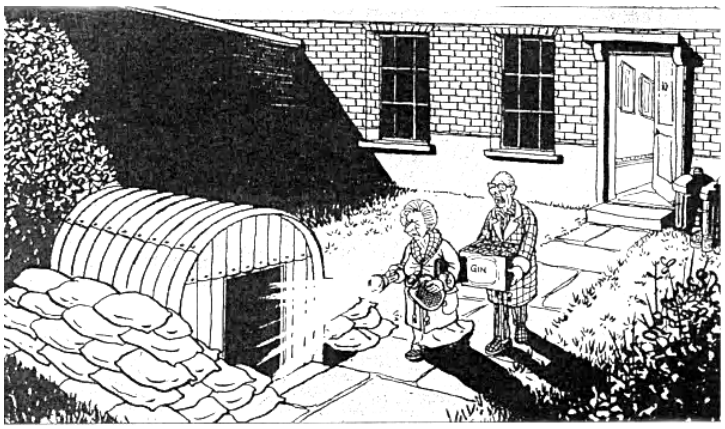

"Maggie, darling, aren't you being somewhat overpessimisstic, in view of the impending German reunification?"

Мал. 12 [6]

Отже, в наведених американських та британських карикатурах візуальні метафори щодо німецького об'єднання апелювали до теми могутності, військової сили, агресії, націонал-соціалізму. Подібні ментальні стереотипи щодо німців та перспективи об'єднання ФРН та НДР мали своє коріння в досвіді Другої світової війни і виражалися у карикатурах в основному через зображення свастики, державних символів Німеччини, військової форми, захисних споруд. Наскільки подібні карикатури відображали чи формували громадську думку США та Великої Британії щодо німецького об'єднання ще мають відповісти додаткові історичні дослідження. Однак, як зазначав карикатурист газети «Денвер пост» Дж. Сомервілль, редакційний карикатурист має «поставити себе на місце народу в чоботах свого редактора і, в той же час, інтерпретувати новини і питання дня в цікавій манері, наскільки це можливо» [16, 11]. Виходячи з цього, питання інтерпретації карикатур як історичного джерела потребує подальшого аналізу з точки зору не лише громадської думки, особистої позиції карикатуриста, а також з врахуванням поглядів редакційної колегії певного засобу масової інформації щодо міжнародній подій.

Список використаних джерел і літератури

1. Артемова Е. А. Карикатура как жанр политического дискурса : автореф. дис. … канд. филол. наук / Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2002. – 15 с.
2. Середина Е. В. Визуальная метафора в политической карикатуре / Середина Екатерина Викторовна // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. – 2012. – №3. – С. 70-73.

3. Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция // Оптимизация речевого воздействия. – М., 1990. – С. 180-181.
4. Best editorial cartoons of the year. 1990 edition / ed. by Charles Brooks. – Pelican Publishing Company, 1990. – 160 p.
5. Best Editorial cartoons of the year. 1991 edition / ed. by Charles Brooks. – Pelican Publishing Company, 1991. – 176 p.
6. Cartoon «Maggie, darling, aren't you being somewhat overpessimisstic, in view of the impending German reunification?» 1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wepsite.de/WS11,12_text11.htm. – Назва з титулу екрану.
7. Deutschlandbilder. Das vereinigte Deutschland in der Karikatur des Auslands. Hrsg.: Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland / red.: Petra Rösgen. – München, New York : Prestel, 1994. – 74 s.
8. Karloff in Bride of Frankenstein (1935) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Boris_Karloff#mediaviewer/ File:Frankenstein%27 s_monster_ (Boris_Karloff).jpg. – Назва з титулу екрану.
9. Kleinsteuber H. Stereotype, Images und Vorurteile – Die Bilder in den Köpfen der Menschen / Cf. Hans J. Kleinsteuber // Die häβlichen Deutschen? Deutschland im Spiegel der westlichen und östlichen Nachbarn / ed. Günter Trautmann. – Darmstadt, 1991. – S. 60-68.
10. Lawson D. Saying the unsayable about the Germans / Dominic Lawson // The Spectator. – 1990, 14 July. – P. 8-10.
11. Los Angeles Times. – 1990, July 7.
12. Marsh D. 'Bluder' brings a simmering mistrust back to the boil / D. Marsh // Financial Times. – 1990, July 13. – P. 7.
13. Moyle L. Once a German – always a German! Germans and Germany in contemporary British press cartoons / Lachlan R. Moyle // Beyond Pug's Tour. National and Ethnic Stereotyping in Thheory and Literary Practice/ ed. by C.C. Barfoot. – Amsterdam-Atlanta,GA, 1997. – P. 423-444.
14. Oliphant P. The new World Order in drawing and sculpture, 1983-1993 / Oliphant Pat. – Kansas City : Andrews and McMeel, 1994. – 94 p.
15. Ridley N. My Style of Government : Thatcher Years / Nicholas Ridley. – L. : Hutchinson, 1991. – 275 p.
16. Spencer D. Editorial Cartooning / Dick Spencer III. – Ames, Iowa : The Iowa State College Press, 1949. – 110 p.
17. Stantis S. So, vat's everyone vorried about? 1990 [Електронний ресурс] // Billy cartoon library&museum. – Режим доступу: http://osu.pastperfect-online.com/3757 3cgi/mweb.exe? request =record&id= 36B0C947 -3208-4291-BB1A-133231691046&type=101. – Назва з титулу екрану.
18. They like it and they fear it // the Economist. – 1990, 27 January. – P. 29.
19. Wall Street Journal. – 1990, July 9.
20. Washington Post. – 1990, February 25.

УДК 911.375:314:330.59 (477) ***Покляцький С.А.***

СУБ'ЄКТИВНА ОЦІНКА УМОВ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ВЕЛИКИХ МІСТ УКРАЇНИ: МЕНТАЛЬНІ КОРДОНИ

У статті піднято питання умов життя населення у великих містах України. Розроблено індекс суб'єктивної оцінки умов життя. Проаналізовано чотири складові умов життя (соціальну, економічну, екологічну та соціокультурну) на основі проведеного анкетного опитування. Розраховано інтегральний індекс суб'єктивної оцінки умов життя населення великих міст України з врахуваннях вагових коефіцієнтів до кожної складової.

Ключові слова: життєві категорії, умови життя, велике місто, суб'єктивна оцінка.

Покляцкий С.А. Субъективная оценка условий жизни населения больших городов Украины (на основе анкетного опроса)

В статье поднят вопрос условий жизни населения в больших городах Украины. Разработан индекс субъективной оценки условий жизни. Проанализировано четыре составляющих условий

жизни (социальную, экономическую, экологическую и социокультурную) на основе проведенного анкетного опроса. Рассчитано интегральный индекс субъективной оценки условий жизни населения крупных городов Украины с учетом весовых коэффициентов к каждой составляющей.

Ключевые слова: жизненные категории, условия жизни, большой город, субъективная оценка.

Pokliatskyi S. The Subjective Assessment of the Living Conditions in the Big Ukrainian Cities (on the Basis of the Opinion Poll)

The article touches upon the issue of the Ukrainian big cities population living conditions. The index of the subjective assessment of living conditions is developed. Four main components of living conditions (social, economic, environmental and socio-cultural) are analyzed on the basis of the results of the opinion poll. The integral index of the subjective assessment of the living conditions of the Ukrainian big cities population, taking into account the weighting factors for each component is calculated.

Key words: life category, the conditions of life, big city, subjective assessment.

У науці дедалі більш інтенсивними стають дослідження категорій, що характеризують не просто розміщення, а й життя населення. Дослідження даних «життєвих» категорій потребує широкого обговорення і осмислення, як з позиції самого суспільства, так і з позиції науковців. А враховуючи той факт, що ми проживаємо у столітті надмірної урбанізації, то і акценти зміщуються у сторону великих міст. Все частіше наштовхуєшся на думку, що приховане кредо людини – це шлях від «умов до якості» життя. Відповідно, у даній статті йтиметься мова про чи не найважливішу для сучасної людини життєву категорію – умови життя населення [1-3].

У рамках загального дисертаційного дослідження «Умови життя населення великих міст України», категорія умови життя нами досліджувалася як з об'єктивної так і з суб'єктивної сторони. Певні матеріали дослідження об'єктивної сторони вже представлені у вигляді статей [4-5], метою ж даної статті є висвітлення суб'єктивної оцінки. Водночас, мета статті вбачається у виявлені диспропорцій умов життя та можливих ментальних кордонів. Об'єктом дослідження при цьому виступають великі міста України (понад 100 тисяч чоловік), а предметом умови життя населення.

Актуальність аналізу умов життя населення великих міст не викликає жодних сумнівів. По-перше, «велике переселення народів» із села до обласного центру, а звідти до регіонального центру чи столиці, спричинене, у першу чергу, пошуком кращих умов життя. По-друге, наразі більша частина жителів України (рівень урбанізації майже 69 % на 01.01.2014 р.) проживає у великих містах (18 106 тис. чол. на 01.01.2010 р.), які водночас з позиції механічного руху населення виступають у ролі «точок неповернення». По-третє, дослідження подібного характеру важливе і з позиції загальної картини життя країни, оскільки дає можливість побачити регіональні відміни в умовах життя, що, у свою чергу, якраз і відображається на сучасній політико-економічній ситуації в країні.

Матеріали та методи. Дослідження суб'єктивної сторони передбачало собою розробку анкет і проведення анкетування. Наша анкета була сформована таким чином, що перше питання («У яких серед представлених категорій поселень України Ви хотіли б жити?») окреслювало тему дослідження і мало на меті зацікавити респондентів. Друге питання містило прихований сенс («Який із факторів для Вас є визначальним при виборі міста для проживання в Україні?»), оскільки завдяки ньому ми отримали вагові коефіцієнти значимості кожної з чотирьох складових оцінки (економічної, екологічної, соціальної та соціокультурної), визначених самими респондентами. Третє питання, передбачало розташування міст від першого до останнього за сприятливістю певних складових умов життя і умовами життя в цілому (задля прихованої перевірки).

У якості респондентів нами були обрані студенти старших курсів географічних факультетів вищих навчальних закладів України (Київський національний університет ім. Т.Шевченка, Київський національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського). Студенти географічних факультетів були обрані з позицій того, що вони є молодою, активною, обізнаною і перспективною частиною суспільства нашої країни. А представництво даних ВНЗ у певній мірі відображає думку сходу, заходу, півдня, півночі і центру, як таких. Поширення анкет відбувалося на основі творчих зв'язків із колегами, які працюють на географічних факультетах п'яти українських ВНЗ.

Всього у результаті опитування було отримано 400 анкет, у середньому від 70 до 90 анкет з кожного ВНЗ. З них, після перевірки на повноту і правильність заповнення, залишилося 375 анкет, що у середньому складає 94 % від вибірки. Враховуючи думку всесвітньо відомого дослідника громадської думки Дж. Геллапа і дослідження його авторитетного інституту, що проводять

опитування у США протягом багатьох десятиліть, помилка у 6% при виборці у 400 чол. є допустимою. Водночас, за даними соціологів, для даного дослідження репрезентативні результати можна отримати при вибірці у 300 осіб [6]. Тому, вважаємо наше анкетування цілком правомірним і достатньо репрезентативним.

Для підрахунку анкетного дослідження використовувався метод стандартизації показників. Методика опрацювання анкет проста, і базується на знаходженні середнього місця (позиції), наданого тому чи іншому великому місту України, респондентами по кожній з чотирьох підсистем, умов життя населення і за умовами життя в цілому. Для цього всі оцінки зводяться в одну шляхом розрахунку середнього арифметичного, окремо для представників кожного ВНЗ, окремо для жіночої і чоловічої частини респондентів, окремо для мешканців великих міст і проживаючих в інших категоріях поселень, а також по вибірці загалом. Формула для розрахунку відповідна:

$$\overline{R}_i = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^{m} R_{ij} \qquad (1),$$

де: R_{ij} – ранг і-того великого міста за даними j-тої анкети;

m – кількість опрацьованих анкет.

Фактично, цей середній ранг являє собою «ранговий» індекс ($I_{n\ суб}$), що характеризує позицію того чи іншого міста серед решти за оцінкою респондентів. Після формуються референтні (крайні) значення складової, варіація між якими є основою для поділу значень на п’ять груп з високими, вище середніх, середніми, нижче середніх і низькими значеннями. У подальшому ці індекси слугують другою складовою при розрахунку інтегрального індексу з врахуванням вагових коефіцієнтів. У результаті суб’єктивний індекс сприятливості умов життя населення було розраховано за наступною формулою (2):

$$I\ суб = I\ екон + Iсоц + Iекол + Iкульт \qquad (2),$$

$I_{суб}$ – суб’єктивний індекс сприятливості умов життя населення великих міст;

$I_{екон}$ – індекс сприятливості економічної ситуації;

$I_{соц}$ – індекс розвитку соціальної сфери;

$I_{екол}$ – індекс сприятливості екологічної ситуації;

$I_{культ}$ – індекс соціокультурної сприятливості.

Дослідження ґрунтувалося на аналізі трьох питань. Перше питання анкети «У яких серед представлених категорій поселень України Ви хотіли б жити?», було спрямоване на встановлення переваг на користь вибору респондентами бажаного місця для їх проживання між різними категоріями поселень. Наші очікування щодо пріоритетності великих міст як місць проживання підтвердилися, і понад 50% респондентів надали перевагу великому місту (мал. 1). Проте, слід зауважити, що у розрізі думок представників різних ВНЗ були суттєві відміни.

Мал. 1. Розподіл відповідей респондентів на перше питання анкети

Зокрема, студенти ЧНУ ім. Юрія Федьковича виявилися єдиними, які великі міста поставили аж на четверту із п’яти запропонованих позицій, надаючи перевагу при цьому середнім

містам. Це, на нашу думку, можна пояснити декількома моментами: системою розселення Західної України у цілому, де, за виключенням Кам'янця-Подільського, великими містами є тільки обласні центри, і значна частина студентів були представниками менших за людністю груп поселень; зовсім іншим сприйняттям сіл, селищ міського типу та малих міст, які, на відміну у центральній та особливо Східній Україні у думках респондентів оцінюються як сприятливіші в екологічному плані, заможніші (як в прямому, так і в переносному сенсі), багато з них є туристично перспективними, що у свою чергу, не так виштовхує населення до великих міст або є факторами їх повернення.

Загалом, бажання студентів жити у великих містах є у два рази більшим за бажання обрати місцем проживання середнє місто, і майже у п'ять разів вищим за бажання жити у малих містах. Село і селище міського типу у даному випадку знаходяться на останніх позиціях, причому село у загальному рейтингу є навіть привабливішим для студентів. Це, у свою чергу, можна пояснити не тільки думкою студентів ЧНУ ім. Юрія Федьковича, які здорово «підняли» значимість села, обираючи його місцем бажаного проживання, але й тим, що для певної частини населення екологічний чинник важливий і вони надають перевагу саме сільським умовам і способу життя.

Якщо розглядати дане питання у гендерному розрізі, то вагомих розбіжностей у загальній картині немає. Представники обох статей в основному (більше 50%) обрали для проживання саме категорію великих міст. Виключенням тут було те, що лише в одному із п'яти ВНЗ, а саме в ХНУ ім. В.Н. Каразіна, бажання студенток проживати у великому місті виявилося у масі сильнішим за представників чоловічої статі. Відразу 75% представниць прекрасної половини відзначили роль великого міста в їхньому житті як визначальну. Цікаво також і те, що чоловіки ЧНУ ім. Юрія Федьковича на перші позиції поставили село, при цьому у КНУ ім. Тараса Шевченка і ТНУ ім. В.І. Вернадського не зайшлося жодного лицаря, який хотів би жити в селі чи хоча б у селищі міського типу.

Проаналізувавши анкети, ми мали змогу також виділити думку студентів, місцем постійного проживання яких є велике місто, і думку тих студентів, які постійно мешкають в інших видах поселень. Дуже цікавим виявилося те, що не всі 100% мешканців великих міст прагнуть у них залишитися. Загалом, лише 66% вбачають для себе перспективи у проживанні там. При цьому найбільше (75%) студентів КНУ ім. Тараса Шевченка і ХНУ ім. В.Н. Каразіна, що проживають у великих містах, бажають в них і залишитися. Ті ж респонденти, які представляють інші поселення, загалом теж роблять вибір на користь великих міст (40%). Такої ж думки дотримуються студенти майже всіх ВНЗ. Виключенням є лише студенти західного ЧНУ ім. Юрія Федьковича, які надали перевагу середнім містам.

Друге питання анкети було більш принциповим для дослідження, оскільки завдяки йому вдалося отримати не просто перцепційну оцінку значимості факторів екологічного, економічного, соціального і культурного плану, якими керуються респонденти при обранні того чи іншого міського поселення для власного проживання, а й взяти їх в якості вагових коефіцієнтів для розрахунку інтегрального індексу сприятливості умов життя населення у великих містах. Питання звучало так: «Який із факторів для Вас є визначальним при виборі міста для проживання в Україні?». Відповіді на це питання чітко демонструють думку студентів щодо дефіцитів і переваг розвитку окремих українських міст, вказують на мотивацію їх поведінки при можливому виборі міста для проживання, що є дуже важливим з урахуванням сьогоднішніх масштабів трудової міграції і формування ринку праці.

Загалом, визначальним при виборі того чи іншого міста для проживання для більшості став економічний фактор (мал.2), що було очікуваним і стосувалося думки студентів усіх без виключення ВНЗ.

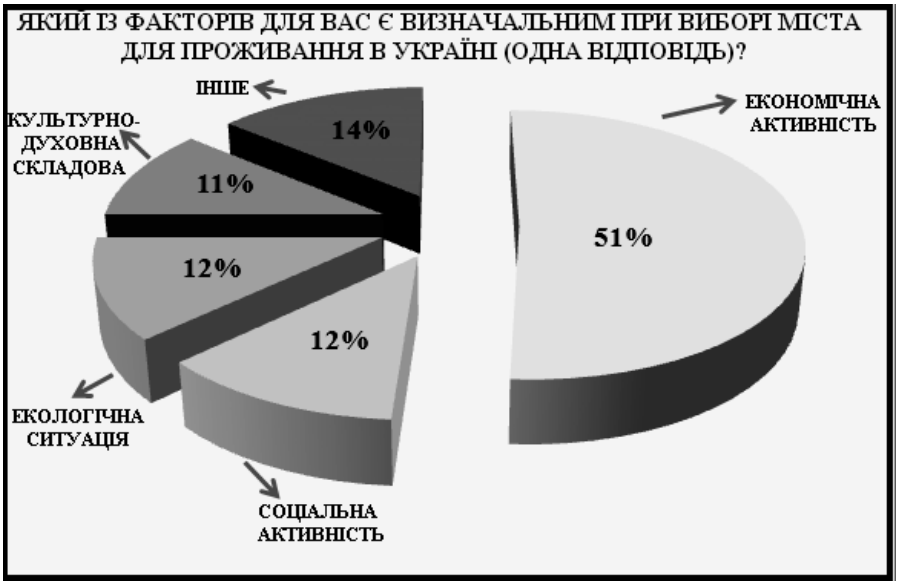

Мал. 2. Загальна думка студентів при відповіді на друге питання

Цікавим є також майже однакове віддання голосів соціальним, екологічним і культурно-духовним факторам. При цьому іншим факторам (прикладом яких, як зазначалося в анкеті, міг бути, зокрема, і природна складова) було віддано 14 % голосів. Лише студенти ЧНУ ім. Юрія Федьковича поставили на другу позицію екологічну ситуацію, а студенти НПУ ім. М.П. Драгоманова – соціальну сферу. Розглядаючи окремо думку жінок і чоловіків, слід констатувати більшу «відданість» економічному фактору представниць прекрасної статі (51%) у порівнянні з чоловіками (45%), що, з одного боку, свідчить про зміни гендерних стереотипів у суспільстві у бік прагнення жінок до все більшої зайнятості, з іншого – демонструє намагання жінок закцентувати увагу на порівняній значимості економічного чинника у формуванні власного, сімейного і загального добробуту. Цікаво, що майже 75% студенток ХНУ ім. В.Н. Каразіна вважають економічну складову для себе найбільш значимим, тоді як 30% студентів ЧНУ ім. Юрія Федьковича вибирають для себе екологічну безпеку. Немає різниці у поглядах на пріоритетність тих чи інших факторів у представників різних груп поселень – і мешканці великих міст, і мешканці решти поселень категорично заявляють про визначальний вплив економіки на вибір міста для проживання.

Третє (основне питання) було ключовим: студентам пропонувалося проранжувати великі міста України у порядку зменшення їх привабливості за економічною активністю, рівнем розвитку соціальної сфери, екологічною ситуацією і за культурно-духовною складовою розвитку міст. Окремо було запропоновано розташувати міста від найкращого до найгіршого при оцінці умов життя в цілому.

Економічна складова формування умов життя населення. Оцінюючи економічну складову формування умов життя населення у великих містах, до групи із дуже високими позиціями студенти очікувано віднесли лише одне місто – Київ, що свідчить про однозначність їхніх думок з приводу лідера. Дуже чіткими виявилися їх думки з приводу міст із високим потенціалом економічної активності: Донецьк, Дніпропетровськ, Харків, Одеса та Запоріжжя. Група із середніми цифрами (шістнадцять міст) навряд чи вказує на регіональні залежності. Така ситуація знову свідчить про різні думки студентів у позиціюванні міст, які знаходяться в середині «турнірної таблиці». Подібна ситуація і по групі міст з низькими показниками у рейтинзі оцінки їх за потенціалом економічної активності: двадцять три міста потрапили в цю групу, яку замикає м. Кам'янець-Подільський. Цікаво, що жодне місто не потрапило після відповідних розрахунків до групи міст із дуже низькими позиціями.

Соціальна сфера. Студенти не виділили міст із дуже високими показниками. До групи ж із високими позиційними місцями розвитку соціальної сфери студенти віднесли сім міст, серед яких всі мільйонники, а також Львів, Сімферополь і Севастополь. Відразу двадцять чотири представники потрапили до середньої групи міст (за виключенням Євпаторії, Керчі, Дніпродзержинська, Кривого Рогу та Білої Церкви всі є обласними центрами), що свідчить про переважну оцінку соціальної сфери як дуже схожої за своїм рівнем для більшості великих міст. Студенти віднесли до групи із низькими індесками у соціальній сфері в основному міста старопромислових регіонів (виключенням тут став Кам'янець-Подільський). Вочевидь ця думка має за собою певні підстави, адже соціальна сфера була

раніше на балансі державних підприємств і вимушена «муніципалізація» багатьох об'єктів в перехідний період означала закриття багатьох таких підприємств і відкриття комерційних, які не мають жодного відношення до соціальної сфери.

Опитування засвідчило і те, що соціальна сфера для студентів є не зовсім простою для сприйняття і оцінки, на відміну від екологічної ситуації чи оцінки економічної привабливості. Очевидно, слід володіти спеціальними знаннями, принаймні побувати у більшості міст, щоб зрозуміти певні відмінності. Але з іншого боку, тут є більше шансів отримати різноманітні дані про одні і ті самі міста. Ранги міст за рівнем розвитку соціальної сфери у студентів помітно відрізняються. Немає розбіжностей у високій оцінці рівня розвитку соціальної сфери у Києві, якому належить одностайна першість, а також в Одесі, Дніпропетровську, Львові, Сімферополі та Севастополі.

Екологічна ситуація. У загальній картині розподілу місць при оцінці екологічної привабливості великих міст респондентами було виявлено значно менше розбіжностей у взаємному розташуванні міст, у порівнянні з оцінкою інших складових. Слід мати на увазі, що у даному випадку екологічна привабливість оцінюється крізь певні «зовнішні» ефекти від міста, які склалися у свідомості молоді, обізнаність респондентів щодо основних проблем розміщення забруднюючих виробництв тощо.

Загалом, до групи із дуже високими позиціями (вище 40 місця) за екологічною ситуацією не потрапило жодне місто. Досить широким є представництво відразу дванадцяти міст у групі з високими балами: три представники АРК (Севастополь, Сімферополь та Євпаторія) та дев'ять міст із Західної України (Вінниця, Луцьк, Ужгород, Івано-Франківськ, Львів, Рівне, Тернопіль, Кам'янець-Подільський та Чернівці). Як показали анкети, більш сприятливими в екологічному плані є міста із двох регіонів – Криму та Західної України, що свідчить про однакове сприйняття регіонів екологічної сприятливості. П'ятнадцять міст потрапили до групи із середніми місцями – тут важко вловити регіональні закономірності. Міста ж у групах з низькими та дуже низькими позиціями без жодного виключення є представниками східних старопромислових регіонів (Донецької, Дніпропетровської, Запорізької та Луганської областей). При цьому, на думку студентів, найгіршими виявилися чотири представники Донецької (Донецьк, Горлівка, Краматорськ, Макіївка) та один – Дніпропетровської областей (Кривий Ріг). Підсумовуючи думку студентів з приводу порівняльної оцінки ними екологічної ситуації у великих містах, можна зауважити, що у серединній групі міст, як часто буває, спостерігаються найбільші розбіжності, але щодо лідера та аутсайдерів думки респондентів є досить консолідованими.

Соціокультурна (культурно-духовна) складова. До групи із дуже високими позиціями по культурно-духовній складовій студентами не було віднесено жодного міста. Доволі високо студенти оцінили чотири міста: Львів, Київ, Івано-Франківськ та Одесу. Дана колонка, не дивлячись на просте завдання оцінки, що супроводжувалося поясненнями при розповсюдженні анкет, викликала очевидно найбільше питань, оскільки відразу двадцять п'ять міст (більше половини) було зараховано студентами до середньої групи (серед яких Євпаторія, Керч, Біла Церква та Кам'янець-Подільський). Як і в соціальній сфері, тут не було великих міст, які однозначно потрапили до групи із дуже низькими позиціями, тоді як низькими місцями студенти відзначили, насамперед, міста східних регіонів. Аутсайдерами за культурно-духовною складовою розвитку міст, на думку студентів, є Сєвєродонецьк, Макіївка та Горлівка. В цілому, можна констатувати той факт, що культурно-духовна складова умов життя є досить цікавим показником для більш детального опрацювання і розкриття змісту самої категорії. Адже вона не оцінюється напряму, як економічний потенціал міста, а виражається через велику кількість факторів, що не піддаються безпосередній чи «кількісній» оцінці. Дуже велику роль тут відіграють «іміджеві» характеристики міст.

Умови життя у цілому (п'ята колонка в анкеті). Останнім завданням для студентів стала оцінка взаємного положення великих міст за умовами життя населення за останньою колонкою анкети. Її призначення – перевірка правильності і адекватності заповнення тим чи іншим респондентом попередніх колонок. Як показав аналіз, у цілому студенти зрозуміли завдання і адекватно проранжували великі міста за кожною зі складових. Більше того, проведене кореляційне порівняння між загальним індексом сприятливості умов життя (обчисленого як середнє арифметичне від присвоєного респондентами рейтингового місця усім великим містам по кожній складовій) і загальною оцінкою положення великих міст на шкалі «сприятливість умов життя загалом» (остання колонка в анкеті) дало значення кореляційного зв'язку у 0,99 (без урахування «ваги» кожної зі складових у загальному «перцепційному» індексі сприятливості умов життя).

Інтегральна оцінка умов життя. Виходячи з проведеного анкетного опитування, ми отримали певні результати по кожній із 4 складових. Проте, всі ми розуміємо, що роль кожної із складових у реальному житті є різною. Відповідно, для розрахунку загальної або ж інтегральної оцінки необхідно присвоїти кожній складовій вагові коефіцієнти. Ці вагові коефіцієнти ми отримали з першого питання анкети (див. рис. 1.). Пропорційно розподіливши відповіді респондентів (відштовхуючись від 1), ми отримали наступну формулу (3):

$$I_{суб} = 0{,}545\ I_{екон} + 0{,}155\ I_{соц} + 0{,}155\ I_{екол} + 0{,}145\ I_{культ} \quad (3),$$

$I_{суб}$ – суб'єктивний індекс сприятливості умов життя населення великих міст;

$I_{екон}$ – індекс сприятливості економічної ситуації;

$I_{соц}$ – індекс розвитку соціальної сфери;

$I_{екол}$ – індекс сприятливості екологічної ситуації;

$I_{культ}$ – індекс соціокультурної сприятливості.

За цією формулою було пораховано інтегральний індекс умов життя населення великих міст України. До першої десятки потрапили Київ, Львів, Одеса, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Сімферополь, Севастополь, Запоріжжя, Івано-Франківськ. До десятки аутсайдерів – Макіївка, Бердянськ, Мелітополь, Краматорськ, Павлоград, Слов'янськ, Алчевськ, Сєвєродонецьк, Лисичанськ (мал. 3.).

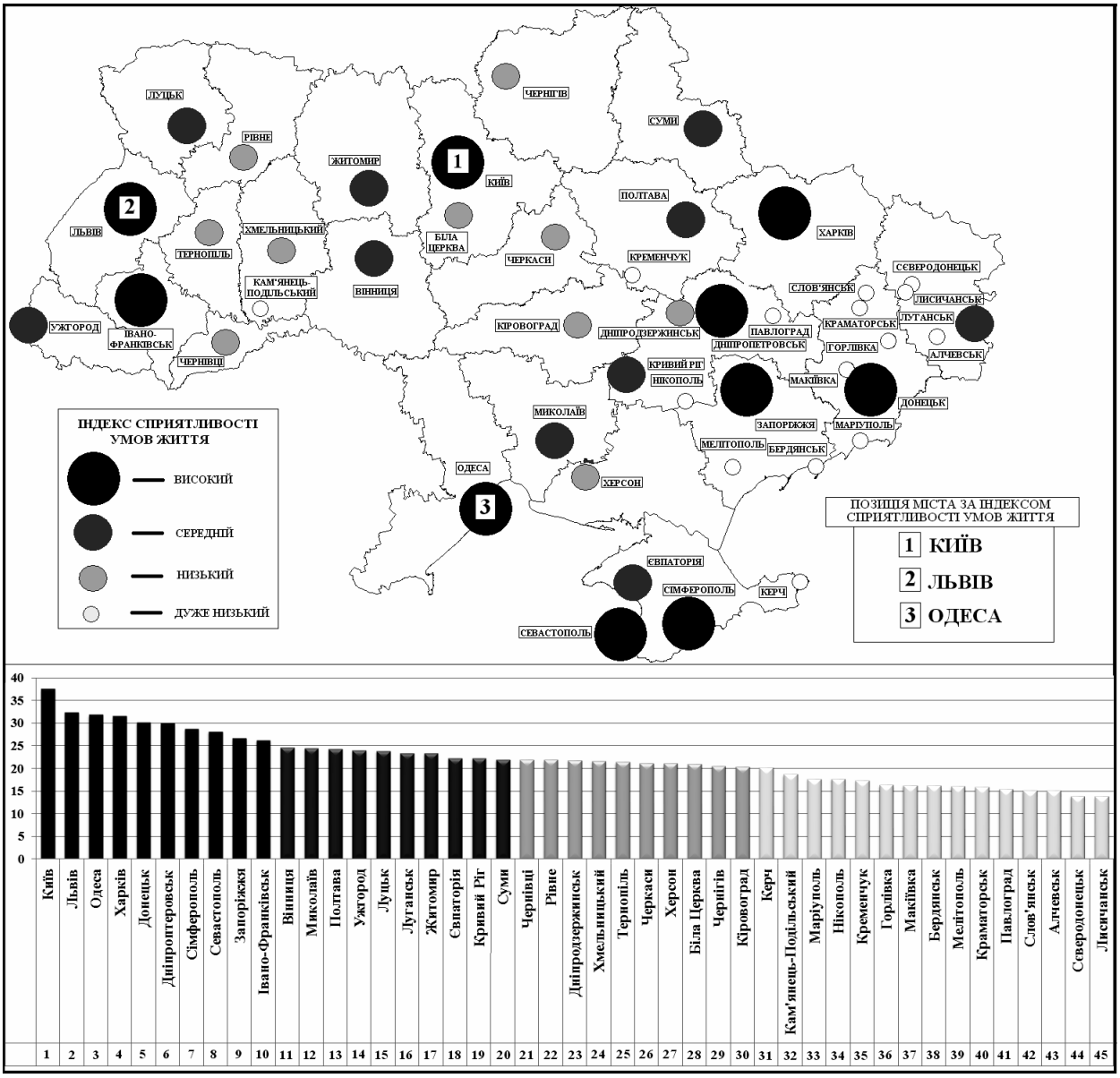

Мал.3. Індекс сприятливості умов життя населення великих міст України, 2011 р.

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити декілька головних висновків. По-перше, проаналізовано, що в основному респонденти обирають для проживання категорію великих міст. Прослідковується тенденція – чим більший населений пункт, тим більше бажаючих там жити. Певним виключенням є позиції села і смт, які пояснюються розпливчатим розумінням останнього (критеріями, перевагами, суттю самого терміну). По-друге, виявлено, що ключовим фактором в умовах життя для студентів є економіка міста – адже велике місто дійсно пропонує більше можливостей, більші зарплати, потужні ринки праці і послуг тощо. Водночас, ці ж самі анкети показали, що ми живемо у нових реаліях урбанізаційного розвитку, коли молоде і активне населення турбує не тільки економіка, але в багатьох випадках і екологічність середовища проживання, а також інші складові. По-третє, встановлено, що на думку студентів за економічною, соціальною та соціокультурною складовими умови життя населення погіршуються від міст мільйонників до міст з кількістю населення 100-250 тис. жителів. По-четверте, за інтегральним індексом умов життя можна прослідкувати погіршення умов життя із заходу до центру, а із центру на схід. Хороші результати таких міст як Дніпропетровськ, Запоріжжя, Донецьк та Луганськ, не може покращити ситуацію загалом, оскільки 13 із 15 аутсайдерів є представниками саме цих старопромислових регіонів. Очевидно, що такі позиції розташування міст базуються на сприйнятті цілих регіонів, адже великі міста «вписані» в уявну «картину регіонів». Водночас, такі результати дають підстави нам казати про ментальний кордон, який умовно і проходить по межі цих 4 областей. Коріння ж цього кордону швидше всього бере свій початок ще з часів формування самих міст. Враховуючи специфічну історію української геоурбаністики, де центральні і західні міста створювалися заради основної функції міста – життя, і де східні міста – будувалися за для забезпечення промислової бази Російської імперії, можна констатувати той факт, що ця розбіжність негативно відображається на умовах життя населення. Розбіжність в умовах життя, виступила в ролі однієї із тих фігур доміно, які привели до падіння всієї системи, що водночас призвело до колапсу на сході країни.

Список використаних джерел і літератури

1. Покляцький С. А. У пошуках урбаністичного Граалю – ідеального міста / С. А. Покляцький // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія Географія. Том 24 (63). – 2011. – С. 159-165.
2. Покляцький С. А. Прихований пошук сенсу життя – від умов до якості / С. А. Покляцький // Україна : географія цілей та можливостей. – К. : Обрії, 2012. – С. 214-218.
3. Покляцький С. Новий погляд на дослідження понятійно-термінологічних аспектів (на прикладі категорії умови життя населення) / С. Покляцький // Часопис соціально-економічної географії. Харків. – 2014. – Вип. 16 (1). – С. 33-42.
4. Покляцький С. А. Економічна складова умов життя населення великих міст України / С. А. Покляцький // Геополітика і екогеодинаміка регіонів. – Том 10. – 2014. – С. 723-731.
5. Покляцький С. А. Соціокультурна складова умов життя населення великих міст України / С. А. Покляцький // Вісник Одеського національного університету. Серія : географічні та геологічні науки. – Т. 19. Вип. 4 (23). – С. 198-210.
6. Іванов В. Ф. Соціологія масової комунікації / В. Ф. Іванов. – К. : Київський університет, 2000. – 210 с.

УДК 94:327(4) «19»

Корочанська А.О.

«ОБРАЗ ЄВРОПИ» ТА «ОБРАЗ ЄДИНОЇ ЄВРОПИ» В ДИСКУСІЯХ НАВКОЛО ПАН'ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОЕКТУ У 1920-ті роки

У статті автор намагається відтворити «образ Європи» та «образ єдиної Європи» в європейській суспільно-політичній думці 1920-х рр. на підставі аналізу документів пан'європейського руху. Автор робить висновок, що «образ Європи» розумівся як криза цивілізації, виходом з якої мала стати європейська єдність. «Образ єдиної Європи» мав політичну та економічну складові.

Неспроможність реалізувати проекти об'єднання Європи пов'язується із наявністю ментальних кордонів, породжених націоналізмом.

Ключові слова: Пан-Європа, пан'європейське опитування, Перший пан'європейський конгрес, образ Європи, образ єдиної Європи.

Корочанская А.А. «Образ Европы» и «образ единой Европы» в дискуссиях вокруг панъевропейского проекта в 1920-е годы

В статье автор делает попытку воссоздать «образ Европы» и «образ единой Европы» в европейской общественно-политической мысли в 1920-е гг. на основании анализа документов панъевропейского движения. Автор делает вывод, что «образ Европы» понимался как кризис цивилизации, выходом из которого должно было стать европейское единство. «Образ единой Европы» имел политическую и экономическую составляющие. Неспособность реализовать проекты объединения Европы связывается с существованием ментальных границ, порожденных национализмом.

Ключевые слова: Пан-Европа, панъевропейский опрос, Первый панъевропейский конгресс, образ Европы, образ единой Европы.

Korochanskaya A. The «Image of Europe» and the «Image of the united Europe» in Discussions About the Pan-European Project in the 1920s

The author makes an attempt to reconstruct the «Image of Europe» and the «Image of the united Europe» in the European social and political thought of the 1920s. with the help of the Pan-European movement documents analysis. The author concludes that the «image of Europe» was interpreted as the crisis of civilization and that the European unity was perceived as the only way to avoid it. The «image of the united Europe» had political and economic components. The failure of realization of the projects of the European unity is connected with the existence of mental boundaries, created by the nationalism.

Key words: Pan-Europe, Pan-European survey, The First Pan-European congress, «Image of Europe», «Image of the united Europe».

Кожна велика історична подія
починалась як утопія – а закінчувалось
як реальність
Р. Куденхове-Калергі, 1923 [1, 10]

Перша світова війна багатьма представниками політичної, економічної та інтелектуальної еліти Європи сприймалася як прояв глибокої кризи європейської цивілізації. Це спровокувало пошук шляхів виходу з цієї кризи. Ідея об'єднання країн континенту була одним з таких виходів. Найбільшою популярністю користувався проект австрійського графа Ріхарда Куденхове-Калергі, відомий під назвою «Пан-Європа». Пан'європейський проект та дискусії навколо нього дозволяють розкрити «образ Європи» та «образ єдиної Європи» в європейській суспільно політичній думці. Загальновідомим є факт, що проекти європейського об'єднання не були реалізовані у міжвоєнний період. Можливо припустити, що однією з причин їх поразки були ментальні кордони, через які не змогли переступити представники різних країн для спільної праці в напрямку будівництва нової Європи. Також проблема могла полягати в неправильному розумінні сутності деяких подій того часу.

Інтерес до проблем, пов'язаних із історією пан'європейського проекту, в російській та європейській історіографії високий, чого не можна сказати про українську історіографію. До комплексного вивчення діяльності пан'європейського руху звертаються російські історики О. Корабльова [2] та А. Громова [3], австрійська дослідниця А. Цигерхофер-Преттенталер [4]. Діяльність французького та німецького комітетів Пан'європейського союзу аналізують вчені з Росії О. Ревякін [5] та І. Кукушкіна [6], а також француз Ф. Т'єрі [7]. У сучасній українській історіографії проблеми, пов'язані із історією виникнення та трансформації європейської ідеї ще є не дослідженими у достатній мірі. Звернення до аналізу ідей Пан-Європи роблять А.Ю. Мартинов та С.В. Віднянський [8] та інші.

У даній статті автор залучає до вивчення теоретичні роботи Р. Куденхове-Калергі [1; 9], листи-відповіді на так зване пан'європейське опитування 1925 р. [10], а також протоколи засідань та тексти доповідей Першого пан'європейського конгресу 1926 р. [11]. Мета статті – відтворити «образ Європи» та «образ єдиної Європи» в європейській суспільно-політичній думці 1920-х рр.

Сприйняття Європи в досліджуваний період керед проєвропейські налаштованих політиків та інтелектуалів мало дві складові: з одного боку, розуміння кризи європейської цивілізації, а з іншого, виокремлення досягнень в області європейської співпраці та підстав для об'єднання країн континенту.

Криза європейської цивілізації охоплювала три сфери: політичну, соціально-економічну, моральну.

Головним проявом політичної кризи європейської цивілізації, на думку інтелектуалів, політиків та економістів з різких країн континенту, була наявність великої кількості держав на незначному просторі, які не могли домовитись між собою та періодично вступали у військові конфлікти. Європу все частіше асоціювали із пороховою діжкою міжнародних конфліктів. Причина цього знаходиться у націоналізмі, який найгостріше на континенті проявляється у відносинах Франції та Німеччини. Наслідок – послаблення міжнародного політичного значення Європи на фоні посилення США та Росії [1, 22; 10, 50об.; 11, 22].

Внутрішні митні бар'єри були головною причиною соціально-економічної кризи на континенті. Французький журналіст та проєвропейський економіст Ф. Делаізі під час Першого пан'європейського конгресу в жовтні 1926 р. розгорнуто виклав складові кризи, яка виникла в Європі внаслідок збільшення внутрішніх кордонів через виникнення нових держав після Першої світової війни: по-перше, збільшення вартості продукції для місцевого населення; по-друге, удорожчення власного експорту країн за рахунок мит; по-третє, високі затрати на виробництво та висока вартість життя через обмеженість ринків; по-четверте, низький рівень заробітної плати робітників та, як наслідок, соціальна нестабільність; по-п'яте, конфлікти між державами у зв'язку із пошуками дешевих ринків збуту [11, 33-34]. До цього додається кредитна залежність європейських країн від США. Наслідки цієї кризи проявлялись у низькому рівні конкурентоспроможності європейських товарів на світовому ринку [10, 50].

Моральна криза в Європі можливо була найбільш глибокою, але на цей аспект уваги мало звертають. Однак, можна виділити декілька її ознак. По-перше, націоналізм породжував ненависть між народами, що «обумовлено різницею в расовому походженні та самосвідомості кожного народу, прагненням захистити свій геній, традиції, свої чаяння» (з листа прем'єр-міністра Греції А. Міхалакопулоса, 1925 р.) [10, 24-25]. По-друге, своєрідний культ війни, який проявлявся у відстоюванні інтересів країни силою зброї [10, 51]. Це також є проявом націоналізму, який не спроможен досягти компромісу у тих питаннях, де інтереси держав перетинаються. По-третє, у документах пан'європейського руху часто піднімаються питання відсутності або невиконання правових гарантій на різних рівнях: людини (права робітників, дітей, стариків та інвалідів), народів (зокрема, національних меншин), держав (рівноправна участь у вирішенні питань міжнародного) [11, 24-26, 57; 9, 112]. Слід розуміти, що саме по собі масове розуміння європейськими елітами цивілізаційної кризи Європи – є проявом моральної кризи.

Не дивлячись на таку песимістичну картину та відчуття краху європейської цивілізації, представники політичних, економічних та інтелектуальних еліт бачили і позитивні напрацювання, які могли б стати основою для об'єднання зусиль для подолання кризи.

По-перше, зверталась увага на те, що політики світу вже домовились про створення міжнародної організації, яка б мала підтримувати мир в Європі та за її межами. Мова йде про Лігу націй. Саме під її керівництвом пропонувалось розпочинати роботу по створенню нової об'єднаної Європи [11, 35].

По-друге, під час Першого пан'європейського конгресу визнавалось значення укладених в Локарно домовленостей як визначального фактору для подальшої співпраці між країнами Європи [11, 25-26, 30]. Найважливішим документом серед Локарнських угод був Рейнський Гарантійний пакт між Німеччиною та державами-гарантами (Францією, Бельгією, Італією, Великою Британією). Згідно документу, Німеччина визнавала свої західні кордони відповідно до умов Версальського договору. У разі порушення цих кордонів держави-гаранти мили застосувати рішучі відповідні заходи. Арбітражні договори між Францією, Бельгією та Німеччиною передбачали, що у разі виникнення суперечок між країнами, вони будуть вирішуватись мирним шляхом через Лігу Націй та міжнародні суди [12].

По-третє, відмічались позитивні тенденції в економіці, а саме – формування міжнародних галузевих об'єднань підприємств, як, наприклад, створення в 1926 р. Європейського сталевого картелю, який об'єднав 2/3 всього європейського виробництва сталі [11, 45].

По-четверте, багаторазово підкреслювалась історична та культурна єдність європейських народів. Саме це мало бути основою для об'єднання різних національностей Європи [1, 30-31].

Набагато складніше відтворити «образ єдиної Європи» в європейській суспільно-політичній думці. Це пояснюється доволі скептичним ставленням європейців до можливості реалізації Пан-Європи. Це яскраво демонструє пан'європейське опитування, яке Р. Куденхове-Калергі проводив у 1925 р. Анкета складалася з двох запитань: «Чи є утворення Сполучених штатів Європи необхідним? Чи є утворення Сполучених штатів Європи можливим?» [10, 2]. Якщо на перше запитання приходили переважно позитивні відповіді, то упевнених у можливості такого утворення було набагато менше. Ті, хто говорив про можливість утворення Сполучених штатів Європи, підкреслювали, що це – довгострокова справа, яка потребує важкої праці та подолання низки перешкод. Серед них називали наступні. По-перше, Пан-Європа входить в протиріччя із концепцією націоналізму. По-друге, примирення Європи та співпраця держав неможливі поки не будуть подолані психологічні наслідки війни, коли «до переможених народів ставляться як до неповноцінних» [10, 51]. По-третє, можлива протидія з боку промислових кіл країн континенту, оскільки економічному перетворенню до об'єднаної Європи буде передувати збитковий перехідний період [10, 24-25, 50-51; 6, 53-54].

Наведемо декілька прикладів бачення прихильниками пан'європейського руху його кінцевої мети – об'єднаної Європи.

Сам автор проекту, Р. Куденхове-Калергі, в «Європейському маніфесті» у 1924 р. писав, що Пан-Європа – це об'єднання всіх демократичних держав континентальної Європи в одну інтернаціональну групу, у політичний та економічний цільовий союз. Його складовими частинами мали стати арбітражний договір, оборонний союз та митна унія. Р. Куденхове-Калергі пропонував чотири кроки на шляху до об'єднання країн Європи. Першим мало стати групування держав всередині Ліги Націй або шляхом скликання Пан'європейської конференції. Другий крок – підписання арбітражного договору, який гарантував би непорушність кордонів між країнами та унеможливлював нову війну між ними. Третій – оборонний союз для сумісного захисту від зовнішніх ворогів (малася на увазі Росія). Заключний крок – підготовка митного союзу шляхом періодичного скликання економічних конференцій [9, 112-114].

Польський скрипаль Броніслав Губерман під час Першого пан'європейського конгресу продемонстрував комплексний підхід до розуміння Пан-Європи. На його думку, вона має складатися з європейського митного союзу, грошового союзу, роззброєння національних армій, реального захисту національних меншин, прозорості кордонів та політичного союзу у якості гарантії всього цього. Саме політичні домовленості мали забезпечити головну умову до митного союзу – прозорість кордонів. Крім того, Б. Губерман відмітив, що для створення економічної бази Пан-Європи необхідно здійснити перехід від національного до загальноєвропейського розподілу праці, до формування загальноєвропейської моделі виробництва за зразком США. Строк реалізації цих завдань він оцінював в 15-35 років. Природним стимулом до цього мав стати початок митної політики проєвропейські налаштованих держав. Паралельно мало відбуватися будівництво спільних політичних та культурних установ [11, 28-29].

Французький журналіст та економіст Франсіс Делаізі під час того ж конгресу обґрунтував ініціативу створення Пан'європейського економічного союзу. Об'єднану Європу він бачив наступним чином: «Її 20 держав об'єднані в повній політичній незалежності, без зобов'язань, тарифів і з валютою на основі золота, з вільною торгівлею та свободою пересування людей… для кожного підприємства кожної країни – 250 млн. споживачів на ринку» [8, 35]. Він прогнозував необхідність об'єднання підприємств в рамках кожної галузі виробництва, а також спеціалізації виробництва в залежності від можливостей кожної країни. Європейська митна співпраця розглядалася як перший крок до економічного союзу країн Європи під керівництвом Ліги націй. Остання мала виконувати функцію врегулювання дрібних внутрішніх конфліктів, завдяки чому Європа зможе спрямувати свої зусилля на налагодження співпраці із іншими частинами світу (США, Велика Британія, Росія, країни Азії) [11, 33-35].

Навіть з цих трьох прикладів можна побачити два боки розуміння європейської єдності – політичний та економічний. Найбільше розбіжностей серед прихильників Пан-Європи саме в розумінні шляху до кінцевої мети руху, а також у визначенні пріоритетної сфери для співпраці країн. Найбільш розповсюдженими були економічні підходи, прихильники яких вважали за необхідне розпочинати європейську співпрацю із вирішення економічних питань: митне співробітництво та поступова відмова від мит; розвиток європейських систем комунікацій (наземний, повітряний, річковий транспорт, залізниці, телефон та телеграф); формування загальноєвропейської кредитної та фінансової системи, спільної валюти. Економічні підходи мали практичний характер. Їх головна мета – вивести Європу з економічної кризи, посилити її конкурентоспроможність на світовому ринку. Політичний бік об'єднання був мало порушений в таких підходах, оскільки їх автори вважали

достатнім існування Ліги націй та дію локарнських домовленостей для підтримки миру на континенті та гарантії незалежності держав [11, 33-50].

Політичні підходи були набагато менш популярні. Їх характерною рисою була орієнтованість на першочергове вирішення питань, пов'язаних із сферою політики, законодавства і права. Автори цих проектів наполягали на необхідності остаточного вирішення всіх конфліктних ситуацій на континенті через оформлення нового міжнародного законодавства, підписання гарантійних угод в районах ймовірних конфліктів (Балкани та Придунайський регіон), захист прав національних меншин. Економічний бік європейської співпраці не відкидався, але розглядався як другорядний [11, 24-31, 54].

Під час Першого пан'європейського конгресу також були представлені доповіді, в яких учасники говорили про необхідність одночасних політичних та економічних змін. На їх думку, будь які митні угоди, побудова міждержавних економічних систем (малися на увазі міжнародні галузеві та міжгалузеву об'єднання) неможливе без реалізації відповідних міжнародних законодавчих проектів [11, 28-29].

Одностайним було відношення прихильників Пан-Європи до визнання значущості німецько-французького порозуміння та зближення як необхідного кроку до реалізації Пан-Європи. Під час Першого пан'європейського конгресу багаторазово підкреслювалось значення домовленостей в Локарно як першого кроку до цього порозуміння. Хоча самі французи та німці скептично ставились до співпраці своїх країн. Прояви цього проявились навіть серед учасників руху. Представники Франції були схильні бачити в проекті прояви пангерманізму, оскільки він виник та був найбільш популярним саме в німецькомовних державах (Німеччини і Австрія) [5, 60]. Представники Німеччини висловлювали побоювання, що реалізація Пан-Європи принесе політичну гегемонію Франції на континенті [7, 45].

Не дивлячись на таке розшарування поглядів, можна виділити найпоширеніші ключові слова, які характеризували розуміння європейської єдності прихильниками проекту Р. Куденхове-Калергі: порозуміння, зближення, співпраця, домовленості, союз, об'єднання. Цей ряд характеризує шлях до єдності. Також ключовими поняттями, які характеризують складові Пан-Європи, були: французько-німецьке порозуміння, безпека, рівні права, митний союз. Із політичною формою Пан-Європи в той час ще не було визначеності, оскільки застосовували різні терміни – федерація, конфедерація, союз. Це пояснюється тим, що політичне об'єднання не розглядалося завданням найближчого майбутнього.

Таким чином, «образ Європи», який характеризувався як розуміння кризи європейської цивілізації, став тим фактором, який об'єднав навколо ідеї європейської єдності представників різних національностей. Мета, яка їх об'єднала – вивести народи континенту на новий рівень політичного та економічного розвитку, що призведе до їх процвітання та поверне Європі світове панування. Пан'європейський рух об'єднав навколо себе представників європейської економічної, політичної, інтелектуальної еліти, які усвідомлювали необхідність європейської співпраці та, як результат, об'єднання країн континенту. «Образ єдиної Європи» включив в себе такі складові: французько-німецьке порозуміння, безпека, рівні права, митний союз. Майже одностайно прихильники руху наголошували про економічну співпрацю та митний союз як перший крок до Пан-Європи. Політична Пан-Європа розглядалась як далекоглядна мета. Однак дійсної реалізації всі ці плани в умовах 1920-х рр. отримати не могли через ментальні кордони: представники європейський держав ще не могли відмовитися від традиційного націоналізму в побудові зовнішньої політики, що породжувало недовіру між ними та однобокість та половинчастість усіх кроків в бік європейської співпраці. Лише після Другої світової війни утопія європейської єдності почала втілюватись в життя.

Список використаних джерел і літератури

1. Куденхове-Калерги Р.Н. Пан-Европа / Р. Н. Куденхове-Калерги. – М. : Вита Планетаре, 2006. – 120 с.
2. Кораблева А. Е. Панъевропейский проект Куденхове-Калерги и международные отношения в Европе в 20-30-е гг. XX века. : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд истор. Наук : 07.00.15. «История международных отношений и внешней политики» / А. Е. Кораблева. – Нижний Новгород, 2009. – 23 с.
3. Громова А. В. Рихард Куденхов-Калерги и пан-европейское движение в 1930-е годы XX века : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. истор. наук : 07.00.03. «Всеобщая история» / А. В. Громова. – М., 2008. – 18 с.

4. Ziegerhofer-Prettenthaler A. Botschafter Europas: Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi und die Paneuropa – Bewegung in den zwanziger und dreißiger Jahren / Anita Ziegerhofer-Prettenthaler. – Wien: Böhlau Verlag/Wien, 2004. – 587 s.
5. Ревякин А. Французские политические деятели и 1-й Конгресс Панъевропейского Союза / Александр Ревякин // Объединение Европы и Советский Союз 1919-1932 / [отв. ред. Наринский М.М.]. – М. : Московский государственный институт международных отношений, 1999. – С. 57-73.
6. Кукушкина И. Панъевропейский союз Германии в 20-е гг. / Ирина Кукушкина // Объединение Европы и Советский Союз 1919-1932 / [отв. ред. Наринский М.М.]. – М. : Московский государственный институт международных отношений, 1999. – С. 46-56.
7. Thery F. Construire l'Europe dans les annees vingt. L'action de l'Union paneuropéenne sur la scène franco-allemande, 1924-1932 / Franck Théry. – Geneve: Institut européen de l'Université de Genève, 1998. – 175 s.
8. Віднянський С. В. Об'єднана Європа : від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу / С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов – К. : Інститут історії України, 2009. – 376 с.
9. Европейский манифест 1 мая 1924 г. // Европейский альманах. История. Традиции. Культура / А. О. Чубарьян. – М. : Наука, 1991. – С. 111-119.
10. Ответы политических и общественных деятелей, представителей деловых и научных кругов различных европейских стран на вопросы Куденгове о желательности и возможности создания Соединенных Штатов Европы. 1925 // РГВА. Фонд 554-к, О. 4, д. 296. – 169 с.
11. Протоколы I Панъевропейского конгресса // РГВА. Фонд 554-к, О. 1, д. 6. – л. 21-55.
12. Duroselle J. B. The Spirit of Locarno : Illusions of Pactomania / Duroselle, J. B. // Foreign Affairs. – Vol. 50. – Issue 4. – 1972. – P. 752-764.

УДК 94:327 ***Циватий В.Г.***

ОБРАЗИ УКРАЇНЦІВ ТА УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНИХ ПОГЛЯДАХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРАКТИКАХ XVI-XIX СТОЛІТЬ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Аналізується зовнішня політика і дипломатична практика європейських держав від доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) до сьогодення. Особливу увагу приділено інституціональному розвиткові дипломатичних служб, дипломатичного інструментарію, нормам протоколу та етикету провідних держав Європи і України. Визначено особливості формування образів українців та України в європейських політико-дипломатичних поглядах та суспільних практиках в інституціональному контексті.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, інституціоналізація, протокол, етикет, дипломатична практика, Європа, Україна, образи українців та України.

Циватый В.Г. Образы украинцев и Украины в европейских политико-дипломатических взглядах и общественных практиках XVI-XIX веков: институциональный аспект

В статье анализируется внешняя политика и дипломатическая практика европейских государств от раннего Нового времени (XVI-XVIII вв.) до современности. Особенное внимание уделено институциональному развитию дипломатических служб, дипломатическому инструментарию, нормам протокола и этикета ведущих государств Европы и Украины. Определены особенности формирования образов украинцев и Украины в европейских политико-дипломатических взглядах и общественных практиках в институциональном контексте.

Ключевые слова: внешняя политика, дипломатия, институционализация, протокол, этикет, дипломатическая практика, Европа, Украина, образы украинцев и Украины.

Tsivatyi V. Images of the Ukrainians and Ukraine in the European Political and Diplomatic Opinions and in the Social Practices of the XVI-XIX Centuries: an Institutional Aspect

The article deals with the analysis of the foreign policy and diplomacy of the European states from the early Modern period (XVI-XVIII centuries) till the present time. Special attention is paid to the institutional development of the diplomatic services, the diplomatic tools, the rules of the protocol and etiquette of the main European states. The main peculiarities of the Ukrainians and Ukraine image formation in the European political and diplomatic opinions and in the social practices within their general institutional context are analyzed.

Key words: foreign policy, diplomacy, institutionalization, protocol, etiquette, diplomatic practice, Europe, Ukraine, images of the Ukrainians and Ukraine.

XVI-XVIII століття – досить важливий, і в той же час складний і неоднозно визначений у політико-дипломатичному контексті період суспільно-політичного життя та ідентичності українців. Цю добу раннього Нового часу в житті українського народу заполонили такі політичні процеси, як перехід усіх українських земель під владу Речі Посполитої, наростання визвольної боротьби, створення національної державності в ході Хмельниччини, подальша втрата завоювань тощо.

В українській політиці, дипломатії та культурі це була колоритна і плідна епоха пошуку та самоідентифікації українцями себе на європейському просторі, як принципово інституційна складова їх подальшого розвитку і самоутвердження, формування образів українців та України в поглядах інших народів, і перш за все – європейських народів, а також шляхів та пошуку ідентичності українців у цьому складному вирі суспільно-політичих проявів, механізмів та шляхів подолання конфліктних ситуацій регіональної ідентичності.

Упродовж своєї багатовікової історії Україна, на всіх етапах існування державності, активно впроваджувала в процесі державотворення елементи дипломатичного протоколу, етикету та церемоніалу в контексті загальноєвропейської дипломатичної практики. Для доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) та й і впродовж до початку XX століття, для Європи характерний об’єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення зовнішньої політики, дипломатичної практики і дипломатичних служб держав європейського простору. У добу раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.)

відбувається об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення політики та органів зовнішніх зносин держав Європи [1; 5; 9, 268-274].

Постійна дипломатична служба у XVI-XVIII століттях набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин. Філіп де Комін, політик і дипломат початку XVI століття, відзначає: «Два могутніх владарі-державці, якщо вони мають бажання жити в злагоді, не повинні часто бачити одне одного, а спілкуватися їм належить посередництвом досвідчених і мудрих осіб, які будуть проводити переговори і залагоджувати суперечки» [4, 299-309].

Одне з центральних місць у теорії й практиці дипломатії раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) посідали саме проблеми розуміння сутності, функцій і методів реалізації влади у сфері зовнішніх зносин і дипломатичної практики [2, 196-203]. Особливий інтерес у дипломатичній спадщині XVI-XVIII століть викликає питання інституційного розвитку української дипломатичної практики, норм протоколу та етикету, які формувалися на початковому етапі становлення європейської системи держав, тобто за доби раннього Нового часу. У цей час середньовічна мапа Європи піддається суттєвим змінам. Головним напрямом державно-правових та інституціональних процесів на Європейському континенті став напрям політичної централізації, як найбільш оптимальний, історично виправданий та об'єктивно обумовлений.

Українські землі у XVI-XVIII століттях теж були інтегровані у цей загальноєвропейський процес, хоча і у своєрідній формі. Бо вони, роздроблені та ослаблені золотоординським ігом, стали об'єктом експансії та опинилися у складі різних держав – Польщі, Литви, Угорщини, Молдавії, Московського князівства, Кримського ханства, Туреччини та ін. У цей період, кінець XV – середина XVI століть, більшість українських земель знаходилась у складі Великого князівства Литовського й Корони Польської, які аж до самої Люблінської унії (1569 р.) становили два інституційно самостійних політичних організми і зберігали свою державну окремішність.

Таким чином, у XVI столітті українські землі втратили національну єдність, але продовжували бути важливим елементом інституціонального розвитку європейської зовнішньої політики і дипломатії, хоча і в складі інших держав.

У XVI-XVIII столітті в історії України відбулося чимало важливих історичних подій. Складні зовнішньополітичні й внутрішні умови негативно впливали на соціально-економічний, політичний, правовий і культурний розвиток українських земель, але спинити його не могли. Це проблемне питання, але безумовно одне – що Україна доби раннього Нового часу розвивалася під благодатним впливом загальноєвропейської політичної, інституціональної та правової культури [13].

Широкого розвитку у XVI-XVIII століттях отримала дипломатія як засіб міжнародної політики. Адже саме ця інституція мала своє спеціальне призначення – здійснення зовнішньої політики держави мирними засобами. У політичному розмаїтті Європи з'явилася нова інституціональна постать – молоде Московське князівство, а на перетині між Заходом і Сходом, західноєвропейської та східноєвропейської зовнішньої політики та дипломатії – українські землі, частина яких перебувала у складі Польсько-Литовської держави. Про це з певністю свідчать дипломатичні документи XVI-XVIII століть. Саме у цей період в Європі відбувається інституціональний процес формування і розвитку норм церемоніалу, етикету та елементів протоколу, порядок поведінки за кордоном власних дипломатів кожної з держав, норми спілкування з іноземними послами. Ті ж ідеї, але в стислій формі, визначали й поведінку представників держави за кордоном. У сукупності ці правила-норми, які регулювали всю зовнішню сторону дипломатичних зв'язків, складали посольські звичаї тієї чи іншої держави. Виключенням не стала і Польсько-Литовська держава в цілому, і українські землі, зокрема. Саме дипломати повинні були відстоювати прийняті норми посольського звичаю. За дрібницями етикету та елементів дипломатичного протоколу поставали питання політики держави, її ідеології, престижу верховної влади та інституцій, образу держави.

Отже, норми посольського звичаю кожної держави формувалися у конкретних історичних умовах, а сам інституціональний процес норм протоколу, церемоніалу й етикету відбувався на загальноєвропейському рівні. Нові умови, новий статус багатьох держав вимагали нового дипломатичного інструментарію, нових методів і форм державної обрядності, у тому числі й дипломатичної. На формування посольського звичаю, елементів дипломатичного протоколу європейських держав мало вплив співвідношення західноєвропейських, східних і візантійських звичаїв [12].

Протягом наступних сторіч йшов процес непохитної формалізації, інституціоналізації посольського звичаю, дипломатичної практики та елементів дипломатичного протоколу в усіх державах Європи, наближаючи його до церемоніалу, дипломатичного протоколу і етикету Нового

часу (XIX століття).

Роз'єднаність українських земель, відсутність політичного центру, важкий іноземний гніт, спустошливі турецько-татарські навали – усе це гальмувало як розвиток продуктивних сил, так і становлення української політичної та правової культури. Але незважаючи на складні соціально-політичні умови, в яких розвивалася українська політична і правова культура, її подальший поступ не міг зупинитися. Українські землі поступово інтегрувалися в європейську систему міжнародних відносин, яка формувалася в добу раннього Нового часу. Україна продовжувала розвиватися, поєднуючи в собі кращі традиції минулого та тогочасні досягнення європейських держав, і, зокрема, у сфері міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії. Уже в XV-XVI століттях назва «Україна» фігурує у багатьох офіційних документах, у мемуарах, художніх творах, народних думах та піснях.

У розвиток українських дипломатичних традицій та протокольної практики XVI-XVIII століть вагомий вклад внесли – козацька дипломатія, дипломатія Дмитра Вишневецького, дипломатія Богдана Хмельницького. Козацька дипломатична служба була достатньо відомою у всій Європі. Її представників приймали при дворах європейських монархів. Доба Гетьманату залишила в спадок Україні надбання дипломатії Івана Виговського, Івана Мазепи, Пилипа Орлика [11].

Дипломатична діяльність Пилипа Орлика мала не скільки практичні, а стільки – ідеологічні результати. Саме завдяки його безперестанній боротьбі за незалежність України, розроблена ним державна конституція «Конституція прав і свобід Запорізького війська», сприяли тому, що у тогочасній Європі було сформовано образ України та погляди в пересічних громадян, що незалежна Україна потрібна Європі як противага міцніючій Російській імперії, що виникла на базі Московського царства.

За наступних гетьманів – Івана Скоропадського, Данила Апостола, Кирила Розумовського та правління Малоросійської колегії Україна поступово перетворилися на провінцію Російської імперії і знаходилась під впливом її дипломатичної практики та протоколу. Набуваючи дедалі більше національних рис, політична і правова культура України доби раннього Нового часу значно вплинула на подальший розвиток української державності, інституцій, правової системи та національної культури, особливостей національного протоколу, етикету та дипломатичної практики [8, 71-72].

Величезним досягненням XVI-XVIII століть було формування образів українців і політичних поглядів про те, що Козацька держава, Гетьманщина стали духовними спадкоємцями Київської Русі. Вони наполегливо зміцнювали наснагу державницько-національної свідомості, яка витримавши нелегкі випробування у XVIII ст., перейшла у XIX-XX століття.

У цей період знаковою постаттю, яка формувала позитивні образи українців та України у міжнародно-політичному контексті був саме славетний Тарас Григорович Шевченко (1814-1861 рр.). Цей досвід не втратив своєї актуальності і на сьогодні, оскільки практичний доробок цього суспільно-політичного діяча ми вшановуємо з великою повагою і вивчаємо його спадщину. Він доклав багато зусиль, щоб сформувати позитивний образ України як державного утворення та образи українців як нації серед інших народів, формував їх погляди на гідну українську націю та дружні народи в той складний історичний період українського буття, коли продовжувався пошук українцями своєї ідентичності та місця в європейській суспільно-політичняй думці та європейському просторі, сприяв подоланню ментальних стереотипів та відшуковував нові об'єднуючі стереотипи та шляхи подолання «ментальних» кордонів в країнах світу.

Саме як художник він звернув на себе увагу тогочасних діячів культури (ще будучи кріпаком). Його талант відчинив перед ним двері до навчання і дав можливість увійти в коло відомих та впливових людей, які домоглися його викупу з кріпацтва і допомогли юнакові одержати освіту. Значення Тараса Шевченка як живописця, рисувальника, гравера вже могло б забезпечити йому почесне місце в історії мистецтва. Та все ж Тарас Шевченко увійшов в історію української та світової літератури як поет, який прославив Україну та її образ.

Мова – це багатофункціональний інструмент із арсеналу дипломатичного інструментарію, який послуговується людству повсякденно як в суспільно-політичному житті, так і в міждержавних відносинах гідно нести образи українців і України по різним країнам і регіонам світу.

За допомогою мови кожен громадянин формулює та висловлює думки, виражає почуття й емоції, пізнає навколишній світ й орієнтується у світовому просторі. Але, крім комунікативної, мислетворчої, інститутворчої, політичної, емотивної, експресивної, гносеологічної та інших функцій мова може виступати й націєтворчим чинником. Мова не є універсальною характеристикою всіх націй. Однак в історії формування української нації та позитивних образів українців і України українська мова відігравала особливу роль.

У цьому контексті варто звернутися до історії української літературної мови. Нова українська література сповнена сил і натхнення почала бурхливо розвиватися від кінця XVIII століття. На новий рівень розвитку українську мову піднесли Т. Шевченко й П. Куліш. Текстові фрагменти мозаїки діяльності та творчості Тараса Григоровича Шевченка складаються у грандіозне полотно українського національного відродження, у центрі якого знаходиться постать Тараса Шевченка, майстерність слова і діяльність якого слугували чинником формування української модерної нації.

Варто згадати далекі події 1840 року, коли у своїх спогадах О. Афанасьєв-Чужбинський писав: «…Появление «Кобзаря» мигом разбудило апатию и вызвало любовь к родному слову…» [10, 3-4]. Українські діячі XIX століття доклали багато зусиль для реалізації виниклої природної потреби розширення сфер функціонування української мови, робилися спроби запровадження її в освіту, науку, церкву (Кирило-Мефодіївське товариство 1840-х років, українське національно-культурне відродження кінця 50-х – початку 60-х рр. XIX ст.), що певною мірою спонукало царський уряд Російської імперії вбачати в цьому культурно-гуманітарному процесі політичну загрозу. І, як наслідок, багатьма царськими указами заборонялося її використання. Найбільш горезвісні з них – Валуєвський циркуляр 1863 року та Емський указ 1876 року. Ці документи забороняли україномовну освіту, науку, театральні вистави, переклади, публічні виступи та ін.

Знаково, що у цей час, коли вживання української мови обмежувалося державою, і українська мова не могла повноцінно виконувати своїх функцій (насамперед комунікативну – забезпечення спілкування в різних сферах життя), українська мова виконала іншу функцію – консолідаційну: вона не тільки стала об'єднавчим чинником українців у боротьбі за їхні національні права, але й об'єднала поділений між різними імперіями (Російською та Австрійською імперіями) український народ. Українська мова, зокрема і завдячуючи зусиллям і дієвості слова Тараса Шевченка, стала основним націєтворчим чинником і сформувала вагомі традиції інституційно-політичного розвитку української нації. Враховуючи різні історіографічні підходи щодо виникнення й еволюції української нації – примордіалістський і модерністський [3, 265], варто все ж таки акцентувати увагу на тому, що в історії формування української нації українська мова відіграла особливу роль у XVIII-XIX століттях.

Важливим етапом формування позитивного іміджу України та утвердженню схвальних образів українців та України слугувало XX ст. і початок XXI століття. Зовнішньополітичні стратегії України початку XXI століття в європейському міжнародно-політичному регіоні, формування й реалізація адекватної зовнішньої культурної політики та євроінтеграційного курсу потребують визначення інституціональних основ, основних параметрів цього регіону та місця в ньому України, зокрема в культурно-гуманітарному та освітньому просторі [7, 43-245].

Культурна дипломатія є дієвою формою міжнародних відносин і ефективним засобом формування позитивного іміджу держави за кордоном. Саме на початку XXI століття вона поповнила інструментарій дипломатії та стала результативно впроваджуватися на практиці провідними державами світу по формуванню позитивного міжнародного іміджу держави [6].

Культурно-інформаційні центри є стрижневим елементом зовнішньої культурної політики України. Усі заходи, проведені культурно-інформаційними центрами, в остаточному підсумку повинні працювати на формування сприятливого зовнішньополітичного іміджу держави, що представляється ними, на підвищення його міжнародного престижу та іміджу України, образу України як європейської держави.

Отже, спираючись на стратифікаційні ретроспективні порівняння маємо можливість констатувати, що у період XVI-XIX століть, і у Західній, і у Східно-Центральній Європі дипломатичні засоби застосовувалися як правило одні й ті ж, у всякому разі подібні, хоча, звичайно, існували і розбіжності, обумовлені особливостями історичного розвитку держав, національними звичаями і характером міжнародних відносин західноєвропейського і східно-центральноєвропейського регіонів. Дипломатична практика, норми протоколу і етикету, церемоніал та посольський звичай не залишалися незмінними та стійкими, вони постійно оновлювалися, сприятливо реагуючи на зміни в міжнародному житті Європи і на особливості розвитку суспільства. Протягом XVI-XVIII століть йшов процес непохитної інституціоналізації посольського звичаю, дипломатичної практики, дипломатичного протоколу та церемоніалу. Українська дипломатія та елементи дипломатичного протоколу (посольства, дипломатичне листування, дипломатичний церемоніал) активно застосовувалися в XVI-XVIII століттях і свідчили про Україну, як європейську державу, яка активно боролась за свою незалежність, за своє місце в сім'ї європейських народів.

Процес інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії охопив усі держави Європи, і отримав своє інституційне завершення в рішеннях Віденського конгресу (1814-1815 рр.). З першої

чверті XIX століття починається новий етап в історії європейської дипломатії. Для України ж, протягом другої половини XVIII ст. і до 1917 року тривав процес творення «української духовної республіки» – розвитку духовної та політико-правової культури (література, мистецтво, періодика, виникнення науково-просвітницьких та політичних угруповань, партій, товариств, створення національного шкільництва).

Усе вищевикладене переконує нас у тому, що ті традиції, які складалися віками, зберігають свою силу та привабливість і в наш час, формуючи позитивні образи українців та України в європейській суспільно-політичній думці та політико-дипломатичному просторі. Але одночасно і становить проблеми, які потребують нагального вирішення: багато архівних матеріалів як в Україні, так і за рубежем чекають на своїх дослідників саме з питань вивчення європейської та української дипломатичної спадщини та подолання ментальних кордонів і стереотипів щодо образів українців та України, а також узагальнення їх історичних коренів та компаративного аналізу.

Список використаних джерел і літератури

1. Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время : монография / отв. ред. Т. П. Гусарова. – М. : КДУ, 2011. – 600 с.
2. Кальер Ф. О способах ведения переговоров с государями : перевод первого французского издания 1716 г. / Ф. де Кальер. – М., 2000. – 208 с.
3. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. Монографія / Георгій Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
4. Коммин Филипп Мемуары / Ф. де Коммин ; пер. с франц. Ю. П. Малинин. – М. : Наука, 1987. – Кн. 1. – Гл. XIV. – С. 299-309.
5. Придворная культура эпохи Возрождения / под ред. Л. М. Брагиной, В. М. Володарского. – М. : Политическая энциклопедия, 2014. – 301 с.
6. Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації : монографія / за ред. А. І. Кудряченка. – К. : «Фенікс», 2014. – 444 с.
7. Циватый В. Г. Внешняя культурная политика Украины : модель и институциональное развитие в XXI веке / В. Г. Циватый // Актуальные проблемы международных отношений и дипломатии (вторая половина XX – начало XXI в.) : материалы международной научно-практической конференции, Витебск, 25-26 апреля 2013 г. / Вит. гос. ун-т; редкол. : А. П. Косов (отв.ред.) [и др.]. – Витебск : ВГУ им. П.М. Машерова, 2013. – С. 243-245.
8. Циватый В. Г. Застольный/столовый этикет, традиции питания и тренды украинской национальной кухни : институционально-региональное измерение / Вячеслав Циватый // Традиционная культура в современном мире. История еды и традиции питания народов мира. Материалы I Международного симпозиума. – Москва, 2014. – С. 71-72.
9. Ціватий В. Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу : проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) / В. Г. Ціватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К. : ДЕМІД, 2000. – Вип. 4. – С. 268-274.
10. Чужбинский А. Воспоминания о Т. Г. Шевченке / А. Чужбинский. – СПб., 1861. – 206 с.
11. Чухліб Т. В. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648-1721 рр. / Тарас Чухліб. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2009. – 3-тє вид. – 616 с.
12. Шевчук В. О. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI-XVIII ст. : у 2-х книгах / Валерій Шевчук. – К. : Грамота, 2007. – Книга 1. – 720 с.
13. Яковенко Н. Л. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття / Наталя Яковенко. – К.: Laurus, 2012. – 472 с. – (Серія «Золоті ворота»; вип. 2).

УДК 39:(477.54/62)

Аксьонова Н. В.

ПІВНІЧНО-СХІДНІ МЕЖІ СЛОБОЖАНЩИНИ У ВИМІРІ ГЕОГРАФІЇ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена розумінню обрису територіальних меж історико-етнографічного району Слобожанщина в історичній ретроспективі. Наголошується, що мовна характеристика населення, його самоідентифікація через низку причин можуть не співпадають з окресленими

межами. Розглядаються певні стереотипи, що існують в дослідженнях цього історико-культурного регіону.

Ключові слова: Слобожанщина, простір культури, культурний вплив

Аксёнова Н.В. Северно-восточные границы Слобожанщины в измерении географии культуры

Статья посвящена пониманию образа территориальных границ историко-этнографического региона Слобожанщина в исторической ретроспективе. Акцентируется, что речевая характеристика населения и самоидентификация через ряд причин не соответствуют очерченным границам. Рассматриваются некоторые стереотипы, которые существуют в исследовании этого историко-культурного региона.

Ключевые слова: Слобожанщина, пространство культуры, культурное влияние

Aksjonova N. North and South Borders of Slobozhanschyna in the Measurement of Cultural Geography

The article is dedicated to the analysis of the interpretation of the territorial borders of the historical and ethnographical area Slobozhanschina through its historical retrospective. It is emphasized that the linguistic characteristic of the population, its selfidentification do not correspond to the outlined borders of the region because of several reasons. Some stereotypes, which are typical for the research of this historical cultural area are analyzed.

Key words: Slobozhanshina, cultural space, cultural influence.

Проблема визначення меж історико-культурних регіонів України навіть у сучасній історіографії є темою поліпроблематичною. Вона насамперед наштовхується на міру співвідношення етнографічного та історико-політичного визначення категорій районування етнічних земель. Великою вадою сучасного історико-етнографічного районування є політично-адміністративний поділ, до якого здебільшого і апелюють більшість дослідників, тому саме цю проблематику піднімають у своїх дослідженнях Степан Макарчик [21; 22] та Михайло Глушко [11].

Ми вже зазначали проблему визначення цілісності території Слобожанщини, оскільки більшість дослідників намагається проводити етнографічне районування не українських етнічних територій, а земель, обмежених політичною мапою України, що робить проблему дослідження україно-російської межі все більш заплутаною. Такі підходи пропонують ставитися до українських етнічних територій на Слобожанщині як до діаспоріальних утворень [1].

Степан Рудницький зазначав, що справа дослідження меж Слобожанщини дуже клопітка: «Границі поміж українською та московською етнографічною територією теж дуже трудні для докладного визначення. Не тому, щоб тут були переходові діялекти, як, наприклад, на білоруській границі. Навпаки – їх тут немає ніде. Українські й московські села, навіть части сел, дуже виразно від себе відділені, й немає ніякого сумніву, куди причислити їх населення. Трудність лежить у чімсь іншім. Гранична смуга між українським та московським живлом... почала густіше заселюватися щойно в XVII і XVIII віках. Колонізаційні струї українців, що плили з заходу на схід, перехрещувалися з московськими колонізаційними струями, що плили з півночі на південь. В результаті повстала довжелезна й широка мішана смуга, в якій зустрічаємо величезну кількість обусторонніх етнографічних півостровів і островів» [26, 121-122].

Такий стан розселення українського населення підтверджується і картою, складеною В. Ввєдєнським, на підставі перепису 1920 р. населення Курщини [7, 20]. Приблизно таку ж картину групування українського населення дає і карта Г. Булгакова, на яку нанесено як суцільна межа, так і анклави розселення українців Курщини [6, 111]. Останнє дослідження спирається і на дані Всеросійського перепису 1897 р., за яким у Курській губернії мешкало – 523 277, а у Воронезькій – 854 093 українців (нагадаємо, що перепису підлягали лише дорослі чоловіки).

У 1927 р. Дмитро Багалій наважився підтримати дискусію щодо розмежування українських етнічних територій і окреслив межі українських земель. До того ж він зазначив безпідставність усіх адміністративних розподілів, що зазнавали землі слобожан впродовж XIX – початку XX ст. [2, 121]. Такі межі підтвердив і Федір Максименко по Курщині, виходячи із приблизних даних кінця XIX – початку XX ст. і зазначив, що «межа українського етносу за кордонами Рильського і Путивльського повітів до Сейму, повертає на схід, пересікає Рильський, у південній частині Льговський, потом пересікає Суджанський повіт на схід від м. Суджі, потім йде за північно-східною частиною

Гайворонського, далі за самою верхньою частиною Бєлгородського повіту, північно-західній частині Корочанського і майже посередині Старооскольского повіту» [23, 16].

На Воронежчині межа українського і російського говорів приблизно проходила лінією Городище, Шаталівка, Росошь, Репіївка, до гирла Потудані до Дону біля Коротояка, потом вздовж Дону на Ліски, Масловку, Мечетку, Нижню Кислю, Козловку, Василівку, Бурлаївку, Красне, Пиховку, Бане. Таким чином, до Слобожанщини зараховувалися території Бірюченського, Острогожського, Валуйського та Богучарського повітів [23, 18].

Більш детально, спираючись на дослідження проведення Центральною радою цей кордон подає Аркадій Животко, зазначаючи, що ці землі утворюють з частиною Курщини і Харківщини землі історичної області Подонь: «Починаючи від слободи Ліски Острогозького повіту, що лежить на березі горішнього Дону, межа ця йде на захід через сл. Уриви Коротоякського повіту, далі – Репіївку, Орлик, повертає на південний захід і йде через Скородне, Холодне, Плотавець, досягає Шляхова на Донцю; підходить до Білгороду, повертає далі на південний схід, підходить до Вовчанська, де повертає на схід і межує з землею, означеною Центральною Радою, як Донеччина, йде далі через Грушівку – Борисовку, Волоконівку, повертає на південний схід і йде через Принцівку, Валуйки, Вейделевку, Білий Колодізь, далі межує, за означенням Центральної Ради, з землею Половецькою, йде через Ровеньки, Кривоносівку, Бугаєво на Осиковку, де знову підходить до російської території, повертає на схід, загинає коло Сухого Логу і підходить знову до Дону та йде по ньому вгору через Богучар, Журавку, Нижній Мамонь, Н. Калитву, Павловське й далі по Дону до слободи Ліски. Осередком національно-культурного життя цього краю аж до останнього адміністративного поділу, переведеного совітською владою, була Острогожчина й м. Острогозьк» [17, 2]. Він продовжує розпочату Дмитром Багалієм дискусію щодо безпідставності радянського адміністративного поділу української етнічної території і доводить, що радянська влада проводить переділ цієї території задля розпорошення компактної межі проживання українського населення Воронежчини і Курщини: «зменшення відсотку українського населення сталося в наслідок прилучення до цих повітів частин сусідніх з чисто російським чи з переважаючою більшістю російського населення, як також переселення українського народу і надсилкою чужонаціонального елементу» [17, 4]. Можливо саме через пожвавлений інтерес до українських етнічних земель на території сусідньої республіки радянська влада у 1928 році утворює Центрально-Черноземну область, до якої окрім Воронезької та Курської областей входять Орловська і Тамбовська. Згодом у 1934 р. Курська і Воронезька області стали окремішніми одиницями, а в 1954 р. із суміжних районів цих областей була утворена Білгородська область.

У сучасних російських дослідженнях північно-східна Слобожанщина розглядається як територія, що дійсно була заселена до 30-х років XX ст. переважно українцями, а потім їхній чисельний склад перестав перевищувати 10 % відсотків, отже у сучасному вимірі ці території є повністю асимільованими і позбавленими превалювання української культури [5, 56]. При цьому майже усі дослідники фіксують безумовне превалювання української культури фіксують в етнографічних дослідженнях, що присвячені XIX – початку XX ст. Прикладом цього слугує дослідження Світлани Бережної щодо дореволюційної Курщини, у ньому чи не найперше дослідниця ставить питання щодо панування на цій території української культурної традиції у XIX ст. [4]. Слідом за нею почалися дослідження, щодо сусідніх російських етнічних земель як таких, що зазнали українського впливу, але наразі цей елемент вичерпано, через катастрофічне зменшення українського населення, що підтверджуються даними офіційних переписів. Саме за таким принципом побудовано дослідження про етнічний Білгородщини, у ньому фіксується феноменальна швидкість з якою «зник» український етнічний компонент в цьому регіоні на початку XX ст. [10]. Такі блискавичні успіхи асиміляційних процесів обумовлені бажанням залишити ці території у складі РСФСР і не задовольнити вимоги щодо приєднання українських етнічних територій до УРСР [16].

У 70-х роках XX ст. Людмила Чижикова досліджувала українське населення цих регіонів виключно через призму асиміляції його російським населенням і зафіксувала терміни «хохли» і «перевертні», останній, вживаний щодо українців, які відчуралися власної культури [29, 56]. Але сама наявність цих окремішних термінів, що вирізняють населення цього регіону з-поміж російського етносу вже ставить під сумнів успішність й остаточність асиміляційних процесів, що зазнали українці північно-східної Слобожанщини.

Сучасні соціологічні дослідження впевнено твердять, що термін «Слобожанщина», а також ідентифікація з цією історико-етнографічною областю зовсім відсутня у жителів Бєлгородської області й притаманна виключно жителям сусідньої Харківської. Але при цьому дослідники констатують, що «Батьківщина як і колись залишалася одною, особливо в прикордонні… Людей

об’єднувала одна загальна риса – наявність тісних родинних зв’язків у сусідній області: 66,7 % білгородців і 57,9 % харків’ян мали прямих родичів на території сусідньої держави» [19, 176].

Навіть за умов сучасного глибокого україно-російського конфлікту ідея створення спільного економічного регіону між Харківською і Білгородською областями, з невипадковою назвою «Слобожанщина», не тільки не припинила існування, а навіть актуалізується з більшою впевненості у його необхідності. Загалом мова йде про створення таких регіонів за всіма суміжними областями україно-російського кордону. Для нас показовим є той факт, що з обох сторін до створення цих регіонів долучаються перш за все представники географічної науки [12].

Усі перераховані позиції дослідників дають нам можливість подивитися на територію північно-східної Слобожанщини в розрізі не суто етнографічних досліджень, а більш у широкому розумінні такого явища як географії культури. Іван Ровенчак надає таке визначення цьому терміну: «географія культури – одна з самостійних ділянок (галузей) суспільної географії, що досліджує геопросторову (територіальну) організацію культури в цілому або її окремих найважливіших форм прояву (підсистем): етнологічних, релігійних та історико-політичних» [25, 275-276]. Використовуючи інструментарієм даної галузі науки, зможемо по-новому осягнути культурне надбання цього регіону. Початки цього напряму досліджень були здійснені Степаном Рудницьким, який розумів його як частину антропогеографії. Цей термін він пропонував чітко відмежовувати від поняття історична географія [27]. Загалом, географія культури вивчає просторово-часові взаємозв’язки і взаємодії в географічній дійсності і є цілісною системою «людина–природа–господарство–навколишнє середовище» [18].

Дослідження території північно-східної Слобожанщини у культурному розрізі найбільш плідно опрацьовуються представниками саме географічної науки. Упродовж останнього часу у російському науковому дискурсі починають з’являтися поглиблені дослідження щодо культурних дефініцій україно-російського етнічного кордону саме у розрізі географічних, а не етнографічних студій. Особливо потрібно відзначити дослідження Михайла Крилова та Антона Гриценка, які вивичали прикордоння у розрізі географії культури [14; 15; 20]. До подібних досліджень належить і дисертаційне дослідження Валентини Владімірової щодо музичної культури сучасної Курщини, захищене за шифром – економічна, соціальна, політична та рекреаційна географія У цьому дослідження авторка робить висновок, що «українські традиції, що вельми відрізнялися від російських, мали великий вплив на формування традиційної музичної культури області» [9]. Нею піднімається питання прямого зв’язку музичної традиції з етнічним складом населення Курщини. Саме задля цього вона подає карту розселення українців у краї, за якою Путивльський, Рильський, Суджацький, Грайворонський, Білгородський, Корочський і Новооскольський повіти Курської губернії на прикінці XIX ст. мають перевагу в бік превалювання українського етносу, а Обояньський, Льговський, Страоскольський та частина Тимківського мають перехідний тип, без переваги українського чи російського етносів. Власне повітами із перевалюванням російського населення були Дмитрієвський, Щігровський, Курський, Фатежський і більша частина Тимківського [8].

Натомість, дослідниця музичної традиції сусідньої Білгородщини (колишня Курська губернія) намагається не говорити про запозичення і превалювання українських елементів у культурі, а вигадує формулу за якої начебто «більшість елементів набули інтернаціональних форм» [28, 14]. Але така «інтернаціоналізація» супроводжувалася у цьому регіоні не переважанням російської культури, а навпаки «трансформацією самосвідомості у російських груп, що мешкали у змішаних україно-російських селах, особливо там, де росіяни залишилися у меншості серед корінного і чисельно переважаючого над їхнім етносом населенням. Подібні явища зміни національної самосвідомості у росіян, що живуть серед чисельно переважаючих українців, ми спостерігаємо також у південних районах України» [13, 5].

Поряд з цим, найцікавішою роботою у розрізі географії культури потрібно вважати публіцистичний нарис Юрія Петренка про слобожан Російської Федерації, у якій він чітко формує погляд на українців у географічно-культурних, а не в політичних вимірах: «На карті немає такої країни. І все-таки вона існує, бо є земля і є народ. Земля – Курські, Бєлгородські й Воронезькі місця, що прилягають до України. Народ – хохли» [24]. Незважаючи на асиміляційну політику, населення цих регіонів до сьогодні зберігає відмінну від російського етносу назву, зберігає культуру, а автор роботи навіть окреслює цілісність системи людина-культура-навколишнє середовище у державотворчих рамках – «країна Хохляндія». Самі представники Слобожанщини, що опинилися за межею державного кордону визнають синонімічність термінів «українці=хохли», виводячи обидва із історичного терміну «черкеси». Так, закінчуючи роздуми над книгою «Страна Хохляндия» Віктор Бєліков зазначає: ««Країна Хохляндія», «Слобожанщина» – як би не називали нас, мешкаючих

компактно, нащадків тих хохлів-черкесів, що прийшли з добром на нашу землю та на ній укоренилися, – вона існує в нашій пам'яті, у мові, у нашій творчості, вона у наших серцях» [3].

Маємо констатувати, що загальноприйнятий наразі російськими засобами інформації термін «хохли», бажано і повсякчасно використовується слобожанами на межі з російською етнічною територією для чіткого розмежування своєї культури від культури сусіднього етносу, і тому не має негативного забарвлення. Так, під час інтерв'ю із Галиною Іллівною Оранською, що народилася 1934 р. у с. Олексіївка Глушковського району Курської області й мешкала там до 1978 р., на запитання чи й досі існують на території Російської Федерації українські села, інформантка заперечила: «Ні, там є хохляцькі села… Бо у нас там балакають по-російські, і є по-хохляцькі. Наші Кариш, Олексіївка і Коряківка, а там пішли Дроновка, Нанилівка, Марковка – там уже кацапи…».

Таким чином, простеження сучасного стану північно-східної Слобожанщини у рамках географії культури дає нам можливість констатувати ступінь асиміляційних процесів, яких зазнавали українці північно-східної Слобожанщини, зазначати відсутність повної маргіналізації цих територій у полі української культури і простежити шляхи взаємодії систем і підсистем територіальної організації культури, що опинилося за межами державного кордону.

Список використаних джерел і літератури

1. Аксьонова Н. В. «Українська» та «російська» Слобожанщина : політичні кордони історико-етнографічного регіону / Н. В. Аксьонова // Етнічна історія народів Європи. – 2013. – Вип. 33. – С. 113-119.
2. Багалій Д. І. Історико-етнографічні і лінгвістичні матеріали про північний кордон УСРР з РСФРР / Д. І. Багалій // Науковий збірник Харківської науково-дослідної катедри історії української культури. – 1930. – Т. IX. – Вип. 2. – С. 121-123.
3. Беликов В. Ты не выдумка, Слобожанщина / В. Беликов // Россошь. – 2004. – № 34, 35.
4. Бережная С. В. Народная культура русского и украинского населения Курской губернии в конце XVIII – XIX веках: Автореф. дис... канд. ист. наук. 07.00.02 – отечественная история / С. В. Бережная. – Курск, 1999. – 26 с.
5. Бубликов В. В. Формирование этнического состава населения Белгородской области (часть первая : XIX век – середина XX столетия) / В. В. Бубликов, В. В. Маркова // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия : Философия. Социология. Право. – 2013. – Вып. 26 – № 23 (166). – С. 49-59.
6. Булгаков И. Схематический обзор Курского края в этнографическом отношении / И. Булгаков // Курский край. – 1925. – Вып. 1. – С. 91-123.
7. Введенский Е. К. Статистико-экономический обзор Курской губернии / Е. К. Введенский. – Курск, 1926. – 144 с.
8. Владимирова В. А. Заселение Курского края как один из факторов развития традиционной музыкальной культуры / В. А. Владимирова // Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. – 2009. – № 3(11). – Режим доступа: http://scientific-notes.ru.
9. Владимирова В. А. Территориальная дифференциация музыкально-фольклорных традиций в геокультурном пространстве Курской области : Автореф. дис... канд. геогр. Наук : 25.00.24 – экономическая, социальная, политическая и рекреационная география / В. А. Владимирова. – Пермь, 2013. – 23 с.
10. Высоцкий В. В. Историческая, социально-экономическая и этнокультурная ассимиляция украинского населения Воронежской губернии (начало XIX в. – первая четверть XX в.) : Автореферат дис. ... канд. ист. Наук : 07.00.02 – отечественная история / В. В. Высоцкий. – Воронеж, 2012. – 24 с.
11. Глушко М. Етнографічне районування України : стан, проблеми, завдання (за матеріалами наукових досліджень другої половини XX – початку XXI ст.) / М. Глушко // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2009. – Вип. 44. – С. 179-214.
12. Голиков А. П. Украино-российский еврорегион «Слобожанщина» как формат межрегиональной интеграции / А. П. Голиков, П. А. Чорномаз // Евразийская экономическая интеграция. – 2014. – № 2 (23). – С. 85-98.
13. Грешникова А. В. Русско-украинские фольклорные связи в необрядовой песенной лирике (на фольклорном материале Курской области) : Автореф. дис. ... канд. филолог. наук. : 10.01.09 – фольклористика / А. В. Грешникова. – Орел, 2007. – 23 с.

14. Гриценко А. А. Влияние политических и ландшафтных границ на региональную идентичность в российско-украинском порубежье : Автореф. … канд. геогр. Наук : 25.00.24 – экономическая, социальная, политическая и рекреационная география / А. А. Гриценко. – М., 2010. – 24 с.
15. Гриценко А. А. Этногеографическое и культурно-географическое изучение российской части Гетманщины и Слободской Украины / А. А. Гриценко, М. П. Крылов // Проблеми суспільної географії : Зб. наук. пр. – К. : Інститут географії НАН України, 2010. – Вип. 2. – С. 91-98.
16. Дроздов К. С. «…Признать вполне целесообразным присоединение Белгородского уезда к УССР…» : (к вопросу изменения административно-территориальных границ между РСФСР и Советской Украиной в 1924 году) / К. С. Дроздов // Межнациональные отношения в южнорусском порубежье : материалы областной науч.-практ. конф. / под ред. А. И. Дудки. – Белгород, 2006. – С. 13-21.
17. Животко А. Українська Вороніжчина в культурному житті України / А. Животко. – Прага, 1943. – 86 с.
18. Капіруліна С. Л. До проблеми створення підручників і посібників для географічних курсів за вибором / С. Л. Капіруліна // Проблеми сучасного підручника. – 2011. – № 11. – С. 232-237.
19. Колосов В. А. Повседневная жизнь и миграции населения (на примере белгородско-харьковского участка границы) / В. А. Колосов, О. И. Вендина // Российско-Украинское пограничье : двадцать лет разделенного единства / отв. ред.: В. А. Колосов и О. И. Вендина. – М. : Новый Хронограф, 2011. – С. 162-180.
20. Крылов М. П. Региональная и этнокультурная идентичность в российско-украинском и росийско-белорусском порубежье : историческая память и культурные трансформации / М. П. Крылов, А. А. Гриценко // Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований. – 2012. – № 2. – С. 28-42.
21. Макарчук С. Етнографічні райони України: до історіографії дослідження // Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність. –2012. – Вип. 21 : Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича. – С. 525-534.
22. Макарчук С. Історико-політичне та етнографічне картографування України : питання співвіднесеності // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 388-393.
23. Максименко Ф. П. Межі етнографічної території українського народу / Ф. П. Максименко // Бібліотеч. зб. / Всенарод. б-ка України при Всеукр. АН. – 1927. – Ч. 3 : Бібліографія на Україні. – С. 65-93.
24. Петренко Ю. Страна Хохляндия / Ю. Петренко. – Воронеж, 2000. – 114 с.
25. Ровенчак І. Категорія «культури» у суспільній географії // Вісник Львівського національного університету. Серія географічна. – 2004. – Вип. 30. – С. 274-277.
26. Рудницький С. Основи землезнання. Антропогеографія України. – Ужгород, 1926. – 204 с.
27. Рудницький С. Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – 1927. – Т. 13-14. – С. 345-356.
28. Теслева И. Н. Русско-украинское пограничье. Жизнь и быт населения / И. Н. Теслева // Материалы научно-краеведческой конференции, посвященной 270-летию Белгородской губернии. – Белгород, 1997. – С.14
29. Чижикова Л. Н. Русско-украинское пограничье : история и судьбы традиционно-бытовой культуры / Л. Н. Чижикова. – М. : Наука, 1988. – 254 с.

УДК 94: 394-054 (477+485)

Казакова О.М., Глінка В.А.

ОБРАЗ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНЦІВ У ПОГЛЯДАХ НАСЕЛЕННЯ ШВЕЦІЇ

У статті узагальнено факти, що є найбільш відомими пересічним мешканцям Швеції про Україну та які впливають на формування позитивного чи негативного іміджу України та українців серед шведів.

Ключові слова: Україна, українці, образ, Швеція, населення.

Казакова О.Н., Глинка В.А. Образ Украины во взглядах населения Швеции

В статье обобщаются факты, которые являются наиболее известными рядовым жителям Швеции об Украине и которые влияют на формирование позитивного или негативного имиджа Украины и украинцев среди шведов.

Ключевые слова: Украина, украинцы, образ, Швеция, население.

Kazakova O., Glinka V. The Image of Ukraine in the Opinions of Swedish People

The article resumes the most well-known for the average Sweden citizens facts about Ukraine which stipulate the formation of positive or negative image of Ukraine and Ukrainians among the Swedes.

Key words: Ukraine, Ukrainians, image, Sweden, population.

Так склалося історично, що по відношенню до кожного народу діють свої стереотипи, сформовані під впливом національних особливостей, що стали певними візитними картками багатьох країн. Серед усього різноманіття національних особливостей молода українська держава на карті Європи досить довго виглядала майже непомітною. Проте певне коло політичних, соціально-економічних, екологічних подій в Україні привернуло увагу усього світу до нашої держави і іноземних громадян почало формуватись уявлення про українців.

Сьогодні Україну та Старий світ пов'язує безліч ділових та культурних контактів, а події, що відбуваються в нашій державі періодично висвітлюються європейськими ЗМІ, що дає змогу західним державам більше дізнатися про свого сусіда. У результаті серед європейських громадян поступово формується портрет типового українця, а сама назва «Україна» обростає певними асоціаціями. Особливо активно цей процес почав відбуватися після подій осені 2013 року, коли українці свідомо зробили свій європейський вибір.

За даними державного Бюро статистики, у Швеції офіційно проживає близько 3500 осіб українського походження та функціонує дев'ять українських організацій [9]. Зі Швецією Україну пов'язують тісні зв'язки у багатьох сферах діяльності, шведські високопосадовці неодноразово зазначали, що двом країнам необхідно і надалі поглиблювати таку співпрацю задля спільного процвітання та розвитку. Шведський уряд також неодноразово заявляв про свою підтримку українського суверенітету, а міністр закордонних справ Карл Більд був одним з найактивніших європейських політиків, що виступили на захист української державності. Таким чином, з огляду на події, що відбулися в Україні протягом останнього року, актуальним є дослідження образу українців серед населення Швеції сьогодні, коли ситуація в регіоні змінилася та не може не бути відомою пересічному громадянину європейської держави.

Проте для того, щоб зрозуміти, який образ України та українців сформувався серед населення Швеції, важливо виявити ті факти, які вони знають про нас та нашу країну та які були їм відомі ще до 2013 року, адже донедавна Україна була не такою вже і популярною та знайомою для звичайного мешканця Швеції. Тому дуже складно говорити про те, що шведи володіють хорошими знаннями про нашу країну.

Перш за все, якщо звернутися до найбільш відомих фактів, то частина населення Швеції трохи опосередковано, але все ж таки ознайомлена з історією нашої країни. Відомими є факти щодо державної символіки, а саме, що обидві держави мають однакові синьо-жовті національні кольори, а український тризуб та шведська корона дуже схожі за конфігурацією. Деякі вважають, що коріння цього знаходяться глибоко в історії, яка у Швеції та України неодноразово перетиналася: це і норманська теорія походження Київської Русі, і пізніше – спілка Карла XII та Івана Мазепи під час Великої Північної війни. Тому знають вони і про Полтавську битву [12].

Проте такі факти не є загальновідомими. Україна на початку XXI століття для більшості шведів асоціювалася переважно з Чорнобилем. Деякі навіть хотіли б відвідати це місце та вважали і вважають сьогодні, що там має бути цікаво, хоча після аварії українські овочі та фрукти є зараженими та небезпечними для вживання. Незважаючи на це, багато шведів чули про нашу державу як про «хлібний кошик» Європи.

Існує також думка, що українці не люблять іноземців, майже весь час вони похмурі, сумні, нещасливі та постійно сперечаються один з одним. Україну часто плутають з Росією та вважають, що тут протягом року лежить сніг. Майже усі чули про те, що українки є дуже привабливими зовнішньо, усі українці дуже люблять сало, горілка є надзвичайно популярним напоєм, особливо під час свят та прийому гостей. Звідси, вірогідно, з'явилася думка про те, що наш народ багато п'є [1]. Ті, хто захоплюється спортом, звичайно, згадують братів Віталія та Володимира Кличко та Андрія Шевченка

та загалом відмічають, що українці – хороші спортсмени та гідно представляють свою країну на кожних Олімпійських іграх.

Після подій Помаранчевої революції 2004 року, яка широко висвітлювалась у новинах шведських ЗМІ, населенню стали відомі імена деяких українських політиків. А саме, Віктора Ющенка, якого намагалися отруїти, та, звичайно, Юлії Тимошенко, хоча до сьогодні ніхто не знає їх імен, лише прізвища. Неодноразово говорили про Україну як про «країну, де є жінка-політик з косою». Надалі справа з її ув'язненням теж була широковідомою, багато шведів підтримували її та вважали, що вона має бути вільною та в цілому бачили несправедливою таку ситуацію. Серед молоді Швеції Україна стала відомою та популярною після перемоги виконавиці Руслани на пісенному конкурсі Євробачення у 2004 році, на хвилі, знову-таки, революційних подій в нашій країні.

Частина шведів також чули про Україну у контексті її газових відносин з Росією, а саме те, що перша має проблеми з його отриманням. Деякі знають і про протести проти Податкового кодексу. Про це у 2010 р. говорив шведський парламентарій Крістер Хаммарберг під час зустрічі зі студентами історичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки [7].

Частина шведів знають Україну як країну з великою територією та багатою історією, а також те, що вона знаходиться поряд з Євросоюзом, та прагне стати його гідним членом. Також вони знають, що Україна є дуже важливою для Росії та для Європейського Союзу, тобто може вважатися стратегічним гравцем. Дехто називає також місто Ялта, де проходила Ялтинська конференція [4].

Загалом, серед шведів поширеними є такі ж стереотипи про Україну, як і у більшості європейських країнах. Так, деякі вважають, що вона є частиною Росії та українці говорять російською мовою. Пересічний мешканець Швеції не зможе чітко сказати, де знаходиться Україна на карті світу, лише те, що десь поряд з Росією та у минулому була частиною радянського простору.

Тобто, знання шведів про Україну та українців на межі століть здебільшого обмежувалися окремими повідомленнями новин місцевих ЗМІ, а ті стереотипи, що є однаковими для більшості європейських країн, включаючи Швецію, та які сформувалися на основі вищевказаних фактів – переважно неправильні та формують негативний образ українців.

Проте, ситуація трохи змінюється у кращу сторону, коли в Україні було проведено Євро-2012. Хоча знову-таки, напередодні цієї події не лише в Європі, а і у США та Австралії, був створений негативний образ нашої держави як такої, де поширеними є расизм, корупція, крадіжки і взагалі, інформація про те, що до цієї країни небезпечно їхати. Зокрема, у Швеції щодо України склалася скоріше погана репутація, ніж позитивна. Поширеною також була думка, що це не дуже розвинута країна, де у населення є недовіра до правової системи [6].

Іншими поширеними відомостями про Україну напередодні 2012 р. були також ріст злочинності та пограбувань. Повідомлялося, що міліція в Україні має низьку заробітну плату та мотивацію, а тому не завжди готова захищати громадян. Бути особливо уважними застерігали також представників малопоширених в Україні національностей та сексуальних меншин. Повідомлялося про поганий стан доріг та необережних водіїв, що порушують правила дорожнього руху, сідають за кермо п'яними та інколи взагалі не мають водійських прав та посвідчень [3].

Таким чином, можна говорити про цілком негативний, навіть ворожий образ України, що склався чи, можливо, був сформований штучно західними ЗМІ, офіційними та неофіційними путівниками. Проте, зустрівшись з українськими реаліями під час поїздки до України упродовж проведення чемпіонату, думка багатьох шведів змінилася у кращу сторону.

Більшість з тих, хто давав інтерв'ю журналістам українських ЗМІ, говорили про те, що жодного разу не зустрічалися зі злодіями та шахраями, якими їх залякували вдома, Київ виявився гарним містом з великою кількістю історичних пам'яток, знову говорили про гарних дівчат, проте особисто не були свідками проституції, про що широко відомо у світі. Згадували також смачну українську кухню. Тобто, відвідавши Україну, більшість шведів змінили свою думку про неї та українців та розвінчали якщо не половину, то якусь частину міфів та стереотипів. Українці виявилися щирими та привітними людьми, готовими прийти на допомогу за необхідності [2].

Проте, звичайно, у шведських гостей залишилися і неприємні враження. Так, усі опитані респонденти відмітили низький відсоток тих українців, які говорять англійською мовою, тому іноземцю було досить складно пересуватися містом. Помітили і те, що багато українців палять, причому навіть підлітки на вулицях та вагітні жінки, що їх дуже обурило, тому що у Швеції прийнято вести здоровий спосіб життя. Також шведам важко було зрозуміти, як українські чиновники можуть бути настільки некомпетентними та безвідповідальними, щоб не підготувати інфраструктуру до проведення Євро [5].

Незважаючи на це, усі гості говорили про те, що будуть вдома рекомендувати усім друзям відвідати Україну і що поширені у Швеції відомості про неї є неправильними та помилковими. Часто згадували також маленьке село на півдні Україні, де мешкає двісті осіб, які досі розмовляють старошведською мовою – факт, про який навіть не кожний українець знає.

Після подій в Україні, що роспочалися восени 2013 року, у Швеції, як і у всьому світі, знову згадали про нашу країну, та, можливо, побачили її з іншого боку, оскільки саме тоді українці чітко висловили своє бажання у майбутньому розвиватися за європейськими стандартами та в цілому обрали європейський напрямок політики держави.

Тисячі людей у багатьох країнах світу вийшли на мітинги у власних містах на підтримку Євромайдану. І це були не лише представники українських діаспор за кордоном, а й місцеве населення, яке розділяло думки та настрої українців. Так було і у найбільших містах Швеції – Стокгольмі, Мальме, Уппсалі, Гетеборзі та Еребру [15].

Звичайно, від самого початку події в Україні широко висвітлювалися у багатьох шведських друкованих ЗМІ, на радіо та телебаченні. Так населення цієї країни дізналося нові факти з історії нашої держави, нові імена політичних діячів та активістів. Саме завдяки такій інформованості, шведи могли сформувати власну думку та ставлення до подій в Україні. Як результат, більшість населення країни підтримало прагнення українців до змін, демократичного розвитку, становлення нашої держави як сильної та насправді незалежної європейської країни.

Можливо, така підтримка серед населення Швеції була також викликана позицією та заявами вищого керівництва, яке однозначно, разом з багатьма іншими європейськими країнами, висловлювалося за європейське майбутнє України, засуджувало насильницькі дії влади, та у подальшому визнали результати виборів нових президента та парламенту. Особливо популярним в Україні став міністр закордонних справ Швеції Карл Більд, який різко засуджував та критикував агресивну політику Росії по відношенню до нашої країни та виступав захисником українських інтересів в керівних органах ЄС [10].

Велика підтримка Україні сьогодні надається Швецьким міжнародним ліберальним центром, який ще до подій минулого року займався підтримкою та здійсненням проектів демократизації України. Його керівник, Леннарт Нурдфорс, в інтерв'ю шведському радіо говорив про те, що «дуже важливо, щоб шведський народ отримав повну уяву про те, що відбувається в Києві та Україні. Саме тому ми надаємо моральну підтримку процесу, що там відбувається. Ми надаємо підтримку організаціям, що шукають інформацію про ліберально-демократичні принципи в Україні».

«Справа України – наша справа» – так назвали народні ліберали семінар за участю співачки Руслани Лижичко. Таким чином, Швеція та шведи показують глибоку солідарність з Україною. Також протягом 2014 року Україну відвідав ряд членів керівництва організації, які продемонстрували, що українці не є самотніми у своїй боротьбі за демократію [13]. Україна стала також головною темою Стокгольмського фестивалю поезії, що проходив восени 2014 року. Фестиваль відвідали українські поети, що продемонстрували власні роботи, присвячені подіям в Україні та поділилися з учасниками з інших країн відомостями, новинами та думками щодо змін, що відбуваються у нашому суспільстві сьогодні [8].

Одним з виражень підтримки є відомості про те, що близько тридцяти шведських ультранаціоналістів брали або беруть участь у бойових діях проти російських сепаратистів в Україні, п'ять чи десять з них активно воювали. Проте у зв'язку з цим у Швеції існують побоювання, що ці молоді хлопці, які поїхали до України, набувають певних навичок, вчаться воювати, поводитися з вибухівкою та зброєю. Ці особи відстежуються урядом Швеції, оскільки після повернення додому можуть нести загрозу власному суспільству [14].

Таким чином, підсумовуючи, можна сказати про те, що образ України та українців серед населення Швеції є подібним до загальноєвропейського та формується на основі тих фактів та відомостей, які більш-менш відомі мешканцям цієї країни. Незмінним навіть сьогодні залишається образ нашої держави як пострадянської країни з корумпованою владною та недосконалою правовою системою, високим рівнем злочинності. Разом з тим, українці відомі своєю щирістю, гостинністю, смачними стравами, а сьогодні ще й своєю волею та прагненням до демократичних перетворень. Саме останнє найбільше вплинуло, на думку автора, на сприйняття України та українців за кордоном, яке переважило більше у позитивну сторону.

Таким чином, надалі ми маємо можливість остаточно розвінчати образ України як неблагополучної держави, про яку взагалі дуже мало відомостей серед простого населення європейських країн, включно зі Швецією. Сприйняття України в Європі великою мірою залежить від інтегрованості діаспори у країні перебування, де діаспора більш згуртована, активна, де ведеться

якась діяльність, там імідж України краще і на нього можна впливати. Тому формування абсолютного нового ставлення іноземців до українців є справою самих українців, аби втрати та жертви, яких зазнала Україна протягом останнього року не були марними.

Список використаних джерел і літератури

1. Ukraine : Russian speaker and radioactive poor people? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europeisnotdead.com/video/images-of-europe/european-stereotypes. – Назва з титулу екрану.
2. Каленская . Интервью с болельщиком из Швеции: боялись, что люди здесь бедные и нас обворуют, но украинцы оказались очень дружелюбными [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.delfi.ua/news/daily/society/ intervyu-s-bolelschikom-iz-shvecii-boyalis-chto-zdes-lyudi-bednye-i-nas-obvoruyut-no-ukraincy-okazalis-ochen-druzhelyubnymi.d?id=1688441. – Назва з титулу екрану.
3. Карпьяк О. Безопасно, но не очень : образ Украины в иностранных путеводителях [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ ukrainian/ ukraine_in_russian /2013/11/131112_ru_s_foreign_tourists_advice. – Назва з титулу екрану.
4. Козюпа И. «В Украине девушки красивее мужчин» – шведы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.ua/ru/articles/sport/_v-ukraine-devushki-krasivee-muzhchin-shvedy/444782. – Назва з титулу екрану.
5. Костеж С. Шведских фанатов удивляет практически все, что для украинца является нормой // Самые удивительные вещи для интуриста в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bagnet.org/news/ukraine/185308. – Назва з титулу екрану.
6. Титиш Г. Шведи про Україну: останні враження // Українська правда. Життя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.autotravel.ua/ukr/articles/shvedy-pro-ukraine-ostanni-vrazhennya. – Назва з титулу екрану.
7. Україна відома шведам через Помаранчеву революцію, Податковий кодекс, газ та спортсменів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vip.volyn.ua/ukrayina-vidoma-shvedam-cherez-pomaranchevu-revolyuciyu-podatkoviy-kodeks-gaz-ta-sportsmeniv. – Назва з титулу екрану.
8. Украина – главная тема Стокгольмского фестиваля поэзии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sverigesradio.se/sida/artikel. aspx?programid= 2103&artikel= 6030788. – Назва з титулу екрану.
9. Украинские общины в Швеции [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nikitafirst.com.ua/ukrainskie-obshchiny-v-shvetsii. – Назва з титулу екрану.
10. Форум. Українсько-Скандинавські новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukraina.nu/forum/viewtopic.php?p=2754. – Назва з титулу екрану.
11. Что об Украине думают иностранцы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.segodnya.ua/ukraine/chto-ob-ukraine-dumajut-inoctrantsy.html. – Назва з титулу екрану.
12. Шведы убедились, что Украина - это не только Чернобыль и Тимошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://obozrevatel.com/society/86052-shvedyi-ubedilis-chto-ukraina-eto-ne-tolko-chernobyil-i-timoshenko.htm. – Назва з титулу екрану.
13. Шведские волонтеры нужны Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=2103&artikel=5796532. – Назва з титулу екрану.
14. Шведські націоналісти в Україні – Sverigesradio // Огляд зарубіжних ЗМІ: шведські неонацисти і чому США – не Росія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3447928-ohliad-zarubizhnykh-zmi-shvedski-neonatsysty-i-chomu-ssha-ne-rosiia. – Назва з титулу екрану.
15. Як сприймають Україну і українців в Європі? Підсумок дискусії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://maidanua.org/2013/10/yak-spryjmayut-ukrajinu-i-ukrajintsiv-v-evropi-pidsumok-dyskusiji. – Назва з титулу екрану.

УДК 323.1:323.272(477+73)«2004/2005» ***Корнієнко Н. В.***

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ УКРАЇНИ У 2004-2005 рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КОНГРЕСУ США)

У роботі проаналізована трансформація образу України, що був поширений серед представників Конгресу США, у 2004-2005 рр. Були виокремленні три виміри (політичний, економічний та суспільний), за якими конгресмени оцінювали ситуацію в Україні. Виявлено, що після Помаранчевої революції образ України у США став більш позитивним.

Ключові слова: Конгрес, вибори 2004 р., Помаранчева революція, влада, суспільство, демократія.

Корниенко Н.В. Трансформация образа Украины в 2004-2005 гг. (по материалам Конгресса США)

В работе проанализирована трансформация образа Украины, распространенного среди представителей Конгресса США, в 2004-2005 гг. Были выделены три измерения (политический, экономический и социальный), по которым конгрессмены оценивали ситуацию в Украине. Определено, что после Оранжевой революции образ Украины в США стал более позитивным.

Ключевые слова: Конгресс, выборы 2004 г., Оранжевая революция, власть, общество, демократия.

Kornienko N. Transformation of the Image of Ukraine in 2004-2005 (on the Base of the US Congress Documents)

The transformation of the Ukrainian image in the opinions of the US Congress officials in 2004-2005 are analyzed in the article. Three dimensions (political, economic and social), taken into account by the Congress members in their assessment of the events in Ukraine were distinguished. It is ascertained that after the Orange Revolution the image of Ukraine in the US became more positive.

Key words: Congress, «Orange Revolution», government, society, democracy.

Конгрес – вищий законодавчий орган США, який має значний вплив на конструювання зовнішньої політики США та побудові двосторонніх відносин з іншими країнами. Важливим компонентом вивчення особливостей зовнішньої політики США по відношенню до України є позиція конгресменів щодо внутрішньоукраїнських процесів.

З часу постання української незалежності вітчизняними вченими досліджується зовнішня політика США та механізми її формування. Так, роль Конгресу у побудові зовнішньої політики США висвітлювали у своїх працях такі українські дослідники як Дудко І., Ломжець Ю., Процюк І. та ін. Безпосередньо дослідженням американсько-українських відносин займались такі вітчизняні вчені як Сивак О., Моцик О., Віднянськй С. тощо. Втім, участі Конгресу у формуванні та реалізації політики США щодо України привчена не так багато досліджень.

Метою даної роботи є спроба узагальнити трансформацію образу України серед американського політикуму за матеріалами Конгресу у період 2004-2005 рр. Цей період заслуговує на окрему увагу, бо саме він став яскравою ілюстрацією зміни ставлення США до України, що було пов’язано з подіями Помаранчевої революції.

Образ України для США багато у чому залежав від ставлення до чинної української влади. Так як 2004 р. – це останній рік президентства Л. Кучми, а 2005 р. – перший рік президентства В. Ющенка цікавим є дослідити як зі зміною влади в Україні змінювалась позиція США щодо України загалом, та у Конгресі зокрема.

Тож час зміни влади в Україні (2004-2005 рр.) став періодом значної уваги США до України, та Конгресу зокрема. Саме у цей час (кінець 2004 – початок 2005 рр.) у матеріалах Конгресу США можна зустріти найбільшу кількість згадувань про Україну та характеристику її внутрішньополітичних подій, найбільш яскравою з яких стало переобрання президента України у 2004 р. На прикладі виступів, обговорень, коментарів представників Конгресу можна простежити ставлення США до України, проаналізувати її «образ», що сформувався серед конгресменів, та, відповідно, сприяв формуванню тієї чи іншої політики законодавчого органу США щодо України.

Українські історики, які досліджували американсько-українські взаємини означеного періоду вказували на те, що упродовж другого терміну президентства Л. Кучми (1999-2004 рр.) між США і Україною встановились «прохолодні» взаємини. За їх думкою це стало наслідком внутрішньої

політики Л. Кучми. «Справа Г. Гонгаздзе» та «кольчужний скандал» були тими справами тогочасного українського президента, що набули розголосу в США та негативно позначились на ставленні Вашингтону до України. «Справа Г. Гонгадзе» – це історія про зникнення українського опозиційного журналіста, знаного своїми антивладними публікаціями. В його зникненні були запідозрені представники влади найвищих ешелонів, в тому числі і президент України. Другою ж подією став так званий «кольчужний скандал», пов'язаний із підозрами у залученості президента до продажі Іраку українських радарних систем «Кольчуга». В результаті цього українська виконавча влада скомпрометувала себе в очах США. Образ України в США змінився на гірше. Ілюстрацією зміни сприйняття України Вашингтоном стало висловлювання посла США в Україні К. Паскуаля в Центрі стратегічних і міжнародних досліджень у Вашингтоні, який зазначив, що Україна не є надійним партнером, що вона стала викликом європейській безпеці. Справу ж з «Кольчугою» він назвав такою, що завдала найбільшої шкоди українсько-американським відносинам [1]. Саме таким – здебільшого негативним – фігурував образ України напередодні подій президентської кампанії 2004 р. які завершилися Помаранчевою революцією.

Аналізуючи оцінку ситуації у нашій державі конгресменами, можна відстежити зміни образу України у трьох вимірах: політичному, економічному та суспільному.

Перш за все, слід розглянути політичний вимір. Політичне життя 2004-2005 рр. в Україні було відзначено низкою важливих для політичного розвитку країни подій – серед них можна назвати: президентську виборчу кампанію, «Помаранчеву революцію», інавгурацію та початок президентства В. Ющенка.

Як вже згадувалось, упродовж другого терміну президентства Л. Кучми до української влади у Конгресі ставились з насторогою. Відповідно і те, як вона забезпечила процедуру виборчих перегонів в Україні класифікувалась конгресменами такою, що була далекою від західних стандартів [3]. Червоною ниткою у документах Конгресу проходила думка про те, що діюча влада ігнорувала дійсний вибір народу [2; 3]. З порушень, що допускала влада, називали відмову від повної прозорості законів і правил гри, перешкоджання доступу кандидатів до виборчих процедур (вільне проведення агітаційної кампанії, наявність представництва у виборчих комісіях), відмова від надання кандидатам і політичним партіям рівності перед законом, використання адміністративних ресурсів задля підтримки провладного кандидата, залякування виборців, погрози в їх адресу, фальсифікацію результатів [12].

Цікаво відмітити що образ виборчої України фігурував перш за все у контексті демократичної риторики. Багато в чому цьому посприяла Помаранчева революція. Перш за все, треба зупинитися на тому, як конгресмени її оцінювали. У матеріалах Конгресу можна побачити, що Помаранчеву революцію називали «протестом», «демонстрацією», «мирною акцією громадян України проти несправедливих виборів, кумівства та необмеженої влади» [5; 10]. Рідше згадується про неї як про «революцію». Але весь час зустрічається згадка про те що це політичне явище було «мирне» [10]. Тож, Помаранчева революція у документах Конгресу 2005 р. оцінювалася як демонстрація «пристрасті до свободи», бажання побудувати справжню демократичну Україну [7]. Третій тур, який став засобом подолання політичної кризи у мирний та демократичний спосіб, у Конгресі класифікували як «трансформаційний момент»; «поворотний момент», «важливу віху в історії України»[2]. Р. Левіс – республіканець у Палаті Представників, навіть називав третій тур переголосування «першими вільними виборами упродовж восьми десятиліть» [11].

Політичні події в Україні часто розглядались у Конгресі у демократичному контексті. Україна фігурувала як «вільна», «незалежна», «молода» країна. Чи не найвагомішими ознаками розвитку демократичних цінностей країни для конгресменів служили два показники: процедура виборів та ступінь свободи слова серед населення. Це можна було пояснити тим, що вибори завжди сприймались американською стороною як незмінна складова демократії. Демократичне суспільство для конгресменів базувалось на основі вільних виборів і верховенства права. Найбільш яскраві ототожнення України під час переголосування (третього туру виборів) серед конгресменів стали «свобода слова», «справедлива, чесна і прозора політична кампанія», «вільний підрахунок голосів» [4; 7]. При згадуванні про Україну, акцентувалася увага на таких елементах виборчого процесу як «прозорість», «демократичність», «справедливість» [4]. Тож, проведені вибори 2004 р. позитивно вплинули на сприйняття конгресменами України. Так, у документах Конгресу українські політичні процеси кінця 2004 р. називали «тріумфом народної волі та мужності над силами шахрайства та репресій» [5].

Таким чином, Україна постає у Конгресі такою країною, де саме суспільний запит спричинив відмову влади від фальсифікації виборів, та став джерелом демократії в Україні. Відштовхуючись від

коментарів конгресменів щодо українського політичного життя, можна говорити про те що з початку 2005 р. вони все частіше стали згадувати Україну у позитивному аспекті, як країну, що розвиває демократію.

Другим важливим виміром образу України у Конгресі стала економічна складова тогочасних процесів. Загалом, у документах Конгресу упродовж 2004-2005 рр. повсякчас згадувалося що Україна є країною з «великим потенціалом» [5]. Як можна узагальнити з матеріалів Конгресу, це було обумовлено, її природними та кліматичними ресурсами, а також вдалим географічним розташуванням.

Тим не менш, можна побачити деяку різницю між уявленням у Конгресі економічного стану України різних років. Так, упродовж 2004 р. економічна ситуація часто згадувалась у контексті засилля корупції та домінування українських і російських олігархів над малим та середнім бізнесом. Виходячи з матеріалів конгресу, Україну характеризували як державу, в якій невеликій групі людей, наближених до політичної еліти (верхівки), надавались ексклюзивні можливості розвитку бізнесу, що зовсім не відповідало прикладу країни, яка намагається впровадити ринкову економіку [5]. Багато у чому на думку конгресменів цьому сприяла чинна влада та в першу чергу президент Л. Кучма. Тим не менш, події осені 2004 р. (президентські вибори, Помаранчева революція) і обрання нової влади змінили бачення конгресменами економічних реалій України. Так, у документах Конгресу наголошувалось на тому, що нова влада має усі можливості аби розвинути українську економіку до рівня найпотужніших країн світу [5].

Щодо майбутнього розвитку України на 2005 р. серед представників Конгресу переважало очікування позитивних зрушень у сфері політики та економіки [5]. Так, згадується про те, що Україна має потенціал, щоб стати однією з найпотужніших економік у Європі. Україні ставилося за завдання зміцнення демократичної системи, створення процвітаючої вільної ринкової економіки, повна інтеграція в міжнародне співтовариство демократичних держав, захист прав людини та дотримання верховенства закону [2]. У кінцевому рахунку, робилися оптимістичні прогнози про те, що в Україні стане можливим «створення повної вільної і відкритої демократичної системи» [2]. У зв'язку з цим, у матеріалах Конгресу приділялась, значна увага ролі США у допомозі України на цьому шляху. Після вступу В. Ющенка на пост президента України конгресмени стали ставити питання на обговорення про доцільність відміни поправки Джексона-Веніка щодо України [9]. Отже, у плані економічного розвитку образ України також трансформувався на більш оптимістичний та позитивний.

Також важливим виміром образу України серед конгресменів була характеристика її суспільного життя. Так, у матеріалах Конгресу суспільні процеси в Україні згадуються у позитивному контексті. Перш за все, конгресмени бачили Україну державою, що забезпечує релігійну свободу і повагу до національних меншин. Це означало, що збережені важливі принципи, в умовах яких може розвиватись демократичне суспільство.

Слід відзначити, що відповідно до матеріалів Конгресу можна простежити своєрідний поділ українського соціуму на «владу» та «суспільство».

«Владою» на 2004 р. називали не тільки найвищу верхівку, але і чиновників різного рангу урядових і державних органів, що виконували вказівки зверху. Бюрократичний апарат, що мав забезпечити справедливі вибори, зберігав високий ступінь лояльності до правлячої партії. На думку конгресменів, багато в чому це стало причиною фальсифікацій на користь провладного кандидата під час перших двох турів виборів 2004 р. [2]

У матеріалах Конгресу «суспільство», як сукупність чи об'єднання громадян України, фігурувало окремо, воно поставало більш прогресивним, ніж влада. Саме громадяни вважалися тією рушійною силою, завдяки якій стало можливим відстоювання інтересів громади [7]. Можна говорити про те, що у 2005 р. у Конгресі зазнає змін сприйняття взаємин між українською владою та суспільством. Так, нову владу в Україні і народ у документах Конгресу стали ідентифікувати як нероздільні поняття, адже вважалося, що саме народ привів її до влади, тож, це була так би мовити народна влада [7]. Новообраного президента та владу у Конгресі оцінювали як таких що «прихильні до демократії». Нову владу також згадували у контексті рішучих кроків у розвитку свободи [9].

До 2005 р. у документах Конгресу, присвячених українській виборчій кампанії 2004 р. про суспільство згадується як загальне поняття «народ», «демонстранти», «прихильники опозиції». Упродовж розгортання Помаранчевої революції у матеріалах Конгресу США образ українського суспільства певною мірою змінюється. Так, перш за все можна говорити про виокремлення конгресменами певних прошарків населення, що найбільш активно відстоювали ідеали демократії – ними були «молодь» і «середній клас». Конгресмени відмічали що саме вони були найбільш «прихильними до демократії» [4]. Вважалося що відстоювання молоддю та представниками

середнього класу свого права голосу шляхом протестів стало дієвим механізмом у боротьбі з фальсифікаціями влади. Ці групи населення, на думку конгресменів, на 2005 р., час початку президентства В. Ющенка, опинились для себе у кращому становищі, ніж при попередній владі [4]. Так, у документах Конгресу у піднесених тонах згадувалося про значне підвищення активності української молоді щодо розбудови власної держави внаслідок Помаранчевої революції: «нове покоління знайшло свою надію на майбутнє» [8]. Також у матеріалах Конгресу за 2005 р. можна знайти згадування про те, що середній клас став політично активним [4].

Узагальнюючи висловлювання конгресменів у 2005 р, можна сказати, що вони відмічали наполегливу працю народу України заради зміцнення демократичних інститутів і процвітання країни. «Нація виблискує в світлі демократії» – казав один з конгресменів [6]. Таким чином, суспільний вимір образу України на 2005 р. також значно покращився. У документах Конгресу Україну називали прикладом для сусідніх держав, «джерелом натхнення для волелюбних громадян Східної Європи» [11].

У зв'язку з цим, конгресмени стали інакше характеризувати американсько-українські відносини. Двосторонні взаємини США-Україна на 2005 р. у Конгресі характеризували «міцними», тими що «квітнуть» [2; 4]. Починає фігурувати вираз «Україна – важливий партнер» [4]. А США повсякчас називається «другом і союзником України» [9]. В той час, як у 2004 р. взаємини США і України хоч і називали «тісними», все ж конгресмени відмічали, що надійними є скоріш ті відносини, країни яких мають спільне бачення і цінності [9].

У матеріалах Конгресу відзначалося що США націлені на побудову міцних стосунків з Україною [9]. Конгресменами висловлювалася підтримка прагнень українського народу і нового уряду щодо впровадження в Україні повної демократії, поваги прав людини і верховенства закону.

Конгресмени у своїх виступах запевняли, що США у подальшому сприятимуть реформуванню і розвитку демократичного майбутнього України. Планувалась підтримка нової української влади у напрямку розбудови незалежної, демократичної, правової та економічно процвітаючої країни, яка має хороші відносини з сусідами і інтегрується до євроатлантичної спільноти націй [2]. Прогнозувався інтенсивний розвиток демократичного суспільства України і США відводилася роль партнера у впровадженні демократичних інновацій.

Підсумовуючи, можна дійти висновку про якісну трансформацію образу України у Конгресі США у період 2004-2005 рр. Так, у 2004 р. її сприймали як країну, що має досить великі складнощі у розбудові демократичних цінностей, влада якої не прислухається до народу, не служить йому. У 2005 р. постає зовсім інша картина – розвиток демократії, активізація ролі населення, покращення якості влади. Україна пройшла шлях від країни, співробітництво з якою є складним для США, до держави, взаємини з якою базуються на спільних цінностях. Подіями, що спровокували зміну точки зору Конгресу США, стали вибори президента 2004 р. та Помаранчева революція. Саме вони, на думку конгресменів, стали тим поштовхом, завдяки якому політичне, економічне та суспільне життя якісно змінилось на краще, внаслідок чого сприйняття України в Конгресі стало ліпшим.

Список використаних джерел і літератури

1. Карлос Паскуаль : посол США про «проблемні місця» і «колосальні можливості» України // День. – 2002. – №23. – С. 10-11.
2. Congratulating Viktor Yushchenko on his Election as President Of Ukraine – (Senate – January 26, 2005) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/D?r109:4:./temp/~r109yJNJJn. – Назва з титулу екрану.
3. Extensions of Remarks. – November 24, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CREC-2004-11-24/pdf/CREC-2004-11-24-pt1-PgE2138.pdf. . – Назва з титулу екрану.
4. Hon. Marcy Kaptur of Ohio in The House of Representatives Tuesday, January 25, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CREC-2005-01-25/html/CREC-2005-01-25-pt1-PgE66-2.htm. – Назва з титулу екрану.
5. Milestone for democracy – Hon. Marilyn N. Musgrave (Extensions of Remarks – February 08, 2005) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?r109:E08FE5-0028. – Назва з титулу екрану.
6. President Viktor Yushchenko's address to Congress – (Senate – April 06, 2005) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gpo.gov/fdsys/granule/CREC-2005-04-06/CREC-2005-04-06-pt1-PgS3271. – Назва з титулу екрану.

7. Senate Concurrent Resolution 5-congratulating the people of Ukraine for conducting a democratic, transparent, and fair runoff presidential election on december 26, 2004, and congratulating Viktor Yushchenko on his election as president of Ukraine and his commitment to democracy and reform [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CREC-2005-01-25/html/CREC-2005-01-25-pt1-PgS502.htm. – Назва з титулу екрану.
8. Submitted Resolutions – (Senate – January 25, 2005) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?r109:S25JA5-0040. – Назва з титулу екрану.
9. Supporting normal trade relations treatment for Ukraine-H.R. 885 – Hon. Christopher H. Smith (Extensions of Remarks – February 17, 2005) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CREC-2005-02-17/html/CREC-2005-02-17-pt1-PgE272-3.htm. – Назва з титулу екрану.
10. The United States must continue to stand with Ukraine – (Extensions of Remarks – April 07, 2005) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/D?r109:11:./temp/~r109vuCPoc. – Назва з титулу екрану.
11. Tribute to the ukrainian people and their president, Viktor Yushchenko – (Extensions of Remarks – April 07, 2005) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?r109:E07AP5-0035. – Назва з титулу екрану.
12. Urging the Government of Ukraine to ensure a Democratic, Transparent, and Fair Election Process – (Senate – November 18, 2004) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/BILLS-108sres473ats/html/BILLS-108sres473ats.htm. – Назва з титулу екрану.

УДК 323.1:327.58(477+476) ***Бартиш Р.В.***

ОБРАЗИ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНЦІВ У ПОГЛЯДАХ БІЛОРУСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена аналізу образу України та українців у поглядах білоруського суспільства. Особлива увага приділена аналізу протиставлення білоруського адміністративного владного режиму, орієнтованого на євразійську інтеграцію, та українського демократичного європейського вибору.

Ключові слова: Україна, Білорусь, суспільство, пропаганда, образи, ЗМІ.

Бартыш Р.В. Образы Украины и украинцев во взглядах белорусского общества

Статья посвящена анализу образа Украины и украинцев во взглядах белорусского общества. Особое внимание уделено анализу противопоставления белорусского административного правящего режима, ориентированного на евразийскую интеграцию, и украинского европейского демократического выбора.

Ключевые слова: Украина, Беларусь, общество, пропаганда, образы, СМИ.

Bartysh R. Images of Ukraine and Ukrainians in the Opinions of the Belarusian Society

The article is dedicated to the analysis of the image of Ukraine and Ukrainians in the opinions of the Belarusian Society. Special attention is paid to the analysis of the contradiction between the Belarusian administrative ruling regime oriented on the Eurasian integration and the Ukranian democratic European choice.

Key words:Ukraine, Belarus, society, propaganda, images, media.

Актуальність дослідження обумовлюється значенням для України особливостей відносин з країнами-сусідами та ставленням до українського суспільства білоруської громадської думки, виходячи з розвитку двосторонніх зносин та в умовах функціонування державної пропаганди, у період суспільно-політичної кризи в Україні і наростання російської агресії.

Така оцінка актуальності визначила авторський підхід до формулювання мети статті – визначити значення розвитку міждержавних відносин України та Білорусі на формування суспільної думки серед білорусів щодо образів України та українського народу за наявності державної пропагандистської політики.

Після розпаду СРСР Білорусь та Україна встановили дипломатичні відносини 27 грудня 1991 року та обрали різні концепції внутрішньополітичного розвитку. Концептуальний

підхід білоруського вибору полягав у домінуванні євразійського інтеграційного процесу, який розпочався з укладання Договору про створення Союзної Держави з Російською Федерацією у 1997 році, а також у збереженні традиційного для Білорусі командно-адміністративного, проторадянського владного режиму. Натомість Україна, не дивлячись на багатовекторність зовнішньої політики з часів Л. Кучми та В. Януковича, обрала шлях проєвропейського розвитку з метою отримання перспективи членства, а також проводила демократизацію країни у цілому [5; 16].

Виходячи з вищезазначеного, Україна і Білорусь обрали для себе дві конкуруючі моделі функціонування держави, які дуже часто використовувались в інтересах дискредитації політичних режимів одна одної. Хоча одразу після зникнення СРСР з політичної карти світу, така тенденція не прослідковувалась. Головна теза у образах білорусів щодо українців та України, дуже рідко виходила за рамки банального твердження з часів Радянської епохи – «братський народ». Ситуація кардинально змінилась з приходом до влади О. Лукашенко у 1994 році, який запустив масовану пропагандистську машину для комфортного становлення власного політичного режиму [14].

У вивчені проблематики міждержавних відносин України та Білорусі слід відзначити публікації експертної групи Інституту світової політики «М'яка сила» України у регіоні: інструмент ефективної зовнішньої політики» [6], роботу українського політичного діяча та політолога О.І. Соскіна «Українсько-білоруські відносини: сучасний стан і сценарії розвитку» [14], керівника Поліського фонду міжнародних та регіональних досліджень Геннадія Максака «Україна-Білорусь: горизонт 2020. Особливості розвитку зовнішньої політики України щодо формування українсько-білоруських відносин на довгострокову перспективу» [11]. Окремо було розглянуто інформаційний буклет Посольства України у Республіці Білорусь стосовно політичних відносин обох країн [12].

Інтеграційні прагнення України та Білорусі були визначені у працях експерта політологічних наук Гродненського державного університету Віктора Ватиля «Евразийство и самоидентификация Беларуси» та експерта Дипломатичної академії України при МЗС України Олександри Шаповалової [5; 16].

Сучасний стан білоруських медіа, а також їх конкуруюча позиція з російськими ЗМІ, які мають пряме відношення до формування образів українців та України у цілому було визначено у досліджені Білоруського незалежного інституту соціально-економічних та політичних досліджень «Белорусские масс-медиа: что предпочитает аудитория?» [1], у публікації опозиційного діяча Сергія Бульби «Інфармацыйная бясьпека Беларусі: як вырвацца з інфармацыйнай блякады?» [3], а також в інших публікаціях незалежних та опозиційних видань [2; 7; 13].

Соціологічну та інформаційно-аналітичну складову сприйняття білорусами України було позначено у роботі Інституту світової політики «М'яка сила України: ТОП-30 асоціацій з Україною у регіоні» [10], у публікації кандидата політичних наук Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля Ірхи Катерини Олександрівни «Діяльність політичної опозиції як чинник впливу мас-медійний портрет України» [8], у соціологічних дослідженнях відомого білоруського соціолога та політолога Андрія Вардамацького [4] та інші [15].

Тривалий час білоруські засоби масової інформації формували образ України як спорідненої слов'янської країни, яка проти власної історичної спорідненості з Білоруссю та заодно і з Російською Федерацією обрала шлях в сторону демократії, вільного ринку. До того ж білоруські оглядачі зазначали, що у підсумку такий вибір в Україні призведе до політичної анархії, тотальної корупції, пограбуванню національних багатств олігархічними кланами. Дуже часто такі «варіації на тему…» вживались під час двох масових протестів українських громадян: «Помаранчева революція» та «Революція гідності». Такий розвиток подій був природнім для режиму О. Лукашенко, який завдяки власним мас-медіа, а також російським пропагандистським каналам телерадіомовлення, спотворював образ «кольорової революції», з метою усунення назрівання протестних настроїв серед опозиції в рамках самої Республіки Білорусь.

Але не тільки завдяки «Майданам» в Білорусі спотворювався образ України, він в залежав: по-перше, від зовнішньополітичної кон'юнктури самої Білорусі, по-друге, від відносин України з Російською Федерацією, в цьому дуже велике значення грало роль російське ТБ, яке відігравало місію рупора Кремля, іноді навіть проти самого О. Лукашенко. Тому, починаючи з 2003 року білоруські можновладці почали обмежувати аудиторію споживачів іноземних телеканалів. Зокрема період подій, пов'язаних з «Нафтогазовою війною» 2003-2004 рр. за право «Газпрому» контролювати «Белтрансгаз» закінчився повним провалом офіційного Мінська. Апеляції до союзницького статусу і громадської думки всередині РФ не мали ніякого ефекту. Інформаційні посили Мінська просто не доходили до одержувачів. Швидше навпаки. Критичні передачі російського ТБ, у яких білоруському лідеру згадували і зникнення політиків і диктатуру, широко обговорювалися населенням країни. У

результаті наприкінці 2003 року рейтинг О. Лукашенка впав до історичного мінімуму – 29 %. Слід зазначити, що у 2002-2003 рр., згідно з дослідженням Білоруського Незалежного Інституту соціально-економічних досліджень, доля білоруської непостійної аудиторії у російських телеканалів складала 97,5 % – ОНТ (аналог ОРТ), 81,5% - РТР, «Перший канал» – 33,2 %, так що навіть після обмежень білоруської влади російське телебачення продовжувало стабільно розвиватися [1; 3].

Як вже було зазначено, відносини між владними структурами України та Білорусі рідко відрізнялися особливою близькістю. На початковому етапі становлення незалежності обидві країни переживали труднощі фінансово-економічного характеру, перед обома державами поставали питання міжнародного визнання.

Окремий період «штилю» слід виділити з приходом обох президентів до влади 10 липня 1994 року, кожний у своїй країні відповідно – Л. Кучма та О. Лукашенко. Після створення «Співдружності Незалежних Держав» Б. Єльциним та минулими керівниками України і Білорусі – Л. Кравчуком та С. Шушкевичем, нові очільники держав продовжували співробітництва у рамках організації, але без суттєвих зрушень, які б свідчили про поглиблення співпраці. У більшості випадків відносини між Україною та Білоруссю залежали від рівня кооперації з РФ.

Погіршення відносин між двома країнами активізувалося після подій «Помаранчевої революції». Окремо білоруський істеблішмент на чолі з О. Лукашенко розглядав прихід прозахідного кандидата на пост Президента України. У ЗМІ серед білорусів почали поширюватися пропагандистські матеріали, які засуджують Україну за зв'язок з західними демократіями, що не дають їй успішно розвиватися як у політичному, так і в економічному плані. Але разом із тим, для проєвропейські налаштованої опозиції Білорусі, Україна стала прообразом побудови демократичного суспільства. Особливо оптимістично серед опозиційних сил Білорусі сприймалися слова В. Ющенко, котрий заявив, що саме Україна стане тією силою, яка затягне Російську Федерацію і Білорусь до Євросоюзу [6].

Особливості співпраці України і Білорусі виходили з позиції сприйняття одна одну лише у тих випадках, коли ситуація на міжнародній арені чи то у двосторонньому співробітництві, чи то у геополітичних реаліях була вигідна обом сторонам.

Парадоксальним стало те, що один із найтепліших періодів українсько-білоруських відносин припав на 200 рік за часів президентства В. Ющенко. Сам В. Ющенко намагався проводити політику посередника у діалозі Білорусі та Європейського Союзу у рамках ініціативи «Східне партнерство», також не останнє місце займали інтереси України щодо проведення політики дистанціювання країн-сусідів від Російської Федерації. Натомість Білорусь прагнула знайти такого посередника в образі України, який би створив умови для налагодження переговорних процесів з євроатлантичними інституціями з метою отримання кредитів для подолання наслідків Світової фінансової кризи 2007-2008 рр. [12].

У часи міждержавного потепління була проведена робота щодо прикордонного питання. Офіційний Мінськ ратифікував Договір про державний кордон між Україною і Білоруссю від 12 травня 1997 року. Палата представників Народних Зборів Республіки Білорусь ратифікувала документ лише 2 квітня 2010 року. Як приклад, Верховною Радою України цей Договір було ратифіковано 18 липня 1997 року [12].

Але високий рівень довіри та співробітництва між державами закінчився відразу після подій, пов'язаних з президентськими виборами у Білорусі 2010 року, коли діючий Президент Білорусі наказав заарештувати своїх опонентів. Як наслідок, влада Республіки Білорусь була засуджена міжнародною спільнотою, у тому числі Україною, за антидемократичну внутрішню політику.

Проте визначальним моментом в українсько-білоруській кризі зовнішньої політики стала подія пов'язана з 25-ою річницею Чорнобильської катастрофи, що організовувала Україна. О. Лукашенко, порушивши протокол, обзивався на адресу України та ЄС, начебто, за те, що його не запросили на всі заходи присвячені техногенній трагедії через позицію Європейського Союзу. Реакція української влади на випади білоруського керівника була миттєвою. МЗС України назвало висловлювання білоруського президента «безпрецедентно некоректними» [6].

Виходячи з вищенаведеного, у Білорусі, завдяки пропагандистський машині, почав складатися образ України, яка фактично знаходиться під протекторатом Заходу та не має права на власне бачення зовнішньої політики.

Згідно з аналізом заголовків білоруських ЗМІ, проведеного Інститутом світової політики у період 2010-2012 роках, білоруським медіа була притаманна схильність до персоніфікації України в особі В.Ф. Януковича. Наступні дві позиції займали питання щодо кримінального переслідування лідерів опозиції, зокрема, Ю.В. Тимошенко, а також міждержавного співробітництва України з РФ.

На основі зробленого дослідження, можливо прийти до висновку, що у Білорусі серед провладних і опозиційних ЗМІ прослідковувався широкий інтерес щодо внутрішньої політики України, а також її співробітництва з Російською Федерацією, до того ж з приходом до влади В.Ф. Януковича, воно значним чином активізувалося, сюди ж можна включити події пов'язані з укладанням «Харківських угод» з 21 квітня 2010 року, а також з зовнішньополітичним та економічним тиском Росії стосовно європейського вибору України [8; 11].

Щодо асоціацій, які викликала Україна серед білорусів, тут слід також виділити дослідження Інституту світової політики від 2011 року, згідно з яким, значний відсоток опитуваних зазначили що Україна у них асоціюється з «Помаранчевою революцією», Кримом, дружньою країною, українською мовою і Києвом [10].

Після провального для України Вільнюського саміту 28 листопада 2013 року, в Україні почала набирати оберти суспільно-політично криза. Новий «Майдан» активно пропагував приєднання до європейських цінностей, а зрештою, після спроб силового розгону демонстрантів, повалення режиму Януковича. Офіційні особи Білорусі на початку революційних подій не коментували ні рішення Києва призупинити євроінтеграцію, ні українські протести взагалі. Але завдяки впливу російського і державного білоруського телебачення, серед широкої аудиторії телеглядачів переважали, характерний для агітпропу Білорусі, набір ідеологічних штамів: українські протести інспіровані Заходом для розвалу інтеграційних ініціатив на пострадянському просторі, а приїзд західних політиків і дипломатів на Євромайдан не що інше, як втручання у внутрішні справи України [13].

Натомість представники практично всіх опозиційних партій і рухів висловили підтримку «Євромайдану», а багато їх лідери та активісти побували у Києві особисто, і виступили на сцені, передавши від імені білорусів побажання домогтися від української влади підписання договору про асоціацію з ЄС. Позицію опозиції білоруський політолог В.І. Карбалевіч пояснював зацікавленістю в інтеграції України до Європу, загалом він зазначив, що в опозиційних колах вважається, що якби ця інтеграція почалася і проходила успішно, то це стало б гарним прикладом для білорусів, а сам факт можливості масштабних протестів на Україні може надати революційний вплив на білоруське суспільство [7].

Проте, знову ж таки, білоруська влада намагалась максимально відгородитися від заяв стосовно масових протестів в Україні, але зі слів О. Лукашенко: «Майдану в країні (у Білорусі – авт.) не буде», зрозуміло, що білоруська влада готова придушувати будь-які ініціативи опозиції, до того ж, у зв'язку з цим, проводилась масована дискредитація українського євроінтеграційного шляху [2].

Цікаво зазначити, що попри визначальний вплив російських медіа на створення суспільної думки щодо України, білоруси у даному контексті займають особливу позицію. Не останню роль у цьому відігравало керівництво країни. О. Лукашенко відхрещуючись від «Майдану», зайняв активну позицію по відношенню президентських виборів в Україні 2014 року, який одним із перших визнав легітимність нової української влади. А стосовно самопроголошених республік «ДНР» та «ЛНР» він відзначився твердою заявою, заявивши, що це бандформування, які підтримуються Російською Федерацією. Стосовно Криму Лукашенко зайняв доволі неоднозначну позицію, час від часу підтримуючи то Україну, то РФ [9].

Звідси і формування особливою білоруської громадської думки стосовно України, яка за даними дослідження аналітичної Майстерні А. Вардомацького, підтримує анексію Криму, але засуджує сепаратистів на Донбасі. Так більшість білорусів – 65,7 % – за результатами опитування у березні місяці вважала, що приєднання Криму до Росії є моральним і легітимним, стосовно підтримки повністю або частково «проросійських акцій протесту у східних і південних областях України» відповідно 14,4 %+14 %=28,4 % опитаних білоруських респондентів. Тоді як не підтримують повністю або частково відповідно 18,8 %+21,1 %=39,9 %. За думкою, А. Вардомацького: «… У цьому сутність відмінності білоруської громадської думки від російської. Відмінність не якісна, полягає у чисельній величиній схвалення. Це схвалення більшості, але не переважної або абсолютної більшості, як у Росії. У першу чергу, це відношення до приєднання Криму – у білорусів та росіян рівень схвалення відповідно 67 і 90 %. Це і є феномен, який ми назвали «білоруською особливістю» …» [4].

Отже, протягом багатьох років білоруська влада свідомо формувала цілком неоднозначне сприйняття України у суспільній думці білорусів, до них активно долучалися російські медіа. Режим О. Лукашенко протиставляв демократичні зміни в Україні та її проєвропейській вибір інтеграції з білоруським внутрішньо- та зовнішньополітичним розвитком. Неодноразово позначалося, що Україна залежить від зовнішньої політики країн Заходу. «Помаранчева революція» та «Революція гідності» додали нових фарб до цього загалом негативного образу. Проте білорусам вдалося зберегти,

особливу позицію стосовно України та українців у цілому, навіть попри домінування у медіа просторі пропагандистських кліше, часто російського походження. Зокрема, завдяки активній громадянській позиції прихильників євроінтеграції Білорусі та опозиційних кіл по відношенню до Президента О. Лукашенка.

Список використаних джерел і літератури

1. Белорусские масс-медиа : что предпочитает аудитория? [Електронний ресурс] // Независимый институт социально-экономических и политических исследований. – Режим доступу : http://iiseps.org/old/03-04-10.html. – Назва з титулу екрану.
2. Белорусский взгляд на украинские события [Електронний ресурс] // Кавполит. – Режим доступу : http://kavpolit.com/articles/belorusskij_vzgljad_na_ukrainskie_sobytija-948. – Назва з титулу екрану.
3. Бульба С. Інфармацыйная бясьпека Беларусі : як вырвацца з інфармацыйнай блякады? [Електронний ресурс] / Сяргей Бульба // Беларускі Народны Фронт. – Режим доступу : http://narodny.org/?p=6785. – Назва з титулу екрану.
4. Вардомацкий : Белорусы считают присоединение Крыма справедливым, но осуждают сепаратистов Донбасса [Електронний ресурс] // Наша Ніва. – Режим доступу : http://nn.by/?c=ar&i=137110&lang=ru. – Назва з титулу екрану.
5. Ватыль В. Н. Евразийство и самоидентификация Беларуси [Електронний ресурс] / В. Н. Ватыль // Институт европейской интеграции и региональных исследований. – Режим доступу : http://rieirs.org/wp-content/uploads/2013/02. – Назва з титулу екрану.
6. Гетьманчук А. «М'яка сила» України в регіоні: інструмент ефективної зовнішньої політики [Електронний ресурс] / [А. Гетьманчук, Є. Єнін, К. Заремба, О. Пилявець, І. Озимок, С. Солодкий, К. Шинкарчук] // Інститут світової політики. – Режим доступу : http://iwp.org.ua/img/myaka_syla_ukr.pdf. – Назва з титулу екрану.
7. Данейко Е. Евромайдан: взгляд из Беларуси. [Електронний ресурс] / Елена Данейко // Deutsche Welle. – Режим доступу: http://www.dw.de/евромайдан-взгляд-из-беларуси/a-17301448. – Назва з титулу екрану.
8. Ірха К. О. Діяльність політичної опозиції як чинник впливу мас-медійний портрет України [Електронний ресурс] / К. О. Ірха // Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Polzap_2012_6_25. – Назва з титулу екрану.
9. Лукашенко: В Украине нет фашистов, а в войне виновны Путин и Янукович. [Електронний ресурс] // УНІАН. – Режим доступу: http://www.unian.net/politics/997270-lukashenko-v-ukraine-net-fashistov-a-v-voyne-vinovnyi-putin-i-yanukovich.html. – Назва з титулу екрану.
10. М'яка сила України: ТОП-30 асоціацій з Україною у регіоні. [Електронний ресурс] // Інститут світової політики. – Режим доступу : http://iwp.org.ua/img/IWP_TOP30_screen.pdf . – Назва з титулу екрану.
11. Максак Г. Україна-Білорусь: горизонт 2020. Особливості розвитку зовнішньої політики України щодо формування українсько-білоруських відносин на довгострокову перспективу [Електронний ресурс] / Г. Марсак // Фонд ім. Фрідріха Еберта : представництво в Україні. – Режим доступу : http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/07746.pdf. – Назва з титулу екрану.
12. Политическое сотрудничество между Украиной и Беларусью. [Електронний ресурс] // Посольство Украины в Республике Беларусь. – Режим доступу: http://belarus.mfa.gov.ua/ru/ukraine-by/diplomacy – Дата доступу: 08.12.2014.
13. Раша нон грата. Нужна ли Беларуси российская пропаганда? [Електронний ресурс] // БелГазета. – Режим доступу: http://www.belgazeta.by/ru/2014_07_28/society/29732/ – Дата доступу: 08.12.2014.
14. Соскін О. І. Українсько-білоруські відносини : сучасний стан і сценарії розвитку [Електронний ресурс] / О. І. Соскін // Інтернет-холдинг Олега Соскіна. – Режим доступу : http://soskin.info/ea/2006/9-10/20060911.html. – Назва з титулу екрану.
15. Україна в опитуваннях світу: прихильність поляків, лояльність німців і підтримка чехів [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – Режим доступу : http://tyzhden.ua/News/123081. – Назва з титулу екрану.

16. Шаповалова О. Відносини України – ЄС в умовах сучасних викликів. [Електронний ресурс] / [О. Шаповалова, І. Бураковський, В. Мовчан, О. Полторацький, Ю. Марущак] // Фонд ім. Фрідріха Еберта : представництво в Україні. – Режим доступу : http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/letzte-Fassung.pdf. – Назва з титулу екрану.

УДК 323.1:327.58(477+71) «2009/2014» ***Брильова А.О.***

ОБРАЗ УКРАЇНЦІВ ТА УКРАЇНИ У ПОГЛЯДАХ КАНАДЦІВ (2009-2014 роки)

Стаття присвячена аналізу образу України та українців у оцінках канадського суспільства.
Ключові слова: бренд, імідж, канадська громадська думка, образ українців, образ України.

Брылёва А.А. Образ украинцев и Украины во взглядах канадцев (2009-2014 годы)
Статья посвящена анализу образа Украины и украинцев в оценках канадского общества.
Ключевые слова: бренд, Канада, образ Украины.

Brylova A. The Image of the Ukrainians and Ukraine in the Opinions of the Canadians (2009-2014)
The article is dedicated to the analysis of the image of Ukraine and Ukrainians in the opinions of the Canadian society.
Key words: brand, Canada, image of Ukraine.

Сьогодні наша країна потребує суттєвого покращення свого міжнародного іміджу. Враховуючи нагальну потребу України у міжнародній підтримці та захисті від зазіхань з боку Росії, дослідження сучасного іміджу українців та України та вироблення системного підходу у формуванні та подальшому просуванні позитивного іміджу Україн у світі, є надзвичайно актуальним.

На жаль, розробка такого системного підходу протягом останніх років носила формальний та несистемний характер. Також в Україні на сьогодні практично відсутні дослідження присвячені зазначеному питанню.

Метою нашої статті є аналіз формування та сприйняття канадською громадськістю іміджу сучасних українців та України і формулювання рекомендацій щодо його покращення.

Українці, які почали емігрувати до Канади з 1880-х років, разом з іншими народами та національними меншинами вважаються одними із співзасновників канадської держави. Щороку у різних містах Канади відбуваються до 10 українських фестивалів, серед яких найдавнішим є Канадський національний український фестиваль, що проходить у м. Дофін з 1965 року, а також Український фестиваль у м. Торонто, що є найбільшим українським фестивалем Північної Америки [14].

У Канаді встановлені пам'ятники низці українських історичних діячів, зокрема Тарасу Шевченку у м. Вінніпег, Лесі Українці у м. Саскатун та м. Торонто, Івану Франку у містах Вінніпег, Торонто та Ляшен (провінція Квебек), Володимиру Великому у м. Торонто, Василю Стефанику на території Села спадщини української культури у провінції Альберта. На території Канади також встановлено п'ять монументів, що вшановують пам'ять жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні: у містах Вінніпег, Едмонтон, Гакстон, Калгарі та Віндзор [4].

За кількістю етнічних українців Канада є третьою країною у світі (після України та Російської Федерації). За переписом 2006 року українноканадці складають 1 209 085 осіб або 3,9% від загальної чисельності населення Канади і є дев'ятою за чисельністю мовно-етнічною групою у країні [13].

Завдяки своїй чисельності, активності та організованості, українська громада Канади не лише зайняла чільне місце у житті країни, але й суттєво впливає на конкретні кроки канадського уряду щодо підтримки України.

Тому не дивним є той факт, що Канада визнала незалежність України 2 грудня 1991 року – першою на той час країною у західній півкулі та другою країною у світі (після Польщі). Дипломатичні відносини між Україною та Канадою були встановлені 27 січня 1992 року. З квітня 1992 року діє Посольство Канади в Україні, у листопаді 1992 року було відкрито Посольство України у Канаді, а у березні 1993 року – Генеральне консульство України в Торонто.

У Спільних деклараціях, підписаних міністрами закордонних справ України та Канади у 1994 р. та 2001 р. відносини між Україною та Канадою були закріплені як «особливе партнерство». 24 вересня 2009 року керівниками зовнішньополітичних відомств двох країн було підписано «Дорожню карту» українсько-канадських відносин [6].

Найбільший вплив на формуванні іміджу українців та України (протягом останніх п'яти років) у сучасних канадців безумовно мають засоби масової інформації (зокрема такі ЗМІ, як: «Вільна преса Вініпегу» («Winnipeg Free Press»), «Глобус та Пошта» («The Globe and Mail»), «Сонце Оттави» («Ottawa Sun») та інші). Новини канадських ЗМІ 2009-2010 років, які стосувалися безпосередньо України, в основному концентрувалися на темах «нестабільної політичної ситуації в Україні та її трагічного історичного минулого...». Вони формували образ нашої держави як «пострадянської», що знаходиться між Росією та Європейським Союзом, «демократично недосконалої та надзвичайно корумпованої». Повідомлення про події з історії нашої країни презентували імідж України як «жертви», історично «знедоленої», «понівеченої», «ображеної», «обділеної» країни». Подача інформації у такому форматі – створювала, в основному, не дуже позитивний імідж України серед канадців [12, 265].

Канадська громадськість різко негативно поставилась до ув'язнення Юлії Тимошенко та Юрія Луценка та розгортання в Україні політично вмотивованих розправ з низкою опозиційних політиків. Суд над екс-прем'єр-міністром України канадська громадськість вважала процесом розправи над політиком, який «заважав» і дратував президента Віктора Януковича. У своїй статті «Україна входить до зрадницької землі у своїй угоді з Росією» на сторінках «Глобус та Пошта» Дуг Сондерс, «висловлюючи думку співвітчизників», назвав В. Януковича виключно проросійським президентом, який не заслуговує на довіру ані канадської, ані української сторін.

Судові процеси над опозиціонерами, на думку канадських журналістів, свідчили про наявність в Україні лише псевдодемократії, яка все більше ставала схожою на жорсткий авторитаризм, ігнорування прав людини та вибірковість правосуддя [1].

Якщо шлях корупції та згортання демократичних цінностей в Україні з боку уряду Януковича-Азарова рівною мірою не сприймався ані офіційної Оттавою, ані українською громадою, то трагічні події зими 2013-2014 років («Революція гідності»), наступні політичні зміни в Україні, російська окупація і протистояння на сході і півдні України навпаки викликають співпереживання і бажання допомогти у канадців.

Сьогодні зусилля української діаспори і канадського уряду взаємопідсилюють ефект і виводять Оттаву на передній фронт підтримки України. Разом з тим, на відміну від двох попередніх «піків популярності» України у Канаді – у 1991-му і 2004-му роках, нинішній етап можна охарактеризувати двома словосполученнями: «менше емоцій, більше прагматизму».

Канада однією з перших виступила проти дій Росії щодо анексії Криму та її подальшої агресії на Донбасі. Сам термін «агресія» відносно дій Росії на сході нашої країни був вперше відкрито застосований саме міністром закордонних справ Канади Джоном Расселом Бейрдом. До цього західні чиновники намагалися використовувати більш «м'яку» термінологію на кшталт – «проникнення», «підбурювання» та ін.

Оттава підтримувала Київ і продовжує це робити не лише на двосторонньому рівні, але й через міжнародні організації – «Велику сімку», ООН, НАТО, ОБСЄ. Канада не вагається із запровадженням дипломатичних і економічних санкцій проти російських фізичних і юридичних осіб, відверто говорить про те, що РФ здійснює «повільне вторгнення» на територію України.

Політику, обрану урядом Канади щодо Росії після анексії Криму, називають «яструбиною», проте майже дві третини канадців вважають її правильною. «Такої чіткої та однозначної «проукраїнської» позиції, як у мультикультурної канадської нації, на жаль, не часто зустрінеш у набагато більш однорідних і географічно близьких до нас європейських країнах», вважає посол України в Канаді Володимир Пристайко [7; 9].

Скласти уявлення щодо формування образу українців та України серед канадців нам допомагають опубліковані інтерв'ю канадських науковців та громадських діячів.

Зокрема канадська активістка Євромайдану та автомайдану в Торонто Анна Яциняк на запитання чи змінився образ України е розумінні канадських українців після революції відповіла так: «…Майдан… змусив багатьох замислитися. Було велике здивування тим, як люди тут у Києві все це витримали. Що стоять далі і вимагають рішучих змін уже від нової влади. Ми уважно слідкували за трансляціями звідси – також щоб розуміти чим можемо допомагати в той власне момент, приміром ми передали кошти на відновлення Майдану в Харкові, коли їх намагалися розігнати під час з'їзду Євромайданів» [14].

Щодо інформаційної війни проти України проросійського лобі, яке по всьому світу ширить своє бачення, мовляв, в Україні перемогли фашисти і екстремісти… А. Яцик зазначила наступне: «Російська пропаганда своє діло робить. Україна повинна з цим боротися, інформуючи ширше Захід про свою позицію, свою правду, бачення. Бо «антимайдан» навіть у нас в Торонто об'явився – десь зо двадцять людей із російськими прапорами і навіть із одним українським вийшли на пікет і доводили, що Майдан і новий уряд це нацисти. Що не варто підтримувати Майдан і Україну грошима. Наші дивуються: пропутінський мітинг і з синьо-жовтим прапором, – абсурд! До цього канадські ЗМІ вже звикли, що Майдан це позитивно, висвітлювали наші акції постійно, і тієї акції не висвітлювали, прийшло лише російське телебачення» [2].

Дослідниця української національної ідентичності, мас-медіа та історичної пам'яті професор Марта Дичок (Університет Західного Онтаріо, Канада) у своєму інтерв'ю зазначила наступне.

Інформацію з України вона отримує через інтернет. В основному переглядає та слухає такі інформаційні ресурси як: «ВВС. Українська служба», «Громадське радіо», «Телекритика», «Радіо Свобода», «Українська правда», УНІАН.

Дуже корисним джерелом вона вважає Facebook, де вона спілкується з різними журналістами, і дуже вдячна, що вони оприлюднюють інформацію, привертають увагу до суттєвого. Намагається також дивитися новини українських каналів: ICTV, «Інтер», «1+1», Перший національний, 5 канал. Довіру має до тих, які регулярно подають достовірну інформацію, цікавий аналіз і перспективи. Хоча бувають і несподіванки, тому вона намагається дивитися якомога якнайбільше різноманітних джерел.

М. Дичок зазначає: «У світі щодня відбуваються безліч подій. Засоби масової інформації мають нелегке завдання вирішувати, що є важливим, що висвітлювати. Найчастіше потрапляють у заголовки події, які мають міжнародне значення, захоплюють людську уяву, або особливо цікаві одній чи іншій країні. Події в Україні в останні тижні, місяці торкаються усіх цих струн, тому часто з'являються в світових новинах. Друге питання, як ці новини висвітлюються, – інколи досить спрощено». Канадський режисер, який розмовляв з М. Дичок перед прямим телевізійним ефіром, чесно сказав: «Я знаю, що Ви професор, але коли Ви відповідатиме на питання ведучого, не забувайте, що аудиторія – це люди, які мало знають про Україну». Так як, мабуть, пересічний мешканець України може й не знати подробиць політики й суспільних настроїв у, наприклад, Бразилії, так само пересічна людина в Канаді чи Австрії знає тільки дещо про Україну. Іншими словами, інформації немало, але інколи нелегко знайти повноцінну і якісну картину, попри сутички й гучні політичні заяви чи зустрічі високопосадовців. Але це можна спостерігати в міжнародних новинах загалом.

Всі важливі події, які відбувалися в Україні останніми місяцями, досить широко висвітлюються в канадських ЗМІ. Найчастіше Україна потрапляє у головні новини дня, коли відбувається подія, яка має міжнародну вагу або сенсаційний ефект. Наприклад, велике число людей збирається на вулицях Києва протестувати проти непідписання договору з ЄС, президент Янукович підписав договір із Росією, виникли сутички між протестувальниками й поліцією, загинули люди й т. ін. Факти подаються оперативно, майже завжди акуратно, хоча треба розуміти, що багато канадських (й інших міжнародних ЗМІ) отримують інформацію від міжнародних інформаційних агентств, а не власних кореспондентів. У сучасних економічних умовах неможливо тримати кореспондентів у всіх містах світу, тому інформаційні агентства дуже впливові. Коли протести вперше з'явилися в Києві в листопаді, більшість канадських ЗМІ подавали статистику й фотографії від АР. Їхня кореспондентка подавала, що приблизно 200-300 тисяч людей зібралося на Майдані, коли українські ЗМІ подавали що 500 тисяч або більше.

Коли протести не тільки не згасали, але, навпаки, зростали, чимраз більше канадських ЗМІ почали відряджати своїх кореспондентів до України, особливо коли туди поїхав канадський міністр зовнішніх справ у грудні 2013-го року. Але знову, економічні реалії не дозволяють, щоб ці кореспонденти залишалися в Україні надовго. Кого найчастіше цитують? Різних, хоча відносно менше голосів від української влади, гадаю, тому, що вони не готові давати коментарі. Пригадую, коли розмовляла з режисером СВС перед ефіром, подала різні пропозиції, кого ще запросити в ефір. Усі погодилися, окрім українського посла в Канаді. Але варто сказати, що представники канадського уряду також відносно часто відмовляються говорити з пресою», вважає Марта Дичок [10].

Широкого розголосу серед канадської громадськості набув візит до Канади Президента України Петра Порошенка 17-18 вересня 2014 року. П. Порошенко виступив з промовою перед повним складом Сенату та Палати громад Парламенту Канади. Відзначимо, що на честь виступу перед Парламентом Канади заслуговує не кожен політик. Свій виступ Президент України закінчив словами: «Неймовірно відчувати таку підтримку. Я люблю повертатися до Канади і нехай Господь

благословить Вашу країну. Велике спасибі!». Канадські парламентарі аплодували стоячі голові української держави [8].

Генерал-губернатор Канади Девід Джонстон під час зустрічі з П. Порошенком заявив, що Канада готова брати участь у повоєнній відбудові Донецької та Луганської областей. Джонстон також запропонував розвивати двосторонню співпрацю у галузі високих технологій, енергетики, науки [5].

Прем'єр-міністр Канади Стівен Харпер заявив, що Канада ніколи не визнає незаконну окупацію Росією «будь-якої частини території України. ... Не буде ніякого компромісу в цьому питанні».

Канада надає всебічну допомогу Україні – підтримує політику санкцій проти Росії, а також надає фінансову, гуманітарну та медичну допомогу українському народові.

У ході зустрічі з представниками української громади Канади П. Порошенко акцентував увагу на подоланні корупції та позачергових виборах з метою створення, «нарешті, нового проукраїнського парламенту». Президент подякував україно-канадській громаді «за внесок у розвиток незалежної потужної України». Торкаючись війни в Україні П. Порошенко назвав її «нашою справжньою боротьбою за незалежність, за мир на українській землі» [11].

Знаковою подією стала поява у листопаді 2014 р. відео канадської кінокомпанії Nordic Filmworks, знятого на підтримку України. У ролику молоді жінки звертаються до російського президента Володимира Путіна, пояснюючи йому, що він не правий у своїх намірах захопити Україну. «Пане Путін, Україна – не Росія. Її мова – не ваша. Її культура – не ваша. Її народ – не ваш. Ми знаємо, що трапилось. Світ знає, що ви плануєте. І це ненормально», – кажуть жінки у відео. «Нордік філмворкс» («Nordic Filmworks») з гордістю представляє наше останнє відео «Будьмо з Україною». Ним ми хочемо показати нашу солідарність із українським народом, – йдеться на сайті кінокомпанії. – Будь ласка, поділіться ним зі своїми друзям у Twitter та Facebook із хештегом StandWithUkr (Будь з Україною). Насолоджуйтеся відео і ніколи не бійтеся повстати проти гноблення!».

Відео було створене фахівцями з канадських компаній Нордік Філмворкс, Сумо Студіос (Sumo Studios), та Блонді Фотографі (Blondy Photography). Нордік Філмворкс є незалежною кінокомпанією, що виробляє власні художні та документальні фільми, а також телевізійні шоу [3].

У результаті аналізу публікацій у канадських ЗМІ, виступів канадських офіційних осіб та громадських діячів ми дійшли наступних висновків.

Формування образу українців та України серед канадської громади в останні роки відбувається за декількома каналами. Основними серед них є: ЗМІ (у тому числі інтернет-ЗМІ), двосторонні контакти (офіційні та неофіційні), візити до Канади діячів української науки та культури, а також активна діяльність української діаспори у самій Канаді.

На нашу думку, подальше формування образу українців та України у світі (у тому числі і у Канаді) залежить від конкретних позитивних і прогнозованих зрушень у нашій країні та послідовної й цілеспрямованої діяльності державних органів, громадських організацій та громадських діячів щодо підвищення іміджу України на міжнародному рівні.

Список використаних джерел і літератури

1. Гузік А. В. Процес над Ю. Тимошенко в контексті канадсько-українських відносин (за матеріалами канадських ЗМІ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://istfak.org.ua/tendentsii-rozvytku-suchasnoi-systemy-mizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovoho-politychnoho-protsesu/ 184-zovnishnia-polityka-ukrainy-na-suchasnomu-etapi/ 419-protses-nad-yu-tymoshenko-v-konteksti-kanadsko-ukrayinskykh-vidnosyn. – Назва з титулу екрану.
2. Кабачій Р. «Через Майдан світ дізнався про те, де Україна є на мапі» : Активістка євромайдану та автомайдану в Торонто Анна Яциняк про Україну після революції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://incognita.day.kiev.ua/cherez-majdan-svit-diznavsya-pro-te-de-ukrayina-ye-na-mapi.html
3. Канадська кінокомпанія зняла відеозвернення до Путіна, в якому наголошується : Україна – не Росія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ng.pl.ua/ 2014/11/22/kanadska-kinokompaniya-znyala- videozvernennya- do- putina-v-yakomu- naholoshujetsya-ukrajina-ne-rosiya/ #sthash.YN1oxj2C.dpuf. – Назва з титулу екрану.
4. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Канадою. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ca/culture. – Назва з титулу екрану.

5. Петр Порошенко завершил визит в Канаду и прибыл в США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.svoboda.org/content/article/26592284.html. – Назва з титулу екрану.
6. Політичні відносини між Україною та Канадою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ca/diplomacy. – Назва з титулу екрану.
7. Посол Вадим Пристайко: Жаль, что не изучали канадский опыт по противодействию сепаратизму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. ukrinform.ua/rus/news /posol_ vadim_ pristayko _gal_ chto_ ne_izuchali_ kanadskiy_ opit_po_ protivodeystviyu_ separatizmu_1635335. – Назва з титулу екрану.
8. Президенту Украины аплодировали стоя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// odnako.su/ news/ world/- 175385-krepkie-obyatiya- -kak-prinimali-poroshenko- v-parlamente-kanady. – Назва з титулу екрану.
9. Пристайко В. Канада первая открыто применила термин агрессия по отношению к действиям России на востоке Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://interfax.com.ua/news/interview/225676.html. – Назва з титулу екрану.
10. Сороневич М. Євромайдан очима світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gazetaukrainska.com/2011-05-12-09-49-32/66-2011-07-12-13-51-50/4283-2014-02-11-11-15-28.html. – Назва з титулу екрану.
11. Толстов С. Внешнеполитические итоги ста дней президентства П. Порошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uaforeignaffairs.com/ua/blog/usi-blogi/view/article/zovnishnja-politika-mizhnarodni-vidnosini-13-19092014/#sthash.0Pv4dpKh.dpuf. – Назва з титулу екрану.
12. Ущина В. А., Євчук С. С., Тематичне спрямування новин канадських ЗМІ як фактор створення міжнародного іміджу України (на матеріалі англомовного медіа-дискурсу) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острог : Видавництвоо Національного університету «Острозька академія», 2012. – Вип.25.
13. Statistics Canada [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www12.statcan.ca/ census-recensement/2006/dp-pd/hlt/97-562/pages/page.cfm?Lang=E&Geo=PR&Code=01& Table= 2&Data=Count&StartRec=1&Sort=3&Display= All&CSDFilter=5000. – Назва з титулу екрану.
14. 18th Annual Bloor West Village Toronto Ukrainian Festival: A Weekend of Show-stopping Culture and Collegiality [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrainianfestival.com/ pdf/MediaR-FINAL.pdf. – Назва з титулу екрану.

УДК 323.1:327.58(477+430)«2013/2014»

Герасимова А.Ю.

ОБРАЗ УКРАЇНЦІВ ТА УКРАЇНИ В НІМЕЧЧИНІ ДО І ПІСЛЯ ПОДІЙ 2013-2014 РР.

У статті висвітлений образ українців і України у поглядах рядових німців, німецьких журналістів і політологів після таких значних подій в історії нашої держави, як Помаранчева революція, Євромайдан і Революція гідності.

Ключові слова: Україна, український народ, Німеччина, ЄС, німецькі ЗМІ.

Герасимова А.Ю. Образ украинцев и Украины в Германии до и после событий 2013-2014 годов

В статье освещен образ украинцев и Украины во взглядах рядовых немцев, немецких журналистов и политологов после таких значительных событий в истории нашего государства, как Оранжевая революция, Евромайдан и Революция достоинства.

Ключевые слова: Украина, украинский народ, Германия, ЕС, немецкие СМИ.

Gerasymova A. The image of Ukraine and Ukrainians in Germany Before and After the Chain of 2013-2014 Events

The image of the Ukrainians and Ukraine in the opinions of average Germans, German journalists and politicians after such significant events in the history of our country as the Orange Revolution, Euromaidan and the Revolution of Dignity are analyzed in the article.

Key words: Ukraine, the Ukrainian nation, Germany, the EU, the German media.

Після подій листопада 2013 р. – лютого 2014 р. образ України та українського народу в очах світового співтовариства кардинально змінився. Наша держава постала по-новому для багатьох країн світу, і Європи зокрема. Цікаво простежити, яким було ставлення німців до нашого народу і держави до 2013 р. і яким воно є зараз. Питання про образ України у Німеччині має актуальність тому, що сьогодні Німеччина є одним з найближчих економічних партнерів України. Крім того, саме рішення Німеччини як провідної країни ЄС мають ключове значення для перспектив європейської інтеграції України.

Мета дослідження – з'ясувати, яким було ставлення німців до України та українського народу до ключових подій в історії нашої країни 2013-2014 рр. і після них.

Окремі аспекти даного питання висвітлювалися у статтях українських та німецьких журналістів, інтерв'ю німецьких політологів, проте повністю дана проблема практично не зустрічається у вітчизняних і зарубіжних ЗМІ та періодичних виданнях.

У Німеччині громадська думка щодо тих чи інших питань залежить від позицій провідних ЗМІ та публічних осіб. Тому, задля того, щоб простежити, як змінювалося ставлення до України і українців у Німеччині, розглянемо думки і висловлювання про Україну з боку німецьких політологів та журналістів після наступних важливих в історії нашої держави подій:

1. 2004 р. – Помаранчева революція;
2. 2012 р. – Чемпіон Європи з футболу, який проводився в Україні;
3. 2013-2014 рр. – Євромайдан, проведення демократичних парламентських і президентських виборів, підписання Угоди про асоціацію з ЄС, збройний конфлікт на сході України.

Для початку звернемо увагу на сприйняття України у Німеччині до подій листопада-грудня 2004 р. У контексті цього цікавими є думки директора Інституту Східної Європи (Мюнхен, Німеччина) Петера Гількеса. На симпозіумі під назвою «Образ Німеччини і образ України – питання і проблеми», який проходив у 2000 р., він заявляв, що Україну добре знають у Німеччині насамперед завдяки 3-м факторам – катастрофі на Чорнобильській АЕС, корупції, перемогам футбольного клубу «Динамо» (Київ). Уявлення про Україну як про маргінальну державу, як про країну Чорнобильської катастрофи німецькі представники пояснювали стереотипом сприйняття України як частини СРСР.

Після Помаранчевої революції в 2004 р. образ України в очах звичайних німців дещо змінився. Вони зрозуміли, що Україна – це незалежна держава в центрі Європи і що там дійсно відбулися кроки, які дали зрозуміти, що народ нашої країни визнає європейські цінності.

Слід додати, що як під час, так і після Помаранчевої революції наша країна була у центрі багатьох німецьких ЗМІ. Проте, здебільшого про Україну писали у негативному ключі. Наприклад, у німецькому виданні «Ді Тагестсайтум» у статті Моніки Юнг-Моюніб «Помаранчеве безсилля» так визначено перспективи України щодо вступу в ЄС: «Не можна заперечувати, що президент Ющенко проводить активну зовнішню політику, але відрізняється вона передусім тим, що в ній переважають бажання, а не можливості. Ставлення до Європейського Союзу принципово не змінилося. У проведенні внутрішньої політики успіхів у Ющенка ще менше» [1]. Автор іншого німецького видання «Frankfurter Rundschau» Томас Розер у своїй статті «Україна: зерно свободи» так оцінює перспективи України після «Помаранчевої революції»: «На Заході Україна з деякого часу користується, звичайно, дружньою підтримкою. Однак надія на швидку інтеграцію в структури НАТО та ЄС виявилася ілюзією. Проте залишається залежність від поставок сировини з Росії: у будь-якому випадку в економічному відношенні Україна буде залишатися у сфері впливу сусіда» [1].

У 2008 р. депутат німецького парламенту Манфред Грунд дав українським журналістам інтерв'ю, в якому висловився про політичний образ України у Німеччині. Він стверджував, що довгий час Німеччина концентрувалася на Росії, Польщі, але тільки не на Україні. Не сприймали її, зокрема, і через особу президента Кучми, до якого відносились не кращим чином як у Європі у цілому, так і у Німеччині зокрема. За словами Грунда, сприйняття України в Німеччині різко змінилося після Помаранчевої революції – це пояснюється тим, що люди у Східній Німеччині завдяки подіям в Києві згадали свою революцію, коли не стало комуністичного керівництва [3]. Але поряд з цим позитивним сприйняттям України з'явилися і багато очікувань, які з часом в повній мірі не виправдалися. Грунд також зазначив, що сприйняття політики України у Німеччині обумовлюється, насамперед, особистими незлагодами нашого керівництва, постійною боротьбою за владу та іншими процесами.

Напередодні проведення чемпіонату Європи з футболу у 2012 р. у німецьких ЗМІ спостерігалися досить негативні висловлювання щодо нашої держави. Зокрема, німецькі журналісти використовували будь-який привід, щоб довести, що Україна не заслуговує на Євро-2012. «Німецька хвиля» попереджала своїх громадян: в Україні вони можуть підчепити гепатит, сказ, СНІД, кір і масу

інших хвороб. А українські міліціонери, нібито, вкрай недружелюбні до фанатів. Ціни на готелі в Україні зашкалюють. Країна загрузла в корупції. Єдиний вихід – це провести Євро-2012 не в Україні, а, наприклад, у Німеччині, – радили політики з Німеччини.

Важливим і достовірним джерелом інформації про образ нашої країни в Німеччині є соціальні опитування. У 2012 р. протягом декількох тижнів у Німеччині було проведено громадське опитування про те, що думають про нашу державу рядові німці. Результати показали, що лише 30 % німців знають, що Україна – незалежна держава [5]. За словами німецького політолога та експерта по Росії та СНД Александра Рара більшість німців вважають, що Україна – це частина Росії. Він також додав, що такий результат опитування і взагалі такий образ України склався у багатьох європейських країнах.

Якщо, у цілому, говорити про образ України у німецьких ЗМІ у 2013 р., напередодні Євромайдану, то в основному німецькі видання приділяли велику увагу таким фігурам української політики як Юлія Тимошенко та Віктор Янукович. Щодо Тимошенко, то опозиціонерка стала гіперболізованим та ідеалізованим втіленням європейських цінностей, про що говорять статті у німецьких виданнях. І навіть, незважаючи на те, що Ю. Тимошенко фактично не присутня у сучасному політичному процесі, німецькі ЗМІ приділяли їй найбільше уваги, пишучи про листи із в'язниці у дусі духовних послань до українського народу. Саме така діяльність опозиціонерки, на думку німецьких видань, є причиною та рушійною силою масових протестів наприкінці листопада 2013 р. у центрі української столиці [10].

Антиподом до образу Юлії Тимошенко у німецьких виданнях виступав представник влади – тодішній президент Віктор Янукович. Його характеризували як непостійного політика, що обрав маятниковий принцип вирішення двосторонніх відносин з ЄС: сьогодні – Брюссель, завтра – Москва [10]. У всіх статтях, присвячених В. Януковичу, звучала недовіра до «пострадянського олігарха» з його клановою структурою побудови державного апарату. Україну у цілому ЗМІ називали «легко вразливою», «корумпованою», «олігархічною» державою.

Опитування, проведені влітку 2014 р. журналістами медіапорталу Еспресо.TV, показали, яким чином останні події у нашій країни вплинули на образ українців в Німеччині. Журналісти з'ясували, що ще буквально минулого року у Німеччині не бачили жодної різниці між Україною та Росією. Її вважали частиною Російської Федерації без власної мови і культури. Події Євромайдану змінили ці, поширені в Європі та інших країнах світу, стереотипи.

В основному про те, як сприймають Україну в Німеччині охоче розповідають українські студенти, які навчаються у цій країні. Цікавим є твердження студентів про наших співвітчизників, які проживають в Європі: «Багато українців за кордоном зараз дивляться російськомовний прокремлівський канал, що транслюється в Німеччині, вони здобувають інформацію звідти, і тому з цими людьми дуже важко спілкуватись. Це спільнота, яка виїхала років 15 тому, вони не відчули, що таке бути українцем, вони виїхали з пострадянської України, яка ще не виокремилася на той момент. Ті, хто виїхав раніше, в них звичайно такий менталітет. Вони бачать Росію і не бачать більше нічого. Таких людей дуже багато. І тому, якщо іноземці спілкуються з такою діаспорою, яка не є національно свідомою, то виникають проблеми у сприйнятті» [8].

Як виявилося, українська молодь в Німеччині не лише активно виступає за Україну, а й намагається залучити до цього іноземців шляхом поширення правдивої інформації про рідну країну та поточну ситуацію в ній. Студенти активно борються з пропагандою та стереотипами.

Варто також зазначити, що сьогодні не останню роль у формуванні образу українця в Німеччині відіграють і окремі відомі громадяни України. Яскравий приклад – брати Кличко, чия популярність у Німеччині надзвичайно велика. Перші поєдинки боксерів проходили саме у цій країні, бої Кличко порівнювали із виступами зірок світової величини. Крім того, брати неодноразово брали участь у різноманітних німецьких ТВ-шоу і рекламних заходах. Віталій Кличко, який на даний момент займає посаду Київського міського голови, і його партія «Удар» мають велику підтримку як з боку канцлера ФРН Ангели Меркель, так і з боку Фонду імені Конрада Аденауера і Європейської народної партії. Можна стверджувати, що саме спортивні досягнення братів Кличко, їх велика популярність серед звичайних німців, а також особиста прихильність А. Меркель до партії Віталія Кличка вносять свій позитивний вклад у формування образу українців і України в Німеччині.

Говорячи про думки широкої громадськості та взагалі масового сприйняття України у Німеччині після таких подій, як Революція гідності, проведення дострокових парламентських та президентських виборів в нашій країні, а також підписання Україною угоди про асоціацію з ЄС, то варто зазначити, що воно сповнене суперечливих уявлень.

Особливий інтерес для нас становлять думки німецьких експертів і журналістів щодо сучасного образу України в Німеччині.

Журналіст щотижневого журналу «Шпігель» Моріц Ґатман говорить про впевненість німців у тому, що Росія причетна до подій на сході України. Але водночас німецьке суспільство не розуміє масштабу цієї причетності, наприклад, задіяна там російська армія чи ні. Пересічний німець, за словами журналіста, приблизно від часу анексії Криму взагалі перестав розуміти, що відбувається. «Під час Майдану все було просто: Майдан хороший, за Європу, за демократію і за свободу. На боці Майдану добрий Кличко. А Янукович разом із Путіним – погані» [4], – стверджує Ґатман. Анексія ж Криму збила німців із пантелику. Дії Путіна їх обурили, але водночас слова про те, що Крим завжди був російським і багато кримчан висловлювалися за приєднання до Росії, зустрічали розуміння серед простих німців.

Війну на сході України, на думку М. Ґатмана, вже ніхто особливо не розуміє. Ґатман говорить: «Головними питаннями для них залишаються: чи є російська армія / солдати на Донбасі і чи командують «польовими командирами» терористи із Москви?» [4]. За словами М. Ґатмана, у повідомленнях німецьких медіа з Донбасу йдеться про те, що відбуваються перестрілки, у житлових кварталах падають снаряди, і українські військові та сепаратисти звинувачують одні одних у порушеннях мирних домовленостей. І це лише додає плутанини у головах німців.

На думку кореспондента ТСН у Берліні Наталії Фібріг, розмовляючи про висвітлювання німецькими медіа українських подій, варто розрізняти новинні сюжети й аналітичні програми. Вона пояснює, що чи не найбільший вплив на громадську думку у Німеччині мають телевізійні аналітичні ток-шоу. До студії запрошують 4-5 експертів, які обговорюють якусь тему. Із початком Євромайдану і надалі, відзначає Наталія, на цих ток-шоу був дефіцит спікерів, які розуміли би, що реально відбувається в Україні. Ситуацію у Києві коментували журналісти, які 10-15 років тому були кореспондентами у Москві. Вони погано орієнтувалися в сучасних російських реаліях, не говорячи вже про Україну, а отже, німецьке суспільство не завжди отримує об'єктивну картину подій на Донбасі. За спостереженнями Наталії, німцям складно розібратися в українсько-російському питанні ще й тому, що їм дуже важко прийняти факт російської агресії в Україні. Журналістка вважає, що німці не можуть до кінця усвідомити, що в Україні люди і справді виходили на протест, незважаючи на ризик для життя, що в цих людей стріляли. Тому дуже багатьом зручно прийняти поширену російською пропагандою думку про те, що Майдан був куплений, – говорить Фібріг.

Німецький політолог, доцент кафедри політології Києво-Могилянської академії Андреас Умланд стверджує: «До 1991 р. не було незалежної держави, а через це не було й україністики як досліджень країни» [7]. Зараз же, за його словами, такі дослідження існують разом із власними організаціями та конференціями. «Хоча їх і досі мало. Ця кількість не співвідноситься із величиною країни» [7], – вважає політолог. Як бачимо, саме здобуття Україною незалежності сприяло пожвавленню інтересу до неї з боку іноземних науковців. Розвиток України за останні два десятиліття, на думку Умланда, був «невизначеним». «Багато хто гадав, що Україна об'єднається з Росією. А зараз зрозуміло, що цього, мабуть, не станеться». «Поступово кристалізується усвідомлення того, що Україна – окрема держава, котра має власний курс і відрізняється від Росії» [7], – вважає політолог.

На думку іншого експерта – вільної журналістки та професорки Вищої школи медіа та комунікацій «Макромідіа» у Кельні Марліс Принцинґ, Україна вже сприймається у Німеччині як самостійна держава. За словами експерта, виходу з «тіні» Росії особливо сприяло проведення в Україні Євро-2012. Адже спортивному святу передувала велика кількість публікацій у ЗМІ, котрі стосувалися не лише футболу, а й найрізноманітніших сфер українського життя. Водночас, на думку професорки, образ України у цих публікаціях не завжди був збалансованим.

Також Марліс Принцинґ пропонує і шляхи покращення образу України у західних ЗМІ. На її думку, можливості для цього надає якісна та критична так звана «подорожова» журналістика. «Можна цілеспрямовано надавати можливість журналістам із західних ЗМІ побачити Україну на власні очі. Аби люди не вірили старим стереотипи, а самостійно відкрили особливості цієї країни, її менталітет та традиції» [7], – радить експерт. Ще один важливий аспект – це кооперація між українськими та західними журналістами. Експерт вважає, що погляд на проблему може дуже змінити інтенсивний міжлюдський контакт.

Неабияку ясність щодо розуміння того, як сприймають сучасну Україну в Німеччині, допомогла внести стаття голови Східного комітету з питань німецької економіки Маркуса Фельзнера під назвою «Тепер Європа повинна сприймати Україну всерйоз», яка була опублікована на сайті німецької газети «Ді Вельт» у листопаді 2014 р. У ній наголошується на тому, що після

проєвропейських результатів виборів в Україні, країна повинна провести необхідні реформи – і німці зобов'язані підтримати її в цьому. Автор статті стверджує, що тепер Україна мусить за допомогою Європи провести реформи, у першу чергу у сфері економіки та правосуддя. Експерт зазначає: «Німецька економіка залишатиметься найважливішим європейським партнером для України. Однак, нові інвестори з'являться тільки тоді, коли будуть упевнені, що в країні панує верховенство закону. Україна повинна внести ясність в цьому питанні».

Також у статті експерта йдеться про те, що шлях України до сильного функціонуючого суспільства був дуже важким, не в останню чергу із-за ігнорування його Європою. Маркус Фельзнер зазначає: «Ми довго пропускали мимо вух бажання українців розділити наші цінності і стати частиною спільної економіки. Навіть коли населення України в 2004 р. в перший раз вийшло на вулиці боротися за наші принципи, це не заслужило достойної реакції політиків ЄС, які не усвідомлювали, що Україна є європейською країною з 45 мільйонами жителів. Хто знає, як тоді більш рішуче визнання України з боку ЄС могло б вплинути на трансформацію країни в правову державу» [11].

Варто наголосити на тому, що абсолютна більшість експертів вказує на кардинальну зміну образу України у закордонних медіа у зв'язку з подіями Євромайдану та подальшою ескалацією ситуації. Україна чи не вперше за часи незалежності опинилась в центрі порядку денного німецьких ЗМІ на довгий час. Експерти сходяться в одному: незалежна Україна у німецькій масовій свідомості уже присутня. На їхню думку, знання про Україну для німців майже завжди тотожні усвідомленню її відмінності від Росії – цей аспект має неабияку вагу як на політичному, так і на науковому рівні.

Слід також додати, що думка широкої громадськості у Німеччини щодо питання про вступ України до Європейського Союзу досить неоднозначна. Результати опитування дослідницького інституту «Емнід» свідчать про те, що 52 % опитаних громадян Німеччини виступають взагалі проти членства України в Європейському Союзі. Лише 40 % вітали б вступ України до складу ЄС [2].

Важливе для України і її влади питання фінансової допомоги з боку ЄС також неоднорідно оцінюється у Німеччині. Найбільша телерадіокомпанія ARD привела результати опитування: більше третини висловилися проти надання Євросоюзом фінансової допомоги Україні [2].

Однак існують і інші опитування щодо даного питання. Приміром, опитування, опубліковане виданням «Ді Вельт», свідчить про те, що ідея надати фінансову допомогу Україні має потужну підтримку з боку топ-менеджерів компаній. Близько 65 % опитаних топ-менеджерів підкреслили необхідність врятувати Україну від банкрутства (очевидно, за рахунок публічних фінансів) з огляду на важливість цієї країни як фактора стабільності Європи і як ринку збуту [2].

Таким чином, можна стверджувати, що образ України і українців у Німеччині до і після подій 2013-2014 рр. помітно відрізняється. До подій 2004 р. більшість рядових німців вважала, що наша країна є частиною Росії. Україна була відома широкій громадськості в основному завдяки таким негативним факторам, як аварія на Чорнобильській АЕС і високий рівень корупції. Після Помаранчевої революції німці дізналися, що Україна – це незалежна держава, народ якої здатний гідно відстоювати власні позиції. Але у той же час, у багатьох німецьких ЗМІ домінувала думка про те, що зовнішня політика тодішнього президента В. Ющенка у напрямку Європейського Союзу не є успішною. Після подій 2013-2014 рр. в німців не залишилось сумнівів, що український народ дійсно може боротися за демократичне і європейське майбутнє України. І хоча помилково було б стверджувати, що стереотипи про нашу державу, які розповсюджені в світі, зникли остаточно, проте все ж таки образ України в очах як рядових німців, так і німецьких політологів, і журналістів є зовсім іншим, ніж раніше.

Список використаних джерел і літератури

1. Ващенко Н. М. Геополітичні вектори ЄС щодо України на сторінках німецької преси [Електронний ресурс] / Н.М. Ващенко // Електронна бібліотека Інституту журналістики. – Режим доступу : http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1543. – Назва з титулу екрану.
2. Каменский А. Украина : как реагирует Запад [Електронний ресурс] / Антон Каменский, Александр Вершинин // Интернет против телеэкрана. – Режим доступу : http://www.contrtv.ru/repress/4850/. – Назва з титулу екрану.
3. Манфред Грунд : Меркель скептически оценивает события в Украине [Електронний ресурс] // DELFI. – Режим доступу : http://www.delfi.ua/archive/manfred-grund-merkel-skepticheski-ocenivaet-sobytiya-v-ukraine.d?id=224088. – Назва з титулу екрану.

4. Молодій В. На чому базуються проросійські сентименти німців [Електронний ресурс] // Insider. – Режим доступу : http://www.theinsider.ua/politics/546b02d6a2e1a/. – Назва з титулу екрану.
5. Немецкий эксперт: Немцы думают, что Украина – часть России [Електронний ресурс] // Новости Украины. – Режим доступу : http://from-ua.com/news/232607-nemeckii-ekspert-nemci-dumayut-chto-ukraina-chast-rossii.html. – Назва з титулу екрану.
6. Образ Украины в Германии – Чернобыль, коррупция, «Динамо» (Киев) [Електронний ресурс] // Ліга. Новости. – Режим доступу : http://news.liga.net/news/old/131267-obraz-ukrainy-v-germanii-chernobyl-korruptsiya-dinamo-kiev.htm. – Назва з титулу екрану.
7. Образ України в Німеччині: країна контрастів [Електронний ресурс] // DW. – Режим доступу : http://www.dw.de/образ-україни-в-німеччині-країна-контрастів/a-17040545. – Назва з титулу екрану.
8. Тарасова Д. Що думають про українців в Польщі та Німеччині? [Електронний ресурс] / Дар'я Тарасова // Еспресо TV. – Режим доступу : http://espreso.tv/article/2014/08/27/ukrayinci_za_kordonom_yak_spryymayut_nas_u_sviti. – Назва з титулу екрану.
9. Халупа І. Імідж України до і після помаранчевої революції [Електронний ресурс] // Ірина Халупа. / Радіо Свобода. – Режим доступу : http://www.radiosvoboda.org/content/article/927880.html. – Назва з титулу екрану.
10. Чернікова Г. Україна в німецьких та російських медіа напередодні Євромайдану [Електронний ресурс] / Галина Чернікова // European Journalism Observatory. – Режим доступу : http://ua.ejo-online.eu/1813/медіа-журналістика/україна-в-німецьких-та-російських-мед. – Назва з титулу екрану.
11. Felsner M. Europa muss die Ukraine jetzt ernst nehmen [Електронний ресурс] / Von Marcus Felsner // DIE WELT. – Режим доступу: http://www.welt.de /debatte/kommentare/ article134027551 Europa-muss-die-Ukraine-jetzt-ernst-nehmen.html. – Назва з титулу екрану.

УДК 323.1:327.58(477+460) ***Дьомочка Г.В.***

УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ В ПОГЛЯДАХ ІСПАНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізується інформативна складова висвітлення подій в Україні іспанськими засобами масової інформації та роль української діаспори в іспанському суспільстві.
Ключові слова: Україна, Іспанія, образ, міграція.

Дёмочка А.В. Украина и украинцы во взглядах испанского общества
В статье аналируется информативная составляющей освещения событий в Украине испанскими средставим масовой информации и роль испанской диаспоры в обществе Испании.
Ключевы слова: Украина, Испания, образ, миграция.

Dyomochka G. Ukraine and Ukrainians in the Opinions of Spanish Society
The informative content of coverage of the Ukrainian events by the Spanish media and the role of the Ukrainian diaspora in the Spanish society are analyzed in the article.
Key words: Ukraine, Spain, image, migration.

На сьогодні Україна має досить невизначений образ в очах міжнародного співтовариства. Внаслідок цього вона втрачає перспективи співробітництва в політичному просторі та в питаннях національної безпеки, економічного зростання, демократичних перетворень тощо. Для незалежної України важливим є її сприйняття іншими країнами, з якими вона прагне будувати взаємовигідні відносини, не тільки на офіційному, але й на громадському рівні. Тому, дослідження даної проблематики є актуальним для нашої держави.

Виходячи з цього, метою роботи є дослідження колективних уявлень іспанців та іспанської держави щодо України та аналіз ролі української діаспори в суспільстві Іспанії.

Обговорення даної проблематики вже стало предметом дискурсу як серед вітчизняних, так і серед іспанських дослідників. Зокрема, у роботах І. Винниченка [1] і Н. Кайданович [3] досліджується процес формування української діаспори в Іспанії, сприйняття українських мігрантів

іспанцями і навпаки та інші питання міграційної взаємодії між Україною та Іспанією. Т. Семенюк [10], О. Риковцева [9] проводять аналіз висвітлення подій в Україні іноземними засобами масової інформації, у тому числі Іспанії, який дозволяє оцінити повноту та ефективність інформаційного ресурсу даної держави. У працях українських дослідників Л. Марото [6], В. Чернецького [11] й іспанських А. Аламійос [12], М. Матійа [13] розглядається проблематика кризових явищ в Україні 2014 р., відношення та пошук причин такого ставлення іспанців до українських подій.

Іспанія, як країна Європейського Союзу, представляє для України вагомий інтерес, у зв'язку з євроінтеграційним напрямком зовнішньої політики нашої держави. Значна частина громадян Іспанії сформувала свою думку та образ України завдяки відкритості медіа в епоху демократії та, здебільшого, завдяки особистому спілкуванню з українцями, які оселилися та інтегрувалися в Іспанії на хвилі трудової міграції [6].

Згідно з Кармен Клодін, старшим дослідником Центру міжнародних зв'язків Барселони, у силу географічної віддаленості, обізнаність та загальна проінформованість іспанських жителів щодо України низька, українців не сприймають як окрему національність, а прираховують до вихідців Радянського Союзу [5]. Крім того, і засоби масової інформації Іспанії, які мають вплив на громадян не приділяли значної уваги українським подіям.

Кінець 2013-2014 рр. відзначились значними резонансними подіями в Україні та світі. Це пов'язано з волевиявленням українців на підтримку європейської інтеграції, повалення режиму президента В. Януковича, а також в умовах інформаційної війни, окупація Росією Криму та проведення антитерористичної операції (АТО) на сході України. Україна почала займати перше місце серед новин у світі [13].

Низка іспанських державних каналів трансляції та провідні друковані видання висвітлюють інформацію, стосовно подій в Україні, відповідно до офіційної позиції керівництва держави. Офіційний Мадрид поділяє позицію Євросоюзу та НАТО, які підтримують українських громадян на шляху демократичних перетворень та повазі європейським цінностям. В основному ці джерела намагаються просто надати інформацію, не коментуючи її. Розглядаються різні точки зору, як київського уряду, так і представників іншої сторони конфлікту, зокрема Росії та самопроголошених республік.

Хоча, в Іспанії існує ряд джерел, які відверто засуджують дії «нелегітимної» української влади та підтримують політичний режим Росії, його дії по відношенню до України. Одні апелюють історією питання, що нинішні кордони держав були проведені авторитарними політиками, які координувались власними ідеологіями, не зважаючи на будь-які інші погляди, тому прикордонний конфлікт виявляється неминучим. Інші, виходять з історії самої Іспанії, яка колись була великою імперією, потім втратила свої колонії, тобто, простежується певна ностальгія за тими часами. Ці люди дуже різко виступають проти нинішньої української влади і повністю підтримують російського президента Путіна. Навіть, представники іспанської громадськості провели біля посольства України в Іспанії маніфестацію протесту у липні 2014 р. «Проти фашизму та імперіалізму» на підтримку Росії [9].

Коли російські війська окупували територію півострова Крим, іспанські ЗМІ вкрай обережно висвітлювали цю тему, оскільки вони мають подібні сепаратистські настрої з басками на півночі і Каталонією на сході країни. А самі каталонські ЗМІ не проводили паралелей з Кримом. «Якщо говорити в рамках референдуму, то не можна об'єднувати Крим і Каталонію, це зовсім різні контексти і процеси. І те, що відбулося в Криму під режисурою Росії, можна назвати як варварство. Нічого спільного з демократією там не було», – заявив національному радіо Іспанії президент каталонського парламенту Артур Мас [10].

Посол України в Іспанії Сергій Погорельцев в інтерв'ю іспанській газеті «Ел мундо», у березні 2014 р., зазначив, що Іспанія підтримала територіальну цілісність України. Іспанія підтримує рішення ЄС про запровадження санкцій проти Росії, оскільки таке очевидне порушення норм міжнародного права вимагає адекватної відповіді міжнародного співтовариства. Зокрема, за даними Британської дослідницької компанії Ipsos MORI, яка проводила опитування серед жителів європейських країн у квітні місяці, 47 % громадян Іспанії виступили за введення економічних санкцій проти Росії [8].

Однак, національні іспанські ЗМІ поверхнево говорили про АТО на Донбасі і не визначали причини виникнення даної ситуації. Ця новина з'являлася третьою чи навіть четвертою у стрічці телевізійних новин на противагу світовим ЗМІ, де Україна завжди була першою. Це відбувалось тому, що Іспанія дуже залежить від економічних відносин з Росією взагалі, та російського бізнесу

зокрема. Російський бізнес дуже потужно представлений в Іспанії, особливо в галузі нерухомості. За даними Колегії реєстрування, в 2013 р. росіяни зайняли третє місце, після Великобританії і Франції, серед іноземних покупців нерухомості, що склало 8,6 % від загальної кількості угод купівлі-продажу [10].

В умовах інформаційної війни, в Іспанії значного масштабу розвитку отримала російська пропаганда, спотворено інтерпретуючи події, які відбуваються в українській державі. В університетах Сарагоси, Гранади, мадридському Комплутенсе, у барселонському громадському закладі Атенео відбулися відверто антиукраїнські конференції під назвами «Гуманітарна трагедія на південному Сході України і її наслідки для Європи», «Солідарність з антифашистським Донбасом», на яких боротьба українців проти сепаратистів і російської військової агресії, захист українською армією своєї законної території подаються як «націоналізм і фашизм». Із свіжих матералів, які стосуються подій в Україні у 2014 році, на цих конференціях демонструють документальний фільм «Звичайний фашизм» (англійською мовою його названо «Фашизм, яким він є») російського режисера Андрія Караулова. Остання «просвітницька розмова» відбулася у Атенео м. Алькоркон 18 жовтня 2014 р. Українці діаспори, які повірили у відкритість діалогу, прийшли на ці заходи, щоб пояснити свою позицію, були в агресивній формі недопущені і вигнані, а у Барселоні та Алькорконі – жорстоко побиті іспанськими «антифашистами» [6].

Українські громадські організації Іспанії, яких існує понад десять, а також Посольство України у цій іберійській країні виступили проти низки антиукраїнських заходів в університетах Іспанії, провину за які вони покладають на крайні ліві політичні сили, а також активну пропагандистку діяльність Росії у країнах ЄС. Керівник Української патріотичної організації «Воля» Іван Вовк, зазначив, що в іспанських університетах серед молодого покоління піднімається антиукраїнська хвиля, але ця хвиля ініційована з Москви. За його словами, молодь Іспанії виховується в антифашистському дусі, де українці виступають у ролі «фашистів» і «хунти».

Тривогу українських активістів викликає і те, що ліва партія «Подемос» набирає сили в Іспанії – на травневих виборах уперше увійшла до Європарламенту, а її депутати голосували проти Угоди про асоціацію України та ЄС. Партія має всі шанси вперше потрапити до іспанського парламенту під час загальних виборів 2015 року [9].

З цього приводу посол України в Іспанії Сергій Погорельцев зазначив, що держава намагається всіма можливими методами і засобами проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу серед іспанців, аби розтлумачити і донести до них, що Україна не є фашистською державою, а гібридна війна, яка ведеться сьогодні Росією проти нашої держави якраз і передбачає акції пропагандистського антиукраїнського спрямування [4].

Українська діаспора в Іспанії, яка почала формуватись ще з другої половини XX століття, відігравала велику роль у становленні позитивного образу нашої держави. З набуттям Україною незалежності українці долучилися до налагодження і розвитку відносин із світом та Іспанією зокрема. У середині 1990-х рр. виникла так звана «четверта» хвиля міграції на захід, у тому числі до Іспанії, яка характеризувалася такими причинами, як загальне уповільнення економічного розвитку, згортання промислового виробництва, падіння доходів населення, втрата великої кількості робочих місць та знищення системи соціального забезпечення [1].

У дослідженні організацій Fundacion Rey Balduino і Migration Policy Group, Іспанія визнана найкращою країною для працевлаштування мігрантів, де 65-70 % приїжджих без проблем знаходять роботу. За оцінками іспанської статистики, станом на січень 2014 р., українська міграція в Іспанії становить близько 86 тис. осіб, які мають легальний статус та понад 70 тис. мають реєстрацію за місцем проживання. А за оцінками Посольства України реально в Іспанії проживає близько 100 тисяч українських громадян [7].

За даними опитувань міждержавного проекту з дослідження міграційних процесів у Європейському Союзі «BrainNet-working», іспанськими роботодавцями цінуються працелюбність, освіченість та відповідальність українців, прив'язаність до сім'ї та якість роботи. Більш того, у деяких іспанських політичних колах йде дискусія про перспективу надання українським мігрантам політичних прав, які кілька років легально проживали і працювали в Іспанії. Крім того, прагнення українців легалізуватись та інтегруватись має позитивне значення для іспанської громадськості. Згідно з «BrainNet-working», станом на 2010 р. 79 % українців працюють і проживають в Іспанії на легальних підставах, коли тільки 38 % мігрантів допускають можливість «тіньового» заробітку за виняткових обставин. Українські підприємці в Іспанії грають велику роль в нерозвинутих районах країни, де місцеві не здатні проводити бізнес, а українці організовують бізнес з двома-трьома працевлаштованими місцевими [2].

Міграції українців до Іспанії сприяло ліберальне іспанське законодавство, яке дозволяло іноземцям працювати без оформлення офіційних документів; вакансії робочих місць у сільському господарстві й у сфері будівництва; високі, порівняно з Україною, заробітки; можливість спрощеного оформлення запрошення на приїзд до Іспанії далеким родичам та знайомим в Україні тощо. Також, важливим фактором, який сприяв такій міграції, був іспанський менталітет, відсутність ксенофобії, гостинність, доброзичливість іспанців та їхня повага до вихідців із колишнього СРСР [1].

Однак, говорячи про сприйняття українських мігрантів в іспанському суспільстві, експерт Центру міжнародних зв'язків Барселони Єлена Санчез-Монтіяно відзначила, що у цілому українська громада є непомітною. В окремих випадках присутність українців в Іспанії пов'язувалася з негативними явищами (мафія, гендерне насильство тощо). У зв'язку з економічними потрясіннями у державі, спричиненими світовою фінансовою кризою 2008 р., значно погіршилось ставлення іспанців до українських заробітчан. Так, якщо раніше в Іспанії не вистачало робочих рук, а місцеві не погоджувались працювати на не престижних вакансіях, то зараз іспанці виконують і брудну роботу, у той час як в українцях бачать конкурентів, які працюють за меншу заробітню платню. До того ж, іспанським роботодавцям загрожує штраф за працевлаштування нелегалів, серед яких є і громадяни України [3].

Зважаючи на події 2014 р., українська громада в Іспанії проводила маніфестації на підтримку Майдану з вимогою відставки колишньої влади і корінних змін в країні. Разом з тим, більшість представників української діаспори стурбовані зростанням екстремізму і насильства. Вони виступають за суто мирне вирішення проблем і демократичне майбутнє своєї країни. І хоча іспанці назагал підтримують євроінтеграцію України – 62 відсотки проголосували «за» (другий показник у ЄС після Польщі, де підтримка на рівні 69 відсотків), однак, за словами редактора часопису «Надсегурська Україна» Андрія Якубува, «Україна може втратити Європу в певних країнах» [11].

Таким чином, образ України та українця в іспанській державі залишається досить невизначеним. Основними чинниками, що впливають на формування образу, є трудова міграція з України та засоби масової інформації Іспанії.

Українська діаспора сприятливо впливає на становлення позитивного образу України в іспанському середовищі, в першу чергу, через трудових мігрантів. Іспанськими роботодавцями відзначається їх працелюбність, освіченість та відповідальність.

Іспанські ЗМІ, маючи вплив на громадськість, в силу значної географічної віддаленості, мало уваги приділяють висвітленню подій, що стосуються України. В країні великою мірою діє російська пропаганда, створюючи підстави для сумнівів іспанців, щодо реальності подій в Україні. Крім того, російсько-іспанські економічні відносини стають перешкодою на шляху активної чіткої позиції по Україні. Це залежить від того, що в Україні немає організованої системної політики щодо поступового кваліфікованого і зваженого формування образу нашої держави у світовому інформаційному просторі.

Список використаних джерел і літератури

1. Винниченко І. За кращою долею [Електронний ресурс] / Ігор Винниченко // Українська газета плюс. – Федерація патріотичних видань України. – № 45(185). – 18-31 грудня 2008 р. – Режим доступу : http://ukrgazetaplus.net/article.php?ida=2555. – Назва з титулу екрану.
2. Іспанці цінують українців за працелюбність [Електронний ресурс] – Режим доступу : http:// www.religion. in.ua /zmi/ ukrainian_zmi /6131-rostilav-kis-ispanci-cinuyut-ukrayinciv-za-pracelyubnist.html. – Назва з титулу екрану.
3. Кайданович Н. Українські мігранти в Іспанії: перебільшені побоювання та позитивні тенденції [Електронний ресурс] / Надя Кайданович / Європейський простір. – Портал європейського громадянського суспільства України. – Режим доступу : http://eu.prostir.ua/library/253960.html. – Назва з титулу екрану.
4. Кіт К. Іспанці. Антифашизм. І спалений український стяг [Електронний ресурс] / Кай Кіт // Корупція. – Режим доступу : http://korupciya.com/?p=6026. – Назва з титулу екрану.
5. Корбут А. «Говоріть про Україну через молодше покоління» [Електронний ресурс] / Анна Корбут // Тиждень.ua. – 20 травня 2014. – Режим доступу : http://tyzhden.ua/Society/110279. – Назва з титулу екрану.
6. Марото Л. Чому в Іспанії б'ють українців? [Електронний ресурс] / Людмила Марото // Тернопіль вечірній. – Режим доступу : http://t-v.te.ua/podiyi/chomu-v-ispaniyi-byut-ukrayinciv/. – Назва з титулу екрану.

7. Посольство України в Королівстві Іспанія [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://spain.mfa.gov.ua/ua. – Назва з титулу екрану.
8. Посол України в Іспанії Сергій Погорельцев дав інтерв'ю іспанській газеті «El Mundo» [Електронний ресурс] / Генеральне консульство України в Барселоні. – 16 березня 2014. – Режим доступу : http://barcelona.mfa.gov.ua/ua/news/embassy-news/20201-posol-ukrajini-v-ispaniji-sergij-pogorelycev-dav-intervju-ispansykij-gazeti-el-mundo. – Назва з титулу екрану.
9. Рыковцева Е. Западные СМИ об Украине. В чем разница с российскими? [Електронний ресурс] / Елена Рыковцева // Радио Свобода. – Режим доступу : http://www. svoboda.org/content/transcript/ 25390366.html. – Назва з титулу екрану.
10. Семенюк Т. З боку видніше: Що про Україну пишуть європейські ЗМІ [Електронний ресурс] / Тарас Семенюк // Військова панорама. – Режим доступу : http://wartime.org.ua/12918-z-boku-vidnshe-scho-pro-ukrayinu-pishut-yevropeysk-zm.html. – Назва з титулу екрану.
11. Черецкий В. Испанцы не хотят ссориться с Россией из-за Крыма [Електронний ресурс] / Виктор Черецкий / Deusche Welle. – 03.04.2014. – Режим доступу : http://www.dw.de. – Назва з титулу екрану.
12. Alamillos A. Los ciudadanos europeos apoyan a Ucrania, pero no quieren enviar armas [Електронний ресурс] / A. Alamillos / ABC.es. – 11/09/2014 – Режим доступу : http://www.abc.es/ internacional/20140911 /abci-europeos-apoyo-ucrania-201409110821.html. – Назва з титулу екрану.
13. Matilla M. Estadounidenses y europeos, a favor de apoyar a Ucrania aunque aumente el riesgo de conflicto con Rusia [Електронний ресурс] / Mara Martin Matilla // El mundo. – Madrid. – 10/09/2014 – Режим доступу : http:// www. elmundo. es/ internacional /2014/09/10/54104d0f2260 1dc61f8b458f.html. – Назва з титулу екрану.

УДК 323.1:327.58(477+72) ***Колеснікова К.О.***

ОБРАЗ УКРАЇНИ В МЕКСИЦІ ДО І ПІСЛЯ ПОДІЙ 2013-2014 РР.

У статті розглядається динаміка розвитку образу України в Мексиці, вплив подій 2013-2014 рр. на цей образ, а також шляхи його вдосконалення.

Ключові слова: Україна, Мексика, образ, Революція Гідності, Росія, стереотипи, офіційна підтримка.

Колесникова К.А. Образ Украины в Мексике до и после событий 2013-2014 гг.

В статье рассматривается динамика развития образа Украины в Мексике, влияние событий 2013-2014 гг. на этот образ, а также пути его улучшения.

Ключевые слова: Украина, Мексика, образ, Революция Достоинства, Россия, стереотипы, официальная поддержка.

Kolesnikova K. The Image of Ukraine in Mexico Before and After the Chain of 2013-2014 Events

The dynamics of the Ukrainian image development in Mexico, the impact of 2013-2014 events on this image and the ways of its improving are considered in the article.

Key words: Ukraine, Mexico, image, Dignity Revolution, Russia, stereotypes, official support.

Події 2013-2014 рр. в Україні є популярною темою для обговорення у ЗМІ, політикумі та серед населення багатьох країн світу, у тому числі і в Мексиці, яка є однією з найбільших розвинутих держав Латинської Америки, важливим центром сили як в латиноамериканському регіоні, так і у світі. Образ України у Мексиці впливає як на політичний і економічний діалог на найвищому рівні між двома країнами, так і на рівень обізнаності відомостей про Україну серед місцевого населення, що також детермінує розвиток двосторонніх відносин, тому дослідження його стану і поступової зміни після останніх подій в Україні має велику актуальність через розбудову їх внутрішньої політики, розширенням співробітництва мексиканської і української держав як у двосторонньому форматі, так і в рамках міжнародних організацій у країнознавчому вимірі.

Метою статті є характеристика образу України в Мексиці до і після подій 2013-2014 рр., аналіз суспільної думки мексиканців і офіційних заяв мексиканських посадовців щодо ситуації у

нашій країні, а також огляд перспектив поліпшення іміджу України в Мексиканських Сполучених Штатах.

У наукових дослідженнях образ України у Мексиці вивчали такі мексиканські вчені, як Сільвія Отеро [4], Улісес Бельтран і Алехандро Крус [3].

Через не дуже розвинуту систему двосторонніх відносин та географічну віддаленість між країнами, а також через орієнтацію обох держав на інтеграцію до насамперед регіональних міжнародних спільнот, образ України в Мексиці завжди був проблемним питанням у культурному співробітництві між двома державами. Незважаючи на те, що мексиканський уряд визнав незалежність України 25 грудня 1991 року і встановив дипломатичні відносини між двома країни 14 січня 1992 року шляхом обміну посланнями між Президентом України Л.М. Кравчуком та Президентом Мексики Карлосом Салінасом де Гортарі, рівень обізнаності більшості місцевого населення щодо української культури, традицій, історії, мови і щодо України взагалі був дуже низьким. За результатами соцопитування в Мексиці щодо відношення місцевого населення до подій в Україні, яке проводилось в квітні 2014 року найбільшою соціальною службою в країні BGC-Excélsior, лише 28 % респондентів знали про існування України взагалі, тобто багато мексиканців навіть не знали, що наша країна отримала незалежність, тому завжди вважали Україну частиною Росії, а отже і риси, які, на думку мексиканців, притаманні росіянам і російській державі взагалі, характеризували український народ і країну також. Серед таких рис можна виділити закритість, працелюбність, постійне невдале намагання конкурувати з США в усіх сферах [3].

З подальшим розвитком системи міжнародних відносин, входженням України і Мексики до активної частини світового співтовариства, певної розбудови міждержавних контактів між двома країнами, відкриттям посольства України в Мексиці в 2000 році, а також Помаранчевою Революцією в Україні у 2004 році, образ нашої держави на початку XXI ст. дещо покращився – принаймні, всі вищі політичні кола Мексики вже усвідомили, що Україна – це незалежна європейська держава і не є частиною Російської Федерації [4].

Однак, з розвитком глобалізаційних процесів, збільшенням міграційних потоків у світі, збільшенням можливостей виїзду закордон, активізацією діяльності кримінальних угрупувань, які забезпечують існування потужних каналів нелегальної міграції, контрабанду та траффікінг людей по всьому світі, зокрема, і в Україні, популярним на глобальному рівні серед певного населення багатьох країн, зокрема і Мексики також, став стереотип щодо того, що всі українки – це повії і легко покидають Батьківщину, переїздивши до інших країн. Однак, як і всі чоловіки світу, обізнані про державу Україну мексиканці погоджуються, що українки – це найчарівніші жінки в світі [3].

Під час Революції Гідності наприкінці 2013 – на початку 2014 рр. уряд Мексики залишався нейтральним, однак мексиканські ЗМІ регулярно висвітлювали хід подій в Україні, часто називаючи їх «боротьбою українців за демократію», «бажанням подолати корупцію» і тим самим популяризували Україну серед мексиканського населення і формували позитивний образ країни в Мексиці.

Першим офіційним актом солідарності з Україною було голосування на засіданні Генеральної Асамблеї ООН, коли Мексика проголосувала за підтримку суверенітету і територіальної цілісності України, а також незаконність анексії Криму. Латиноамериканська держава висловила занепокоєння щодо перебігу подій в Україні і засудження дій Росії, однак далі дипломатичних заяв, подальших дій підтримки не послідувало, чому сприяло, зокрема, думка мексиканців щодо ситуації в Україні [1].

Відповідно до соцопитування, 72 % мексиканців висловились за те, щоб країна залишилась осторонь конфлікту, оскільки для більшості її суспільства Україна – це далека і незвідана країна і у Мексики немає власних інтересів у цьому протистоянні, тому потрібно зберегти нейтралітет для того, щоб не втратити відносини ні з Україною, ні з Росією. Крім того, 51 % проголосували проти економічних санкцій, відкликання посла, розриву відносин або участі у військовій місії. Найбільшим кроком, яким на їхню думку повинна була зробити Мексика – це просто відправити письмо з засудженням дій Росії до Кремля. Проте, 74 % респондентів все ж вважали незаконним введення російських військ на територію України і анексію Криму.

Крім того, 60 % опитуваних назвали це «третьою холодною війною», але, висловили думку про те, що Україна прагне до розвитку кооперації з західним світом і у випадку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України, США швидко введуть свої війська, з якими Росія буду не в змозі воювати, тому Путін не піде на такий крок [3].

Також, Мексика підтримала проведення демократичних президентських виборів в травні 2014 року в Україні, тим самим фактично признавши перемогу Революції Гідності і законність нової влади. «Мексика вітає демократичні вибори в Україні. Дуже важливою стала консолідована позиція

українського народу, завдяки чому вибори успішно відбулися в один тур. Ми надаємо великої ваги нашим відносинам – про це свідчить наша позиція, голосування Мексики на користь резолюції Генеральної Асамблеї ООН на підтримку територіальної цілісності України та неприйняття анексії Криму», підкреслив заступник глави зовнішньополітичного відомства Мексики Карлосом Альберто Де Ікаса Гонсалесом пыд час телефонної розмови з заступником Міністра закордонних справ України Данилом Лубківським 29 травня 2014 року [6]. Ще одним актом підтримки України стала панахида у м. Мехіко з вшанування пам'яті загиблих під час Революції Гідності та пам'яті жертв Голодомору 1932-33 рр. 24 листопада 2014 року, на якій була присутня не тільки українська діаспора, а і багато представників місцевого населення, чим вони засвідчили повагу до загиблих українців і підтримку України [7]. Також, 4 вересня 2014 року Палата Депутатів Мексики проголосувала за декларацію підтримки територіальної цілісності України [2].

Зміцнення позитивного іміджу України в Мексиканських Сполучених Штатах зумовлено активізацією роботи посольства України у цьому напрямку, зокрема шляхом проведення і участі в конференціях, зустрічах, суспільно-політичних та культурних заходах. Наприклад, 9 жовтня 2014 року посол України Руслан Спірін взяв участь у форумі «Зовнішня політика Мексики», який відбувся в Сенаті Нації. У ході заходу Посол України наголосив, що Росія своїми діями руйнує систему міжнародного права та зводить нанівець сучасний світовий порядок безпеки. Окремо учасникам заходу була доведена актуальна інформацію щодо ситуації в Україні, відзначено, що АР Крим та місто Севастополь були, є і залишатимуться невід'ємною частиною України, на яку поширюється дія Конституції та законів України, а також наголошено на необхідності всебічної міжнародної підтримки України в часи російської агресії. Усіма учасниками форуму була висловлена підтримка територіальної цілісності, суверенітету та незалежності України [8].

Протягом жовтня, Посол України провів низку зустрічей з сенаторами, яким була доведена інформація про Мінські домовленості між президентами України та Росії, окреслена актуальна ситуація, що склалась на сході України та в окупованому російською владою Криму. Запевнюючи у підтримці Національним Конгресом Мексики територіальної цілісності, незалежності та суверенітету України, Віце-президент Сенату Хосе Росас Аіспуро наголосив на тому, що в XXI сторіччі керівники всіх країн світу, включаючи російських, мають дотримуватись норм міжнародного права [5]. Таким чином, Мексика повністю офіційно підтримує Україну.

Висновки. Отже, образ України в Мексиці є суперечливим питанням у співробітництві двох країн. З моменту отримання незалежності Україною і до подій останніх двох років значна кількість мексиканців взагалі вважали Україну частиною Росії, а отже майже нічого не знали про нашу державу, окрім того, що тут знаходиться Чорнобиль і була Помаранчева Революція. Єдиним популярним стереотипом було те, що багато українок заробляють на життя наданням сексуальних послуг, а від так – у Мексиці був негативний образ України.

Протягом подій 2013-2014 рр. мексиканські ЗМІ регулярно висвітлювали і висвітлюють сучасний стан ситуації в Україні, часто називаючи їх «боротьбою українців за демократію», «бажанням подолати корупцію», «війною з російськими окупантами» і тим самим популяризують Україну серед мексиканського населення і формують позитивний образ країни у Мексиці, а отже, всіляко висловлюють підтримку нашій країні.

Однак, як свідчать соцопитування серед місцевого населення, майже 3/4 мексиканців (72 %) висловились за те, щоб країна залишилась осторонь конфлікту, оскільки для більшості її суспільства Україна – це далека і незвідана країна і Мексиканські Сполучені Штати нічого не виграють, навіть якщо приєднаються до санкцій, відкличуть посла або навіть відправлять військову місію, тому потрібно зберегти нейтралітет, обмежившись лише засудженням дій Кремля, щоб не втратити відносини ні з Україною, ні з Росією.

Проте, мексиканські офіційні посадовці відкрито підтримують Україну і вважають нашу державу країною, яка бореться за свою незалежність і встановлення демократії. Доказом цього можна назвати резолюцію Генеральної Асамблеї ООН щодо засудження окупації Криму, яку підтримала Мексика; привітання Президента України П.О. Порошенко після перемоги на президентських виборах у травні 2014 року, а отже – визнання легітимності діючої влади в Україні; а також декларацію підтримки територіальної цілісності України, за яку проголосувала Палата Депутатів Мексики 4 вересня 2014 року. Цьому сприяла активна участь посла України у Мексиці Руслана Спірина у різних конференціях, зустрічах, суспільно-політичних та культурних заходах з метою висвітлення реального стану подій в Україні (наприклад, у форумі «Зовнішня політика Мексики»).

Незважаючи на це, образ України в Мексиці досі залишається не дуже привабливим для більшості місцевого населення, тому треба активізувати зусилля української сторони в цьому напрямку, зокрема, шляхом:

1.Збільшення фінансування Державної програми України в світі, зокрема, і в Мексиці;

2.Проведенням проектів щодо просування іміджу України в Мексиканських Сполучених Штатах (наприклад, українсько-мексиканських молодіжних фестивалів, відкриттям центрів вивчення української мови і літератури в латиноамериканській країні, збільшенням інформованості місцевих бізнес-кіл щодо можливостей ведення бізнесу в Україні тощо); .

3.Відкриттям міжнародного українського телеканалу у Латинській Америці, зокрема, і у Мексиці також, який би транслювався іспанською мовою, з метою правдивого висвітлювання подій в Україні;

4.Налагодження взаємовигідної співпраці з діаспорою щодо популяризації України та українців у Мексиці.

Список використаних джерел і літератури

1. America Latina dividida ante ONU por crisis de Ucrania y anexion rusa de Crimea // [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.latercera.com/noticia /mundo/2014/ 03/678-571498-9-america-latina-dividida-ante-onu-por-crisis-de-ucrania-y-anexion -rusa-de-crimea.shtml. – Назва з титулу екрану.
2. Articulo en La Camara de Diputados de Mexico para apoyar la integridad territorial de Ucrania // [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://mexico.mfa.gov.ua/ua/press-center/publications/2907-stattya-v-gazeti-palati-deputativ-meksiki-shhodo-pidtrimki-teritorialynoji-cilisnosti-ukrajini-opublikovana-4-veresnya-cr. – Назва з титулу екрану.
3. Beltran Ulises y Cruz Alejandro. Mexico ne debe interferer en Crimea segin encuesta // Ulises Beltran y Alejandro Cruz // [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.excelsior.com.mx/nacional/2014/03/31/951457. – Назва з титулу екрану.
4. Otero Silvia. Preocupa a Mexico crisis en Ucrania / Silvia Otero // [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.eluniversal.com.mx /nacion-mexico /2014/preocupa-a-mexico-crisis-en-ucrania-sre-992269.html. – Назва з титулу екрану.
5. Зустріч Посла України з мексиканськими сенаторами // [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://mexico. mfa.gov.ua /ua/ press-center/news/ 28875-zustrich-posla-ukrajini-z-meksikansykimi-senatorami. – Назва з титулу екрану.
6. Мексика вітає демократичні вибори в Україні // [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://mexico.mfa.gov.ua /ua/ press-center/news/ 23699-meksika-vitaje-demokratichni-vibori-v-ukrajinitelefonna-rozmova-zastupnika-ministra-zakordonnih-sprav-ukrajini-danila-lubkivsykogo-z-zastupnikom-glavi-mzs-meksiki. – Назва з титулу екрану.
7. Панахида в м. Мехіко з вшанування пам'яті загиблих під час Революції Гідності та пам'яті жертв Голодомору 1932-33 рр. // [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://mexico.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/29989-panahida-v-mmehiko-z-metoju-vshanuvannya-pamjati-zhertv-golodomoru-1932-33-rr. – Назва з титулу екрану.
8. Участь Посла України Р.Спіріна у форумі «Зовнішня політика Мексики», який відбувся в Сенаті Нації [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://mexico.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/28537-uchasty-posla-ukrajini-rspirina-u-forumi -zovnishnya-politika- meksikidebati-jakij-vidbuvsya-v-senati-naciji. – Назва з титулу екрану.

УДК 323.1:327.58(477+510)

Кочина А.А.

ЩО ДУМАЮТЬ ФРАНЦУЗИ ПРО УКРАЇНУ ТА УКРАЇНЦІВ?

У статті розглянуто думку французів щодо України і українців. Продемонстровано, що на імідж України значно впливають матеріали засобів масової інформації.

Ключові слова: Україна, Франція, французьке суспільство, українці, ЗМІ.

Кочина А.А. Что думают французы о Украине и украинцах?

В статье рассматривается мнение французов про Украину и украинцев. Продемонстрировано, что на имидж Украины значительно влияют материалы средств масовой информации.

Ключевые слова: Украина, Франция, французское общество, украинцы, СМИ.

Kochyna A. What do French People Think About Ukraine and Ukrainians?

The opinion of French people on Ukraine and Ukrainians is analyzed in the article. It is shown that the image of Ukraine is greatly influenced by the mass media materials.

Key words: Ukraine, France, French society, Ukrainians, mass media.

Актуальність теми викликана стремлінням України до Європейського Союзу. Щоб легше було інтегруватися українцям у європейську родину, необхідно знати якої думки вони про нас. Особливо французи, бо саме їхня країна є одним із локомотивів ЄС. Тому за для кращого співробітництва між Францією і Україною необхідно знати як французи ставляться до українців і України.

Мета: розглянути сприйняття образу України і українців серед суспільної думки громадян Франції у контексті еволюції міждержавних відносин.

На жаль, дана тема не здобула повноцінного наукового розкриття ані в українських ані у французьких дослідників. Вона лише частково розглядається українськими та французькими журналістами.

Як і у кожній країні, на думку французького суспільства, впливає позиція політиків, а також висвітлення подій у засобах масової інформації. За всю історію незалежності Україна, не надто часто потрапляла до кола інтересів французьких ЗМІ. Помаранчева революція була одним з найбільш інформаційно освітлених подій у французькій пресі, починаючи з проголошення незалежності України, потім чемпіонат Європи з футболу, який проводився в Україні. Останній рік заполонив французькі ЗМІ новинами з України – Євромайдан, проведення парламентських і президентських виборів, підписання Угоди про асоціацію з ЄС, збройний конфлікт на сході України. На скільки б нам, українцям, це було не приємно, однак, правда є такою, що, більшість населення Франції сприймають Україну як частину Росії, або взагалі не знають про її існування. Це пов'язано з тим, що Франція завжди мала тісні відносини з СРСР, а згодом з Росією. Після розпаду Радянського союзу Франція дивилась на новоутворені республіки через проросійські окуляри. Довгий час керівництво Франції сприймало Україну як «сіру зону», яка знаходиться під впливом Росії. А прості французи знали про Україну лише те, що у нас є Кличко, Руслана, Шевченко, Динамо, і сприймали як країну третього світу.

До помаранчевої революції французи й не знали, що в Україні є політично сформоване суспільство. Помаранчева революція сколихнула європейське суспільство і привернула увагу до нашої країни. Репортажі про тодішні події в Україні вийшли на перші шпальти французької преси, з них починалися випуски теленовин. У провідних центрах з дослідження міжнародних відносин відбулися семінари з української тематики. Офіційна ж позиція Франції була доволі стриманою. Проте президент Жак Ширак на саміті франкомовних країн у Буркіна-Фасо (26 листопада 2004 р.) визнав, що вибори в Україні не були «цілком прозорими». Вирішення проблеми він вбачав у тому, щоб «вести політичний діалог» аби «уникнути не потрібної Україні драми» [4].

На офіційному сайті Ж. Ширака зазначалося, що «Франція і французи глибоко поважають прогрес, досягнутий Україною від початку помаранчевої революції, і підкреслювалося, що «Президент бажає, аби Франція надавала всіляку підтримку цьому процесові», то це не було простою протокольною ввічливістю. Ж. Ширак – діяч доволі консервативний і, в дусі французьких традицій, уважно дослухається до думки офіційної Москви і не вважає за потрібне робити дипломатичні «реверанси» країні, яка його особливо не обходить [4].

Показово, що розкол помаранчевої коаліції не пройшов повз увагу французьких спостерігачів. Так, газета «Фігаро» писала, що «В. Ющенко прибув до Парижа для посилення зв'язків між Парижем і Києвом, коли Україна готується святкувати першу річницю помаранчевої революції у стані «депресії». Зазначалося також, що «Україна хоче позбутися залежності від Росії в енергетиці та безнадійно шукає допомоги ЄС. Після «Ні!» французів європейській конституції, ЄС намагається мобілізуватися для України, котра все ще сприймається як частина Росії. Революція 2004 року змушує змінити такий погляд. Але розвал помаранчевої коаліції знову затьмарив імідж України» [4]. Якщо до помаранчевої революції Україна не була достатньо відомою багатьом французам, то події,

пов'язані з президентськими виборами в Україні, зіграли роль каталізатора зацікавленості Україною та українцями. Однак, така увага не додала плюсів до іміджу України. Для французів імідж України – це помаранчева революція і безлад. Тобто пост-революційний період сприймається як щось незрозуміле, ледве не повертається до пострадянських часів. Можна сказати, що тепер Україна стала «сірою зоною» з нестабільною політичною ситуацією і великим показником корупції.

2012 рік Чемпіонат Європи з футболу, у позитивному ключі відмітив Україну для європейців. Не дивлячись на те, що, на передодні чемпіонату французькі ЗМІ негативно висвітлювали Україну. Попереджуючи, що тут можна підчепити безліч хвороб таких як СНІД, туберкульоз, гепатит та ін.; зазначали, що українські правозахисні органи не тільки, не допоможуть у складних ситуаціях, а ще й самі можуть спричинити їх. У французьких газетах багато було написано про високі ціни на готелі та ресторани, про велику кількість крадіїв та шахраїв, а також, що більшість українок заробляють проституцією. Звичайно, така негативна оцінка викликала невдоволення українців, включно з українською общиною у самій Франції. Під тиском українських політиків на політичні кола Франції, французькі ЗМІ були змушені прибрати статті подібного змісту з друку. Все ж таки чемпіонат був проведений на достатньо високому рівні і французькі фанати, які приїздили до України, покинули нашу країну з позитивними враженнями. Особливо приємно їм було те, що українська збірна програла французькій.

Стремління українців до Європейського Союзу віталися, але не підтримувались Францією. Не існує однієї умовності чому Україну французи не бажають бачити у європейській родині – їх безліч. Починаючи від того, що зовсім нещодавно Україна була частиною радянської імперії й загрожувала заходу ядерною зброєю, нестабільна економіка, корупція, відсутність модернізації в усіх сферах, ще й постійні політичні чвари між лідерами країни. З таким набором «якостей» Україна не приваблює Францію як в якості партнера, так і як можливого члена ЄС. На додаток до всього, Україна має велике населення, у порівнянні з більшістю членів ЄС, завдяки якому Україна зможе мати велику кількість голосів у Європарламенті, а ще це потенційні іммігранти. Французи добре знають, що як тільки додається ще один член ЄС, то й збільшується кількість іммігрантів. До іммігрантів з України у Франції ставляться трохи краще, ніж до арабських іммігрантів. Однак, поважають українських іммігрантів, які мають роботу, знають французьку мову і закони, поважають традиції та поділяють французькі цінності й інтегруються у французьке суспільство.

Україна у розумінні французів доволі складна країна, і вони її просто не розуміють. Російськомовне населення французи часто ототожнюють з російською діаспорою, для них загадка чому українці, які розмовляють російською ставлять інтереси Росії вище, ніж власні інтереси у своїй країні. Найбільше проблем виникало у кримському питанні: «Чи це Україна, чи Росія, чи люди українці, чи росіяни. Якщо Україна, то чому люди розмовляють російською». Відчувається невелика тривога: «Але краще туди й не лізти». Це ані острах, ані ненависть – це байдужість, яка породжена абсолютним незнанням, що таке Україна [1].

Новини про події 2013-2014 років в Україні заполонили французькі ЗМІ. Восени 2013 року на замовлення газети «Le Figaro» було проведено опитування серед громадян Франції з метою з'ясувати ставлення французів до перспективи приєднання України до Європейського Союзу. Таку можливість відкидають 71 % французів і лише 29 % прихильні. Окрім цього, 64 % респондентів у Франції не бажають, щоб їх країна допомагала українській економіці, що опинилась на грані банкрутства [7]. В цілому, французи не поділяють прагнення України до Європейського Союзу. Ми там не бажані гості, французи ледве сприймають Польщу, і не підтримують її лобіювання інтересів Україні в ЄС. Французьким політикам не подобається, що Україна не виконує своїх зобов'язань щодо реформування політичної і судової системи, а також затягує свої рішення з приводу підписання асоціації з ЄС.

Французькі ЗМІ приділяли увагу таким українським політикам як Юлія Тимошенко та Віктор Янукович. Щодо Тимошенко, то вона завоювала прихильність французької еліти, коли ще займала посаду прим'єр–міністра України. Французи з приємністю згадують, що саме Ю. Тимошенко вони запрошували до Франції за програмою стажування французького МЗС для перспективних молодих іноземних діячів. Після засудження вона стала втіленням європейських цінностей – такий образ був надто ідеалістичним, хоча саме через нього французи підтримували вимогу німців, щоб Янукович дозволив Тимошенко виїхати на лікування за кордон. Зовсім інший образ був у тодішнього президента Віктора Януковича. Він не мав чіткої позиції, був не постійним і не надійним. Будучи прибічником «олігархів», він метушився між Брюсселем і Москвою. Коли Україна не підписала угоду у Вільнюсі, більшість французьких аналітиків не були здивовані, бо Україна вже мала імідж не надійної країни, з корупціонерами на найвищих рівнях.

Під час перших демонстрації осені 2013 року Франція займала доволі стриману позицію, яку довгий час не озвучувала. На форумах та у соціальних мережах французи писали, що Україні в Європейський Союз не потрібно, що ЄС переживає не найкращі часи, ще до кінця не вийшовши з економічної кризи 2008 року. Писали, що Україна стане другою Грецією й те, що таке положення не потрібне ні для України, ні для ЄС, й краще для українців буде самостійно розвиватись. Існувала й інша точка зору, а саме орієнтація України на Росію без інших варіантів. Політичні ж еліти рекомендували українським можновладцям мирно домовитись з протестуючими.

Думка французів про Україну і українців змінювалась в залежності від подій, які проходили в Україні. Після силового розгону студентів на Майдані, французька спільнота сколихнулася. Французькі політики осудили такі дії українського керівництва. А у французів виник інтерес до причин демонстрації та чому мирні протести були розігнані силою у нібито демократичній країні. 9 грудня 2013 року почалися перші демонстрації на площах Франції у підтримку України. На площі вийшли представники української та грузинської діаспор. Такі акції часто проводились взимку, і кожен раз до них приєднувалось все більше французів. Тепер на вулицях Франції можна зустріти багато української символіки.

Разом з вигуками захоплення на адресу Майдану, таких як стаття французького філософа Бернара Анрі Леві «Ми всі українці», яка вийшла у «Le Monde» [2]. Зустрічаються і скептичні оцінки українських протестів. Як не дивно, французькі ЗМІ називали українські націоналістичні об'єднання «фашистами», а Україну називають полем для найманців. З однієї сторони – це неонацисти «Свобода і «Правий сектор»«, які закріпилися на заході України (особливо їх хвилює «Свобода», яка має тісні зв'язки з партією Франції «Народним фронтом», яка вважається неофашистською). З іншого боку, на Сході – це експансіоністські російські націоналісти і фашисти, які згодом почали виступати за розділення країни і заснування нових республік, таких як ЛНР і ДНР.

Кореспондент каналу France 24 Гуллівер Краг зазначав: «У вас є самооборона Майдану. Я знаю, не всі ці люди прихильники правих партій. Але ви потрапили в ситуацію, коли маєте тисячі молодих людей, які озброїлися, і є праворадикальні партії, які хочуть, щоб ці люди вступили до них» [5].

Не дивлячись на перемир'я, яке було заключне між Януковичем і опозицією, за посередництва Франції, Німеччини та Польщі, на Майдані 20 лютого знову були сутички між протестуючими і міліцією. Перемир'я, оголошене напередодні владою, було ілюзією. Не рівна сутичка між протестантами, які озброєні битками, дерев'яними щитами з шоломами на головах, а найбільш поширеною зброєю були пивні пляшки з запальною сумішшю, з іншого боку, спецпідрозділ міліції з повною амуніцією, снайперами і з вогнепальною зброєю. Газета «Le Monde» назвала події 20 лютого найгіршими за всі роки незалежності. «Десятки людей, застрелені поліцейськими стрілками, в результаті чого близько 100 жертв (згідно з даними Міністерства охорони здоров'я). Тим часом, три міністри закордонних справ країн Європейського Союзу, Польщі Радослава Сікорського, Франції Лоран Фабіус та Німеччини Франк-Вальтер Штайнмаєр, намагаються вести діалог з українською владою про припинення вогню, погрожуючи санкціями, закликають українську армію не брати участі у розгоні демонстрантів» [6]. Українська влада, щоб виправдатися, звинуватила мітенгувальників у тому, що вони перші почали нападати, а внутрішні війська для самооборони застосували зброю. Все ж таки під тиском міністрів закордонних справ, які перебували в Україні, було ухвалено рішення про заборону використання вогнепальної зброї для всіх силових структур (поліція, армія, спецслужби) та відмови від принципу контртерористичної операція на території всієї країни.

Такі події в Україні не вкладались у голови французів. Один з операторів Джером Сесіні, який на той час знімав події на Майдані, у своєму інтерв'ю виданню «Telerama», зазначив: «Я був здивований тиші демонстрантів, зазвичай натовп у паніці розбігається і відбувається повний хаос, тут такого не було, люди групувались і повертались назад на свої позиції і за пораненими… Я вважаю, що вони все ще залишались там, щоб опиратися та показати свою рішучість, але в той же час не було ніякого вибору, було дуже небезпечно відступати під вогнем снайперів» [3].

Після трагічних подій в Україні, у французьких ЗМІ вийшла велика кількість статей про єдність українського народу і його стремління до Європи, писали, що українці поділяють європейські цінності на стільки, що готові загинути за свої переконання. Французьке суспільство, на всіх рівнях, осудило дії тодішньої української влади. Після втечі Януковича з України, Франція разом з ЄС визнала і підтримала тимчасовий уряд в Україні.

Франція, як і Європейський союз, постала перед складним питанням: «Яку політику здійснювати в Україні?». Україна й до революції не була у гарному становищі, а під час неї

економічний та політичний стан став ще гіршим ніж був, що є типовим для всіх країн, в яких відбуваються подібні зміни. Однак українці зробили революцію в ім'я Європи, доводячи, як собі так і усьому світові, що вони європейці, й те що демократичні цінності для них понад усе. Все ж таки керівництвом Франції було прийнято рішення проводити єдину політику з країнами ЄС щодо України. А саме: підтримувати зміни, які відбуваються в Україні, через визнання нового президенту та парламенту; надати фінансову допомогу, щоб запобігти банкрутству країни; ввести санкцій для замороження активів Януковича та його клану; вимагати у Росії екстрадиції Януковича і його сім'ї, так щоб вони могли бути засуджені за свої злочини міжнародним незалежним судом. Що стосується євроінтеграції, то цей процес було вирішено відкласти, до тих пір доки Україна не стабілізується. Натомість було підписано Угоду про асоціацію між Україною і Європейським Союзом, зміст якої був конкретно розроблений для України.

У березні 2014 року анексія Криму, зруйнувала всю політичну систему, яка існувала у світі. Путін, який сприймався у Франції як розумний і впливовий політик, тепер порівнюється з Гітлером, а анексія Криму з аншлюсом Австрії. Загроза війни змушує французів переглянути всю свою політику на Сході Європи, включаючи Росію. Франція не відправляла своїх спостерігачів на кримський референдум і не визнає Крим як частину Росії. На питання: «Чи повинне керівництво Франції визнати Крим частиною РФ та поновити відносини з Росією» – тільки 20 % відповіли позитивно [7].

Через порушення Будапештського меморандуму, анексію Криму, введення військ на територію України, проти Росії були введені санкції. Доволі довгий час головні країни ЄС, Франція та Німеччина, узгоджували санкції, прораховуючи всі плюси і мінуси. Франція їх запроваджує силуючи себе, без ентузіазму, погоджуючись на них в останню мить, коли вже справді немає іншого виходу.

Поступове введення санкцій проти Росії спричинено тим, що економіка Росії тісно пов'язана з економікою Європейського союзу. Санкції вводились у декілька етапів: від заборони в'їзду окремим російським діячам до санкцій проти енергетичного, фінансового та військового секторів. Також Франція припинила фінансування проектів світового банку в Росії.

Французькі компанії опираються санкціям проти Росії. На російських теренах нині працюють 1200 підприємств із Франції, що забезпечує їй місце третього за обсягами інвестора. Такі компанії як Renault, Auchan, Danone, Alstom, банк Société Générale мають велику частку свого бізнесу в Росії, який страждає від санкцій. Найсерйозніше занепокоєння у нафтового концерну Total, який інвестував у розробку родовища на Ямалі $27 млрд [1]. Коли йдеться про Росію, то французи постійно вагаються між двома лініями поведінки. Перша підживлюється спогадами про «російські імператорські борги» (гроші, позичені їй перед більшовицькою революцією 1917 року). Комуністи конфіскували всі фонди, і країна надовго зажила слави фінансово небезпечної. Друга вималювалася у 1990-х рр., коли з'явився проект «стратегічного партнерства», за принципом «нафта в обмін на технології».

Головним питанням у введенні санкцій, постало питання поставки вертольотоносців до Росії. Тут думки французьких політиків і суспільства розділились, одні виступали за те, що контракт був підписаний до ситуації в Україні і його необхідно виконати. Відмова від якого буде, перш за все, не вигідною для французів в економічному плані. А також поповняться лави безробітних. Питання робочих місць є провідним контраргументом у справі вертольотоносців типу «Mistral». З іншого боку, Росія сприймається як найбільший агресор у Європі і передавати її високотехнологічну зброю виглядає особливо цинічним, з урахуванням, заяв президента Франції з різким засудженням анексії Криму, та після підтримки єдиної незалежної демократичної України. У Франції почалися демонстрації у підтримку кожної із сторін. Все ж, реальність війни в Україні примусила, бодай тимчасово, зупинити контракт. 30 жовтня міністр фінансів Франції Мішель Сапен заявив, що «не бачить умов для передачі Росії вертольотоносця типу »Містраль». 17 листопада російським морякам, що перебували у Франції, був закритий доступ до кораблів.

На питання Британської дослідницької компанії »Ipsos MORI»: «Чи повинне керівництво Франції зробити все можливе, щоб підтримати Україну та її народ у досягненні політичної та економічної стабільності» 50 % французів відповіли, що потрібно [7].

Підчас подій 2013-2014 років думка французів про Україну змінилась у позитивний бік. Було проведено багато виставок на тематику Майдану. У пам'ять про загиблих на вулиці Парижа влаштували інсценування трагічних подій, які відбулися взимку на київському Майдані. У Соборі Паризької Богоматері проводилась літургія за жертв Голодомору і війни на сході України. Була організована зустріч для українських волонтерів з Франсуа Олландом, також волонтери Франції передають українській армії і біженцям зі сходу допомогу.

Якщо підсумувати, то можна сказати наступне:

1) Французи про Україну взагалі не думали до подій 2013 року, мала обізнаність про нашу країну, і слабкі контакти між політичними діячами не сприяли розвитку відносин між країнами. Україна для Франції була причепою Росії, такою сірою зоною з пануванням корупції і суспільним розладом. Демонстрації українців у підтримку політичної орієнтації на Європейський Союз стали для більшості французів не зрозумілими, вони вважали, що для України найкращий варіант це орієнтація на Росію. Така думка панувала до заяви Росії про підтримку силового розгону Майдану.

2) Французи почали бачити в Україні країну, яка платить високу ціну людськими життями заради європейських цінностей. Однак весь ентузіазм у підтримці України різко зникає, коли постає питання фінансів.

3) Санкції проти Росії не подобаються французьким компаніям, зменшення прибутків, втрата ринків збуту, і навіть можливе збільшення безробіття у Франції, не викликають захоплення.

4) Якби нам не хотілось, Франція не готова до рішучих дій заради України, усі рішення узгоджені з ЄС, ретельно продумані, з урахуванням відносин з Росією. До військової підтримки Франція ще не готова, для неї війна на сході України, малий привід для надання військової допомоги у війні з Росією. Та й саме визнання того, що в Україні знаходяться російські війська, а не сили ополчення, не надто радують Францію.

Отже, неоднозначне ставлення французів до українців, обумовлене недостатньою обізнаністю. Для того, щоб Франція стала одним з головних партнерів України, необхідно всебічно підтримувати контакти, запрошувати не тільки французьке керівництво для співробітництва, а й опозицію. Також необхідні внутрішні зміни в самій Україні, щоб позбавитись іміджу сірої країни, яка постійно перебуває у розбраті.

Список використаних джерел і літератури

1. Ален Ґіймоль. Французькі компанії опираються санкціям проти Росії [Електронний ресурс] /Ален Ґіймоль // Тиждень ua. – Режим доступу : http://tyzhden.ua/World/118926 . – Назва з титулу екрану.
2. Bernard-Henri Lévy «Nous sommes tous des Ukrainiens» [Електронний ресурс] / Bernard-Henri Lévy // Le Monde – Режим доступу : http://www. lemonde.fr/ idees/article/2014/02/ 10/nous-sommes-tous-des-ukrainiens_4363410_3232. html#Lo0tSJ4m0rS8a5Pz.99. – Назва з титулу екрану.
3. Nicolas Delesalle. Ukraine : les vidéos d’un photographe français sous les balles des snipers [Електронний ресурс] / Nicolas Delesalle // Telerama – Режим доступу : http://www.telerama.fr/medias /ukraine-les-videos-d-un-photographe-francais-sous- les-balles-des-snipers,109013.php. – Назва з титулу екрану.
4. Оксана Митрофанова. Українська помаранчева революція і Франція [Електронний ресурс] / Оксана Митрофанова // Український центр політичного менеджменту – Режим доступу : http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=56&c=1192. – Назва з титулу екрану.
5. Олег Карп’як Ультра-ксено-наці: чому не всі в ЄС захоплюються Майданом [Електронний ресурс] / Олег Карп’як // BBC Україна – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2014/02/ 140212_maidan_western_media_ko. – Назва з титулу екрану.
6. Piotr_Smolar. Négociations à Kiev pour arrêter le bain de sang. En savoir plus sur [Електронний ресурс] / Piotr Smolar // Le Monde – Режим доступу : http:// www.lemonde.fr /europe/article/2014/02/21/ negociations-a-kiev- pour-arreter- le-bain- de-sang _4371074_3214.html#7pzD Tp Vajl0BYoDH.99. – Назва з титулу екрану.
7. Ставлення країн ЄС до ситуації в Україні [Електронний ресурс] / Infolight – інформаційно-аналітичний центр – Режим доступу : http:_//_infolight._org.ua/content/ stavlennya-krayin-yes-do-sytuaciyi-v-ukrayin. – Назва з титулу екрану.

УДК 323.1:327.58(477+438) ***Кряквіна О.Д.***

УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ У ПОГЛЯДАХ КИТАЙЦІВ

У статті розглядається аналіз уявлень про Україну та українців серед різних представників Китайської народної республіки. Дослідження також містить аналіз матеріалів провідних китайських ЗМІ.

Ключові слова: образ, ЗМІ, пропаганда.

Кряквина О.Д. Образ Украины и украинцев во взглядах китайцев

В статье рассматривается анализ представлений об Украине среди разных представителей Китайской народной республики. Исследование также содержит анализ материалов ведущих китайских СМИ.

Ключевые слова: образ, СМИ, пропаганда.

Kryakvina O. The Image of Ukraine and Ukrainians in the Opinions of Chinese People

The Images of Ukraine and Ukrainians in the Opinions of different representatives of the People's Republic of China are analyzed in the article. Research also includes analysis of the leading Chinese media materials.

Key words: image, mass media, propaganda.

Актуальність теми статті зумовлена важливістю для України розвитку двосторонніх відносин з Китаєм, беручи до уваги значне посилення впливу цієї країни на світовій політичній та економічній арені. У 2014 р. Китай став першою економікою світу за обсягом ВВП (17,6 трлн. дол. США), обігнавши США [11]. Китай на сьогоднішній день є другим найбільшим торговим партнером України після Росії, третім за обсягами ринком збуту українських товарів, а також одним з найважливіших кредиторів та інвесторів [11]. Україна також зацікавлена у налагодженні довгострокових відносин з КНР у політичній, науковій та культурній сферах.

Виходячи з цього, мета даної роботи полягає у дослідженні сприйняття України та її громадян китайською стороною, зокрема її урядом, бізнес колами та простими громадянами.

На сьогоднішній день тема не здобула наукового розкриття ані українськими, ані китайськими дослідниками, однак окремі спостереження та висновки щодо образу України та українців в очах китайців робились українськими журналістами.

На відміну від інших країн Європи (Великобританії, Франції, Німеччини) та Росії, які мають давню історію становлення та розвитку відносин з Китаєм ще з XVI ст., Україна почала розвивати повноцінні відносини з цим азійським гігантом лише з часів проголошення своєї незалежності у 1991 р. Таким чином, певні уявлення щодо України та українців формуються у китайців трохи більше 20 років. Це також зумовлене географічною віддаленістю країн, що тривалий час унеможливлювало безпосередні контакти між українцями та китайцями. Однак, у зв'язку з розвитком інформаційних технологій, швидкісних видів транспорту та низки глобалізаційних процесів, набагато доступнішими стали контакти не тільки на вищому рівні, але й контакти на рівні громадян. Крім цього, Україна почала займати помітне місце у китайських ЗМІ, особливо після подій Помаранчевої революції 2004 р. та Євромайдану 2014 р. У цьому контексті доцільно розглянути специфіку того, як Україна та українці сприймаються різними соціальними групами китайців: політичним керівництвом КНР, його бізнес колами та звичайними громадянами.

На рівні китайського уряду образ України об'єктивно зумовлений політичними та економічними інтересами Пекіну. Оскільки економічні інтереси традиційно відіграють провідне місце у відносинах Китаю з будь-якою європейською країною, Україна насамперед цікавить китайську сторону в якості агропромислового ресурсу. Зростання населення Китаю та підвищення його добробуту, зменшення прибавки врожайності, погіршення якості китайських земель, перспектива дефіциту води, зміни клімату є серйозними викликами для продовольчої безпеки країни. На даний момент, за оцінками експертів, цій державі необхідно близько 50 млн. гектарів додаткових орних земель [1]. Зважаючи на те, що в Китаї лише 9 % земель можуть використовуватись у сільськогосподарському обігу, Україна сприймається ним як «житниця Європи», де більше 20 % території складають родючі чорноземи [3]. Крім того, вже за декілька років співробітництва з Україною, Китай усвідомив доступність цих ресурсів через відсутність в Україні офіційної стратегії щодо розпорядження земельними ресурсами, а також готовність правлячих кіл української влади

знехтувати національними інтересами заради особистого збагачення. Так, Китай підписав у вересні 2013 р. надзвичайно вигідний для себе договір щодо оренди 3 млн. гектарів українських сільськогосподарських земель, що складає 5% усіх оброблюваних земель в Україні, строком на 50 років [3]. Для порівняння, Китай орендує близько 2 млн. гектарів по всьому світу, і тому, Україна має стати найбільшим фермерським господарством КНР за кордоном [5]. За офіційною версією, ці землі використовуватимуться з метою вирощування сільськогосподарських культур та тваринництва, однак логічно припустити, що китайські працівники на цих землях потребуватимуть створення населених пунктів на такий тривалий термін роботи.

Іншою сферою інтересу Китаю в Україні є військово-промисловий комплекс. Завдяки геополітичній невизначеності, в якій Україна перебувала вже більше двох десятиліть, Китай зміг обійти ембарго Заходу на постачання зброї та російські стратегічні обмеження, і купувати в України стратегічно необхідну зброю та технології, які були перетворені на дорогоцінні зразки сучасної китайської національної оборони. Так, перший китайський авіаносець «Ляопін» був перебудований з авіаносця «Варяг», який Китай придбав в України у 1998 р. Перший в Китаї палубний винищувач J-15 є удосконаленою копією прототипу винищувача російського виробництва Су-33, отриманого Китаєм з України у 2001 р. Найбільший есмінець китайського флоту рухається за допомогою газотурбінних двигунів, імпортованих з України у 1990 р. [12]. На відміну від військових поставок Росії, Україна виявляє значно більшу гнучкість у трансфері технологій, зокрема у таких делікатних сферах, як дизайн та виробництво бойових літаків, військового транспорту та ховеркрафтів. Аналітики відмічають, що Україна вже продала Китаю близько 30 військових технологій [7]. За останні 20 років українсько-китайське військове співробітництво процвітало, незважаючи на постійну стабільність у країні. Китайцям вдавалося налагодити гарні відносини з усіма українськими адміністраціями, незалежно від ідеології чи партійної приналежності [3].

Однак, нинішня українська криза загрожує основам взаємовигідних китайсько-українських відносин. Якщо Україна у ході конфлікту більшою мірою підпаде під вплив Росії чи Європейського Союзу, Китай не матиме можливості підтримувати вигідний для себе рівень військових продаж та трансферу технологій чи в таких же масштабах орендувати сільськогосподарські землі. Тому, стабільна та нейтральна Україна є головним інтересом Китаю. Крім того, Китай не має морального права виправдати анексію Криму чи сепаратистські рухи на Сході України, оскільки сам Пекін у 2005 р. прийняв закон про заборону виходу територій зі складу власної держави.

У цьому контексті цікаво простежити висвітлення подій в Україні китайськими ЗМІ, оскільки за умов географічної віддаленості країн одна від одної та відсутності масових контактів між людьми, саме вони відіграють вирішальну роль у формуванні образу України та українців у свідомості китайців. Увагу було зосереджено переважно на газетах, як найбільш доступному та розповсюдженому джерелі інформації в Китаї. Важливо також враховувати той факт, що в Китаї діє система фільтрації Інтернет контенту під назвою «Золотий щит» (або «Великий китайський вайрвол»), у зв'язку з чим доступ до сайтів західних ЗМІ може періодично обмежуватись або бути відсутнім взагалі. Так, у 2012 р. Китай заблокував доступ до сайту газети «New York Times», звинувативши її у наклепі на китайський уряд. Отже, більшість національних видань, включаючи Інтернет видання, значною мірою зумовлені офіційною позицією Пекіну та в певній мірі можуть містити елемент пропаганди. Найвпливовішою національною газетою в КНР є «Жемінь жибао», яка доступна на всіх офіційних мовах ООН. На відміну від більш ліберальних видань («China daily», «Shanghai daily», «Xinhua» та ін.), де присутній окремий розділ, присвячений українській кризі, в цій газеті інформація щодо України розміщується у рубриці «Росія та СНД». Якщо інформація про розвиток подій в Україні у вищезазначених Інтернет-виданнях значною мірою дублює західні ЗМІ, не містить жодних коментарів і оновлюється декілька разів на день, у «Жемінь жибао» інформація надходить досить порційно і, як правило, не обмежується сухими фактами. Так, наприклад, на першій сторінці випуску газети від 10 лютого 2014 р. зазначалося, що санкції проти Росії через події на Україні «оповиті духом холодної війни», і тому, Китай має підтримати свого близького сусіда, тобто Росію. «Стратегічне зближення Росії і Китаю стане втіленням стабільності у світі. Росія під керівництвом Володимира Путіна змусила Захід зрозуміти, що у Холодній війні не може бути переможців» [8]. Ще одне видання, власником якої є Комуністична партія Китаю, «Global Times» пише про поразку Заходу у політиці щодо України: «Проект створення прозахідного режиму провалився і створив хаос, впорядкувати який у Заходу немає ні можливостей, ні мудрості. Тому ми не можемо розчарувати Росію, коли їй доводиться боротися з труднощами. Китай повинен стати надійним стратегічним партнером» [12]. Отже, офіційні газети КНР значною мірою розглядають українське питання в контексті стратегічних відносин Пекіну з Росією. Однак, навіть у такому досить

демократичному виданні як «Shanghai daily», можна простежити прояви пріоритетів китайського уряду. Наприклад, восени 2013 р., в той час як західні ЗМІ писали про твердий курс України на Євросоюз та схвалювали наростаючу рішучість Янковича, «Shanghai daily» повідомляло, що Україна шукає можливості часткової інтеграції з російськими економічними блоками. Джерело також нагадувало про те, що Україна працює з Митним союзом у форматі 3+1, тобто в статусі спостерігача і, за словами, Януковича, збирається продовжувати тісну співпрацю з цими блоками. Цю новину також розмістило новинне агентство Сіньхуа, яке є державним прес-бюро Китаю. Тобто, протягом усього періоду незалежності України до подій 2014 р., Україна, як правило, фігурувала у національних ЗМІ Китаю в контексті пострадянського простору на чолі з Росією. Однак, на сьогоднішній день, більш незалежні китайські видання приділяють значне місце висвітленню подій безпосередньо в Україні.

Разом з цим, необхідно розуміти, що образ України та українців формується не тільки через ЗМІ, але й значною мірою через особисті контакти. По словам радника посольства КНР в Україні, зараз в Україні перебуває приблизно 15 тисяч китайців: 60 % з них – студенти, решта – бізнесмени [4]. У ході тривалої співпраці з українською стороною, китайські бізнесмени та інвестори сформували досить чітке уявлення про своїх українських партнерів, нажаль, більшою мірою, негативне. Так, не зважаючи на значну кількість спільних проектів, розроблених насамперед у сфері інфраструктури та промисловості, лише декілька з них змогли бути повноцінно втілені. Під час взаємних візитів керівників України і КНР у 2010-2013 роках, сторони підписали понад десяток угод, які могли б дозволити залучити в економіку України близько 4 млрд. дол. Але фактично всі ці угоди – рамкові, до контрактів справа поки не доходить [10]. Проблема полягає у тому, що китайці побоюються вкладати гроші у досить непередбачувану українську економіку. В Україні будь-які зміни, у владі чи у переговорній команді, часто приводили до «забуття» раніше досягнутих домовленостей. Китайцям, для яких поступовість – головний життєвий принцип, така «національна особливість» просто незрозуміла. Китайські бізнесмени на практиці пізнавали в Україні значення слів «підстава» і «наїзд», неможливість правового захисту, як це сталося з найбільшою телекомунікаційною компанією «Huawei». Ще однією поразкою став проект будівництва залізничної гілки з аеропорту «Бориспіль» до Києва, яка мала стати найбільшою китайською інвестицією до української економіки у розмірі 1 млрд. дол. США. Будівництво гілки мало розпочатися в середині 2010 року і могло бути завершене до ЄВРО-2012. Однак, у підсумку, замість інвестицій, Україна отримала кредит на 372 млн. дол. США під держгарантії [10]. Це було зумовлене тим, що китайцям досить складно вести справи у недостатньо прозорому інвестиційному кліматі, і в якому розмір «відкатів» іноді виявляється на одній чаші вагів з національними інтересами.

Нарешті, ще однією не менш вагомою групою китайців, в якій формується певний образ щодо Україні та українців, є студенти. Більшість китайських студентів навчається у Києві, решта – у Харкові, Львові та Дніпропетровську. По словам представника посольства КНР, вони «в основному вивчають технічні спеціальності, оскільки Україна володіє потужним науковим потенціалом» [4]. Самі китайські студенти постійно зазначають, що українські дипломи високо цінуються у Китаї [6]. Проаналізувавши низку інтерв'ю, проведених місцевими газетами серед китайських студентів, які навчаються у Харкові, Івано-Франківську та Умані, можна зробити наступні висновки щодо образу України та українців. Дві основні риси, які одразу відзначали опитувані, це величезна кількість ресурсів і потенціалу з одного боку та лінивість чиновників і громадян з іншого: «…море можливостей, щоб розвивати бізнес і... повне небажання влади та чиновників щось робити.» [9], «Не подобається ваша лінивість. Ви можете будувати один будинок кілька років. Тоді як ми, китайці, збудували б його за три місяці.» [2]. Крім того, студенти відмічали хабарництво, як характерну рису українських чиновників та викладачів. Як висловився один із китайських студентів: «Якщо викладач чи чиновник узяв хабаря, в Умані мовчать, у Китаї – розстрілюють» [9]. Студенти з Китаю також висловлювали своє здивування демографічною ситуацією в Україні, пов'язане зі швидким зниженням населення та нестачею людських ресурсів, не зважаючи на велику кількість привабливих жінок та щиру фінансову підтримку кожної новонародженої дитини з боку уряду. В цілому, значна кількість китайських студентів стверджує про формування в них позитивного образу українських громадян, а в Україні в цілому вбачають державу з великим потенціалом, який потребує працьовитої робочої сили та чесності політичних керівників.

Отже, розглянувши різні точки зору китайців на Україну та її громадян, можна зробити наступні висновки. По-перше, на формування образу нашої країни в очах китайців впливають різні фактори, в залежності від обраної соціальної групи. Сприйняття України китайським урядом визначається насамперед його економічними інтересами в агропромисловому та військово-

промисловому секторі нашої країні. З огляду на це, офіційний Пекін вбачає в Україні «житницю Європи», потенційно найбільше «фермерське господарство» Китаю за кордоном, постачальника військових озброєнь та технологій. В майбутньому КНР прагне бачити Україну економічно стабільною та незалежною від будь-яких військово-політичних альянсів. Сприйняття українців китайськими бізнесменами зумовлене їх попереднім досвідом співробітництва з українськими партнерами. Нажаль, цей образ характеризується низкою негативних рис української сторони: хабарництво, безвідповідальність, відсутність правового захисту, недостатня прозорість умов для інвестицій. Тому, у співробітництві з Україною, китайські бізнесмени віддають перевагу відносинам «купвлі-продажу» та угодам про оренду, де взаємодія з українцями була б більше обмежена. Сприйняття України та українців є більш оптимістичним серед китайських студентів, які навчаються в українських ВНЗ. Вони вбачають в нашій країні великий потенціал, для реалізації якого не вистачає працьовитої робочої сили та чесних політиків. По-друге, на формування образу значною мірою впливає висвітлення України китайськими ЗМІ. Однак, виходячи з тривалої невіддільності України від Росії у політичному, економічному та культурному плані, наша країна розглядалась виключно в контексті відносин Пекіну з Москвою. Тим не менш, події 2014 р. змусили низку незалежних китайських видань дещо переглянути місце України у своїх інформаційних потоках.

Список використаних джерел і літератури

1. Баронін А., Колпаков А. Україна і Китай: «дружній спаринг» у різних вагових категоріях // «Дзеркало тижня» [Інтернет ресурс] Режим доступу : http:// gazeta.dt.ua/macrolevel /ukrayina-i-kitay-druzhniy-sparing-u-riznih-vagovih-kategoriyah-_.html. – Назва з титулу екрану.
2. Жадан С. Велика китайська стіна // «Главное» [Інтернет ресурс] Режим доступу : http://glavnoe.ua/articles/a7225. – Назва з титулу екрану.
3. Интересы КНР в Украине // «Mignews.com» [Інтернет ресурс] Режим доступу : http://www.mignews.com/news/economics/world/040614_173345_40067.html. – Назва з титулу екрану.
4. Китайцев в Украине становится всё больше // «Фокус» [Інтернет ресурс] Режим доступу : http://focus.ua/society/24181/. – Назва з титулу екрану.
5. Китайцы хотят купить 3 млн. га сельхозугодий в Украине // «Lb.ua» [Інтернет ресурс] Режим доступу : http://economics.lb.ua / business/2013 /09/23/ 228372_kitae_hotyat_kupit_3_mln _ga.html. – Назва з титулу екрану.
6. Навчання в прикарпатському виші очима китайського студента // «Бліц-інфо» [Інтернет ресурс] Режим доступу : http://www.blitz.if.ua/?q=news&id=6456. – Назва з титулу екрану.
7. Своими военными успехами Китай обязан Украине // Переклад inosmi.ru з «Хуанцювань» [Інтернет ресурс] Режим доступу : http://inosmi.ru / world/ 20140213 / 217472299.html. – Назва з титулу екрану.
8. Сближение Китая и России демонстрирует тройной стратегический эффект // «Жэминь жибао» [Інтернет ресурс] Режим доступу : http://russian.people.com.cn/ 95181/ 8531706.html. – Назва з титулу екрану.
9. Студент із Китаю боїться черкаських дівчат, бо в них великі очі // «Прочерк» [Інтернет ресурс] Режим доступу : http://procherk.info/news/7-cherkassy/11369-student-iz-kitaju-boyitsja-cherkaskih-divchat-bo-v-nih-veliki-ochi. – Назва з титулу екрану.
10. Танасійчук О. Китайські інвестиції: чому Україна все ще «на узбіччі»? // «Укрінформ» [Інтернет ресурс] Режим доступу : http://www.ukrinform.ua/ukr/. – Назва з титулу екрану.
11. Торгово-економічне співробітництво між Україною та Китаєм // Офіційний сайт Посольства України у КНР [Інтернет ресурс] Режим доступу : http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/trade. – Назва з титулу екрану.
12. Liang P. Unaligned Ukraine best option for Beijing // «Global times» [Інтернет ресурс] Режим доступу : http://www.globaltimes.cn/content/ 848807.shtml#.Uya_2 Pl_sSM. – Назва з титулу екрану.

УДК 323.1:327.58(477+438) ***Ніколішина О.В.***

ОБРАЗИ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНЦІВ У ПОГЛЯДАХ ПОЛЯКІВ

У статті розглядаються стереотипи поляків щодо українців. В основі дослідження знаходяться погляди пересічних поляків, які відображені в ЗМІ та інтернет-форумах.
Ключові слова: історичний стереотип, українсько-польські відносини.

Николишина О.В. Образы Украины и украинцев во взглядах поляков
В статье рассматриваются стереотипы поляков относительно украинцев. В основе исследования находятся взгляды рядовых поляков, которые отображены в СМИ и интернет-форумах.
Ключевые слова: исторический стереотип, украино-польские отношения.

Nikolishyna O. Polish Opinion on the Image of Ukraine and Ukrainian People
The article is dedicated to the analysis of the Polish stereotypes about Ukrainians. The research is based on the opinions of average Poles which were expressed in the media and online forums.
Key words: historical stereotype, Ukrainian-Polish relations.

Майже одночасно після розвалу радянського блоку в 1989 році, Народний Рух України та «Солідарність», яка прийшла до влади в Польщі після усунення комуністичної партії, розпочали закладати фундамент нових відносин між двома країнами. У листопаді 1990 р. Польща та УРСР підписали договір про співпрацю.

Польща стала першою країною, яка визнала державну незалежність України – цей факт і досі з вдячністю згадується українцями. Однією з перших зовнішньополітичних заяв президента Кравчука стало проголошення тісного співробітництва з Польщею одним з пріоритетів молодої держави [1]. Так починалися українсько-польські відносини після закінчення холодної війни і розпаду Радянського Союзу. Однак в новостворених державах за роки спільної історії було безліч різноманітних подій, як трагедій, конфліктів так і дружньої співпраці, і все це вплинуло на виникнення українсько-польських стереотипів.

Наразі Польща і надалі виступає потужним каталізатором, який інтенсифікує процес інтеграції України в європейське співтовариство. Сьогодні українсько-польські стосунки являються одним з ключових напрямків стратегічного партнерства. Саме тому актуальним є дослідження стереотипного образу українця в уяві поляка, звертаючи особливу увагу на моменти, які призвели до виникнення стереотипів.

Метою статті є визначення найбільш яскраво виражених польських стереотипів, що склалися завдяки багаторічній спільній історії, а сьогодні впливають на образ України та українця і його сприйняття в Республіці Польща, а також передумови їх виникнення.

Дослідженням даної тематики займалися такі науковці: Ігнатова О., Кузьменко О., Павлюх М., Прокоп М., Хахула Л. та ін.

Проте, якщо сьогодні можна говорити про позитивний розвиток добросусідських відносин з Польщею, то у минулому характер цих відносин навряд чи можна назвати таким «безхмарним», адже окрім прикладів добросусідства, спільної боротьби з ворогами, були і трагічні сторінки спільного минулого обох народів, конфлікти і драматичні події, які породили чимало негативних стереотипів, упереджене ставлення, а подекуди й певну ворожість відносно один одного. Особливо закарбувалися у пам'яті трагічні події останньої світової війни та повоєнних років.

Україну і Польщу пов'язує майже 700-літнє спільне минуле, протягом якого обидва народи пережили періоди як мирного добросусідства, так і багатьох непорозумінь, обопільних звинувачень, конфліктів, відкритої ворожнечі і навіть збройного протистояння. Все це разом узяте в певні історичні періоди як об'єднувало українців і поляків, так і роз'єднувало, віддаляло від порозуміння два сусідні народи. Ця спільна історична спадщина на рівні суспільного сприйняття породила багато обопільних стереотипів і міфів як позитивних, так і негативних, які впливають і на сучасні українсько-польські відносини [2, 203-204].

Перша основа українсько-польських непорозумінь була закладена, коли виник перш за все територіальний конфлікт. Йдеться про захоплення Галицько-Волинського князівства польськими королями, зокрема, у 1340 р., коли король Казимир III здійснив похід у Галицько-Волинське князівство, окупував Галицьку частину князівства, призначивши у ній свого намісника. Зазначимо

також, що після укладеного у 1366 р. договору з Литвою, Холмська, Белзька і Володимирська землі залишилися за Польщею, а Луцька земля і решта Волині – за литовцями.

Таким чином, перші непорозуміння почали виникати через існування в обмеженому територіальному просторі двох різних за менталітетом, мовно-релігійними, культурними відмінностями народів. Проте, це було не тільки територіальне приєднання українських земель, адже практично відбулось польське проникнення в усі сфери життя українського народу. Польський коронний уряд намагався перетворити регіон на свою провінцію, нав'язати власне право та адміністративну систему, утвердити католицизм шляхом витіснення православ'я [2, 205].

Наслідками Люблінської Унії (союз Польщі з Литвою, 1569 рік) стали суспільно-політичні, культурно-релігійні зміни у житті українців. Адже після унії відбулось широке господарське освоєння українських земель, які закріплювались разом із селянами за польською шляхтою. Крім того, відбулась полонізація й денаціоналізація української шляхти, а також – польська католизація.

Саме унія заклала підґрунтя для ескалації українсько-польських непорозумінь, адже католизація призвела до протистояння між православним українським населенням, що давно проживало на цій території, і прийшлими поляками римо-католицької віри. Це, у свою чергу потягло соціальний конфлікт, адже православний люд був переважно селянським, а поляки прийшли сюди як землевласники. Така різниця суспільного становища й етнічного походження двох найбільших груп населення Правобережної України від самого початку створювали передумови для виникнення етносоціального конфлікту, який пізніше набув рис і етнополітичного [2, 206].

Отже, у даному випадку, у польську свідомість був міцно вкорінений стереотип про нібито історичні права на українські землі, а разом з ними і українського люду. Варто сказати, що ці уявлення існували протягом тривалого часу і призвели до вкрай важких наслідків, коли питання території і взаємні суперечки призвели до трагедії між обома народами – збройного протистояння в роки Другої світової війни.

Крім того, наприкінці XIX ст. національні рухи обох народів остаточно оформившись, заклали ідеологічне протистояння між українцями і поляками, адже їхні цілі були різними: надихаючою ідеєю українського національного руху стала ідея соборності українських земель, а це, безумовно, суперечило прагненням поляків, що мріяли про відновлення Польщі до її поділів. Відтак це унеможливлювало якесь порозуміння, більше того, це закладало ще одну конфліктну цеглину у фундамент українсько-польських непорозумінь [2, 207].

Таким чином, протягом тривалого історичного періоду поступово накопичувався загальний обсяг взаємних українсько-польських образ, суперечностей, певних непорозумінь і неузгодженостей у суспільно-політичній, економічній, релігійній і культурній сферах. Тож, як зазначає Л. Зашкільняк, «у XX столітті обидва народи – український і польський – увійшли вже з великим обсягом взаємних претензій і суперечностей, які по-новому позначилися на їхніх взаєминах» [2, 208].

Саме XX століття залишило глибокий слід у свідомості поляків і українців. У цей період відбувались трагічні військові протистояння між обома народами, зокрема, у 1918-1919 рр. під час боротьби за Галичину та Львів, а також у 1943-1944 рр., коли відбулось криваве протистояння на західноукраїнських землях, згодом події на Закерзонні, нарешті – переселенські акції, депортації та деякі інші складні питання, які вимагають об'єктивного погляду на проблему взаємин українців і поляків. Ці драматичні зіткнення залишили в суспільній свідомості обох народів значний обсяг негативних стереотипів, які продовжують функціонувати і сьогодні. Ці стереотипи глибоко вкорінені вже на підсвідомому рівні і їх складно деформувати. Їхня роль і до сьогодні надзвичайно велика.

У повоєнний період на суспільному рівні вдалось зняти напругу у стосунках двох народів, тепер об'єднаних в одному радянському таборі. Поступово у польському суспільстві утверджуються більш врівноважені погляди на проблеми відносин українців і поляків, передусім завдяки діяльності польської інтелектуальної еліти в еміграції, а дещо пізніше – демократичних дисидентських угруповань в самій Польщі [2, 210].

Одним з найбільш відомих речників українсько-польського порозуміння став Єжи Ґедройць – видавець і головний редактор журналу «Культура», що виходив у 1947-2000 рр. у Парижі, де україністика посіла досить поважне місце. Саме він висунув концепцію «деколонізації свідомості», яка мала означати повну і остаточну відмову від традиційного польського колоніалізму щодо Литви, Білорусі й України і їх жителів [2, 211].

Проте з досвіду попереднього спілкування Україна і Польща усвідомили один важливий постулат – будівництво цивілізованих стосунків на демократичних засадах можливе лише між незалежними суверенними державами. Тож новий етап українсько-польських відносин почався після здобуття обома країнами незалежності.

Для створення сприятливого клімату польсько-українських взаємин окремо постало завдання подолання тяжкої спадщини минулого. Важливою подією у стосунках між двома державами став візит президента Польщі О. Кваснєвського до України 20-22 травня 1997 р., під час якого була прийнята спільна заява «До порозуміння і єднання [2, 212].

На шляху до здолання стереотипів польсько-українських відносин вже сьогодні можемо побачити позитивні результати за рахунок спільних дій і праць польських і українських істориків. Варто зазначити, що саме польські дослідники першими започаткували вивчення проблеми українсько-польських відносин у роки Другої світової війни, розробили періодизацію, здійснили класифікацію праць з даного питання, а також зібрали і видали величезну кількість спогадів очевидців,започаткували роботу щодо встановлення імен і створення електронного реєстру усіх, хто загинув у цьому протистоянні. У свою чергу, сучасна українська історіографія даної проблеми розпочала своє становлення значно пізніше за польську, тож вітчизняні історики були змушені певною мірою виходити з напрацювань наших західних колег, вибудовуючи на основі розсекречених документів з колишніх архівів спецслужб об'єктивну історію конфлікту [6].

Важливе значення для зближення обох народів мало і вшанування пам'яті тих, хто загинув під час волинських подій 1943-1944 рр. президентами України і Польщі 11 липня 2003 р., які виступили на цвинтарі села Павлівка Волинської області (колишній Порицьк) зі спільною заявою «Про примирення у 60-ту річницю трагічних подій на Волині».

Проте найбільший сплеск українсько-польського порозуміння відбувся після «помаранчевої революції». Як зазначалось в суспільнополітичному щомісячнику «Політика і час», за результатами опитування, проведеного Інститутом суспільних справ Польщі восени 2005 р., «відраза до українців серед польського суспільства зменшилася з 65 до 34 %, рівень підтримки думки про тривалу співпрацю між обома народами зріс із 61 до 82 %, а кількість респондентів, які б хотіли бачити Україну членом НАТО та ЄС, досягла майже 80 %». Визначними подіями стали відзначення «Року Польщі в Україні» у 2004 р. та «Рік України в Польщі» (2005) [2, 213].

Таким чином, основними проблемами української історії, що представлені у польській свідомості стереотипами, є: відносини Київської Русі та Польського королівства у X-XII ст., перебування українських етнічних територій у складі Польської корони та Речі Посполитої, козацькі війни XVII-XVIII ст., перебування українців і поляків у Австрійській (пізніше Австро-Угорській) та Російській імперіях, національне відродження українців XIX ст., польсько-українські конфлікти XX ст. (війна 1918-1919 рр., українська національна меншина у міжвоєнній Польщі, військово-політичне протистояння на Холмщині та Волині у 1938-1947 рр., акція «Вісла» 1947 р. та ін.). Окремим явищем є українсько-польські взаємини у 90-х рр. XX – початку XXI ст. [9].

У праці Кузьменко О. «Стереотип України і українця в польській масовій свідомості (на основі повідомлень інтернет-форумів)» [4, 80-83] аналізуються сучасні погляди поляків з приводу українців. Авторка займалася дослідженнями повідомлень декількох польських форумів, серед яких форуми на інтернет-сайтах найбільших польських друкованих періодичних видань – dziennik.pl, gazeta.pl, та відомі польські портали o2.pl, interia.pl і ін.

Але варто відмітити, що отримана таким чином інформація не відображає погляди усіх поляків, адже не всі вікові структури є активними користувачами Інтернет.

Отже, варто зазначити, що серед користувачів інтернету більше чоловіків, ніж жінок. Найвищий відсоток користувачів – молоді люди віком від 15 до 24 років.

Найчастіше тема України з'являється у розділах, присвячених політиці, економіці, спорту, туризму і музиці. Якщо перші три категорії мають перевагу здебільшого через новинність певних тем, то тема спорту активно експлуатується у зв'язку з чемпіонатом Євро-2012. Теми музики і туризму зберігають свою стабільність і позитивне забарвлення.

Стереотипи «зеленої України» та «співочого краю» з'являються ще у польській романтичній літературі 16 сторіччя (Данута Сосновська), залишаються незмінними і дотепер. Значна кількість повідомлень присвячена захопленням Україною як об'єктом дешевого відпочинку. Окрему категорію тут становить питання Львова і т. зв. «кресів» у цілому. Креси – польська назва територій сучасної західної України, Білорусі та Литви, що колись входили до складу Польщі. Більшість учасників форумів, незважаючи на вік, переповнені ностальгією як, власне, до Львова, так і до території «польських кресів» і не згодні вважати ці землі повністю українськими.

Наявність великої кількості тем із згадуванням України, пов'язаних з наукою, студентством, стажуванням та обмінними програмами є підставою твердити, що має місце поява нового стереотипу українця – не лише українця заробітчанина, а й українця – молодого науковця.

Категорія України досить часто виступає у контексті міжнародних стосунків. Найбільш обговорювана тема – «Україна-Росія». На форумах часопису dziennik.pl декілька разів виступає теза про немічність України і можливий поділ її між Росією і Польщею. Хоча ця теза не викликає однозначного ствердження, жваве обговорення і періодичність згадування свідчить про ще один доказ щодо уявлення про Україну як країну нестабільну, слабку і нездатну самостійно провадити політику.

Але темою, яка у інтернет-просторі викликає найбільший резонанс, є тема «Україна-Польща». Вона одночасно є як джерелом, так і дзеркалом існування стереотипів. Історичний аспект стосунків займає більшість усіх обговорюваних тем.

«Україна чи УПАїна, або що з тим Закерзонням» – так звучить найбільш обговорювана тема у категорії Польща-Україна на форумі dziennik.pl. і «Україна-Польща – дружба і партнерство», «ОУН-УПА – ганьба і знищення» – так звучать категорії на форумі gazeta.pl. Неузгодженість в оцінці історичних подій, більшою мірою міжвоєнного і періоду Другої світової війни, призводить до однозначно негативного сприйняття поляками вояків Української Повстанської Армії.

До соціальних тем варто віднести поширену думку про те, що українці приїжджають до Польщі лише на заробітки. Українці ж постають тут як неосвічені, неінтелігентні, т. зв. «бурякі» (дурна, неосвічена людина), дикуни, «брудаси» (нехлюї, брудні), нелегали, вперті, хитрі, нещирі, нечесні, мстиві, злодії. У кількох коментарях говорилось про те, що здатні до вбивства. Особливо різке ставлення отримують українські жінки. Поляки здебільшого вважають, що українки – хоча і гарні, але мало освічені і неінтелігентні, приїздять лише для того щоб одружитись заради права на проживання чи грошей, продають своє тіло, «танцюють на трубі» (стриптизерки), або фізичні працівниці (прибиральниці, доглядальниці) [4, 83].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що згідно з повідомленнями інтернет-форумів, у польській масовій свідомості переважає негативний стереотип українця. З іншого боку, позитивна конотація тематики туризму, культурної і наукової співпраці свідчить про те, що польське суспільство, а передусім молоде покоління, відкрите до співпраці.

Марія Павлюх [8], проводячи аналіз стереотипних образів України у цілому, та українців зокрема, зазначає, що політична журналістика Польщі багата на стереотипи і міфи про Україну. Усі стереотипи у польській пресі можна поділити на групи: політичні, історичні, культурні, релігійні, економічні.

Окремий типаж у стереотипізації образу України становлять змішані типи: історико-політичні (Волинська дискусія, Цвинтар Орлят) чи політично-релігійні (образ Івана Павла II). Але цей типаж зустрічається у матеріалах присвячених конкретній події чи святкуванню її чергової річниці [8, 253].

Серед публікацій польської преси про Україну переважають політичні стереотипи.

Політичний стереотип про Україну, українську політику почав формуватися після вибору Президента України в 1991 році і до 1994 року був позитивним. Після виходу на політичну арену України Леоніда Кучми національний імідж країни отримав негативне забарвлення (польські ЗМІ називали його «диктатором», «корупціонером», «замовником вбивств», «ворогом преси» (вбивство Георгія Гонгадзе), «проросійським угодником», «хабарником») [8, 253]. Але після «Помаранчевої революції» та проголошення курсу на ЄС українська політика набула значного схвалення та підтримки. Згодом, після приходу до влади команди Януковича у 2010 році знову стало переважати негативне ставлення. Але сучасні події, Майдан, зміна влади здобули надзвичайної підтримки серед польського населення та політикуму.

Отже, під час «Помаранчевої революції» стереотипи і образ України у польській пресі змінилися на позитивні. Така тепла атмосфера народилася вперше в історії українсько-польських взаємин. У Польщі раптово постала загальносуспільна проукраїнська атмосфера. Незворотньо змінилося ставлення поляків до українців, до українських справ.

Таким чином, історичні стереотипи як образи мислення і сприйняття оточуючого світу завжди мали місце в українсько-польських відносинах. Образ сусіднього народу, через ті чи інші історичні обставини, часто представлений як набір певних рис, що не завжди відповідають дійсності. Взаємні негативні / позитивні уявлення польського і українського суспільств проходили розвиток відповідно до інтенсивності польсько-українських контактів. У різні періоди історії стереотипи зароджувалися, змінювалися й зникали. Схожий процес відбувався на початку 90-х років XX ст., після здобуття Україною незалежності та встановлення демократії у Польщі. Обидва народи почали по-новому дивитись на спільні історію, сьогодення та майбутнє [9].

Дослідження науковців, які аналізували стереотипи, що впливають на загальний образ України та українців можна розділити на декілька найбільш яскраво виражених груп:

по-перше, історичний образ України та предків сучасних українців;

по-друге, образ України в цілому за політичним спрямуванням;

по-третє, образ сучасних українців, який серед простих поляків створюється здебільшого за рахунок мігрантів.

Наостанок хотілося б згадати, як на запитання про те, чи вже повністю зруйновані антиукраїнські стереотипи у Польщі, Адам Міхнік (знаний громадський діяч і журналіст, один з лідерів руху «Солідарність», що сколихнув Польщу 1980-го року) відповів: «Стереотипи іноді живуть самі у собі, і є такі, хто з них живиться. Було б неправдою сказати, що у Польщі їх зовсім нема. Але змінилися пропорції. Раніше ці стереотипи домінували, тепер вони відійшли на маргінес» [7].

Отже, у державах за роки спільної історії було багато як трагедій, так і прикладів співпраці, і все це вплинуло на виникнення українсько-польських стереотипів. А оскільки українсько-польські відносини на сьогоднішній день займають одне з провідних місць на шляху до Європи, то подолання стереотипів стало б важливим кроком для зміцнення, розвитку і подолання непорозумінь у добросусідніх відносинах.

Список використаних джерел і літератури

1. Бжезинський Я. Польсько-українські відносини / Ян Бжезінський // «Спостерігач», № 35-36 (липень), 1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ucipr.kiev.ua/ publications/ polsko-ukraiinski-vidnosini/lang/ www.transparency.org. – Назва з титулу екрану.
2. Герасименко Л. Ретроспекція українсько-польських відносин: від конфліктів до порозуміння / Л. С. Герасименко // Національна та історична пам’ять : Зб. наук. праць – Вип. 2. – К. : Пріоритети, 2012. – С. 203-217.
3. Ігнатова О. Образ сучасної України в польському тижневику «Політика» / О. Ігнатова // Вісник Львів. ун-ту. Сер. : Журналістика. – 2004. – Вип. 25. – С. 499-504.
4. Кузьменко О. Стереотип України і українця в польській масовій свідомості (на основі повідомлень інтернет-форумів) / О. В. Кузьменко // Наукові записки. Серія «Культура та соціальні комунікації» / за заг. ред. канд. філос. наук, доц. Л. В. Квасюк. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – Вип. 2. – С. 75-84.
5. Кузьменко О. Національна ідентичність та її межі : до питання формування образу «Іншого» / О.В. Кузьменко // Наукові записки. Серія «Культурологія». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012 – Вип. 9. – С. 93-99.
6. Мищак І. Сучасна українська та польська історіографії про волинську трагедію 1943 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://history-ukraine.livejournal. com/6796.html. – Назва з титулу екрану
7. Міхнік Адам про польсько-українські стосунки / А. Міхник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.radiosvoboda.org/content/article/950667.html. – Назва з титулу екрану.
8. Павлюх М. Стереотипи й образи України та українця у сучасній польській журналістиці // Вісник Львів. ун-ту. Сер. : Журналістика. – 2007. – Вип. 30. – С. 253-261.
9. Хахула Л. Стереотипи польсько-українських відносин у польській пресі 90-х рр. XX ст. – початку XXI ст. / Л. І. Хахула [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua /Portal/soc_gum /Vdakk/2011_2/16.pdf. – Назва з титулу екрану.
10. Konieczna J. Polska – Ukraina: wzajemny wizerunek. /J. Konieczna – Warszawa, 2001. – 82 s [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.isp.org. pl/ files/56555785803 64032001225889489.pdf. – Назва з титулу екрану.

УДК 323.1(477+73)

Рихлова В.В.

УКРАЇНА ОЧИМА АМЕРИКАНСЬКИХ МАНДРІВНИКІВ, ПИСЬМЕННИКІВ ТА РЕЖИСЕРІВ

У статті аналізується образ України та українців очима американців. Зокрема, подається інформація про враження американського мандрівника та письменника Е.Е. Еванса та його працю «Путівник мандрівника: Україна», волонтерів Корпусу миру, які викладали англійську мову в Україні, про враження таких авторів, як Террі Моррісон та Уейн Конавей щодо ділової етики українців, про туристичні поради Держдепартаменту США американським туристам, які збираються відвідати

Україну, а також про те, як висвітлюють американські режисери образ України у голлівудських кінострічках.

Ключові слова: образ, стереотип, імідж, ЗМІ, путівник, волонтер, Держдепартамент.

Рыхлова В.В. Украина глазами американских путешественников, писателей и режиссеров

В статье анализируется образ Украины и украинцев глазами американцев. В частности, подается информация о впечатлениях американского путешественника и писателя Э.Э. Эванса и его труд «Путеводитель путешественника: Украина», волонтеров Корпуса мира, которые преподавали английский язык в Украине, о впечатлениях таких авторов, как Терри Моррисон и Уэйн Конавей касательно деловой этики украинцев, о туристических советах Госдепартамента США американским туристам, которые собираются посетить Украину, а также о том, как освещают американские режиссеры образ Украины в голливудских фильмах.

Ключевые слова: образ, стереотип, имидж, СМИ, путеводитель, волонтер, Госдепартамент.

Rykhlova V. Ukraine in the Opinions of American Travelers, Writers and Producers

The images of Ukraine and Ukrainians in the opinions of Americans are analyzed in the article. In particular, the article contains information about the impressions of the American traveler and writer E.E. Evans and his work «The Travel Guide: Ukraine», the impressions of Peace Corps volunteers, who taught English in Ukraine, the impressions of such authors on Ukrainian business ethics as Terry Morrison and Wayne Conaway, the US State Department travel advice to American tourists who intend to visit Ukraine and also some information about the highlighting of the Ukrainian image in the Hollywood movies by American filmmakers.

Key words: image, stereotype, mass media, guide, volunteer, State Department.

Питання щодо образу українців у поглядах інших народів, в тому числі й американців, є надзвичайно актуальним, особливо сьогодні. Адже у радянську та пострадянську епоху Україна у англомовних ЗМІ фігурувала вкрай рідко, а статті щодо неї мали переважно негативних відтінок, що в свою чергу сприяло формуванню певних негативних стереотипів серед американців. Починаючи з 2013 р. ситуація змінилася. Україна у західній пресі фігурує як самостійний суб'єкт, а ставлення американців до українців, внаслідок подій на Майдані та в Донбасі дуже змінилося. Актуальною дана розвідка є й через практично повну відсутність наукового дослідження даної проблемаитки серед вітчизняних науковців, або ж дуже застарілими працями. Таким чином, джерелами отримання необхідної інформації залишаються безпосередньо враження авторів, що жили та працювали в Україні та виклали своє бачення у працях.

Метою даного дослідження є аналіз образу українців та України, який фігурує в поглядах жителів Сполучених Штатів Америки.

Серед дослідників, які вивчали дану проблематику, можна виділити Н. Габарта її працю «Політичний портрет Української держави на сторінках «The New York Times». Вона є детальним описом уявлень про Україну після розпаду СРСР із визначенням причин негативного іміджу, класифікацією матеріалів «The New York Times» за категорією тональності та ставленням журналістів до написаного. Зокрема, авторка зазначає, що «перші масові згадки про Україну в сучасній англомовній американській пресі датуються травнем 1986 р., коли країну спіткало чорнобильське лихо» .

Статті О. Ольхіної «Інтернешнл Геральд Тріб'юн – світова якісна газета» та Н. Войтко «Волл–Стріт джорнел юроп» присвячені детальному опису історії, структури, тематичного наповнення, ілюстрування, оформлення видань, проте з них можна почерпнути й деякі дані щодо зацікавленості українським питанням станом на 1999 р. «Про Україну пишуть небагато. Висвітлюються лише найбільш значущі події. Як правило, це короткі замітки на першій сторінці у рубриці «Що нового». Тут повідомляється про стан реакторів на атомних електростанціях України чи про зміни в уряді нашої держави. Великих, ґрунтовних статей дуже мало. Однією з них є публікація, присвячена ІІ туру виборів Президента України (1999 р.). Тут досить чітко та лаконічно було виражено позицію українського народу на виборах» – говориться у статті О. Ольхіної.

Наступною у питанні вивчення образу України є ґрунтовна робота «Зовнішній імідж України в світлі англомовної преси» О. Бойко. У ній дослідниця оперує статистичними даними, розрахованими за результатами проведеного нею контент-аналізу преси в період з 1 січня 2000 р. до

31 березня 2001 р. Слід зазначити, що стаття стосується не лише американських газет («Нью-Йорк Таймс», «Вашингтон пост», «Вашингтон таймс», «Уолл-Стріт джорнел»), а й британських. За даними дослідниці, «...Україна привернула до себе найбільше уваги світового загалу у січні – березні 2001 р. (з 547 проаналізованих статей на цей період припадає 320, що становлять 58,5 % від загальної кількості). Відповідно за весь 2000 р. Україні було присвячено 227 статей, тобто 41,5 % від загальної кількості (січень – жовтень 2000 р. – 156 (28,5 %), листопад 2000 р. – 38 (6,99 %), грудень 2000 р. – 33 (6,0 %))». Крім того, О. Бойко наводить цікаві цифри щодо жанрів, у яких написані публікації. Із 547 матеріалів (100 %) 367 (67,1 %) припадає на аналітичні жанри, а 168 (30,7 %) – на інформаційні. Щодо тематичної палітри, то 40 % публікацій, опрацьованих О. Бойко, присвячено внутрішньому життю України, 19 % – Україні у контексті міжнародної спільноти, 9 % – проблематиці Україна – Росія, 9 % – Україні у контексті Європи в цілому, 3,8 % – Центрально-Східної Європи, 1,8 % – ГУУАМ. Крім того, підтвердилися гіпотези О. Бойко про те, що імідж України, який формується закордонною пресою, є здебільшого негативним – публікації висвітлюють переважно негативні сторони життя українського суспільства; образ України залежить від того, на які джерела посилається автор; зміни образу України залежать від часу подання матеріалу. Останні два пункти пояснюються тим, що лише одна газета мала акредитованого кореспондента у Києві, інші керувались інформацією з Москви чи різних агентств [2].

В одному з американських видавництв у штаті Массачусетс у 2007 р. побачила світ книжка під назвою «Kiss, Bow or Shake Hands: Europe» (Цілуватися, кланятися чи тиснути руки у Європі), у якій автори Террі Моррісон та Уейн Конавей дають поради охочим вести бізнес у 25 європейських країнах. Окремий розділ присвячено й Україні.

Автори описують українців, як одноосібників, які у своїх діях часто суб'єктивні й імпульсивні, ідеалістичні й місцями схильні до конфронтації. «Компроміс вони вважають за прояв слабкості», а тому, на думку авторів, західним бізнесменам на переговорах з українськими партнерами не варто поспішати й поступатися. Водночас, враховуючи схильність нації до імпульсивно-необдуманих вчинків, не варто сприймати українське «ні» за остаточне. Є істотний шанс, пишуть массачусетці, що ваш український партнер передумає.

На відміну від багатьох своїх сусідів, українці відкриті до інформації, звикають до вільного обміну інформацією та «відчувають відразу до будь-яких спроб підпорядкувати їхнє життя колективним домінантам».

Для українця запізнитися на ділову зустріч на півгодини-годину – це у межах гарного тону. Автори книжки відшукали пояснення цьому у радянському Кодексі законів про працю, коли з роботи практично неможливо було звільнити, у тому числі й за запізнення.

Зустрічі зазвичай відбуваються тут у ресторанах (які значно змінилися на краще за останні десять років), але якщо вас запросили додому – це данина шани й поваги. Не забудьте прихопити з собою шампанське, якийсь делікатес і квіти для господині. Певна річ, будьте готові до невпинної дегустації міцних алкогольних напоїв [9].

У 2011 р. у Сполучених Штатах вийшло третє видання путівника Україною британського видавництва «Bradt». Автор – американець Ендрю Еліс Еванс, котрий прожив у країні кілька років, побував у більшості областей. Автор народився в Техасі, освіту здобув у інтернеті. Він написав путівники Україною та Ісландією. Праці Еванса «Путівник мандрівника: Україна» представляє інтерес, тому що вона не стосується стереотипів щодо українців, а містить враження автора, який безпосередньо жив кілька років в країні, спілкуючись з українцями та мандруючи різними областями. Витяги з данної роботи яскраво демонструють орбаз України, який склав автор. Ось деякі з них. «Виживання у громадян України – у крові. Вони пізнали безліч бід, відведених людству, але зуміли вижити. Світова фінансова криза цьому підтвердження. Почуття впевненості корениться у розумінні однієї простої істини: якщо раптом щось трапиться – українці візьмуть в руки лопати, сапи та граблі, щоб вирощувати на своїх «dacha» картоплю і виживати в найхолоднішу зиму.

Українське суспільство рясніє літніми жінками. Здається, що вони всюди, завжди чимось зайняті: замітають вулиці, тягнуть непомірно великі торби, щось продають. Чому в Україні так багато «babushek»? Під час Другої світової СРСР втратив 20 млн. людей, переважно молодих чоловіків. Їхні дружини, сестри й матері вижили й тепер становлять більшість населення. Вони старенькі та переважно зубожілі, адже вийшли на пенсію вже за тяжких часів на початку незалежності. До всіх літніх жінок із повагою звертаються «babushka», «babulya» або «babusya». Більшість українських дітей виховані саме ними. Для іноземних туристів вони – живі свідки історичних подій: воєн, Голодоморів. Усі вони знають, як вижити. Купуючи в бабусь на вулиці соняшникове насіння чи квіти, ви в такий спосіб їх підтримуєте.

В Україні про вас судять за одягом. Виходячи у люди, українці вбираються в усе найкраще – незалежно від того, наскільки вони бідні. Якщо ви приїдете взимку, то зможете на власні очі побачити, як жінки на височезних підборах примудряються не падати на льоду.

Українці люблять застілля – п'ють, їдять, співають, розказують історії й анекдоти. Вони мають схильність до філософствування. Дуже гостинні та з радістю відчинять двері чужинцеві, з яким знайомі не більше хвилини. Гостеві обов'язково запропонують чаю, а скоріше за все – добре нагодують.

Причиною всіх бід і слабкостей для українців є нечиста сила. Найгірший її різновид – «лихе око». Воно може накликати втому, депресію, зубний біль, сварки з чоловіком, проблеми на роботі тощо.

Українці обожнюють читати. Книжки – це показник статусу, тому навіть у найменших квартирах ви знайдете великі бібліотеки української та російської літератури. Радянська влада дозволяла читати деяких іноземних авторів, тому люди тут знають про Ернеста Хемінгуея, Джека Лондона, Джона Стейнбека і сера Артура Конан Дойля. Складання й читання віршів – ще одне з національних хобі.

Українські народні пісні зазвичай про кохання, горілку або кохання та горілку. Деякі – жартівливі, але більшість – сповнені смутку. Традиційний інструмент для акомпанування – струнна, у формі сльози, бандура. Але нині переважно співають під гітару. Радянський фольклор також увійшов до репертуару. Практично кожен дорослий чоловік може заспівати вам про самотність і тугу на фронті.

Іноземців часто шокує переконання українців, що в злочині винна сама жертва. Вони ніколи не відчинять дверей, не спитавши «Kto tam?» чи не подивившись у вічко.

Українці вміють стояти в черзі, при цьому не поважаючи решту людей у ній. Може статися, що ви прочекаєте 20 хвилин, а тоді просто перед вами влізе хтось без жодного вибачення. Якщо перед віконцем ви шукатимете гроші чи квитки, то, на думку українців, це дає їм право стати на ваше місце. Коли приїжджає трамвай, автобус чи потяг метро, про чергу забувають – усі намагаються пролізти першими, розштовхуючи решту. Якщо ви будете чемні, то можете ніколи не потрапити всередину.

Українці шаленіють від фотографій. Майже кожен удома має десятки фотоальбомів. Незнайомці на вулицях зазвичай не проти, коли їх знімають, – але не зайвим буде підійти й запитати дозволу. Щойно доросла людина стає перед камерою, вона перестає всміхатися й робить серйозне обличчя у стилі «фото на радянський паспорт». Якщо хочете, щоб вони усміхнулися, приспіть їхню пильність розмовою або скажіть «vsyo», а коли людина з полегшенням усміхнеться – сфотографуйте.

Що стосується транспорту, то порівняно з аеропортами Хітроу чи імені Джона Кеннеді український «Бориспіль» видається іграшковим. В автобусах і маршрутках узимку може бути страшенно холодно, і ви молитиметесь, щоб зайшла якась велика «babushka» й сіла біля вас. Потяги – найкращий спосіб пересування, до того ж квиток коштує неймовірно дешево. І там ви побачите справжню Україну.

Декілька слів про їжу. Запорукою мандрівки при здоров'ї є пересторога не пити води з крана. Пийте лише бутильовану або кип'ячену. Чай та гарячі напої в ресторанах безпечні. Їсти м'ясо є символом статусу, тоді як його відсутність на обідньому столі – вимушене визнання бідності. Якщо ви хочете справжньої української їжі – зробіть усе можливе, аби потрапити на родинну вечерю. Жоден ресторан не може досягти кухарської майстерності української «babushka». Подорожувати в Україні без харчів вважають гріхом. Люди, яких ви щойно зустріли, можуть дати вам із собою величезні кошики продуктів – «на дорогу». Навіть якщо це лише 2-годинний переїзд автобусом. На днях народження, весіллях, святах і взагалі під час будь-якої гулянки українці не п'ють без тостів. Зазвичай вони довгі й поетичні. До вас, як почесного іноземного гостя, їх адресуватимуть дуже часто. І простого «Дякую!» чи «Ваше здоров'я!» у відповідь буде замало [8].

В Україні переважають готелі радянської епохи, яким пощастило з керівниками. Це означає: велетенські бетонні конструкції, подібні до тюремних камер номери й мініатюрні ванні кімнати. Більшість таких готелів перебувають у стані трансформації – тобто деякі кімнати відремонтували, а деякі не змінилися від часів з'їзду комсомолу 1974 року. «Люксові» номери зазвичай оздоблені у стилі «пострадянський шик»: заквітчані золотим тисненням штори, килими з кумедними узорами, великі м'які дивани, картини з невиразними малюнками та величезні корейські телевізори в кожній кімнаті.

Спакуйте речі в просту неяскраву валізу, щоб не привертати зайвої уваги. Для прогулянок містом покладіть усі свої речі в поліетиленовий пакет для покупок, з якими ходить більшість українців. Злодії й не подумають його красти.

У музеї вам одразу безапеляційно пояснять, куди йти і на що дивитися. Вільне блукання залами – це «ні-ні», і якщо ви насмілитеся пропустити якусь із зал чи піти у зворотному напрямку – зазнаєте люті «babushka».

В Україні все більше пристосоване для організованого групового туризму. Якщо хочете побачити щось конкретне – краще обрати цей варіант. Але тоді ви не дізнаєтеся, що таке справжня Україна. Неймовірно грубі жінки в касах, нічні потяги й вилазки на природу залишаться за вікном туристичного автобуса. Самостійно ж ви матимете чудову нагоду поспілкуватися з місцевими, що є найцінніше і найцікавіше в подорожі до України [5].

Цікавими також є враження волонтерів Корпусу миру від перебування в Україні. Наприклад, Джексон Гліпін розповідає: «Найперший шок я пережив, коли побачив групу чоловіків, що розпивали горілку навколо великого вогнища прямісінько на тротуарі у центрі Чернігова. Та найбільше іноземців дивує, чому українці такі похмурі. В Америці люди посміхаються одне одному щойно зустрівшись очима. Продавець у магазині обов'язково запитає вас, як ваші справи, а жінка, яку ви випадково штовхнули в автобусі, сама попросить вибачення. Що ж не так з Україною? Думаю, що слов'яни мають необґрунтовану репутацію нещасливих і холодних людей» – говорить пан Гліпін.

«Українці менш матеріалістичні, і мені це дуже подобається – ділиться своїми спостереженнями Жасмін Вілліамс. – Вони цінують час, проведений з сім'єю, друзями і навіть знайомими значно більше, ніж американці. Американці дуже заклопотані».

«Більшість людей, яких я зустрічала, були привітні і радо мені допомагали, – розповідає Лора Нері, вчителька англійської мови в селищі міського типу Леніно, що в Криму. – Втім, мої враження щодо України дуже залежать від регіону, тому що Україна дуже різноманітна».

«Україна має багату історію, проте їй бракує ідентичності і місця у сучасному світі», – каже Шеллі Свендімен, колишня волонтерка Корпусу Миру, що більше двох років викладала англійську мову в місті Жовква Львівської області

«Україна – це прекрасне місце, населене найгостиннішими людьми планети, – ділиться враженнями американець Джеймс Ердманн, який працює в одній із українських шкіл. – Проте я відчуваю, що вона на 20 років позаду усього Західного світу через недостатній прогрес у радянські часи, а також через корумпованість кожного аспекту життя. Сьогодні учні купують учителям книжки, і таким чином отримують право не писати контрольну роботу» [6].

Хоча серед туристів, які прибувають до України, небагато американців (9 % від загальної кількості), Державний департамент США все ж потурбувався про своїх громадян, опублікувавши в 2013 р. туристичні поради для бажаючих відвідати нашу країну. Ці поради дають змогу простежити в якому образі постає Україна серед американської влади. Так, Уряд Сполучених Штатів, чиї громадяни регулярно стурбовані стріляниною у власній країні, завбачливо пояснює: «В Україні більшість злочинців не носять з собою пістолетів або гвинтівок. Міліція в Україні має низьку зарплату і мотивацію, погане обладнання і вважається однією з найбільш корумпованих структур. Крім того, переважна більшість правоохоронців не говорять англійською. При цьому міліціонери мають право зупинити вас на вулиці, щоб перевірити документи, тому паспорт краще носити з собою», - додає веб-ресурс. «Коли справа все ж доходить до насильницьких нападів, зазвичай в хід йдуть удари кулаками та ногами або пляшки, що опинилися під рукою, або іншими подібними речами, які використовуються як кийки», – пояснює урядовий туристичний сайт travel.state.gov.

«Особливо уважними слід бути представникам малопоширених в Україні національностей, а також гомосексуалістам», – застерігають офіційні та неофіційні путівники. «Ситуація далеко не така погана, як, наприклад, в Росії, але якщо у вас зовнішність темношкірого, азіата або жителя Близького Сходу, будьте напоготові і ведіть себе особливо обережно, коли виходите на вулицю ввечері або вночі», – рекомендує портал Lonely Planet. Автори путівника нагадують про випадок 2008 року, коли у Києві на вулиці вбили конголезця, що шукав притулку в Україні. А уряд США застерігає, що в країні, чиновники якої відомі відверто зневажливими репліками на адресу геїв, регулярно нападають також і на представників сексуальних меншин [1].

У 2014 році, коли інтерес до України значно зріс серед американців, відомий американський блог про культуру «Flavorwire» задав питання, що американці знають про Україну. У короткому огляді, перш за все, говорять про Оксану Забужко, її «Польові дослідження», як перший роман і «Музей покинутих секретів», як найзначніший твір.

Юрія Андруховича згадують у контексті його нещодавньої колонки у «The New York Times», де він описує українців на Майдані. Письменника уявляють таким собі «воїном культури».

Сергій Жадан, статтю про побиття якого в Харкові нещодавно опублікував «The New Yorker», це – поет і рок-зірка, який також написав роман про комунізм, молодь і західну музику «Депеш мод».

«Інші два помітних письменника України – це Тарас Шевченко і Михайло Жванецький», – зазначають у статті. Із кінематографістів згадано Кіру Муратову і Алана Бадоєва [7].

Надзвичайно цікавим є образ України, який висвітлюється у голлівудських кінострічках. Україна фігурує у них не дуже часто, а якщо й фігурує, то має негативний імідж. Так, американські режисери (багато з яких ніколи не були в Україні та довіряють стереотипам) зображують нашу країну, як:

- країну із запущеною медициною. Наприклад, у 4-му сезоні «Доктора Хауса» одна з пацієнток була родом з України, про яку відгукувалися як про країну, де марно шукати медичну історію сім'ї.

- країну з незаможними громадянами. Так, у підлітковому серіалі «Пригоди Ширлі Холмс» головна героїня зізнавалася, що у неї в Україні є родичі, яким потрібні гроші. А у серіалі «Закон і порядок» мігрантка виправдовує свої злочини тим, що висилає гроші на батьківщину в Чорнобиль.

- країну мутантів і чаклунів. У серіалі «Чи боїшся ти темряви?» сім'я вампірів була родом з України. А в одній із серій «Секретних матеріалів» агенти ФБР Малдер і Скаллі полюють за чорнобильським мутантом, які прибули в США у трюмі корабля.

- країну зі специфічною кухнею. Наприклад, у серіалі «Божевільні», які вийшов в США в 2007 році, дівчат запрошують провести вечір в ресторані екзотичних українських страв, обіцяючи нагодувати смачними варениками з начинкою із хвоста бика [3].

Відомий кінорежисер Стівен Спілберг має українське коріння. Можливо, саме тому він згадою Україну у двох своїх стрічках. У кінострічці «Війна світів» (2005 р.) Спілберг поставив нашу країну на перше місце у черзі на кінець світу. Літаючі тарілки інопланетян вперше з'являються над територією нашої країни. Ще один фільм Стівена Спілберга «Індіана Джонс і Королівство кришталевого черепа» (2008 р.) розповідає про жінку зі східної частини країни. Роль українки Ірини Спалко зіграла Кейт Бланшетт.

Джейсон Стетхем зіграв у фільмі «Перевізник-3» (2008 р.) персонажа, який врятував Україну від екологічної катастрофи. За сюжетом він повинен був перехопити і доставити в Одесу викрадену дівчину Валентину, дочку відповідального за охорону природних ресурсів України. Зловмисники збиралися вимагати за вкрадену дівчину викуп у вигляді дозволу на переробку в країні отруйних речовин.

Головний герой кінострічки «Світло навколо», у виконанні Елайджи Вуда, має українське походження. Одного разу він вирішує повернутися в рідну країну і знайти своїх родичів. Місцеве населення охоче допомагає іноземцю виконати це завдання. Українців у цій стрічці грають виконавці з циганської панк-групи «Gogol Bordello». А Україна зображена як безкрає поле соняшників.

Китайський фільм «Дім літаючих кинджалів» був знятий у 2004 р. і номінувався на Оскар й інші престижні кінонагороди. Левова частка фільму була знята на українській частині Карпатських гір. Там була створена фінальна сцена фільму. Передбачалося, що сутичка героїв пройде в осінньому лісі, але раптово пішов сніг. Тим не менш, режисер залишився задоволений тими змінами, які внесла українська погода в його сценарій [4].

Зважаючи на все вищесказане, можна зробити висновок, що чи не вперше згадка про Україну з'явилася в американських ЗМІ 1986 р. після аварії на Чорнобильській АЕС. Потім, у радянський та пострадянський період статей про Україну та українців з'являлося вкрай мало, а країна фігурувала у ній не як самостійний суб'єкт, а у контексті відносин США-СРСР, США-Росія-Україна. В основному, імідж країни у цей час був негативним, адже американські журналісти спиралися на факти, які подавалися із Москви. Ситуація змінилася на краще з 2013 р., після революційних подій в Україні. Американці стали більше цікавитися Україною, а їх ставлення змінилося з негативного на позитивне. Але, незважаючи на це, американська преса здебільшого повідомляє про ті події, процеси та явища, які прямо чи опосередковано торкаються або можуть вплинути в майбутньому на життя її держави, стратегічних партнерів чи головних опонентів. Переважна більшість рядових американців формує свою думку та певні стереотипи завдяки західним ЗМІ та кінострічкам, в яких зображується Україна. А Україна зображується там переважно у негативному світлі. Показовим є той факт, що 9 % американців негативно ставляться до туристів з України). Також, мешканці Сполучених штатів мали змогу сформувати певний образ України, спираючись на інформацію Держдепартаменту США та туристичних сайтів. На противагу цьому, існує думка американців, які відвідували, жили на

працювали в Україні. Такими є, наприклад, письменник та мандрівник Е.Е. Еванс, волонтери з Корпусу миру, дослідники європейської дипломатичної етики тощо. Вони описують Україну переважно у позитивному ключі.

Список використаних джерел і літератури

1. Безопасно, но не очень: образ Украины в иностранных путеводителях [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk /ukrainian/ukraine_in_russian/2013/11/ 131112_ru_s_foreign_tourists_advice. – Назва з титулу екрану.
2. Історіографія питання іміджу України на сторінках російської та американської преси [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: // journlib. univ.kiev. ua/ index.php?act= article &article= 1468. – Назва з титулу екрану.
3. Нечего пенять: Украина в голливудских фильмах и сериалах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// society.lb.ua /culture/ 2010/ 05/11/ 43243_nechego_penyat_ukraina _v_gollivu. html. – Назва з титулу екрану.
4. Образ Украины в западном кино [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reporter-ua.com/2013/09/26/obraz-ukrainy-v- zapadnom-kino. – Назва з титулу екрану.
5. Поради туристам, які їдуть в Україну вперше [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.ua/ru/ articles/events-journal/_poradi-turistam-yaki-yidut-v-ukrayinu-vpershe/ 393119. – Назва з титулу екрану.
6. Україна очима американців: руйнуючи стереотипи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://life.pravda. com.ua/columns/2008/12/23/11639/. – Назва з титулу екрану.
7. Українська культура очима американців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://litakcent.com/2014/03/17/ukrajinska-kultura -ochyma-amerykanciv/. – Назва з титулу екрану.
8. Українці очима американців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://netshtorm.com/8221-ukra-nci-ochima- amerikanciv.html. – Назва з титулу екрану.
9. Українці очима американців : компромісу – ні, термосу – так [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unian.ua/politics/ 50233-ukrajintsi-ochima-amerikantsiv-kompromisu-ni-termosu- tak.html. – Назва з титулу екрану.

УДК 323.1(477+437.1/2)«20»

Сергієнко Я.Ю.

ОБРАЗ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНЦІВ У ПОГЛЯДАХ ЧЕСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто питання сприйняття образів України та українців серед громадян Чехії у контексті змін, які відбуваються у міждержавних відносинах. Особливу увагу приділено причинам формування певної суспільної думки у Чехії, і факторам, які заважають сприйняттю України, як європейської держави, а також багатьом питанням чеського життя, які накладають відбиток на формування образу України в Чехії.

Ключові слова: Україна, Чехія, українці, ЗМІ.

Сергиенко Я.Ю. Образ Украины и украинцев во взглядах чешского общества

В статье рассмотрены вопросы восприятия образов Украины и украинцев среди граждан Чехии в контексте изменений, которые происходят в межгосударственных отношениях. Особое внимание уделено причинам формирования определенного общественного мнения в Чехии и факторам, которые мешают восприятию Украины, как европейского государства, а также многих вопросам жизни чехов, которые накладывают отпечаток на формирование образа Украины.

Ключевые слова: Украина, Чехия, украинцы, СМИ.

Sergienko Y. Images of Ukraine and Ukrainians in the Views of Czech Society

The problem of perception of the images of Ukraine and Ukrainians among the Czech citizens in the context of the evolution of interstate relations are analyzed in the article. Special attention is paid to the causes of forming of the certain public opinion in the Czech Republic, which hampers the perception of Ukraine as a European state and also to many aspects of the Czech way of life, which influence the process of the Ukrainian image formation.

Key words: Ukraine, Czech Republic, Ukrainians, mass media.

Актуальність теми викликана євроінтеграційними процесами України, які серйозно посилились за останній період часу. Актуальності даній проблемі додає і те, що в Чехії працює близько 1,5 мільйонів українців, які становлять одну з найбільших діаспор у цій центральноєвропейській країні. Ще одним фактором актуальності теми є те, що Чехія є одним з регіональних лідерів у Центрально-Східній Європі, що може грати доволі важливу роль у багатьох євроінтеграційних процесах України.

Мета статті – показати образ українців та України у чеському суспільстві, а також визначити тенденції, які переважають у чеському суспільстві по відношенню до України та українців. Одним з показників буде і відношення до українських громадян, які працюють у Чехії.

Дослідженням проблеми сприйняття образу українців займалися багато дослідників. Однак, конкретно питання сприйняття українців у Чехії не займався ніхто і проблема ні у яких виданнях серйозно не висвітлювалася.

Питання сприйняття українців в світі, а особливо в країнах Європи та Північної Америки, є доволі цікавим. З цього приводу написано дуже багато матеріалів, які свідчать про серйозність цієї проблеми. Українців, у певній мірі, можна порівняти з євреями, які розкидані по всьому світу. У деяких країнах, таких як США та Канада, українська діаспора є серйозною силою, яка може навіть чинити певний вплив на політику цих держав по відношенню до України. Звісно, що у кожній країні, українців, як і інших мігрантів, сприймають по-різному. Особливо цікавим можна назвати сприйняття українців в країнах Європи, що безпосередньо межують з Україною: Чехії, Словаччині, Польщі, Угорщині, Румунії та Молдові. Якщо казати про чисельність української діаспорі у зазначених країнах, то найбільша кількість наших заробітчан проживає в Молдові (близько 350 тисяч), Польщі (620 тисячі), Чехії (200 тисяч), та Румунії [8].

Чеська Республіка є однією з найбільш цікавих країн для наших заробітчан з декількох причин. Перша причина у тому, що вона межує з Україною. По-друге, рівень життя в Чехії є одним з найбільших у країнах колишнього соціалістичного табору. По-третє, мовний бар'єр не стане проблемою для українців, зважаючи, на високий процент схожості української та чеської мов [9]. Важливим є і той аспект, що українська діаспора на території Чехії проживає доволі давно. Наприклад, ще у 20-х роках XX століття українська діаспора приймала серйозну участь у політичному житті молодої чехословацької держави. Дуже багато професорів Празького університету були українцями. Та і взагалі українська інтелігенція була дуже шанована в політичних та наукових кругах Чехії. Особливо хочеться відмітити відомість українського вченого Олександра Колесси, який був мостом між українською діаспорою та президентом Чехословаччини Томашем Гарригом Масариком, якого хвилювало життя української діаспори [2].

На початку 1920-х років число українських емігрантів доходило до 20000. Вони були сильно здиференційовані політично, фахово і територіальним походженням з перевагою інтелігенції та осіб у силі віку. Частина швидко інтегрувалася, а навіть дехто прийняв чехословацьке громадянство. Спершу у громадському житті тон надавали українські соціалісти, вони також були ініціаторами заснування Українського Громадського Комітету (1921-25 рр.), субвенційонованого урядом; його функції згодом перебрав Український Комітет у ЧСР (уже без підтримки чехословацького уряду) [2, 4].

У 1930-х роках діяв Союз Українських емігрантських організацій у ЧСР. Найкраще у Чехії було організоване студентство; у 1925 р. чеських студентів, що мали державні стипендії, сягало 2 000. Крім загальних студентських товариств (здебільш «громад») по окремих містах (Українська академічна громада у Празі, заснована у 1919 , у Брні, при УГА в Подєбрадах), діяли студентські товариства в Лржібрамі, Мєлніку; існували окремі товариства при українських високих школах або організовані за фахами. Ще були жіночі й спортові товариства, мистецькі гуртки, а також товариства з політичним профілем: соціалістичні (Громада соціалістичної молоді ім. Драгоманова, «Вільна Громада»); націоналістичні Група Української Націоналістичної Молоді у Празі та Легія Українських Націоналістів в Подєбрадах; совєтофільське Ділове Об'єднання Поступового Студентства, що мало кілька філій. У 1922 р. з осідком у Празі постав Центральний Союз Українського Студентства, що об'єднував більшість українських студентських організацій в еміграції та в Західній Україні; тут був його осідок до 1935 р. [2; 13].

Однак, на всі ці процеси дуже серйозний відбиток наклало комуністичне панування, як у Чехії, так і в Україні, яке практично стерло таке поняття, як «діаспора» і змінило обидва народи. Якщо Чехія змогла не забути свої історичні корені і стала частиною Європи, то Україна на початку 90-х рр. перетворилася на економічно бідну державу, яка отримала у спадок багато різних проблем,

більшість з яких невирішені і по сьогоднішній день. Це стало однією з причин того, що чехи почали сприймати українців, як бідний народ, який навіть не може керувати своєю державою [6; 7].

Більш того, вже на початку 90-х років у Чехію, населення якої становило близька 10 мільйонів осіб, переїхало десь близько 0,5 мільйона українців. Зважаючи на те, що більшість не знала не те, щоб чеської, а і навіть англійської мови, то українські заробітчани не могли розраховувати на престижну роботу, а інколи не мали можливості і просто знайти будь-яку роботу, що штовхало їх на якісь злочини. Пересічний громадянин має враження про українців саме з досвіду спілкування із цими категоріями – і, відповідно, дещо ірраціонально побоюється спілкування з будь-якими українцями взагалі. Тобто, до 90-х рр. про українців пересічні чехи практично нічого не знали. Потім у їхньому світі з'явилися брудні робітники, які за копійки риють канави, і гопота в шкірянках, якій не може дати ради поліція – і саме цей образ найяскравіше відбився у колективній свідомості суспільства, спричинивши чітку фобію щодо українців у чеських громадянах [3]. Як стверджує Душак Дрбоглав з Університету Кароля, чехи вважають українцями всіх вихідців з колишнього СРСР. Зростання злочинності чи відсутність роботи – це, власне, їхня вина. Тим більш, зважаючи на те, що Чехія у середині 90-х років проходила складний трансформаційний період, який дуже сильно відбився на багатьох чехах. Більш того, проблема у тому, що для певної групи чехів, які негативно ставляться до українців, вони є джерелом усіх чеських бід. До речі, про це кажуть не тільки українські заробітчани, які працюють у Чехії, а і деякі чеські соціологи та політологи [14].

Така реакція більш характерна для людей старшого віку. Справа в тому, що така думка має певні історичні аспекти. Для багатьох чехів, які пережили події 1968 року, СРСР став свого роду «імперією зла». До цієї категорії і потрапила Україна, яка безпосередньо була частиною СРСР. Тобто, з усього вищенаведеного можна виділити дві причини того, чому чехи відносяться до українців з певною пересторогою:

1. Історична пам'ять;
2. Велика кількість українців, що приїхали на заробітки у 90-і роки та принесли деякі проблеми чеському суспільству.

Ще одним доказом того, що чехи доволі негативно відносилися до України в цілому, є те, що за соціологічними опитуваннями, які проводилися декількома соціологічними групами, у 1997 році 23 % чехів відносилися до українців з пересторогою, 17 % казали про те, що мало знають про Україну та Українців, 10 % відносилися негативно до будь-яких мігрантів у Чехії, а 36 % казали про те, що їм байдуже. Ще 14 % людей відносилися до українців схвально. На початку 2000-х років така тенденція зберігалася. Не буде дивним той факт, що і до України чехи відносилися з пересторогою [11].

Треба сказати, що певний негатив по відношенню до українців склався в чеському суспільстві і тому, що українці практично повністю зайняли нішу низькооплачуваної праці і повністю витіснили з неї чехів, угорців, а також представників інших меншин. Серед роботодавців українці дуже швидко завоювали популярність, бо платити їм можна було дуже мало. Але, водночас, більшість емігрантів мали серйозну освіту, яка була здобута у Радянському Союзі. Роботодавці за невеликі гроші отримували кваліфікованого робітника, який міг працювати більше на 2-3 години на добу, ніж чеський робітник і робити свою роботу інколи більш якісно [9]. Хотілося б навести уривок з інтерв'ю одного з українців, який близько 20 років працював у Чехії, однак повернувся до України та відкрив свій бізнес: «Вперше до Чехії я поїхав у 1995 році. Найтяжче на перших порах було подолати мовний бар'єр. Адже перші кілька місяців ніби розумієш, про що тебе запитують, а відповісти не можеш.

Спочатку працював різноробочим на будівництві. Австрійська фірма викупила завод і реконструювала його під великий автосалон. А я маю дві спеціальності — будівельник та електрослюсар, які і ставали у пригоді. Чи не тяжко було? Коли над тобою стоїть наглядач з пістолетом в руках, легко бути не може. Тим паче, що мінімальна тривалість робочого дня сягала 12 годин. Потім працював на приватника. Робив бетонні вироби — колодязні круги, плити. Коли чех побачив, як я це роблю, скинув переді мною капелюх. Адже побачив, що не халтурю. Це вже була робота за більші гроші. І жив тут я у кращих умовах: у мами мого роботодавця. Мав у її будинку окрему кімнату зі всіма зручностями. Годували у приватника добре. Чеську кухню тепер знаю добре. Дуже смачна. Особливо сподобалася національна страва — кнедлики. І пиво чеське дуже хороше. Краще за українське. Я скуштував різні його види. Мову чеську вивчив поступово. І вже потім, коли повернувся й у Рівне, чехи на відкриття пам'ятника Волинським чехам приїжджали, то міг вільно з ними спілкуватися.» [10].

Також, хотілося б сказати про відношення влади до українців. Про відношення до українців за часів президентства Вацлава Гавела все зрозуміло. А от за часів президентства Вацлава Клауса намітилися зміни. Однак? ці зміни більше відчула Україна, аніж українці е Чехії. Саме у той час в

Україні відбулася Помаранчева Революція, яка дала можливість проголосити Україні курс на Європу. Цей період можна охарактеризувати не тільки як період потепління у двосторонніх відносинах. Чехія стає другою країною цього регіону після Польщі, які починає просувати інтереси України у Європі і світі. Особливо треба відмітити роль Чехії у просуванні інтересів України серед членів Вишеградської Четвірки, де Чехія є одним з найважливіших членів. У 2006 році навіть з'явився проект, за яким Україна могла б приєднатися до цього міждержавного об'єднання у форматі «4+1». Однак, як вже було сказано, ситуація для заробітчан не стала кращою. Але вже у 2010 році відносини між двома державами стали холоднішими. Першим дзвіночком цього процесу стало надання політичного притулку екс-міністру економіки в уряді Юлії Тимошенко Богдану Данилишину, якого Генеральна прокуратура України оголосила у міжнародний розшук. Відповіддю України на це стала висилка чеського дипломата через скандал з двома громадянами України, яких начебто завербували чеські спецслужби для того, щоб вони передавали їм різну секретну інформацію. Хоча у 2012-2013 роувх відносини між країнами стали більш теплими [12].

Кінець 2013 р. та весь 2014 р. пройшли для України під знаком підготовки до підписання Угоди з Євросоюзом про асоціацію. Однак, 21.11.2014 року уряд Миколи Азарова оголосив про призупинення цього процесу. Це викликало невдоволення багатьох українських громадян і дало початок явищу, яке отримало назву «Євромайдан» [13]. Зважаючи на те, що ця акція була мирною, її підтримала більшість європейських країн, серед яких була і Чехія. Навіть колишній міністр закордонних справ Чехії відвідував Євромайдан. Зважаючи на загострення ситуації, свій Євромайдан організували і українці, які живуть у Празі. Найбільш цікавим є той факт, що він отримав широку підтримку мешканців міста, які не тільки висловлювалися на підтримку цього явища, а і навіть самі брали участь у цьому.

Євромайдан дуже сильно змінив погляди чехів на Україну та українців. Тому що, ще не було такого, щоб за ідею зробити свою країну частиною великої Європейської сім'ї, загинуло так багато людей. Вся Європа переконалася у щирому бажанні українців змінити свою країну на краще. Треба сказати, що все це, а також агресія Росії проти України стали каталізатором невдоволення чехами політикою президента Мі лоша Земана. Його відверто проросійська позиція у багатьох питаннях настільки не сподобалася чехам, що під час святкування 25-річчя подій «Оксамитової революції» його та президентів чотирьох країн було закидано яйцями [8].

А 17 листопада 2014 року через два дні після цього в Празі відбулася ще одна акція присвячена саме початку вищезгаданих подій, у якій прийняло участь більше 20 тисяч людей. Всі вони показали президенту «червону картку», а також проголошували гасла, які є доволі образливими. Але президент Земан ще й запросив до Праги президента Росії Володимира Путіна, що викликало нову хвилю протестів. Ще однією цікавою подією став виступ президента Чехії на загальнонаціональному радіо, де він дозволив собі образливі вислови на адресу Михайла Ходорковського, російської групи Pussy Riot, а також українців, сказавши, що їм «не потрібно допомагати і хай вони самі розберуться з усім тим лайном». Це викликало нову хвилю невдоволення не тільки чехів, а й українців, які живуть у Чехії. Вони приєдналися до акцій протесту проти президента. Це був серйозний удар по іміджу Чехії в Європі. Все стало настільки серйозно, що прем'єру Богуславу Суботкі прийшлося принести вибачення усім ображеним [5; 8].

За останній час, українці, що мешкають у Чехії відчули певне потепління до них з боку простих чехів, які почали з розумінням ставитися до українців. Україна вже за 2014 рік отримала допомоги на суму близько 3 мільйонів доларів. А обсяги гуманітарної допомоги навіть не можна назвати, бо вони є дуже серйозними. Причому така допомога йде не тільки від держави, а і багатьох чеських громадських організацій, а також простих людей. Тобто, Чехія, незважаючи на певні політичні проблеми в особі президента, підтримала Україну у скрутні часи і є однією з багатьох європейських країн, яка допомагає Україні не тільки матеріально. Треба сказати і проте, що Чехія за свій кошт вже вилікувала і поставила на ноги декілька сотень українських вояків, які були поранені під час проведення Антитерористичної операції на Сході України, яка триває і сьогодні [9].

Останнім, але дуже важливим аспектом, який формує ставлення чехів для українців, стала інформаційна війна, яку на сьогоднішній день ведуть Росія, Україна, Європейський Союз, а також Сполучені Штати Америки. У цьому аспекті є дуже цікавим дослідження Ярослава Пешека, який є засновником чеської організації «Союз молодих європейців», яка розташована у Празі. Першу групу, на його думку, складають люди, «яким навіть через 70 років по закінченні Другої світової не вдається цілком відійти від радянської пропаганди. І, чуючи або читаючи про бандерівців та фашистів на Майдані, ці люди не просто вірять – їх буквально трусить від переляку» [7,12]. До другої, найбільш численної групи, пан Пешек відносить громадян, яким бракує поінформованості й переконливих

даних. Тому вони стають просто доступними жертвами кремлівської та чеської комуністичної пропаганди. І третю групу, яку він виділяє: російські мігранти, пацієнти санаторіїв та різноманітні туристи. Ставши об'єктами кремлівської телепропаганди, вони без сорому поширюють її далі серед чеських громадян. Бо, якщо вони росіяни – значить мають більше інформації. Така думка є серед багатьох чехів [7].

Дуже багато чехів дійсно цікавиться подіями в Україні. Однак, багатьом дійсно не вистачає знань історії, культури, традицій, сподівань і прагнень українського народу. До речі, пан Пешек виділяє і європейську наївність, яку українці вже побачили у дії. «Багато чехів гадають, що українська й російська мови подібні так само, як чеська й словацька. А коли я їм показую, що телебаченню РФ доводиться перекладати виступи президента України, бо інакше російський глядач нічого не зрозумів би, вони страшенно дивуються» – каже пан Пешек. Однак, він і констатує той факт, що приходить розуміння, що непорушність «дружби народів» – це лише поетичні рядки з радянського гімну й одностороння пропаганда [7; 13].

На жаль, корені цієї проблеми лежать у площині того, що Україна ніяк не намагається протистояти інформаційній агресії Росії і чеські, словацькі та польські ЗМІ не можуть подати українську точку зору на якісь питання, а лише подають пропагандистську інформацію Росії.

Як висновок, можна сказати про те, що ставлення чехів до українців змінюється на краще. На відміну від ситуації у 90-х роках, відбулося багато змін. Серед них: Чехія стала членом Євросоюзу і НАТО, у країні завершився трансформаційний період, який приніс багато випробувань для простих людей. Країна стала одним з регіональних лідерів в Європі. Україна також пережила багато випробувань, останнім з яким став Євромайдан та агресія Російської Федерації. Однак, в Україні змінилися люди, які ціною боротьби і своїх життів відстояли свій європейський вибір. І, незважаючи на те, що політичні еліти багатьох країн світу не розуміють прагнення українців, його розуміють прості люди. І яскравим прикладом такого розуміння стали чехи, які непросто побачили в українцях бажання приєднатися до великої європейської сім'ї, а і були вражені тим, що цей вибір був дійсно щирим. Саме тому, вони допомагають українцям у скрутні часи.

Україна ступила на важкий шлях реформ. І на цьому шляху ще буде багато перепон, які будуть не раз перешкоджати трансформувати країну. Однак, за допомогою європейських народів, які не так давно пройшли такий же шлях, Україна зможе стати гідним членом європейської сім'ї і знайти своє місце.

Україна повинна виробити свою інформаційну політику, щоб протистояти Росії в інформаційній війні саме на теренах європейських країн. Треба провадити багато економічних реформ, реформ політичного сектору, а також інших сфер. Однак, саме в цьому і криється те, що потрібно Україні.

Список використаних джерел і літератури

1. Драч М. Посол України у Празі розповів Радіо Свобода про мету майбутнього візиту до Чехії прем'єра Миколи Азарова [Електронний ресурс] // Радіо свобода. – Режим доступу http://www.radiosvoboda.org/content/article/24414184.html.– Назва з титулу екрану.
2. Колесса О. Погляд на історію українсько–чеських взаємин від X до XX в. Державна друкарня / О. Колесса // Прага, 1924 – 16 с.
3. Зуб'юк П. Смерть українофобії [Електронний ресурс] / Зуб'юк П. // Українська правда. – Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/columns/2013/10/19/7000218/. – Назва з титулу екрану.
4. Моторний В. Олександр Колесса й українсько-чеські взаємини міжвоєнного двадцятиліття. [Електронний ресурс] / В. Моторний // Проблеми слов'янознавства. – 2002. – №52. – С.110-117. – Режим доступу : lnu.edu.ua/slavistyka/n52/011.pdf.– Назва з титулу екрану.
5. Митинг в Праге : чехи показали президенту красную карточку [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – Режим доступу : http://korrespondent. net/world /3444901- mytynh-v-prahe-chekhy-pokazaly- prezydentu-krasnuui-kartochku#5. – Назва з титулу екрану.
6. Павлів О. Роль української діаспори в Чехії у нинішніх подіях в Україні [Електронний ресурс] / Львівська газета. – Режим доступу http://www.gazeta.lviv. a/world/20 4/05/05/28655. – Назва з титулу екрану.
7. Пешек Я. Правда й любов переможуть [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – Режим доступу : http://tyzhden.ua/Columns /50/113659. – Назва з титулу екрану.
8. Президента Чехии забросали яйцами за пророссийские заявления. Требуют от ставки [Електронний ресурс] // Европейская правда. – Режим доступу : http://www.eurointegration.com.ua /rus/news/2014 /11/17/7027890/. – Назва з титулу екрану.

9. Файчак І. Українська діаспора [Електронний ресурс] // Духовність і культурна спадщина України. – Режим доступу : http://ridna-ukraina.com.ua/diaspora/. – Назва з титулу екрану.
10. Шершень М. «Українців у Чехії нерідко називали «русове прасе», тобто «російські свині». [Електронний ресурс] // Рівне вечірнє. – Режим доступу : http://www. rivnepost.rv.ua /showarticle.php?art=028851. – Назва з титулу екрану.
11. Чехія виділила 2,5 мільйона доларів на допомогу Україні [Електронний ресурс] // Економічна правда. – Режим доступу : http://www.epravda.com.ua/news /2014/03/ 13/4271 59/. – Назва з титулу екрану.
12. Bašta J. Exministr Jaroslav Bašta k Ukrajině: Obyčejný fašismus, ať si ČT říká, co chce. Co se tu neví o Majdanu a synovi Janukovyče. Stydím se, že jsem chválil EU [Електронний ресурс] // Parlamen tni listy. – Режим доступу : http://www.parlamentnilisty.cz/arena/rozhovory/ Exministr-Jaroslav-Basta-k-Ukrajine-Obycejny-fasismus-at-si-CT-rika-c o-chce-Co-se-tu -nevi-o-M ajdanu-a-syn ovi-Jan ukovyce-Stydim-se-ze-jsem-chvalil-EU-332249. – Назва з титулу екрану.
13. Grulichová V. Poražení a vítězové Euromajdanu [Електронний ресурс] // Nova Republika. – Режим доступу : http://www.novarepublika.cz/2014/11/porazeni-vitezove-euromajdanu.html. – Назва з титулу екрану.
14. Rusin-Dybalska R. Czesi w Rosję wpatrzeni, Ukraińców nie lubią [Електронний ресурс] // wyborcza.pl. Режим доступу : http://wyborcza.pl/1,75477,1 6489450, Czesi_w_ Rosje_wpatrzeni__ Ukraincow_nie_lubia.html#ixzz 3Ajj0KJ3C. – Назва з титулу екрану.

УДК 323.266(477+470+571)«20» ***Сулейманов Е.М.***

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: СТВОРЕННЯ НЕГАТИВНОГО ОБРАЗУ УКРАЇНЦІВ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У статті розглянуто методи і технології інформаційних війн, завдяки яким Росія намагається сформувати негативний образ України та українського народу. Автор робить акцент на ролі ЗМІ у процесі пропаганди концепції вигаданого фашизму.

Ключові слова: інформаційна війна, фашизм, ЗМІ, пропаганда.

Сулейманов Э.М. Информационная война России против Украины: создание негативного образа украинцев и Украинского государства

В статье рассмотрены методы и технологии информационных войн, благодаря которым Россия пытается сформировать негативный образ Украины и украинского народа. Автор делает акцент на роли СМИ в процессе пропаганды концепции выдуманного фашизма.

Ключевые слова: информационная война, фашизм, СМИ, пропаганда.

Suleimanov E. The Russian Information Warfare Against Ukraine: Creating a Negative Image of the Ukrainians and Ukrainian State

The methods and technologies of information warfare, with the help of which Russia is trying to create a negative image of Ukraine and the Ukrainian people are considered in the article. Author focuses on the role of the mass media in the process of the fictional fascism concept propaganda.

Key words: information warfare, fascism, the mass media, propaganda.

Актуальність дослідження обумовлюється ставленням до України міжнародної спільноти, потребою захисту від інформаційної війни, яка ведеться з боку Російської Федерації. Саме потужний інформаційний «вибух» став причиною втрати частини своєї території та підтримки терористів на сході країни. Розуміння «образу» українця з точки зору російського населення є дуже важливим в умовах суспільно-політичної кризи та повномасштабного військового конфлікту, в який залучена наша країна.

Основною метою роботи є дослідження методів та технологій інформаційної війни, за допомогою яких Росія намагається створити негативний образ України та українського народу.

Щороку мільйони учнів та студентів Російської Федерації приходять до навчальних закладів і відкривають свої підручники, зокрема, з історії Росії. У них вони знайдуть відомості не тільки про

минуле народів, що проживають у межах РФ, але й про історію своїх сусідів, які нині живуть у незалежних державах. Ці відомості залишаться у пам'яті читачів назавжди, бо підручник – це один з небагатьох засобів масової інформації, який «працює» на десятиліття. Як стверджують вчені: «... Образ інших народів або власний образ, який живе у нашій душі, залежить від того, як у дитинстві нас учили історії. Це відкладається на все життя» [1].

Як бачимо, інформаційна війна Росії проти України включає навіть такий, здавалося б абсурдний аспект, як «зомбування» школярів. Який же образ українського народу та його держави формують у свідомості багатонаціональної учнівської та студентської молоді Російської Федерації підручники історії, схвалені федеральним міністерством освіти?

У підручниках з історії Росії можна зустріти такі «факти»:

- Київська Русь – це «початковий період» Російської держави (IX-XII ст.);
- В епоху Київської Русі «сформувалися основи російської духовності, мови, культури» у цілому;
- Всеукраїнська Рада в Переяславі під керівництвом Б. Хмельницького у січні 1654 р. прийняла рішення про «возз'єднання» України з Росією.
- Причини «возз'єднання»:
  - Релігійна та етнічна «спільність» російського та українського народів;
  - Їх «спільне» історичне минуле і спільна боротьба із зовнішніми ворогами;
  - Конкретно-історична обстановка середини XVII ст., коли для України збереження незалежності здавалося нереальним і доводилося вибирати «менше зло», тобто возз'єднуватися з «близькою за культурою і вірою» Росією, яка обіцяла ще й внутрішню автономію;
- Проголошення у 1918 році незалежності України було «проявом сепаратизму», «не відповідало інтересам» українського народу і «не мало» всенародної підтримки.
- У Україні в 1918-1920 роках відбулася «громадянська» війна, яка закінчилася «закономірною» перемогою Радянської влади над «зрадниками» українського народу – націоналістами;
- Пакт Молотова-Ріббентропа «був вимушеним, але необхідним» для підготовки до відбиття майбутньої німецької агресії актом;
- 22 червня 1941 р. Німеччина «несподівано і віроломно» напала на СРСР;
- У розпаді СРСР винні «зрадники та зовнішні сили»;
- Незалежна Україна – це «неприродне державне утворення, приречене на швидку загибель».

Не тільки книги, а й фільми (як радянські, так і російські) показують українців як ненадійних, ледачих і небезпечних людей. Наприклад, не можна не згадати про другорядні українські персонажі в серіалах про радянське минуле – образи українців у серіалах «Фурцева» або «Операція Китайська скринька» і перед російським глядачем постане колективний Фердищенко – малоосвічений, нахабний, сексуально стурбований, хамовитий, що говорить неправильною, але зрозумілою мовою.

Серед винятків можна відзначити одеського слідчого у стрічці «Мисливці за діамантами» у виконанні Богдана Бенюка та українську жінку, яка доглядає за контуженим Марком у «Ліквідації». Правда, у тій же «Ліквідації» лінію «колективного Фердищенко» переконливо продовжує родич Гоцмана, який приїхав до Одеси з села торгувати ковбасою. Коли цього персонажа вбивають замість головного героя, то його ні крапельки не шкода.

Якщо відійти від серіалів про радянське минуле, то дуже показовим буде порівняння двох фільмів про часи козацтва: польського «Вогнем і мечем» і російського «Тараса Бульби». Якщо Єжи Гофман постарався прочитати роман Сенкевича по-новому, максимально очистивши наррації від антиукраїнських конотацій, то Володимир Бортко тільки піддав антиукраїнського «гніву» у гоголівський сюжет. Гідним продовженням такого «Тараса Бульби» став серіал «Біла гвардія», до речі, знятий за сценарієм відомих своїм неприйняттям української культури Марії та Сергія Дяченків.

Чи є згадані кінообрази українців випадковим збігом, пропагандою образу «помаранчевої загрози» і «невдячного сусіда»? Чи відображають вони лише нерозуміння і стереотипи сучасної України? Швидше за все, вони є одним з елементів неминуче хворобливого поступового звикання до того, що українці – «інші» [3].

Досить відомий білоруський дослідник Вадим Деружинський зазначає: «За прикладом старої російської історіографії та офіційної радянської історіографії сучасна російська історіографія ніяк не може прийняти концепцію незалежного розвитку українського народу, його самостійного державного існування у минулому. Бо у такому разі слід було викинути на смітник історії горезвісні «історичні права» Росії на Україну, відмовитися від концепції «єдності історичних доль» російського,

білоруського та українського народів, які у минулому і зараз теж підносяться російськими ідеологами у вигляді якоїсь дивної «трійці загальноруського характеру» [1].

Однак, роки минають і російська влада побачила, що Україна здатна розвиватися незалежно і будувати свою політику без оглядки на Кремль. Це і стало причиною переходу інформаційної війни у повномасштабний військовий конфлікт, що став причиною анексії Кримського півострова і підтримки терористів у східних областях України.

Зрозуміло, без потужної інформаційної підтримки у Кремля нічого б не вийшло. Образ українця «фашиста» і «купленої Заходом» Української держави формувався у Росії роками. А в останній рік російські ЗМІ перетворилися на справжню зброю президента Путіна [8].

Можна сказати, що російські медіа в останні півроку перебувають у стані війни, живуть і діють за законами воєнного часу. Примітно, що якраз медіа, а не російська держава є самою зануреною в конфлікт стороною. Причому зараз вже незрозуміло, з ким і за що ведеться ця війна і хто є противником, конкретна Україна або абстрактний Захід?

Все почалося з першого повідомлення російських ЗМІ, яке з'явилося на початку року: лідери опозиції не контролюють натовп, головними силами, які очолюють протести, стали ультраправі антиросійські сили. «Головорізи, ультраправі, радикали», – саме так називали мітингувальників російські канали [6].

Другий меседж найпоширеніший: гіперболізація насильства і нібито фашистських настроїв з боку учасників протестів, і замовчування фактів міліцейського свавілля. Третій меседж: Захід активно втручається і підтримує заворушення в Україні. Транслювати цей меседж часто допомагали українські політики з Партії регіонів, КПУ, а також деякі українські політтехнологи.

Наприклад, один з кореспондентів «Вечірніх новин» Віталій Ткаченко таким чином описує події січня 2014 р.: «Вночі тут йшли справжні бої, град каміння не припинявся. Металеві щити не рятували бійців «Беркута» від горючої суміші. Ось одного зі співробітників міліції валять з ніг, вже лежачого б'ють кийками та металевими прутами. Ще двох висмикують з оточення і теж б'ють чим попало. Ось натовп схопив ще одного, з розбитою головою. Визволити бійців вдасться лише після кількох годин переговорів. Їх госпіталізували з черепно-мозковими травмами та переламаними ребрами. За ніч поранено близько ста співробітників міліції, більше 60-ти потрапили до лікарні. Серед учасників заворушень госпіталізовано 20 осіб» [3].

Андрій Сідорчік, журналіст газети «Аргументи і факти» випустив статтю під назвою «Коричневий заколот в Україні». Відверта брехня і маніпулювання фактами викликали справжній фурор у Росії і знайшли підтримку серед населення. Журналіст пише: «У той момент, коли на київських вулицях безчинствували фашисти, а медики не встигали евакуювати поранених міліціонерів, штандартенфюрер СС ... вибачте, офіційний представник Національної ради з безпеки США Кейтлін Хейден звинуватила в ескалації конфлікту владу України, які, згідно із заявою, виявилися «не в змозі визнати законні претензії свого народу. Майдан перетворився на рай для відвертих кримінальників, які із задоволенням виступають в ролі «борців за свободу». Такі от «борці» напередодні Нового року на Майдані пограбували дівчат-волонтерів, які збирали кошти для хворих на рак. Два інших активіста Майдану, раніше судимих, згвалтували свого 17-річного соратника – не зі зла і не з політичних мотивів, а, треба думати, просто від нудьги» [7].

У медіа воєнного часу специфічна місія – підняття бойового духу, створення образу ворога і демонізація противника. Російські медіа займаються саме цим. Незважаючи на те, що Росія офіційно не бере участі в військовому конфлікті, завдання з підняття бойового духу і створенню образу ворога вирішується неймовірно успішно і це стало причиною того, що тисячі жителів країни вирушили добровольцями на Донбас, а жителі Донбасу – взялися за зброю.

Якщо розшифрувати сенс повідомлень, які транслюються по центральних телеканалах і в ефірі державних радіостанцій, він буде очевидно суперечити офіційній версії. Адже формально Росія не воює, але з контексту цих повідомлень випливає, що воює виразно – на території, яка сприймається як своя, і захищає своїх – якщо не за громадянством, то за кров'ю й мовою [5].

Відомий російський журналіст Юрій Саприкін пояснює, як саме створюється образ ворога-українця. «Був застосований геніальний винахід. Якщо ставитися до цього абстрактно, як до абстрактного прикладу державного піару і державної пропаганди, то тут абсолютно безпомилкове попадання, у всіх підручниках про це має бути написано. Це переклад конфлікту на мову Великої Вітчизняної війни. Ми маємо справу не з революцією, ні з антиурядовими виступами, що не зі зміною влади, а з «фашистською хунтою», яка відправляє на схід «каральні загони». І людина, зіткнувшись з цією лексикою, вже не може відсторонено дивитися на події, вона опиняється всередині історії священної війни, в якій вже на лексичному рівні зрозуміло, де добро, де зло. Він

потрапляє в підручник історії, в главу, де б'ються з фашистами. І всі заперечення щодо цієї картини світу виглядають жалюгідним голосом зрадників батьківщини, фашистських посібників і нацистських агентів» [1].

Однак, це не всі методи, до яких вдалася російська влада для того, щоб створити негативний образ України та українського народу. «Другий – дегуманізація супротивника. Щоб почати воювати, у даному випадку з Україною, потрібно спочатку умовити себе, що по той бік взагалі не люди, що це «укри», «укропи», «бандерівці». Що української нації не існує, української держави не існує, це все вигадка ворогів Росії, які це 200 років тому придумали, щоб відрубати у Росії територію. Це злочин проти людяності на мовному рівні, лексика, яка дає санкцію на вбивство, тому що ти начебто воюєш не з людьми, а з якимись комахами» [4].

Наступний прийом конструювання образу – ворог представляється як щось слабке і сміховинне і одночасно як жахливе, підступне і дуже сильне. Хто такі «укри»? Якісь безглузді люди – скачуть, співають нецензурні пісні про Путіна, при цьому нічого не вміють, економіка валиться, країну вони знищили, біжать на Захід, де їх зроблять рабами, і далі своєї каструлі з борщем вони нічого не бачать. І взагалі українці – це якась антропологічна нісенітниця.

Ще один важливий метод ЗМІ в цій війні – інтерпретація. Зрозуміло, що якщо ти хочеш когось у чомусь переконати, ти повинен не просто повідомляти факти – а краще взагалі їх не повідомляти, – а відразу коментувати. Через це на телеканалах і радіостанціях такий бум політологів та експертів, у яких обов'язково на будь-яку подію, що відбувається в цьому конфлікті, є відповідь – це злочин української влади, Україна котиться під укіс, знову ж фашисти, каратели і так далі.

Інша особливість цієї війни – багато подій за останні півроку були сконструйовані й описані медіа задовго до того, як відбулися в реальності. Геноцид і вбивство російськомовного населення стали медійним фактом задовго до того, як дійсно почали когось вбивати. Фактично гаряча фаза конфлікту, що почалася в середині квітня, лягла в підготовлену медійними засобами колію: росіянам два місяці розповідали, що на Україні російських вбивають, і тут їх дійсно почали вбивати. Історія про розп'ятого хлопчика на «Першому каналі» містичним чином перетворилася на дитячі іграшки, які валяються на полі поруч з останками тіл і уламками літака, збитого терористами, яких підтримує Кремль.

Не дивлячись на все це, більшість громадян Росії не вірять чи не бажають вірити в те, що їхня країна веде інформаційну війну проти сусідньої держави. Аналітичний центр Юрія Левади провів опитування, в результаті якого були отримані наступні данні [2]:

Як ви вважаєте, чи веде Росія інформаційну війну проти України?	
Однозначно, ні!	54%
Скоріш за все, так	29%
Скоріш за все, ні	5%
Однозначно, так!	3%
Не можу відповісти	9%

Зрозуміло, після таких інформаційних «бомбардувань» і не дивно, що військовий конфлікт в Україні підтримує близько 80 % населення Росії. Кожен опитаний стверджує, що хоче миру на Сході України, проте методи досягнення цього світу у кожного різні.

Близько 70 % під «миром» розуміють порятунок російськомовного населення в східних частинах України. При цьому вони наполягають або повністю підтримують військове втручання Росії. Трохи більше 10 % вважають, що миру потрібно досягти дипломатичними методами. Решта ж або не лізуть в політику, або ж визнають Україну незалежною державою, здатною самостійно вирішувати свої внутрішні проблеми. У результаті проведеного опитування виявилося, що більшість громадян Росії активніше спостерігають за подіями в Україні, аніж у Російській Федерації. Більш того, з початку року цей показник зростає: якщо в січні (згідно відповідей респондентів) подіями на сході України цікавилися лише 44 % опитуваних, то зараз цей показник досягнув 89 %.

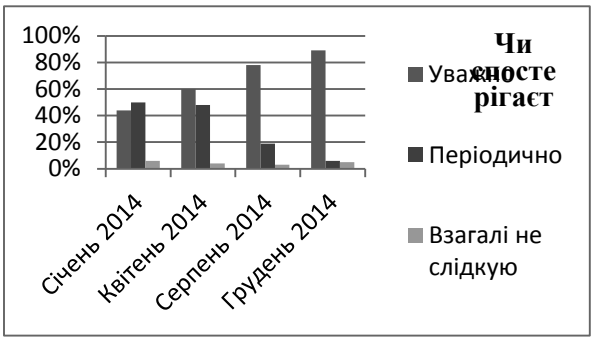

Таким чином, саме створення негативного образу українця дозволило російській владі заручитися підтримкою у нахабній і безпрецедентній у післявоєнній історії військовій агресії. Офіційний Кремль, використовуючи ЗМІ, кіноіндустрію, школи та ВНЗ роками створював образ «ворога», якого варто боятися. При цьому, український народ ділився на дві категорії – «фашисти», які продалися Заходу і слідують вказівкам США і компанії, і «російськомовне» населення, яке постійно піддається гніту і репресіям. На жаль, можна з упевненістю судити про те, що Україна програла інформаційну війну – практично все населення Росії та частина українського народу продовжують вірити у «святість» місії Путіна і у руйнівну силу українського патріотизму, іменованого «неонацизмом».

Всі події, які відбулися в Україні за останній рік, стали передумовою для створення Міністерства інформаційної політики, яке, будемо сподіватися, зможе послабити російську брехню і показати іншу, правдиву сторону «образу» України та українця.

Список використаних джерел і літератури

1. Как создать образ врага? Учебники истории России формируют ненависть к Украине [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу : http://www. epravda.com.ua/rus/ publications /2012/12/16/ 51329/. – Назва з титулу екрану.
2. Военный конфликт на Востоке Украины [Електронний ресурс] // Левада-центр. – Режим доступу : http://www.levada.ru/27-11-2014/voennyi-konflikt-na-vostoke-ukrainy. – Назва з титулу екрану.
3. Отношение россиян к другим странам [Електронний ресурс] // Левада-центр. – Режим доступу: http://www.levada.ru/08-12-2014/otnoshenie-rossiyan-k-drugim-stranam. – Назва з титулу екрану.
4. Россия переживает рецидив тоталитаризма[Електронний ресурс] // Левада-центр. – Режим доступу : http://www.levada.ru/16-12-2014/rossiya-perezhivaet-retsidiv-totalitarizma/. – Назва з титулу екрану.
5. Российская политика в отношении Крыма [Електронний ресурс] // Левада-центр. – Режим доступу : http://www.levada.ru/10-12-2014/rossiiskaya-politika-v-otnoshenii-kryma. – Назва з титулу екрану.
6. Россия не ведет информационной войны против Украины [Електронний ресурс] // Независимая газета. – Режим доступу : http://www.ng.ru/politics/2014-11-27/3_infowar.html. – Назва з титулу екрану.
7. Россияне ждут новой донбасской войны [Електронний ресурс] // Газета.Ru. – Режим доступу: http://www.gazeta.ru/politics/2014/11/24_a_6313609.shtml. – Назва з титулу екрану.
8. Россияне верят только новостям федеральных СМИ о событиях на Востоке Украины [Електронний ресурс] // РБК-новости. – Режим доступу : http://top.rbc.ru/politics/ 12/11/ 2014/ 5460bfd 5cbb20f7879b2a48b. – Назва з титулу екрану.

ДОДАТКИ

Статистична довідка за результатами соціологічного дослідження на тему: «Образ «іншого українця» по дві сторони Дніпра».

1. **Найменування організації, що ініціювала вивчення громадської думки:** кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин історичного факультету Запорізького національного університету.
2. **Найменування адміністративно-територіальної одиниці:** м. Запоріжжя.
3. **Соціальні групи, думка яких вивчалась:** постійне населення м. Запоріжжя старше 18 років.
   Генеральна сукупність – 654237 осіб.
   Вибіркова сукупність – 881 особа.
4. **Тема і питання, за якими проводилось дослідження.**
   тема дослідження – «Образ «іншого українця» по дві сторони Дніпра».
   проблемні питання дослідження: виявлення специфіки сприйняття населенням м. Запоріжжя сучасної України; оцінка масштабів розповсюдження не толерантного ставлення до мешканців м. Запоріжжя в інших регіонах та у своєму, а також аналіз природи виявленого негативного ставлення; з'ясування бачення запорожців об'єднуючих та роз'єднуючих факторів між західними та східними регіонами України; аналіз особливостей сприйняття контраверсійних образів ветеранів ОУН-УПА та ВВВ, пам'ятників радянської епохи та С.Бандері; виявлення ставлення населення м. Запоріжжя до анексії Криму Росією, до переселенців зі східних областей України та АРК, а також до мешканців Західної України; відстеження напрямку змін у специфіці сприйняття свята 9 Травня, визначенні найбільших загроз для України та позитивних подій в історії нашої держави; виявлення міри терпимості запорожців по відношенню до представників різних національностей; аналіз особливостей розуміння містянами «націоналізму» та «ідеї руського світу», також специфіки ставлення до США та НАТО; оцінка бачення майбутнього України у десятирічній перспективі.
   строк проведення дослідження: з 10 жовтня по 5 грудня 2014 р., в тому числі збір даних – з 9 жовтня по 25 листопада 2014 р.
5. **Методи, що застосовувались для вивчення громадської думки:** особисте формалізоване інтерв'ю за місцем реєстрації респондентів.
6. **Ступінь допустимого відхилення від обраної моделі дослідження:**
   Відхилення фактичних показників від контрольних по першому параметру вибірки (стать) – 0,4%, по другому (вік) – 0,4%.
7. **Інформація про організації та осіб, що проводили вивчення громадської думки:**
   Розробка інструментарію, вибірки дослідження, проведення інструктажу з інтерв'юерами, обробка даних засобами SPSS, підготовка статистичної довідки – *керівник Центру незалежних соціологічних досліджень Кузьмичова Надія Юріївна, провідний фахівець Центру незалежних соціологічних досліджень Рубан Ольга Олександрівна, статистик Центру незалежних соціологічних досліджень Коваль Марина Вікторівна, фахівець з інтерв'ювання Ковтун Оксана Олександрівна.*

   Збір даних

   (1) студенти 3-4 курсів спеціальностей історія та країнознавство, студенти 5 курсу та магістратури історичного факультету ЗНУ під керівництвом:
   к.і.н., доцент, Маклюк Ольга Миколаївна
   к.і.н., старший викладач, Черкасов Станіслав Сергійович
   к.і.н., доцент, Єльников Михайло Васильович
   к.і.н., професор, Давлєтов Олександр Рашидович
   к.і.н., доцент, Казакова Оксана Миколаївна
   к.і.н., доцент, Андрух Світлана Іванівна
   викладач, Шимкевич Катерина Олександрівна
   к.і.н., доцент, Омельченко Андрій Віторович

   (2) студенти 1 курсу спеціальностей «соціологія» та «політологія» факультету соціології та управління ЗНУ під керівництвом викладача кафедри соціології Кузьмичової Надії Юріївни.

   Контроль якості зібраних даних

   (1) магістри історичного факультету
   (2) статистик Центру незалежних соціологічних досліджень Коваль Марина Вікторівна, фахівець з інтерв'ювання Ковтун Оксана Олександрівна.

ЗМІСТ

Блок 1. ІДЕНТИФІКАЦІЯ МЕШКАНЦІВ М.ЗАПОРІЖЖЯ ТА ПРИЧИНИ НЕГАТИВНОГО СТАВЛЕННЯ

Блок 2. ЛІНІЇ РОЗ'ЄДНАННЯ ТА ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ

Блок 3. СПЕЦИФІКА СПРИЙНЯТТЯ ПОДІЙ 2013-2014 РР. В УКРАЇНІ

Блок 4. РІВЕНЬ ТЕРПИМОСТІ ДО ПРЕДСТАВНИКІВ ІНШИХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ

Блок 5. СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СТРУКТУРА ОПИТАНИХ

БЛОК 1. ІДЕНТИФІКАЦІЯ МЕШКАНЦІВ м.ЗАПОРІЖЖЯ ТА ПРИЧИНИ НЕГАТИВНОГО СТАВЛЕННЯ

Розподіл відповідей на питання: «Як Ви сприймаєте сучасну Україну?»

(N = 878, у % до відповівших)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	Як свою Батьківщину	67,5
2	Як свою Вітчизну (Батьківщину та свій державний устрій)	20,9
3	Просто як територію для проживання	9,0
4	Як країну для тимчасового перебування	1,5
5	Як чужу країну	0,4
6	Ваш варіант: *бардак, геноцид, ніяк (2), погано, як країну, яку нівечать уже котрий рік*	0,7
Всього		100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви сприймаєте сучасну Україну?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 880 осіб; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	Як свою Батьківщину	67	65	66	70	67,5
2	Як свою Вітчизну (Батьківщину та свій державний устрій)	22	20	23	20	21
3	Просто як територію для проживання	7	11	8	7	10
4	Як країну для тимчасового перебування	3	2	2	1	-
5	Як чужу країну	-	1	-	1	0,5
6	Ваш варіант	1	1	1	1	1
Всього		100	100	100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви сприймаєте сучасну Україну?» у розрізі освітніх рівнів

(відповіло 856 осіб; у відсотках окремо по кожному освітньому рівню)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	Як свою Батьківщину	70	71	64,5
2	Як свою Вітчизну (Батьківщину та свій державний устрій)	18	17	24
3	Просто як територію для проживання	9	11	8
4	Як країну для тимчасового перебування	2	0,5	2
5	Як чужу країну	0,5	-	0,5
6	Ваш варіант	0,5	0,5	1
Всього		100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви сприймаєте сучасну Україну?» у розрізі соціального статусу

(відповіло 869 осіб; у відсотках окремо по кожній соціальній категорії)

№	Варіанти відповідей	Соціальний статус					
		Керівники та приватні підприємці	*Зайняті інтелектуальною працею*	*Зайняті фізичною та механічною працею*	*Студенти*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	Як свою Батьківщину	66	69	67	73	68	59
2	Як свою Вітчизну (Батьківщину та свій державний устрій)	24	22	16,5	21	23	20
3	Просто як територію для проживання	8	8	12	3	8	16,5
4	Як країну для тимчасового перебування	2	-	3	3	-	3,5
5	Як чужу країну	-	-	0,5	-	0,5	1
6	Ваш варіант	-	1	1	-	0,5	-
Всього		100	100	100	100	100	100

Розподіл відповідей на питання: «Представником якої національності Ви себе вважаєте?»

(N = 877, у % до відповівших)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	Білорус	0,6
2	Болгарин	0,7
3	Єврей	1,2
4	Поляк	0,4
5	Росіянин	12,1
6	Українець	83
7	Ваш варіант	2
Всього		100

Інша національність:
Азербайджанець
Араб
Вірменка
Грек
Грузинка
Латиш
Литовець
Молдованин

Множинна національна самоідентифікація:
Білоруска + єврейка + українка
Білоруска + росіянка
Росіянин + українець
Важко сказати
Мішана кров
Слов'янин
СРСР (2)

Порівняльні дані відповідей на питання «Представником якої національності Ви себе вважаєте?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 878 осіб; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	Білорус	0,5	-	1	1	1
2	Болгарин	0,5	1	1	1	0,4
3	Єврей	1,5	1	1	2	1
4	Поляк	0,5	1	1	-	-
5	Росіянин	4	11	12	14	18,6
6	Українець	91	85	82	81	76
7	Ваш варіант	2	1	2	1	3
Всього		100	100	100	100	100

Збільшення частки населення з самоідентифікацію себе як «росіянин» зі збільшенням їх віку пояснюється:
- присутність ефекту ототожнення «радянського» з «російським»;
- переважання частки вихідців з Росії серед населення старшого віку.

Відповідно, **чим молодше населення, тим більше воно ідентифікує себе як «українець».**

Соціально-демографічні профілі тих, хто ідентифікує себе як українець та росіянин

Стать:
Чоловіча – 44%
Жіноча – 56%

Вік:
18-29 – 23%
30-39 – 19%
40-49 – 16%
50-59 – 17%
60 і ст. – 24%

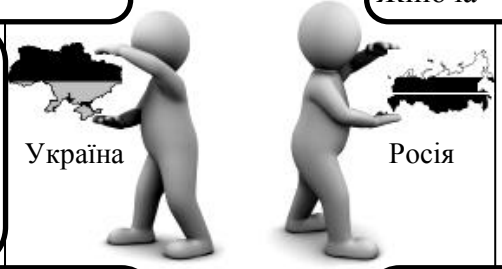

Освіта:
Неповна та повна середня – 19%
Середня спеціальна – 29%
Неповна вища та вища – 52%

Рід занять:
Керівники та приватні підприємці – 9%
Зайняті інтелектуальною працею – 25%
Зайняті фізичною та механічною працею – 24%
Студенти – 12%
Пенсіонери – 19%
Непрацюючі – 10%

Стать:
Чоловіча – 48%
Жіноча – 52%

Вік:
18-29 – 7%
30-39 – 17%
40-49 – 17%
50-59 – 20%
60 і ст. – 40%

Освіта:
Неповна та повна середня – 15%
Середня спеціальна – 31%
Неповна вища та вища – 54%

Рід занять:
Керівники та приватні підприємці – 13%
Зайняті інтелектуальною працею – 19,5%
Зайняті фізичною та механічною працею – 21,5%
Студенти – 2%
Пенсіонери – 33%
Непрацюючі – 11%

Розподіл відповідей на питання: «Доводилось Вам зустрічатись з негативним ставленням до себе в інших регіонах України чи ні?»

(у % до відповівших)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	В своєму регіоні *(N = 868)*	В інших регіонах *(N = 851)*
1	Так	9,9	9,2
2	Ні	90,1	90,8
Всього		100	100

Взаємозв'язок зустрічі з негативним ставленням до себе в інших регіонах України та національної самоідентифікації.

(наведений відсоток тих, хто на питання про зустріч з негативним ставленням до себе відповів «Так» окремо по кожній національності)

№	Варіанти відповідей	Ідентифікація «росіянин»	Ідентифікація «українець»
1	У своєму регіоні	18%	8%
2	В інших регіонах	11%	9%

Українці – свій регіон:		**Росіяни – свій регіон:**	
політичні уподобання	53%	політичні уподобання	72%
мова, якою Ви розмовляли	30%	різне бачення шляхів розвитку України (ближче до Росії чи до ЄС)	42%
різне бачення шляхів розвитку України (ближче до Росії чи до ЄС)	25%	мова, якою Ви розмовляли	28%
символіка, що була на Ваших речах	16%	різне сприйняття історії	10%
різне сприйняття історії	14%	символіка, що була на Ваших речах	9%
Українці – інший регіон:		**Росіяни – інший регіон:**	
мова, якою Ви розмовляли	71%	мова, якою Ви розмовляли	81%
політичні уподобання	22%	політичні уподобання	30%
різне бачення шляхів розвитку України (ближче до Росії чи до ЄС)	13%	різне бачення шляхів розвитку України (ближче до Росії чи до ЄС)	27%
різне сприйняття історії	12%	різне сприйняття історії	26%
символіка, що була на Ваших речах	9%	символіка, що була на Ваших речах	19%

Соціально-демографічна структура категорії мешканців м. Запоріжжя, які зустрічались з негативним ставлення до себе в <u>своєму регіоні</u>

(у % до тих, хто на питання про зустріч з негативним ставленням до себе в своєму регіоні відповів «Так»)

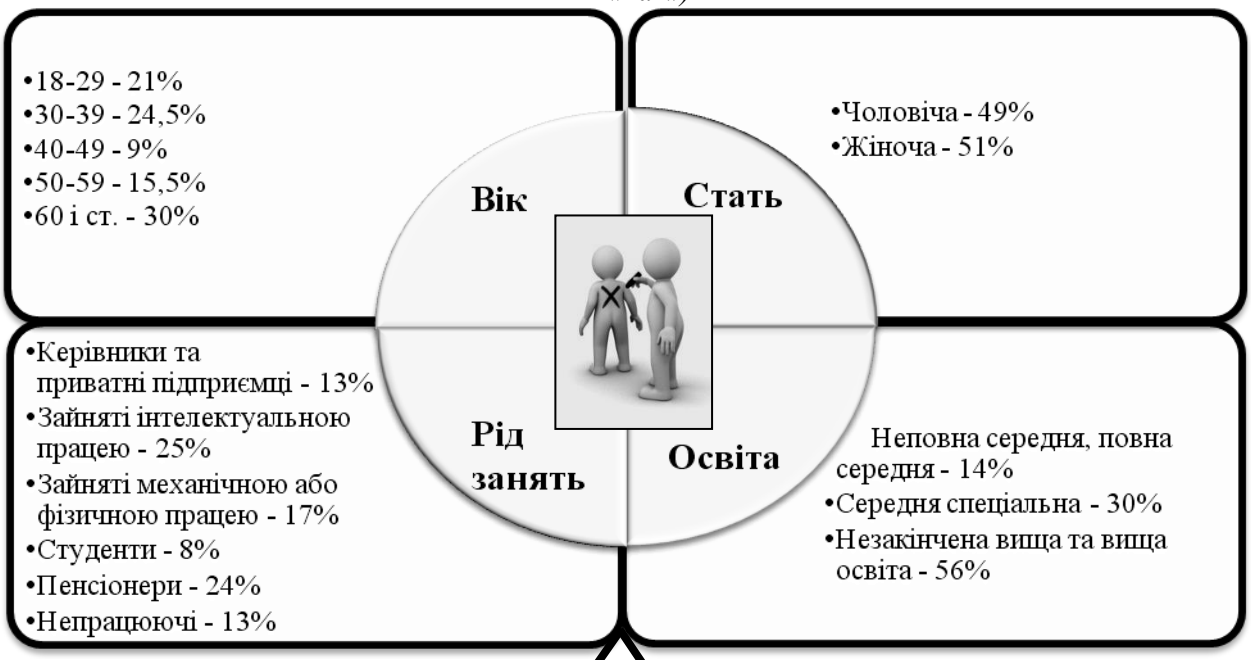

ДЕ?

Місця зустрічі з негативним ставленням у своєму регіоні

Зупинка (2)
Крамниця (3)
Транспорт (4)
Черга (2)
Базар
Вулиця
ЖКХ
Запоріжжя
Кічкас
Лікарня
Робота

ЧОМУ?

Рейтинг причин негативного ставлення у своєму регіоні

- Політичні уподобання
- Різне бачення шляхів розвитку України (ближче до Росії чи до ЄС)
- Мова, якою Ви розмовляли
- Символіка, що була на Ваших речах (вишиванка, Георгієвська стрічка, прапор тощо)
- Різне сприйняття історії
- Релігійні переконання
- Традиції/ритуали
- Інше (*колір шкіри, конфліктність, національна приналежність, це не пов'язано з історією чи ситуацією в країні)*

Соціально-демографічна структура категорії мешканців м. Запоріжжя, які зустрічались з негативним ставлення до себе <u>в інших регіонах</u>

(у % до тих, хто на питання про зустріч з негативним ставленням до себе в інших регіонах відповів «Так»)

Вік

18-29 - 23%
30-39 - 15%
40-49 - 11%
50-59 - 21%
60 і ст. - 30%

Рід занять

Керівники та підприємці - 12%
Зайняті інтелектуальною працею - 24%
Зайняті механічною та фізичною працею - 14%
Студенти - 12%
Пенсіонери - 26%
Непрацюючі - 12%

Стать

Чоловіча - 53%
Жіноча - 47%

Освіта

Початкова, неповна середня - 2,5%
Повна середня - 18%
Середня спеціальна - 21,5%
Незакінчена вища та вища - 58%

ЧОМУ?

Рейтинг причин негативного ставлення в інших регіонах

- Мова, якою Ви розмовляли
- Політичні уподобання
- Різне бачення шляхів розвитку України (ближче до Росії чи до ЄС)
- Різне сприйняття історії
- Символіка, що була на Ваших речах (вишиванка, Георгієвська стрічка, прапор тощо)
- Релігійні переконання
- Традиції/ритуали
- Інше (*менталітет заводчан, походження*)

ДЕ?

Місця зустрічі з негативним ставленням в інших регіонах

Вінниця
Закарпаття
Захід
Західна Україна (3)
Івано-Франківськ
Луцьк
Львів (11)
Львівська обл.
Тернопіль (3)
Хмельницька обл.

Донецьк
Київ
Крим (2)
Крамниця
Єгипет

Розподіл відповідей на питання: «В якій мірі Ви згодні з твердженням «Інтереси рідної країни важливіші за особисті?»

(N = 862, у % до відповівших)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%	
1	Повністю згоден	19,7	52,1
2	Скоріше, згоден	32,4	
3	Скоріше, не згоден	23,1	36,5
4	Абсолютно не згоден	13,4	
5	Важко відповісти	11,4	11,4
Всього		100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «В якій мірі Ви згодні з твердженням «Інтереси рідної країни важливіші за особисті?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 866 осіб; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	Повністю згоден	18	15	19	14	28
2	Скоріше, згоден	31	37	30	39	29
3	Скоріше, не згоден	24	27	26	22	19
4	Абсолютно не згоден	14	14	15	16	10
5	Важко відповісти	13	7	10	9	14
Всього		100	100	100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «В якій мірі Ви згодні з твердженням «Інтереси рідної країни важливіші за особисті?» у розрізі освітніх рівнів

(відповіло 842 особи; у відсотках окремо по кожному освітньому рівню)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	Повністю згоден	16	19	22
2	Скоріше, згоден	32	34	32
3	Скоріше, не згоден	20	21	25
4	Абсолютно не згоден	14	14	13
5	Важко відповісти	18	12	8
Всього		100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «В якій мірі Ви згодні з твердженням «Інтереси рідної країни важливіші за особисті?» у розрізі соціального статусу

(відповіло 853 особи; у відсотках окремо по кожній соціальній категорії)

№	Варіанти відповідей	Соціальний статус					
		Керівники та підприємці	*Зайняті інтелектуальною працею*	*Зайняті механічною або фізичною працею*	*Студенти*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	Повністю згоден	17	14	23	17	24	20
2	Скоріше, згоден	27	41	32	33	28	27
3	Скоріше, не згоден	31	25	21	28	18	23
4	Абсолютно не згоден	16	13	13	10	14	16
5	Важко відповісти	9	7	11	12	16	14
Всього		100	100	100	100	100	100

Взаємозв'язок згоди з твердженням «Інтереси рідної країни важливіші за особисті» та національної самоідентифікації

(N = 825, у % до відповівших)

№	Варіанти відповідей	Ідентифікація «росіянин»	Ідентифікація «українець»
1	Згоден у тій чи іншій мірі	43	54
2	Не згоден у тій чи іншій мірі	50	33
3	Важко відповісти	7	12
Всього		100	100

БЛОК 2. ЛІНІЇ РОЗ'ЄДНАННЯ ТА ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ.

Розподіл відповідей на питання: «Що, на Вашу думку, роз'єднує західні та східні регіони України?»

(N = 870)

(декілька варіантів відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	«історична пам'ять»	19,9
2	бачення майбутнього України	17,1
3	економічний потенціал	8,9
4	культура	9,2
5	менталітет	23,3
6	мова	15,5
7	побут	3,4
8	політичні переконання	30,8
9	релігійні погляди	6,5
10	різне бачення шляхів розвитку України (Росія / ЄС)	28,4
11	Ваш варіант: *Брехня депутатів, Вигаданий, Війна, Влада, Все, Майже все, Наша безграмотність, Неправильне керівництво уряду, Олігархи (2), Політики+олігархи+депутати, Путинська пропаганда, Регіональні особливості, Ставлення правління до різних регіонів, Це все провокації.*	1,6
12	важко відповісти	4,7
13	нас нічого не роз'єднує	11,0

Порівняльні дані відповідей на питання «Що, на Вашу думку, роз'єднує західні та східні регіони України?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 873 особи; у відсотках окремо по кожній віковій категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	«історична пам'ять»	17	22	20	20	21
2	бачення майбутнього України	24	20	17	14	10
3	економічний потенціал	8	8	9	9	10
4	культура	7	11	8	9	11
5	менталітет	29	28	26	21	17
6	мова	16	20	13	15	14
7	побут	4	4	3	3	4
8	політичні переконання	34	31	27	25	32
9	релігійні погляди	4	7	6	5	9
10	різне бачення шляхів розвитку України (Росія / ЄС)	30	30	29	27	25
11	Ваш варіант	2	1	2	2	1
12	важко відповісти	4	4	3	7	5
13	нас нічого не роз'єднує	9	10	12	12	12

Порівняльні дані відповідей на питання «Що, на Вашу думку, роз'єднує західні та східні регіони України?» у розрізі освітніх категорій

(відповіло 847 осіб; у відсотках окремо по кожній освітній категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	«історична пам'ять»	20	19	21
2	бачення майбутнього України	15	14	20
3	економічний потенціал	6	7	11
4	культура	2	9	12
5	менталітет	24	20	26
6	мова	16	13	17
7	побут	6	2	3
8	політичні переконання	27	29	34
9	релігійні погляди	10	3	8
10	різне бачення шляхів розвитку України (Росія / ЄС)	21	28	31
11	Ваш варіант	2	2	1
12	важко відповісти	10	5	3
13	нас нічого не роз'єднує	12	10	12

Порівняльні дані відповідей на питання «Що, на Вашу думку, роз'єднує західні та східні регіони України?» у розрізі соціальних статусів

(відповіло 859 осіб; у відсотках окремо по кожному соціальному статусу, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Соціальний статус					
		Керівники та підприємці	*Зайняті інтелектуальною працею*	*Зайняті механічною або фізичною працею*	*Студенти*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	«історична пам'ять»	13	26	19	21	18	17
2	бачення майбутнього України	15	19	17	30	9	21
3	економічний потенціал	16	8	9	8	7	9
4	культура	11	7	8	10	11	8
5	менталітет	25	30	17	35	17	24
6	мова	17	17	13	15	13	22
7	побут	4	2	2	5	4	4
8	політичні переконання	32	30	28	33	35	28
9	релігійні погляди	6	8	3	6	11	5
10	різне бачення шляхів розвитку України (Росія / ЄС)	32	28	29	32	24	29
11	Ваш варіант	2	1	3	-	2	-
12	важко відповісти	2	3	4	2	9	6
13	нас нічого не роз'єднує	7	14	12	8	11	12

Взаємозв'язок відповідей на питання «Що, на Вашу думку, роз'єднує західні та східні регіони України?» та національної самоідентифікації

(відповіло 826 осіб; у відсотках окремо по кожній національній ідентифікації, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Ідентифікація «росіянин»	Ідентифікація «українець»
1	«історична пам'ять»	35	18
2	бачення майбутнього України	18	17
3	економічний потенціал	14	8
4	культура	19	8
5	менталітет	28	23
6	мова	13	5
7	побут	6	3
8	політичні переконання	27	32
9	релігійні погляди	14	6
10	різне бачення шляхів розвитку України (Росія / ЄС)	44	26
11	Ваш варіант	-	2
12	важко відповісти	5	4
13	нас нічого не роз'єднує	6	12

Факторний аналіз[9] відповідей на питання «Що, на Вашу думку, роз'єднує західні та східні регіони України?»

[9] Метод багатовимірної статистики, що застосовується для дослідження взаємозв'язків між значеннями змінних.

Розподіл відповідей на питання: «Що, на Ваш погляд, об'єднує західні та східні регіони України?»

(N = 870)

(декілька варіантів відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	«історична пам'ять»	25,1
2	бачення майбутнього України	17,1
3	економічні зв'язки	15,5
4	земля	47,5
5	культура	23,9
6	менталітет	9,7
7	мова	13,9
8	політичні зв'язки	7,0
9	релігійні погляди	6,6
10	різне бачення шляхів розвитку України (Росія / ЄС)	1,6
11	родинні зв'язки / друзі	23,0
12	Ваш варіант: *Дружність, Єдина Україна, Любов до України, Ми одна країна, Мир, Сама Україна.*	0,8
13	важко відповісти	4,5
14	нас нічого не об'єднує, ми абсолютно різні	3,8

Порівняльні дані відповідей на питання «Що, на Вашу думку, об'єднує західні та східні регіони України?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 873 особи; у відсотках окремо по кожній віковій категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	«історична пам'ять»	31	26	26	21	22
2	бачення майбутнього України	14	16	17	23	17
3	економічні зв'язки	21	11	19	17	12
4	земля	51	47	48	47	42
5	культура	30	22	20	24	20
6	менталітет	10	9	8	10	10
7	мова	19	14	10	8	14
8	політичні зв'язки	7	7	8	9	4
9	релігійні погляди	13	9	3	3	4
10	різне бачення шляхів розвитку України (Росія / ЄС)	2	3	1	3	1
11	родинні зв'язки / друзі	22	25	27	24	19
12	Ваш варіант	-	1	-	3	1
13	важко відповісти	5	2	7	7	3
14	нас нічого не об'єднує, ми абсолютно різні	1	5	2	5	6

Порівняльні дані відповідей на питання «Що, на Вашу думку, об'єднує західні та східні регіони України?» у розрізі освітніх категорій

(відповіло 848 осіб; у відсотках окремо по кожній освітній категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	«історична пам'ять»	24	19	28
2	бачення майбутнього України	21	16	17
3	економічні зв'язки	16	12	17
4	земля	46	40	53
5	культура	23	21	26
6	менталітет	7	5	13
7	мова	13	10	16
8	політичні зв'язки	5	6	9
9	релігійні погляди	7	6	7
10	різне бачення шляхів розвитку України (Росія / ЄС)	-	1	3
11	родинні зв'язки / друзі	19	23	25
12	Ваш варіант	1	1	1
13	важко відповісти	7	5	4
14	нас нічого не об'єднує, ми абсолютно різні	3	5	3

Порівняльні дані відповідей на питання «Що, на Вашу думку, об'єднує західні та східні регіони України?» у розрізі соціальних статусів

(відповіло 860 осіб; у відсотках окремо по кожному соціальному статусу, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Соціальний статус					
		Керівники та підприємці	*Зайняті інтелектуальною працею*	*Зайняті механічною або фізичною працею*	*Студенти*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	«історична пам'ять»	25	25	23	32	23	28
2	бачення майбутнього України	16	17	21	15	18	11
3	економічні зв'язки	18	19	13	22	14	9
4	земля	46	54	37	61	42	54
5	культура	23	26	18	40	21	23
6	менталітет	8	9	10	7	12	13
7	мова	8	15	13	25	13	10
8	політичні зв'язки	9	9	5	8	5	10
9	релігійні погляди	5	7	5	14	4	9
10	різне бачення шляхів розвитку України (Росія / ЄС)	1	2	3	-	1	1
11	родинні зв'язки / друзі	28	33	17	22	19	21
12	Ваш варіант	1	2	1	-	1	-
13	важко відповісти	3	4	5	3	4	6
14	нас нічого не об'єднує, ми абсолютно різні	6	2	5	1	6	3

Взаємозв'язок відповідей на питання «Що, на Вашу думку, об'єднує західні та східні регіони України?» та національної самоідентифікації

(відповіло 827 осіб; у відсотках окремо по кожній національній ідентифікації, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Ідентифікація «росіянин»	Ідентифікація «українець»
1	«історична пам'ять»	11	28
2	бачення майбутнього України	12	18
3	економічні зв'язки	12	16
4	земля	48	48
5	культура	18	26
6	менталітет	8	10
7	мова	9	15
8	політичні зв'язки	9	7
9	релігійні погляди	2	7
10	різне бачення шляхів розвитку України (Росія / ЄС)	1	2
11	родинні зв'язки / друзі	22	23
12	Ваш варіант	1	1
13	важко відповісти	8	4
14	нас нічого не об'єднує, ми абсолютно різні	11	2

Факторний аналіз[10] відповідей на питання «Що, на Вашу думку, об'єднує західні та східні регіони України?»

[10] Метод багатовимірної статистики, що застосовується для дослідження взаємозв'язків між значеннями змінних.

Порівняння відповідей на питання «Що роз'єднує західні та східні регіони України?» та «Що об'єднує західні та східні регіони України?»[11] (у %)

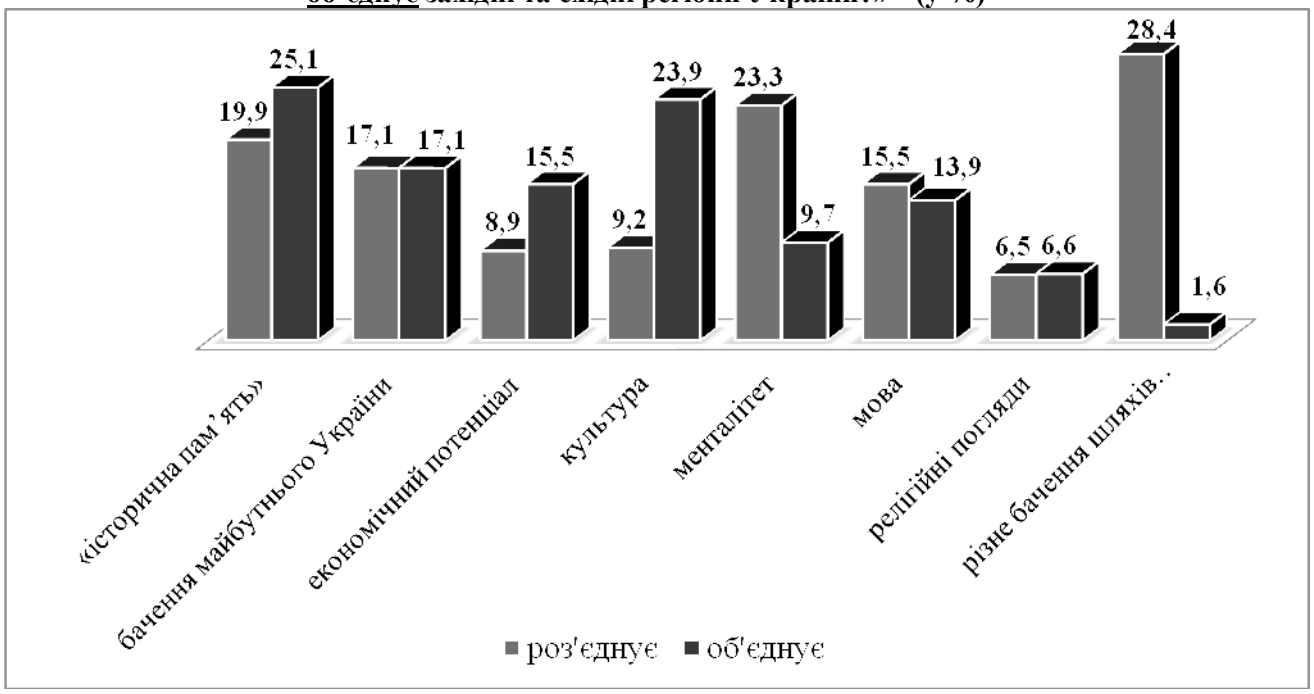

нас нічого не роз'єднує 11% **нас нічого не об'єднує 3,8%**

Розподіл відповідей на питання: «Як Ви сприймаєте ветеранів ОУН-УПА?»

(N = 867)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	як героїв	6,0
2	як захисників своєї землі / сім'ї	17,2
3	як визволителів	2,3
4	як борців за незалежність	14,2
5	як зрадників	10,7
6	як ворогів	12,0
7	не знаю, хто це	11,8
8	Ваш варіант: *Байдуже, Жертви, Звичайно, Не сприймаю, Негативно (9), Нейтрально (7), Ніяк (7).*	2,5
9	важко відповісти	23,3
Всього		100

[11] До уваги брались ті варіанти відповідей, що були запропоновані і в першому, і в другому питанні.

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви сприймаєте ветеранів ОУН-УПА?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 869 осіб; у відсотках окремо по кожній віковій категорії, можливо один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	як героїв	11	4	3	5	4
2	як захисників своєї землі / сім'ї	20	20	21	14	14
3	як визволителів	3	2	-	3	3
4	як борців за незалежність	18	14	11	16	9
5	як зрадників	8	11	6	10	16
6	як ворогів	4	13	15	15	15
7	не знаю, хто це	12	13	15	9	11
8	Ваш варіант	2	1	2	3	4
9	важко відповісти	22	22	27	25	24
Всього		100	100	100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви сприймаєте ветеранів ОУН-УПА?» у розрізі освітніх категорій

(відповіло 850 осіб; у відсотках окремо по кожній освітній категорії)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	як героїв	6	4	6
2	як захисників своєї землі / сім'ї	18	15	18
3	як визволителів	2	1	3
4	як борців за незалежність	11	13	17
5	як зрадників	11	10	11
6	як ворогів	10	18	10
7	не знаю, хто це	12	12	12
8	Ваш варіант	4	3	1
9	важко відповісти	26	24	22
Всього		100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви сприймаєте ветеранів ОУН-УПА?» у розрізі соціальних статусів

(відповіло 857 осіб; у відсотках окремо по кожному соціальному статусу, можливо один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	Соціальний статус					
		Керівники та підприємці	*Зайняті інтелектуальною працею*	*Зайняті механічною або фізичною працею*	*Студенти*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	як героїв	6	4	6	12	7	5
2	як захисників своєї землі / сім'ї	19	19	18	20	12	15
3	як визволителів	1	2	3	3	3	1
4	як борців за незалежність	13	15	15	23	10	12
5	як зрадників	15	9	8	11	15	12
6	як ворогів	8	11	13	3	18	11
7	не знаю, хто це	11	12	9	12	13	19
8	Ваш варіант	2	4	1	1	3	1
9	важко відповісти	24	24	27	15	20	24
Всього		100	100	100	100	100	100

Взаємозв'язок відповідей на питання «Як Ви сприймаєте ветеранів ОУН-УПА?» та національної самоідентифікації (у %)

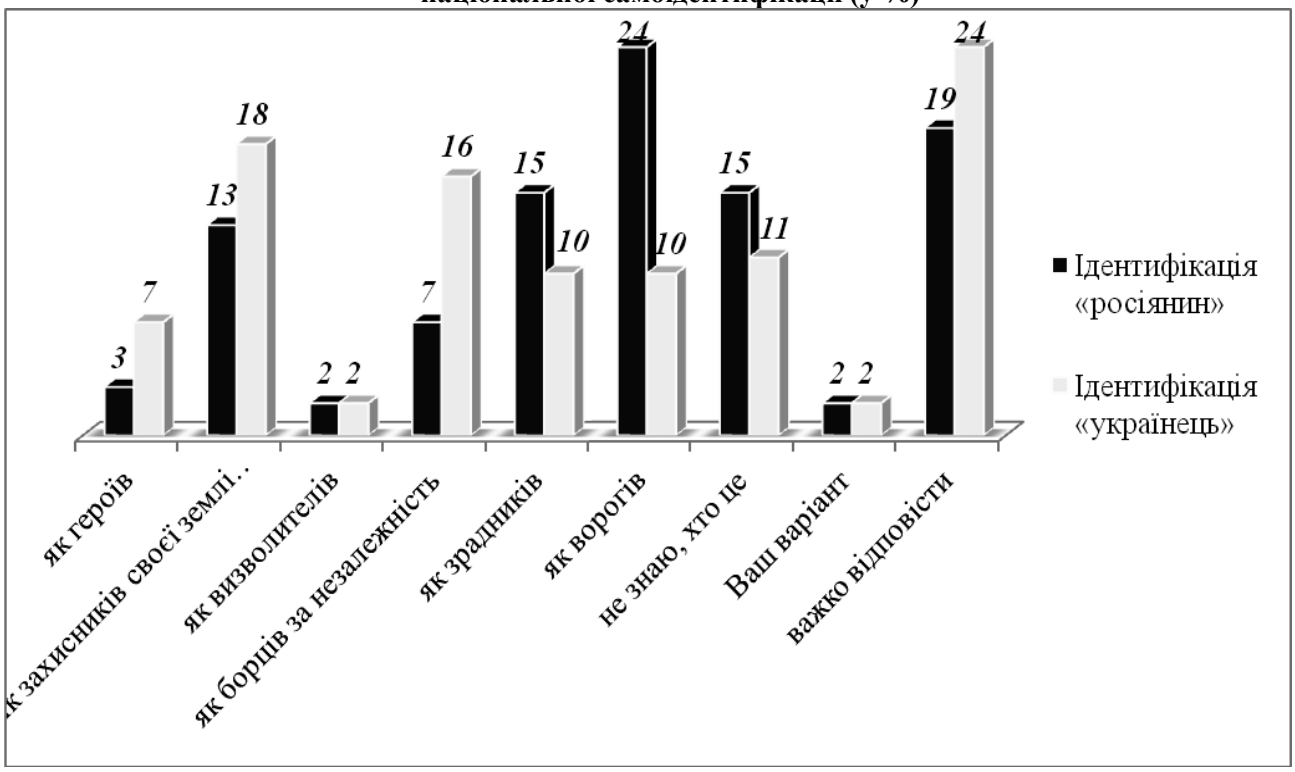

Розподіл відповідей на питання: «Як Ви сприймаєте ветеранів Великої Вітчизняної Війни?»

(N = 862)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	як героїв	58,6
2	як захисників своєї землі / сім'ї	27,3
3	як визволителів	9,8
4	як борців за незалежність	2,4
5	як зрадників	-
6	як ворогів	0,1
7	не знаю, хто це	0,6
8	Ваш варіант: *Загнаних людей без вибору*	0,1
9	важко відповісти	1,1
Всього		100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви сприймаєте ветеранів Великої Вітчизняної Війни?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 865 осіб; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	як героїв	57	62	60	51	64
2	як захисників своєї землі / сім'ї	27	28	25	33	24
3	як визволителів	9	8	12	10	8
4	як борців за незалежність	3	1	3	3	2
5	як зрадників	-	-	-	-	-
6	як ворогів	1	-	-	-	-
7	не знаю, хто це	-	1	-	1	1
8	Ваш варіант	1	-	-	-	
9	важко відповісти	2	-	-	1	1
Всього		100	100	100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви сприймаєте ветеранів Великої Вітчизняної Війни?» у розрізі освітніх категорій

(відповіло 840 осіб; у відсотках окремо по кожній освітній категорії)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	як героїв	58	58	59
2	як захисників своєї землі / сім'ї	24	30	26
3	як визволителів	12	8	11
4	як борців за незалежність	3	2	3
5	як зрадників	-	1	-
6	як ворогів	1	-	-
7	не знаю, хто це	1	-	-
8	Ваш варіант	-	-	-
9	важко відповісти	1	1	1
Всього		100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви сприймаєте ветеранів Великої Вітчизняної Війни?» у розрізі соціальних статусів

(відповіло 855 осіб; у відсотках окремо по кожному соціальному статусу)

№	Варіанти відповідей	Соціальний статус					
		Керівники та підприємці	*Зайняті інтелектуальною працею*	*Зайняті механічною або фізичною працею*	*Студент*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	як героїв	61	55	54	59	65	58
2	як захисників своєї землі / сім'ї	29	31	30	24	22	27
3	як визволителів	7	10	11	15	8	8
4	як борців за незалежність	2	3	2	1	3	4
5	як зрадників	-	-	-	-	-	-
6	як ворогів	-	-	1	-	-	-
7	не знаю, хто це	-	-	-	-	1	1
8	Ваш варіант	-	-	1	-	-	-
9	важко відповісти	1	1	1	1	1	2
Всього		100	100	100	100	100	100

Взаємозв'язок відповідей на питання «Як Ви сприймаєте ветеранів Великої Вітчизняної Війни?» та національної самоідентифікації (у %)

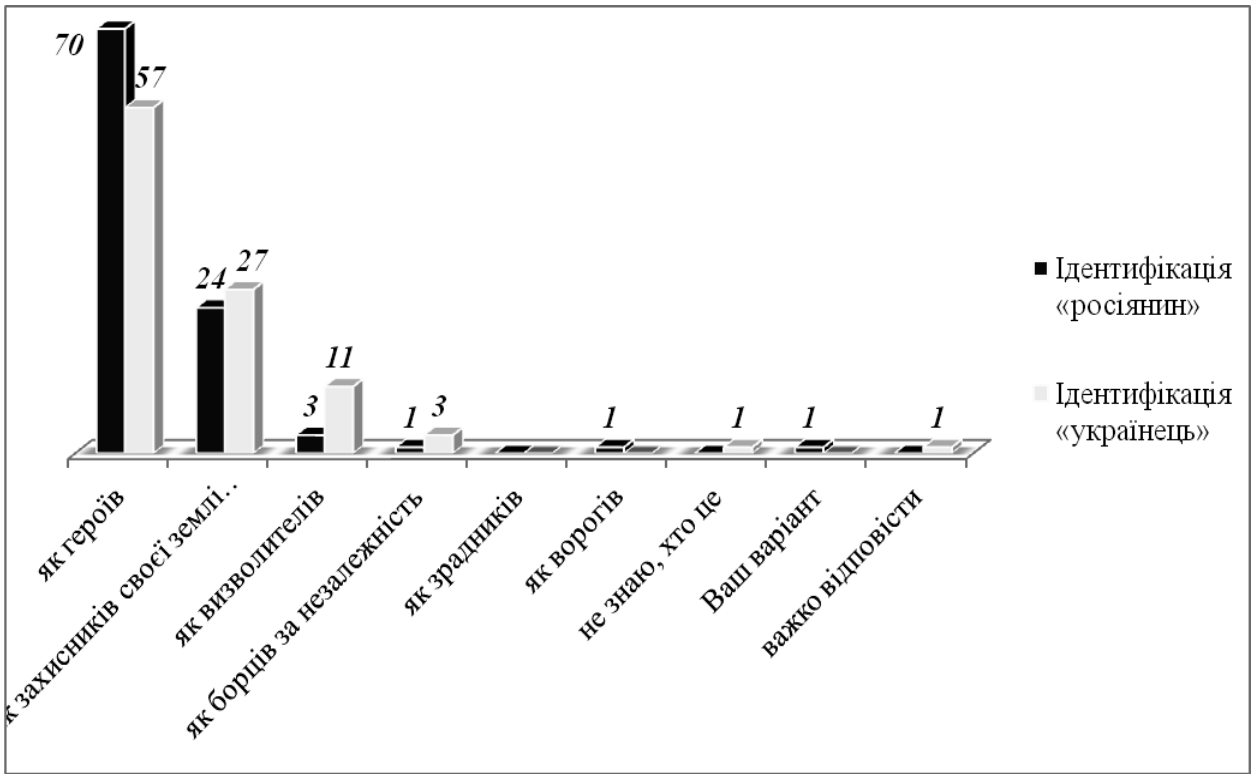

Порівняння відповідей на питання «Як Ви сприймаєте ветеранів ОУН-УПА?» та «Як Ви сприймаєте ветеранів Великої Вітчизняної Війни?» (у %)

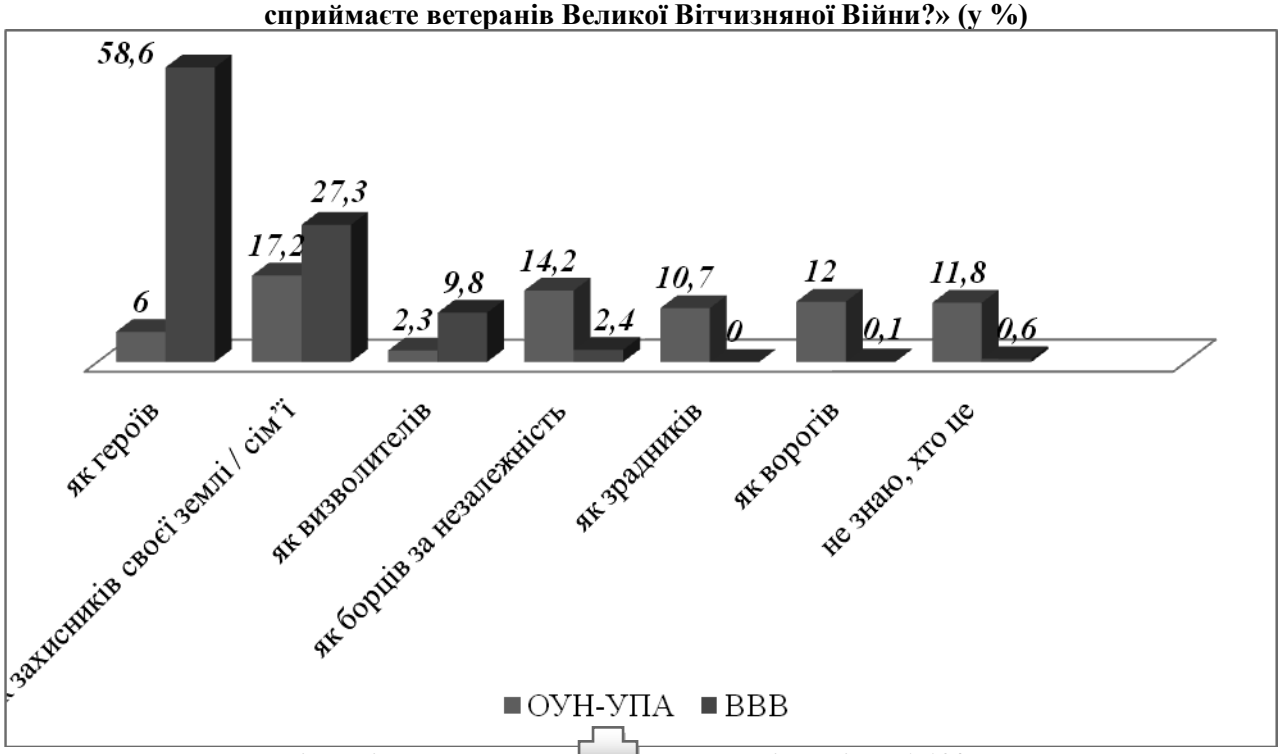

важко відповісти <u>23,3%</u> **важко відповісти 1,1%**

Взаємозв'язок відповідей на питання Ви сприймаєте ветеранів ОУН-УПА?» і «Як Ви сприймаєте ветеранів Великої Вітчизняної Війни?» та національної самоідентифікації (у %)

Ідентифікація «росіянин»

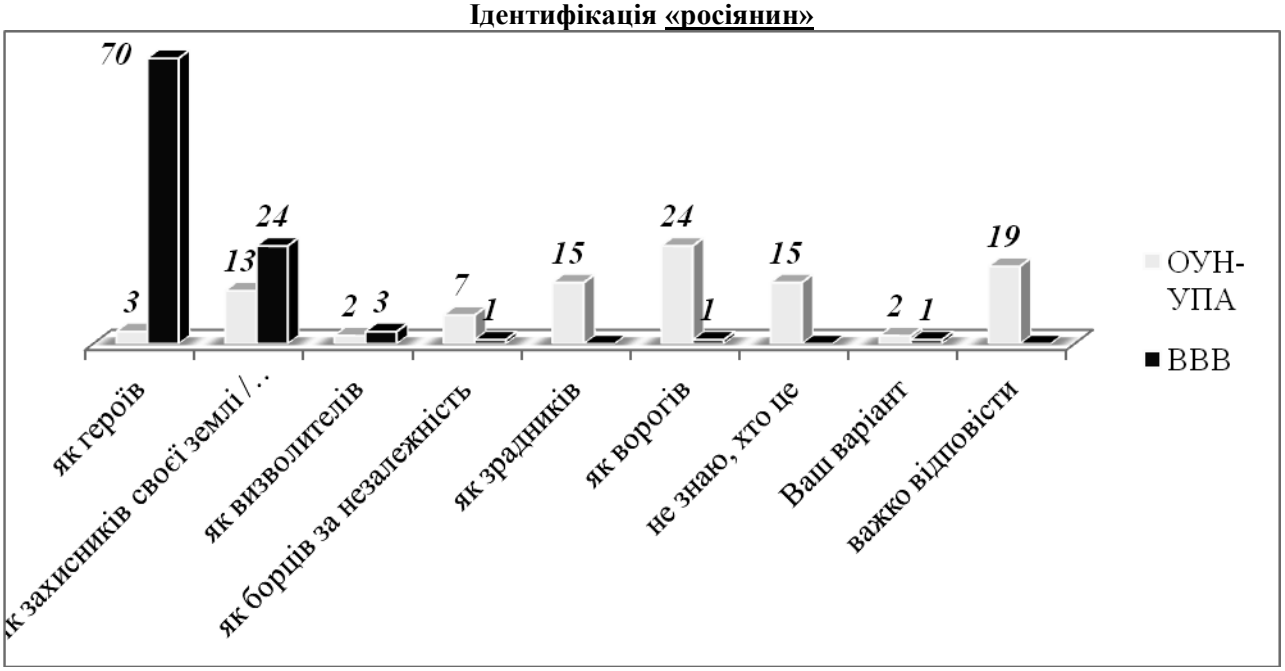

Ідентифікація «українець»

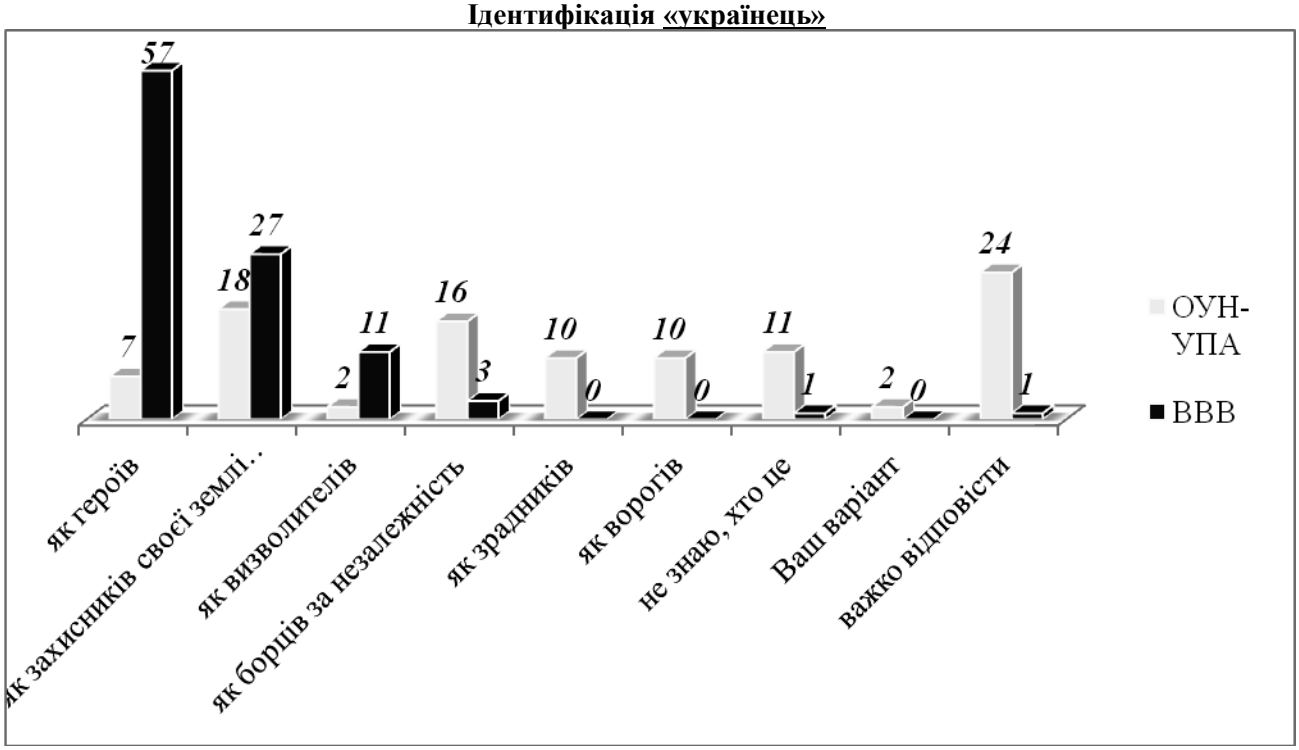

Розподіл відповідей на питання: «Як Ви ставитесь до ініціативи примирення ветеранів ОУН-УПА та Великої Вітчизняної Війни?»

(N = 869)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%	
1	повністю підтримую	14,2	30,9
2	скоріше, підтримую	16,7	
3	скоріше, не підтримую	6,8	21,0
4	повністю не підтримую	14,2	
5	цю тему взагалі не потрібно підіймати	28,1	28,1
6	важко відповісти	20,0	20,0
Всього		100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви ставитесь до ініціативи примирення ветеранів ОУН-УПА та Великої Вітчизняної Війни?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 874 особи; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	підтримую у тій чи іншій мірі	37	31	32	25	29
2	не підтримую у тій чи іншій мірі	13	22	21	21	27
3	цю тему взагалі не потрібно підіймати	28	26	26	33	26
4	важко відповісти	22	21	21	21	18
Всього		100	100	100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви ставитесь до ініціативи примирення ветеранів ОУН-УПА та Великої Вітчизняної Війни?» у розрізі освітніх категорій

(відповіло 846 осіб; у відсотках окремо по кожній освітній категорії)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	підтримую у тій чи іншій мірі	33	29	31
2	не підтримую у тій чи іншій мірі	22	25	18
3	цю тему взагалі не потрібно підіймати	24	26	32
4	важко відповісти	21	20	19
Всього		100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви ставитесь до ініціативи примирення ветеранів ОУН-УПА та Великої Вітчизняної Війни?» у розрізі соціальних статусів

(відповіло 859 осіб; у відсотках окремо по кожному соціальному статусу)

№	Варіанти відповідей	Соціальний статус					
		Керівники та підприємці	*Зайняті інтелектуальною працею*	*Зайняті механічною або фізичною працею*	*Студенти*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	підтримую у тій чи іншій мірі	31	32	31	40	28	25
2	не підтримую у тій чи іншій мірі	22	19	19	12	30	24
3	цю тему взагалі не потрібно підіймати	34	29	27	24	28	29
4	важко відповісти	13	20	23	24	14	22
Всього		100	100	100	100	100	100

Взаємозв'язок відповідей на питання «Як Ви ставитесь до ініціативи примирення ветеранів ОУН-УПА та Великої Вітчизняної Війни?» та національної самоідентифікації

(відповіло 826 осіб; у відсотках окремо по кожній національній ідентифікації, можливо один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	Ідентифікація «росіянин»	Ідентифікація «українець»
1	підтримую у тій чи іншій мірі	25	32
2	не підтримую у тій чи іншій мірі	30	20
3	цю тему взагалі не потрібно підіймати	31	28
4	важко відповісти	14	20
Всього		100	100

Розподіл відповідей на питання: «Як Ви сприймаєте пам'ятники політичним діячам радянської епохи (В.Леніну, Ф.Дзержинському тощо) у Вашому місті?»

(N = 873, у % до відповівших)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	як частину нашої історії	63,6
2	як символ великої радянської країни (СРСР)	11,8
3	як символ «застою»	4,1
4	як символ поневолення українського народу	3,8
5	як символ «тоталітаризму»	6,1
6	Ваш варіант *(Бачити не можу, Добре, Прибрати, Сміття)*	0,6
7	важко відповісти	1,5
8	ніяк не сприймаю, мені байдуже	8,6
Всього		100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви сприймаєте пам'ятники політичним діячам радянської епохи (В.Леніну, Ф.Дзержинському тощо) у Вашому місті?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 873 особи; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	як частину нашої історії	58	66	65	63	68
2	як символ великої радянської країни (СРСР)	6	9	12	12	18
3	як символ «застою»	5	3	4	6	2
4	як символ поневолення українського народу	6	4	4	3	2
5	як символ «тоталітаризму»	8	8	4	8	3
6	Ваш варіант	1	-	-	1	1
7	важко відповісти	1	3	1	-	2
8	ніяк не сприймаю, мені байдуже	15	7	10	7	4
Всього		100	100	100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання: «Як Ви сприймаєте пам'ятники політичним діячам радянської епохи (В.Леніну, Ф.Дзержинському тощо) у Вашому місті?» у розрізі освітніх рівнів

(відповіло 851 особа; у відсотках окремо по кожній освітній категорії)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	як частину нашої історії	56	69	64
2	як символ великої радянської країни (СРСР)	14	12	11
3	як символ «застою»	6	2	5
4	як символ поневолення українського народу	3	3	4
5	як символ «тоталітаризму»	6	4	7
6	Ваш варіант	-	1	1
7	важко відповісти	-	1	2
8	ніяк не сприймаю, мені байдуже	15	8	6
Всього		100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви сприймаєте пам'ятники політичним діячам радянської епохи (В.Леніну, Ф.Дзержинському тощо) у Вашому місті?» у розрізі соціальних статусів

(відповіла 871 особа; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Соціальні групи					
		Керівники та приватні підприємці	*Зайняті інтелектуальною працею*	*Зайняті фізичною та механічною працею*	*Студенти*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	як частину нашої історії	62	65	64	52	67	63
2	як символ великої радянської країни (СРСР)	8	9	12	7	17	12
3	як символ «застою»	7	5	1,5	7	3	6
4	як символ поневолення українського народу	6	3	4	8	3	3
5	як символ «тоталітаризму»	5	8	6	11	2	6
6	Ваш варіант	1	1	1	-	1	-
7	важко відповісти	-	2	2,5	1	1	-
8	ніяк не сприймаю, мені байдуже	11	7	9	14	6	10
Всього		100	100	100	100	100	100

Взаємозв'язок відповідей на питання «Як Ви сприймаєте пам'ятники політичним діячам радянської епохи (В.Леніну, Ф.Дзержинському тощо) у Вашому місті?» та національної самоідентифікації

(у відсотках окремо по кожній національній ідентифікації)

Варіанти відповідей		Ідентифікація «росіянин»	Ідентифікація «українець»
Позитивне сприйняття	як частину нашої історії	86	75
	як символ великої радянської країни (СРСР)		
Негативне сприйняття	як символ «застою»	6	14
	як символ поневолення українського народу		
	як символ «тоталітаризму»		
Ваш варіант		1	1
важко відповісти		-	1
ніяк не сприймаю, мені байдуже		7	9
Всього		100	100

Розподіл відповідей на питання: «Як Ви сприймаєте пам'ятники С.Бандері?»

(N = 874, у % до відповівших)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	як частину нашої історії	34,2
2	як символ боротьби за незалежність	10,8
3	як символ «зради»	7,5
4	як символ «фашизму»	9,8
5	Ваш варіант: *Нейтрально (2), Негативно (4), Не потрібні, Добре, Не потрібно піднімати цю тему, Хай буде на Заході*	1,2
6	не знаю, хто це	2,9
7	важко відповісти	10,6
8	ніяк не сприймаю, мені байдуже	22,9
Всього		100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви сприймаєте пам'ятники С.Бандері?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 873 особи; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	як частину нашої історії	34	40	38	33	28
2	як символ боротьби за незалежність	14	9	10	13	8
3	як символ «зради»	5	8	5	8	11
4	як символ «фашизму»	6	9	8	8	16
5	Ваш варіант	1	-	1	3	1
6	не знаю, хто це	4	2	2	2	4
7	важко відповісти	9	9	12	10	12
8	ніяк не сприймаю, мені байдуже	27	21	24	23	20
Всього		100	100	100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання: «Як Ви сприймаєте пам'ятники С.Бандері?» у розрізі освітніх рівнів

(відповіло 850 осіб; у відсотках окремо по кожній освітній категорії)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	як частину нашої історії	36	27	37
2	як символ боротьби за незалежність	7	8	13
3	як символ «зради»	9	6	8
4	як символ «фашизму»	10	15	7
5	Ваш варіант	1	2	1
6	не знаю, хто це	4	2	3
7	важко відповісти	11	11	11
8	ніяк не сприймаю, мені байдуже	22	29	20
Всього		100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви сприймаєте пам'ятники С.Бандері?» у розрізі соціальних статусів

(відповіло 869 осіб; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Соціальні групи					
		Керівники та приватні підприємці	*Зайняті інтелектуальною працею*	*Зайняті фізичною та механічною працею*	*Студенти*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	як частину нашої історії	29	40	36	32	28	33
2	як символ боротьби за незалежність	15	12	9	19	7	10
3	як символ «зради»	1	5	8	7	14	6
4	як символ «фашизму»	12	9	11	2	13	7
5	Ваш варіант	1	1	1	-	2	1
6	не знаю, хто це	5	2	3	4	3	1
7	важко відповісти	15	11	11	10	10	8
8	ніяк не сприймаю, мені байдуже	22	20	21	26	23	34
Всього		100	100	100	100	100	100

Взаємозв'язок відповідей на питання «Як Ви сприймаєте пам'ятники С.Бандері?» та національної самоідентифікації

(у відсотках окремо по кожній національній ідентифікації)

Варіанти відповідей		Ідентифікація «росіянин»	Ідентифікація «українець»
Позитивне сприйняття	як частину нашої історії	31	48
	як символ боротьби за незалежність		
Негативне сприйняття	як символ «зради»	32	15
	як символ «фашизму»		
Ваш варіант		3	1
не знаю, хто це		5	3
важко відповісти		6	11
ніяк не сприймаю, мені байдуже		23	22
Всього		100	100

Категорії респондентів за критерієм сприйняття пам'ятників діячам радянської епохи та С. Бандері

- **Ті, хто сприймає і пам'ятники діячам радянської епохи, і пам'ятники С.Бандері позитивно** ***(33% від відповівших)***

Стать: • Чоловіки 41% • Жінки 59%
Вік: • 18-29 21% • 30-39 20% • 40-49 20% • 50-59 17% • 60+ 22%
Освітні рівні: • Неповна і повна середня 18% • Середня спеціальна 25% • Вища 57%
Рід занять: • Керівники 9% • Зайняті інтелектуальною працею 28% • Зайняті механічною працею 24% • Студенти 10% • Пенсіонери 19% • Не працюють 10%
Національність: • Росіянин 10% • Українець 89%

- **Ті, хто сприймає пам'ятники діячам радянської епохи позитивно, а пам'ятники С.Бандері негативно** ***(15% від відповівших)***

Стать: • Чоловіки 52% • Жінки 48%
Вік: • 18-29 12% • 30-39 20% • 40-49 10% • 50-59 17% • 60+ 41%
Освітні рівні: • Неповна і повна середня 20% • Середня спеціальна 37% • Вища 43%
Рід занять: • Керівники 8% • Зайняті інтелектуальною працею 20% • Зайняті механічною працею 25% • Студенти 5% • Пенсіонери 34% • Не працюють 8%
Національність: • Росіянин 26% • Українець 70%

- **Ті, хто сприймає пам'ятники С.Бандері позитивно, а пам'ятники діячам радянської епохи негативно** ***(10% від відповівших)***

Стать: • Чоловіки 61% • Жінки 39%
Вік: • 18-29 32% • 30-39 20% • 40-49 11% • 50-59 21% • 60+ 16%
Освітні рівні: • Неповна і повна середня 17% • Середня спеціальна 18% • Вища 65%
Рід занять: • Керівники 11% • Зайняті інтелектуальною працею 29% • Зайняті механічною працею 20% • Студенти 21% • Пенсіонери 10% • Не працюють 9%
Національність: • Росіянин 3% • Українець 91%

Розподіл відповідей на питання: «Як Ви ставитесь до встановлених пам'ятників політичним діячам радянської епохи в Україні?»

(N = 863, у % до відповівших)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%	%
1	Позитивно	18,3	32,1
2	Скоріше, позитивно	13,8	
3	Нейтрально	44,2	44,2
4	Скоріше, негативно	6,8	16,9
5	Негативно	10,1	
6	Є доречними тільки у Східних регіонах України	6,8	6,8
Всього		100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви ставитесь до встановлених пам'ятників політичним діячам радянської епохи в Україні?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 862 особи; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	Позитивно у тій чи іншій мірі	24	30	22	32	47
2	Нейтрально	45	50	55	41	34
3	Негативно у тій чи іншій мірі	24	13	15	21	12
4	Є доречними тільки у Східних регіонах України	7	7	8	6	7
Всього		100	100	100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання: «Як Ви ставитесь до встановлених пам'ятників політичним діячам радянської епохи в Україні?» у розрізі освітніх рівнів

(відповіла 841 особа; у відсотках окремо по кожній освітній категорії)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	Позитивно у тій чи іншій мірі	33	38	30
2	Нейтрально	46	44	43
3	Негативно у тій чи іншій мірі	17	12	19
4	Є доречними тільки у Східних регіонах України	4	6	8
Всього		100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви ставитесь до встановлених пам'ятників політичним діячам радянської епохи в Україні?» у розрізі соціальних статусів

(відповіло 853 особи; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Соціальні групи					
		Керівники та приватні підприємці	*Зайняті інтелектуальною працею*	*Зайняті фізичною та механічною працею*	*Студенти*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	Позитивно у тій чи іншій мірі	31	27	33	19	47	27
2	Нейтрально	36	46	49	51	31	50
3	Негативно у тій чи іншій мірі	25	20	13	22	14	15
4	Є доречними тільки у Східних регіонах України	8	7	5	8	8	8
Всього		100	100	100	100	100	100

Взаємозв'язок відповідей на питання «Як Ви ставитесь до встановлених пам'ятників політичним діячам радянської епохи в Україні?» та національної самоідентифікації

(у відсотках окремо по кожній національній ідентифікації)

№	Варіанти відповідей	Ідентифікація «росіянин»	Ідентифікація «українець»
1	Позитивно у тій чи іншій мірі	45	29
2	Нейтрально	42	45
3	Негативно у тій чи іншій мірі	7	19
4	Є доречними тільки у Східних регіонах України	6	7
Всього		100	100

Розподіл відповідей на питання: «А до встановлених пам'ятників С.Бандері?»

(N = 860, у % до відповівших)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%	%
1	Позитивно	4,9	11,7
2	Скоріше, позитивно	6,8	
3	Нейтрально	43,7	43,7
4	Скоріше, негативно	7,7	25,9
5	Негативно	18,2	
6	Є доречними тільки у Західних регіонах України	18,7	18,7
Всього		100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «А до встановлених пам'ятників С.Бандері?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 862 особи; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	Позитивно у тій чи іншій мірі	24	30	22	32	47
2	Нейтрально	45	50	55	41	34
3	Негативно у тій чи іншій мірі	24	13	15	21	12
4	Є доречними тільки у Західних регіонах України	7	7	8	6	7
Всього		100	100	100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання: «А до встановлених пам'ятників С.Бандері?» у розрізі освітніх рівнів

(відповіла 841 особа; у відсотках окремо по кожній освітній категорії)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	Позитивно у тій чи іншій мірі	33	38	30
2	Нейтрально	46	44	43
3	Негативно у тій чи іншій мірі	17	12	19
4	Є доречними тільки у Західних регіонах України	4	6	8
Всього		100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «А до встановлених пам'ятників С.Бандері?» у розрізі соціальних статусів

(відповіло 853 особи; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Соціальні групи					
		Керівники та приватні підприємці	*Зайняті інтелек-туальною працею*	*Зайняті фізичною та механічною працею*	*Сту-денти*	*Пен-сіонери*	*Не-працю-ючі*
1	Позитивно у тій чи іншій мірі	31	27	33	19	47	27
2	Нейтрально	36	46	50	51	31	50
3	Негативно у тій чи іншій мірі	25	20	12	22	14	15
4	Є доречними тільки у Західних регіонах України	8	7	5	8	8	8
Всього		100	100	100	100	100	100

Взаємозв'язок відповідей на питання «А до встановлених пам'ятників С.Бандері?» та національної самоідентифікації

(у відсотках окремо по кожній національній ідентифікації)

№	Варіанти відповідей	Ідентифікація «росіянин»	Ідентифікація «українець»
1	Позитивно у тій чи іншій мірі	6	12
2	Нейтрально	35	45
3	Негативно у тій чи іншій мірі	36	25
4	Є доречними тільки у Західних регіонах України	23	18
Всього		100	100

Порівняння відповідей на питання «Як Ви ставитесь до встановлених пам'ятників політичним діячам радянської епохи в Україні?» та «А до встановлених пам'ятників С.Бандері?» (у %)

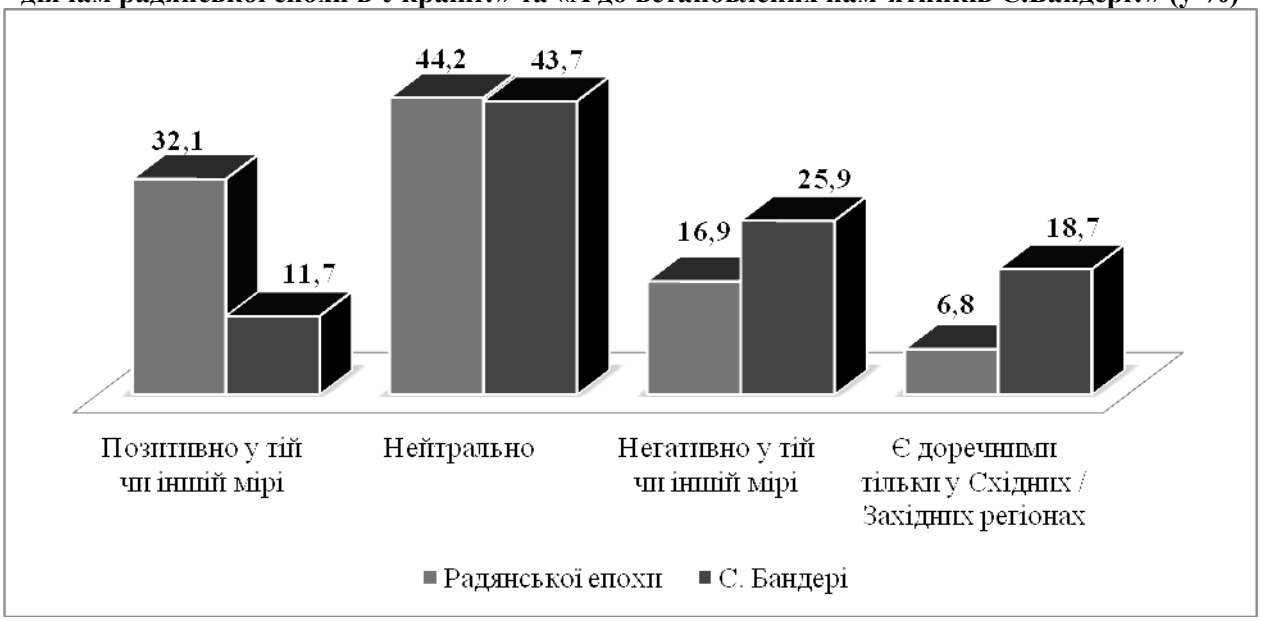

Категорії респондентів за критерієм сприйняття встановлених пам'ятників діячам радянської епохи та С.Бандері

(у % від відповівших)

№	Ставлення до пам'ятників діячам радянської епохи	Ставлення до пам'ятників С.Бандері	%
1	+[12]	+	4
2	-[13]	-	5
3	+	-	12
4	-	+	6
5	±	±	29

росіян 19%

українців 78%

[12] Позитивне ставлення у тій чи іншій мірі

[13] Негативне ставлення у тій чи іншій мірі

БЛОК 3. СПЕЦИФІКА СПРИЙНЯТТЯ ПОДІЙ 2013-2014 РР. В УКРАЇНІ.

Розподіл відповідей на питання:

«Як Ви ставитесь до приєднання Криму до Росії у 2014 р.?»

(N = 862, у % до відповівших)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%	%
1	Повністю підтримую	3,6	9,3
2	Скоріше, підтримую	5,6	
3	Скоріше, не підтримую	15,1	83,4
4	Повністю не підтримую	68,3	
5	Важко сказати напевно / не замислювався	7,3	7,3
Всього		100	100

Взаємозв'язок ставлення до приєднання Криму до Росії у 2014 р. та національною ідентифікацією.

(у %)

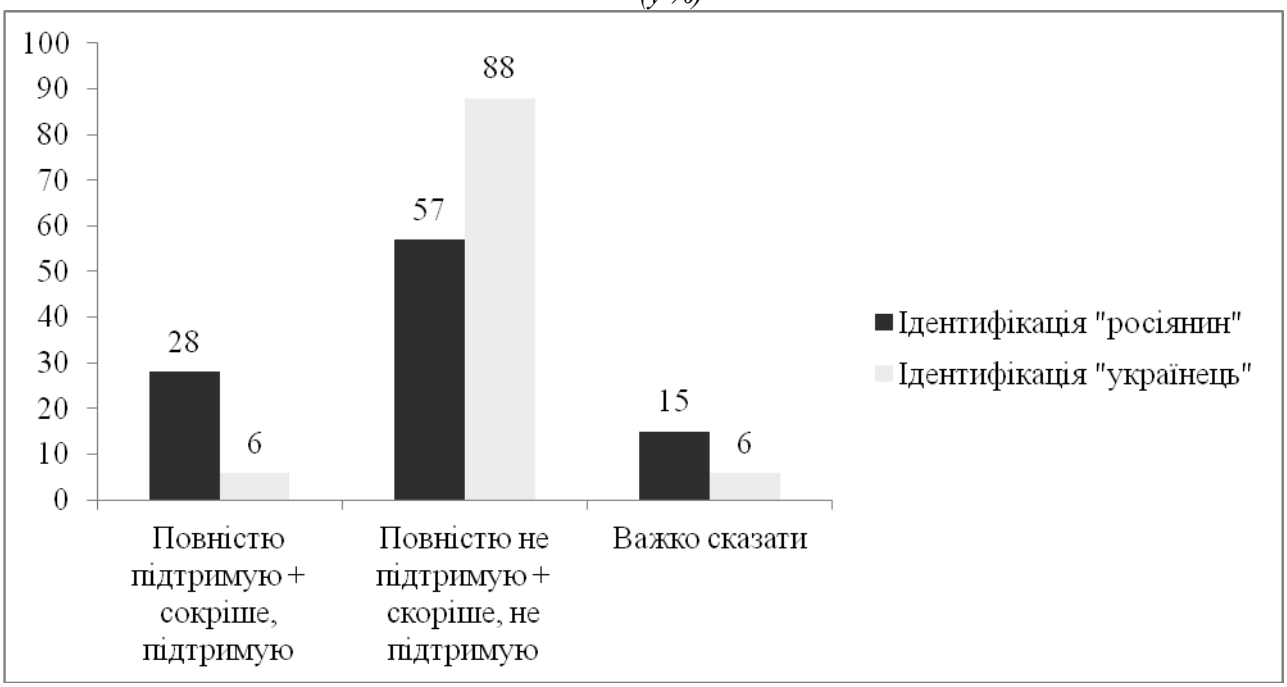

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви ставитесь до приєднання Криму до Росії у 2014 р.?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 860 осіб; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	Повністю підтримую + Скоріше, підтримую	5,5	8	11	12	13
2	Повністю НЕ підтримую + Скоріше, НЕ підтримую	89	86	81	81	78
3	Важко сказати напевно / не замислювався	5,5	6	9	7	10
Всього		100	100	100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «Як Ви ставитесь до приєднання Криму до Росії у 2014 р.?» у розрізі соціальних статусів

(відповіло 852 особи; у відсотках окремо по кожній соціальній групі)

№	Варіанти відповідей	Соціальні групи					
		Керівники та приватні підприємці	*Зайняті інтелектуально працею*	*Зайняті фізичною та механічною працею*	*Студенти*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	Повністю підтримую + Скоріше, підтримую	14	5	8	5	15	11
2	Повністю НЕ підтримую + Скоріше, НЕ підтримую	79	88	84	90	78	78
3	Важко сказати напевно / не замислювався	7	7	8	5	7	11
Всього		100	100	100	100	100	100

Розподіл відповідей на питання:
Стовпчик 1: «Ким для Вас, в першу чергу, є переселенці зі східних областей України?»
Стовпчик 2: «А з Криму?»
Стовпчик 3: «Ким для Вас є населення Західної України?»

(N = 862, у % до відповівших)
(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	Стовпчик 1 Переселенці зі Східної України	Стовпчик 2 Переселенці з Криму	Стовпчик 3 Населення Західної України
1	братами	9,2	8,2	7,9
2	друзями	5,8	8,5	7,7
3	такими ж громадянами України, як і я	53,5	57,2	75,7
4	біженцями	19,1	14,3	
5	жертвами гуманітарної катастрофи	7,8	6,9	
6	сепаратистами	1,2	0,8	
7	ополченцями	0,3	0,1	
8	зрадниками	1,5	2,8	1,2
9	ворогами	0,7	0,4	0,9
10	націоналісти / «бандерівці»			5,1
11	борцями за цілісність України	0,6	0,8	1,3
12	Ваш варіант	0,3[14]	0,2	0,2[15]
Всього		100	100	100

[14] *Труси, нахлібники, вимушені переселенці.*
[15] *Ніяк.*

Розподіл відповідей на питання:
«Ким для Вас, в першу чергу, є переселенці зі східних областей України?» у розрізі вікових груп

(N = 873, у % до відповівших окремо по кожному стовпчику)

№	Варіанти відповідей	18 – 29	30 – 39	40 – 49	50 – 59	60 та старше
1	братами	11	7	9	10	8
2	друзями	5	4	6	2	9
3	такими ж громадянами України, як і я	50	53	55	54	55
4	біженцями	19	22	22,5	19	16
5	жертвами гуманітарної катастрофи	8	7	3,5	12	9,5
6	сепаратистами	3	1	1	1	0,5
7	ополченцями	0,5	-	0,5	-	-
8	зрадниками	1,5	4	0,5	2	0,5
9	ворогами	1	1	1	-	0,5
10	борцями за цілісність України	0,5	1	1	-	0,5
11	Ваш варіант	0,5	-	-	1	0,5
Всього		100	100	100	100	100

Розподіл відповідей на питання:
«Ким для Вас, в першу чергу, є переселенці з АРК?» у розрізі вікових груп

(N = 870, у % до відповівших окремо по кожному стовпчику)

№	Варіанти відповідей	18 – 29	30 – 39	40 – 49	50 – 59	60 та старше
1	братами	6,5	8	7,5	10	8
2	друзями	9	4	8,5	5	12
3	такими ж громадянами України, як і я	57	57	62	56	57
4	біженцями	15	19	12	11	14
5	жертвами гуманітарної катастрофи	6,5	5	7	12	6
6	сепаратистами	1	1	-	1	-
7	ополченцями	-	-	-	-	0,5
8	зрадниками	4	4	2	4	1
9	ворогами	0,5	1	-	-	-
10	борцями за цілісність України	0,5	1	1	-	1
11	Ваш варіант	-	-	-	1	0,5
Всього		100	100	100	100	100

Розподіл відповідей на питання:
«Ким для Вас, в першу чергу, є населення Західної України?» у розрізі вікових груп

(N = 862, у % до відповівших окремо по кожному стовпчику)

№	Варіанти відповідей	18 – 29	30 – 39	40 – 49	50 – 59	60 та старше
1	братами	8	7	9	10,5	5
2	друзями	9	7	4	5	10
3	такими ж громадянами України, як і я	74	76	80	74	76
4	зрадниками	2	1	-	2	1
5	ворогами	1	1	1	2	0,5
6	націоналістами / «бандерівцями»	5	6	3	6	5
7	борцями за цілісність України	1	2	2	0,5	2
8	Ваш варіант	-	-	1	-	0,5
Всього		100	100	100	100	100

Порівняльні дані специфіки сприйняття мешканців різних регіонів України.

(у % окремо по кожному стовпчику)

Укрупнена категорія	**Варіанти відповідей**	Схід України	АРК	Західна Україна
«Позитивно забарвлене ставлення»	братами	16	17	17
	друзями			
	борцями за цілісність України			
«Громадяни»	такими ж громадянами України, як і я	54	57	76
«Сприйняття, засноване на жалю»	біженцями	27	21	
	жертвами гуманітарної катастрофи			
«Негативно забарвлене ставлення»	сепаратистами	4	4	
	ополченцями			
	зрадниками			7
	ворогами			
	націоналістами / «бандерівцями»			

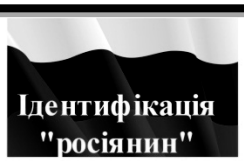

Частіше ставляться до переселенців зі Сходу та АРК з позитивно забарвленими почуттями

Частіше за населення з ідентифікацією "українець" сприймають переселенців зі Сходу України як "біженців" та "жертв гуманітарної катастрофи"

Частіше ставляться до мешканців Західної України з негативно забарвленими почуттями (14% проти 6% серед населення з ідентифікацією "українець")

Частіше ставляться до мешканців Західної України з позитивно забарвленими почуттями

Частіше за населення з ідентифікацією "росіянин" сприймають переселенців зі Сходу України та АРК як громадян України

Частіше ставляться до переселенців з АРК з негативно забарвленими емоціями (4% проти 2% серед населення з ідентифікацією "росіянин")

Розподіл відповідей на питання: «Для Вас «націоналізм» - це...?»

(N = 868)

(можливо декілька варіантів відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	віра і відданість своїй державі, робота на благо своєї держави	30,7
2	домінування однієї нації над іншою	10,4
3	захист інтересів своєї держави	23,8
4	любов до своєї країни, патріотизм	29,6
5	нетерпимість до представників інших націй, культур	10,8
6	переконаність у винятковості певної нації	7,7
7	пріоритет національних цінностей над особистісними	8,8
8	Ваш варіант *(Низькість; Не розумію це поняття; Його взагалі не повинно існувати; Фанатизм)*	0,7
9	важко сказати	10,2

ТІ, ЩО ОБИРАЮТЬ ОДИН ВАРІАНТ ВІДПОВІДІ

ТІ, ЩО ОБИРАЮТЬ ДВА ВАРІАНТИ ВІДПОВІДІ

Найтісніший зв'язок між наступними парами виборів.

Розподіл відповідей на питання:
«Для Вас «націоналізм» - це...?» у розрізі вікових груп
(N = 862, у % до відповівших по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	18 – 29	30 – 39	40 – 49	50 – 59	60 та старше
1	віра і відданість своїй державі, робота на благо своєї держави	38	34	30	23	27
2	домінування однієї нації над іншою	6	11	14	12	10
3	захист інтересів своєї держави	31	24	17	25	20
4	любов до своєї країни, патріотизм	35	29	32	27	27
5	нетерпимість до представників інших націй, культур	5	13	10	14	13
6	переконаність у винятковості певної нації	7	9	10	7	8
7	пріоритет національних цінностей над особистісними	12	6	9	7	8
8	Ваш варіант *(Низькість; Не розумію це поняття; Його взагалі не повинно існувати; Фанатизм)*	1	1	-	1	1
9	важко сказати	7	9	10	13	12

Взаємозв'язок сприйняття «націоналізму» та національної ідентифікації мешканців м. Запоріжжя.
(у % до відповівших)

№	Варіанти відповідей	Ідентифікація «росіянин»	Ідентифікація «українець»
1	віра і відданість своїй державі, робота на благо своєї держави	24	32
2	домінування однієї нації над іншою	16	9
3	захист інтересів своєї держави	15	25
4	любов до своєї країни, патріотизм	19	31
5	нетерпимість до представників інших націй, культур	22	9
6	переконаність у винятковості певної нації	20	6
7	пріоритет національних цінностей над особистісними	6	9
8	Ваш варіант *(Низькість; Не розумію це поняття; Його взагалі не повинно існувати; Фанатизм)*	1	1
9	важко сказати	7	10

Розподіл відповідей на питання: «Для Вас ідея «русского мира» - це...?»

(N = 866)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	перспективна ідея об'єднання братських народів (росіян, білорусів, українців…)	19,3
2	ідея, що відображає прагнення єднання російськомовного населення («русских») по всьому світу	10,1
3	вигадана ідея, що не має під собою реальної основи	26,9
4	привід для російської агресії по відношенню до інших країн	21,9
5	Ваш варіант	1,3
6	Важко відповісти	20,4

Розподіл відповідей на питання:
«Для Вас ідея «руського мира» - це...?» у розрізі вікових груп

(N = 870, у % до відповівших по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	18 – 29	30 – 39	40 – 49	50 – 59	60 та старше
1	перспективна ідея об'єднання братських народів (росіян, білорусів, українців…)	13	18	17	23	25
2	ідея, що відображає прагнення єднання російськомовного населення («русских») по всьому світу	9	12	8	8	13
3	вигадана ідея, що не має під собою реальної основи	32	29	27	22	21
4	привід для російської агресії по відношенню до інших країн	24	25	23	26	16
5	Ваш варіант	1	2	4	1	1
6	Важко відповісти	21	14	21	20	24

Взаємозв'язок сприйняття «руського мира» та національної ідентифікації мешканців м. Запоріжжя.

(у % до відповівших по кожній категорії)

№	Варіанти відповідей	Ідентифікація «росіянин»	Ідентифікація «українець»
1	перспективна ідея об'єднання братських народів (росіян, білорусів, українців…)	39	17
2	ідея, що відображає прагнення єднання російськомовного населення («русских») по всьому світу	14	9
3	вигадана ідея, що не має під собою реальної основи	17	28
4	привід для російської агресії по відношенню до інших країн	15	23
5	Ваш варіант	1	1
6	Важко відповісти	15	21

Розподіл відповідей на питання: «Яка держава, на Вашу думку, становить найбільшу потенційну загрозу для України, позбавляючи її можливості приймати власні політичні рішення?». Порівняльні дані двох років.

(не більше двох варіантів відповіді)

№	Варіанти відповідей	*N = 915, %*	*N = 869, %*
1	Білорусь	0,8	1,3
2	Європейський Союз	23,0	13,0
3	Ізраїль		0,5
4	Китай	7,8	3,7
5	Німеччина	3,2	1,3
6	Польща	1,8	0,7
7	Росія	45,8	61,4
8	США	29,8	27,5
9	Туреччина	2,4	0,4
10	Ваш варіант	2,0[16]	1,4[17]
11	Жодна країна не становить такої загрози	15,2	15,7

[16] *Вся Азія; Матеріально зацікавлена група людей; НАТО; Румунія; Україна; Японія.*

[17] *Ми самі; Кожна по своєму; Кожна із країн може нанести удар; Україна; Північна Корея; НАТО.*

Взаємозв'язок між виборами держав (об'єднань), що становлять найбільшу потенційну загрозу для України.

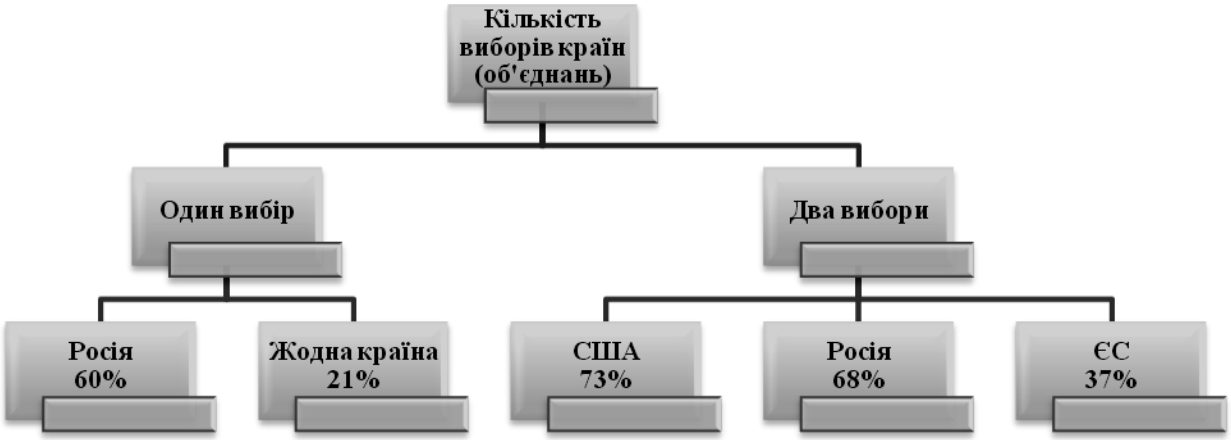

Порівняльні дані відповідей на питання: «Яка держава, на Вашу думку, становить найбільшу потенційну загрозу для України, позбавляючи її можливості приймати власні політичні рішення?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 871 особа; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	Білорусь	2	2	1	1	1
2	Європейський Союз	11	16	10	11	15
3	Ізраїль	-	1	1	1	1
4	Китай	4	4	3	5	4
5	Німеччина	1	1	-	2	2
6	Польща	1	1	1	-	1
7	Росія	73	65	63	60	50
8	США	23	24	27	29	33
9	Туреччина	1	-	-	-	1
10	Ваш варіант	2	2	1	1	-
11	Жодна країна не становить такої загрози	11	12	18	18	19

Порівняльні дані відповідей на питання «Яка держава, на Вашу думку, становить найбільшу потенційну загрозу для України, позбавляючи її можливості приймати власні політичні рішення?» у розрізі соціального статусу

(відповіло 846 осіб; у відсотках окремо по кожній соціальній категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Соціальний статус					
		Керівники та приватні підприємці	*Зайняті інтелек-туальною працею*	*Зайняті фізичною та механічною працею*	*Сту-денти*	*Пенсіонери*	*Непрацю-ючі*
1	Білорусь	6	1	1	1	-	1
2	Європейський Союз	8	12	15	10	15	15
3	Ізраїль	-	1	1	-	1	-
4	Китай	2	4	4	5	4	2
5	Німеччина	-	2	-	2	3	-
6	Польща	-	1	1	-	1	-
7	Росія	59	65	59	84	49	61
8	США	23	27	29	21	32	30
9	Туреччина	-	-	1	1	1	-
10	Ваш варіант	3	2	1	-	1	3
11	Жодна країна не становить такої загрози	23	14	16	6	20	13

Взаємозв'язок бачення загроз з боку інших держав / об'єднань та національної ідентичності.
(у %)

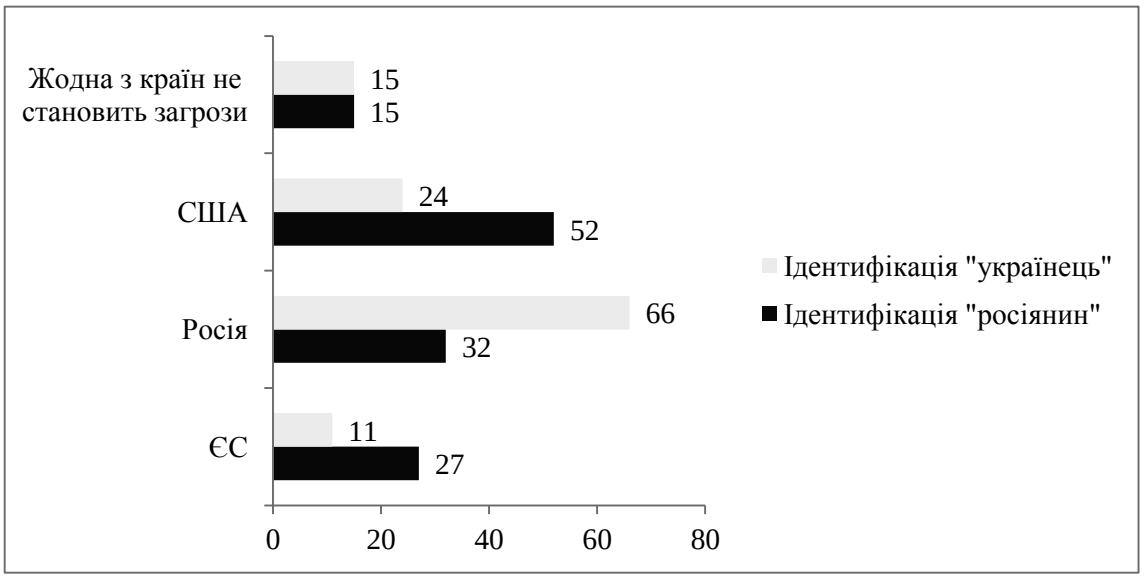

Розподіл відповідей на питання: «Серед запропонованих потенційних загроз для України визначте ті, які у найближчі 10 років є, на Вашу думку, найбільш реальними». Порівняльні дані двох років.
(у % до відповівших окремо по кожному року)

№	Варіанти відповідей	*2013 N = 920, %*	*2014 N = 872, %*
1	Війна з іншими країнами	5,3	25,7
2	Внутрішньополітична нестабільність	56,1	44,1
3	Громадянська війна	12,5	26,9
4	Економічна криза	60,7	51,1
5	Зовнішньополітична невизначеність	23,4	12,7
6	Іноземна окупація	4,6	17,7
7	Критично велика міграція українців за кордон	17,9	9,6
8	Соціально-демографічна криза (зменшення народжуваності, збільшення смертності)	20,3	8,9
9	Тероризм	6,2	8,2
10	Розпад країни		17,4
11	Інше	1,2[18]	0,9[19]
12	Важко відповісти однозначно	5,1	3,8

[18] *Власний соціум; Войовничий націоналізм; Екологічна загроза; Знаходження чорноморського флоту; Зрада правлячою елітою інтересів України; Нелегальна міграція в Україну інших національностей; Приєднання до Європи; Російський флот у Севастополі.*
[19] *Нічого; Майдан; Всі варіанти можливі.*

Порівняльні дані відповідей на питання: «Серед запропонованих потенційних загроз для України визначте ті, які у найближчі 10 років є, на Вашу думку, найбільш реальними» у розрізі вікових категорій

(відповіло 874 особи; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	Війна з іншими країнами	32	29	24	26	19
2	Внутрішньополітична нестабільність	46	42	51	43	40
3	Громадянська війна	23	25	26	30	31
4	Економічна криза	57	49	47	55	48
5	Зовнішньополітична невизначеність	13	13	15	9	13
6	Іноземна окупація	22	12	20	20	15
7	Критично велика міграція українців за кордон	9	15	9	7	9
8	Соціально-демографічна криза (зменшення народжуваності, збільшення смертності)	8	10	10	7	7
9	Тероризм	10	10	9	6	6
10	Розпад країни	15	22	24	14	16
11	Інше	1	1	1	1	1
12	Важко відповісти однозначно	4	2	1	4	7

Порівняльні дані відповідей на питання: «Серед запропонованих потенційних загроз для України визначте ті, які у найближчі 10 років є, на Вашу думку, найбільш реальними» у розрізі освітніх рівнів

(відповіло 850 осіб; у відсотках окремо по кожному освітньому рівню)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	Війна з іншими країнами	23	28	25
2	Внутрішньополітична нестабільність	38	41	48
3	Громадянська війна	28	28	25
4	Економічна криза	45	43	58
5	Зовнішньополітична невизначеність	14	12	12
6	Іноземна окупація	17	17	19
7	Критично велика міграція українців за кордон	8	9	11
8	Соціально-демографічна криза (зменшення народжуваності, збільшення смертності)	8	6	11
9	Тероризм	7	8	9
10	Розпад країни	18	19	17
11	Інше	1	2	-
12	Важко відповісти однозначно	7	5	2

Порівняльні дані відповідей на питання «Серед запропонованих потенційних загроз для України визначте ті, які у найближчі 10 років є, на Вашу думку, найбільш реальними» у розрізі соціального статусу

(відповіло 880 осіб; у відсотках окремо по кожній соціальній категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Соціальний статус					
		Керівники та приватні підприємці	*Зайняті інтелектуальною працею*	*Зайняті фізичною та механічною працею*	*Студенти*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	Війна з іншими країнами	25	22	32	34	19	25
2	Внутрішньополітична нестабільність	46	48	43	47	42	36
3	Громадянська війна	21	29	28	26	29	26
4	Економічна криза	49	58	52	56	45	43
5	Зовнішньополітична невизначеність	6	16	10	17	13	12
6	Іноземна окупація	22	18	15	23	17	15
7	Критично велика міграція українців за кордон	12	9	9	11	8	9
8	Соціально-демографічна криза (зменшення народжуваності, збільшення смертності)	9	12	8	13	5	7
9	Тероризм	10	9	7	11	5	12
10	Розпад країни	27	16	20	13	13	20
11	Інше	-	1	1	-	1	-
12	Важко відповісти однозначно	1	2	3	4	9	3

Розподіл на групи відповідей щодо найбільш реальних потенційних загроз для України за критерієм їх походження.

Порівняльні дані співвідношення категорій «внутрішніх» та «зовнішніх» загроз за результатами досліджень 2013 та 2014 рр.

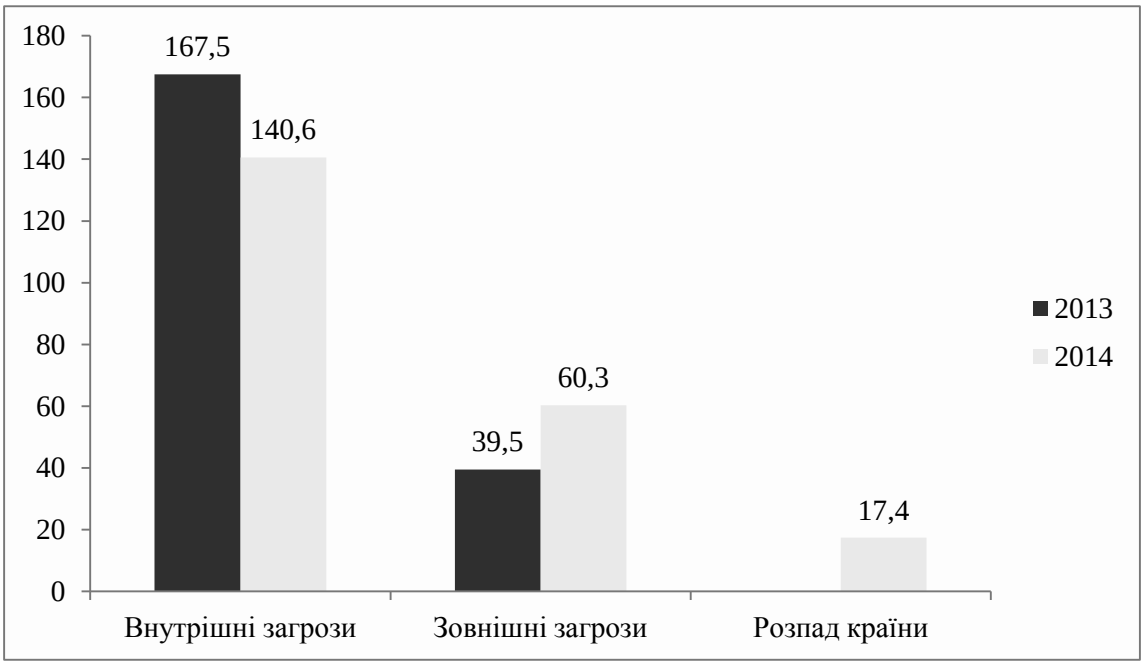

Взаємозв'язок кількості виборів у визначенні потенційних загроз для України та специфіки зроблених виборів.

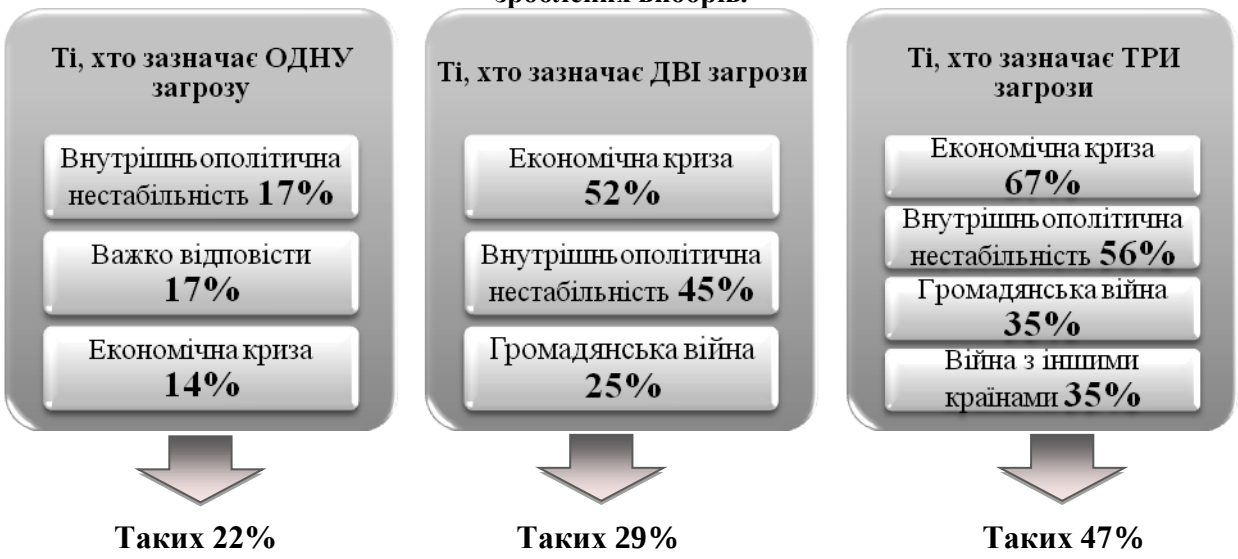

Розподіл відповідей на питання: «Яка з цих подій мала найбільші позитивні наслідки для українського народу?» Порівняльні дані за два роки.

(у % до відповівших)

№	Варіанти відповідей	*2013 N = 914, %*	*2013 N = 857, %*
1	«Майдан» 2013-2014 рр.		14,6
2	«Помаранчева революція» 2004 р.		0,9
3	Виникнення СРСР	12,4	8,4
4	Перемога у Великій Вітчизняній Війні	27,3	28,9
5	Підписання угоди про асоціацію з ЄС		5,5
6	Проголошення незалежності України	45,2	31,1
7	Революція 1917 р.	3,5	1,6
8	Розпад СРСР	8,5	7,9
9	Ваш варіант	3,1[20]	1,2[21]
Всього		100	100

[20] *Важко відповісти; Духовне відродження; Євро 2012; Знищення арсеналу ядерного озброєння в Україні; Не мала позитивних наслідків; Перемога Ющенка у 2005 р.; Поганий уряд; Помаранчева революція; Проголошення Януковича Президентом України; Стабільність.*

[21] *Поки позитивного для України не бачу; Не згоден з жодним варіантом; Всі позитивні в свій час; Ніяка з перерахованих; Не замислювалася; Жодне; Агресія Росії - з'єднала націю; Смерть Сталіна.*

Порівняльні дані відповідей на питання: «Яка з цих подій мала найбільші позитивні наслідки для українського народу?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 859 осіб; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)[22]

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	«Майдан» 2013-2014 рр.	18	18	16	11	13
2	«Помаранчева революція» 2004 р.	1	1	1	-	1
3	Виникнення СРСР	6	6	7	7	14
4	Перемога у Великій Вітчизняній Війні	23	22	24	34	40
5	Підписання угоди про асоціацію з ЄС	5	8	5	6	4,5
6	Проголошення незалежності України	38	32	34	29	21,5
7	Революція 1917 р.	1	3	1	3	0,5
8	Розпад СРСР	7	9	10	8	5
9	Ваш варіант	1	1	2	2	0,5
Всього		100	100	100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання: «Яка з цих подій мала найбільші позитивні наслідки для українського народу?» у розрізі освітніх рівнів

(відповіло 837 осіб; у відсотках окремо по кожному освітньому рівню)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	«Майдан» 2013-2014 рр.	23	11	13
2	«Помаранчева революція» 2004 р.	1	1	1
3	Виникнення СРСР	10	11	6
4	Перемога у Великій Вітчизняній Війні	28	33	26
5	Підписання угоди про асоціацію з ЄС	7	3	7
6	Проголошення незалежності України	23	28	35
7	Революція 1917 р.	1	2	2
8	Розпад СРСР	6	8	8
9	Ваш варіант	2	2	1
Всього		100	100	100

[22] *Відмінності у відсотках по віковим категоріям є статистично значущими.*

Порівняльні дані відповідей на питання «Яка з цих подій мала найбільші позитивні наслідки для українського народу?» у розрізі соціального статусу

(відповіло 849 осіб; у відсотках окремо по кожній соціальній категорії)

№	Варіанти відповідей	Соціальний статус					
		Керівники та приватні підприємці	*Зайняті інтелектуальною працею*	*Зайняті фізичною та механічною працею*	*Студенти*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	«Майдан» 2013-2014 рр.	15	16	16	18	10	8
2	«Помаранчева революція» 2004 р.	-	1	1	-	1	-
3	Виникнення СРСР	11	6	6	3	15	8
4	Перемога у Великій Вітчизняній Війні	14	25	29	20	40	34
5	Підписання угоди про асоціацію з ЄС	14	5	5	4	2	8
6	Проголошення незалежності України	30	32	30	42	24	37
7	Революція 1917 р.	3	3	1	1	2	-
8	Розпад СРСР	10	10	9	11	4	4
9	Ваш варіант	4	1	2	-	1	-
Всього		100	100	100	100	100	100

Взаємозв'язок оцінки подій, що мали найбільші позитивні наслідки для українського народу та національної самоідентифікації.

(у %)

Взаємозв'язок оцінки подій, що мали найбільші позитивні наслідки для українського народу та національної самоідентифікації.

(у % до відповівших по кожній категорії)

№	Варіанти відповідей	Ідентифікація «росіянин»	Ідентифікація «українець»
1	«Майдан» 2013-2014 рр.	8	16
2	«Помаранчева революція» 2004 р.	-	1
3	Виникнення СРСР	21	6
4	Перемога у Великій Вітчизняній Війні	35	27
5	Підписання угоди про асоціацію з ЄС	6	6
6	Проголошення незалежності України	21	33
7	Революція 1917 р.	4	1
8	Розпад СРСР	5	8
9	Ваш варіант	1	1
Всього		100	100

Розподіл відповідей на питання: «Як Ви бачите Україну через 10 років?»

(N = 869, у % до відповівших)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%	%
1	незалежною успішною країною з Кримом та Донецькою і Луганською областями	39,3	39,3
2	незалежною країною без Криму	15,1	32,3
3	незалежною країною без Криму та Донецької і Луганської областей	10,6	
4	незалежною країною без значної частини південно-східних регіонів	6,6	
5	перестане існувати як незалежна країна і території контролюватимуться Росією та іншими європейськими країнами	4,2	9,6
6	перестане існувати як незалежна країна і повністю контролюватиметься Росією	2,4	
7	перестане існувати як незалежна країна і повністю контролюватиметься ЄС	3,0	
8	Ваш варіант: *Повністю південно-східний регіон буде контролюватися Росією; Країна, в якій немає війни; Незалежною країною; Процвітаюча; Незалежна країна на шляху до ЄС; У складі скандинавських країн; Ніякого майбутнього; Буде роздроблена на три або більше частини; Самостійна і в дружбі зі всіма народами; Не бачу майбутнього; Сама по собі, незалежна Україна; Розділить на Західну та Східну; Переполовинену; Незалежна Україна у ЄС*	2,0	2,0
9	важко відповісти	16,8	16,8
Всього		100	100

Порівняльні дані відповідей на питання: «Як Ви бачите Україну через 10 років?» у розрізі вікових категорій

(відповіла 871 особа; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	незалежною успішною країною з Кримом та Донецькою і Луганською областями	41	36	42	40,5	38
2	незалежною країною без Криму	14	18	15	12	15
3	незалежною країною без Криму та Донецької і Луганської областей	10	12	11	10,5	9
4	незалежною країною без значної частини південно-східних регіонів	7	8	7	6	5
5	перестане існувати як незалежна країна і території контролюватимуться Росією та іншими європейськими країнами	6	4	3,5	4	4
6	перестане існувати як незалежна країна і повністю контролюватиметься Росією	3	2	3,5	1	3
7	перестане існувати як незалежна країна і повністю контролюватиметься ЄС	2	3	1	5	4
8	Ваш варіант:	3	2	1	1	2
9	важко відповісти	14	15	16	20	20
Всього		100	100	100	100	100

Соціально-демографічні профілі категорій мешканців м. Запоріжжя, виділених за специфікою бачення майбутнього України.

(дані наведені у %)

Соціально-демографічний показник		***КАТЕГОРІЇ***		
		КАТЕГОРІЯ 1 Незалежна Україна у своїх первісних кордонах (з АРК та Донецькою і Луганською областями)	*КАТЕГОРІЯ 2 Незалежна Україна, але без певних територій (без АРК та/або Донецької і Луганської областей)*	*КАТЕГОРІЯ 3 Перестане існувати як незалежна держава*
ВІК	18-29	23	21	22
	30-39	17	23	18
	40-49	18	17	14
	50-59	18	16	19
	60 та старше	25	23	27
	Всього	100	100	100
ОСВІТА	Неповна та повна середня	21	19	22
	Середня спеціальна	28	24	27
	Незакінчена вища та вища	51	57	51
	Всього	100	100	100
СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС	Керівники та приватні підприємці	9	11	14
	Зайняті інтелек-туальною працею	28	23	24
	Зайняті фізичною та механічною працею	22	28	23
	Студенти	14	10	6
	Пенсіонери	20	19	19
	Непрацюючі	7	9	14
	Всього	100	100	100
Національна ідентифікація	Ідентифікація «росіянин»	6	13	32
	Ідентифікація «українець»	90	82	62

Розподіл відповідей на питання: «Ким Ви вважаєте США та їхніх союзників по НАТО для України?»

(N = 872, у % до відповівших)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	друзями	5,1
2	партнерами	35,2
3	помічниками	10,5
4	старшими наставниками	5,7
5	ворогами	13,4
6	Ваш варіант: *Вони не потрібні; Злодії; Шукають власної вигоди; Роблять все для своєї вигоди; Всі бездіють; Наглядачі; Вони захищають виключно свої інтереси; Людьми, що переймаються власними інтересами; Сумнівними помічниками; Дволикими експериментаторами.*	1,2
7	важко відповісти	28,8
Всього		100

Порівняльні дані відповідей на питання: «Ким Ви вважаєте США та їхніх союзників по НАТО для України?» у розрізі вікових категорій

(відповіла 871 особа; у відсотках окремо по кожній віковій категорії)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	друзями	4	5	6	4	5
2	партнерами	33	40	36	40	29
3	помічниками	14	10	13	9	7
4	старшими наставниками	10	4	8	3	4
5	ворогами	11	13	11	12	20
6	Ваш варіант: *Вони не потрібні; Злодії; Шукають власної вигоди; Роблять все для своєї вигоди; Всі бездіють; Наглядачі; Вони захищають виключно свої інтереси; Людьми, що переймаються власними інтересами; Сумнівними помічниками; Дволикими експериментаторами.*	2	-	2	1	1
7	важко відповісти	26	28	24	31	34
Всього		100	100	100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання: «Ким Ви вважаєте США та їхніх союзників по НАТО для України?» у розрізі освітніх рівнів

(відповіло 853 особи; у відсотках окремо по кожному освітньому рівню)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	друзями	8	4	4
2	партнерами	38	25	40
3	помічниками	12	8	12
4	старшими наставниками	5	6	6
5	ворогами	13	14	13
6	Ваш варіант	1	2	1
7	важко відповісти	24	40	25
Всього		100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «Ким Ви вважаєте США та їхніх союзників по НАТО для України?» у розрізі соціального статусу

(відповіло 864 особи; у відсотках окремо по кожній соціальній категорії)

№	Варіанти відповідей	Соціальний статус					
		Керівники та приватні підприємці	*Зайняті інтелек-туальною працею*	*Зайняті фізичною та механічною працею*	*Сту-денти*	*Пен-сіонери*	*Непрацю-ючі*
1	друзями	4	5	5	6	7	2
2	партнерами	40	41	31	41	28	29
3	помічниками	6	11	14	15	7	11
4	старшими наставниками	8	6	7	5	2	6
5	ворогами	13	13	10	9	22	12
6	Ваш варіант	1	2	1	1	1	1
7	важко відповісти	27	22	32	22	33	39
Всього		100	100	100	100	100	100

Взаємозв'язок оцінки США та союзників по НАТО та національної самоідентифікації.

(у % до відповівших по кожній категорії в окремості)

№	Варіанти відповідей	Ідентифікація «росіянин»	Ідентифікація «українець»
1	друзями	2	6
2	партнерами	26	37
3	помічниками	7	11
4	старшими наставниками	7	6
5	ворогами	33	11
6	Ваш варіант	-	1
7	важко відповісти	26	29
Всього		100	100

Розподіл відповідей на питання: «Які почуття у Вас викликає День Перемоги (9 травня 1945 р.)?». Порівняльні дані за два роки.

(можливо декілька варіантів відповіді, окремо по кожному року)

№	Варіанти відповідей	*2013 N = 920, %*	*2014 N = 873, %*
1	Байдужість	1,6	1,0
2	Відчуття втрати	21,4	16,2
3	Відчуття жалоби	24,0	24,6
4	Гордість	59,0	64,9
5	Радість	33,0	31,3
6	Роздратованість	1,6	0,5
7	Смуток	17,0	13,4
8	Сором за те, що ми воювали у цій війні	2,2	1,3
9	Щастя	8,1	8,7
10	Ніяких конкретних почуттів	5,4	4,3
11	Інші	1,4[23]	0,7[24]
12	Важко відповісти однозначно	2,4	3,0

Порівняльні дані відповідей на питання «Які почуття у Вас викликає День Перемоги (9 травня 1945 р.)?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 875 осіб; у відсотках окремо по кожній віковій категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	Байдужість	1	1	-	3	1
2	Відчуття втрати	10	14	15	17	20
3	Відчуття жалоби	24	22	23	27	23
4	Гордість	60	62	71	58	72
5	Радість	27	28	34	28	38
6	Роздратованість	2	1	-	1	-
7	Смуток	13	13	12	13	15
8	Сором за те, що ми воювали у цій війні	2	1	1	1	2
9	Щастя	10	8	5	10	9
10	Ніяких конкретних почуттів	8	7	3	3	1
11	Інші	1	1	1	2	-
12	Важко відповісти однозначно	6	3	3	3	1

[23] *Вдячність; Жалість; Образа; Переживання; Повага; Свобода; Сором за те, що молодь не знає про це; Шкода учасників війни, яких поступово забувають.*

[24] *Вихідний день; Свято; Пам'ять; Вдячність; Ностальгію за дитинством; Фарс; Повага.*

Порівняльні дані відповідей на питання: «Які почуття у Вас викликає День Перемоги (9 травня 1945 р.)?» у розрізі освітніх рівнів.

(відповіло 853 особи; у відсотках окремо по кожному освітньому рівню)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	Байдужість	2	-	1
2	Відчуття втрати	22	14	15
3	Відчуття жалоби	25	22	25
4	Гордість	60	66	66
5	Радість	35	33	30
6	Роздратованість	1	-	1
7	Смуток	14	12	14
8	Сором за те, що ми воювали у цій війні	1	1	2
9	Щастя	10	6	9
10	Ніяких конкретних почуттів	5	5	4
11	Інші	-	-	1
12	Важко відповісти однозначно	3	2	3
Всього		100	100	100

Порівняльні дані відповідей на питання «Ким Ви вважаєте США та їхніх союзників по НАТО для України?» у розрізі соціального статусу

(відповіло 863 особи; у відсотках окремо по кожній соціальній категорії)

№	Варіанти відповідей	Соціальний статус					
		Керівники та приватні підприємці	*Зайняті інтелектуальною працею*	*Зайняті фізичною та механічною працею*	*Студенти*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	Байдужість	2	-	1	2	1	-
2	Відчуття втрати	15	18	11	16	20	18
3	Відчуття жалоби	18	29	19	28	25	31
4	Гордість	56	62	68	70	71	53
5	Радість	28	27	34	25	38	28
6	Роздратованість	-	-	-	3	-	-
7	Смуток	14	16	9	18	14	13
8	Сором за те, що ми воювали у цій війні	1	-	1	4	2	1
9	Щастя	5	8	7	12	10	11
10	Ніяких конкретних почуттів	10	3	4	7	1	7
11	Інші	2	2	-	-	-	-
12	Важко відповісти однозначно	2	3	4	3	2	5
Всього		100	100	100	100	100	100

БЛОК 4. РІВЕНЬ ТЕРПИМОСТІ ДО ПРЕДСТАВНИКІВ ІНШИХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ.

Розподіл відповідей на питання: «Представників яких з нижче перерахованих національностей та яке населення Ви би хотіли / могли допустити у якості членів своєї родини?»

(N = 867)

(декілька варіантів відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	американці	13,5
2	англійці	12,5
3	араби	5,4
4	євреї	11,5
5	китайці	4,5
6	німці	12,4
7	поляки	22,0
8	росіяни	42,3
9	турки	4,9
10	українці	63,3
11	населення Західної України	21,6
12	переселенці з Донбасу	18,1
13	переселенці з Криму	17,8
14	важко відповісти	19,1

Порівняльні дані відповідей на питання: «Представників яких з нижче перерахованих національностей та яке населення Ви би хотіли / могли допустити у якості членів своєї родини?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 870 осіб; у відсотках окремо по кожній віковій категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	американці	24	23	14	9	8
2	англійці	21	23	14	11	6
3	араби	6	4	8	5	5
4	євреї	12	9	14	11	12
5	китайці	6	3	7	4	4
6	німці	17	13	12	11	9
7	поляки	28	18	24	19	20
8	росіяни	33	35	49	41	53
9	турки	6	3	7	5	4
10	українці	58	60	69	67	65
11	населення Західної України	27	18	22	19	18
12	переселенці з Донбасу	20	13	21	16	17
13	переселенці з Криму	19	13	20	16	17
14	важко відповісти	19	24	15	18	20

Порівняльні дані відповідей на питання: «Представників яких з нижче перерахованих національностей та яке населення Ви би хотіли / могли допустити у якості членів своєї родини?» у розрізі освітніх рівнів

(відповіло 845 осіб; у відсотках окремо по кожній освітній категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня освіта	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	американці	14	13	14
2	англійці	13	13	13
3	араби	4	9	5
4	євреї	10	14	11
5	китайці	6	7	3
6	німці	12	15	12
7	поляки	20	22	23
8	росіяни	36	45	43
9	турки	3	8	4
10	українці	59	64	65
11	населення Західної України	20	24	21
12	переселенці з Донбасу	21	22	16
13	переселенці з Криму	15	22	17
14	важко відповісти	18	20	19

Порівняльні дані відповідей на питання «Представників яких з нижче перерахованих національностей та яке населення Ви би хотіли / могли допустити у якості членів своєї родини?» у розрізі соціального статусу

(відповіло 857 осіб; у відсотках окремо по кожній соціальній категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Соціальний статус					
		Керівники та приватні підприємці	*Зайняті інтелектуальною працею*	*Зайняті фізичною та механічною працею*	*Студенти*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	американці	13	8	14	30	11	16
2	англійці	10	10	12	28	10	13
3	араби	6	5	8	3	6	4
4	євреї	11	10	13	12	11	13
5	китайці	5	2	7	6	4	5
6	німці	10	10	14	18	12	15
7	поляки	22	24	20	31	20	19
8	росіяни	37	41	40	38	55	37
9	турки	5	3	7	4	5	5
10	українці	63	66	62	59	66	60
11	населення Західної України	19	23	21	27	17	24
12	переселенці з Донбасу	12	16	17	25	19	22
13	переселенці з Криму	11	17	18	23	20	18
14	важко відповісти	20	17	24	14	16	24

Розподіл відповідей на питання: «Кого з них Ви вважаєте близькими друзями?»

(N = 870)

(декілька варіантів відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	американці	12,9
2	англійці	9,2
3	араби	4,2
4	євреї	9,2
5	китайці	4,3
6	німці	11,2
7	поляки	21,2
8	росіяни	37,9
9	турки	5,4
10	українці	57,5
11	населення Західної України	20,6
12	переселенці з Донбасу	17,9
13	переселенці з Криму	17,0
14	важко відповісти	14,0
15	нікого	5,4

Порівняльні дані відповідей на питання: «Кого з них Ви вважаєте близькими друзями?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 872 особи; у відсотках окремо по кожній віковій категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	американці	18	12	14	12	7
2	англійці	11	6	12	11	6
3	араби	3	4	7	3	5
4	євреї	8	7	12	9	11
5	китайці	3	4	9	4	4
6	німці	11	10	15	13	9
7	поляки	19	21	23	24	19
8	росіяни	31	32	43	29	45
9	турки	6	5	8	4	5
10	українці	56	60	59	56	59
11	населення Західної України	24	20	19	21	18
12	переселенці з Донбасу	17	18	20	20	15
13	переселенці з Криму	18	17	17	19	15
14	важко відповісти	15	14	16	13	13
15	нікого	4	7	6	6	4

Порівняльні дані відповідей на питання: «Кого з них Ви вважаєте близькими друзями?»» у розрізі освітніх рівнів

(відповіло 847 осіб; у відсотках окремо по кожній освітній категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня освіта	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	американці	11	11	15
2	англійці	10	9	9
3	араби	3	8	3
4	євреї	8	11	9
5	китайці	3	7	4
6	німці	9	11	12
7	поляки	22	20	21
8	росіяни	34	37	39
9	турки	5	8	5
10	українці	55	59	58
11	населення Західної України	21	23	20
12	переселенці з Донбасу	19	23	15
13	переселенці з Криму	15	22	16
14	важко відповісти	12	14	14
15	нікого	6	7	4

Порівняльні дані відповідей на питання «Кого з них Ви вважаєте близькими друзями?» у розрізі соціального статусу

(відповіло 859 осіб; у відсотках окремо по кожній соціальній категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Соціальний статус					
		Керівники та приватні підприємці	*Зайняті інтелектуальною працею*	*Зайняті фізичною та механічною працею*	*Студенти*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	американці	14	10	15	25	8	10
2	англійці	10	6	11	15	8	9
3	араби	5	2	7	3	5	4
4	євреї	8	10	10	9	10	8
5	китайці	7	3	6	2	4	5
6	німці	8	11	14	14	9	11
7	поляки	25	21	23	25	18	18
8	росіяни	38	38	39	27	46	33
9	турки	5	5	9	4	5	3
10	українці	49	65	50	56	61	60
11	населення Західної України	22	23	20	28	16	15
12	переселенці з Донбасу	19	19	18	18	18	13
13	переселенці з Криму	18	18	16	21	19	10
14	важко відповісти	15	12	19	12	10	17
15	нікого	7	3	6	6	6	7

Розподіл відповідей на питання: «Кого з них Ви вважаєте <u>партнерами</u>?»

(N = 869)

(декілька варіантів відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	американці	35,6
2	англійці	15,1
3	араби	5,1
4	євреї	8,5
5	китайці	12,7
6	німці	26,8
7	поляки	23,9
8	росіяни	27,6
9	турки	8,1
10	українці	26,6
11	населення Західної України	9,9
12	переселенці з Донбасу	7,3
13	переселенці з Криму	7,4
14	важко відповісти	18,8
15	нікого	6,4

Порівняльні дані відповідей на питання: «Кого з них Ви вважаєте <u>партнерами</u>?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 870 осіб; у відсотках окремо по кожній віковій категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	американці	43	34	43	40	23
2	англійці	19	13	16	16	11
3	араби	6	4	8	3	6
4	євреї	13	8	12	6	6
5	китайці	19	13	12	7	11
6	німці	21	24	34	24	22
7	поляки	26	22	33	23	20
8	росіяни	24	24	37	28	30
9	турки	11	7	10	8	7
10	українці	24	28	33	25	27
11	населення Західної України	11	9	15	7	8
12	переселенці з Донбасу	7	6	11	7	6
13	переселенці з Криму	9	4	10	7	6
14	важко відповісти	16	19	13	19	23
15	нікого	4	7	5	7	9

Порівняльні дані відповідей на питання: «Кого з них Ви вважаєте партнерами?» у розрізі освітніх рівнів

(відповіло 847 осіб; у відсотках окремо по кожній освітній категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня освіта	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	американці	34	28	42
2	англійці	17	11	17
3	араби	5	6	5
4	євреї	7	10	9
5	китайці	10	13	14
6	німці	25	20	31
7	поляки	22	22	26
8	росіяни	24	29	29
9	турки	4	10	9
10	українці	19	34	26
11	населення Західної України	10	14	8
12	переселенці з Донбасу	10	11	5
13	переселенці з Криму	10	11	5
14	важко відповісти	20	19	18
15	нікого	6	7	6

Порівняльні дані відповідей на питання «Кого з них Ви вважаєте партнерами?» у розрізі соціального статусу

(відповіло 859 осіб; у відсотках окремо по кожній соціальній категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Соціальний статус					
		Керівники та приватні підприємці	*Зайняті інтелектуальною працею*	*Зайняті фізичною та механічною працею*	*Студенти*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	американці	39	38	40	53	21	29
2	англійці	16	14	18	22	11	13
3	араби	6	5	5	7	6	1
4	євреї	12	9	12	8	5	5
5	китайці	13	12	15	19	12	7
6	німці	29	32	26	36	17	26
7	поляки	35	29	21	27	17	20
8	росіяни	28	34	29	18	28	17
9	турки	11	9	8	10	8	5
10	українці	36	25	26	26	29	21
11	населення Західної України	15	10	11	12	7	11
12	переселенці з Донбасу	11	6	7	8	7	9
13	переселенці з Криму	8	5	8	11	8	8
14	важко відповісти	15	13	19	12	27	28
15	нікого	2	6	6	5	11	5

Розподіл відповідей на питання: «Кого з них Ви хотіли би бачити виключно як <u>туристів</u> нашого міста, але не хотіли щоб вони були присутні серед Ваших родичів, друзів, колег по роботі чи сусідів?»

(N = 869)

(декілька варіантів відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	американці	23,0
2	англійці	19,0
3	араби	25,0
4	євреї	15,6
5	китайці	23,4
6	німці	17,4
7	поляки	14,6
8	росіяни	16,9
9	турки	18,5
10	українці	6,7
11	населення Західної України	6,1
12	переселенці з Донбасу	6,1
13	переселенці з Криму	5,3
14	важко відповісти	36,3

Порівняльні дані відповідей на питання: «Кого з них Ви хотіли би бачити виключно як <u>туристів</u> нашого міста, але не хотіли щоб вони були присутні серед Ваших родичів, друзів, колег по роботі чи сусідів?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 870 осіб; у відсотках окремо по кожній віковій категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	американці	19	23	25	23	25
2	англійці	19	17	18	20	22
3	араби	33	24	26	23	24
4	євреї	20	13	16	12	17
5	китайці	24	26	21	29	22
6	німці	16	17	19	19	19
7	поляки	14	15	13	17	16
8	росіяни	18	17	20	13	19
9	турки	23	18	19	17	19
10	українці	5	6	9	5	9
11	населення Західної України	8	5	6	5	8
12	переселенці з Донбасу	7	2	9	4	9
13	переселенці з Криму	5	4	7	3	8
14	важко відповісти	28	38	35	36	40

Порівняльні дані відповідей на питання: «Кого з них Ви хотіли би бачити виключно як <u>туристів</u> нашого міста, але не хотіли щоб вони були присутні серед Ваших родичів, друзів, колег по роботі чи сусідів?» у розрізі освітніх рівнів

(відповіло 846 осіб; у відсотках окремо по кожній освітній категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня освіта	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	американці	25	26	21
2	англійці	20	20	19
3	араби	23	21	28
4	євреї	12	13	19
5	китайці	24	21	24
6	німці	16	19	17
7	поляки	17	14	14
8	росіяни	19	17	16
9	турки	16	18	19
10	українці	8	9	5
11	населення Західної України	8	7	5
12	переселенці з Донбасу	7	8	5
13	переселенці з Криму	5	8	4
14	важко відповісти	35	40	35

Порівняльні дані відповідей на питання «Кого з них Ви хотіли би бачити виключно як <u>туристів</u> нашого міста, але не хотіли щоб вони були присутні серед Ваших родичів, друзів, колег по роботі чи сусідів?» у розрізі соціального статусу

(відповіло 858 осіб; у відсотках окремо по кожній соціальній категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Соціальний статус					
		Керівники та приватні підприємці	*Зайняті інтелек-туальною працею*	*Зайняті фізичною та механічною працею*	*Студенти*	*Пенсіонери*	*Непрацюючі*
1	американці	26	26	22	14	23	25
2	англійці	14	21	18	19	22	16
3	араби	25	29	20	32	23	23
4	євреї	17	16	13	20	19	11
5	китайці	21	22	23	27	23	25
6	німці	16	18	18	13	21	14
7	поляки	10	17	12	15	17	13
8	росіяни	15	18	15	22	16	15
9	турки	16	22	17	21	18	19
10	українці	5	6	7	4	10	5
11	населення Західної України	5	4	7	7	8	4
12	переселенці з Донбасу	3	6	7	4	8	4
13	переселенці з Криму	5	5	6	4	8	2
14	важко відповісти	32	33	44	27	40	31

Розподіл відповідей на питання: «А кого Ви взагалі не хотіли би бачити у своєму місті?»

(N = 863)

(декілька варіантів відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	американці	6,1
2	англійці	1,5
3	араби	15,1
4	євреї	11,3
5	китайці	7,9
6	німці	3,0
7	поляки	1,6
8	росіяни	14,7
9	турки	8,8
10	українці	0,4
11	населення Західної України	2,4
12	переселенці з Донбасу	2,9
13	переселенці з Криму	1,4
14	важко відповісти	54,4

Порівняльні дані відповідей на питання: «А кого Ви взагалі не хотіли би бачити у своєму місті?» у розрізі вікових категорій

(відповіло 866 осіб; у відсотках окремо по кожній віковій категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Вікова категорія				
		18-29	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60 і ст.*
1	американці	5	4	7	7	8
2	англійці	1	3	1	3	1
3	араби	17	17	8	16	16
4	євреї	17	12	10	9	7
5	китайці	10	6	5	7	9
6	німці	2	3	2	2	6
7	поляки	2	3	2	1	2
8	росіяни	17	20	15	13	10
9	турки	11	9	3	7	12
10	українці	1	1	-	-	1
11	населення Західної України	1	3	1	3	4
12	переселенці з Донбасу	5	4	3	4	1
13	переселенці з Криму	2	3	1	2	1
14	важко відповісти	52	51	60	53	54

Порівняльні дані відповідей на питання: «А кого Ви взагалі не хотіли би бачити у своєму місті?» у розрізі освітніх рівнів

(відповіло 841 особа; у відсотках окремо по кожній освітній категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Освітня категорія		
		Неповна та повна середня освіта	*Середня спеціальна*	*Незакінчена вища та вища*
1	американці	6	7	6
2	англійці	3	2	1
3	араби	18	11	16
4	євреї	18	9	10
5	китайці	8	8	8
6	німці	4	3	2
7	поляки	1	2	2
8	росіяни	19	15	12
9	турки	10	7	10
10	українці	-	1	0,2
11	населення Західної України	3	3	2
12	переселенці з Донбасу	4	1	4
13	переселенці з Криму	1	0,4	2
14	важко відповісти	45	58	56

Порівняльні дані відповідей на питання «А кого Ви взагалі не хотіли би бачити у своєму місті?» у розрізі соціального статусу

(відповіло 852 особи; у відсотках окремо по кожній соціальній категорії, можливо декілька варіантів відповідей)

№	Варіанти відповідей	Соціальний статус					
		Керівники та приватні підприємці	*Зайняті інтелек-туальною працею*	*Зайняті фізичною та механічною працею*	*Сту-денти*	*Пен-сіонери*	*Непрацю-ючі*
1	американці	6	8	6	5	7	1
2	англійці	-	2	2	1	1	1
3	араби	16	14	12	18	18	15
4	євреї	12	12	9	14	9	13
5	китайці	9	6	5	11	10	6
6	німці	-	3	2	2	6	1
7	поляки	2	2	1	2	1	1
8	росіяни	13	12	18	22	9	17
9	турки	9	8	5	24	13	6
10	українці	-	-	0,4	1	1	-
11	населення Західної України	2	1	3	-	2	5
12	переселенці з Донбасу	2	2	5	4	-	7
13	переселенці з Криму	2	2	0,4	4	-	2
14	важко відповісти	55	57	57	51	53	53

Міра дистанційованості запоріжців від представників різних національностей

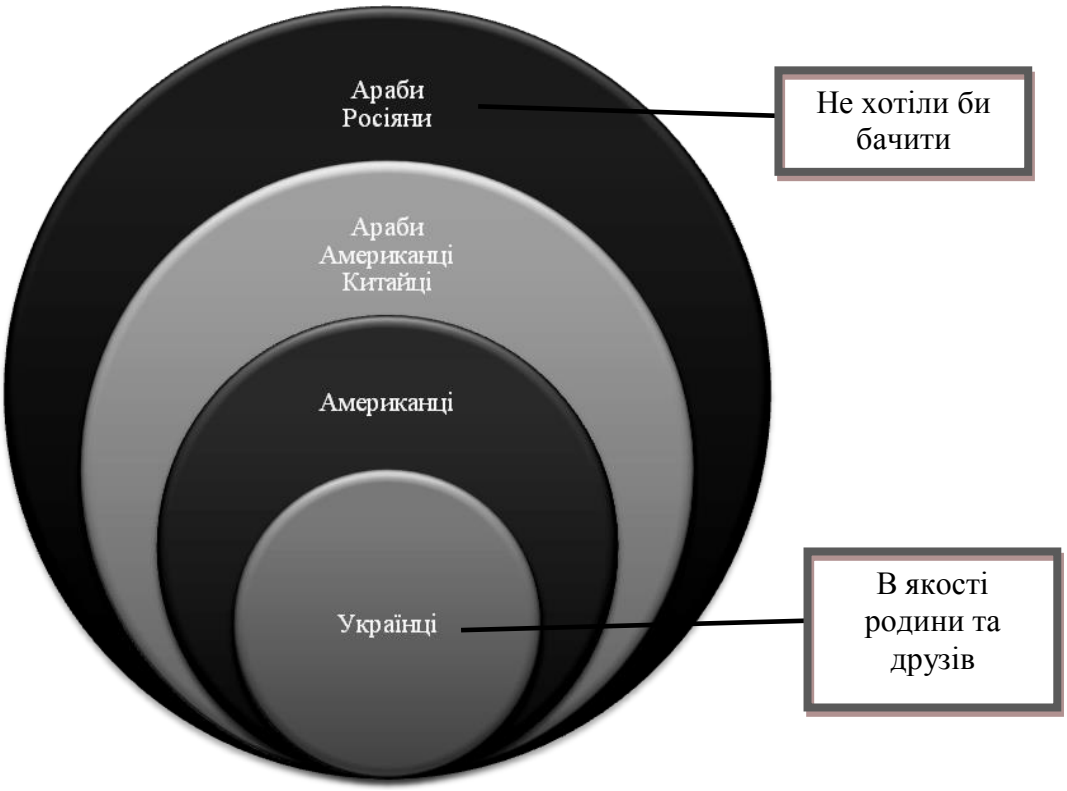

Взаємозв'язок рівня дистанційованості запоріжців від національності «росіяни» та визначення найбільшої потенційної загрози для України з боку Росії.

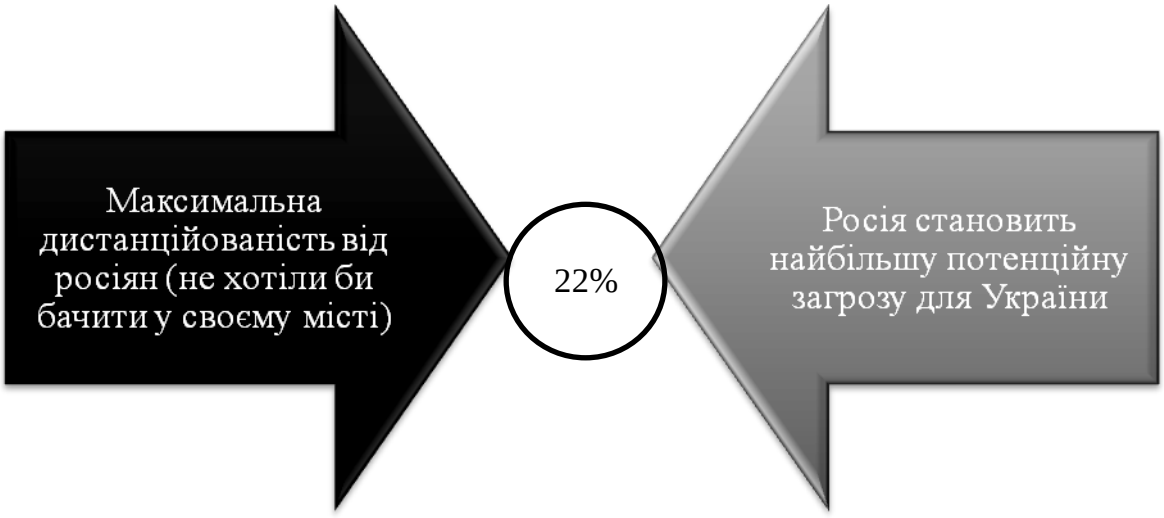

Взаємозв'язок національної самоідентифікації та міри близькості/віддаленості з різними національностями та населенням певної території.

(у %)

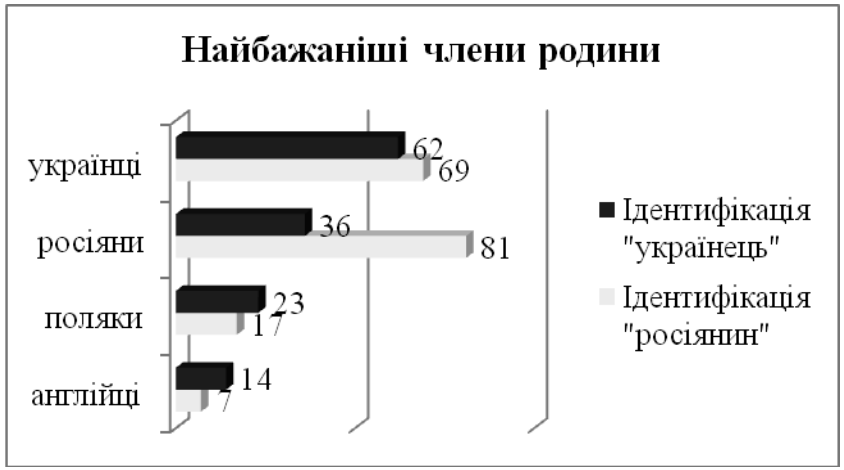

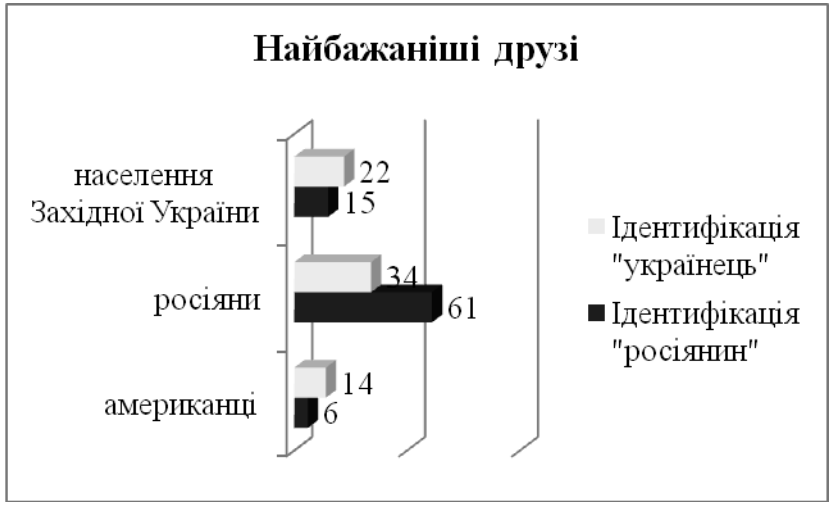

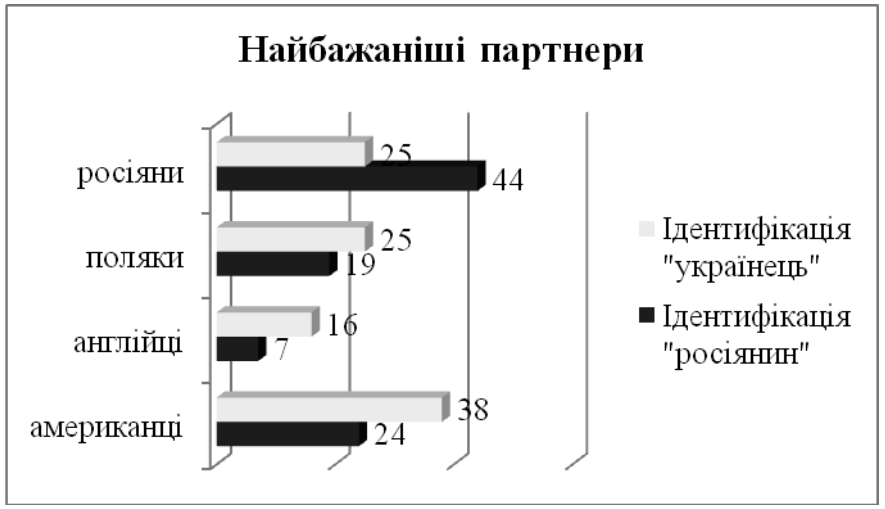

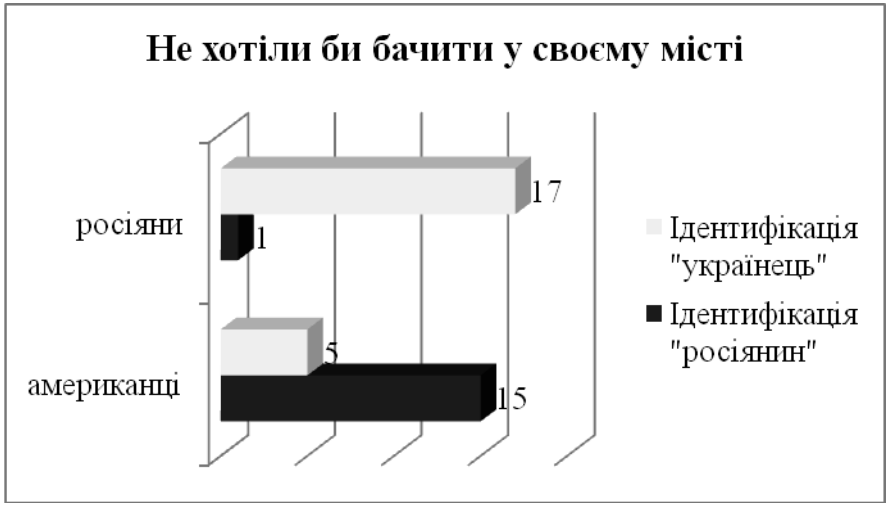

БЛОК 5. СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СТРУКТУРА ОПИТАНИХ

Розподіл відповідей на питання: «Ваша стать?»

(N = 867, у % до відповівших)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	Чоловіча	44,5
2	Жіноча	55,5
Всього		100

Розподіл відповідей на питання: «Вікова категорія?»

(N = 880, у % до відповівших)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	18-29	21,0
2	30-39	18,6
3	40-49	16,3
4	50-59	17,9
5	60 і старше	26,2
Всього		100

Розподіл відповідей на питання: «Освіта?»

(N = 855, у % до відповівших)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	Початкова, неповна середня (менше 10 класів)	2,7
2	Повна середня	16,5
3	Середня спеціальна	28,3
4	Незакінчена вища та вища освіта	52,4
Всього		100

Розподіл відповідей на питання: «Район проживання?»

(N = 878, у % до відповівших)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	Жовтневий	9,2
2	Заводський	6,7
3	Комунарський	17,5
4	Ленінський	17,9
5	Орджонікідзевський	13,0
6	Хортицький	15,4
7	Шевченківський	20,2
Всього		100

Розподіл відповідей на питання: «Рід занять?»

(N = 867, у % до відповівших)

(один варіант відповіді)

№	Варіанти відповідей	%
1	Керівник чи заступник керівника підприємства, установи, організації	4,7
2	Інженерно-технічний працівник (вища чи середньо-спеціальна освіта)	9,9
3	Спеціаліст у сфері освіти, дошкільного виховання, охорони здоров'я, культури, управління, інформації, фінансів (вища чи середньо-спеціальна освіта)	12,5
4	Службовець з числа технічного та обслуговуючого персоналу	3,4
5	Працівник торгівлі та сфери обслуговування	8,0
6	Кваліфікований робітник	9,1
7	Різноробочий	3,7
8	Приватний підприємець	5,0
9	Співробітник міліції, прокуратури, суду, податкової інспекції, військовослужбовець	2,0
10	Студент денного відділення, аспірант	10,9
11	Непрацюючий пенсіонер	20,8
12	Домогосподарка	6,3
13	Зареєстрований безробітний	0,1
14	Постійно не працюю, займаюсь тимчасовим заробітком	2,9
15	Не працюю та не маю джерел доходів	0,5
Всього		100

ВИБРАНІ ІНТЕРВ'Ю В РАМКАХ ПРОЕКТУ З УСНОЇ ІСТОРІЇ

Дані матеріали зібрані студентами-волонтерами, викладачами та співробітниками історичного факультету Запорізького національного університету влітку та восени 2014 року на території Запорізької області:

Список волонтерів, які брали участь у наукових заходах дослідницького проекту «По той бік Дніпра: вплив контраверсійних образів «іншого українця» на формування ментальних кордонів»
Студенти ІІІ курс

1. Барановська Юлія Сергіївна
2. Безгубова Марина Вячеславівна
3. Білик Ірина Ігорівна
4. Ємельянова Катерина Олегівна
5. Кінащук Олексій Дмитрович
6. Кузьменко Євген Русланович
7. Левашова Олена Олегівна
8. Леонтьєв Іван Олександрович
9. Макаренко Юлія Леонідівна
10. Манжос Дмитрій Вікторович
11. Сало Юрій Олександрович
12. Сафонов Олексій Сергійович
13. Скрипка Олександр Станіславович
14. Стащук Руслан Володимирович
15. Супруненко Вадим Олександрович
16. Третьяков Юрій Юрійович
17. Удовика Олександр Ігорович
18. Фокіна Людмила Миколаївна
19. Фролова Світлана Вікторівна

Магістри, спеціалісти, здобувачі, аспіранти

1. Шаповал Яна
2. Павленко Михайло
3. Бойко Петро
4. Барков Ілля
5. Звілінський Сергій

Список опитаних респондентів в межах проекту:
Пологівський район, Запорізької області, літо-осінь 2014 р.

1. Білодід Віра Михайлівна 1939 року народження, с. Ульянівка
2. Безотосний Іван Федосійович 1928 року народження, с. Шевченкове
3. Безотосна Ніна Микитівна 1930 року народження, с. Шевченкове
4. Безотосна Надія Денисівна, 1937 р.н. с.Тарасівка,
5. Безотосний Іван Васильович, 1936 року народження с. Шевченки
6. Білодід Марія Іванівна, 1940 року народження, с. Ульянівка
7. Богуславський Микола Аврамович, 1924 року народження, с. Тарасівка
8. Божко Анатолій Микитович, 1935 року народження. с. Басань
9. Бойко Катерина Андріївна, 1938 року народження, с. Шевченко
10. Бордюг Лідія Павлівна, 1926 року народження, с. Басань
11. Бородавка Іван Васильович,1939 року народження, с.Басань
12. Бородавка Марія Мефодівна, 1938 року народження с. Басань
13. Войнич Іван Іванович 1936 року народження, с. Басань
14. Волик Катерина Григорівна, 1932 року народження, с Басань.
15. Галка Василь Павлович, 1929 року народження, с. Басань
16. Галка Ганна Марківна 1926 року народження с. Шевченково
17. Діденко Іван Антонович, 1939 року народження, с. Басань
18. Диденко Анастасія Дмитрівна, 1939 року народження, с. Андріївка
19. Діденко Ніна Володимирівна 1933 рік народження, с. Ульянівка,

20. Дмитренко Георгій Іванович 1936 року народження, с. Басань
21. Дмитренко Зінаіда Павлівна 1938 року народження, с. Шевченки
22. Дмух Євдокія Несторівна 1927 року н., с. Тарасівка
23. Доля Клавдія Павлівна, 1933 року народження, с.Тарасівка
24. Дяченко Галина Прокопівна, 1931 року народження, с. Тарасівка
25. Дяченко Григорій Іванович 1934 року народження с. Тарасівка
26. Кішко Ганна Юхимівна. 1932 року народження с. Тарасівка
27. Казачук Ганна Михайлівна 1927 року народження, с.Ульянівка
28. Калина Лідія Івановна, 1944 року народження. с.Шевченки
29. Кикош Валентина Олексіївна, 1930 року народження с.Ульяновка,
30. Ковальова Людмила Григорівна, 1941 року народження с.Тарасівка
31. Коваленко Яків Арсентійович, 1924 року народження, с. Новофедорівка
32. Коза Катерина Амосівна 1929 року народження, с.Тарасівка
33. Коза Петро Андрійович 1927 року народження с.Тарасівка
34. Крива Галина Степанівна , 1941 року народження с. Басань
35. Кривоніг Катарина Павлівна, 1926 року народження, с. Романівське
36. Кузьменко Микола Григорович, 1932 року народження, с. Іванівка
37. Малахов Петро Миклайович, 1930 р.н. с.Басань,
38. Марченко Марія Федотівна, 1931 року народження, с. Андріївка
39. Маслюк Зоя Іванівна, 1929 року народження с. Ульяновка
40. Маслюк Лідія Андріївна, 1938 року народження, с. Ульянівка
41. Носенко Анастасія Іванівна 1930року народження село Басань
42. Піддубна Валентина Миколаївна 1936 року народження, с. Ульянівка
43. Петренко Мотрона Михайлівна, 1929 року народження, с. Басань
44. Пода Фекла Омелянівна, 1928 року народження, с. Тарасівка
45. Поліно Григорій Михайлович 1956 року народження с. Ульяновка
46. Потоцька Вера Іванівна. 1936 року народження, с.Ульяновка
47. Руденко Ольга Пилипівна 1929 р.н. с. Тарасівка
48. Рудько Ганна Олександрівна, 1937 року народження, с. Новофедорівка
49. Смєла Валентина Борисівна 1938 року народження, с. Басань
50. Солоха Олександра Йосипівна, 39 року народження, с. Басань
51. Стацюк Марія Антонівна, 1922 року народження, с. Ульянівка
52. Тімошенко Людмила Григорівна, 1950 року народження , с. Тарасівка
53. Таран Ганна Єфремівна 1934 року народження с. Басань
54. Таран Ніна Федорівна 1926 року народження с.Шевченки
55. Тимошенко Діна Андріївна, 1931 року народження, с. Шевченки
56. Удод Ганна Петрівна, 1938 року народження, хутір Андріївка
57. Філобок Раїса Іванівна, 1931 року народження, с. Шевченка,
58. Філько Іван Максимович 1937 року народження с. Басань
59. Хлопко Євгенія Павлівна, 1927 року народження, с. Ульянівка
60. Хлопко Володимир Федорович 1938 року народження с. Ульянівка
61. Цикало Лідія Яківна, 1930 року народження с.Ульяновка
62. Червоненко Олександр Кирилович, 1936 року народження, с. Романівське

Інтерв'ю:

Галка Василь Павлович, 1929 року народження,
с. Басань Пологівського району Запорізької області

А ви десь за кордоном були, чи можливо по СРСР їздили?

Я їздив… по всім Совєтськім союзі…

А де саме були?

В Єсентуках був на курортах, в Трускавцях був на курортах, у Сочі був на курортах, у Моршині був на курортах…

І які враження, от люди там ну чимось… отлічались от нас, чи ну.. такі ж люди, можливо в них якісь такі…

Ну я вам скажу, шо люди як оце ж ми кажем там на їх, як… бендери там, чи не бендери вони… Ну я був например, у Трускавцях, я не замітив, шо вони такі… ну… противні були або шо… ну я з ним там і не вращався так. Ну ходять вони там, то вівці, то корови … Їх оце, шо.. корова в лісі де… в неї на шиї дзвінок… щоб вона де заблудилася, шо вона ходе, дзвінок цей дзвоне і вже люди чують. Ну я б не сказав, шо вони такі дуже плохі… В Моршині був, там більше я вже якось із ними встрічався… Ну бідно вони жили, вони протів нас , багато бідніше жили… багато…

Солоха Олександра Йосипівна, 1939 року народження,
с. Басань Пологівського району, Запорізької області

Я приїзжая, я із Западної, я з Черновецької області, Хотинцького району, с.Пригородок, над Дністром. Ну шо Вам сказать, там якби местность гориста, лісиста, от люди тоже у ні щіті, тому шо там більше займали ліса, річки. Біжали на Херсонську, Одеську області , у-у-у, в об щем у 51 році, як раз ті переїжали туди. Тому шо наставило нам, сім'я велика , їсти не було. Приїзжали адвокати, агітирували туди. Ни як би сказать там жилось нам хорошо. Западі як було ніщета, так і есть ніщета. Ну хто вміє вертиться той й живе.

Те же саме, що було й зараз. Страдали. Сім'ї великі були. Восімь дітей. Работали, як ішаки. Ну шо ж трошки стало. Так у тож у колхозах, тоже була нищета. Ну а це ж зовсім, було що при Брежневі. Жили харашо, а тепер як почалось

Я сюди приїхала в 54 році на роботу. Я просто їхала на сезонну, на роботу, були требовались люди. Я просто сама от себе приїхала. Тут стала на ферму, три місяца пожила, заміж вийшла. Сім'ю нажила, та оце так живу.

А що Ви пам'ятаєте? Можливо, Ваші родичі розповідали, батьки, за часів Другої Світової війни? Німці тут були?

Німці, німці, як були ще й застала.

Война була така шо приходилося, ми жили на горі. Отак примерно десь туди, а внизу бабушка жила. Ми тільки вийшли коли самольоти летіли низько. А над Дністром, е-е-е, туди Тернопільска область, ті хати вистроєні отак от рядом. Летіли самольоти, кинули бомби, хати горіли одна за одною. А ті ж стали виглядать, коли ж політали, ми в погребах сиділи, а тоді на ночь. Сказали, висвобождали хату, йдіть десь на низ, будуть отступать. Як раз через нас, наш двір, німці проходили з оруді ями. То, еее, у нас то там було, палили. Попали вони, йшли як раз через город, ми потому, шо наші, красні, їх гнали. Вони шо бачили те й палили. Так то там дуже, після того слідів було , гранати, ззз, зрівалися, вони ж оставляли після себе, все таке нехороше. Теж як вони оступали, правда це ж не один день, ну й ми ж діти, нам інтересно, на дерево , і, і, дивились як їх гнали. Вони як їдуть, нуу, бачать по деревам, чи там шо виглядає, всіх стріляють, діти падали як галушки. Іздівалися дуже сильно. Ну от так ж і прогнали.

Довго вони були в Вас?

Так як би сказать, я запам'ятала, що всю зиму було, оце там як , у хатах було сходить родини, то , есме, ну, родина до родини і невістки, діти, і дочки, й діти. Так всі само лети летіли, стріляли, сиділи під тим, під лавами. Так. Де під поликом, не виникалися тому це й було страшно, це. Ну німці, іздевалися, сильно. Де кого побачили, вбили, катували, за шо. Приходили у вечері, пізнали хто стукає, то, казали відкривай хазяйка ну, ну в рот вати заложили у хату її кинули, а інших розстріляли, оце так було. Той бо ще, ото так, як у Донецьку. Ми уже жахаємося, так не було, нуу, всі терористи, а тоді ж німці сильно іздевалися.

А яке в Вас господарство було?

Ну господарство яке? Вівці, кози були, ну а так кози, так там оце й вівці заводили на отару.

Сажали щось?

Да, сажали, як положено і все. Все було.

Розкажіть про своє дитинство, які у вас ігри були?

Які там ігри. Сім'ї великі, які там у нас ігри були. У нас робота, пасли коров, діти, оце діти у так гуляють, тоді діти не гуляли. Оце там корову на перецені і погнали в степ. У дитинство яке, робили на городі і й колоски збирали це, ніхто не давав, ото таке

Можете рассказать про своїх братів, сестер? Ви казали, що у Вас багатодітна сім'я була. Зараз де взагалі?

Ну як сказать. На Западі позоставались, живуть два брати. А ті померли, на Херсонщині дві сестри пауза). Отож батьки померлий троє брата умерло, дві сестри. Так шо, я тут одна на Запоріжжі, як приїхала. Ото таке було.

Розкажіть про голод?

Ото шо голод був. Ніщета була, після війни, голод пішов. Забирали все. Після войни ще, стали ще такі прихлєбателі, їх стрілять надо було. Це у людини шо оставалось, накладали налоги і той, забирали де позариваються хати, там, ці квасолька чи картопля. Ну борошно яке? Яке там борошно? Макуху їли. Все підгрібали на здачу. А сами наживалися. Кропиву їли, люцерну їли, усе пухли, ходили. Після війни оце голод накинувся. Ви ж було розбити. Сіяли було нічим. Так то.

Розкажіть як що порівнювати відмінності між традиціями Західної і цією місцевостями?

Традиції там конечно лучше. Тут як би водка. Там традиції дуже хороші. Ждуть Святвечора, Різдва, Пасхи. Бо на роботу, отак не робили в той день, даже в празники. Ніхто, йдуть у церкву, й успівали поробить. Оце дома, ходили по церквах. Традиції дуже красиві. Не дуже, як би сказать готували у печах, тут бачите на газу, бистро спонтьошили та й усе. Печі отакі, глиняні, горили, туди ж накладалось все як обачно. Например, на борщ, бурячок, картошку, вкусно все, томатом заливають, перемішують і засовують, натоплюють піч, яка у то пічка, і сажають туди горшков, п'ять, шість, там жаркое , пережарюють м'ясо. Розкладають, перекидають – називається тушонка, рибу, так само. Оце то хек, був там. Тоже пережарювали, заливали, складали, то ж туди, як витяг же. Приїде, чи шо, празники, утром випірюють і пахощі на весь двір. Вкуснотища дуже хорошо. Випикали тоже самі, всі гостинці, пряники пекли, дивились на магазини, всі рецепти знали та конечно, не обращають вніманіе, бо тоді нам довелось, хорошо було, но тут конечно, нають, борщ, картошку, то в магазині колбаси та риби, більш нічого

Розкажіть про свадьбу та святвечір?

Новий рік нерет, а вот Святвечір. Ну як би сказть. На Святвечір вобщем на тиждень буде 6-го, тиждень люди готовляться, напікають гостинців там , вечерю готовлять, готовлять по 12 страв, дуже хорошо готовлять. Ну і ж цей же вечір. Сперва, діти так не ходили, як ото зараз в нас, є повечерки, тільки посилають батьки і ось понесе, до, до знакомої, крестної. Купляє тарєлку, накладають туди канун, це рис, зверху яблочки, горішками, конфетками, укрошать двумя калачиками, вот такі, і свічку. І несе примерно до бідного, до знакомого цю вечерю. Пришлось, поздоровкались, засвітило свічку і несе цю вечерю. Примерно Вам і каже «Поминайте наших вмерших». Вертаються додому, роздає в той вечерю і до їх приносять, то розносе, приходе вечерю, вдягають пшеницю, зерно, церкву, варене. Зварена пшениця із маком, з усим. Сідають вечерять, сперва Богу моляться, навколишки, Богу помолились і тоді сідають вечерять. Тоді оті ці вечорішки розбирають, це дуже велика радість, йдуть до церкви. У церкві батюшка поправе до обіду, й вже після того масове гуляння. Виходить на вулицю, музику виводять, так, шо робив, так ніхто не робе в селі, отой три дні йде Різдво, називаєстья си бо те шо 6-го Вечеряі, 7-го Різдво. Празднують, ну по родичах, (пауза), а на Пасху як? Напечуть крашанок, пасок, йдуть в церкву, посвятять. Тоді приходять всією сім'єю, можуть родичі поприходять. Йдуть до церкви, там церква, масове гуляння, вперший день не грають, тоді вторий, третий день молодьож наймає музику. У кого дівчата складаються гроші і танцюють, дівчата танцюють з хлопцями. Если дівчина не заплатила, десь чи по 10 чи 20 грн, бо хлопці наймають музикантів. Тоді если дівчина не заплатила 20 грн то її вигоняють з танців (пазуа) не буду з ними, не буде стоять на тій площадці. Дружать хлопці, у клуб тоді ніхто не ходив. А в кого є дівчина, хлопці, ну полюбив дівчину, замітить її він у вечорі приходе, батьки пускають у хату, все, і дівчина балакає з ними. Вже як хлопець який полюбить дівчину, той же не піде. Тоді ж вже виходять свідчать. Єслі понравилась, то всі вже ходе до неї кожний вечір, він не пускає других хлопців. І вже ж вони женяться, присилають сватів, чи вона согласна, чи не согласна, если согласна, то вже намічають свадьбу і так жили

А якщо не згодна? Що, гарбуза дає?

(Сміється). Та то вже шутки, еслі не згодна , вона скаже, він не буде ходить але він конечно тоді сердиться, ну а проти, якось миряться, ну а якщо ж він мені не нравиться, ну а більш за звичай ж прляться, заміж виходять, ну якби сказать, свадьби йдуть, приєзжає молодий за молодою так як і тут , ідуть до… о тут же є дружкаі барини, а там вінчальний батько і вінчальна мати. Приїзжають до батьків цих вінчальних забирають, молоді з дружками з баяринами ідуть вінчаються. З вінчання ідуть у клуб їх встрічяютьт, розписуються. А тоді вже музика грає, марш, духова музика, з клуба, з клуба прямо йдуть до дому, їх дітвора встрічає біля воріт, стоїть сосновий вінок на воротах, дітвора встрічає і преливає водою. Беруть з ведра воду, з кашкою і переливають. Тоді проходять, кидають гроші, наступлять на той, діти збирають. Сідають тоді на стіл, тоді вже пирують, гуляються.

А чи правда кажуть що на Західній Україні сім'ї міцніші? Люди живуть довше, ніж тут , у нас. Тобто дружніші, міцніші сім'ї?

Ааа. Там дужче богомольні люди, міцніші. Вони там дружніші, називають там на Западі Бендери, вони не бендери, бендери ті які найняті. Так як примерно від Януковича.

За кордон їздять? Так?

Да, за кордон їздять.

А різниця в хатах, є?

Да, різниця в хатах, конечно. Моя хата, це сарай.Там їх красиві дома. Построєні такі самі дома двухетажні. І кірпічні, дуже красиві дома. Не те шо у нас в селі, при хаті сараї і все інше. Там хати в шубах, там як в крильці. Як дворці, як це в Пологах, є учрежденія. Хати такі. Я сама звідтіля. Приїзжають брати, мені стидно показать, хату, мені стидно, що вони приїдять до неї, я їх заведу в таку хату. Зовсім красиво, воровства в селі, такого нема. Я приїзжала до їх, йшла , я дорогою і забори ще й стоять у нас? Розбирать їх, даже, у нас в цього немає. У нас воровства немає. У нас один парень , січка-різка була, така, що коровам – різали. Він як її, на собі , чи вивіз її, чи шо? Ну тоді як догадалися, признали, знайшли хто, і вели по всьому утром селу, прив'язали його, ну до, рєзки утієї, по дорозі ото давали, щоб не крав, щоб не ладно нікуди і так. Навіть тоді вже катували, відпустили ну він вже більше цього , не було. Відпускали трошки, той вже і нема. Оце таке.

А ви казали шо жили де багато ліса, яка там дичина?

Ну тоді дичина, то я тою, раньше була. Вовки були. Вовки разривали людей, за 6 км городок. А учителька була із города, ходила пішки через ліс. У село вчити. Так казали, шо вона, ну вобщем, так як люди мені розказували. Йшла, вона, й почула, чула, звук вовка, не так як у собаки, «ууу», во так вот. Вона остановилася, остановилася, вертаться, коли її почули вовки, побігли, розшматали її на куски. Вовки тоді сильно було обозльонні. Ну як не знає чого були обозленні. Вчительку разшматали до смерті, кусками. А після того, чи може вовків, чи охотники. Дичини я такої не знаю. Вовків я тільки знаю (пауза) а тепер, оце скільки, той я, так вовки були. Брати розказували. В ліса ходіли по гриби, вовків не зустрічали.

А в здішніх?

Тут? А тут вовки були і є. Тут же околишки є, рассказували, писалося, шо убили вовка, по посадках. Туди по посадках до Ульяновки, вовки є.

До Вас не заходять?

Нууу.. У нас, пока не було. А от туди це на Тарасова, звідтіля. Коз роздирали, телят роздирали. Це було, це десь позапрошлий год. Звідтиля виїхали, бо кажуть не хазяйство держать не можна.

А взагалі як жили на Західній Україні? Чи багато різних людей проживає?

Ну нема, самі українці. Колись Україна, наша, Західна, дальше – Буковина, да там же молдавани близько. Даже район , як їхати на Черновці. Там єсть Новоселицький район, Молдавської ССР. Я літом їхали, сідала я в автобус. Вони, по-нашому балакали. По-нашому не балакали, обернулась, думала вони мене матюкають. По нашому не балакають але вот себе разбирають. Район молдаванський, самі молдовани. Ну, а наші переїзжали на Черновці, через Новоселицький район. Було ж. А так то в Черновцях, я не знаю. Ну більше там українців.

А шо можете розповісти про тутешні пісні на свята?

Ну на свята співали, святі такі пісні.Оць перед Пасхою піст. Перед Пасхою такі пісні ніхто не співав, як це взагалі . Так постові. Ну як би сказать, там таке, приказками, я вже забуваю, оць то. Знаєте (сміється) ми в дєтстве, церков, діти поберуться за руки й ходять, кажуть : «Скакали діти кози, через полі, лози, то в долині, то в розу, то калину». Оце такі , а таких наче пісень нема.

А пам'ятаєте, що співали на Святвечір?

Колядниці співали, ну я їх, оте хлопці співали колядниці, ходили вечорами, це якраз перед, вона саме на Різдво у вечорі собиралися з музикою, одягали козу і ходили. У кого дівчина є, батьки розрішали, заходили в хату, співали, танцювали, ну я їх не запомнила.

Шкільні роки?

Недуже я важно вчилася.

В якому році пішли?

А я помню? Я вже не помню. Знаю шо десь мабуть.

А скільки років?

Сім класів і сьомий коридор (*сміється*). Хто помагав мені? Сім'я велика, ходили бродом, учились самі, ото шо в колі, а вдома ніхто не вчив. А тоді як вже родили, шо вже ж класи кончить і пішли на роботу.

Після школи де навчались?

Ні, прямо пішла, оце ж, жили ми, у 5 класі я була, ми переїхали на Херсонщину. Там мене оставили на другий год, тому шо ми приїхали. Ой і той, і нас не перевели, бо кажуть я там була. У нас була українська школа, той.

Клас великий був?

Нормальний, був . Тоді я буду кончать, син щось хоче.

Діденко Ніна Володимирівна 1933 рік народження,
с. Ульянівка Пологівського району Запорізької області

А ви нам казали, що дуже часто приїжджали із Западної України сюди працювати на заробітки.

Ааа так, приїжджали хлопці . Строїли у нас. Я ще їм і їсти варила. Я була дояркою, а тоді операцію зробили мене попросив врач і я їм їсти варила. Багато приїжджали і з пострелях, в армії би ім і віку не було. Так наші .. заступив у нас один председатель не знаю чи з Чубарівки і зараз же ж розорив,начав розорять. Ну і йшли люди розорали, а вони вивозили в Басані туди з нашного колгоспу. Це ж тільки в нас був, наша нова громада. А тоді ще ж обєдинили з Басанів. І вони туди вивозили. Де вони дівали, куди вони його вивозили ? А хверми там були дві, Вони там построїли. Нове там усе завозили і блоки , і лід, все нове. І він дав команду, і розібрали. Тепер діти ж так, надо ж ходить тепер чи ворувать . Чи хто ж ворує,а хто може чи так ходить зароблять. Прийде так: дайте бабушка чи може щось вам зробить. Чи поїсти, чи може з пенсії так в мене останеться коли яка…[нерозбірливо], ходять діти а тоді скверно молодьож брали западняки і полоть і даже як косовиця, платили, ярошила кажуть. Я ж небачила, я чую, що хлонці обідають і розказують, що багато і не раз приїжджав. Оце таке,це я вже потом взнала.

А вони тут залишалися, чи виїжджали потім ?

Ніїі, пожиліші довше роботали, а молодші хлопці поїхали додому. А два чи то три, то ще достроювали так ті довше були, але і ті поїхали додому. Кажуть що додому, але ж ми не знаємо, ми ж не їдемо за ними, ніхто не їхав. Ну, не жили, не оставалися не один. Один женився, але і той, оженився тут, поки робив, а потім одробив хлопець і поїхав.

А що ви їм готували їсти ? Те, що вміємо, чи щось інше?

Ніі, з ними роботав хлопець і цей тоже.

Не, не…от готували що ви? Ви казали, що кухаркою працювали.

Аааа…їсти привозили.наз…комор…кладовка була. Називали разом раньше коморка, кладова. Вони получали продукти, вони привозять. Один їде получать, інші роботають. Привозять і оце бабушка варить. Що скажуть, ми їм і варимо з мамою. Мама брала варить, а я підмагала їй. Ми їм давали. А що вони тут візьмуть. Це тільки їм треба куплять за свої гроші . А їм жеж може не давали кожний день гроші, їм, як вони одробили, тоді кажуть дали і зерном і грошима. А кожний день, хто ж їм буде давати? Продукти давали. Це ж я не обманюю.

Що ви їм готували?

Готували? Вони сильно любили вареники, ще любили таке щось, мучне[сміється]. Нуу, мучного ж одної ж не будеш варить. Міняли ж і борщ, і салати було робиш, уже як отак огерочик, помідорчик, картопелька. Не будеш же одні вареники робить. А таке часто загадували: нам бабушка вареники другий каже: «Я з капустою ми любимо» другий каже: «А я з картоплею люблю». То ж треба варити. Той: «А я з сиром люблю». Ну, сир звичайно не давали, але ж тут коровки. То береш собі і їм тоді ліпиш десятків двацять. Ото таке. Так що їсти давали. Те що було тут, я не обманюю. Совість. Собі ми не варили, не варили, бо тоже бєдствували. Батька не було, а мати одна. Ну, що вона, свиней не

держали. Так колись вже, як брат з армії прийшов, тоді вже взяли. Поросятка та держали. То ж батько ще ж був живий. А так, розкошно не жили.

А як казали на отих хто приїжджав з Західної України?

Ну, казали «бандери».

Казали і тоді?

А як жеж у нас…А у одного було Гранат, то на його не казали. Такий кудряяявий парень, він такий бідоооий був. Так казали, що не казали, що йде Граната казали іде вже «бандера». Петро «Бандера».

А чого на нього так казали ?

А спитайте мене? Я ж не [сміється] Може тому, що вони з бандерщини. Вони ж звідтіля, з Вінниці, звідтіля з Западної. І дівчата було, там було і Граната, і Бабиля Марія, такі хвамілії знаєте. Нема як у нас Гадук, Діденко, там Калашник, там Остиленко, таких не було у них. А таких хвамілій Горблянський,це значиться Михайло здоровий,що ото був не було. То так вже стали наші всі казать: «Ось ідуть бандери». І вони сміються, це вже нічого, не сердяться, нічого і не… Кажуть: «Ми ж з бандерщини, хай ми будемо бандери». Ото таке. Ну я ж кажу, хвамілії такі були, не українські, не наші. Ну у нас тут багато Діданов, багато Гайдуків. Оце один колись тут зачитував, він із Запорожья тоже. Так ото як приїде і каже: тут самі Гайдуки. Так, як почнеш шукать, а у них оце такі.

А як до них ставилися? До них дуже погано відносилися ?

Нуу, а що я можу сказать поганого. Не бились ні з ким у місті. Тільки проробили. Тільки як бандери такі. Не бились при мені, і їли у нас, і ночували у нас і у людей і на хвермі там була хатина. Нікода нічого я не знала, щоб вони билися, чи лаяли когось, чи що не можу я цього сказать коли я цього не чула. Що ж я можу видумувать на людей. Може де було де вони робили в другім місці.Тільки у нас вони роз'їжджали.діти.Ну у нас була і молодь, і гуляли ж вони ходили. І на вулиці бцло чуєш грають. І наші співають, танцюють. Ні разу не чула, щоб вони билися чи лаялися. Не скажу, а що ж я буду обманювать.

Так а ви знали, хто такі бандери, тоді? Просто на них казали бандери, а ви питали хто це ?

Ну я не знаю. Я знаю хвамилія його Граната казали на його. Не казали вони на його Гранатою та кажуть шо «бандера». Петра Бандерою. Фамилію це я вже знала шо я получала продукти так записували їхні фамилії.

Так ви знали значення цього слова Бандера? Ви знали що це означає?

Не знала.

Не знали? Просто так і казали шо Бандера і все?

Да. У нас даже і девочка одна, він приставав до неї, та кулаками. Кажуть дівчата ізбивали її, та він ходив до неї, а вона ж не схотіла, ну вона ж молода. А вони кажуть шо ми не жонаті поприїжали. А поїхали ж до сім'ї порозїжались, а де ті дівчата, не знаю я нічого не можу вам видумать. А це шо чула так це ж чули там же багато називають хлопців а як їх хвамилія так і кажуть: он іде такий, он іде така хвамилія, он пішов такий. Або на роботі ми доїм коров, а там вони: он той…строять, а дівчата називають Іван чи Степан, а хвамилію не називають. Ну а так я ж кажу нічого я не знаю за їх вони, в нас нічого не робили, а може де робили в другім місті. Може там шось робили не буду казать.

Галка Ганна Марківна 1926 року народження,
с. Шевченково Пологіського району Запорізької області

Як вас звать ?

Ганна Марковна.

А прізвище ваше ?

Галка.

А дівоче як було ваше ?

Бойко.

А розкажіть будь ласка де ви народились ?

Ну оце тут і народилась, тут і живу. Ну була робила і в Запорожжі, а тоді, росчіталася, і сюди переїхала. Вербувалась по вербовкі, у Донецку була год по вербовкі, це ще дівчятьми, і в Запорожжі, ну в Запорожжі в мене син був з батьками, а я в Запорожжі, а тоді рощіталася і до кінця тут.

[……]

Та коли, це вже я мать шість класів чі сім виходила, шість класів виходила, а тоді мать война начялась, а тоді той, в скорості забрали у Германію.

А як вас забрали розкажіть, вам хтось прийшов сказав ?

А повістка.

А хто вам її приніс ?

Хіба я помню, не помню хто її приніс. Года, года, уже дарять сьомий год брали, довезли до Полог, а там чі бомбить почяли чі шо, і так вони вернулися і так вони не поїхали, дваць сьомий год. А дваць шостий забрали, і ті старші года забрали, сестра моя дваць четвертого була, ще по первому набору її забрали, як тіки почяли забирать, і забрали.

А як сказали що забирають, ви плакали чи ні ?

Хоч плач, хоч не плач, повезли в Пологи, погрузили і той.

А на чом вас везли ?

Товарних вагонах.

А по скільки людей було в вагонах ?

Та багато, я не помню. А там із того, із западної дівчята хотіли втікти, він остановився, там кукурузка була, вони у кукурузку, ті німці почяли стрілять, вернулися, так поїхали однак, не втекли.

Не вбили ?

Та вроді не вбили нікого, ну вони ж може стріляли не в них.

І куди вас привезли ?

Зараз привезли в Перемишиль, а тоді з Перемишля [нерозбірливо], попадали на фабрики, на заводи, перві набори большинство до хазяйвів, до баурів. Нас було там дві тисячі чоловік, і ці сімями були руські, із сімями даже були, там багато дві тисячі чоловік. Виробляли шести моторні самольоти, ну у нас були на складу, кому там шо нада виписують, а ми тоді [нерозбірливо]… а тоді розбомбило, бараки наші погоріли, одежа наша погоріла, тіки пішли подивилися де чімойдан мій був, так тіки, а тоді ж їхали, а воно ж ні їсти, ні топить, не вдіться не було, полотно ж прядиво, оце ж коноплі, пряли, сіяли, і пряли і ткали, так полотняне, у мене одна юпка було сицевенька, а то все сорочки, все полотняне було. Так ото як воно було послажуване так погоріло, так оце клеточьки тіки остались, де чеойдан лежав. Барка погоріли, а той був, там лагерь, і хворі лежали, остався, просто так Бог дав.

А як називалось це місце де ви були ?

Лібгейм, там був Васербург, Кінзбург і Лібгейм, оце я три знаю. У Лібгеймі це було, там був завод, виробляли шести моторні само льоти робили.

А де ви в бараках там жили ?

В байраках, койки двох етажні.

А ви зверху, чи знизу ?

В низу, ну не знаю, душ по десять було в комнаті да. Випускали нас на те, а воно колючой проволкой обгорожене, а там у Німеччині понад дорогою яблука ростуть, так ми ходили ото, по баурах ходили, просили. Плохо дуже кормили, вивезли людей, так як би святим духом вони жили, а тож і нада ж годувать. Та хлібинка ота шо кірпичиком, ото на п’ятьох на цілий ден, щіпаешь, щіпаешь, та зїси, а тоді цілий день голодний. Так ото яблука ходили, як уже поспіли яблука, понад дорогою там же, ні сторожа не було, ні кого. А то по хазяйнах ходили, а так же хліба не візьмеш тіки по марку, так як дадуть хазяйви марку там яку, шоб хліба взять, а так немає. Вони тоже ж по маркам, їм видавали.

А важка там робота була ?

Та ні, шоб важка не важка, ну а робили. Бувало так шо так, сидимо отдихаємо, там у цеху. А мастер у нас був, не знаю, чі він сам руський, а все по руськи, оце не знаю, а умів балакать.

А в цій кімнаті жили дівчата тільки з України ?

Не, з України.

А були тільки з Пологівського району, чи з різних районів, областей ?

Та всякі там були, [нерозбірливо].

А яку вам їжу готували на заводі ?

Хоть саму брукву натовчють, хоч капусту оту синю, саму капусту натоклачють. А хліба ото ж на день дадуть, на п’ятьох ото порізать, порцію тобі дадуть, оту хлібинку на п’ятьох.

А там були з других країн ?

Мадяри були, поляки не встрічяли, може по баурах були, кого ж куди послали. А на літо посилали те, і я була в хазяїна іду, тоже, у нього там худоба була, багато худоби, і ще робив чі мадяр чі шо, отам у нього, так він корови доїв і все, ну я там не довго місяць всього побула, і назад в завод.

А скільки ви там всього були ?

Та воно в мене десь записано було, я забулася…

А як розбомбили, ви куди пішли ?

Отоді пішли, це в Лібгеймі ми були, Кінзбург і Васербург, оце в Васербург пішли, там поселили нас.

А хто це наші прийшли, чи американці ?

Нас американці освобождали.

А як ви побачили їх перший раз ?

А бог святий знає, ну побачіли, де ми їх побачили ну побачили. А тоді як везли так машини… як нагнали ну нас же дві тисячі чоловік, одвезли туди вже де поїзда ходять, там погрузили і тоді ж приїхали додому… я приїхала, хлопці вже Петі і Васі не було, а як їхала туди обидва були. Шо там голодували, шо дома ж тут був голод, ні топить, ні їсти, ні ходить у чьому було, не дай Бог… у чього це така Україна бідна була, чього це, не було нічього… це як получіли, мамі платили на дітей по дві тисячі, оце раз у год. Так тато їздив у Донецк шоб набрать якоїсь матерії, там я знаю, і пальта привезли мені сестрі, а тут не було нічього…

А ви як на заводі працювали чоловіки жили окремо ?

Да, їхній байрак отдельно, наш отдельно, може там який там. Там був такий безрукий німець, як застане хлопців, так і в холодну сажав, як застане кого.

А хлопці якою працею займались ?

Хлопці, хлопці большинство, де ото самольоти, а тоді на токарних станках, а як розбомбило, а у Кінзбурзі, були тож такий завод і там станок, і поставили мене на той станок, так я його ніколи не бачіла той станок, ну показали, ну я зробила ж , а воно оказалось брак, не таке, ну вроді таке, а їм не таке, а там річка така широка, і його в річку, я думала битимуть ну нічого, а браку наробила, ну як я його не бачіла, ну зробила той, не дай Бог. [нерозбірливо], як бойова ж тривога, тоді свет не горить, тоді свет тухне, свет горить такий синій, а як бойова так зовсім, еслі десь самольоти не далеко, а я коло станка і засну, як кинусь а воно темно, а меня шо б вийти шестеро дверей нада пройти, а темно ж, ну так вийшла, нічого, вийшла а там поліцай стояв чую скимсь балакає, чую уже самольот летить, як би бомбило отам би і осталася, заснула. Ніхто ж не те, порозбігалися, не знаю, ми робили в Лігбеймі а тоді сюди нас переслали… а хлопці на станках робили, ну вони вже, а то [нерозбірливо].

А як німці ставились, на заводі ?

Та ні, нічого, оце як були на отій сортіровці, отой мастер по руські «Дівчята, самольоти прилетіли, бойова тривого», есть і окопи, а ми як раз як бомбило, були в окопах, а окопи заходили у сторону, далі, так не дай Бог. А тоді побачіли шо кинули ракету, будуть бомбить, так оце одне по одному, дітвора кричять і все, ну а в окопи не попала бомба, на лагерь попали як раз бомби, шо лагерь ото згорів, а на окопи ніхто… один раз тоже було так шо дівчята там озеро було, і побігли до того озера, тоже бомбило, і упала чі бомба чі шо, і їх двух там убило, присипало, ну вони самі западники, ці дівчята, ну а так…

А багато з Западної було дівчат ?

Та Бог їх, були ж із Западної, і руські були, руські ці з сімями даже були, кацапи.

А чому сімями, їх привозили так ?

Ну конешно, шо сімями, чі вони согласились, чі їх заставили, це я вже не знаю.

А оці дівчата з Западної, як ставились до вас ?

Нормально, да, нормально, нормально.

А руські ?

Ото один раз як ще нас тіки привезли, і вів він нас те, один там бауер, на роботу ж вів, а ці западники чі підлизкуваті чі Бог зна, а ця дівчина на них «Куди ви спішете?» і він пойняв, і на неї велосипедом, вона як злякалась, і нічього не казала… а так шоб обіжали, не обіжали, ну тіки того шо голодували.

А ці западники, дівчата підлизувались, вислужувались якось ?

Я не знаю… це як раз вів нас, по дорозі воно було.

А далі як вже робили, вони так само робили чі менше ?

Так само, так само.

А хлопці там були із Западної ?

Там всяко було…

А з Донбасу були хтось ?

Не знаю, не можу я цього виказать, ото з Западної знаю, а хто відкіль там було, нам воно тоді неінтересне було, ми не інтересувались.

[……..]

Ми хотіли вас про Донбас розпитати, а коли це ви вербувались ?

Оце я не заповню в якім році, не знаю я, не знаю… ми з однією тут дівчиною ото, вона молодша за мене на два года, і це ми з нею вербувались, по году там поробили, а шо, там фінські доміки строїли, а ми котловани копали.

А чього ви туди вирішили ?

Схотілось нам, поїхати, заробить.

Це ви ще не заміжні були ?

Ні-ні, ні-ні, схотілось нам заробить шось.

А хто вам сказав що там можна заробить ?

Ну цей вербовщік, як вербує золоті гори обіщя.

Цей вербовщик по хатам ходив чи що ?

Та ну, я не знаю, де ми його нагибали того вербовщика… поробили год тай приїхали додому.

А де ви там жили ?

А там було общежитіє таке, були там тоже вербовані дівчата, і хлопці були по вербовкі, ну кажда шукае шось, шось лучьше, а воно…

А ви в ручну там рили ?

Оце ж ось таке ткали оце, самі ткали, у нас свій верстат…

А ви в самому Донецьку жили ?

У Нікітовкі, у Нікітовкі.

А там шахти були ?

Так там поблизу не було шахт, а я ж кажу, фінські доміки там строїли, а ми копали катлавани там, погріба, чі шо там загадували, шо загадували той робили.

А там хоть краще кормили чим в Німеччині ?

А там вони платили, самі кормились, там не було, там столова була.

І що там в тій столовій ?

Ну та було, шо наготовлять, тіки нам платили дуже плохо, дуже не розженешся..

І скільки платили ?

Я не знаю, забула, по скіки там платили, я знаю шо мало платили.

Оце тільки мало платили, і більше нічого не давали, там продуктів ?

Нічого, ото получімо, ото накупимо перловки, самі наварим, ото перловки, хліб помоєму вволю був, а так не було. У нас такі дівчата були, шо получили, так дуже жадні на канфети, так накуплять канфет їдять там ще шось, а тоді получки нема, і лежать припухають, нема шо їсти. Ну у нас такого не було, ми запасалися шоб було шось каждий день у рот укинуть, на канфети не жаднічали, а були такі шо розтратять гроші а тоді лежать припухають.

А як тоді на Донбасі було краще жити ?

Ми ж так у хазяйнах не ходили, не знаєм як там жили, у нас общежитіє було ото і все.

А приїзжали западники працювати ?

Були там і западники, і западники були, дівчята із западної були.

Вони тоже як і ви копали там ?

Ну тоже ж по вербовкі, вербувалися… і хлопці були і дівчата були, дуже ж вербувались, і попались туди.

А сюди приїзжали із Западної будівельні бригади ?

Не знаю, не знаю.

І не живуть вони тут ?

Ні, ні.

А тут є люди іншої національності ?

Нема таких, вони усі хіба будуть іти в село, вони усі тікають із села, не вдержиш, шо роботи нема, а тоді село есть село, одна там ну її вже нема, я каже «Буду їсти хліб з водою, ну в село не вернусь», а сестра її приглашала «Переїжайте до мене», буду каже «Хліб з водою їсти ну в село не вернусь»…

А ви бували в Криму, чи там десь ?

Ні, не була, даже моря не бачіла. От як їхали в Германію там ліса, річки, таке бачіла.

А хотілось би побачити ?

Та мені, воно уже мені, море як море, вода та і все шо там.

А Київ, чи десь там ?

Не була, не була. Сестра їздила як робила на фермі, вона ще жива, їздила в Москву, а я ніде не була.

Поліно Григорій Михайлович 1956 року народження,
с. Ульяновка Пологівського району Запорізької області

А приїзжали там Західники, Западенці?

Ну в основном вони приїзжали сюди на роботи, скирдувать, ферми строїть, западенці приїзжали, ну це ось года оці після 70-х,80-і вони стали сюди більше їздить, може раньше де і більше їздили, ну раньше в колгоспі була своя строїтельна бригада, а коли колгоспи стали слабіші, бідніші, нанімали, ну вони самі шукали собі роботу, западенці, вони приїхали, допусти тут за сезон ферму построїли, корпус, заробили собі зерна, грошів, дають їм машину, вони везуть туди зерно, ці машини. Вони самі їдуть, з денгема, там з уцим. На следующий сезон є робота, приїзжають і на следующий сезон, це ж у нас тут ферми строїли , а тепер в прошлом году розвалили все, стояло у нас 5 корпусов, кирпічні, такі ми хазяїни.

[ПРО АРМІЮ]

в основному на границю йшли Запорозька, Донецька, Краснодарський край я помню вони попадали туди мимольотом, багато хто в Донецьку, там ото робив

А от однакові донецькі і запорозькі, чи якось вони там другі?

Ну оце ростовські куча, донецькі куча, запорожські самі дружні, може то шо я запорожський був, но я там, между ними розлічав, в нас Петя Березкович і Четверик, в отделеній були, вони между собой не дружили, а ось в отделеній связі, дружок мій кушугумський, нема вже його, царство небесне, він був вожатий, собачником був із собакою тут, він кушугумський, він вообще в другом отделеній, Валентин Овсянкін він, ПТР, це локатори , прожектора, командир отделенія був це ми дружили втройом, це в нас така кучка була, ще брат в мене троюрідний служив ну його, тоді за язик скинули на тилу заставу, сам він родом з Басані, так ми кучей якось держалися, приходе один з наряду, щось там есть заничкува, чи зайчика встрелили, там приготовили на собачій кухні, картошки піде на собачій кухні нажаре, гукає йде, спить не спить, ходім те під'їмо що небудь.

А донецькі себе тоді поводили як українці?

Ну як українці, грубіші трошки.

Дмитренко Георгій Іванович 1936 року народження,
с. Басань Пологівського району Запорізької області

Як потавилися до розпаду СРСР?

Негативно. Всі недовольні були. Ну а шо ж ти зробиш, уже його не верниш назад.

Як Ви до Бандеровців ставитесь?

Негативно.

А кого Ви називаєте бендеровцями?

Западні страни. Яценюк – бендера-єврей, натуральний.

У вас в селі не було переселенців із західної України?

Ні, не було, но багато їздило строітєлєй. Як Радянський Союз був, тоді ж зась за кордон було їздить. Стройбригади були, там восім, десять чоловік. Ферми строїли. Работали вони капітально. Світовий день работали повністю. До роботи вони молодці були. Тут вони й жинилися хлопці.

Так це із Західної України не бендери приїжали?

Чорті знає откуда вони приїжали. Із Західної України, відтіля приїжали. Нормально вели себе, ніде нічого спокійно.

А до них яке було ставлення?

Нормальне. Ну це все ж не те поколєніє, шо раньше було. Одробили, получили гроші і поїхали.

Дяченко Григорій Іванович 1934 року народження,
с. Тарасівка Пологівського району Запорізької області

А сюди приїзжали з Західної України працювати?

Да було.

Як односільчани до них ставились ?

Та балувались, я напрімер з западної осьо, було в нас норма кам'яної бить, отут кар'єр був в Шевчінках… із Молдавії приїжали хлопці молоді, неяких конфліктів не було нічьо, а з западної

дівчята багато приїзжало, ну дівчята приїзжали це так, вони на машинах грущіками, ну на току не робили, а так не до тракторів, не вправляться, а потом у сад тяпками пололи.

А бували випадки що одружувались тут і залишались ?

Отам на тій стороні один молдован женився і умер там, а наші тут девочки, такі ж молоді в Молдавію мать три чі чотири, ну це вже вони перед розпадом Советського Союзу, пішли і там живуть.

[…..]

можна б конешно жить, і оце ви запомніть, я вже багато не проживу «Ніколи Росія не остановиться шоб не забрать Україну», це може западна піти туда, а оце по Дніпро і балакать не нада. Любого старика спитай, а оце возле кантори пройшли, бивший мій свояк, і в нього жінка умерла і в мене. Ще на два года старший. Ми ще робили на току, там школа ж Шевченківська, прийшов учитель давній, і мене вчів і того ж вчів, ну ще він офіцер, красной армії, і оце воно началось той «Ніколи Росія, України не останове». А то буде вона воювать, як оце. Запомните мене.

Філько Іван Максимович 1937 року народження,
с. Басань Пологівського району Запорізької області

Також ми чули що приїзжали на сезонні роботи із Західної України.

А сюди приїжали, по договору, були у нас тут свої люди могли строїть, а вони нанімали оце ж із Западної, ферми строїли, і пололи. А тоді воно ж як по договору їм зерно давали, гроші, давали транспорт і одвозили все вопщім на западну.

А яке відношення до них було ?

Хароше було, есть багато тут поостававлися тут западників, есть померли вже, багатьох знав, десь із моїх год, десь моложі, ну воно як… кому як, той і не болів умер, а той болів а живе, отак і вони, понравилось тут купив дома, а тоді построїв дом. Тоді легше було строїться

Білодід Марія Іванівна, 1940 року народження,
с. Ульянівка Пологівського району Запорізької області

А не було тут робочіх із Западной України? Приїжали? Приїжали?

Були. Були, да.

Допомагали строїть, бригади якісь?..

Ні, не строїть. А просапні, просапні. Пололи, і задки пололи і всьо... Такі, вміли полоть [сміється]...

А як до них відносилися?

Обнаковенно. Дружно жили.

Дружно... Гуляли з ними?

Да.

А вони як до Вас відносилися?

І вони непогано односилися.

А де вони жили?

А на хвермі там була, називаєм ми «хлопка» [сміється]. А шо ще?.. І прапорець

Рудько Ганна Олександрівна, 1937 року народження
с. Новофедорівка Пологівського району Запорізької області

А говори от про Западну Україну, шо там були більш такі традиції. А тут приїжали з Западной України, там, наприклад, строїться, ну, рабочі такі чи на поліття?

Ну, приїжджяли. Приїжджяли і на стройку., в нас бригада в каждий... із Западной, із Івано-Франковська приїжяли. Дівчата приїжяли на уборку і тут поостававлися. Єсть ті, дівчата тут заміж повиходили. І тоже, вражди ніякої не було. Ми, шо це таке «бендера»? Шо це таке, ни знали таке. Може хтозна шо було, ну, діло в тім шо...

З ними гуляли, купкувалися?

Ну, не буо такаго, як тепер оце брат на брата іде.

А як вони жили? Давали якусь хату чи як?

Ну, як же ж, гуртожитки тут поостав алися. Вже ж хати їх построїли люди, а ті ж общєтитіє поостав алися, ото там вони жили. Виділяли їм кухарку, їсти вона їм варила. І вони там жили, й строяли. Ну, й на таку літом, тоже ж приїжали дівчата на уборку хліба зароблять, машинами наші їх там одвезуть. І я ж кажу, отаке було...Шо це таке твориться, я мозгами не соображу, шо це таке твориться?..

А як вони? Розписувалися, заміж виходили?

Та переїжали сім'ми сюди, о. Діти їхні й зараз живуть тут. Вони померли, а діти їх тут живуть. Не було такого, шоб оце так враждували.

Білодід Віра Михайлівна 1939 року народження,
с. Ульянівка Пологівського району Запорізької області

А от скажіть, будь ласка, а були ж у Вас в селі заробітчани з Західної, Східної?

Були, були. От тіки от зараз я і вчора сиділа споминала, яким чином до нас в село попали поляки?

Поляки?

Поляки, люди, жинки були і це вони жили на цій стороні, да, отуди в кінець села. Знаю, шо була полячка, ну, ну, це ж воно мабуть зараз після войни чи я знаю там, ну помню я. Я вже мабуть і на фермі була, як вона, чи не була ще на фермі, ну оце помню, оце вона сюди попала. Яким чином, чи вони були плєнні чи, ну яким чином були ото попали. А за шо Ви ще спитали.

А довго вони тута були?

А цього я Вам не скажу. Не скажу.

З Західної України були?

Були з Західної, а Західної Вкраїни – були, були тут. Далеко хатинка була жила вона, но вона із Західної Вкраїни як розкура, розкулачена і це вона приїхала з матерею і з сестрою, отут вони, а як вони попали, шо вони попали сюди в Басань, а тоді тут купили хатинку, її Мотя було звать. А як же Катя? Дівчину було, така мабуть як я, старша годів на два.

Вони попали із того. А їх розкурачили і вже вони тоді як поїхали туди, так оце Катя вона, Мотя то нічого, а та чи може акцент такий у неї був невибалаканий, чи вона пагано балакала, так вона каже: «А-йа-я-я-я-я-я, шо, – каже, – зробили, я ж, – каже, – з отаким відьорочком, своїми ручечками полола, поливала кажду деревинку». І ото дом у їх був дуже хароший, так уже каже: «Дом почти розвалений, а садок, – каже, – ото там і вівці, і корови унічтожили, – каже, – сад». І оце вони були, вони тут. І вони бистренько ту хатинку отстрояли, видно, шо люди уміли рабо…, не вміли, знали як работать. Вона бистренько і ту хатинку одробила ця Мотя, бабушка вже в неї старенька була. О, а той, а таке ж вони пережили, їх ото виселили, їх, по моєму, їх заслали аж в Сібірь. Десь вони відтіль, шо це вони як стали вертаться і вони ото вернулися і так вони трошки побули і куди вони переїхали даже не знаю. Вони оце були із Западної.

А оце вже западенці, уже, уже я робила бригадіром, ага, так вони той приїжали на заробітки.

Так вони в колгоспі робили?

Хто?

Западенці.

Да, вони приїжали на заробіток, я ж ото була бригадіром і ото ходила ланки ділю, ну, а як, приїхав бригадір: «Ти оте не давай чисте, грязне хай полять». Ну, розділю ж їм ланки, приходю вони бистренько, бистренько, ну, робочі, я не знаю чого їх не люблять з Западної, такі в нас люди, шо не люблять. Ну, я скіки з ними робила, скіки той. Це вобщє трудяги! Це вобщє трудяги! Вони бистренько, а тут же чисто, тут я не ділила, ну так як мені приказали, я ж отдала та так як воно й нада виполоть зараз грязне, а то таке чи виполиться чи не виполиться.

Приходюш, роздалаж, а сама поїхала до своїх людей, [сміється], приходю мої дівчата їх було чоловік п'ятнадцять, двадцять і п'ять мужиків випололи ото всю ділянку і вже тут бігом де чисте, а воно там то там, і тут і воно було шо і виполоть і прорубать, шоб ріденька була кукурузка і вони оце як. Їду, як дивлюся, а своїм же їду лисапедом, як дивлюсь мої дівчата за скіки качаночків, виїжаю, [сміється], а вони вже по десять рядків випололи чистого, [сміється]: «Ну, дівчата!» «Михайловна, та нам хочеться заробить». «Та ви ж не то. Ну, – кажу, – йдіть іще прополіть туди й назад і шоб я… Хай тіки хто знає, всіх, – кажу, – тоді, – я кажу, – я вам наклепаю!» Так, я ото з ними так дружила, і не знаю чого їм показують «Ай, то западенці, це такі, це страшні!» Трудяги самі настоящі були, трудяги.

А оці, що приїжали, ну, вони залишалися жити чи виїжали додому?

Нє, до дому.

А от скажіть, будь ласка, а з села хтось їздив на заробітки там в Донецьк на шахти?

Та були в нас, їздили. Ну, осьочки Ви куда йдете туда чи сюда?

Туди.

Тут ось кума моя та на заробіт, ну вобщєм, як шоб вирваться з колхозу, тоді не дуже вирвешся з колхозу. І вони наймалися служить і оце служили, а ті вже старалися якось їм зробить паспорт, шоб вони вирвалися з колхозу. Так це і кума моя служила, тай й вже друга кума вмерла, шо служила, служила, служили люди.

Їздили на заробітки ще бавовну убирали дівчата наші оце, я не попадала, я вже на фермі була, і це ще мабуть раньше їздили на бавовну ото.

Безотосний Іван Федосійович 1928 року народження,
Безотосна Ніна Микитівна 1930 року народження,
с. Шевченкове Пологівського району Запорізької області

А от дивіться, приїжали ж із до Вас в село працювати заробітчани з Західної України, з Півночі там чи зі Сходу?

Іван Федосійович: А… Нєт, вони не приїжали, у нас тут людей своїх багато було. А молодьожі скіки було, приїжали вони тут западники робили, ну я тут не був, на шахті був. Так говорили, в кар'єрі тут робили, западники. Вот тут у нас розположено по квартірах рабо… работали хлопці, били камінь, бо тоді ж не було ніякої техніки зразу, так били камінь. Там видно не було роботи, от вони сюди приїжали. А в нас тут хватало роботи, та Боже мой, уже я вернувся сюди так у нас тут людей було хто зна й скіки.

А як Ви саме відношення було до людей там в Криму, в Харькові, до Вас як ставилися, Ви до людей, до западенців, до кримчан?

Іван Федосійович: Западенці не прихжали до нас конєшно.

Це я наприклад сказав.

Іван Федосійович: Ну, та односився як до людей. Я говорив, шо ми з росіянами жили у армії, не знали шо вони російські, а ми… Та це вже тепер…

Ніна Микитівна: Бендери єсть бендери, скільки оно наших людей по, по те, по… Як хто попав туди, як у нас сусід був Льоня Кущ двадцять сьомого году, а Федя там був, не знаю в Западній який город, чи льотчиком і його забрав. А він робив там фінагентом, вони ж падлюки і очі викулупали і язик одрізали. Скіки вони так наших людей. У нас одна Люба Ляхова приїхала з Германії Степан Ляхом було і двоє діток із ними приїхало. І він не схотів і поїхав туди в оту Западну. Так вона єлі втекла відтіль, каже: «Шо ж вони робили? Я стільки там була, – у ланці у мене була, каже, – Які підходили нада десь у ями ховаться. Не любили дуже нас». Наших оцих людей не любили. Да.

Іван Федосійович: І Валя, да?

Ніна Микитівна: А і тут у нас Валя Шестюкевич вчителькою у Харькової під поїзд аж кинули дитину, шіїсят третій... Хіба це можна оце таке? Робили, шор обили.

Іван Федосійович: Врачами, вчителями посилали туди…

Ніна Микитівна: Оцеж тут Бугаїв Василько загинув тут був…

Іван Федосійович: Був…

Ніна Микитівна: Вчитель.

Іван Федосійович: Послали його, він: «Не буду!»…

Ніна Микитівна: Та, шо робили, не любили наших, так не любили. І там не всі, не всі…

Іван Федосійович: Так це ж творилося як ото…

Ніна Микитівна: Як так і в нас не всі, так і той… А при німцях так як у нас, у нас якось так було, нікого не били. А чо в нас так, був Фесун Іван Лукянович… старостою, а він у ту войну був і даже в Гермавній був, і вмів побалакать по німецькому, по німецькому. Так у нас ніде нікого, даже оце люди когось…

Іван Федосійович: Чого тут брать? Я в армії був в піїсятом году. Як демобілізували фронтовиків, так їх аж до Сєвєрного Кавказа був ешелон ішов фронтовиків. Ну і я був старшиною, мені дали восємнацять чоловік солдат наших і охраняли ми… состав. Ручниє пулємьоти були, автомати, карабіни. Це вже в п'ятдесят…піїсятой ілі начала піїсят первого года. Вот. Так як ми Германію проїхали нас ніхто ніде, ми в вагонах їхали, ніде ніхто німців не займав, їх як война кончілась всьо, було й ходили ми там, з полігона йде с оруженієм всьо, с оружієм, с автоматом було проходять, всьо їх ніхто не займав. Він не займе. Ніякий не погибне солдат.

А вже як проїжали до нашої ближче границі… в Польщі, так ми уже в вагонах не їхали, розтягнули тєлєфон связі, пулємьоти виставили все і їхали ми. Проїхали ото там перед границею Польщі, перед границой і проїхали Западну там скіко то там проїхали. Тоді вже сюди дальше ми сняли всьо оруженіє всьо, понятно. А ото там ж отаке було, в Польщі на краю границі і на Западной за заграні цей перве время.

А потом ото сняли аж до Сєвєрний Кавказ ми у вагонах їхали там де всі. Розїхалися, розішлися тоді поїхали назад у…часть свою. У пиїсятом году, пиїсятом году, в пиїсят первом году там було діло пагано. Понятно, це не секрет. Там ніхто не нападав на нас, понятно, шо правили. Вот. Так шо, шо було то було, вони не всі люди там не всі одінакові.

Вот, я знаю брата старшого брали в Германію, тут в Пологах погрузили в ешелон, вот, і тут поліцаї ходять не допускають до ешелона, все тут отправляють ешелон, а двері не закриті і тіки бруском отаким ото то. І тут же прощаться вон лізе каждий і той… А мен хто то заді взяв отак і підняв, я попрощався, він поставив на землю, я оглянувся, коли німець-офіцер. Я попрощався, він поставив і пішли вони назад. Так шо і німці не були всі пагані. Вот.

Ніна Микитівна: І бендери не всі, і так як у нас.

Іван Федосійович: І у нас…

В сім'є не без уродов, так сказать.

Іван Федосійович: Да.

Смєла Валентина Борисівна 1938 року народження,
с. Басань Пологівського району Запорізької області

Скажіть, будь ласка, а можливо у Вашому селі, можливо хтось з знайомих Вам розповідав заробітчани з різних куточків України приїжали?

Пиїжали до нас із Западної України, приїжали у село як уборка, оце вони приїжали на уборку, я знаю як ми коров доїли і поставили одну до нас дояркою дівчину, а вона не вміла доїть, як вона мучилась, поки вона навчилася, невміла доїть коров. Приїжали із Западної, скирдували, оце особенно, приїжали із Западної на городі працювали.

А яке саме ставлення було до тих людей, шо з Западної, як їх називали?

Не було, ніяк не називали, не було ніяких конфліктів, не було нічого, вони приїжали люди і заробляли.

А саме Ваше ставлення до цих людей було яке?

Нічо, нормальне.

Хороші, да?

Обикновенно, я знаю Галя ця, шо робила у нас дояркою обикновенна була дівчина, не було десь не сказали шо там вона як то як…

Бендерка?

Шо бендерка, то ще на світі, то махновка, не було ніякого конфлікту не було, не було ніколи.

А з Донецької області, Луганської нинішньої, хтось приїжав, можливо шахтарі були у Вас?

Не знаю я такого. У Донецьк наші їздили устраювались на роботу і там работали

А вони щось розповідали Вам як там?

Ну нічого, там мої діти тоже у Донецькому живуть, не в Донецькому, а в Вугледарі там до Денецька недоїжать.

Скажіть, будь ласка, а от якісь можливо традиції, можливо легенди заробітчани з Західної України можливо розповідали, як вони свята святкують, вечори проводять?

Знаєте, тоді були молоді і якось не касалися цього, це тепер як подивися як вони празнують, [нерозбірливо], тоді якось не касалось це як там празнують, бо тоді ж і у нас празнували, тоді ж вроді церква була і заборонена, ну всьоравно не празнували.

А скажіть, будь ласка, а от заробітчани з Західної України можливо залишилися жити в цьому селі чи повернулися до дому?

Ну тоді як, тоді як ніхто у нас тут не остався, це як той год шо вони були, а тут у нас живе одна женщіна вона сама з Заха… з Івана-Франківської області, приїжала у Запоріжжя, познайомилась з ним і тут живе все время тут живе ніколи вони, вмісті ми робили на свинях з нею робили, в бригаді з нею робили та даже ніколи не було шоб там шо не-будь, ну ніколи не було, а тепер як почуєш такого, Господи.

НАШІ АВТОРИ

Аксьонова Наталя Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (Харків)

Андрєєв Віталій Миколайович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету (Херсон)

Андрєєва Світлана Серафимівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету (Херсон)

Бабка Володимир Леонідович – аспірант третього року навчання кафедри історії України та політології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Ніжин)

Бартиш Радислав Вікторович – магістрант історичного факультету Запорізького національного університету; науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Казакова Оксана Миколаївна (Запоріжжя)

Бессонова Марина Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (Київ)

Білівненко Сергій Миколайович – кандидат історичних наук, голова правління Запорізького наукового товариства ім. Я.Новицького, доцент кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету (Запоріжжя)

Брильова Анастасія Олександрівна – магістрант історичного факультету Запорізького національного університету; науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Маклюк Ольга Миколаївна (Запоріжжя)

Буряк Лариса Іванівна – доктор історичних наук, професор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» (Київ)

Галів Микола Дмитрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич)

Герасимова Анастасія Юріївна – магістрант історичного факультету Запорізького національного університету; науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Омельченко Андрій Вікторович (Запоріжжя)

Гібієц Магдалена – аспірантка факультету історичних і педагогічних наук Вроцлавського університету (Вроцлав, Польща)

Глінка Віталіна Анатоліївна – магістрант історичного факультету Запорізького національного університету; науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Казакова Оксана Миколаївна (Запоріжжя)

Грибовський Владислав Володимирович – кандидат історичних наук, науковий редактор видавництва «Герда» (Дніпропетровськ)

Грушева Тетяна Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету (Запоріжжя)

Давлєтов Олександр Рашидович – кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету (Запоріжжя)

Дьомочка Ганна Вадимівна – магістрант історичного факультету Запорізького національного університету; науковий керівник: кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Нестеренко Людмила Олексіївна (Запоріжжя)

Єльников Михайло Васильович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету (Запоріжжя)

Звягіна Олександра Михайлівна – аспірантка третього року навчання кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету (Запоріжжя)

Ігнатуша Григорій Олександрович – аспірант першого року навчання кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету (Запоріжжя)

Ігнатуша Олександр Миколайович – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Запорізького національного університету (Запоріжжя)

Ільницький Василь Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич)

Казакова Оксана Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету (Запоріжжя)

Калінічева Галина Іванівна – кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ)

Киридон Алла Миколаївна – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу досліджень теоретичних і прикладних проблем національної пам'яті Українського інституту національної пам'яті (Київ)

Коваленко Леся Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету (Запоріжжя)

Колеснікова Каріна Олександрівна – магістрант історичного факультету Запорізького національного університету; науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Гвоздик Василь Степанович (Запоріжжя)

Константінова Вікторія Миколаївна – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Бердянського державного педагогічного університету (Бердянськ)

Корнієнко Наталя Василівна – аспірантка третього року навчання Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (Київ)

Корочанська Анна Олександрівна – здобувач третього року навчання кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету (Запоріжжя)

Космина Віталій Григорович – доктор історичних наук, професор кафедри регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС України (Київ)

Кочина Анастасія Андріївна – магістрант історичного факультету Запорізького національного університету; науковий керівник: кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Давлєтов Олександр Рашидович (Запоріжжя)

Кряквіна Олеся Дмитрівна – магістрант історичного факультету Запорізького національного університету; науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Шиханов Руслан Борисович (Запоріжжя)

Лиман Ігор Ігорович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Бердянського державного педагогічного університету (Бердянськ)

Македон Вікторія Валеріївна – старший викладач кафедри державно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ (Одеса)

Маклюк Ольга Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету (Запоріжжя)

Марутян Рена Рубенівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою Національної академії державного управління при Президентові України (Київ)

Мільчев Володимир Іванович – доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету, завідувач кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету (Запоріжжя)

Монастирський Євгеній Дмитрович – магістрант гуманітарного факультету Українського католицького університету; науковий керівник: доктор історичних наук, професор кафедри нової та новітньої історії України Ярослав Грицак (Львів)

Нестеренко Людмила Олексіївна – кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету (Запоріжжя)

Ніколішина Ольга Віталіївна – магістрант історичного факультету Запорізького національного університету; науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Білоножко Сергій Володимирович (Запоріжжя)

Покляцька Валерія Валеріївна – аспірантка третього року навчання Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (Київ)

Покляцький Сергій Анатолійович – кандидат географічних наук, науковий співробітник відділу природокористування та збалансованого розвитку Інституту географії НАН України (Київ)

Рихлова Валерія Валеріївна – магістрант історичного факультету Запорізького національного університету; науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Маклюк Ольга Миколаївна (Запоріжжя)

Салата Оксана Олексіївна – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Інституту суспільства Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ)

Сахно Ольга Валеріївна – студентка четвертого курсу історичного факультету Запорізького національного університету; науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Грушева Тетяна Вікторівна (Запоріжжя)

Сергієнко Ярослав Юрійович – магістрант історичного факультету Запорізького національного університету; науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Єльников Михайло Васильович (Запоріжжя)

Сулейманов Елчин Мираламович – магістрант історичного факультету Запорізького національного університету; науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Маклюк Ольга Миколаївна (Запоріжжя)
Суховерська Ірина Іванівна – аспірантка першого року навчання кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів)
Троян Сергій Станіславович – доктор історичних наук, професор кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС України (Київ)
Турченко Галина Федорівна – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Запорізького національного університету (Запоріжжя)
Фролов Микола Олександрович – доктор історичних наук, професор, ректор Запорізького національного університету (Запоріжжя)
Ціватий Вячеслав Григорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри дипломатичної та консульської служби, Заслужений працівник освіти України, Перший проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи Дипломатичної академії України при МЗС України (Київ)
Шимкевич Катерина Олександрівна – викладач, аспірантка четвертого року навчання кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету (Запоріжжя)
Штейнле Олексій Федорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету (Запоріжжя)

OUR AUTHORS

Aksyonova Natalya – PhD in History, Associate Professor, Department of Ukrainian Studies, Karazin Kharkiv National University (Kharkiv)

Andreev Vitalyj – Doctor of Science in History, Professor, Head of the Department of World History and Historiography, Kherson State University (Kherson)

Andreeva Svitlana – PhD in History, Associate Professor, Department of World History and Historiography, Kherson State University (Kherson)

Babka Volodymyr – postgraduate student, Department of Ukrainian History and Political Science, Gogol Nizhyn State University (Nizhyn)

Bartysh Radyslav – Master student in International Relations, Faculty of History, Zaporizhzhya National University; supervisor: PhD in History, Associate Professor, Department of World History and International Relations, Kazakova Oksana (Zaporizhzhya)

Bessonova Maryna – PhD in History, Associate Professor, Senior Research Fellow, State institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine» (Kyiv)

Bilivnenko Serhii – PhD in History, Associate Professor, Department of Source Studies, Historiography and Special Historical Courses, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya)

Brylyova Anastasyja – Master student in International Relations, Faculty of History, Zaporizhzhya National University; supervisor: PhD in History, Associate Professor, Department of World History and International Relations, Mackluk Ol'ga (Zaporizhzhya)

Buryak Larysa – Doctor of Science in History, Professor, State Scientific Institution «Encyclopedic Publishing House» (Kyiv)

Davletov Olexandr – PhD in History, Professor, Department of World History and International Relations, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya)

Dyomochka Anna – Master student in International Relations, Faculty of History, Zaporizhzhya National University; supervisor: PhD in History, Professor, Department of World History and International Relations, Nesterenko Ludmyla (Zaporizhzhya)

Elnikov Myhajlo – PhD in History, Associate Professor, Department of World History and International Relations, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya)

Frolov Mykola – Doctor of Science in History, Professor, Rector of Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya)

Galiv Mykola – PhD in History, Associate Professor, Department of Modern and Contemporary Ukrainian History, Franko Drohobych State Pedagogical University (Drohobych)

Gerasymova Anastasyja – Master student in International Relations, Faculty of History, Zaporizhzhya National University; supervisor: PhD in History, Associate Professor, Department of World History and International Relations, Omelchenko Andryi (Zaporizhzhya)

Gibiec Magdalena – postgraduate student, Department of Historical and Pedagogical Sciences, Wroclaw University (Wroclaw)

Glinka Vitalina – Master student in International Relations, Faculty of History, Zaporizhzhya National University; supervisor: PhD in History, Associate Professor, Department of World History and International Relations, Kazakova Oksana (Zaporizhzhya)

Grusheva Tetyana – PhD in History, Associate Professor, Department of Contemporary Ukrainian History, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya)

Grybovskyi Vladyslav – PhD in History, Scientific Editor, «Gerda Publisher» (Dnipropetrovsk)

Ignatusha Grygoryi – postgraduate student, Department of Contemporary Ukrainian History, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya)

Ignatusha Olexander – Doctor of Science in History, Professor, Department of Ukrainian History, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya)

Ilnytskyi Vasyl – PhD in History, Associate Professor, Department of Modern and Contemporary Ukrainian History, Franko Drohobych State Pedagogical University (Drohobych)

Kalinicheva Galyna – PhD in History, Associate Professor, Head of the Department for Scientific-Informational and Editorial-Publishing Activity of the Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Records Keeping (Kyiv)

Kazakova Oksana – PhD in History, Associate Professor, Department of World History and International Relations, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya)

Kochyna Anastasyja – Master student in International Relations, Faculty of History, Zaporizhzhya National University; supervisor: PhD in History, Professor, Department of World History and International Relations, Davletov Olexander (Zaporizhzhya)

Kolesnikova Karina – Master student in International Relations, Faculty of History, Zaporizhzhya National University; supervisor: PhD in History, Associate Professor, Department of Contemporary Ukrainian History, Gvozdyk Vasyl (Zaporizhzhya)
Konstantinova Victorija – Doctor of Science in History, Professor, Department of Ukrainian History, Berdyansk State Pedagogical University (Berdyansk)
Kornienko Natalya – postgraduate student, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine» (Kyiv)
Korochanskaya Anna – applicant on Department of World History and International Relations, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya)
Kosmyna Vitalyj – Doctor of Science in History, Professor, Department of Regional Systems and European Integration, Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (Kyiv)
Kovalenko Lesia – PhD in History, Associate Professor, Department of World History and International Relations, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya)
Kryakvina Lesia – Master student in International Relations, Faculty of History, Zaporizhzhya National University; supervisor: PhD in History, Associate Professor, Department of World History and International Relations, Shykhanov Ruslan (Zaporizhzhya)
Kyrydon Alla – Doctor of Science in History, Professor, Head of the Department of Theoretical and Practical Problems of the Ukrainian Institute of National Memory (Kyiv)
Lyman Igor – Doctor of Science in History, Professor, Head of the Department of Ukrainian History, Berdyansk State Pedagogical University (Berdyansk)
Mackluk Ol'ga – PhD in History, Associate Professor, Head of the Department of World History and International Relations, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya)
Makedon Victorija Senior Lecturer, Department of State and Law Courses, Odessa State University of Internal Affairs (Odessa)
Marutyan Rena – PhD in History, Associate Professor, Department of Globalization, European Integration Studies and National Security Management, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine (Kyiv)
Milchev Volodymyr – Doctor of Science in History, Professor, Dean of the Faculty of History, Head of the Department of Source Studies, Historiography and Special Historical Courses, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya)
Monastyrskyi Evgeniy – Master student in History, Humanities Faculty, Ukrainian Catholic University; supervisor: Doctor of Science in History, Professor at the Department of Modern and Contemporary Ukrainian History, Grytsak Jaroslav (Lviv)
Nesterenko Ludmyla – PhD in History, Professor, Department of World History and International Relations, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya)
Nikolishyna Ol'ga – Master student in International Relations, Faculty of History, Zaporizhzhya National University; supervisor: PhD in History, Associate Professor, Department of World History and International Relations, Bilonozhko Sergyi (Zaporizhzhya)
Pokliatska Valerija – postgraduate student, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine» (Kyiv)
Pokliatskij Sergyi – PhD in Geography, Research Fellow at the Department of Nature Management and Sustainable Development of The State Institution «Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine» (Kyiv)
Rykhlova Valerija – Master student in International Relations, Faculty of History, Zaporizhzhya National University; supervisor: PhD in History, Associate Professor, Department of World History and International Relations, Mackluk Ol'ga (Zaporizhzhya)
Sakhno Ol'ga – undergraduate student in History, Faculty of History, Zaporizhzhya National University; supervisor: PhD in History, Associate Professor, Department of Contemporary Ukrainian History, Grusheva Tetyana (Zaporizhzhya)
Salata Oksana – Doctor of Science in History, Associate Professor, Chair of Ukrainian of History, Institute of Society, Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv)
Sergienko Jaroslav – Master student in International Relations, Faculty of History, Zaporizhzhya National University; supervisor: PhD in History, Associate Professor, Department of World History and International Relations, Elnikov Myhajlo (Zaporizhzhya)
Shteinle Oleksyi – PhD in History, Associate Professor, Department of Contemporary Ukrainian History, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya)

Shymkevych Kateryna – postgraduate student, Assistant at Department of World History and International Relations, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya)
Sukhoverska Iryna – postgraduate student, Department of Archaeology and Special Historical Courses, Franko Lviv National University (Lviv)
Sulejmanov Elchyn – Master student in International Relations, Faculty of History, Zaporizhzhya National University; supervisor: PhD in History, Associate Professor, Department of World History and International Relations, Mackluk Ol'ga (Zaporizhzhya)
Troyan Sergyi – Doctor of Science in History, Professor, Department of the Foreign Policy and Diplomacy, Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (Kyiv)
Tsivatyi Vyacheslav – PhD in History, Associate Professor, First Vice-Rector in Charge of Research and Study Programmes, Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (Kyiv)
Turchenko Galyna – Doctor of Science in History, Professor, Department of Ukrainian History, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya)
Zvyagina Olexandra – postgraduate student, Department of World History and International Relations, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya)

Наукове видання

ПО ТОЙ БІК ДНІПРА: ВПЛИВ КОНТРАВЕРСІЙНИХ ОБРАЗІВ «ІНШОГО УКРАЇНЦЯ» НА ФОРМУВАННЯ МЕНТАЛЬНИХ КОРДОНІВ

Верстка та макетування *Станіслав Черкасов*
Художнє оформлення *Андрій Омельченко*
Коректори: *Катерина Шимкевич, Леся Кряквіна, Лілія Нелепа*

Здано до набору 26.12.2014. Підписано до друку 13.01.2015
Формат 60×84. Різографія. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. 24.2. Обл. вид. арк.26.1.
Зам. №. 18/41
Наклад 500 прим.

Видавництво "Інтер-М"
www.inter-m.com.ua, тел./ф.: (061)228-17-87
Надруковано в типографії "Інтер-М"